AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Fatıma Hilal BAYTAR

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YEMEN'DE ZEYDİ İMAM YAHYA'NIN İSYANI (1904-1914)

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2015

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Fatıma Hilal BAYTAR

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YEMEN'DE ZEYDİ İMAM YAHYA'NIN İSYANI (1904-1914)

Danışman
Doç. Dr. Salih TUNÇ

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2015

Akdeniz Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Fatıma Hilal BAYTAR'ın bu çalışması jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Doç. Dr. Salih TUNÇ	(İmza)
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT	(İmza)

Tez Başlığı : Osmanlı İmparatorluğu'nda Yemen'de Zeydi İmam Yahya'nın İsyanı (1904-1914)

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 05/06/2015

Mezuniyet Tarihi : 18/06/2015

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İ Ç İ N D E K İ L E R

TABLOLAR LİSTESİ ..... **iv**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **v**
ÖZET ..... **vii**
SUMMARY ..... **viii**
ÖNSÖZ ..... **ix**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
İSLAM MEZHEPLERİ İÇERİSİNDE ZEYDİYYE MEZHEBİ ve II. ABDÜLHAMİD İDARESİNDE OSMANLI-ARAP İLİŞKİLERİ

1.1 İslam Mezhepleri İçerisinde Zeydiyye ve Zeydilik 37
1.1.1 İslam'da Ayrılıkçı Bir Görünüm Olarak Şia ve Şiilik 39
1.1.2 Şii Mezhebinin Bir Fırkası Olarak Zeydiyye Mezhebi'nin Ortaya Çıkışı 41
1.1.3 Zeydi Mezhep Esaslarına Göre İmam-İmamet Anlayışı 44
1.1.4 Zeydiyye Mezhebinin Yemen'e Yayılma Süreci 49
1.2 II. Abdülhamid İdaresinde Osmanlı-Arap İlişkileri 52
1.2.1 II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Coğrafyasında Arap Milliyetçi Hareketlerinin Doğuşu ve Gelişimi 52
1.2.2 II. Abdülhamid ve İslam Birliği Siyasetinin Esasları 65
1.2.3 Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Görevi 71

İKİNCİ BÖLÜM
YAHYA HAMİDÜDDİN'İN ZEYDİ İMAMETİ ve İMAM YAHYA'NIN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA KARŞI İLK İSYAN GİRİŞİMİ

2.1 İmam Yahya'nın Hayatı ve Zeydi İmamlığına Geçişi 79
2.1.1 İmam Yahya'nın Doğumu ve Eğitim Hayatı 79
2.1.2 İmam Yahya'nın Zeydi İmamlığına Geçişi 81
2.2 İmam Yahya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı İlk İsyan Girişimi 86
2.2.1 1904 İsyan Hareketinin Doğuşu ve San'a'nın İmam Yahya Tarafından Kuşatılması 86
2.2.2 Osmanlı Devleti'nin İsyanı Bastırma Girişimleri: Ahmet Feyzi Paşa'nın San'a'yı Kurtarışı 98
2.2.3 İmam Yahya'nın İsyanı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler: İmam Yahya'nın Karşısına Dahyani'nin Çıkarılması 109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI- YEMEN İLİŞKİLERİ ve İMAM YAHYA'NIN İKİNCİ İSYANI-DE'ÂN İTİLAFI

3.1 Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet Dönemi Türk-Arap İlişkileri ve 1908 Seçimlerinde Arap Unsurun Temsili Meselesi. 128
3.2 İkinci Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Yemen ve İmam Yahya Meselesi 141
3.3 İmam Yahya'nın İstanbul'a Temsilci Göndermesi ve Yemen Komisyonunun Toplanması 148
3.4 İmam Yahya'nın 1910 İsyanı Arifesinde Yemen'de Yaşananlar ve Osmanlı Mebusan Meclis'inde Meseleye Yönelik Yapılan Müzakereler 164
3.5 1910 İsyanının Patlak Verişi ve Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen'e Gönderilerek San'a'nın Kurtarılışı 202
3.6 Ahmet İzzet Paşa'nın San'a'daki Muzafferiyetine Yönelik İlk Tepkiler ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Asir Harekatı 213
3.7 İmam Yahya ile Yapılacak İtilafın Şartlarına Dair Ahmet İzzet Paşa ve İstanbul Ekseninde Yürütülen Yazışmalar 219
3.8 İmam Yahya Tehlikesi Esnasında İngilizlerin Bölgedeki Etkinlikleri ve Aden Sorunu 250
3.9 Osmanlı-İtalya Savaşı ve De'ân İtilafnamesi 259

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İMAM YAHYA'NIN İSYANI SIRASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN UĞRAŞMAK ZORUNDA KALDIĞI SOSYAL SIKINTILAR ve BU KAPSAMDA HAZIRLANAN ISLAHAT ÖNERİLERİ

4.1 İsyan Sırasında Yaşanan Sosyal Sıkıntılar 279
4.1.1 İsyan Sırasında Kızıldeniz Sahillerinden Âsilere Silah Sevkiyatı ve Osmanlı Hükümeti'nin Durum Karşısında Başvurduğu Sahil Güvenlik Önlemleri 279
4.1.2 İsyan esnasında Asâkir-i Şâhâne ve Eşkıya Arasında Görülen Hastalık Vak'aları ile Buna Dair Sıhhi Tedbirler 301
4.2 Islahat Önerileri ve Raporları 320
4.2.1 Edward Glayser'ın Yemen Meselesine Dair Görüşleri 320
4.2.2 Katabe Kazası Kaymakamının Raporu 334
4.2.3 Kamaran Liman Reisinin Yemen'e Dair Önerileri 341
4.2.4 Yemen'de Şimendifer İnşası Meselesi 344

BEŞİNCİ BÖLÜM

DE'ÂN İTİLAFNAMESİ'NDEN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA UZANAN SÜREÇTE YEMEN'DE YAŞANAN SİYASÎ, ASKERÎ ve MALÎ GELİŞMELERE İLİŞKİN GENEL DURUM

5.1 Siyasilere Maaş Tahsisi Meselesi....351

5.2 Osmanlı-İtalya Savaşı Devam Ettiği Sırada İtalya-İdrisi İşbirliğine Karşı Osmanlı-İmam Yahya İttifakı: İmam Yahya ve İdrisi Kuvvetlerinin Çarpışması. 354

5.3 İmam Yahya-İdrisi Çarpışmalarında Sona Geliş ve İzzet Paşa'nın Yemen'den Ayrılışı: Mahmud Nedim Bey'in Yemen Valiliği'ne Tayini 362

5.4 İzzet Paşa'nın Ardından Yönetimi Devralan Mahmud Nedim Bey Döneminde Yaşananlar....368

5.5 Asker Terhisi ve Yerli Asker İstihdamı Önerisi 378

5.6 Adli Düzenlemede Kadı Tayinleri ile Mahkemeler Hususu 384

5.7 1914 Senesi Cihan Harbi Öncesi Yemen'in İçinde Bulunduğu Mali Duruma İlişkin Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'in Beyanatları....388

5.8 Birinci Dünya Savaşı'nın İlanı, Osmanlının Harbe Girişi; Arap Topraklarında Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İsyanı Karşısında İmam'ın Takındığı Tavır.....397

SONUÇ 413

KAYNAKÇA....418

EK 1- İmam Yahya ile Yapılacak İtilaf Akdinde "Şehhare Emiri" ve "Zeydi İmamı" Ünvanı Kullanılması Gerektiğine Dair Belge (BOA. MV. 153/50)....431

EK 2- Yemen'de Zeydi Reislerinin Sahte Mühür ile Para Bastırdıklarına Dair Belge (BOA., Y. PRK. UM 61/ 9) 432

EK 3- Yemen Ahvaline Dair Abidin Paşa'nın Arizası (BOA. Y.EE. 10/ 10) 433

EK 4- İmam Yahya ile İmzalanan İtilafnamenin Gizli Maddelerini Gösteren Belge (BOA., A:] DVN. NMH. 37/ 1)....434

Ö Z G E Ç M İ Ş 435

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 Şakir Paşa Tarafındaki Taburlara Ait Veriler 104
Tablo 2.2 30 Ekim 1905 Tarihi İtibariyle Umran'da Tabur Mevcudunun Bir Günlük İstihkakı (Dura ve Dakik veya Peksimet) 108
Tablo 2.3 Umran'da Kalan Efrad ve Hayvanat ile Cebhane Mikdarını Mübeyyin Pusula 108

KISALTMALAR LİSTESİ

A. MKT.MHM.	: Sadaret, Amedi Mektubi Mühimme Kalemi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ATASE.	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi
A.Ü.D.T.C.F.D.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.F.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BEO.	: Bâb-ı Âli Evrak Odası
bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DH.EUM. 3.ŞB.	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürriyeti Üçüncü Şube
DH.EUM.4.ŞB.	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürriyeti Dördüncü Şube
DH. İD.	: Dahiliye İrade
DH. İ. UM.	: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kalemi
DH.KMS.	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürriyeti Belgeleri
DH. MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. MUİ.	: Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
DH. SYS.	: Dahiliye Siyasi
DH. ŞFR.	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
Edit.	: Editör
H.	: Hicri
HHP.	: Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı
HR. HMŞ.İŞO.	: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
HR. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
hzl.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ.DH.	: İrade Dahiliye Evrakı

İSAM.	: İslam Araştırmaları Merkezi
İ.TAL.	: İrade Taltifat
İTC.	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.	: Miladi
MEB.	: Milli Eğitim Basımevi
MMZC.	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
M.Ö/ m.ö.	: Milattan Önce
M.S./ m.s.	: Milattan Sonra
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
Nr.	: Numara
OTAM.	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi
R.	: Rumi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
trc.	: Tercüme
TODAİE.	: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vs.	: Vesaire
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES.	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Yay.	: Yayınları
Y.EE.	: Yıldız Esas Evrakı
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK. ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK. BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK. HR.	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK. KOM.	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı
Y.PRK.TKM.	: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.UM.	: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
YTY.	: Yeni Türkiye Yayınları
yy.	: Yüzyıl

ÖZET

İmam Yahya h. 1286 yılında Yemen'in San'a şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babası İmam Mansur'un yanında aldıktan sonra Yemen'in farklı bölgelerinde dönemin hatırı sayılır isimlerinden dersler almaya devam etmiştir. Meşhur âlimlerin gözetiminde eğitimini tamamlayan Yahya babasının vefatının ardından 1904 senesinde resmen Yemen'in yeni Zeydi imamı olmuştur. İmam ünvanını alarak dinî ve siyasî bir hüviyyet kazanan Yahya, bu tarihten itibaren siyaset sahnesinde oldukça etken bir rol oynamaya başlamıştır. İmamete geçmesinin ardından ilk iş olarak, hasım ilan ettiği Osmanlılara karşı direniş başlatmıştır. 1904-1905 senesindeki bu ilk girişimin ardından 1910 senesi sonlarında ikinci kez Osmanlı Hükümeti'ne karşı isyan teşebbüsünde bulunacaktır. Osmanlılara karşı gerçekleştirilen bu isyanı nedeniyle Osmanlı kuvvetleri ve İmam Yahya taraftarları arasında geçen uzun müsademelerin ardından Osmanlı İmparatorluğu ile İmam Yahya anlaşma masasına oturmuşlar ve 1911 senesi Ekim ayı itibariyle De'ân Anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşma ile kısa vadede İmam Yahya'nın Osmanlı idaresi ile olan meselesi sonuca bağlanmakla birlikte Yemen'deki karışık durum mevcudiyetini bir müddet daha sürdürmeye devam etmiştir.

De'ân barışının ardından yaşanan süreçte, İmam Yahya Birinci Cihan Savaşı esnasında Yemen'deki Osmanlı muhalifi yapılanmalara dahil olmamış ve Osmanlı hükümdarına olan bağlılığını muhafaza etmiştir. Mondros Mütârekesi'nin neticesinde ise İmam Yahya kesin olarak Yemen'in kuzey bölgelerinin idaresini ele geçirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arabistan Yarımadası, Arap Milliyetçiliği, Kızıldeniz, Yemen, Mezhep, Şia, Zeydi, Zeydiyye Mezhebi, İmam, İmamet, Şâki-i Mahûd, İmam Yahya, De'ân İtilafnamesi.

SUMMARY

INSURRECTION OF IMAM YAHYA OF THE ZAYDIS IN YEMEN DURING THE REIGN OF OTTOMAN EMPIRE (1904-1914)

Imam Yahya was born in Sanaa province of Yemen in 1286 AH. He received his first education from his father Imam Mansur and then continued his education under the teachings of prominent figures of that era in different regions of Yemen. After having finished his studies under the surveillance of famous scholars, Yahya was to become the new Zaydi imam of Yemen in 1904 after the death of his father. As he assumed a religious and political identity by taking the title "Imam", Yahya started to play very active role in politics. After assuming the title of imam in 1904, he firstly started a resistance against the Ottomans that he proclaimed to be his enemies. After this first attempt during 1904-1905, he attempted on an insurrection against Ottoman government towards the end of 1910. After long fights between the forces of Ottoman Empire and Imam Yahya during this second attack, the parties decided to settle the issue by treaty and signed Treaty of Daan in October 1911. While the problems of Imam Yahya with Ottoman government were solved in the short run with this treaty, the unrest in Yemen continued for some time.

After the Treaty of Daan, Imam Yahya didn't cooperate with organizations that were against Ottoman government in Yemen during World War I and maintained his dependency on the Ottoman ruler. After Armistice of Mudros, Imam Yahya took over the administration of northern regions of Yemen.

Keywords: Arabian Peninsula, Arabian Nationalism, Red Sea, Yemen, Sect, Shia, Zaydi, Zaidiyyha Sect, Imam, Imamate, Şâki-i Mahûd (Bandit), Imam Yahya, Treaty of Daan.

ÖNSÖZ

Arabistan Yarımadası'nın güneybatı ucunda uzanan ve binlerce yıllık köklü bir medeniyete ev sahipliği yapmakta olan Yemen, bu müstesna durumuna rağmen ne üzücüdür ki hafızalarımızda acı hatıralarla yer edinmiş bir ülke olma özelliğinden kurtulamamıştır. Zira XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlı nüfuz ve hakimiyet alanına dahil olan Yemen'de XX. yüzyılın başlarına kadar fasılalarla da olsa birçok isyan vakası yaşanmış ve yaşanan bu isyanlarda sayısız masumun kanı dökülmüştür. Tüm bu yaşananlar neticesiyle olsa gerek Yemen tarihsel ve kültürel birikim ve değerinden daha ziyade insanların zihinlerinde acı hatıraları çağrıştıran, gidenin dönemediği ve milyonlarca vatan evladının çölün kızgın kumlarına gömüldüğü bir ülke özelliğine dönüşmüştür. XX. yüzyılda İmam Yahya'nın başlattığı ve kısa sürede tüm Yemen'i saran isyan dalgası Osmanlı İmparatorluğu idaresi altındaki Yemen'de karşılaştığımız en büyük ve tehlikeli isyan girişimi olma özelliğini taşımaktadır. Ancak ne var ki İmparatorluğun son döneminde rastladığımız hadiseler arasında bu derece mühim bir yer teşkil etmekte olan İmam Yahya ve isyanına dair şu ana kadar Türkçe olarak hazırlanmış bilimsel herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Bunun yerine Yemen'in konu edildiği eserlerde, özellikle de hatırat niteliğindeki çalışmalarda kısmen İmam'dan bahsedilmekte olduğunu görmekteyiz. Yemen'in tarihinde ismini sıklıkla duyduğumuz İmam Yahya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilerinin bugüne değin incelenmemiş olması hiç şüphesiz meseleyi bizim açımızdan cazip hale getirerek, tez çalışması konusu olarak seçmemizde önemli bir faktör olmuştur. Zira İmam Yahya yalnızca Yemen tarihi açısından değil, Yemen ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin boyutunu gösterebilmesi açısından Osmanlı tarihi bakımından da araştırmaya değerdir.

Konunun daha evvel çalışılmamasının ve Türkçe kaynaklardaki yetersizliğin bizim açımızdan birtakım zorlukları da beraberinde getirdiğini itiraf etmek gerekir. Bu hassas durum elbetteki araştırmamızın Osmanlı arşiv belgelerine dayandırılmasını zaruri kılmıştır. Nitekim tezimizi hazırlarken öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnifi yapılıp araştırmacılara açılmış olan fonlardan yararlanmaya gayret gösterdik. İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde belirli aralıklarla yapmış olduğumuz çalışmalarda Yemen'e dair çok sayıda belgenin mevcut olduğunu tespit ettik. Ancak burada bahsetmeden geçemeyeceğim husus fonlardaki birçok bilginin birbirleriyle örtüşen, benzer içeriklere sahip olduğudur. Arşiv vesikalarının okunması aşamasında oldukça titiz davranmaya çalışmışsak da bilhassa Yemen'deki yer isimlerinin doğru okunup telaffuz edilebilmesi hususunda bazı güçlüklerle karşılaştık.

Olayları daha iyi aydınlatabilmek niyetiyle arşiv vesikalarının yanı sıra doğrudan ya da dolaylı olarak konuyla ilintili olabileceğini düşündüğümüz gazete haberlerinden, salnamelerden, makale ve hatırat türü kaynaklardan da faydalandık. Bilhassa hatırat türündeki çalışmalarda bahsi geçen ifadelerden mümkün olanlarını arşiv vesikaları ile karşılaştırıp, doğruluğunu teyid ettikten sonra tezimizde kullanmaya özen gösterdik.

İmam Yahya ve Yemen meselesinin İkinci Meşrutiyetin ilanından sonraki dönemde nasıl bir boyut kazandığını anlayabilmek adına T.B.M.M. zabıtlarına müracaat ettik. Tüm bunların yanında Yemen üzerine hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinden erişimi mümkün olanları tarafımızca gözden geçirilerek, yararlanılmıştır. Ayrıca araştırmamızın İmam Yahya'nın doğumu ve almış olduğu eğitim ile ilgili bilgilerini vermiş olduğumuz kısmını hazırlarken Arapça olarak kaleme alınan birkaç çalışmanın çevirisinden yararlanılmıştır.

Hazırlamış olduğumuz tez, bir giriş olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Yemen'in coğrafi, sosyal, kültürel yapısından bahsedip tarihsel anlamda ilk kez Osmanlı idaresiyle tanıştığı XVI. yüzyıldan başlayıp, XX. yüzyıla kadar olan dönemdeki siyasi gelişmeleri ana hatlarıyla özetledik.

Birinci bölümde, İmparatorluk dahilinde yaşayan Arapların Osmanlı yönetiminden ne derece memnun oldukları, milliyetçi akımların Araplar arasında ne kadar değer bulduğu hususlarına açıklık getirerek, bu cinsten akımların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Araplar üzerinde ne derece etkili olduğu, Osmanlı yöneticilerinin Arap milliyetçi hareketler karşısında ne tarz bir tutum takındığı ve bilhassa Sultan II. Abdülhamid'in Araplar ve İslam alemiyle olan münasebetlerinde halifelik ve ittihad-ı islam gibi argümanları nasıl ve niçin kullandığını genel hatlarıyla inceledik. Ayrıca İmam Yahya'nın Zeydi imamı olması gerçeğinden yola çıkarak öncelikle Yemen'de yaygın bir şekilde karşımıza çıkan hatta bir bakıma Yemen ile bütünleşmiş olan Zeydiye mezhebini tanıtmaya çalıştık. İslam dini içerisinde yer bulan Zeydiye mezhebinin hangi esas ve kaidelere dayandığından, imam ve imamet kavramlarının Zeydiler nazarındaki kıymetinden bahsedilmiştir. Yine bu bölümde son olarak İmam Yahya'nın isyan hareketi başlamadan evvel XIX. yüzyılda İmam'ın babası tarafından Yemen'de başlatılan isyan girişimi ve dönemin valisi Hüseyin Hilmi Paşa'nın almış olduğu önlemlerden söz edilmiştir. Bu çalışmamızın ikinci bölümünde İmam Yahya'nın hayatı, almış olduğu eğitimler ile babasının ardından Zeydi imamlığına geçişi hakkında kısa bir malumat verildikten sonra 1904 senesi sonlarında Osmanlı yönetimine karşı başlatmış olduğu ilk isyan vak'asının askeri safhalarına ağırlık verilmiştir.

Hazırladığımız tezimizin üçüncü bölümünde, 1908 devriminin ardından İmparatorluğun Araplarla olan münasebetinde nasıl bir dönüşüm gözlemlendiğine, İmam ve Yemen meselesinin çözümü amacıyla Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ne tür tartışmalar yaşandığına

yer verilmiştir. Ayrıca İmam'ın ikinci def'a isyan teşebbüsünde bulunduğu sırada diğer bölgesel güçlerin pozisyonları ile meselenin çözümü noktasında Ahmet İzzet Paşa'nın Osmanlı idarecileri ve İmam arasında nasıl bir rol üstlendiği incelenmiştir. Yine aynı bu bölüm dahilinde, Osmanlı Devleti'ni İmam ile anlaşma masasına oturmak zorunda bırakan siyasi koşulların neler olduğuna değinilmiş ve İmam Yahya ile Osmanlı idaresi arasındaki husumete son verecek olan De'ân Anlaşmasına yer verilmiştir.

Tezimizin dördüncü bölümünde, İmam Yahya'nın isyanı karşısında İmparatorluğun karşılaştığı güçlüklerin sadece siyasi, askeri anlamda yaşanan güçlükler olmadığını işin aynı zamanda sosyal boyutunun da olabileceğini sergileyebilmek maksadıyla Kızıldeniz sahillerinde karşılaşılan birtakım gayrimeşru hareketler ile sosyal yaşamda asker, eşkıya ve ahali arasında çıkan sağlık problemlerinin harekâtların neticesine etkilerine yer vermeyi uygun bulduk. Bunların yanında Yemen meselesinin sona erdirilmesine yardımcı olmak düşüncesiyle farklı kimselerce tertib edilen ıslahat raporlarında ne tür uyarı ve tekliflerde bulunulduğunu gösterebilmek amacıyla Yemen'e ait hazırlanan dört farklı ıslahat raporunda yer alan açıklamalara değinilmiştir. Son bölüm olan beşinci bölümde, De'ân Anlaşmasından sonra gerek İmparatorluk gerekse İmam'ın uğraşmak zorunda oldukları bazı sorunlara ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından İmam'ın nasıl bir yön çizdiğine ana hatlarıyla yer vererek tezimizi noktaladık.

Burada ayrıca açıklık getirilmesini lüzumlu bulduğum husus, tezimizin sınırlarını oluşturan tarih aralığıdır ki; gerek yüksek lisans tez çalışmasıyla uyumlu olabilecek süre içinde inceleyebilmek gerekse Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun çok daha farklı ve zorlu bir dört yıllık sürece girecek olmasını düşünerek, esasında İmam Yahya 1869-1948 seneleri arasında hayat sürmüş bir şahsiyet olmasına rağmen biz çalışmamızı Yahya'nın imamete geçtiği tarih olan 1904 senesinde yaşanan olaylar ile başlatıp 1914 senesi ile sonlandırmayı tercih ettik. Esasında bu tarih aralığında yaşanan hadiseler doğrudan Osmanlı İmparatorluğu ile ilintiliydi.

Yapmış olduğumuz bu çalışma ile bilhassa İmam Yahya üzerinden hareket ederek, Osmanlı idaresi altında bir eyalet konumunda olan Yemen'in XX. yüzyıl süresince içinde bulunduğu koşullara dikkat çekmeye gayret ettik. Çünkü İmparatorluğun eyaletlerde karşılaştığı sorunlarda hangi çıkış yollarını aradığı, nasıl stratejiler gelirtirdiği daha sonraki süreçte İmparatorluğun çöküş sürecindeki durumunu anlamamıza vasıta olabilecek ipuçları barındırmaktadır.

Tezin hazırlanması sırasında yararlılıklarını gördüğüm bazı isimleri burada zikretmeden geçemeyeceğim. Öncelikle tez konusunun seçiminde ve çalışma sürecinde yapmış olduğu yönlendirmeleri neticesinde Yemen meselesi ile tanışmamı sağlayan ve gerek lisans

öğrenimim gerekse tüm tez aşamam boyunca başarılı olacağıma inanarak, beni teşvik eden, sabrını ve hoşgörüsünü hiçbir zaman eksik etmeyen danışman hocam Doç. Dr. Salih TUNÇ'a müteşekkirim. Ayrıca tezin hazırlanması aşamasında birçok def'a görüşme fırsatı yakalayarak, fikir alışverişinde bulunduğum Kastamonu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT'a göstermiş oldukları ilgiden dolayı teşekkür ediyorum. Arapça metinlerin tercümesi esnasındaki yardımlarından dolayı Ebtisam Al GERAF'a ve Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlilerine teşekkürü bir borç biliyorum.

Tezle ilgili araştırmalarımız sırasında Arşiv çalışmalarım amacıyla İstanbul'da bulunduğum süre içinde gerekli çalışmaları yapabilmemde ve belgeleri temin edebilmemde kolay gösteren Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin tüm personeline ve özellikle bize son derece güvenli ve güleryüzlü bir çalışma ortamı sağlayan İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi personeline sergilemiş oldukları sıcak ve yardımsever tutumları nedeniyle sonsuz teşekkür ediyorum. Yine İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane çalışanlarına, Ankara Milli Kütüphane görevlilerine, Ankara Üniversitesi Milli Piyango Öğrenci Evi yönetimine ve Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne teşekkür etmeyi bir borç bilmekteyim.

Eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda yer alarak, maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen aileme benim için yapmış oldukları fedâkarlıklardan dolayı ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca tezin tamamlandığını görmeye ömürleri yetmeyen ancak isimlerini burada zikretmeden geçemeyeceğim, benimle birlikte birçok zorluğa katlanmak zorunda kalan çok kıymetli aile büyüklerim Habibe ve İsmail Hakkı KODAL'I rahmetle anıyorum.

Tezin hazırlığı aşamasında olabildiğince titiz ve dikkatli çalışmaya gayret göstermiş olmama rağmen, gözden kaçmış olan birtakım eksiklerimin anlayış ile karşılanmasını ve bu çalışmanın Osmanlı tarihinin yakın döneminde Yemen coğrafyasında olup bitenlerin aydınlatılmasına küçük dahi olsa bir katkı sağlayabilmesini temenni etmekteyim.

Fatıma Hilal BAYTAR

Antalya, 2015

GİRİŞ

A) İslam Öncesi Dönemde Yemen'in Coğrafi ve Sosyal Yapısı

Coğrafi konum ve tarihsel bağları itibariyle Yemen ülkesinin mensup olduğu Arabistan Yarımadası (Ceziret-ül Arap); kuzeyde genel olarak *"Münbit Hilal"* adı altında tanınmış Mezopotamya, Suriye, Filistin ve bitişik çöllerle, doğu ve güneyde Basra Körfezi ve Hint Okyanusu batıda ise Kızıldeniz ile sınırlanmıştır. Güneybatı'daki Yemen bölgesi çok eski zamanlardan beri ziraatin doğuşuna ve nispeten ileri yerleşik medeniyetlere beşiklik etmiş olan dağlık bir ülke görünümündedir.[1]

Adlarını Yarımada'da oturanların kendilerinin verdikleri bilinen[2] ve zamanımızda siyasi şekillenmeler dikkate alınarak; Suudi Arabistan, Yemen Cumhuriyeti, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Kuveyt sınırlarını içeren Arabistan'ın coğrafi sınırları ile ilgili eski dönemlerden itibaren farklı gruplamalar yapılmıştır. Buna göre İslam coğrafyacılarından bir kısmı Arabistan sınırlarını Yemen, Necid, Hicaz ve Tihame olmak üzere dört, diğer bir kısmı ise Hicaz, Necid, Yemen olarak üç bölüme ayırmışlardır. Bunun haricinde sadece Şam ve Yemen adıyla iki kısıma ayıranlar olduğu gibi daha kapsamlı olarak Tihame, Hicaz, Necid, Aruz ve Yemen adlarıyla beş kısım olarak ayıranlar da mevcuttur.[3] Bunların haricinde Ms. II. yüzyılda yapılan araştırmalarda; Arap Yarımadası'nın coğrafi açıdan Sahra Arabistanı (Arabia Deserta), Kayalık Arabistan (Arabia Patrea) ve Mutlu Arabistan (Arabia Phelix) olarak üç bölgeye ayrıldığından söz edilir.[4] Arabia Deserta (Badiye): Arap Yarımadası'nın kuzey kesimleridir. Suriye ve Mezopotamya sınırlarını kapsıyordu. Arabia Patrea (Taşlık); Sina Yarımadası'ndan ve merkezi Petra olan Nabati Krallığı'ndan ibaretti.[5] Arabia Phelix (Mutlu Arabistan) ise; Hicaz, Necid ve Yemen civarını içine alırdı. Bunların yanında Araplar ise Yarımada'yı Hicaz, Tihame, Necid, Yemen ve Uruz[6] şeklinde beş kısıma taksim ederler.

Arabistan Yarımadası'nın asli unsurunu teşkil eden halk için kullandığımız *Arap*[7] kelimesi Sami dillerinde çöl manasına geldiğinden aynı zamanda çölde yaşayan kimse yani bir bakıma

---

[1] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar,** (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul 2009, s. 33

[2] Neşet Çağatay, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi,** TTK. Yay., X. dizi, S. 14, Ankara 1992, s. 1

[3] Kudret Büyükcoşkun, *"Arabistan"*, **TDVİA,** C. 3, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 248

[4] Ahmet Susa, **Tarihte Araplar ve Yahudiler** (Arapça'dan Çev. Ahsen Batur), 2. Baskı, Selenge Yay., İstanbul 2005 s. 143,

[5] Hulusi Yavuz, *"XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilayeti",* **Yeni Türkiye Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları II Özel Sayısı,** C.8, S. 44, 2002, s. 93

[6] **Uruz,** tabiriyle Yemame, Bahreyn ve Umman kastedilir. Bkz. Susa, **a.g.e,** s. 143

[7] **Arap** kelimesine tarihte ilk defa Asur Kralı III.Salmanasar'ın (m.ö 858- 824) yıllıklarının 853 yılındaki büyük bir ayaklanmanın bastırılması kısmında rastlandığından söz edilir. Burada kaydedildiğine göre; ayaklanmaya katılan asi reislerden birisi de müttefik kuvvetlere 1000 deve veren "Gindibu Aribi'dir. Bu tarihten sonra Asur ve Babil belgelerinde Aribi, Arabu ve Urbi, adlarına sık sık rastlanmakta ve Aribi ülkesine yapılan seferlerden ve Aribi reislerinden alınan vergilerden bahsedildiği görülmektedir. Hakkı Dursun Yıldız, *"Arabistan",* **TDVİA,** C.3, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 252

"Bedevi" için kullanılıyordu.[8] Buna karşılık bir kabile adıyla veya oturdukları yerlerin isimleriyle anılan yerleşik hayat yaşayanlara "Arap" denilmemekteydi. Bu nedenle Tevrat'ta da geçtiği iddia edilen Kahtan (Yaktan), Sebe, Hadramut, İsmaili, Teyma, Medyen kabilelerine Arap denilmemiştir. Esas anlamda İslamiyet'ten sonra yerleşik hayat yaşayan Araplarla, Bedevi Araplar açık bir şekilde birbirinden ayrılmış ve böylece bir ırkın adı olmakla birlikte Arap Yarımadası'nın köy ve şehirlerinde yaşayanlarına "Arab", çölde göçebe olarak yaşayanlarına ise A'rab (Bedevi) denilmiştir.[9]

Milli Arap geleneği doğrultusunda biri kuzey diğeri güney olmak üzere iki büyük kola ayrılan Araplar'dan; Güney Araplarına Kahtaniler (Yemenliler), Kuzey Araplarına ise Adnaniler (Nizariler/ Maaddiler) adları verilmiştir. Tarihi Arap kabilelerin bu iki soydan geldikleri kabul edilmektedir. Bu ayırma dil ve kültür alanında kendini daha belirgin şekilde göstermiş ve daha sonraları gelişerek, klasik Arapça haline gelecek olan Kuzey Araplarının dili ayrı bir alfabe ile yazılan ve Habeşçe ile akraba bulunan Güney Araplarının dilinden farklıdır. Esasen Habeşçe, Habeş medeniyetinin ilk merkezlerini kuran Güney Arabistanlı göçmenler tarafından geliştirilmiştir. Bu iki grup arasındaki ikinci önemli fark da Güney Araplarının yerleşik bir hayat yaşamalarıdır.[10] Arapların bu şekilde Güney Arapları ve Kuzey Arapları olarak ikiye bölünmüşlükleri kesin olmasına rağmen, Hz. Muhammed (s.a.v)'den çok evvel kuzey taraflarında yerleşmiş olan Yemenli Araplar bulunduğu gibi güney yönüne yerleşmiş olan Adnanlı Arapların olduğu da bilinmekteydi.[11]

Araplar arasındaki güney ve kuzey olarak yapılan bu ayrım Arabistan tarihinin de genel olarak Kuzey Arabistan ve Güney Arabistan olarak iki kolda incelenmesine neden olacaktır. Bunlar içinde bilhassa İslam öncesi dönemde Arabistan'ın güneyinde kurulan birçok devlet aynı zamanda İslam öncesi Yemen tarihinin temelini oluşturmaktaydı.İslam'ın doğuşuna kadar geçen sürede Yemen topraklarında kurulan pek çok medeniyet, bu topraklar üzerindeki toplumun ictimai ve kültürel yapısının şekillenmesinde büyük bir rol üstlenmiştir.

Arap Yarımadası'nın güney ve güneybatı kesiminde yer alan Yemen; kuzeyinde Suudi Arabistan, doğusunda Umman, güneyinde Arap Denizi ve Aden Körfezi, batısında ise Kızıldeniz ile çevrili olup kuzeyde halen Suudi Arabistan topraklarında yer alan Necran ve Asir, Güney'de Hadramut ile güneybatıda Tihame'den oluşmaktadır.[12]

Yemen'in adı ile ilgili de farklı açıklamalar vardır. Bunlardan birisi de doğuya

---

[8]Çölde yaşamak, sahrada oturmak, anlamında da kullanılan Arapça bedavet/bidavet kelimesi; yerleşik hayat medeniyet anlamına gelen **"hadaret"**'in karşıtıdır. Kır, sahra, çöl anlamına gelen badiye de yaşayan kimselere **bedevi** veya **ehlü'l-badiye, ebna'ül-badiye** denir. Mustafa Fayda, *"Bedevi"* **TDVİA,** C.5, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, s.311- 312

[9]Fayda, ***a.g.m***, s. 312

[10]Yıldız, ***a.g.m***, s. 252- 253, Lewis, **a.g.e,** s. 36

[11]Neşet Çağatay, **İslam Dönemine Dek Arap Tarihi,** TTK Yay., Ankara 1989, s. 11

[12]Ahmet Kavas, *"Yemen",* **Diyanet Aylık Dergi, S**.183, Mart 2006, s. 56

dönüldüğünde Kabe'ye göre sağ tarafa düştüğü için Arapça sağ manasına gelen *"Yemen"* kelimesiyle isimlendirildiği iddiasıdır.[13] Bazılarına göre ise Yuktan b. Asir ve etrafındakiler diğer Araplar'dan ayrıldıktan sonra sağa döndükleri için Yemen'e bu isim verilmiştir.[14] Dilbilimcilerin görüşü ise bolluk (Yümn) ve bereket dolu olduğu için Yemen isminin kullanılmış olabileceği yönündedir.[15] Bunların haricinde batılı kaynaklarda Yemen ülkesinden Mutlu Arabistan/el-Arabiyye es-Saide manasına gelen *"Arabia Heureuse/ The Arabia Felix"* diye bahsedilmekte olduğu bilinir.[16]

İslam'ın doğuşundan önceki asırlarda Yemen'in de içinde yer aldığı Güney Arabistan topraklarında Mainiye, Sebeiyye ve Himyeriye adındaki üç büyük devlet ile Hadariler, Cebairiler, Kuriler, Katabiler, Ummaniler ve Zufariler adındaki bazı küçük emirlikler yaşamıştır.[17] En eski halklardan olduğu kabul edilen Mainlilerin Yemen'de kurdukları Main Devleti, genel anlamda Güney Arabistan, dar anlamda Yemen medeniyetinin başlangıcı olarak kabul edilir. Main Devleti, Necran ile Hadramut arasındaki verimli ve düz bir ovadan ibaret olan "Cof" bölgesinde kurulmuştur. **Naşk, b. Kemna** gibi önemli şehirlere sahip[18] Mainlilerin ilk başşehirleri Ma'in iken daha sonraları başşehirleri Karna'ya taşınmıştır.[19] Daha ziyade ticari hayata önem vererek Arabistan mahsulleriyle Hint ve Çin'den getirilen malları Mısır, Filistin ve Suriye'ye satarak büyük gelir sağladığı bilinen[20] Main Devleti, tam anlamıyla ticari bir devletti. Egemenlik başarısı askeri fetihlere değil ticari istilaya dayanıyordu, nüfuzu Akdeniz, Kızıldeniz ve Basra Körfezi kıyılarına kadar neredeyse bütün Arap Yarımadası'nı kapsamaktaydı. Fenike ve Nebatilerin fetihler yerine ticaretle genişledikleri gibi Mainliler de ticaret sayesinde nüfuz alanlarını Hicaz'ın kuzey bölgelerine kadar genişletmişlerdi.[21] Mainliler ticaret yanında kültürel anlamda da etkilenerek Fenike yazısının daha kolay ve ticari işlemlere uygun olması nedeniyle Fenikelilerin ebced harflerini kullanmaya başlamışlardır.[22]

Arap Yarımadası açısından son derece mühim bir yere sahip olan Main Devleti'nin ne zaman kurulduğu ve ne kadar tarih sahnesinde kalmış olduğunu aydınlatacak veriler bulunmamaktadır. İlk kuruluşlarını milattan on dört asır önceye kadar çıkaranlar olduğu gibi VIII. asırdan başlatanlarda vardır. Yemen'de yaşayan tüm kavimlerin Kahtan'a nisbetle

---

[13] Kavas, ***a.g.m,*** s. 56, Cengiz Tomar, *"Yemen"* **TDVİA,** C.43, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, s. 401- 402
[14] Adolf Grohman, *"Yemen"*, **İA,** C.13**,** MEB.Yay., Eskişehir 2001, s.371,
[15] Susa, **a.g.e,** s. 143
[16] Kavas, ***a.g.m***, s 56, İhsan Süreyya Sırma, **Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları**, Beyan Yay. İstanbul 1994 s. 24
[17] Yavuz, ***a.g.m.*** s. 92; Şemseddin Günaltay, **İslam Öncesi Arap Tarihi,** Ankara Okulu Yay., Ankara 2013, s. 109,
[18] Susa, **a.g.e,** s.158
[19] Çağatay, **İslam Dönemine Dek Arap Tarihi.,** s.13; Susa, **a.g.e,** s. 158
[20] Yıldız, ***a. g. m***. s. 253
[21] Günaltay, **a.g.e,** s. 118- 119; Yıldız, ***a.g. m.,*** s. 253
[22] Fenike yazısı Mainlilerin elinde gelişmiş ve bu gelişmeden Himyerli yazısı ortaya çıkmıştır. Seba yazısıyla Habeş yazısı da sonradan Mainlilerin bu yazısından alınmıştır. Çağatay, **İslam Dönemine Dek Arap Tarihi.,** s. 13

Kahtanilerden sayılması adeti üzere Mainlilerin kökeni de Kahtanilere dayandırılıyorsa da bu iddia daha sonraki Seb'e ve Himyer Devletleri hakkında doğru olsa bile Main Devleti'nin Beni Kahtan'a oranla daha eski köklere sahip olduğu düşünülürse, Mainliler hakkında geçerli olmayabilir. Onun yerine Mainlileri Yemen'de Kahtanilerden önce meskun olduğu iddia edilen Amelikalılardan saymak mümkündür.[23]

Main Devleti'nin ardından Güney Arabistan hakimiyeti Sebe hükümdarlarına geçmiştir. Güney Arabistan'da kurulan devletlerin ikincisi; başkentleri Me'rib olan ve Main Devleti'nin yıkılmasından sonra tarih sahnesine çıktığı sanılan Sebe Devleti'dir.[24] Arap Yarımadası'nın bu topraklarında kurulan Sebe uygarlığının tarihi m.ö 1000'li yıllardan başlayıp m.s. 500'lü yıllarda son bulmuştur.[25]

Tarihsel anlamda Sebe Devleti "Mukarribler dönemi" ve "Melikler dönemi" olarak iki devirde incelenmektedir. Sebe'nin Main ile çağdaş olduğu, hükümdarların "Mukarrib" ünvanını taşıdığı ilk dönemde ülkenin sınırları kuzeyde Main, güneyde ve güneybatıda Kataban, doğuda Hadramut topraklarına ulaşıyordu. Bu dönemde Sebe meliki dini ve siyasi erki birleştiren rahip-kral olarak kabul edilir. Mukarrib ünvanıyla bilinen ve ilk barajları yaptırarak, ziraati geliştiren ve Me'rib'in batısında bir günlük mesafedeki Sirvah'ı başkent edinen ilk hükümdarın m.ö X. yüzyılın son çeyreğinde hüküm sürdüğü tahmin edilir.[26]

Melikler döneminde (m.ö. 650-115), mukarriblerin sonuncusu ve meliklerin ilki olan Kariba-il Vitar saltanatının ilk yıllarında komşuları Main, Kataban ve Hadramut hükümdarlarıyla şiddetli savaşlar yapmış ve onları itaati altına alıp ülkesinin sınırlarını genişleterek, Yemen bölgesinin tamamına hakim olmuştur. Bu zaferlerinin ardından ülkenin genişlediğini gösteren "Melik-ü Sebe" ünvanını alarak aynı zamanda devlet başkanının din adamlığı vasfından soyutlandığı Melikler Dönemini başlatmıştır.[27] Önceleri Sirvah'ta ikamet ettikleri sırada Sebelilerin reisleri de "Zu Sirvah" ünvanıyla anılırken, sonraları Me'rib şehrini inşa ederek hükümet merkezi haline getirdikleri tarihten itibaren hükümdarların mekreb/mukarrib ve melik ünvanlarıyla anıldığı dönem asıl Sebe Devleti'ni teşkil eder.[28]

Sebelilerin evvela bir beylik veya dini başkanlık teşkil ederek daha sonra bu çekirdekten büyük bir hükümet kurdukları sanılmaktadır. Fakat Sebe Devleti'nin bu genişlemesi Romalıların veya İslam sonrasında Arapların yaptıkları gibi fetih ve istila yoluyla olmamıştır. Çünkü Sebe; fatih bir devlet olmayıp ticari bir devletdir. Bunun kanıtı olarak da Sebe hükümdarlarına ait kitabelerde, Mısır ve Asur hükümdarlarının kitabelerinde olduğu gibi

---

[23] Günaltay, **a.g.e,** s. 119-120
[24] Yıldız**,** ***a.g. m.*****,** s. 253
[25] Kavas, ***a.g.m.***, s. 57
[26] İsmail Yiğit, *"Sebe"*, **TDVİA,** C.36, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, s. 242
[27] Yiğit, **a.g.m.,** s. 243
[28] Günaltay, **a.g.e.,** s. 129- 130

"Fethettim, galebe çaldım, cizyeye bağladım, ganimet aldım" gibi ifadeler görülmeyip tersine *"İnşa ettim, vakfettim, tamire çalıştım..."*gibi cümlelere rastlanmış olması kabul edilir. Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki Sebeliler servet ve ticarette ilerledikçe, komşu mahfed ve mahlaflar tedricen kendilerine katılmış ve böylece büyük bir devlet meydana gelmiştir.[29]

Muntazam olarak bakımını yaptıları *Marib Seddi* sayesinde Sebe'de tarım oldukça gelişmiştir. Fakat daha sonra kara taşımacılığı deniz taşımacılığına dönüşecek, mallar Hint Okyanusu üzerinden Kızıldeniz'e oradan Mısır limanlarına veya Akabe'ye indirilecekti. Bu durum toprakları üzerinden geçen kervan yolunun önemini kaybetmesi sebebiyle Yemen şehirlerinin ekonomisinin bozulmasına, buna karşılık Kızıldeniz sahilindeki şehirlerin güçlenmesine yol açtı. Ekonomisi güçlenen Yemen şehirleri bir süre sonra iktisaden çöküntüye uğrayan Sebelileri alt edip, kendi bağımsız devletlerini kurmayı başardılar. Böylece Moha'ya 100 mil mesafedeki Zafar'ı (Raydan) kendilerine başkent seçen, gerçekte Sebelilerin bir kolu sayılabilecek bu insanlar tarihe "Himyerler" olarak geçmişlerdir.[30]

Araplar arasında oldukça yaygın olan rivâyete göre; Yemen Devleti'nin yıkılış nedeni, Marib Seddi'nin yıkılışı yani Arim Seli hadisesidir. Arap tarihçilerine göre Yemen Arapları, Arim Seli'nin gerçekleşmesine ve Marib Seddi adıyla bilinen barajın yıkılmasına kadar Yemen ve Hadramut bölgelerinde ikamet etmişlerdi, fakat Seddin yıkılacağını görünce büyük bir selin gerçekleşmesinden ve kıtlıktan korkarak yurtlarını terk etmiş, kabilelerine göre çeşitli memleketlere dağılmışlardır.[31]

Himyerler sahil şeridinde yaşıyor olmalarının ve Kızıldeniz'de deniz nakliyat işlerini tekellerine almalarının sağladığı avantajla Sebeli kardeşlerini hakimiyet altına aldılar ve devletlerinin yıkılmaya başladığı son günlerde onlarla birleştiler. Himyeri hükümdarlarına başlangıçta "Reydan" şehrine hakim oldukları için "Zu Reydan" denilirken en güçlü devirlerinde buna "Melik-ü Sebe", "Melikü Hadramut", "Melikü Yemenat" ünvanları da eklenmiştir. Bu ünvanlardan Himyerilerin bir dönemde Güney Arabistan'ın her tarafını siyasi nüfuzları altında tuttukları anlaşılmaktadır.[32]

Sebelilere halef ve kısa zamanda bütün Yemen'i ele geçiren Himyeriler, diğer iki devletin

---

[29]Günaltay, **a.g,e,** s. 125; Çağatay, **İslam Dönemine Dek Arap Tarihi.,** s. 15

[30]Susa, **a.g.e.**, s.164-165,

[31] Günaltay, **a.g.e.,** s. 128; Özellikle Arap kabilelerinin Yemen'den Suriye ve Irak'a göç etmesine, Suriye'de Gassani, Irak'da Münziri Devletinin kurulmasına sebep olacak şekilde Arabistan'ın çeşitli yerlerine dağılmalarına yol açan Arim Seli ve barajın yıkılma hikayesiyle ilgili birbirinden farklı görüşler mevcut olmasının nedeni; değişik dönemlerde duvardaki bazı çatlaklar ve onların tamir edilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü muhtemelen onlar her çatlağı veya kısmi yıkılmayı barajın tümüyle yıkılması olarak algılamışlardır. Diğer yandan, Arap kabilelerinin Yemen'den muhacereti tedrici surette ve barajın işlevini tam yapamamasına, tarım işlerini aksatacak şekilde su seviyesinin düşmesine ve en nihayet tamamıyla yıkılmasına bağlı olarak birbirini müteakip dalgalar halinde gerçekleşmiştir. Ayrıca kıtlık ve yağmurun mevsim normallerinin altına düşmesi de bu kabilelerin göç etmesinde başka bir etken olabilir. Susa, **a.g.e.**, s. 163

[32] Susa, **a.g.e,** s. 165; Hüseyin Algül *"Himyeriler",* **TDVİA,** C. 18, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1998 s. 62

aksine savaşçı bir politika takip ederek sınırlarını m.s. III. yüzyılın sonlarına doğru Hadramut ve Orta Arabistan'a kadar genişlettiler.[33] Askeri bakımdan Arabistan'ın en güçlü devleti haline gelen Himyerilerin Habeşliler ve İranlılar ile mücadeleleri, meydana getirdiği etki bakımdan yalnızca askeri değil aynı zamanda Güney Arabistan'da Hristiyanlık ve Musevilik gibi tek tanrılı dinlerin birbirleriyle olan rekabetini göstermesi nedeniyle dini ve sosyal etki bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Himyeriler dördüncü yüzyılın ortalarında ise kısa süren bir Habeş hakimiyetini kabul etmek zorunda kaldılarsa da 375'ten itibaren tekrar istiklallerini elde ettiler.[34]

Bölgeye Hristiyanlığın Bizans İmparatoru II. Konstantinos zamanında (357-361) girdiği anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren San'a, Aden, Me'rib ve Zafar gibi önemli merkezlerde birçok kilise inşa edilmiştir. Hristiyanlık özellikle Necran bölgesinde daha geniş yayılma alanı bulmuş. Bununla beraber Bizanslılarla Habeşlilerin iş birliği yapması ve bu iki Hristiyan devletin Güney Arabistan için öteden beri siyasi ve iktisadi emeller beslemesi bu dinin bölgede yaygınlaşmasını engellemiş ve Himyeri hükümdarlarının Yahudiliğe biraz daha itilmesine yol açmıştır.[35]

Himyeri krallarının sonuncusu Zünuvas, Museviliği kabul etti ve Bizanslıların Yahudilere zulüm yapmasına misilleme olarak Güney Arabistan'da yerleşmiş bulunan Hristiyanlara karşı baskı tedbirleri alarak[36] herkesi Yahudilik dinine girmeye zorladı. Bu doğrultuda özellikle 523'te ele geçirdiği Necran'daki Hristiyanlara şiddetli baskı yaptı. Sert bir mizaca sahip bulunan Zünuvas, yerli Hristiyanların, Hristiyan Habeşlilerle siyasi bütünleşme arzusu taşıdığına inanıyor ve hepsini vatan haini sayıyordu.[37] Bizans İmparatorları ise nüfuz ve ticaretlerini genişletmek yolunda bir araç olarak kullandıkları Hristiyanlığı Arap Yarımadası'nda yaymak ve genelleştirmek için büyük emek sarfetmişler bilhassa Necran'da çok çalışmışlardı. Zünuvas'ın hareketleri Bizans ve o devirde artık bir Hristiyan devleti olan Habeşistan'da Yahudiliğe karşıt hareketler doğurdu. Habeşler zulme uğrayan Hristiyanların intikamını almak ve Hint ticaretinin kilit noktasını, Bâbü'l-Mendeb'i ele geçirmek amacıyla bunu fırsat bildiler. Bizans İmparatoru ile anlaşarak Yemen'e 70.000 kişilik bir ordu gönderdi.Yapılan savaşta Zünuvas mağlup olur ve onun ölümüyle de Himyeri Devleti son bularak toprakları Habeşistan'a bağlanmıştır.[38]

Yemen'in bütününü ele geçirmezden evvel Yemen'e Habeş saldırısı henüz Sebelilerin güçlerini ve nüfuz kudretini elden çıkarma durumuna düştükleri son devirlerde başlamış

---

[33] Yıldız, ***a.g.m*,** s. 253, Günaltay, **a.g.e.**, s. 130
[34]Yıldız, ***a.g.m,*** s 253
[35]Algül, ***"****Himyeriler"*., s. 62
[36]Lewis, **a.g.e.,** s.37, 38
[37]Algül, *"Himyeriler"*, s. 62
[38]Algül, *"Himyeriler",* s. 62; Lewis, **a.g.e.,** s. 38

bulunuyordu. Habeşliler miladi üçüncü yüzyılın sonlarında Yemen'e saldırarak, Yemen ve Tihame'nin bazı yerlerini ele geçirmişler ve Habeşistan ile Arap Yarımadası arasındaki ticareti kolaylaştırmışlardı. Habeşli Aksumluların 375 yılına kadar hakimiyetlerini sürdürdükleri miladı 345'de Yemen'e saldırılarında; Roma İmparatoru Büyük Konstantin'in Hristiyanlığın Arap Yarımadası'nda yayılıp, yerleştirilmesine dair Habeşlileri teşviki rol oynamış iken Habeşlilerin bu kez gerçekleştirdikleri Yemen istilalarının sebebi sadece Bizans hükümdarının Hristiyanlığın etrafa yayılmasını ve kökleşmesini kutsal bir ödev bilmesi değil aynı zamanda Yahudilerin Yemen'de yeni yayılmaya başlamış olan Hristiyanlığa ve Hristiyan halka karşı takındıkları kötü tutumdur.[39]

Habeşlilerin saldırılarında ticari ve ekonomik sebepleri de göz ardı etmemek gerekir. Güney Arabistan'ın İslam öncesi en uzun ve en muhteşem medeniyetini temsil eden Himyeri Devleti, Akdeniz Havzası ile Uzakdoğu arasındaki kara ve deniz ticaret yolu üzerinde bulunduğundan hareketli bir iktisadi yapıya sahipti ve bu durum Kana'yı Hint Okyanusu'nun en büyük limanlarından biri haline getirmişti. Böylece Akdeniz ülkelerinin muhtaç olduğu Çin ve Hint malları ile günlük, tütsü gibi yerli ihraç ürünleri bölge ülkelerine ulaştırılıyor ayrıca deniz yoluyla San'a ve Me'rib'e varan mallar kervanlarla kuzeye naklediliyordu. Özellikle büyük bir ticaret merkezi olan San'a güneyden ve kuzeyden gelen bütün yolların kavşak noktasını oluşturuyordu. Buradan kalkan kervanlar Dehna Çölünü aşıp, Necid'e oradan Mekke'ye, Yenbu'ya veya Yesrib'e uğrayıp, Petra'ya ulaştıktan sonra ya kuzeyde Fenike ve Filistin şehirlerine ya da Tedmür'e (Palmir) yahut batıya dönerek Mısır'a giderlerdi. Aden depolarındaki ürünler ise Kızıldeniz ve Akabe Körfezi kanalıyla Suriye, Filistin ve Mısır'a intikal ettirilirdi.[40]

Bizanslılar Hristiyan dininin yayılması yoluyla Doğu'da sözlerini geçirir duruma geldiklerinden Bizans tüccarlarının Doğu mallarını Basra Körfezi'nden alıp Kızıldeniz yoluyla Mısır'a ve kendi ülkelerine Avrupa'ya taşımak için Himyerliler ülkesinden geçmek kolaylaşmıştı. Çünkü Himyerliler eski kuvvetlerini kaybettiklerinden Bizans tüccarlarının bu geçişine engel olamıyorlar, onlarda Basra Körfezi'nden aldıkları Asya içlerinden gelme doğu eşyalarını Yemen ve Kızıldeniz yoluyla Habeşistan'a oradan Mısır'a ve daha ötelere taşıyorlardı. Bu durum öteden beri Bizansın baş rakibi olan İranlılar tarafından önlenmek istenmiş ve İran, Basra Körfezi'ne bir ordu göndermiştir. Bizans kralları, Habeşliler eliyle bu üstünlüklerini elde tutmak istemişlerse de İran'a dayanan ve güvenen Himyerliler bu Bizanslı tüccarlara saldırmaya başladılar ve doğu ticaretine engel oldular. Bu açıdan Habeşliler ticaret yolunu emniyet altına almak için Kızıldeniz'i geçip Himyerlilere saldırdılar ve hükümdar

[39] Çağatay, **İslam Dönemine Dek Arap Tarihi ,** s. 19
[40] Algül, *"Himyeriler"*, s. 62-63

Zünuvas'ı öldürüp Yemen'e yayılmışlardır.[41] Böylece bir bakıma Yemen'de Himyeriler ile başlayan Himyer-Habeş-Sasani çekişmesinin etkisiyle Güney Arabistan sırasıyla önce Yahudilik sonra Hristiyanlık gibi semâvi dinlerle tanışmıştır.

Main, Sebe ve Himyer başta olmak üzere Güney Arabistan'da kurulan bu devletlerin ortak özelliği, siyasi teşkilatlanmalarının mutlakıyet esasına dayanmasıdır. Krallık babadan oğula geçiyor ve krallar diğer doğu ülkelerinde olduğu gibi ilahi sayılmıyor, nüfuz ve kudretleri bazı devirlerde hükümdar ailesinin diğer fertlerinden oluşan asiller meclisi ve daha sonraları da bir çeşit derebeyler tarafından sınırlandırılabiliyordu.[42]

Göçebe kültür izlerini yoğun olarak taşımasına rağmen Arabistan, tam olarak medeniyetten soyutlanmış değildir. Özellikle Arabistan coğrafyasının bütünü üzerinde etkisini hissettiren İran ve Bizans kültürleri maddi ve manevi unsurlarıyla Arabistan üzerinden geçen ticaret vasıtasıyla nüfuz ediyordu. Yabancı göçmenlerin Yarımada'da yerleşmesi de bu hususta oldukça önemliydi. Pek çok Yahudi ve Hristiyan göçmenin Arabistan'ın çeşitli bölgelerine yerleşmesiyle Arami ve Helenistik kültür yayılmıştır. Güney Arabistan'da başlıca Hristiyan merkezi olan Necran'da nispeten ileri bir siyasi hayat gelişti. Yahudilere ve Yahudileşmiş Araplara her tarafta özellikle Medine'de rastlanıyordu. Bunların çoğu yerleşikliğin göstergesi şeklinde ziraatçi ve zanaatkardı. Ayrıca Yemen'de ve Kuzey Arabistan'ın İran ve Bizans sınır eyaletlerinde dışarıdan gelen nüfuzun başka bir kaynağı kabul edilebilecek; kısa ömürlü Habeş ve Sasani hakimiyetleri de zamanın daha ileri askerlik tekniklerini Araplara tanıtan yollar oldu. Diğer bazı maddi ve kültürel tesirler de bu yollardan nüfuz etti.[43] Bu dış etkilerin Araplar üzerindeki izleri birçok hususlarda görülebilir. Bilhassa silah edinen Araplar, bunların kullanışı ile askeri teşkilat ve strateji prensiplerini öğrendiler ve bunun neticesinde de kuzeydeki sınır eyaletlerinde geniş ölçüde Arap yardımcı askerleri yetiştirildi.[44]

Sosyal bakımdan ise biri hadari diğeri bedevi olmak üzere iki ictimai gruba ayrılan Araplar arasında bilhassa bedeviler açısından kabilecilik, çöl hayatının meydana getirdiği ictimai bir topluluk olmuştur. Kabile teşkilatı hayati esaslara dayandığından bozulması mümkün olmayan bir sistemdir. Çünkü kabile, istisnai haller ve hadiseler neticesinde değil, geçim tarzının gereği olarak teessüs etmiştir. Kabileyi teşkil eden unsurlar uzak ve yakın birbirinin akrabası olan fertlerdir. Fertlerden her birinin hayatı diğerlerinin hayatlarıyla bağlantılıdır. Başka kabilelerle dayanışma fikri pek köklü değildir. Hatta aynı kabile içinde bile her zaman birlik hüküm sürmezdi. Bu sebeple en kuvvetli kabilelerin dahi aralarındaki zayıf bağ yüzünden büyük

[41] Çağatay, **İslam Dönemine Dek arap Tarihi.,** s. 21
[42] Yıldız, ***a.g.m.*,** s. 253; Çağatay, **İslam Dönemine Dek Arap Tarihi,** s. 27
[43] Lewis, **a.g.e.**, s.45-47
[44]Lewis, **a.g.e.**, s. 48

girişimler yapılamamıştır.[45]

Arabistan'ın genelinde hakim olan bu göçebelik görüntüsünün aksine Arapların anayurdu sayılan Yemen'in yer aldığı Güney Arabistan; kuzeye nispetle daha münbit, ziraate elverişli ve sahilleri ticarete müsâid olduğundan bölge halkı çoğunlukla "hadari"dir. Göçebe kabileler iç kısımlarda yaşadıklarından Kuzey Arabistan'a nazaran burada adet ve nüfusca daha azdırlar. İklim şartları nedeniyle kuzey ve güneyde kendilerine mahsus ayrı bir ictimai ve kültürel yapı meydana gelmiştir. Bu açıdan Yemen, Hadramut, Umman sahillerinde ikamet edenler diğerlerine nazaran daha fazla ticaret ve tarıma alışıktırlar.[46]

Yemen doğal özellikleri bakımından; kıyılardan iç kesimlere doğru sıralanan birbirinden farklı bölgelere ayrılır. Bunlar Kızıldeniz kıyısında Tihâme adı verilen kıyı ovası, Aden Körfezi kıyısındaki dar kıyı ovası, bunun gerisinde yer alan platolar, merkezi dağlık sahalar, kuzeydoğudaki çöl sahası ve adalardır. Bunlardan Tihâme; batıda Kızıldeniz kıyısı boyunca kuzey-güney yönünde genişliği 8-65 km. arasında değişen ve yer yer kıyı kumulları ile kesintiye uğrayan yarı çöl özelliğinde düzlüklerden meydana gelir. Sıcak, kurak fakat bağıl nemi yüksek olan bu kesimde liman şehri Hudeyde yer alır. Aden'den doğuya doğru küçük balıkçı yerleşmeleri ve Mükellâ'nın bulunduğu Aden Körfezi kıyısı az verimli bir ova görünümündedir. Kıyı ovasının gerisinde yükselen Yemen Platosu (500-1200 m.) özellikle batı kesiminde engebeli bir görünüm arz eder ve Kızıldeniz'e doğru yönelen akarsuların vadileri tarafından yer yer derin biçimde yarılır. Doğuda Umman sınırına doğru Hadramut bölgesinde eski temel üzerinde yayılan lav örtüsünün maskelediği plato sahalarını, Hint Okyanusu'na ulaşan periyodik akışlı akarsular derin vadilerle parçalara ayırır.[47]

Yemen, Asir, Hicaz kıtaları; serra ve tihâme namlarıyla iki kısma ayrılmıştır. Aden'de bulunan Beni Mecid, Zihan/Zeyhan, Ma'fer'den başlayarak; güneyden Cebel Fenk'e uzanan dağ silsilesine kuzey tarafındaki Tai'fe kadar cibal serrat adı verilir. [48] Bahr-i Ahmer sahilinde ve yine güneyde Aden arazisinden başlayarak, kuzey yönünde vaki olan Cidde'ye kadar uzanan arazi ile üzerindeki cibal sağireye tihâme denilir.[49] Cibal serrat'ın tihâme arazisinde Yemen cibal serrasına paralel bulunan tarafına "Yemen Tihâmesi", Asir cibal serrasına paralel tarafına "Asir Tihâmesi", Hicaz cibal serrasına muhazi yönüne "Hicaz Tihâmesi" adı verilir.[50] Cibal dağ silsilesi güney yönünden kuzeydeki Taif'e kadar yaklaşık 400 saat kadardır. Genel olarak bu Yemen dağlarının denizden yükseklikleri 2500 ile 3000 metre arasındadır.[51]

---

[45]Yavuz, ***a.g.m.*** s. 94
[46]Günaltay, **a.g.e.,** s .25
[47]Halil Kurt, *"Yemen",* **TDVİA,** C.43, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, s. 400
[48]**1298 Yemen Devlet Salnamesi**, s. 62; **Serrat** : En yüksek dağ anlamındadır bkz. Susa, **a.g.e.**, s. 140
[49]**1298 Yemen Devlet Salnamesi**, s, 62-63
[50]**1298 Yemen Devlet Salnamesi,** s.63
[51]1**298 Yemen Devlet Salnamesi,** s. 63

Yemen'in genel itibariyle dağlık bir yaylayı oluşturan yüksek bölgeleri çöl ikliminden tamamen farklıdır. Bu dağlık bölgenin tabiat şartları ve iklim özellikleri öteden beri ikamet edenleri tarıma sevk etmiş, bedevi hayatın gelişmesine engel olmuştur.[52] Yüksek dağlara sahip bu yörelerde kahve, çivit, hurma ürünleri çok yetiştiği gibi sebze ve her çeşit meyve ağacı yetişebilmektedir.[53]Yemen'in güney ve güney doğusunda yer alan Hadramut[54] bölgesi de iklim itibariyle Yemen'e çok benzemektedir. Münbit tepeler sulu vadilerle kuşatılmıştır. Yemen gibi Hadramut'ta da arazinin bolluğu ve bereketi oranında nüfus artmıştır.

Kadim Yemen'de halk dört sınıfa ayrılır; bu sınıflar içinde birinci sınıf; asayişi muhafaza, kaleleri müdaafa, kafileleleri korumaya memur silahlı askerlerdir. İkinci sınıfı; çiftçiler, üçüncü sınıfı; zanaatkarlar oluştururken, dördüncü sınıf ise; tüccarlardan oluşuyordu. Her sınıfa mensup halk yalnız kendi sahasında ilerliyor, diğer sınıfa geçemiyordu.[55] Yemen'de aile teşkilatı ataerkil (pederşahi) olup, malın tamamı ailenin ortak malıydı. Aile fertlerinin en büyüğü reis ve hakimdi. Mal ve eşyanın tamamı aile arasında ortaktı. Bu ortaklık kadınları bile kapsıyordu. Evlilikler aile fertleri arasından seçilmekteydi. Dış evlilikler ölümle cezalandırılıyordu.[56]

Güneydeki Araplar, bir bakıma yerleşikliğin göstergesi niteliğinde Yemen ve diğer bölgelerde çok sayıda şehir inşa etmişlerdir. Merib, Main, Berakiş, Zufar, Şubve, Nait, Beynun bu şehirlerdendi.[57] Tarihin en eski devirlerinden beri meskun olan şehirler arasında Aden ve San'a'da bulunmaktadır.[58] Oldukça eski dönemlerden itibaren ticaretin ana güzergahı olan Yemen'in, Hindistan ile de ticari münasebetleri bulunuyordu. Yemenliler Hindistan'dan getirdikleri ürünleri kara ve deniz yoluyla Mısırlılar başta olmak üzere Asurlular, Fenikeliler gibi uluslara aktarmaktaydılar. Yemen tüccarlarının Hindistan'dan naklettikleri eşyaların başlıcaları altın, mücevveher, fildişi, sandal ağacı, baharat, biber, pamuk vs. gibi şeylerdi. Doğu Afrika sahillerinden de itriyat, bazı bitki kökleri, abanos, deve kuşu tüyü, fildişi ve altın nakledilirdi. Buna karşılık Yemen'in ihracatı buhur, günlük, damg-ı arabi, laden gibi maddelerden oluşmaktaydı.[59]

İslamiyetin yayılışına kadar olan sürede kitabi dinlerden Yahudiliğin Hristiyanlıktan daha önce Yemen'e gelmiş olduğu kabul edilmişse de, kesin olarak hangi tarihte ve nasıl geldiği,

---

[52]Günaltay, **a.g.e.,** s. 17-18
[53]Kurt, ***a.g.m.***, s. 401
[54]**Hadramut;** XVI. yüzyılda Hadım Süleyman Paşa'nın Hindistan Seferi sırasında Osmanlı Devleti'nin idaresine girerek, Yemen'e bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırıldı. Ayrıntılı bkz. Hüseyin Algül, *"Hadramut",* **TDVİA,** C. 15, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 65-66
[55]Günaltay, **a.g.e.,** s. 152
[56]Günaltay, **a.g.e,** s .152
[57]Günaltay, **a.g.e,** s. 152
[58]Yavuz, ***a.g.m.***, s. 93
[59]Günaltay, **a.g.e.,** s. 161- 162

hangi krallar döneminde yerleştiği belirsizliğini sürdürmekteydi.[60] Hz. Muhammed (s.a.v) Mekke'de İslam dinini yaymaya başladığı zaman Yemen Sasani hakimiyeti altında bulunuyordu.Arabistan'ın kuzey kesimlerinde de Gassaniler, doğuda ise Hire Krallığı hüküm sürmeye devam etmekteydi. Bunların haricinde Kuzey Arabistan'ın diğer bölgelerinde de tam anlamıyla siyasi birlik yoktu.[61]

İslam Peygamberi Hz. Muhammed 622 yılında Medine'ye hicret ederek burada İslam Devleti'nin temellerini atmıştır. Ardından 630 yılında Mekke'nin fethi ve Hz. Muhammed'in kesin üstünlüğüyle İslam Devleti Arabistan'ın en güçlü siyasi teşekkülü haline geldikten sonra, Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan Arap kabileleri Medine'ye heyetler göndererek, Müslüman olduklarını bildiriyor ve İslam Devletinin hakimiyetini kabul etmeye başlamışlardı.[62] İslam Peygamber'i Medine'de İslam Devleti'ni kurduktan sonra komşu devletler arasında bulunan Yemen'e de bir mektup göndererek onları İslam'a davet etmiştir. Böylece Yemenliler arasında Müslümanlık yayılmıştır.[63]

Hz. Peygamber İslamiyeti yaymak üzere İran'daki Kisra Perviz'i İslam'a davet eden bir mektup göndermişse de Kisra, bu davete olumsuz yanıt vermekle kalmaz aynı zamanda Yemen'deki Valisi Bazan'a bu yeni dini ortadan kaldırması emrini dahi vermiştir. Kisra'dan aldığı bu emir üzerine Vali iki adamını Hz. Peygamber'e göndermiştir. Bazan'ın gönderdiği adamlara Kisra'nın öldürüldüğü, kısa zamanda İran'ın İslam ordularınca alınacağını ve Bazan İslam'a girmeyi kabul ederse görevinde kalmaya devam edeceği şeklinde adamlarıyla haber gönderilmiştir. Bazan 'da kendisine ulaştırılan bu haber üzerine bir müddet sonra Müslüman olmaya karar verir ve kendisi gibi Yemen halkının da Müslüman olması için gayret göstermiştir. Böylece hem Bazan'ın kendisi hem de daha sonra yerine geçen oğlu Yemen'e vali olmuştur.[64] Hz. Peygamber vefat ettiğinde Yemen dahil Arabistan'ın tamamına yakını İslam bayrağı altına girmişti.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk halife Hz. Ebubekir döneminde Yemen'de sahte peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkanlar ile uğraşılmak zorunda kalmıştır. Halife Ebubekir Orta Arabistan'a, Bahreyn, Umman ve Yemen'e ordular sevk ederek yalancı peygamberlik iddiasında bulunanları cezalandırdı. Peygamberlik iddiasında bulunarak, bunu canıyla ödeyen isimler arasında Yemen'de Ans kabilesine mensup Esved b.Ka'b bulunmaktadır. Bu şahsın

---

[60] YahudilerinYemen'e yerleşimi ile ilgili farklı rivayetler vardır. Bu konuda kimileri; bir göç sonucunda Yahudilerin Hicaz'a oradan da Yemen'e giderek, Saba ve Himyerler arasında çoğaldıklarını savunurken, İslam kaynakları ise; Yemen Kralı Tubban'ın, çıktığı bir seferden dönerken, Medine'den götürdüğü 2 Yahudi alim vasıtasıyla Yahudi dininin buraya girmiş olduğunu ve bizzat Kralın da bu dini kabul etmesiyle Yemen'de yayılmış olduğunu iddia etmekteydiler. İhsan Süreyya Sırma, *"Yemen",* **İA** , C. 13, MEB, Yay.,Eskişehir 2001, s. 373

[61] Yıldız, ***a.g.m***., s. 255

[62] Yıldız, ***a.g.m***., s. 255

[63] Sırma, *"Yemen",* s.374

[64] Kavas, ***a.g.m***., s.57

öldürülmesiyle Yemenlilerin irtidatları önlenmiştir. Hz. Ebubekir ve diğer üç halife zamanında Yemen tamamen, İslam'ın ve hilafetin hakimiyeti altına girmiştir. Arabistan, Emevilerin nüfuz ve kontrolleri altına alındığında; Emevi hükümdarları tüm Yemen'de baskıcı idarelerine devam ettirmişler ve bu dönemde Yemen'i müstakil valilikler halinde San'a, Canad ve Hadramut veya Zafar olarak üç idari bölgeye ayırarak idare etmişlerdir.[65] Böylece İslam'ın doğuşundan Osmanlı hakimiyetine kadar geçen süre Yemen birçok sülalenin idaresinde kalmakla beraber bu süreç içerisinde İslam tarihinde uzun yıllar boyunca devam edecek olan merkezden kopan bir coğrafya olma özelliğini kazanmaya başlayacaktır.

B) Yemen Vilayeti'nin Osmanlı Eyalet Sistemine Dahil Olması

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti on üçüncü yüzyılın sonlarına doğru tarih sahnesinde adını duyurmaya başladığı dönemde daha çok Rumeli'de genişleyen ve Balkanlar ötesine kadar uzanan bir devlet görünümüne sahip iken Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı tahtına çıktığı 24 Nisan 1512 tarihinden itibaren Doğu'ya olan ilgisini artırmış tam anlamı ile Anadolu'ya, Anadolu'nun doğusuna ve Arap alemine yönelerek bu yönde büyümeye başlamasıyla dikkat çekmekteydi.[66]

Osmanlı Devleti Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim zamanlarında İslam alemi önünde durumunu güven altına almaya yönelince birtakım yeni unsurlar ortaya çıktı. Anadolu'ya hakim olup ardından doğuya doğru genişleyince yine bir İslam devleti olan İran'la çatışma durumuna girdi. Avrupalıların da bu kez İran'ı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtması Osmanlı Devleti'nin İslam dünyası içindeki yerini daha da sağlam tutması gerektiğini ortaya koydu. Anadolu'daki bazı unsurların İran Şâhı'yla işbirliğinde bulunması da tedirgin olan Osmanlı Devleti'ni buralardaki hakimiyetini sağlamlaştırmaya yöneltecektir. Bilhassa Mısır'daki Memlûk Devleti'nin İran'la ortak hareket etmesini engellemek ve hac yolunun hakimiyetini sağlamak üzere Yavuz Sultan Selim Suriye ve Mısır'a kadar olan bölgeyi 1517 yılında ele geçirdi.[67]

Yavuz'un Mısır seferi Osmanlı Devleti siyasetinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra peyderpey olmak koşuluyla Arap dünyasının büyük bir kısmı Osmanlı yönetimine girmeye başlayacaktır. Mısır'a hakim olarak eski Memlûk Devleti'nin yasal varisi konumuna gelen Osmanlılar, bir taraftan Kuzey Afrika sahillerine diğer taraftan ise Kızıldeniz boyunca Yukarı Mısır ve Yemen'e uzanacak kadar geniş bir nüfuz sahası kazanmışlar böylece Kızıldeniz emniyetini sağlamak ayrıca Portekizliler ile mücadeleyi daha etkili şekilde

---

[65]Yavuz, ***a.g.m.***, s.97

[66]**Türk -Arap İlişkileri,** Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 33

[67]Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908- 1918,** A.Ü.S.B. F. Yay. Ankara 1982, s.6

sürdürebilmek için Arap Yarımadası'nın son derece önemli ve stratejik noktasında bulunan Yemen sahillerine hakim olma hedeflerini hayata geçirmiş olacaklardı.[68]

Mısır 1517 yılında Osmanlı idaresine geçtiği zaman Yemen'de siyasi bir istikrar ve beraberlik yoktu. Çerkez beyleri ile Tâhiri Hanedanına mensup melikler ve Zeydiler birbirleri ile saltanat mücadelesi yapıyorlardı.[69] Bunların yanında Memlûk zamanında Portekizlilere karşı mücadele etmeleri için Yemen'e yollanmış olan Anadolu menşe'li Leventler (Rumiler) de önemli bir güç odağı haline gelmişlerdir.[70]

Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Kahire'yi fethettiği haberinin Yemen'e ulaşmasıyla o sırada San'a'da bulunan ümera-yı asakir-i çerakise-i mısriyye'den Emir İskender, Osmanlıların Yemen'i almalarından ve kendisinin de Kansu Gavri gibi akıbete uğratılmasından çekinmeye başlamıştı. Bu sebepten İskender, Yemen halkını San'a'daki cami-i kebir'de toplayarak, Sultan Selim'in Mısır'ı aldığını, kendisinin de ona bağlı olduğunu açıklamıştır ve adına hutbe okutmuştur.[71] Daha sonra İskender, San'a'dan çıkıp Zebid'e hareket ettiği sırada yolda Beni Habiş kabilesinin tuzağına düşmüş ve güçlükle Zebid'e ulaşabilmiştir. Kaçmayı başarıp kurtulabilen Çerkes Memlûklar, Zebid'de bulunan Ramazan Rumi adında birine sığınmışlar ve nitekim aralarında anlaşarak Emir İskender'e bağlılıklarını bildirmişlerdir.[72] Bunun üzerine kendisinin ve maiyyetinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren Emir İskender, Yavuz Sultan Selim tarafından bütün Yemen mülküne hakim ve serdar olarak tayin edilmiştir.[73]Ancak Emir İskender'i serdar olarak tayin etmekle yetinen Osmanlı Devleti, Yemen'de kalıcı bir askeri ve idari düzenleme yapmamıştı. Osmanlılar başlangıçta bu toprakları tıpkı Memlûk döneminde olduğu gibi gevşek bağlarla idare etmeyi düşündüklerinden mahalli güçlerin hakimiyet alanlarına katı bir müdahale de bulunmamaya dikkat etmişlerdir.[74] Bu durum kısa zaman içinde siyasi birlikten yoksun olan Yemen'de halkın Emir İskender'e uymayarak; Çerkezler ve imamlar önderliğinde ayaklanmalarına neden olmuştur. Böylece kendi isteği ile Osmanlı idaresine bağlanan Yemen'de tam olarak hakimiyetin sağlanması için Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatını beklemek gerekecektir.

1517'de Mısır'ı Memlûklardan alan Osmanlılar Mısır'ın Kızıldeniz sahillerine isabet eden topraklara da hakim olarak güneyde Nubya bölgesine kadar uzanmış ve Nubya ile Mısır arasındaki hudut Osmanlıların güneydeki sınırı olarak kabul edilmiştir. Böylece Mısır'ın fethi ile karadan Nubya, Habeşistan ve Zengibar gibi ülkelerle denizden ise Aden ve Hindistan ile

---

[68]Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset,** Timaş Yay. İstanbul 2009, s. 381- 382
[69]Yavuz, ***a.g.m***., s. 104
[70]Emecen, **a.g.e.,** s.382
[71]**1307 Yemen Devlet Salnamesi,** s. 57
[72]Sırma, **Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen isyanları,** s.46
[73]Sırma: **Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen isyanları,** s. 47
[74] Emecen, **a.g.e.,** s. 382

doğrudan doğruya temasa geçilmiş oldu.[75]

Osmanlı Devleti, Memlûklar üzerine gerçekleştirdiği 1517 yılındaki seferin sonunda yalnızca Mısır, Suriye, Filistin ve Hicaz gibi Memluk topraklarının hakimi olmakla kalmamış aynı zamanda bu sayede Doğu-Batı ticaretinin buluştuğu önemli ticaret yollarının geçtiği ve ekonomik bakımdan zengin kaynaklara sahip bir bölgeyi de topraklarına katmayı başarmıştır.

Suriye ve Mısır'ı zapt ettikten sonra Hindistan'dan ve diğer istikametlerden gelen Doğu ticaretinin önemini ve sağladığı menfaatleri takdir eden Osmanlılar bu ticareti canlandırmaya karar vererek altın ve baharat ticaretini organize etmeye başladılar. Bunun için yapılması lazım gelen önemli hareket Kızıldeniz'i kontrol altına aldıktan sonra Hindistan ile Akdeniz arasında emniyeti temin etmektir. Bu arada Osmanlılar için en büyük rakip; kuvvetli filolara sahip olan Portekizlilerdi.[76]

Kızıldeniz'de nüfuzlarının artması, Osmanlıları kaçınılmaz bir şekilde Hindistan Yarımadası ve bu bölgenin meseleleri ile doğrudan doğruya temas haline getirdi. Portekizlilerin Hint Okyanusu'nda görüldüğü sıralarda Okyanusu çevreleyen ülkelerde bu Hristiyan devletin gücüne karşı koyabilecek ne potansiyel ne siyasi birlik ve ne de denizci milletler yoktu. Durum böyle olunca Hindistan'a ulaşan her bakımdan üstün Portekiz donanmasının Hindistan'daki hakimiyetleri kolaylaşmaktaydı. Kendi limanlarından binlerce mil uzaktaki küçük bir Portekiz filosu, Müslümanların bu yerlerdeki asırlarca süren deniz egemenliklerini çok kısa bir zamanda ele geçirmeye yetmekteydi. Hindistan hükümetleri Portekizliler ile yapılan birkaç savaştan sonra bu gayr-i müslim millet ile tek başlarına mücadele edemeyeceklerini anlayınca çareyi önce Memlûklardan daha sonra Osmanlılardan yardım istemekte bulmuşlardı. Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki faaliyetleri aynı zamanda Mısır ve Arabistan'a da büyük zararlar veriyordu. İlk defa 1502 yılında Portekizliler Kızıldeniz'e giden Müslüman gemilerini durdurmaya başladılar ve Hindistan'a giden zengin mallarla yüklü büyük bir Mısır gemisini zapt ettiler.[77]

Portekizliler bir taraftan ticaret gemilerinin Kızıldeniz'e gitmesini önlemeye çalışırken diğer taraftan Umman Denizi'nden Kabe'yi ziyarete giden hac gemilerini engellemeye başlamışlardı. Hindistan ticaretinden büyük kazançlar sağlayan Memlûklar, Portekizlilerin bölgeye gelmesiyle büyük zarar gördü ve Portekizlileri bölgeden uzaklaştırmanın yollarını

---

[75] Mısır'ın güneyinde bugünkü Sudan'a tekabül eden **Nubya,** müstakil şeyhlikler halindeydi. Sevakin Limanı dahi Nubya sahillerinde yer almaktaydı Cengiz Orhonlu, *"XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahilleri'nde Osmanlılar",* **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi,** C.12, S.16, (Eylül 1961), Edebiyat Fakültesi Matbaası Yay., İstanbul 1962, s. 1,

[76] Orhonlu**, a.g.m**., s. 4- 5

[77] Mehmet Kabacık, **XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Ticareti,** Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2001, s. 58; Muhammed Yakub Mughul, **Kanuni Devri, Osmanlılar'ın Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı- Hint Müslümanları Münasebetleri (1517- 1538)** Fetih Yay. İstanbul 1974, s. 34

aramaya başladılar. Ancak Memlûkların düşman saldırıları veya ihtiyaç duyulan anlarda alelacele inşa edilen donanmaları haricinde düzenli ve daimi bir donanması yoktu.[78] Böylece XVI.yüzyılın ilk yarısı Hint Okyanusu'nda kuvvet üstünlüğünün temini için Müslümanlarla Hristiyanlar arasında başlayan ve çoğunlukla ilk aşamada Portekizlilerin Müslümanlara üstünlüğüyle neticelenen savaşların başlangıcını teşkil ediyordu.

Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethinden evvel 1515 yılında Selman Reis ve Hüseyin Bey kumandasında Portekizlilere karşı Hindistan'a gönderilmiş olan Memluk donanması mağlup edilmiştir. Selman Reis kuvvetleri dönüşte Aden'i muhasara (1516) ettilerse de muvaffak olamayarak Cidde Limanı'na dönmüşlerdir. Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethedildiği haberi geldiği zaman Selman Reis bu seferden henüz yeni dönmekteydi.[79] Yemen; halkının çoğunluğunun Müslüman olması ve kutsal topraklara yakın olması gibi sâikler dışında, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz ticaret yolu üzerinde bulunmasından dolayı Osmanlılar için yalnızca coğrafi bakımdan değil, siyasi ve ekonomik bakımdan da önemli bir mevki özelliğini taşımaktaydı.

Osmanlıların Mısır ve Suriye'yi fethinden evvel buralarda hüküm süren Memlûklar zamanından beri devam eden Portekizlilerin Hintlilere karşı yaptıkları mezâlim karşısında Hindistan Gücerat Hükümdarı, Memlûk Sultanı Kansu Gavri'den yardım talebinde bulunmuştur.[80]Memlûk Devleti'nin ortadan kalkmasının ardından bu kez Osmanlılar aynı durum ile karşı karşıya kalmışlardır. Portekizlilerin Kızıldeniz ve Aden'de tehditkar bir konumda bulunması Basra, Bağdat, Yemen, Hicaz ve Mısır havalisine sahip olan Osmanlılara karşı da siyasi ve iktisadi anlamda bir tehlike arz ediyordu.[81] Nitekim tahmin edildiği gibi Yavuz'un Kahire'ye girmesinden birkaç hafta sonra Kızıldeniz'e doğru yönelen Portekiz donanması Cidde açıklarına geldi ve buraya demir attı. Bu olay ile İslam dünyası üstelik de Mukaddes Topraklar ciddi bir tehlike ile karşılaşmıştı. Cidde Limanı açıklarına gelen düşman donanması 6 kadırga, 2 kayık, diğerleri borca ve 4 gemi olmak üzere limanda bulunan gemileri yaktı. Selman Reis'in karşı hücumları ile Portekizliler 700- 800 kadar ölü bırakarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Kıyıya yiyecek almak için gönderilen bir Portekiz teknesindeki on yedi tayfa esir edilerek Kahire'ye getirilmiştir. Yemen'e gönderilen Portekiz donanması burada da başarılı olamayarak Hindistan'a dönmüştür.[82] Böylece Hindistan ve Kızıldeniz ticaretindeki Memluk-Portekiz mücadelesine Osmanlılar' da katılmış olacaklardır.

Osmanlıların Hindistan ve Yemen üzerine gerçekleştirdiği seferler içerisinde önemli bir yer tutan Hadım Süleyman Paşa'nın seferleri öncesinde de meşhur denizci Selman Reis'in bu

[78]Kabacık, **a.g.t.,** s. 58; Mughul, **a.g.e**., s. 34- 35
[79]Orhonlu**, a.g.m.,** s. 5
[80]İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi, C. 2, 7. Baskı, TTK. Yay., Ankara** s.391
[81]Uzunçarşılı, **a.g.e.,** s. 391- 392
[82]Kabacık, **a.g.t.** s. 68

bölgelerdeki faaliyetlerini unutmamak gerekir.[83] Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı vezirazamlarından İbrahim Paşa, Mısır olaylarını yatıştırmak ve bir düzene koymak göreviyle Mısır'a gönderildiği esnada İbrahim Paşa'nın Mısır'a geldiğini haber alan Selman Reis vezirazam ile Yemen meselelerini görüşmek gayesiyle Kahire'ye gelmiş ve görüşmede; Selman Reis, vezirazamı Yemen eyaletinin fethi ve daha sonra Frenklerin Hindistan'dan sürülmesi için kuvvet göndermeye ikna etmeye çalışmış ve yıllarca Osmanlıların Kızıldeniz ile Hint Okyanusunda takip ettikleri siyaset için bir mihenk taşı teşkil edecek olan meşhur layihasını İbrahim Paşa'ya sunmuştur.[84] Sadrazam İbrahim Paşa ile Selman Reis arasında yapılan görüşmenin neticesinde İbrahim Paşa tarafından Süveyş'te 20 kadırgadan ibaret bir filo hazırlanmış ve bu filo Selman Reis idaresinde Yemen, Taif ve Aden taraflarına gönderilmiştir.[85] Gönderilen Selman Reis emrindeki filo 1525'de Bâbü'l-Mendeb Boğazı'nı geçerek Hint Denizi'ne çıkmıştır. Doğu ticaretinin en önemli merkezlerinden biri olan Aden'i zapt etmeye teşebbüs etmişse de bu teşebbüs Portekiz filosunun yaklaşmakta olduğu haberi üzerine akamete uğramıştır. Ancak her şeye rağmen Selman Reis'in bu deniz seferi ilk defa bir Osmanlı filosunun Hint Denizi'ne ve Aden önlerine çıkmış olması bakımından büyük önem taşımaktadır.[86]

Neticede Süveyş'den gönderilen donanmanın amirali Selman Reis ile kuvvetlerin komutanı tayin edilen Hayreddin Bey birlikte Yemen'in bütününe hakim olmuşlardır. Bu bölgede yaşayan şeyhler ve Araplar sayısız hediyelerle Selman'a geldiler ve ona hizmette bulunmak istediklerini bildirip, vergilerini ödemeyi kendiliklerinden kabul ettiler. Yemen'in bu şekilde tamamıyla zapt edilişinden sonra Hayreddin Bey memleketin valisi, Selman Reis ise 4000 birliğin kumandanı olacak şekilde iki şef birlikte birkaç yıl barış içinde yaşamışlar ancak 1529 yılında Yemen'i tek başına idare etmek hırsıyla Hayreddin Bey Selman Reis'i bir hile ile öldürtmüştür.[87]

1535 yılında Portekizlilerin artan tazyiklerinden dolayı Gücerat Hükümdarı Bahadır Şah, Osmanlılara müracaat etmiştir. Bunların müracaatı karşısında devletin menfaatleri göz önünde bulundurularak Süveyş Limanı'nda bir donanma inşa edilmesi ve Hindistan üzerine askeri sefer düzenlenmesi kararlaştırılıp, bu iş için o sıralarda Anadolu Beylerbeyi konumunda olan Hadım Süleyman Paşa seçilmiştir.[88] Hadım Süleyman Paşa şüphesiz Hindistan-Kızıldeniz arasında işleyen tüccarlardan Portekiz faaliyetleri hakkında bilgi alıyordu. Mısır'a ulaşan her haber, Portekizlilerin ya bir tüccar gemisini zapt ettiklerini ya da bir İslam şehrini tahrip

---

[83]Selman Reis'in kimliği ve Osmanlı hizmetine alınışı için bkz; Mughul, **a.g.e,** s. 81
[84]Mughul, **a.g.e.**, s. 92; İdris Bostan, *"Yemen"*, **TDVİA,** C. 43, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, s. 407
[85]Orhonlu, a.g.m., s. 10-12
[86]Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti; Habeş Eyaleti,** TTK. Yay., Ankara 1996, s. 14- 15
[87]Mughul, **a.g.e,.** s. 99-101
[88]Uzunçarşılı, a**.g.e.,** s. 392

ettikleri haberini getiriyordu. Öte yandan Portekizli tüccarların Kızıldeniz açıklarına kadar gelip, ticaret yaptıkları gözden kaçmıyordu.[89] Bu sebeple durumun farkında olan Hadım Süleyman Paşa Portekiz faaliyetlerini yakından takip etmekteydi.

Yapılacak Hint seferinin gayesi Güceratı, Portekiz taarruzuna karşı himaye etmek, Mekke-i Mükerreme'ye gelen hac kervanları ve Müslümanların ticaretine zarar veren Portekizlileri Arap ve Hint denizlerinden kovmaktı.[90]Tüm bunların yanında hiç şüphesiz Osmanlı Devleti, savunma imkanı zayıf Hint Müslümanlarının karşılaştığı Portekiz tehlikesine karşı yardım düşünürken bu yörelerin devlete sağlayabileceği iktisadi faydaları daha iyi görebilecek duruma gelmişti. Portekiz tehlikesini durdurabilmek ve Kızıldeniz ticaretini yeniden canlandırmak için Yemen'in öneminin farkına varan Hadım Süleyman Paşa bu hususta yazmış olduğu raporunda; Yemen'de aldığı idari tedbirler hakkında ilginç bilgiler verir. Yemen'in kontrolü için önemli olan Aden ve Zebid'in durumunu açıklar, Yemen'in ana merkezinin Aden olduğunu vurgulayarak, Aden'den itibaren Mekke'ye kadar uzanan geniş coğrafyası olan Yemen'in Zebid, Taiz ve San'a gibi meşhur kaleleri olduğunu, bu memleketin otuz sancaklık geniş bir yer olması nedeniyle buraya mutlaka bir beylerbeyi tayin edilerek, doğrudan Osmanlı merkezine bağlanmasının lüzumunu belirtir. Kurulacak beylerbeyliğin merkezinin ise mutlaka Zebid olması gerektiğini çünkü buranın memleketin ortası olduğunu, Aden'in daha küçük olması nedeniyle böyle bir merkez olmaya müsaaid bulunmadığını söyler. Hadım Süleyman Paşa'ya göre; Aden'in kalabalık askerlerle müdafaası gerekir. Burası 1000- 2000 kadar silahlı asker, tüfekçiler ve topçularla takviye edilmelidir.[91]

Tüm bu nedenlerle 1525'lerden itibaren daha ilk Mısır Valiliği sırasında Yemen ve Aden üzerine sefer yapmayı tasarlayan Hadım Süleyman Paşa[92] Hindistan'da bulunan Gücerat, Kalküta gibi Müslüman hükümetlerin Portekizlilere karşı Osmanlı'dan yardım talepleri karşısında aradığı fırsatı bulmuş oldu. Irakeyn seferi ile 1534-5 yılında Bağdat ve havalisinin ilhak edilmesinden sonra Hadım Süleyman Paşa ikinci Mısır Valiliği sırasında Süveyş Tersanesi'nde Cenovalı deniz inşaat mühendisleri nezaretinde inşa edilmiş olan 74 gemiden

---

[89]Salih Özbaran, *"Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu"*, **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, S. 31, Mart 1977, Edebiyat Fakültesi Matbaası Yay., İstanbul 1978, s. 97

[90]Yavuz, **a.g.m**., s. 107

[91]Emecen, **a.g.e.,** s. 384

[92]Özbaran, *"Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu",* s. 97; Hadım Süleyman Paşa, 14 Haziran 1525-26 Şubat 1535 tarihleri arasında on seneye yakın devam eden, birinci Mısır Beylerbeyiliği zamanında, Portekizlilerin Kızıldeniz'de artan faaliyetlerine mani olmak ve Kızıldeniz'de seyrü seferi emniyet altına almak için Kaptan Selman Reis'in gayretlerine rağmen zapt edilmeyen Aden ve Yemen'in öteki şehirlerininde kati olarak Osmanlı hakimiyeti altına alınmasına razı oldu. Bunu tahakkuk ettirmek için kuvvetli bir donanma inşa ettirmek müsaadesini istedi.Kanuni Sultan Süleyman'da onun ısrarla ileri sürdüğü bu teklifi muvafık bulduğundan 1530-1 de donanma için lüzumlu olan kereste ve diğer malzeme 60 gemi ile Anadolu'dan Süveyş'e nakledildi.Bunun üzerine Süleyman Paşa kadırga, fırkate, mavna ve benzerlerinden müteşekkil 80 parçalık bir donanma inşasını başlattı; fakat bu sırada Irakeyn Seferinde Padişaha refaket etmek üzere 26 Şubat 1535'de Mısır eyaletinin idaresini kendi yerine tayin olunan Hüsrev Paşa'ya bırakmak zorunda kalarak Kahire'den ayrıldı.(Böylece sefer akamete uğradı). Yavuz,*"XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilayeti",* s. 106-107

ibaret donanmayı Hindistan'a Gücerat üzerine yöneltmiştir.[93] 22 Haziran 1538'de hareket eden Süleyman Paşa idaresindeki donanma sırayla Karandil, Tur, Cidde, Zebid karşısında bulunan Kamaran Adası'na uğrayarak, Bâbü'l Mendeb'i geçmek suretiyle Aden Limanı önüne gelmiştir.[94]

Kızıldeniz'e sahip olan Osmanlı Devleti'nin Yemen, Hicaz, Mısır ve Habeşistan'da emniyet içinde bulunması için Aden'i elinde bulundurmasının önemini fark eden Paşa, ilk icraati olarak Aden'in zaptına yönelecektir.[95]Bu doğrultuda Hadım Süleyman Paşa Hudeyde sahil şehri kuzeyindeki Kamaran Adası'na geldiği vakit bir müddet evvel Osmanlı Padişahı adına sikke kestirdiği halde sonradan kendi bildiği gibi hareket eden hatta Portekizlilere temâyül gösteren Tahiriler Devleti'nin bakıyyesi bulunan Aden Emiri Amir b. Davud'u itaate davet için adamlarından Ferhad'ı gönderdiyse de, bu Osmanlı elçisi ancak dört gün kale kapısı dışında bekletildikten sonra kabul edildi. Bu sebepten 1538'de Aden Limanı'na girerek Amir ile veziri ve üç adamını idam ettirdi ve bütün Yemen ülkesinin başı demek olan Aden'i zapt ettikten sonra ardından Aden camilerinde Padişah adına hutbe okuttu. (Ağustos 1538).[96] Aden'in zaptından sonra Hadım Süleyman Paşa, mirliva tayin ettiği Behram Bey'e gereği kadar asker ve top vererek Aden'de bırakıp, kendisi Hint tarafına gitmiştir.[97] Bu şekilde sadece önemli bir ticaret merkezi olmakla kalmayıp aynı zamanda stratejik mevkiye sahip olan Aden şehri Osmanlı hakimiyetine girmiş oldu.

Muazzam bir donanma ile Aden'den ayrılan Hadım Süleyman Paşa, on yedi günde Hint Okyanusu'nu geçerek 4 Eylül 1538'de Diu Limanı'na varmış[98] ise de 20 gün süren muhasara ve yapılan hücumlara rağmen bir taraftan kale'nin mukavemet etmiş olması diğer taraftan bu sırada bir Portekiz filosunun gelmekte olduğu ve deniz vaziyetinin de müsaadesizliği Paşa'yı muhasara işini terke mecbur etti.[99] Donanma geri dönüş yolunda Aden'den sonra Güney Arabistan sahillerinde ikinci büyük önemli ticaret limanı olan Şihr'e uğradı. Bu şehrin hakimi olan zât derhal Osmanlı hakimiyetini kabul etti. Bunun üzerine Süleyman Paşa, Şihr Sultanı Bedr'e Aden civarından Zufar'a kadar olan yerleri, oraların valisi sıfatıyla tevcih etmiştir. Süleyman Paşa 30 Kasım 1538'de Aden'e gitmek üzere buradan ayrılmıştır. Süleyman Paşa Şihr Sultanını yılda 10.000 eşrefi altın vergiye bağladı, her yıl bir Osmanlı memuru gelip bu vergiyi alacaktı.[100]

---

[93] Orhonlu**, a.g.e.,** s. 16
[94] Orhonlu**, a.g.m.,** s. 14
[95] Uzunçarşılı, **a.g.e.** s. 393
[96] Yavuz, **a.g.m**.,s. 108
[97] **1307 Yemen Devlet Salnamesi,** s. 58; Ahmed Raşid Paşa, **Tarih-i Yemen ve San'a,** C. 1 (transkribe hzl: Saadettin Baştürk), Tashan Kitap Yay. Ankara 2013, s. 41; Uzunçarşılı, **a.g.e. s**. 393
[98] Yavuz**, a.g.m**., ,s.109
[99] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 394
[100] Orhonlu**, a.g.e**., s. 19

Yine Güney Arabistan sahilinde bulunan Dufar (Zufar) alındıktan sonra Yemen sahilinde olan Moha'ya gelen Paşa, Selman Reis'in ölümünden beri yerli imamlarla "Rumlu Levendler" olarak bilinen Türk beylerinin çekişme sahası haline gelen Yemen'de fiilen Osmanlı idaresini tesise karar verdi. Bunun için Zebid'de bulunan Çerakise'den Emir Nahuda Ahmed'e hilat, sancak ve beylerbeyilik beratı gönderdi. Ancak Nahuda Ahmet, Süleyman Paşa'nın gönderdiği berata itibar etmedi. Bunun üzerine Süleyman Paşa Ahmed'i ikna etmek için Kethüdası Süleyman Ağa ile bir miktar asker gönderdiyse de, karşılığında "Biz bu memleketi kılıcımız ile fethettik.Elimizden almak isteyen varsa, gelsin kılıcı ile alsın." şeklinde bir cevap aldı. Buna rağmen bir süre sonra, Kethüda Süleyman Ağa onu 1.000.000 akçe vergi karşılığında Zebid Beyliği'nde kalmaya razı edip antlaşma yaptı. Ancak Süleyman Paşa ayrıldıktan sonra Nahuda Ahmed'in ahde uymaması üzerine bir askeri harekat düzenlemesi gündeme geldi. Sefer sonucunda Süleyman Paşa onu ortadan kaldırıp, Yemen'i Osmanlı hakimiyetine dahil etti (28 Şubat 1538). [101]

Bunun üzerine Zebid rabt olunduğu sırada, Nahuda'ya muhalefet edip Zebid'de kalan 300'ü aşkın nefer dahi katledildi. Böylece Hadım Süleyman Paşa Aden ve Zebid beldelerini feth eylediğini ve Amir İbn Davud'u katlettiğini İmam Şerafüddin'e tahrirat ile bildirmiş ardından Aden ve Zebid'e dahi asker bırakarak, **G**azze Mustafa namlı kimseyi bu askerler üzerine emir ve Yemen'e hakim olarak atamıştır. Böylece Yemen Osmanlı hakimiyetine girmiş oldu.[102] Ardından Süleyman Paşa, Taiz'in de fethedilmesini tembihleyerek deniz yoluyla Mısır'a gitmiştir. Bu emir üzerine Hadım Süleyman Paşa'nın gidişinden sonra Gazze Mustafa, Taiz üzerine hareket etti[103]

Paşa, Aden'i memalik-i mahrusa sınırları içine katmakta güçlük çekmezken, Osmanlı kuvvetlerinin Portekizlilerin yüksek gemileri önünde okyanusta üstünlük sağlayamaması, Portekizliler tarafından öldürülen Bahadır'ın yerine geçen Mahmud Şah'ın Osmanlı serdarına "herhalde sonradan kendi ülkesine hakim olacağı endişesiyle" yardım elini uzatmaması gibi faktörlerin etkisiyle aynı başarıyı kuşatma için hedef alınan Diu'da gösterememişse de; sefere giderken Aden'i Osmanlı topraklarına katıp dönüş yolunda da Zebid'e hakim olup, Aden'de bölge hakimi Amr İbn Davud'u ve sonrada Zebid'i elinde bulunduran Nahuda Ahmed'i öldürtmesi şeklinde yaşanan gelişmelerin en önemli sonucu, daha önce Gazze naipliği yapmış olan Mustafa Bey'i vali ve Yemen hakimi tayin etmekle bir bakıma yeni bir vilayetin

---

[101] Reyhan Şahin Allahverdi, **Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527- 1585),** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012 s. 14; ayrıca bkz. Ahmed Raşid Paşa, **a.g.e**. s. 40

[102] Ahmed Raşid Paşa, **a.g.e.,** s. 40; **1307 Yemen Devlet Salnamesi** s.58; Yemen Beylerbeyi'nin umumiyetle, Gazze veya Mısır'daki herhangi bir sancak beyinden olması adetti. Yemen Beylerbeyleri daha sonra, Osmanlı Devleti'nin 100.000 kadar asker bulundurduğu, protokolde birinci eyalet sayılan Mısır Beylerbeyiliği'ne terfi ederlerdi. Yavuz, **a.g.m**., s. 112- 113

[103] Ahmed Raşid Paşa, **a.g.e.**, s. 41; **1307 Yemen Devlet Salnamesi** s. 58

temellerini atmış olmasıdır.[104]

1540'da bey'ine merkezce "Mîr-i Miranlık" rütbesi verilen Yemen Vilayeti'nin, Kızıldeniz giriş ve çıkışını kontrol edebilecek mevkiye sahip Aden'in kalesinde 1500 kadar yeniçeri ile limanında birkaç kadırga bırakmıştı. Zebid'de de asker bırakmış olan Süleyman Paşa'nın bu tedbirleri o anda ne Portekiz donanmasını durdurabilecek ne de Arap kabilelerini itaat altında tutabilecek boyutlarda değildi. Her şeye rağmen Osmanlılara Hint Okyanusu açılmış ve zaman geçtikçe muhafazası güçleşecek olan Yemen Beylerbeyliği kurulmuş oluyordu.[105] Portekizliler nezdinde büyük korku uyandıran Diu Seferinden sonra Osmanlılar, Aden ve Zebid'de tesis ettikleri üsler vasıtasıyla Güney ticaretini Portekizliler aleyhine kontrol edebilecek bir duruma gelmişlerdi. Ayrıca Güney Arabistan sahillerinde bulunan Müslüman tüccar devletlerini de kendilerine celb etmeye muvaffak olmuşlardı.

Hadım Süleyman Paşa Zebid'den ayrılmadan evvel Zebid ve Aden bölgelerini içine alan bir Yemen Eyaleti teşkil etmek suretiyle Yemen'in diğer şehirlerinin de Osmanlı idaresine alınması için büyük bir adım atmış oldu.[106] Böylece 1517-1539 yılları arasında Memlûklar, Anadolu menşeili Rumiler ve mahalli güçlerle ilişkilerde anlaşmazlıkların devam ettiği ve Osmanlı hakimiyetinin son derece gevşek bir şekilde kabul edilmiş olduğu Yemen'de 1540 tarihi itibariyle klasik Osmanlı idari sisteminin temel birimini oluşturan beylerbeyilik teşekkül edilmesiyle, Yemen'in merkezi idare ile bağı güçlendirilmiş oldu.[107] Askeri fetihlerle ilişkili olduğunu gördüğümüz Osmanlı eyalet sistemine yeni bir ülke daha katılmış oluyordu.

Osmanlıların coğrafi olarak genişlemenin neticesinde "taşra" adını verdiğimiz merkezi idarenin dışında kalan bölgelerde merkeze bağlı idari birimler kurmaya ve bunların başına da yöneticiler tayin etmeye başlamaları, Osmanlı idari teşkilatlanmasının merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere iki genel gruba ayrılmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatı içinde en büyük idari birim olan eyalet (beylerbeyilik)[108], çeşitli sayıdaki sancaklardan meydana gelir ve idarecisine beylerbeyi (Mîr-i Miran) denilirdi.[109]

Başlangıçta sadece bir tane beylerbeyi mevcut iken; zamanla devletin fetihlerinin yalnız Rumeli ile sınırlı kalmaması, Anadolu'da da fetihlere hız verilmesi sonucunda bir beylerbeyinin hem Anadolu'daki hem de Rumeli'deki askeri meselelere bakması sakıncalı

---

[104] Özbaran , *"Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu"*. s. 100-101

[105] Özbaran , *"Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu"*. s. 101

[106] Yavuz**, a.g.m.,** s. 110

[107] Emecen, **a.g.e.**., s. 383

[108] Beylerbeyilik için eyalet terimin kullanılması, XVI. Yüzyılın sonlarında yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Halil İnalcık, *"Eyalet"* **TDVİA,** C. 11, Diyanet Vakfı Yay.,İstanbul 1995 s. 549,

[109] XV. yüzyıl boyunca beylerbeyi taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış sancakbeylerinin amiriydi. Beylerbeyiler bütün ordu işlerinden sorumluydular. Görev yaptıkları eyalette hükümdarın temsilcisi olan ve eyaletlerine bağlı sancakbeylerinin amiri durumunda bulunan beylerbeyiler "paşa" ünvanıyla anılırlardı.Fehameddin Başer, **Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717- 1730),** TTK Yay. Ankara 1997, s. 3.; Beylerbeyinin görevleri ile ilgili olarak ayrıntılı bkz. Nejat Göyünç, *"Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)",* **Osmanlı**, C. 6, YeniTürkiyeYay.,Ankara 1999, s. 78- 79

görüldüğünden beylerbeyilik makamı Anadolu ve Rumeli olmak üzere ikiye ayrılmıştır.[110] Bu mevcut idari birimlere XV. yüzyılda Rum (1413), Karaman (1481) beylerbeyilikleri olmak üzere iki beylerbeyilik daha eklendi.[111] Birinci Selim'in fetihlerinden sonra ise Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz'ı içine alan Arap Vilayeti, Alaüddevle Vilayeti (fethi 1515) ve Diyarbekir Vilayeti kuruldu.[112] Bu sayede fetihlerle doğru orantılı olarak beylerbeyilik sayısında değişim yaşanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında meydana gelen olayların tesiriyle Arap Vilayeti yeniden düzenlenerek; Halep, Şam ve Mısır beylerbeyiliklerine ayrıldı.[113]

XVI.yüzyılın sonlarında eyalet sayısındaki artış üzerine Osmanlı idari teşkilatı içerisinde eyaletler vergi düzeni esas alınarak salyaneli (yıllıklı) ve salyanesiz (yıllıksız) eyaletler şeklinde iki gruba ayrılmıştır.[114] Has ile idare edilen eyaletler daha çok olup; Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadir, Sivas, Erzurum, Diyarbekir, Halep, Şam, Trablusşam eyaletleri bu kabildendi. Bunların mahsulatı has,zeamet ve tımar olarak ayrılmıştı. Hazineden ve defterhaneden idare edilmekteydiler.[115]

Devlet, tımar sistemini ancak sancak sistemiyle Osmanlı yasa ve yönetiminin yeterince yerleştiği bölgelerde uygulayabilirdi. Bunun dışında Mısır, Bağdat, Habeşistan, Basra, El-hassa eyaletlerinde tımar sistemi uygulanmamıştır; dolayısıyla bunların bir derece özerklikleri tanınmıştır. Tımar sisteminin uygulanmadığı, bir derece özerklikleri tanınmış salyane eyaletlerinin her birine kalabalık bir yeniçeri garnizonu yerleştirilir, birer vali, defterdar ve kadı atanırdı. Eyalet gelirleri sipahilere tımar olarak dağıtılmaz, vali bütün askeri ve idari gelirleri karşıladıktan sonra başkente her yıl "salyane" denen sabit bir miktar vergi gönderirdi.[116] Halil İnalcık 1609 tarihli Ayn Ali Efendi'nin vermiş olduğu listeden aktardığına göre; İmparatorlukta 32 eyaletin adının zikredildiğinden bahseder. Bunlardan 23'ü tımar sisteminin uygulandığı normal eyaletler olup geri kalan dokuz eyalet ise salyaneli eyaletlerdir. Salyaneli eyaletlerin başlıcaları Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezayir-i Garb, Trablusgarp ve Tunus'dur.[117]

Salyaneli bir beylerbeyilik olarak 1540 yılında kurulduğu kabul edilen Yemen Eyaleti'nin

---

[110] 1354'te Gelibolu Yarımadası'na çıkışı takip eden süratli gelişmeler, birbirini izleyen fetihler sonucu ele geçirilen ülkeler buraların idari bir yapıya kavuşturulması gereğini doğurdu. Böylece 1361'den sonra Rumeli Beylerbeyiliği kuruldu. Lala Şahin Paşa'da ilk beylerbeyi oldu. Nejat Göyünç, ***a.g.m.***, s. 77,

[111] Göyünç, ***a.g.m.***, s. 77

[112] İnalcık *"Eyalet"* s. 549

[113] İnalcık, *"Eyalet",* s. 549 ; Kanuni devrinin başlarında Osmanlı ülkesinde Rumeli, Anadolu, Karaman, Rum, Alaüddevle, Musul, Şam ve Mısır olmak üzere 8 beylerbeyilik vardır. Başer, **a.g.e,** s.7

[114] Mehmet Ali Ünal, *"Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı"*, **Osmanlı ,** C. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 113

[115] Başer, **a.g.e,** s. 5

[116] Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ (1300- 1600)** (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay. İstanbul 2010, s. 109-111

[117] İnalcık, *"Eyalet"*, s. 549; Başer, **a.g.e.**, s. 5

kurulduğu zaman sahip olduğu sancak sayısının kesin olmamakla beraber 29 olduğuna dair hükümler bulunmaktadır.[118] Bunun haricinde Osmanlı idari taksimatında Yemen Vilayeti'nin 82 sancağı bulunduğundan söz edilir. Aralarında Zebid, Aden, Ride, Muza, Herre, Ride-i Vadi-i Huban, Kal'a-i Hasyan, Umran Ma'a, Ayali, Beni Yezid, Demar, Taiz Asan, Cebel-i Erba'a, Ans, Ta'anin, Kulla, Beytü'l-Fâkih, Kal'a-i Hacce, San'a, Zimermer, Cazan, Saliyane, Kal'a-i Heykel, Kal'a-i Muda Ma'a Tevabihi gibi livaların (sancakların) bulunduğu Yemen Beylerbeyilik teşkilatına Mekke-i Mükerreme, Cidde ve Sevakin sancakları da ilave edilmiştir.[119]

Osmanlı resmi eyalet kayıtlarını içeren 1550-1552 tarihli defterde Yemen'in ilk idari taksimatına dair yer alan ifadelere göre Yemen; "Vilayet-i Zebid ve Aden" adıyla kaydedilmiştir. Muhtemelen ilk Osmanlı idari belgeleri Yemen adını değil Zebid ve Aden adlarını öne çıkararak idari teşkilatı belirlemişlerdir. Bu beylerbeyiliğe bağlı sancaklar ise Liva-i Zebid, Liva-i Zebid-i Süleyman Bey, Liva-i Aden, Liva-i Cazan ve Liva-i Mustafa Bey adlarını taşıyordu. Yani bölge Zebid, Aden ve Cazan ile bunların iç bölgelerinden oluşuyordu. Şahıs adları ile zikredilen idari birimlerin hangi coğrafi kesimi içine aldığı tespit edilememektedir. Ancak Zebid şehir olarak beylerbeyinin tasarrufu altındaydı. O sırada beylerbeyi ise Özdemir Paşa idi. Zebid'in iç kesimlerinin ise Süleyman Bey'in adıyla bir idari bölge şeklinde zikredilmesi Mısır'daki idari sistemle olan benzerlikten kaynaklanıyordu. Süleyman Bey, 1542'den beri sancakbeyi pozisyonundaydı ve Mısır tüfekçi ağasıydı. Aden sancakbeyi ise yine Çerkes ağalarından Mustafa Bey'dir. Coğrafi yeri belirtilmeksizin kaydedilen Liva-i Mustafa Bey ise vilayetin ilk idarecisi konumundaki Mustafa Bey ile ilgili olmalıdır.[120]

Osmanlı merkezi yönetimi tımar sistemi dışında çeşitli nedenlerle iltizam yöntemini de geliştirmiştir. Arap topraklarında bu sistemin uygulanmış olduğu biliniyorsa da başlangıç tarihi için farklı görüşler öne sürülmüştü.[121] Yemen Eyaleti'ne ait 1005/1596-97 tarihli ve ruznamçe ekli bütçede yer alan; Süveyş kaptanı ve mirliva ve kaşif Mustafa Bey, iltizam yoluyla Sa'da livasından sağladığı gelirlerden 32.390 parayı muharrem 1004 yılı başında teslim etmiş olduğunu kanıtlayan şu ifadeler Yemen'de iltizam usulünün uygulandığını gösteren örnekler arasında kabul edilmektedir.: "An tahvili kıdveti'l-umerai'l-ikram Mustafa Bey, kapudan-ı bender-i Süveyş ve mirliva-i vilayet-i Yemen ve kaşif-i vilayet-i Mustaim(?)

---

[118] Yavuz, **a.g.m**., s. 112
[119] Yavuz**, a.g.m.,** s. 112
[120] Emecen, **a.g.e.**, s. 384-385
[121] Salih Özbaran, *"XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İltizam: Yemen, Basra ve Lahsa Eyaletlerindeki Uygulamalardan Örnekler",* **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21- 25 Ağustos 1989,** TTK. Yay., Ankara 1990, s. 455

tabi-i vilayet-i mezbure, an gurre-i muharremü'l-haram sene 1004. para:32,390 ba hesab-ı hasane:790"[122] Ayrıca on altıncı yüzyılın sonuna doğru " an tahvil", "an vech-i iltizam" ve "bervech-i emanet" deyimlerinin sık kullanımı merkezi hükümetin iltizam sistemine bağlılığına kanıt kabul edilir. [123]

Mirliva Mustafa Bey'in azlinden sonra Yemen Beylerbeyiliği'ne getirilerek Yemen Vilayeti'ni eyalet adı ile ilk tasarruf eden, bir nev'i Yemen'in ilk beylerbeyi sayılan Mustafa Neşşar Paşa (1540) Yemen'in dağ, sahil ve iskelelerine hakim olmayı başarmış, Zebid'de beş sene beylerbeyilik yaptıktan sonra Yemen'den ayrılmıştır.[124] Ardından Mîr-i Miran ünvanıyla 952 senesinde Yemen hükümetine tayin edilen Üveys Paşa'nın döneminde bütün Yemen dağlarında sakin olan Zeydiler, İmam Şerafeddin'e tabi olup biat ettiler. Dağlarda bulunan bütün nahiye ve belde halkı ona iltihak etti. Şerafeddin onların haraç ve mahsullerini tahsil ettirip kale, bina ve kasabalarını idaresi altına aldı. Ancak bu sırada Zeydiler arasında başlayan çözülmelere engel olamadı.[125] Çok geçmeden Üveys Paşa, İmamların ihtilaflı haline vakıf olunca durumu fırsat bilerek bu esnada Taiz'in fethine başlamıştır ve takriben on beş gün sonra fethetmiştir (1546). Üveys Paşa'nın Taiz'i fethi haberi İmam Şerafeddin ve oğlu Şemseddün'e ulaştığı zaman şehrin kendilerinden çıkışının Mutahhar'ın babasına adaveti yüzünden ileri geldiği ve Mutahhar'la babasının arası böyle soğuk giderse hükümetlerinin kısa zamanda tamamen Osmanlı Devleti'ne geçeceği kanaatine vardılar. Diğer kardeşlerle istişare ettikten sonra Mutahhar ile mektuplaşıp, aralarında sulh yapmaya karar verdiler. Mutahhar'da onlara verdiği cevapta "Babasının imametten hallini, kendisinin o makama getirilmesini, sonra bütün kale ve surların kendisine teslimini" talep etti. Bu talep kardeşleriyle babası tarafından kabul edilerek Mutahhar imamet makamına getirildi(Ocak 1547).[126]

Böylece 953 senesinde imamet makamına geçirildiğinden Kevkeban ve Arus Şemseddün'e ve Garan-ı Beni Uşb ve Kehlan diğer biraderi Taceddin'e ve Cürre diğer biraderleri Hasan ve Rızaeddin'e, Zimermer ve Guran-ül Kasr'da diğer biraderi Ali'ye terk olunarak bunlardan başka ne kadar bilad ve kale varsa cümlesi Mutahhar'a teslim olundu ve İmam Şerafüddin dahi oğlu Şemseddin ile Kevkeban'da ikamet etmeye mecbur kaldılar.[127]

Bu arada Üveys Paşa Taiz'in zaptından sonra Özdemir ile Emir Musa'yı Taiz'de terk ederek, Zebid'e avdet eylediğinde Hasan Behlivan'ın refikasından olup Çerakise'den kalan Emir

---

[122] Özbaran, *"XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İltizam: Yemen, Basra ve Lahsa Eyaletlerindeki Uygulamalardan Örnekler"*, s. 456

[123] Özbaran,*"XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İltizam: Yemen, Basra ve Lahsa Eyaletlerindeki Uygulamalardan Örnekler"* s. 456; Bütçede yer alan; "an tahvil-i Murad Bey,ağa-yı cemaat-i yeniçeriyan-ı vilayet-i Yemen" ifadeleri bunun açık göstergeleri sayılmıştır.

[124] **Devlet Salnamesi,** s. 59; Ahmed Raşid Paşa, **a.g.e.,** s. 42; Bostan, *"Yemen"*, s. 407; Yavuz, a.g.m., s.114

[125] Ahmed Raşid Paşa, **a.g.e.,** s. 45; Yavuz**, a.g.m**.,, s.114

[126] Yavuz**, a.g.m**, s. 115; Ahmed Raşid Paşa, **a.g.e,** s.46

[127] Ahmed Raşid Paşa, **a.g.e.**, s. 46

Haydar'ın, Zebid'de Üveys Paşa'yı katlettiği haber alınmıştır. Bu haberi alan ve Yemen'de yeni bir huzursuzluğun başlayacağından endişe duyan, Taiz'de bulunan Özdemir Bey, derhal Emir Musa'yı Zebid'e gönderir. Emir Musa'nın Zebid'e geldiği haberini Haydar alınca Emir Musa ile karşılaşmak istemişse de Haydar ve refikası Emir Musa tarafından yakalanmışlar ve Üveys Paşa'nın katlinde parmağı olan Haydar'ın refikasından on dört kişi katledilmiş daha sonra Özdemir'in emri ile Emir Haydar, Kethüda Sefer ve Muhammed Kaşif gibi isimler de katledilmiştir.[128]

Özdemir Bey, Üveys Paşa'nın katilleri meselesini hallettirdikten sonra bedevi Arap şeyhleri ile öteki vilayet ahalisi, levend ve askerlerden topladığı destek sayesinde Zeydilere intikal eden Yemen topraklarını kurtardı. Zebid'de tekrar Osmanlı idaresini kurdu. San'a'yı kuşatarak, Ağustos 1547'de şehri zapt etmiştir.[129] Bu gelişmeler ardından Özdemir Bey[130] Bâb-ı Âli'ye gönderdiği San'a Fetihnamesinde; Üveys Paşa'nın vefatını, muarızı Hasan Pehlivan'ın idam edildiğini, San'a'nın ele geçirildiğini, Yemen'in fethedildiğini, askerin Padişah'a itaatinin tam olup, isyan ve muhalefet üzere olmadığını, fesat ve muhalefetin sadece Hasan Pehlivan'dan geldiğini ve onun hesabının da görüldüğünü ve şimdi sadece bir beylerbeyi beklemekte olduklarını, bütün sancakbeyleri ve "Asakir-i Mansure" ile ittifak edip daha evvel Üveys Paşa'nın almaya teşebbüs ettiği San'a'yı, Mutahhar'ın 2000 kadar askerini katl, tüfek ve atlarını da ele geçirerek, fethettiğini bildirdi (23-24 Ağustos 1547). Fetihnamede bunların haricinde; Yemen memleketinin üç beylerbeyilik olacak kadar geniş olduğunu da belirtmiştir.[131]

Özdemir Bey beylerbeyilik makamına gelene kadar Ferhad Paşa Yemen Eyaleti beylerbeyilik ünvanı ile gönderilmiştir.[132] Ferhad Paşa'nın döneminde Aden'de yeniden karışıklıkların başladığına şahit oluyoruz. Bilhassa Üveys Paşa'nın katl olunduğu sırada vuku bulan fitneden dolayı Ben-i Mübarek urbanı şeyhü'l-meşâyihi, Ali b. Süleyman el- Bedevi dahi kabilesi göçebe bulunduğundan bu aralık kabilesi halkıyla Üveys Paşa vak'asını fırsat bilerek Aden'i zapt etmişti. Bunun üzerine Aden'in Ali b. Süleyman'dan geri alınması için şehrin üzerine Osmanlı askeri sevk edilmiştir. Aden şehrinin muhasaraya alındığını gören Ali. b. Süleyman el-bedevi' de bunun üzerine Portekizliler ile ittifak etmesi nedeniyle Aden muhasarasında bulunan askerin arttırılması lüzumu doğmuştur.[133] Netice de Aden 1548 senesi başlarında cebren ikinci defa zapt edildi, Ali b. Süleyman ve taraftarlarlarından çoğu

---

[128] Ahmed Raşid Paşa, **a.g.e.,** s. 46, 47
[129] Yavuz, **a.g.m.,** s. 116
[130] Üveys Paşa'nın maktulen vefatından sonra Çerkes Özdemir Paşa ümeradan olduğu halde valilik vazifesini vekaleten ifa eylemiştir. **1307 Yemen Devlet Salnamesi,** s.60
[131] Yavuz **, a.g.m.,** s. 116
[132] Ahmed Raşid Paşa, **a.g.e.**, s. 47
[133] Ahmed Raşid Paşa, **a.g.e**., s. 47

yakalanıp katl ve esir edildi.[134] Gerek Üveys Paşanın maiyyetinde iken elde ettiği başarılar, gerekse onun katli sırasında çıkan fitneyi önleyip, San'a'yı fethetmesi Özdemir Paşa'yı beylerbeyilik makamına terfi ettirir ve Özdemir Paşa'nın Yemen beylerbeyliğine terfi edilmesiyle Ferhad Paşa Haziran 1549'da Yemen'den ayrılır.[135]

Özdemir Paşa, Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferine katılmış ve onun takdirini kazanmış bir isimdir. Özdemir, bir kumandan olarak kendini Yemen'deki savaşlarda göstermiştir. 1547 yılında sancakbeyi olan Özdemir Paşa'nın ismi San'a Kalesi'nin fethedilmesinde oynadığı rolden sonra daha yayılmıştır.[136] Hangi tarihte Yemen Beylerbeyi olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, 1548'de Yemen'in Beylerbeyiliği'ne tayin olduğu tahmin edilebilir. Mutahhar'a karşı yaptığı savaşlarla sükunu temine ve devlet nüfuzunu tesise çalıştı. Bu hizmetlerinden dolayı 4 Ocak 1550'de 100 bin akçe verilmiştir. Özdemir Paşa 3 Ocak 1553'te hâla Yemen Beylerbeyi olarak görev yapmaktaydı. 1554'te Yemen'den azledilen Paşa'nın Yemen eyalet merkezi olan San'a şehrinden ayrıldığı tarih 1554 yılının Kasım ayıdır. Yemen'den gemi ile Sevakin'e geçip oradan karayolu ile Mısır'a gitmişti.[137]

Özdemir Paşa muktedir bir zât olduğundan Yemen'de bulunduğu sırada İmam Şerafüddin ve oğlu Mutahhar gibi isimlerle karşı karşıya gelmiş ve bunları kuvvetden düşürmüştür. San'a ile Saide'yi zapt ederek oldukça geniş bir araziyi Osmanlı yönetimine geçirmiştir. Ayrıca şehrin imarı ile ilgilenip, cami ve medrese inşa ile bunlara lazım gelen vakıflar yaptı. Tüm bu başarıları Özdemir Paşa'nın "Asıl Yemen Fatihi" olarak anılmasına neden olacaktır.[138] İmam gailesinden Yemen'i büsbütün temizleyip, esaslı bir idare tesis etmeyi düşündüğü bir sırada Neşşar Mustafa Paşa'nın Özdemir'in maksadına muhalif tavırları muvaffakiyyetinin devamına set çekmiştir.[139]

İlerleyen dönemlerde her ne kadar imam gaileleri eksik olmamışsa da Osmanlı hakimiyeti devam ettirilmeye çalışılmış ve bilhassa Özdemir Paşa'nın Yemen'de kurduğu düzen sayesinde Rıdvan Paşa zamanına kadar yönetimde muvaffakıyyet peyda olacaktı. Ancak Rıdvan Paşa'nın ehliyetsizliği ve Kadı Karani gibi isimleri mühim hizmetlerde istihdamı İmam Mutahhar'ın zayi olan nüfuzunu yeniden güçlendirecek ve Yemen'in bir kısmının İmam Mutahhar'ın eline geçmesine neden olacaktır.[140]

Daha evvel Özdemir Paşa'nın da bahsetmiş olduğu gibi Yemen'in genişliği nedeniyle üç beylerbeyilik olarak ayrılabileceği yönündeki tespitler yeniden gündeme getirilmiştir. Böylece

---

[134] Yavuz**, a.g.m.,** s.116
[135] Yavuz, **a.g.m.,** s. 117
[136] Orhonlu, **a.g.e**., s. 33
[137] Orhonlu, **a.g.e**.
[138] Rüşdü Paşa, **Ah O Yemen'dir,** (hzl. Faruk Yılmaz), İz Yay., İstanbul 2013, s.31
[139] Rüşdü Paşa, **a.g.e,** s.31
[140] Rüşdü Paşa, **a.g.e.**, s. 32

1538 yılından beri tek bir eyalet olarak idare edilen Yemen, oldukça geniş bir eyalet olduğu ve tek bir beylerbeyilik olarak idaresinin zor olacağı gerekçesiyle 28 Ekim 1565'te ikiye taksim edilerek; San'a Vilayeti bir beylerbeyilik addedilip 17 sancak ile Rıdvan Paşa'ya bırakılırken; merkezi Zebid olan Yemen Vilayeti ise 12 sancak ile Gazze Beyi (Kürd) Murad Paşa'ya tevcih olundu.[141] Yemen Eyaleti'nin bu idari durumu yanında Hadramut ve Şihr'i kapsayan bölgenin mahalli idarecisi Sultan Bedr, Süleyman Paşa'nın tanıdığı yetkilerle 1566 senesinde dahi görevine devam etmekte ve Yemen hazinesine yıllık olarak vergisini yollamaya devam ediyordu.[142]

1567'de İmam Mutahhar'ın isyanına kadar Osmanlıların Yemen'deki idari tasarrufları bölgenin stratejik gereklerine uygun bir tarzda planlanmış ve derece derece mahalli idarecilerle halkın tepkileri dikkate alınmak suretiyle klasik Osmanlı idari düzeni ikame edilmiştir.[143] Yemen ikiye ayrıldıktan sonra Rıdvan Paşa ile Ağustos 1566'da Zebid'e gelmiş olan Murat Paşa'nın başta İmam Mutahhar sorunu olmak üzere diğer tüm meselelerde ortak hareket etmekten kaçınmalarının yarattığı zararlar kısa süre içinde kendini göstermiştir.

Rıdvan Paşa, Yemen'e geldikten sonra Özdemir Paşa zamanında yapılmış olan sulhü de bozmuş ve yanında bulunan ulemadan kadı Salih el Kirani'yi Süla'da bulunan Mutahhar'a gönderdi. Kadı Salih, Mutahhar'la yaptığı görüşmede Özdemir Paşa zamanında yapılan sulhün feshedilmesini ve yeni şartlarla anlaşma yapılmasını teklif etti. Kabul etmediği takdirde savaş zoruyla o zaman bırakılan yerlerin de alınacağını bildirdi. Mutahhar kendisine sunulan bu tehditkar teklifi reddetmiştir. Rıdvan Paşa'nın yanına dönen Kadı Salih, Mutahhar'ın sulhe yanaşmadığını, isyana meyilli olduğu gerekçesiyle savaş zoruyla Mutahhar'ın elinde olan yerlerin alınması hususunda Rıdvan Paşa'yı iknaya çalışır.Bu fikre kapılarak sadece Mutahhar'a değil bütün ahali ve urbana zulüm ve haksızlık etmeye başlayan Rıdvan Paşa'nın bu tavrı karşısında kendisinden nefret eden ahali ve urban bu kez İmam Mutahhar tarafına meyletmeye başlamıştır.[144]

Yemen'de ihdas edilen bu iki beylerbeyilik usulü halk arasındaki dayanışmayı zayıflatmş, Osmanlı idaresine bağlı olan bedeviler arasına nifak tohumu ekmiştir. Aynı zamanda Arap şeyhlerinin bir kısmının Rıdvan Paşa'yı, diğer bir kısmının Murad Paşa'yı tercih etmeye

---

[141] Allahverdi, **a.g.t.,** s. 23-24; Yahya Yeşilyurt, **Medeniyetler Beşiği Kadim Bir Osmanlı Ülkesi Yemen,** Babıali Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 64; Bostan, *"Yemen",* s. 408; Oluşturulan bu iki beylerbeyilikten Yemen Beylerbeyiliği sahil boylarını, Zebid ve Tihame ovalarını içine alıyordu. San'a Beylerbeyiliği ise iç kesimlerle birlikte Sa'de, İbb ve Aden kesimini ihtiva eden bir bölgeydi. Emecen, **a.g.e.,** s. 386

[142] Yemen'in 1565'de iki ayrı beylerbeyilik haline getirilmesini sadece Osmanlı paşaları arasındaki çekişmenin bir sonucu olarak görmek yeterli değildir. Bunda siyasi ve askeri gerekçeler rol oynamış olmakla birlikte,Yemen'in geniş topraklarının tek bir idari ünite halinde yönetilmesinin zorluğu göz önüne alınarak yapılacak idari tasarruf ile Yemen'in uzak bölgelerinde denetimi tam olarak sağlamak düşünülmüştür .Emecen, **a.g.e.,** s. 385-386

[143] Emecen, **a.g.e.,** s. 386

[144] Allahverdi, **a.g.t.,** s. 25, Ahmed Raşid Paşa, **a.g.e.**, s. 62

başlamaları, askerler arasında nifak ve ihtilal dedikodularını çoğaltarak isyana mütemâyil olan Zeydilerin durumdan istifade etmelerini kolaylaştıracaktır.[145]

Mutahhar'da mevcut durumu fırsat bilerek, hiç vakit kaybetmeden Yemen'de kısa süre içinde bütün Araplar'ı Türkler'e karşı kışkırtarak, Rıdvan Paşa ve Murad Paşa'nın rekabetlerinden istifade ederek harekete geçti. Rıdvan Paşa'yı Murad Paşa'ya şikayet ederek, Murad Paşa'yı hile ile kendi tarafına çekmeyi başardı. Bunun üzerine Mutahhar'ın hilelerine inanan Murad Paşa İstanbul'a yazdığı mektuplarda Mutahhar'ın kendisine bağlı olduğunu bildirip, Rıdvan Paşa'yı şikayet ederek azlini istemiştir.[146] Çeşitli hileler sayesinde Rıdvan Paşa'yı azlettirmeyi başararak aradığı fırsatı yakalamış olan İmam Mutahhar, vakit kaybetmeden San'a'yı muhasaraya başlamıştır. Murad Paşa, selefi Rıdvan Paşa'nın avdetinden sonra İmam Mutahhar'ın San'a'yı taht-ı muhasaraya aldığını işitmesi üzerine maiyyetiyle hemen Tihâme'den hareketle Zimar'a varmış ve San'a'nın imdadına yetişmek üzere bir gece Selale Irmağı yoluyla azimete girişmiş ise de İmam Mutahhar tarafından Ahmed Bağdani kumandasında gönderilen kuvvetler ile yapılan muharebe esnasında şehit düşmüştür.[147] Murad Paşa'nın şehadetiyle cesaretlenen İmam Mutahhar, San'a üzerine hareket edip, civar kabilelerin de yardımı ile San'a'yı zapt ederek adına hutbe okutmuştur.[148] Mutahhar sadece hutbeyi kendi adına okutmakla yetinmemiş, aynı zamanda kendisini "halife" ve "emir-ül mü'minin" ilan etmiştir. (19 Ağustos 1567).[149]

Mahmud Paşa'nın da desteğini alarak yaptığı şikayetler neticesinde Rıdvan Paşa'yı azlettirmeyi başardıktan sonra Yemen'de kalan Murad Paşa'da İmam Mutahhar'la girdiği mücadelede şehid düştükten sonra yerine gelen Vali Hasan Paşa bu durumu fırsat bilerek Murad Paşa'nın bütün mallarına el koymuştu. 975 tarihinde valiliğe gelen[150] Hasan Paşa Yemen'e geldikten sonra yalnızca sahilde olan Zebid şehrinin etrafındaki bazı köy ve nahiyelerde hüküm sürebildi. Çünkü Yemen Eyaleti'nde bulunan kaleler (Taiz, Kahiriye), kasabalar ve arazinin tamamı Mutahhar'ın eline geçmiş geriye kalan Aden, Zebid ve Tefer gibi iskeleler de Mutahhar tarafından muhasara edilmiş, Osmanlı askerleri mahsur kalmıştı (Eylül 1567).[151] San'a ve tebasının İmam Mutahhar eline geçdiğini görmüş ve kuvve-i mevcudesiyle buralarının geri alınmasının kabil olmadığını anladığından meselenin ehemmiyetini Bâb-ı Âli'ye bildirerek, asker ve mühimmat talep etmiş ve Zebid'de hazırlıklarını tamamlamıştır. Durum karşısında İmam Mutahhar Emir Ali kumandasıyla Zebid'in zabtına bir kuvvet

---

[145] Yavuz, **a.g.m.,** s. 121
[146] Allahverdi, **a.g.t.,** s. 26- 27
[147] **1307 Yemen Devlet Salnamesi,** s.62
[148] Rüşdü Paşa, **a.g.e.**, s. 32
[149] Allahverdi, **a.g.t.,** s. 28
[150] **1307 Yemen Devlet Salnamesi**, s. 62
[151] Allahverdi, **a.g.t.,** s. 28- 29

göndermişse de olunan muharebede üç yüzden fazla telefat vermiş geri kalan kuvvetleri de Taiz'e firar eylemiş, cephane ve savaş aleti ile hazineleri Hasan Paşa tarafından tamamen ele geçirilmiştir.[152]

Tüm bunların yanında askerine dağıtacak parası ve verecek erzakı olmayan Hasan Paşa'nın Zebid halkından yardım istemeye mecbur kalması nedeniyle tüccar ve zenginlerin mallarına el koyması, eski Vali Murad Paşa'nın dahi mallarını ele geçirmesi şeklindeki uygulamaları Yemen'de halk arasında tedirginlik yaratmaktaydı. [153]

Bir bakıma Mahmud Paşa'nın iki beylerbeyiliğe takdim ettirdiği Yemen, sonradan bu beylerbeyilerin birbirine düşmesi yüzünden alevlenen isyanlarla Zebid ve Tihâme bölgesi hariç hemen hemen tamamen Osmanlı hakimiyetinden çıktı.

Yemen hadiselerinin birdenbire vehâmet kesb etmesi Kızıldeniz hakimiyetinin kontrolünün tehlikeye girmesi Bâb-ı Âli'yi ciddi tedbirler alıp buraya kuvvet göndermeye sevk etti. Bu maksatla isyanı bastırmak üzere Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa, vezaret payesiyle serdar olarak görevlendirilmiş, emrine verilen askerin önemli bir kısmı ile mâli desteğin Mısır hazinesinden karşılanması kararlaştırılmıştı.[154] Bunun yanında yedi senedir Habeş Beylerbeyi olan Özdemiroğlu Osman Paşa'da San'a Beylerbeyi tayin edildi (Aralık 1567)[155]

Yemen'e gittiği takdirde sadaret makamından mahrum kalacağı endişesiyle Yemen serdarlığı vazifesini isteyerek kabul etmeyen Lala Mustafa Paşa, hazırlıklarını tamamlamakta bilerek yavaş davranmıştır. Paşa kendisine gönderilen defalarca emirlerin tesiriyle ancak 13 Mayıs 1568'de serdarlığa tayininden dört buçuk ay sonra Şam'dan ayrılıp, Mısır'a geldiği zaman Özdemiroğlu Osman Paşa henüz Yemen'e hareket etmemişti.[156]

Lala Mustafa Paşa'nın gecikmesi nedeniyle vaktinde yeni vazifesine başlayamayan San'a Beylerbeyi Osman Paşa'ya bir an önce Yemen'e ulaşması emredildi. İsyanın bastırılmasında kolaylık olması için Yemen ve San'a Beylerbeyilikleri birleştirilip,[157] Özdemiroğlu Osman Paşa'ya tevcih edilmiştir (Nisan 1568). Ayrıca Kurdoğlu Hızır Bey ile lazım olan asker ve mühimmatı alıp orada bulunan gemilerle bir an evvel Yemen'e gitmeleri istenmiştir. Yemen'e vardıkları zaman da Osman Paşa'nın Aden'i muhasara etmesi, Yemen'de bulunan Hasan Paşa'nın ise Zebid'de muhafazada kalması ve birbirleriyle işbirliği yaparak bir an önce Yemen'deki isyanının bastırılması tenbih edilmiştir.[158] Bunun üzerine Özdemiroğlu Osman Paşa tenbih edildiği gibi; yanında Mısır ümerasından Kurdoğlu Hızır Bey, Hüsam Bey,

---

[152] **1307 Yemen Devlet Salnamesi,** s. 62-63
[153] Yavuz**, a.g.m**., s.124
[154] Mehmet İpşirli, *"Koca Sinan Paşa",* **TDVİA,** C.26, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2002 s.137
[155] Yavuz, **a.g.m.,** s. 125; Allahverdi, **a.g.t.,** s. 30
[156] Yavuz**, a.g.m.,** s. 126
[157] Bostan, *"Yemen",* s. 408
[158] Allahverdi, **a.g.t.,** s.33

Hayreddin Bey, eski Mısır emir-ül haccı Ahmed Bey, Uzun Süleyman Bey, Ali Bey, dört bölük ağaları, çavuşlar ve müteferrikalar ile beraber 300'den fazla Mısır askeri ve kendi dairesi halkı ile gerekli mühimmatı alarak Süveyş'den 13 çekdiri gurab ve 4 adet büyük mismari kalyon olmak üzere toplam 17 gemi ile Ağustos 1568 de Yemen'e doğru yola çıktı ve ilk olarak Cidde'ye vardı.[159]

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Yemen'e varınca yaptığı ilk icraat, Zebid ve çevresini muhafaza etmekte olan Beylerbeyi Hasan Paşa'yı halkın şikayetleri üzerine Yemen'den çıkartarak, Osmanlı askerlerine rahat nefes aldırmak oldu. Ardından Paşa, Taiz yönüne hareket ettiği esnada Zebid'de bozguna uğrayıp Taiz'e firar eden Emir Ali İbn Şevi tarafından Osman Paşa'nın kuvvetleri ile Mısır'dan çıkarak Yemen'e gelmekte olduğu Taiz'den Mutahhar'a bildirilir. Mutahhar, Devleti Osmaniye'nin Yemen üzerindeki haklarından vazgeçmeyeceğini anlamışsa da savunmaya devam etmiştir. Kabileler arasındaki Hicriye kabilesi emiri Ahmed İbn Şemseddin'i Taiz üzerine sevk etmiştir. Ancak Osman Paşa emir Şemseddin'den önce davranarak Taiz'i geri almıştır.[160]

Özdemiroğlu Osman Paşa Zeydilerin mağlubiyetlerinin başlangıcı olan bu ilk Osmanlı fethinden sonra Yemen'in en müstahkem kalelerinden Kahiriye Kalesi'ni muhasara etti. Fakat Mutahhar'ın oğulları gelip derya gibi ordularıyla hücuma başlayınca Osman Paşa'yı iki ateş arasında erzaksız bıraktılar. Açlıktan ve susuzluktan telef olanların sayısı günden güne artıyor. Ümeradan birkaçının şehid düşmesi üzerine hiçbir yerde kurtuluş çaresi kalmadığı ve ordunun mahv olup silahlarını teslime mecbur olacağı bir sırada Serdar Sinan Paşa kuvvetleriyle beraber imdada yetişmiştir (Nisan 1569).[161]

Sinan Paşa'nın[162]Mısır Beylerbeyiliği sırasında karşı karşıya kaldığı en önemli mesele Yemen'de İmam Mutahhar'ın isyanıdır. İsyanı bastırmak üzere Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa vezaret payesiyle serdar olarak görevlendirilmiş, emrine verilen askerin önemli bir kısmı ile mâli desteğin Mısır hazinesinden karşılanması kararlaştırılmışsa da Sinan Paşa; bir taraftan ağabeyi Ayas Paşa'nın katlinden sorumlu görmesi, diğer taraftan da sadaret makamında gözü olması nedeniyle Lala Mustafa Paşa'nın serdar tayin edilmesinden memnun değildi ve nitekim Sinan Paşa onu azlettirerek 15 Ağustos 1568'de Yemen serdarlığının vezaret payesiyle kendisine verilmesini sağladı.[163] Mekke üzerinden Yemen'e varan Sinan

---

[159] Allahverdi, **a.g.t.,** s. 35; Yavuz, **a.g.m.,** s. 126

[160] Ahmed Raşid Paşa, **a.g.e.,** s. 69- 70

[161] Yavuz, **a.g.m**., s. 127

[162] **Sinan Paşa:** Tarihimizde "Koca" dışında "Yemen ve Tunus Fatihi" lakaplarıyla da anılır. III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde beş kere sadarette bulunmuş, kendine has kişiliği, serveti ve vakıfları ile şöhret kazanmıştır. İpşirli, *a.g.m.***,** s. 137; Koca Sinan Paşa ile ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Önal, **Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri: 1520-1596,** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012

[163] İpşirli, **a.*g.m*.,** s. 137; Bostan, *"Yemen",* s.408

Paşa önce buradaki Kahiriye Kalesi'ni aldı, gönderdiği kuvvetlerle Aden ve civarını daha sonra San'a'yı ve ardından Kevkeban'ı ele geçirdi. İkiye ayrılmış olan Yemen Beylerbeyiliği tekrar birleştirilip Behram Paşa'ya verildi. Bölgeyi Osmanlı idaresine yeniden bağlayarak *"Yemen Fatihi"* ünvanını alan Sinan Paşa, Mekke ve Medine'yi ziyaret edip Kahire'ye dönmüştür.[164] Koca Sinan Paşa, Osman Paşa'nın kaldığı yerden devam ederek, Mutahhar'ın askerini perişan etmiş, Zimar'ı ve San'a'yı zapt etmiş ve Rıdvan Paşa döneminin bozukluklarını tamir ederek, Yemen'de hükümetin nüfuzunu yeniden tesis etmiştir.[165]

Özdemiroğlu Osman Paşa ve Koca Sinan Paşa gibi isimlerin gösterdiği muvaffakıyyet daha sonra Yemen'e tayin edilecek idareciler tarafından devam ettirilememiştir. Yemen'de yönetim anlamında yaşanacak bu zayıflık iktidar mücadelesi içindeki İmamlar için fırsat olmuştur. Nitekim İmam Kasım'ın oğlu Muid'in Hıdır Paşa'nın iktidarsızlığından istifade ederek, San'a'yı muhasara etmesi neticesinde 1624 tarihinde Yemen bütünüyle İmam Muid idaresine geçerek Osmanlı askeri tümüyle Yemen'den çekildi.[166] İmam Muid'in Yemen'in idaresini eline aldığı tarihten 1830 tarihine kadar Yemen, Zeydi İmamlar idaresinde kaldı. Bu süreçte hiçbir zaman kargaşa eksik olmamış üstelik bir çok kez sayıca çoğalan imamlar şahsi menfaatleri yüzünden birbirleri ile mücadele içine gireceklerdir.

1833 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali'nin ümerasından "Türkçe bilmez" lakabıyla bilinen şahıs, Mehmed Ali Paşa'ya başkaldırısının ardından Cidde'de topladığı askerlerle Yemen'e saldırır. Kısa sürede Yemen'in birkaç şehrini ele geçiren Türkçe Bilmez, çok fazla Yemen'de tutunamayarak, Mısır'a kaçmışsa da bu girişim Mehmet Ali Paşa'nın gözünü Yemen üzerine çevirmesine neden olacaktır.[167] 1834 tarihinde Yemen ile ilgilenmeye başlayan Mısır'lı Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetleri Hudeyde ve Luhayye'yi zapt ettikten sonra İbrahim Paşa Yemen'e gönderilmiştir. İbrahim Paşa bütünüyle Yemen'in tihâmesini ve Taiz'i zapt ile bir idareye bağladı, böylece 1840 yılına kadar Yemen, Mısır yönetiminin idaresinde kaldı.[168] Mehmet Ali Paşa'nın ordusu Osmanlı ve müttefik ordularıyla yenilgiye uğratılınca ve Mısır arazisi 1840 fermanıyla tayin olduktan sonra Yemen'de bulunan Mısır askeri çekilmiş ve o sıralarda devletin meşguliyeti sebebiyle Yemen'e asker sevki kabil olmadığından Ebu Ariş şeriflerinden Şerif Hüseyin adlı kişiye asker gönderilinceye kadar Yemen'in idaresi havale edilmiştir. Mısır askeri Yemen'den çekilmiş ve Osmanlı askeri Yemen'e henüz gönderilmiş olduğu şu sırada, İngilizlerin kömür deposu yapmak üzere girdikleri Aden, böylece Arap Yarımadası'na yabancıların ilk girdiği nokta olma özelliği taşıyordu.[169]

---

[164] İpşirli, ***a.g.m.,*** s. 137- 138
[165] Rüşdü Paşa, **a.g.e.**, s.33
[166] Rüşdü Paşa, **a.g.e.,** s. 37
[167] Sırma, **Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları,** s. 49; Bostan, *"Yemen"*, s. 409
[168] Rüşdü Paşa, **a.g.e.**, s. 40
[169] Rüşdü Paşa, **a.g.e**., s. 40-41

Şerif Hüseyin'in Yemen'in idaresini sağlamak için gösterdiği tüm çabalara rağmen bölgedeki karışıklıklara son verilememiştir. Yemen'de devam eden kaosun farkında olan Mekke Şerifi Mehmet Bin Avn ve yardımcısı Tevfik Paşa'nın Yemen'deki mevcut durumun kötülüğü ve buna karşı önlem alınmasına yönelik Padişah'a yaptıkları öneriler neticesinde Mekke Şerifi Mehmed İbn Avn'ın muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa Mısır ve Hicaz'dan mürekkep piyade ve süvariden oluşan toplam 3000 kadar asker ile Yemen üzerine sevk olunan birliklerle 10 Mayıs 1849 tarihinde Hudeyde'ye ulaşmıştır.[170]

Yemen'deki imamların birbirleriyle ve kabilelerin ileri gelenleriyle arasındaki rekabet Tevfik Paşa himayesindeki Osmanlı kuvvetlerinin işini kolaylaştıracak nitelikte sayılabilir. Bilhassa bu dönemde San'a'da imamet eden Muhammmed Yahya, İmamlara yeterince ehemmiyet verilmemesinden rahatsızlık duymaktaydı. Durumun farkına vararak bundan yararlanmayı düşünen Hudeyde şehrini teslim alan Tevfik Paşa ile Mekke-i Mükerreme Şerifi Muhammed bin Avn, San'a'yı da Osmanlı hakimiyetine almaya cür'et eder ve bu iş için San'a imamı Yahya'ya Mekke-i Mükerreme Nakibü's-sâdâtı Seyyid İshak Efendi gönderildi.[171] Ardından Tevfik Paşa **13 Temmuz 1849 tarihinde** 1200 kadar piyade ve süvariyle San'a İmamı Muhammmed Yahya ile beraber San'a'ya hareket etmiştir. Tevfik Paşa başlangıçta herhangi bir direnişle karşılaşmadan San'a'ya girebilmiş gözükse de kısa süre içinde başta San'a İmamı Muhammed Yahya'nın Osmanlı askerlerini San'a'ya sokmasına bir tepki olarak, Arap aşiretleri San'a'ya çıkan Osmanlı birliklerine saldırıda bulunmuştur. Neticede 90 kadar asker şehit düşmüş ve Tevfik Paşa dahi atılan kurşunlardan yaralanmıştır.[172] O esnada İmam Muhammed Yahya'da Tevfik Paşa ile işbirliği yaptığı iddiasıyla ahali tarafından hapsedilerek öldürülür ve yerine Ali Mehdi namlı kimse Zeydilerin imamı olarak tayin edilmiştir. Tevfik Paşa askerleriyle beraber yirmi beş gün muhasarada kaldıktan sonra yeni İmam Mehdi'nin yardımıyla salıverilerek Hudeyde'ye gitmiştir[173]

Bu olayda Tevfik Paşa'nın 1200 kadar askerle Hudeyde'den San'a'ya kadarki hat üzerinde yüz binin üzerinde nüfusu bulunan kabileler içinden gelip, San'a'ya girmesi ve San'a'da da askeri dağınık bir halde bulundurup, bu olumsuz durumun yaşanmasına sebebiyet vermesi en çok eleştirilen konulardan olmuştur. Ancak buna rağmen Tevfik Paşa dönemi Yemen'in ikinci kez Osmanlı idaresine dahil edilmesi açısından önemli kabul edilmektedir. Tevfik Paşa'nın Hudeyde'ye gelmesi üzerine, Hudeyde'de karar kılınmış ve bu tarihten 1870 tarihine kadar Yemen mutasarrıflık şeklinde Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olarak tesis edilmiştir.[174]

Ahmet Muhtar Paşa 10 Eylül 1871'de Yemen'de kurulmasına karar verilen Yedinci Ordu

---

[170] **1313 Yemen Devlet Salnamesi**, s.315 ;**1307 Yemen Devlet Salnamesi,** s. 73; Rüşdü Paşa, **a.g.e.**, s. 41
[171] Rüşdü Paşa, **a.g.e.**, s. 41; Sırma, **Osmanlı Devletin Yıkılışında Yemen İsyanları,** s.51
[172] **1307 Yemen Devlet Salnamesi,** s.73- 74
[173] **1307 Yemen Devlet Salnamesi,** s. 74
[174] Rüşdü Paşa, **a.g.e.,** s. 42

Kumandanlığı ile Yemen ve Asir'in birleştirilmesinden meydana getirilen vilayetin valiliğine, müşirliğe yükseltilerek 75.000 kuruş maaş ile tayin olundu.[175]

Yemen Vali ve Kumandanı olan Ahmet Muhtar Paşa, müşirlik ve valiliğinin ilk başarılı hareketini Asir isyanının bastırılması ve Asir'de mülkiye teşkilatı meydana getirilerek, Asir'in Yemen Vilayeti'ne bağlı bir mutasarrıflık halinde idare edilmesini sağlamakla gerçekleştirmiştir. Ahmet Muhtar Paşa bundan sonra Yemen'in tam hakimiyeti açısından mühim bir mevki olan San'a'nın zaptını ve Yemen bölgesinin askeri, mülki teşkilatının kurulmasını yeni hedefi olarak belirlemiştir. 1871 Kasım ayı ortalarında yanına aldığı az kuvvvetle Savga'dan ayrılarak Yemen'e doğru hareket eden Paşa, Kunfuda mevkîne geldiğinde şiddetli bir sıtma hastalığına yakalandığı için bir süre beklemek zorunda kaldıysa da Yemen harekatına bir an evvel başlamak için daha iyileşmeden 3 Şubat 1872 günü yanında Defterdar Edip Efendi, vilayet memurları, miralay Fazlı Bey, Raşid Bey ve Kızıldeniz kumandanı Miralay Ahmet Bey ile beraber vapurla hareket ederek, San'a'ya yapacağı harekât için merkez seçtiği Hudeyde'ye 8 Şubat günü gelir.[176]

Yemen Vali ve Kumandanı olan Ahmet Muhtar Paşa, gerçek anlamda Yemen'in Osmanlı idaresine bağlanmasını sağlamak hedefine ulaşmak için San'a civarındaki mevkilerde bulunan bazı mahalli nüfuz sahiplerini itaat altına almaya çalıştığı sırada Paşa'nın San'a üzerine yöneldiğini fark eden San'a şehrinin ileri gelenleri de Ahmet Muhtar Paşa ile anlaşma yolunu teklif etmişlerdir. Şehrin İmamı Muhsin Ma'iz şehrin eşrafından Kadı Hüseyin başkanlığında bir heyeti Ahmet Muhtar Paşa'ya göndererek, San'a'yı bazı şartlar ile teslim edeceğini bildirdi. San'a halkının mezheplerinde ve tayinlerinde serbest bırakılmak şartı ile devlete teslim olmak isteğinde olduklarını söyleyerek, Ahmet Muhtar Paşa'dan bu hususta teminat istediler. Bölgede siyasi istikrar ve sükun elde etmek hedefini esas almış olan Ahmet Muhtar Paşa, San'a'lıların bu isteklerini olumlu karşılayarak "Mezheplerine zerre kadar müdahil olunmayacağına ve serbestçe ayinlerini yapabileceklerine" dair teminat verdi. Bu haberi alan halk ise sabaha kadar ayin yaparak Osmanlı Hükümeti'ne bağlılıklarını ilan ederek Ahmet Muhtar Paşa'yı San'a'ya davet etmişlerdir. Böylece bir bakıma davet üzere şehri zapt etmeye giden Paşa, yanındaki heyetle beraber 25 Nisan 1872 'de San'a önlerine gelir ve burada San'a İmamı Muhsin Ma'iz başta olmak üzere şehrin ileri gelenleri karşılama için Müşir Ahmet Muhtar Paşa ordusunun yanına gelerek devlete bağlılıklarını bildirdiler. Böylece Muhtar Paşa San'a Kalesi'ne bir miktar asker göndererek Osmanlı bayrağını çektirir ayrıca 101 pare top atışıyla San'a'nın hakimiyet altına alındığını bildirir.[177] San'a'nın fethi telgrafla Bâb-ı Âli'ye de

---

[175] Rıfat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (askeri ve siyasi hayatı): Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi,** Milliyet Yay. İstanbul 1976, s. 30

[176] Uçarol, , **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (askeri ve siyasi hayatı): Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi,** s.33- 34

[177] Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (askeri ve siyasi hayatı): Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi,** s. 36- 37

bildirilmiştir[178]

San'a'nın savaşsız kansız teslim olmasını sağladıkları için başta İmam olmak üzere ileri gelenlere hayatları boyunca maaş ve çeşitli nişanlar bağışlanıp, Vilayet Meclis üyeliğine memur edilerek devlete karşı sadakatlerinin sağlamlaşmasına çalışılmıştır ayrıca San'a'nın teslim olması üzerine Muhtar Paşa derhal burada da mülki ve askeri teşkilatı yeniden kurmuştur.[179] San'a gibi Yemen'in önemli bir şehrinin kendiliğinden teslim olmasında elbette Ahmet Muhtar Paşa'nın Yemen'e geldiğinden bu yana elde ettiği başarılar ve idaresi altındaki yerlerde uyguladığı adil yönetim yanında, imamlar arasında süren savaşlar ile imam değişikliklerinde yaşanan kargaşalıklar ve talanların sonucunda halkın emniyet ve düzene duydukları ihtiyacın büyük etkisi olmuştur.

Ahmet Muhtar Paşa'nın Yemen'deki görev süresi boyunca birçok mühim mevkînin fethi gerçekleştirilip, idari ve askeri anlamda yapılan düzenlemeler çerçevesinde;Yemen Eyaleti'nin idari taksimatında değişiklikler yaşanmıştır. 1873-74 yılında Hudeyde, San'a ve Asir olmak üzere vilayete bağlı 3 sancak ve 15 kaza vardır. Vilayet genelindeki 15 kaza daha önce Yemen Vilayeti'ne bağlı kazalar olup tamamı Hudeyde Sancağı'na tâbiidir. San'a ve Asir Sancakları'na ait kaza bulunmamaktadır.[180]

1874-75'de Taiz Sancağı'nın Yemen Vilayeti'ne bağlanmasıyla sancak sayısı 3'ten 4'e yükselmiştir. Yemen Vilayeti genelindeki sancaklara bağlı toplam kaza sayısı 23'tür. Kazalardan 7'si San'a Sancağı'na, 5'i Hudeyde Sancağı'na, 6'sı Asir Sancağı'na, 5'i Taiz Sancağı'na bağlıdır. Sana Sancağı'na bağlı 7 kaza: Cebel-i Haraz, Gökban, Umran, Ans, Zemar, Yerim ve Hacur'dur. Hudeyde Sancağı'na bağlı 5 kaza Ebu Ariş, Zebid, Luhayye, Zeydiye ve Cebel-i Derim; Asir Sancağı'na bağlı 6 kaza ise Ebha, Sabya, Ricalü'l-ma', Kunfide, Beni Şihr, Gamed; Taiz Sancağı'na bağlı 5 kaza İbb, Muha, Aden, Katiye, ve Haceriye'dir.[181] 1880'den itibaren San'â Sancağı; Huda, Kökban, Umran, Hacce, Menaha, Zimar, Anes, Ride, Yerim namlarıyla dokuz sancağa sahip olmuştur. [182]

1908 yılı kayıtlarına göre XX. yüzyılın başlarında Yemen Vilayeti'nin Asir, Hudeyde, Taiz ve Yemen olmak üzere 4 sancağı bulunduğu kabul edilir.[183] 1888-89 ile 1910 yılları arasında vilayetin merkez sancağı olan **San'a**[184] Sancağı; Huda, Kökban, Umran, Hucca, Menaha,

---

[178] Sırma, **Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları,** s. 53

[179] Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (askeri ve siyasi hayatı): Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi,** s. 37

[180] Asuman Özgen, **1272 H/ 1855-6 İle 1328 H/ 1910 yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Hicaz ve Yemen Vilayetlerinin İdari Taksimatı,** Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2001, s.83

[181] 4 sancak 23 kazalı idari dağılım, 1875-76 ve 1878-79, 1879-80'de de devam etmiştir. Özgen, **a.g.t.**, s. 83;

[182] 1**298 Yemen Devlet Salnamesi,** s.69

[183] 1888-89 ile 1907-8 yılları arasında Yemen Vilayeti San'a, Hudeyde, Asir ve Taiz olmak üzere 4 sancaktan oluşmaktadır. 1908-9 yılında Asir sancağının müstakil olmasıyla vilayette 3 sancak kalmış ve bu idari taksimat 1910 yılına kadar devam etmiştir. Özgen, **a.g.t.**, s. 85

[184] **San'a:** San'a'nın ismi cahiliye devrinde Sam bin Yahktan'ın oğlu (azal/ezal)'in ismine mensuben azal/izal

Zimar, Ans, Ride, Yerim namlarıyla dokuz kazayı muhtevidir.[185]

Yemen tihâmesinde ve sahilde yer alan bilâd-ı harre'den sayılan[186] Yemen Vilayeti'ne bağlı Hudeyde[187] Sancağı'nda; 1888-89 ile 1908-9 yılları arasında merkez kaza dahil Zebid, Luhayye, Zeydiye, Cebel-i Rîme, Hacur, Beytü'l fakih, Bacel, Ebu Ariş olmak üzere 9 kaza bağlıdır. 1909 yılında Ebu Ariş Kazası'nın kaldırılmasıyla sancakta merkez kaza dahil 8 kaza kalmıştır. 1909-10 yılları arasında 8 kaza vardır.[188] Buna göre Hudeyde Sancağı; Bacil, Beytü'l fakih, Cebel-i Rime, Ebu Ariş, Hacur, Luhayye, Zebid ve Zeydiyye'den oluşan 8 kaza, 28 nahiye ve 1336 köye sahipti.[189] **Asir** Sancağı'na; merkez kaza dahil 1888-9 /1907-8 yılları arasında Muhail, Ricâlü'l-ma', Beni Şehr, Gamed, Kunfide, Dabya adlı 7 kaza bağlıdır.[190]

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın 1872'de 4 sancak halinde teşkilatlandırdığı Yemen'in sancaklarından birisi Taiz'di.[191] Taiz Sancağı'na 1888-9/1890/1 yılları arasında merkez kaza dahil İbb, Udeyn, Katabe, Haceriyye, Moha olmak üzere 6 kaza bağlıdır.[192]

Ahmet Muhtar Paşa, Yemen'de önce kumandan vekili daha sonra Yemen vali ve kumandanı olarak bulunduğu sırada emrindeki "Fırka-i İhtiyâtiye" ile çalışmalarını yürütüyordu. Paşa'nın Yemen ve Asir'de devletin otoritesini yerleştirdiği görüldükten sonra

---

idi. San'a olarak tesmiye olunması cahiliyetden sonradır. bkz. **1298 Yemen Devlet Salnamesi,** s.66; Yemen Cumhuriyeti'nin başkeni San'a, Arap Yarımadası'nın en eski yerleşim merkezlerinden birisidir. Kızıldeniz'den 170 km içeride ve 2200 m. yükseklikte kurulan şehrin adı Sebe dilinde **"İyi korunmuş"** anlamına gelmektedir. Etrafının Serat, Nukum, Ayban gibi dağlarla ve Nahdeyn tepeleriyle çevrilmiş olması da bu tanımlamayı doğrulamaktadır. Bu şehir, Dımaşk yakınlarında aynı adı taşıyan köyle San'a-üş-Şam ile karışmaması ve özellikle San'ani nisbesiyle bilinen kişilerin ayırt edilmesi söz konusu olduğunda **San'aül-Yemen** şeklinde de kullanılır. Bkz. Mustafa L. Bilge *"San'a",* **TDVİA,** C.36 Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, s. 88

185 **1298 Yemen Devlet Salnamesi,** s. 69

186 **1298 Yemen Devlet Salnamesi,** s. 73

187 Hudeyde'de çevre toprakları kumlu ve susuzdu, dolayısıyla tahıl ve meyve ziraati yapılamıyor, yiyecek maddeleri buraya bağlı nahiye ve kasabalardan sağlanıyordu. Bu olumsuz hayat şartlarına rağmen Hudeyde Yemen'in en önemli ticaret merkezi olması dolayısıyla yerli ve Avrupalı birçok zengin tüccarın oturduğu bir şehirdir. Arap, Habeş ve Hintlilerin evliliklerinden oluşan melez halk, ticaret, gemicilik ve kısmen dokumacılıkla uğraşmaktaydı. Başlıca ihracat ürünlerini kahve, yörede çokça bulunan tuz, sedef, tabaklanmış deri, balmumu ve fildişi, ithalat mallarını ise; pirinç, un, şeker ve sabun teşkil ediyordu. İhraç edilen keçi ve koyun derilerinin en büyük müşterisi olan Amerikan deri fabrikalarının burada temsilcisi bulunuyordu. Bunların yanında Hudeyde; ticaret yolları üzerinde yer aldığı için, bir uğrak ve konaklama yeriydi. bkz. Rıza Kurtuluş, *"Hudeyde"*, **TDVİA,** C. 18, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1998, s. 300

188 Özgen, **a.g.t.**, s. 91

189 Kurtuluş, **a.g.m**., s. 300

190 Özgen, a**.g.t.,** s. 94

191 **Taiz:** Yemen'de San'a'nın 195 km. güneyinde ve Aden'in 140 km kuzeybatısında Cebel-i Sabr'ın kuzey eteklerinde deniz seviyesinden 1400 metre yükseklikte kurulmuş bir şehirdir. Günümüzde ülkenin en büyük sanayi merkezlerinden birisi olup 2009 tahminlerine göre; 540.000 nüfusu olduğu sanılmaktadır. Beş kazadan oluşan sancağa Süleyman Bey mutasarrıf tayin edilmişti. Taiz halkı 1907'de vilayet merkezi San'a'dan ayrılarak, müstakil bir vilayet olmak istediğini İstanbul'a bildirdiysede istekleri kabul görememiş ve Taiz 1890- 1911 yılları arasında Yemen'in dört sancağından biri olan idari konumunu muhafaza etmiştir. Bkz. İdris Bostan, *"Taiz"*, **TDVİA,** Diyanet Vakfı Yay., C.39, İstanbul 2010, s. 448- 450

192 Özgen, **a.g.t.,** s. 97; Osmanlı hakimiyetinin son zamanlarında Taiz tahminen 2000 Müslüman ve 100 Musevi nüfusu bulunan 500 evden oluşuyordu. Taiz halkı Sünni-Şafii idi ve halk hukuki davalarla, cinayet davalarında, mahkemeye başvurmaktan kaçınıyor, davaların örf ve adete göre görülmesini istiyordu. Taiz halkının eğitimsiz olması yüzünden 1888'de bölgede faaliyet gösteren İngilizler'in ve Protestan misyonerlerinin etkisini azaltmak amacıyla sancağa ait kazalarda birer mederese açılması ve her birine müderris ve yardımcı tayin edilmesi kararlaştırıldı. Bostan, *"Taiz"*, s. 449

Bâb-ı Âli Yemen'e gönderdiği Fırka-i İhtiyâtiye'yi görev süresi sona erdiği gerekçesiyle feshetmiş ve bunun yerine Yemen'deki idari teşkilata paralel olarak 7. Ordu adı ile askeri bir teşkilatın kurulmasına karar vermiştir. 7. Ordunun kurulmasıyla Fırka-i İhtiya askerleri İstanbul'a döndüler.[193]

Ahmet Muhtar Paşa ile beraber 1872'de Osmanlı nüfuzunun Yemen'de tesis edilmesinden sonra bir müddet huzur ve sükunet egemen olmuşsa da aradan çok fazla zaman geçmeden 1889 da tekrar isyan çıktı. Her ne kadar Hicaz Valisi Ahmet Feyzi Paşa bu isyanı bastırdıysa da 1891'de yeniden başladı. İsyanının boyutları hakkında fikir edinmemizi sağlayacak 28 Temmuz 1891'de Yemen'den gönderilen bir şifre telgrafa göre; Sana civarındaki kabilelerin tamamının isyancılara katıldığı bildiriliyordu. Aynı yılın ağustos ayı başlarında Yemen'deki isyanının bastırılması için devlet merkezinden 8 taburluk redif askeri istenmiştir. 20 Ağustos 1891'de Yemen Valisi ve 7. Ordu Komutanı Ferik Hasan Edip Paşa, elindeki üç taburluk kuvvetin isyanı bastırmaya yetmeyeceğini belirterek ısrarla erzak ve asker talep etmiştir. İstenen bu kuvvetlerin gönderilme işlemi 1891 Ekim ayında son bulmuştur ve Yemen'e gönderilen bu takviye kuvvetlerle isyan biraz olsun bastırılmıştı.[194] Daha sonra üç yıl geçmeden 1895'te isyan yeniden alevlenir ve Yemen Valisi ve Komutanı Ahmet Feyzi Paşa tarafından uzun uğraşlar verilmesine rağmen tamamen bastırılmadı.[195] Bunun üzerine Ahmet Feyzi Paşa'nın merkezden yardım isteği karşısında Hüseyin Hilmi Paşa komutasında gönderilen yardım kuvveti isyancıları püskürtmeyi başarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemindeki bozulmalara paralel olarak Arap vilayetlerindeki yönetimde de aksaklıklarla karşılaşılması kaçınılmaz olmuştur. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren içine düştüğü buhranlı dönem Avrupa devletlerinin Ortadoğu ile ilgili ihtiraslarına yeni bir canlılık kazandırırken Osmanlı Devleti ise Arap topraklarına yönelen Avrupalı devletler karşısında etkili tedbirler alamamıştır.[196]

Ortaya çıkan tabloya göre İmparatorluğun Arap topraklarında yüzyıllardır var olan bazı hoşnutsuzluklar devlet zayıfladıkça ve yönetim bozuldukça hem artıyor, hem de su yüzüne çıkma cesareti kazanıyordu.Devletin zayıflamasının dış sebeplerinden olan büyük devletlerin ihtirasları da Arap topraklarındaki hoşnutsuzlukları arttırdığı gibi Araplar arasındaki milliyetçi duyguları dahi güçlendiriyordu.

Milliyetçi düşüncelerin de etkisiyle Türk- Arap ilişkilerinin XIX. yüzyılın ikinci yarısından

---

[193] Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (askeri ve siyasi hayatı): Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi,** s. 42

[194] Mustafa Çakıcı, *"Yemen İsyanları Karşısında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri Tedbirler",* **Hukuk ve Adalet: Eleştirel Hukuk Dergisi,** S. 10, yıl. 4, Legal Yay., İlkbahar 2007, s. 194

[195] Çakıcı, ***a.g.m.***, s.194

[196] XVII. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'daki ayaklanmalara paralel olarak Suriye ve Lübnan'da da kıpırdanmalar görülmüştür. 1603 yılında Lübnan'da Dürzi Prensi Fahreddin ayaklanmış ancak daha sonra Papa ve İspanya'dan yardım alarak, Osmanlı Devleti'ni uzunca bir süre uğraştırdıktan sonra yakalanarak idam edilmiştir Kürkçüoğlu**, a.g.e.**, s. 8- 9

itibaren yeni bir boyut kazanmaya başladığı esnada bir Arap eyaleti konumunda olan Yemen Vilayeti'ndeki isyanlar meselesi ise İmparatorluğun çözümlenememiş sorunları listesinde yer almaya devam edecektir. Nitekim XX. yüzyıl başında İmam Yahya önderliğinde 1904 yılı sonlarında başlatılacak isyan girişimi 1911 yılına kadar Osmanlı Devleti'ni uğraştıracak olan Yemen'deki en önemli isyan hareketlerinden birisi olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
İSLAM MEZHEPLERİ İÇERİSİNDE ZEYDİYYE MEZHEBİ ve II. ABDÜLHAMİD İDARESİNDE OSMANLI-ARAP İLİŞKİLERİ

1.1 İslam Mezhepleri İçerisinde Zeydiyye ve Zeydilik

İslamiyetin ilanını takip eden dönemlerde yeni yeni gelişmeye başlayan alim ve düşünürler dinsel metinlerle ilgili olarak yorumlamalarda bulunarak, yeni anlayışlar ortaya çıkarmışlardır. İslam düşünürlerinin bu şekilde üretmiş oldukları dinin ilkelerine dair görüş ve düşüncelerin, zaman içinde kendi öğrencileri tarafından kabul görerek, yeni çevrelere aktarılıp, benimsenmesiyle birlikte mezhepler tarih sahnesi içinde yer almaya başlamışlardır.

"Mezhep" kelimesi sözlük anlamı olarak gidecek yer, yol[197] manasına gelmekte olup, dini ve felsefi bir terim olarak; bilginlerin kendi anlayış, görüş, yorum ve ictihâtlarına uygun olarak benimsedikleri yol[198] anlamında kullanılabilir. Dinler tarihi açısından bakıldığında İslamiyetin doğuşuyla birlikte vahiylerle ortaya konularak; Resûl-i Ekrem'in sözlü ve fiili sünnetiyle şekillenip, hayata geçirilmiş olan İslam dininin inanç esasları, ibadetler ve sosyal hayata dair kurallarının farklı kültürlere sahip kesimler tarafından anlaşılması ve yorumlanması mezhep olgusunu meydana getirmiştir. Bu yönüyle mezhep; bir veya birkaç meselede kendine has bir anlayış geliştirerek başkalarına muhalefet eden kimsenin oluşturduğu basit bir olgu olmayıp, İslam'ı benimseyen bir zümrenin bütün fikir ve amel tarzları ile töre âdet ve geleneklerinin bütününü[199] ifade eder.

Mezhep tarihi üzerine incelemelerde bulunanların yapmış oldukları çalışmalara baktığımızda mezhepleri sınıflandırmada değişik kriterler göz önünde bulundurularak farklı tasniflerin yapılmış olduğunu görüyoruz. İslam tarihinde temel ihtilaf alanları esas alınarak yapılacak genel bir tasnifleme ile mezhepler; itikadî, amelî (fıkhî) ve siyasî olarak üç sınıfa ayrılmışlarsa da; zaman içinde siyasî mezheplerin düşünce ve doktrinlerini sadece siyasi konularla sınırlı tutmayarak, dinin usul ve füru'una dair meselelerde de görüş bildirmeleri siyasi mezheplerin de itikadî mezhepler içinde incelenmeye başlanmasına neden olmuştur.[200] Bunun etkisiyle bazı kaynaklarda mezheplerin; siyasî-itikadî ve fıkhî-amelî mezhepler olarak iki ana başlıkta toplanmış[201] olduğunu görüyoruz.

---

[197] Orhan Hançerlioğlu; **Dünya İnançları Sözlüğü; Dinler- Mezhepler-Tarikat- Efsaneler**, Remzi Kitabevi Yay. İstanbul, 1993; Ethem Ruhi Fığlalı, *"Mezheplerin Doğuşu'na Tesir Eden Sebepler",* **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi,** S. 4, Ankara 1980, s. 115,

[198] Abdülkadir Şener; *"İslamda Mezhebler ve Hukuk Ekolleri"* **A.Ü.İ.F.D.,** C.26, S.1, Ankara 1984, s. 371

[199] İlyas Üzüm, *"Mezhep"* **TDVİA,** C.29, Diyanet Vakfı Yay.,İstanbul 2004, s. 526

[200] Üzüm, ***a.g.m***, s. 527

[201] Şener, ***a.g.m*,** s. 372

İtikadî mezhepler; iman ve inanç esaslarını konu edinerek, dinin inanca yönelik esaslarına dair farklı görüşler ortaya koyan mezheplerdir. İtikadî alanda mezheplerin oluşmasına yol açan temel konular: tevhid, kader, iman-amel ilişkisi gibi meselelerdir.[202] İnsanların birbirleriyle olan münasebetlerini, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye ile beyan edilen kul ile Allah arasında olan ibadete ait meseleleri tanzim eden mezheplere fıkhî mezhepler; halifenin seçim şekli ve benzeri meselelerde ihtilaf eden mezheplere ise siyasî mezhepler adı verilir.[203]

Mezheplerin ortaya çıkmasında etkili olan birçok sebepten en önemlilerini Abdülkâdir Şener şöyle sıralamıştır:

a) Kur'ân-ı Kerim'in bir kısım ayetleriyle Hz. Peygamber'in hadislerinin anlam ve yorumları üzerindeki fikir ayrılıkları.

b) Hz. Peygamber'e ait olduğu bilinen hadislerin sahih veya uydurma olup olmaması hususundaki tartışmalar.

c) İslamın diğer din ve inanışlara karşı savunulmasında benimsenen kelâmi (teolojik ve felsefi) metodlara ilişkin yorum farkları.

d) Yeni olaylar, hayatın yeni icap ve şartları karşısında alimlerin görüş ve ictihatları

e) İslam devletinde başkanlık (hilafet) meselesine dair farklı idari ve siyasi görüşlerin varlığı İslam tarihinde mezheplerin çıkışında önemli sebepler olmuştur.[204]

Mezheplerin doğuşunda itikadî ve siyasî sebeplerin yanı sıra sosyoekonomik sebeplerin de etkili olduğu yadsınamaz. Zira sosyal gruplar içinde taraftar bulamayan, kitleler tarafından sahiplenilmeyen bir görüş ya da düşünce akımının kalıcı olması beklenemez. Bu bakımdan mezhepler; İslam'ın ilk devirlerinden itibaren ortaya çıkarak günümüze kadar varlıklarını devam ettirerek,zümrelerin sosyal ve düşünsel yapılarını yansıtan sosyal birer müessese[205] konumundadırlar.

Hz. Peygamber döneminden itibaren fetih hareketleri ile siyasi hakimiyet alanlarının genişlemesiyle Suriye, Filistin, Irak, Mısır, Kafkaslar ve Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılma imkanı bulan İslamiyet bu sayede birçok farklı din mensubunu da bünyesine dahil etmiştir. Ancak eski inançlarını bırakıp İslam'a giren insanların bir kısmı yeni dinin esaslarını özümsemek de güçlük çekmezken bir kısmı için ise adaptasyon süreci çok vakit almıştır. Böylece İslamiyeti benimseyen bu kişilerin eski inanç ve geleneklerinin etkisinde kalarak yeni inanç ve düşüncelerini tekrar şekillendirmeye çalışmalarının

---

[202] Üzüm,***a,g.m*****,** s. 526-527; Şeyh Ebu Hasen Siraceddin Ali b. Osman El-Uşi, **Emali Şerhi III, Maturidi Akaidi: İslam'da İnanç Esasları ve İslam'da Sapkın Mezhepler,** (Çev: Şahver Çelikoğlu), Marifet Yay., İstanbul 2009, s. 484

[203] El-Uşi, **a.g.e.**, s. 484

[204] Şener, **a.g.m,** s. 371-372

[205] Sabri Hizmetli, *"İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme"* **A.Ü.İ.F.D,** C.26, S.1 Ankara 1984, s. 657

sonucunda bazı mezhepler oluşmuştur.[206]

İslamiyetin Arap Yarımadası dışına taşmasıyla İslam-Arap kültürü de değişime uğramıştır. Fethedilen ülkelerin yerli halkından olup, İslamiyeti kabul edenlerin büyük bir kısmı eski kültürlerini birden söküp atamamışlardır. Ayrıca cizye ve haraç vermek şartıyla yerli halkın birçoğu kendi örf ve adetlerini uygulamak konusunda serbest bırakılmışlardır. Bu şekilde öz kültürlerini devam ettirmeleri neticesinde karşı karşıya kaldığımız kültür karmaşası İslam düşüncesi üzerinde de kendini göstermiştir. Müslüman halk arasında nadiren rastlanılan mesih ve mehdi inancı da bunun kanıtı olarak gösterilmektedir. [207]

Tüm bunlar bize; İslam'ın düşünce ekolü[208] olarak da adlandırılabilen mezheplerin sadece basit bir fikir akımı ya da muhalif görüş olmayıp; özünde sosyal çevrenin, siyasi olayların, eski inanç ve kültürlerin izlerini de görebildiğimiz dini, sosyal ve siyasi birer müessese konumunda olduklarını gösteriyor. Bu yönüyle mezheplerin "Yeni bir din olmayıp; bir dini benimseyen toplulukların özellikleri sonucunda dinin kazanmış olduğu yeni formlar"[209] olduğu gerçeğini unutmamak gerekir.

1.1.1 İslam'da Ayrılıkçı Bir Görünüm Olarak Şia ve Şiilik

Şia kelimesi taraftar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup[210] manalarına gelmektedir. Şia (Şiilik) dini bir terim olarak; esas itibariyle Hz. Ali ve zürriyetinin halifeliğe en layık insanlar olduğuna inanmak, H.z Ali'nin Ebubekir, Ömer ve Osman'a(r.a) nazaran halifeliğe daha fazla hakkı olduğunu kabul etmek, her halifenin kendisinden sonra gelecek namzedi bizzat belli ettiği gibi Resulûllah'ın da kendisinden sonra Hz. Ali'yi halifeliğe namzed gösterdiğine kâil olmak[211] demektir. Bu yönüyle Şia ismi çoğunlukla Hz. Ali ve Ehl-i Beyti'ne tâbi olanlar için kullanılmış, hatta onlar için özel isim haline gelmiştir.

Genel olarak Şiilik; halifelik makamına Hz. Ali'nin diğer Müslümanlardan daha layık olduğu esasına dayanmaktadır. Bunlar hilafet makamının Hz. Ali'ye, Allah Resûlü tarafından verildiğine itikat ederler. Bu gruba mensup olanlar arasında, hilafetin ümmetin rey'ine bırakılamayacağı ve bu yüzden Resulûllah'ın kendi yerine vekil olarak Hz. Ali'yi imam tayin ettiği inancı hakimdir.[212] Halifeliğin Hz. Peygamber'den sonra kime ait olacağı meselesi Şia'yı diğer mezheplerden ayıran en önemli fark olmuştur.

---

[206] Üzüm, ***a.g.m*,** s.528
[207] Hizmetli, ***a.g.m.*,** s. 664, 666
[208] Şener, ***a.g.m*,** s. 371, Hizmetli, ***a.g.m*,** s.653
[209] Üzüm, ***a.g.m*,** s. 527
[210] Mustafa Öz, *"Şia"*, **TDVİA**, C. 39, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, s. 111
[211] İrfan Abdülhamid, **İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları,** (terc. Mustafa Saim Yeprem) Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011, s. 19
[212] Muhammed Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi,** (çev. İsmail Dağ), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 74

İslam mezheplerinin teşekkülünde birçok sebep etkili olmasına rağmen bu sebepler arasında siyasi meseleler, özellikle de hilafet hususunda Müslümanların kendi aralarındaki ihtilaflar ayrı bir yer taşır. Hilafet hususunda yaşanan olaylar siyasi gaye ve anlayışlara dayalı birtakım grupların doğmasına neden olmuştur. Bu gruplar siyasi düşüncelerini temellendirmek yahut siyasi amaçlarının arkasındaki asıl hedeflerini örtmek için dini nasslara dayanmaktan geri kalmamışlardır. Bu şekilde hilafet tartışmalarında Hz. Ali yanlısı olanlar zaman içinde siyasi hadiselere bağlı olarak zümrelere ayrılarak, hilafetin Hz. Ali ve çocuklarının hakkı olduğu görüşü etrafında birleşen fakat ayrıntıda birbirinden ayrılan birçok yan fırkalar meydana getirmişlerdir.[213] İslam tarihinde Haricilikten sonra ikinci bir siyasî mezhep olarak kabul edilen Şiiliğin ilk ne zaman ortaya çıktığına dair verilebilecek ortak yanıt yoktur.

Araştırmacıların bir kısmı Şiiliğin ilk olarak Resulûllah sağ iken zuhur ettiği görüşündedirler.[214] Buna göre; Şiiliğin tohumları bizzat Hz. Peygamber tarafından atılmıştır. Hemen hemen bütün Şii çevreler içinde kabul edilen görüş bu doğrultudadır. Yani Şia'nın Hz. Peygamberin sağlığında şekillenmeye başladığı ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra da bir mezhep olarak doğduğudur.[215]

İkinci bir görüşe göre; Şiilik Resulûllah'ın vefatının hemen ardından devlet ve din reisliğine kimin halef olacağı konusundaki ihtilafın neticesinde ortaya çıkmıştır. İbn-i Haldun ve Bernard Lewis gibi şahısların bu görüşe destek verdikleri bilinmektedir. [216] Üçüncü bir gruba göre; Hz. Osman zamanındaki fitne hareketleriyle Şiilik siyasi bir hareket şekline dönüşmüştür. Muhammed Ebu Zehra'da; Şia'nın Hz. Osman döneminde ortaya çıkıp Hz. Ali döneminde güç ve kuvvet kazandığını belirtir.[217]

Bir diğer görüşe göre; İslam toplumunda Hz. Muhammed'in vefatının ardından gelen ilk iki halife (Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer) dönemlerinde devam eden birlik, bütünlük Hz. Osman'ın halifeliğinin sona ermesinden sonra değişmeye başlamıştır. Özellikle de Cemel ve Sıffin Savaşlarının ardından ortaya çıkan gruplar kendileri gibi düşünmeyenleri veya farklı görüşe sahipleri sapkınlıkla suçlamışlardır. Böylece İslam toplumu arasında siyasi ve ictimâi anlamda ilk sapmalar yaşanmış, dolayısıyla Şiilik de bu sapmanın sonucu doğmuş bir anlayıştır.[218]

Ethem Ruhi Fığlalı ise farklı bir yaklaşımla; Şia kelimesinin 680 yılına kadar taraftar ve yardımcı anlamlarında kullanıldığını ve bu kullanım esnasında herhangi bir mezhepsel ya

---

[213] Üzüm, ***a.g.m,*** s. 528
[214] Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 21
[215] Hasan Onat, *"Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)"* **A.Ü.İ.F.D,** C. 36, S.1, Ankara 1997, s. 81
[216] Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 21
[217] Zehra, **a.g.e.,** s. 74
[218] Hizmetli, ***a.g.m.,*** s. 664

da siyasal anlam taşımadığını iddia etmektedir. Bu anlayışa göre bu tarihe kadar tüm Müslümanlar Sünni - Şii ayrımı olmadan yaşamlarını devam ettirmişlerdir. 680 yılında yaşanan Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra Hz. Ali ve oğullarının haklarını aramak ve intikamlarını almak amacıyla Ali taraftarlarının başlattığı *"Tevvâbûn Hareketi"*[219] adı verilen ayaklanmalar ilk Şii olaylarıdır.

Şiiliğin siyasi bir mezhep olarak ortaya çıkışına dair birbirinden farklı olan çok sayıda görüşlerin varlığı bize şunu göstermektedir ki; ister Şiilik, ister başka bir mezhep olsun İslam mezheplerinin her biri kendilerinin İslam'ın gerçek temsilcisi olduğu yani "Kurtuluşa Ermiş Fırka (Fırka-i Nâciye)" olduklarını iddia etmek gayretinde olduklarını göstermektedir.[220]

İslam tarihinde Şii fırkaların birçok türü bulunmaktadır. Bu fırkaların bazıları geçerliliğini yitirmiş bazıları ise kendine has hukuk ekolleri ile günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Yaşayan Şii ekolleri olarak nitelendirilen bu fırkalar İmâmiler (Caferiler, İsnâ-aşeriler), İsmâililer ve Zeydiler'[221] dir.

1.1.2 Şii Mezhebinin Bir Fırkası Olarak Zeydiyye Mezhebi'nin Ortaya Çıkışı

Halife H.z Ali'nin vefatından sonra gelişen Şia evresinde kurulan dört büyük Şii mezhebinden birisi olan Zeydilik; İmamiye Şiası'nın dördüncü imamı Ali b. Hüseyin Zeynelabidin (94/712)'in oğlu Zeyd'e (80/699- 122/740), ondan sonra da Yahya (125/743) 'ya uyarak onların imametini ileri sürenlerin mezhebidir.[222]

Hz. Hüseyin'in soyundan gelen Zeyd b. Ali; genç yaşta babasını kaybetmesinin ardından ilme ve araştırmaya yönelmiş Kûfe merkezli olarak çeşitli kasaba ve çevrelerde seyehatlerde bulunarak çeşitli insanlarla tanışma imkanı bulmuştur. Bu şekilde gençlik yıllarından itibaren çevresindeki fikir hareketlerini değerlendirme imkanı bulmuş bir şahsiyettir.[223]

Şia'nın ana kollarından birisi olan Zeydiyye'nin amelî ya da itikadî bir mezhep olmaktan çok siyasi bir mezhep[224] olarak kabul edilmesinde İmam Zeyd'in tıpkı Hz. Hüseyin gibi zulüm ve haksızlık karşısında kurulu düzene karşı takınmış olduğu muhalif tutumun payı vardır. Zeyd b. Ali'nin Hz. Peygamber'in yolundan ayrılarak zulüm ve haksızlıklara

---

[219] Ethem Ruhi Fığlalı, *"İlk Şii Olaylar: 1.Tevvabun Hareketi"* **A.Ü.İ.F.D.**, C.26, S.1, Ankara, 1984, s. 351-352

[220] Onat, *"Şiiliğin doğuşu meselesi (Birinci Hicri Asır)*", s. 95

[221] Şener, ***a.g m,*** s. 399

[222] Ethem Ruhi Fığlalı, **Çağımız'da İtikadi İslam Mezhepleri,** 8 baskı, Selçuk Yay. Ankara 1996, s. 123; Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,** Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 620

[223] İsa Doğan, **Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri,** Kardeş Matbaa, Samsun, 1996, s. 23- 24

[224] Hasan Yaşaroğlu, **Taberistan Zeydileri,** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 39

başvuran Emevi iktidarına karşı başlatmış[225] olduğu isyan girişimi meselenin başlangıç noktasını temsil etmektedir.

Zeydiyye mezhebinin daha başlangıçtan itibaren siyasi bir ekol ya da fırka niteliği kazanmasında etkili olan Zeyd. b. Ali'nin ortaya çıkışına daha yakından bakmak gerekir; Ali evladı içinde Hasan ve Hüseyin'in diğer çocuklarının Emevi iktidarının baskısıyla Medine'den dışarıya çıkamadıkları bir ortamda Zeyd çeşitli şehirlere giderek, insanların Ali evladı'na duydukları yakınlığı değerlendirmek istemiştir. Bu amaçla hareket eden Zeyd b. Ali'nin Horasan, Küfe ve Medain gibi yerlerdeki faaliyetlerinin ciddi boyutlara taşınması Emevi iktidarını rahatsız etmekteydi. Zeyd'in artan gücünden çekinen Emeviler Ali evladının halkın nazarında gözden düşmesi için mücadeleye başlamıştır. Ali evladından Hz. Hasan soyundan gelenlerle Hz. Hüseyin soyundan gelenlerin birbirleri arasındaki hilafet meselesine dair kendi aralarındaki mücadeleleri de Emevi iktidarına aradığı fırsatı vermiştir. Emevilerin tüm baskıcı denetimlerine karşılık Zeyd. b. Ali mücadelesine devam ederek, başta Küfe olmak üzere birçok şehirde taraftar toplamaya devam etmiştir. Böylece topladığı taraftarlar ile Emevilere karşı isyana girişmiştir. Ancak her ne kadar başlangıçta bazı başarılar elde etmişse de neticede taraftarlarından bir kısmının ayrılmasıyla başarısızlığa uğrayarak vefat etmiştir.[226] Onun isyan girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış olmasına rağmen görüşleri ve özellikle imam olacak kişinin bizzat silahla ortaya çıkıp, mücadele etmesi yolundaki tavrı Zeydiyye'nin imamet görüşünün şekillenmesinde belirleyici olmuştur.[227]

Zeyd b. Ali'nin başarısızlığa uğramış olan bu hareketinde önemli olan bir diğer husus ise Zeyd'in başından beri bir hilafet mücadelesi verdiğidir. Emevilerin Ali taraftarlarını baskı altında tutması, hilafetin kendilerinin meşru hakları olduğunu ileri süren Ali evladı arasında bu haklarının Emeviler tarafından gasp edilip, dini bir zulüm gördükleri şeklinde değerlendirilmesine yol açmıştır.[228] Hz. Ali soyunun bu düşüncesi Zeydiyye mezhebinin çıkış noktasının siyasi olduğunu kanıtlamaktadır.

Zeyd'in isyanıyla ortaya çıkan bu siyasi hareket Kasım b. İbrahim er-Ressi döneminde itikadî bir mezhep halinde teşekkül edene kadar, Zeydiler, kendi hakları olduğuna inandıkları iktidarı ele geçirmek için önce Emeviler ardından Abbasilere karşı bir dizi isyan hareketine giriştiler.[229]

Zeydiyye inanışında en önemli mesele efdal-mefdûl meselesidir. Zeydiler Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliklerinin de şer'i olduğunu kabul etmişler ve bu ikisinden

---

[225] Kadir Demirci, *"Günümüzün Önde Gelen Yemenli Zeydi Alimleri",* **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C.11, S.2, Diyarbakır 2009, s. 170
[226] Doğan, **a.g.e.,** s. 29-40
[227] Yusuf Gökalp, *"Zeydiyye",* **TDVİA**, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, s. 328
[228] Doğan, **a.g.e.,** s. 40
[229] Gökalp, *"Zeydiyye",* s. 328

uzaklaşmamışlardır. Zeydi mezhebinin genel kaidesine göre; "Daha faziletli olan dururken, ondan daha aşağı olanın imameti de caizdir."[230] kuralı geçerlidir. Bunun neticesinde "Hz. Ali, sahabenin en faziletlisidir ama dini maslahattan dolayı hilafet Hz. Ebubekir'e tevdi edilmiştir. Bu yüzden ona biat edilmesi hata değildir, küfrü gerektirmez, fasık olmayı da icab ettirmez."[231] inanışı Zeydiyye Şiası içinde hakimdir.

Efdal-mefdûl meselesi karşısında Zeyd b. Ali'nin Ebubekir'in halifeliğini tanıma kararına karşılık, bir kısım taraftar Zeyd'i terk etmiştir. Mezhep tarihi açısından Zeyd'i terk eden gruplara Rafizi, bağlı kalanlara da Zeydiyye adı verilecektir. Hatta Zeyd'in sağlığında kendisine katılanlar "Zeydiyye-i Hâlise"[232] ismiyle adlandırılmıştır.

Efdal ve mefdûl meselesine yaklaşımı Zeydiyye mezhebinin Şia içinde Ehl-i Sünnet'e en yakın gruplardan kabul edilmesine dahi neden olmuştur. Öyle ki, tarihi süreç içinde Şii köklerinin mevcudiyetine rağmen Zeydiyye'nin Sünni kesimlerle iyi ilişkiler geliştirmekte zorlanmadıkları hatta bazı Zeydi isyanlarının önemli Sünni şahsiyetler tarafından desteklendiği de iddialar arasındadır.[233]

Zeydiyye Ehl-i Sünnet ve'l cemaate ve Ebu Hanife'ye yakınlığından dolayı dört Sünni fıkıh mezhebinin yanında beşinci mezhep olarak kabul edilerek;[234] bazı bakımlardan daha ılımlı ve hoşgörü sahibi bir Şii fırkası olarak tanınır. Bu hususu destekler nitelikte Ebu Zehra'da; Şia bünyesinde toplanan çeşitli grupların bazılarının (Sebeiyye, Gurabiyye, Musiriyye vb.) zaman içinde İslam'dan dışarı çıkmış kabul edilerek kafir zümresinden sayıldıkları olmuşsa da Şii fırkalardan Zeydiyye ve İmâmiye fırkalarının ise birtakım tuhaf fikirler ileri sürmüş olsalar dahi; bunlar küfr'e varan türden olmadığı için İslam dininden çıkmamış olarak kabul edildiklerinden bahsetmekteydi.[235]

Burada önemli bir nokta ise; İmam Zeyd'in Ebu Hanife ile olan ilişkisinden yola çıkılarak Zeydiyye mezhebinin de Sünnilik ile ilişkilendirilmesi hadisesidir ki; bu konuda fazla mâlumat olmamakla beraber, Zeyd'in Ebu Hanife ile sık sık görüştüğü hatta Zeyd huruc ettiği zaman Ebu Hanife'nin onu para ve kuvvet yönünden desteklemiş olduğu iddiaları da mevcuttur. Fakat tüm bu iddialara rağmen Zeydiyye mezhebi için; "Usul'de Mutezile, füru'da ise Hanefi" şeklinde yapılan tanımlamalara kaynak olabilecek nitelikte net bir bilgi

---

[230] Abdülhamid, **a.g.e.,** s. 48 ayrıntılı bkz. Fığlalı, **Çağımız'da İtikadi İslam Mezhepleri**, s. 127, s. Doğan, **a.g.e**. s. 142- 143

[231] Abdülhamid, **a.g.e** s. 48

[232] Hançerlioğlu, **a.g.e.,** s. 712-713; Nejet Çağatay-İbrahim Ağah Çubukçu, **İslam Mezhepleri Tarihi,** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1985, s. 58

[233] Mehmet Ali Büyükkara, *"Sosyal, Siyasi, ve Dini Yönleriyle Yemen Husi Hareketi"*, **Divan, Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi,** C. 16, S.30 (2011/1), s. 118

[234] Abdullah Kavalcıoğlu, **Zeydiyye Mezhebinin Usul-ü Fıkıh Kaynakları,** Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2009 s. 2 ; Ali Osman Küçükahmet, **İslam'da Mezhepler Gerçeği ve Günümüzde Alevilik,** Özgü Yay, İstanbul 2007, s. 169

[235] Zehra, **a.g.e** s. 75

bulunmamaktadır.[236] Üstelik Zeydiyye mezhebinden olmayanlar tarafından ortaya atılan bu benzetmeye, kendi özgürlüklerini ortadan kaldıracağı düşüncesiyle Zeydi çevreler karşı çıkmışlardır.[237]

Zeydiyye Şiası'da kendi içinde fırkalara ayrılmıştır. Zeydi fırkalarının sayısına ve niteliklerine ilişkin büyük belirsizlikler bulunmakla beraber; Carudiye, Salihiyye (Butriyye) ve Süleymaniyye'nin[238] Zeydiyyenin ilk üç temel fırkası olduğu ortak kabul edilen görüştür. Şia içinde Zeydiyye mezhebinin takipçileri genel itibariyle On İki İmam Şiiliği'ne göre daha az, İsmaililere göre ise nisbeten daha fazladır.

1.1.3 Zeydi Mezhep Esaslarına Göre İmam-İmamet Anlayışı

İmam denildiğinde ilk olarak "Cemaate namaz kıldıran kimse"[239] anlamı akla geliyorsa da; böyle bir tanım yanlış olmamakla beraber eksiktir. Zira, imam ve imamet terimleri fıkıh ve siyasi tarihte farklı anlamlar taşımaktadırlar. Fıkhın ibadetle ilgili mevzularında İmam kelimesi "Cemaate namaz kıldıran kimse" anlamında kullanılır iken; amme hukuku alanında devlet yönetimiyle ilgili meselelerde "Devlet Başkanı"[240] manasında kullanılır.

İmam teriminin kullanımındaki mevcut karışıklıkları önlemek için; çoğu zaman namaz imamlığı için "Küçük İmamet" (el-imamet-üs salat), devlet başkanlığı manasındaki imam terimi için ise "Büyük İmamet" (el-imamet-ül uzma/el-imamet-ül Kübra) [241] ifadeleri seçilmiştir.

Bu açıdan siyasi ve hukuki bir terim olarak; Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam toplumunun idaresini en üst seviyede üstlenen, toplumun fertlerine önderlik eden kişilere imam ünvanı verilirken, imamın üzerine aldığı bu göreve de imamet[242] adı verilmektedir. Yani imam; "Hz. Peygamber'e niyâbeten riyâset-i ammeyi haiz olan zât"[243] anlamındadır.

İmam ve imamet meselelerine ait tartışmalar ilk kez Hz. Muhammed'den sonra İslam tarihinin en büyük muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan Şii gruplar tarafından gündeme getirilmiştir. Şia merkezli olarak başlayan bu hareket, diğer grupların dahil olmasıyla zaman içinde genişlemişse de;[244] imamet meselesi Şia ile özdeşleştirilmeye devam edilmiştir.

İmametin dini ve hukuki açıdan mahiyeti, böyle bir kurumun gerekli olup olmadığı, imam seçilecek kişide aranan nitelikler, göreve başlama ve ayrılma yöntemlerine dair birçok

---

[236] Doğan, **a.g.e.**, s.25
[237] Kavalcıoğlu, **a.g.t.,** s. 3
[238] Doğan, **a.g.e.,** s. 80- 81
[239] W. Ivanov, *"İmam"*,**İA,** C.5/2, Meb. Yay. Eskişehir 2001, s, 980
[240] Salim Öğüt, *"İmam",* **TDVİA,** C.22, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000 s. 188
[241] Öğüt, ***a.g.m.,*** s.188
[242] Mustafa Öz - Avni İlhan; "*İmamet",* **TDVİA,** C.22, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 201
[243] Erdoğan, **a.g.e.** s. 248
[244] Mehmet Akif Aydın, "*İmamet",* **TDVİA,** C.22, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 204;

konuda Şia ve Ehl-i Sünnet uleması arasında tartışmalar yaşanmıştır.[245] Tartışmalar sadece Şii ve Sünni ulema arasında yaşanmamış, Şia'nın fırkaları arasındada görülmüştür. Her ne kadar Şii fırkaların tamamı "Ali b. Ebi Talib'in imametinin ve hilafetinin gizli ya da açık nass ve vasiyetle olduğu ve imametin onun evladından başkasına geçmeyeceği" hususunda ortak bir görüş etrafında birleşmiş[246] olsa da her bir Şii fırkanın kendi içinde imam ve imamet meselesine bakışında da belirgin farklar mevcuttur.

Genel anlamda Şiilerin imamet teorisinin özünü; Şii fırkaların en genişi konumunda olan ve Şii nüfusun büyük bir çoğunluğunun dahil olduğu, On İki İmam Şiiliği (İmâmiye Şiası)'nın imamet anlayışı oluşturur. Ancak İmâmiye Şiası'nın imamet anlayışı ile Zeydiyye Şiası'nın imamet meselesine bakış açıları arasında belirgin ayrımlar göze çarpar. Bu sebeple öncelikle burada Zeydiyye ve İmamiye Şiası'nın bakışlarındaki belirgin farklardan bahsetmeye çalışacağız.

Şiiler arasındaki genel inanışa göre, imamın Hz. Ali ve Hz. Fâtıma evladından olması, bilgin, zahit, civanmert, bahadır olması, imam olarak halkı kendine biâte çağırması ve silahına sarılarak küfr ve zulme başkaldırması yani huruc ederek Müslümanların imamı olmaya hak kazanması gerekmekteydi.[247]

Diğer tüm Şii fırkalar gibi Zeydiyye fırkası da Hz. Ali evladını, imtiyazlı bir sınıf olarak kabul etmekte ve imametin Hasan ve Hüseyin evladı içerisinden oluşunu ilahi bir hak olarak görmektedir.[248] Ayrıca Zeydiler'e göre imam olacak kişinin özel bir yeri ve itibarı olmalıdır. Kendisine din ve dünya işleri teslim edileceği için imamın takva sahibi olması gerektiği gibi, orduları idare edebilecek kadar da cesur ve şiddet sahibi olması beklenmekteydi.[249] İmam, Hâşimi soyundan olmalıdır. Bu Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın çocuklarında yürür. Buna göre Hz. Ali'den sonra imam, Hz. Fâtıma'nın oğullarından birisinin yani Hasan ve Hüseyin'in soyundan olabilir. Ancak bu hususta bir önceki imamın nassı veya vasiyeti söz konusu değildir. İmamlık vasıflarını taşıyan Hasan ve Hüseyin'in oğullarından herhangi birisinin kendi imametini açıkça ilan ederek, halkı biate davet etmesi ve gerekiyorsa bu uğurda zalim idareciye karşı çıkması da gerekir.[250]

Zeydiyye inanışına göre Hasan ve Hüseyin oğullarından bir kişinin meşru sayılabilmesi için sadece imamlık vasıflarını taşıması yeterli değildir. Bir kişinin imametinin meşru sayılabilmesi için, halkı kendisine davet ederek huruc etmesi şartı aranır. Hurucun

---

[245] Mustafa Öz- Avni İlhan, *"İmamet",* s. 202
[246] Hasan Onat, *"Şii İmamet Nazariyesi(Kuleyni, Kumni ve Tusi'nin Görüşleri Çerçevesinde)"* **A.Ü.İ.F.D.** C.32, S.1 Ankara 1991, s. 91
[247] Abdülhamid, **a.g.e.**, s. 48; Kavalcıoğlu, **a.g.t.,**.s. 2; Küçükahmet, **a.g.e**., s. 171
[248] Doğan, **a.g.e.,** s. 145
[249] Doğan, **a.g.e.,** s. 147
[250] Fığlalı, **Çağımız'da İtikadi İslam Mezhepleri,** s. 126

gerçekleşebilmesi için ise ya mevcut bir imamın olmaması ya da mevcut imamın aranan şartları taşımaması gerekir.[251]

Şii Zeydiyye fırkasına göre imam olacak kimsenin zalimlere karşı çıkması ve imametini ilan etmesi gereklidir. Ahlaksızlık ve zulüm karşısında susan ve cihattan uzaklaşan kimse imam sayılmazdı.[252] İmâmiye ve Zeydiyye arasındaki farkların ilki burada kendini göstermektedir. İmamın insanları biate çağırması ve huruc etmesine dair İmâmiye fırkası zalim olsa dahi herhangi bir imama karşı huruca cevaz vermemiş ve küfür olarak kabul etmiştir. [253] Zeydiyye ise zalim devlet başkanına karşı ayaklanmakta sakınca görmemektedir. Emevi ve Abbasiler devrinde isyan eden Ehl-i Beyt mensuplarının çoğunluğunun Zeydiler arasından çıkması Zeydiyye inancının huruc konusunu meşru kabul etmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır.[254]

Her ne kadar Zeydiyye inanışı hurucu ön plana almışsa da; hurucun olabilmesini birtakım şartlara bağlamışlardır. Bunlardan en önemlisi belli bir sayıya ulaşılması şartını getirmiş olmalarıdır. Böylelikle ferdi yapılan, fitne ve anarşist ruhlu ayaklanmaların önüne geçilmek istenilmiştir.[255]

İmamın seçimine dair Zeydiyye mezhebi; imamı seçmenin insanlar üzerine vacip olduğunu iddia ederken, İmamiyye ise imamın bizzat Allah tarafından seçildiğini kabul eder.[256] Bu noktada İmâmiye Şiası'na göre imamet düşüncesi bir inanç esası olarak kabul edilmiş hatta imamete inanmak imanın şartlarından sayılmıştır.[257]

İmamiye inancında imamet yani İslam ümmetinin başkanı olma, bu sıfatla ümmeti eğitme, yetiştirme, ona yol gösterme ve yönetme nübüvvetin (peygamberliğin) bir parçasıdır. İmamet peygamberliğin devamı olarak kabul edilmiştir. Nasıl Peygamberleri Allah belirlemiş ve peygamberin seçiminde ümmetin ya da bizzat peygamber olan zâtın etkisi yoksa; imamet içinde durum aynıdır. İmam, Allah tarafından belirlenir, seçilir, atanır ve görevlendirilir. İmam ve ümmete sadece bunu kabul etmek düşmüştür.[258]

İmamiye mezhebine göre, imamet ümmetin istek ve seçimine bırakılabilecek küçük işlerden değildir. Dinin temelidir ve iman esasları arasında yer alır. İmam, peygamberin nâibidir. Bir başkasına nâib olmak ancak onun ilmiyle mümkün olduğundan imamın sabit olması Allah ve Peygamberin nassı ile olur.[259] Zeydiyye fırkası ise imamların, Resulûllah

---

[251] Doğan, **a.g.e.,** s. 148
[252] Mustafa Öz-Avni İlhan, *"İmamet",* s. 202
[253] Doğan, **a.g.e.**, s. 146
[254] Yaşaroğlu, **a.g.t.**, s. 41
[255] Doğan, **a.g.e.,** s. 146- 147
[256] Doğan, **a.g.e.,** s. 146
[257] Mustafa Öz-Avni İlhan *"İmamet",* s. 203
[258] Süleyman Uludağ, **İslam - Siyaset İlişkileri,** 2.baskı, Dergah Yay., İstanbul 2008, s. 90
[259] Yaşaroğlu, **a.g.t.,** s. 40

Efendimiz'in dışındaki bütün insanlardan üstün ve seçilmiş olduğunu kabul eder fakat; İmâmiye'nin aksine imamları peygamber olarak tanımlamaktan da kaçınır.[260]

İmamları Peygamberlerle aynı seviyede gören İmâmiye Şiileri, Kur'an' da Peygamberlere ait olan her ayeti, her hükmü her niteliği hatta en küçük ayrıntıyı bile imamlar için de geçerli saymışlardır. Bunların başında Peygamberlerin ismet sıfatı gelmektedir. İmâmiye'ye göre, Peygamberler "günah işlemezler, hata yapmazlar, yanılmazlar" olarak kabul edilir.[261]

Zeydiyye mezhebine göre imam, en küçük şüpheli şeylerden dahi kaçınmalı ve dine uyma konusunda fevkalâde hassas olmalıdır. Çünkü onun İmâmiye fırkasının iddia ettiği gibi günahlardan korunmuş olmak gibi bir vasfı "ismet sıfatı" yoktur. Bu inanışta ismet sıfatı yalnız Peygamberlere ait kabul edilerek imamların ismetine karşı çıkılmıştır.[262]

Şia; sahip oldukları birtakım nitelikler sayesinde Şii imamlarının hem Hulefâ-i Râşidîn'den, hem de Emevi ve Abbasi halifelerinden daha fazla imamete ehil ve hak sahibi olduğunu savunmuştur. Bu sebeple İmâmiye Şiası imamlara bir kutsiyet kazandırmak, halk nazarında destek sağlamak için imamların masumiyeti, günahsızlığı teorisini geliştirmiştir. Onlara göre imamın tayinini haklı kılan en önemli sebep imamların günahsız olmasıdır.[263] İmamın günahsızlığına inanan İmâmiye Şiilerinin masum bir imamın ümmet tarafından seçim yoluyla veya masum olmayan bir halife tarafından veliaht tayin edilerek belirlenemeyeceği anlayışı; Allah adına hükmeden, yorumlarda bulunan teokrat bir yönetici anlayışını da ortaya çıkarmaktadır.[264]

Zeydiyye, masumiyet meselesinde Ehl-i Sünnet anlayışı ile ortak görüşte olarak devlet başkanının/imamın masum olduğunu kabul etmez.[265] İmâmiye Şiası'nda imamlar Allah tarafından tayin edilmiş görevliler[266] olduğu için imamların diğer Müslümanların, bilginlerin bilmedikleri ve bilemeyecekleri bir bilgiye sahip oldukları kabul edilir. Ayrıca imamların sahip olduğu bu bilgi çalışarak, başkalarını dinleyerek elde edilmiş bir bilgi değildir. Vahye benzeyen, ilahi kaynaktan gelen tartışılmaz, eleştirilemez bir bilgi olduğu iddia edilmektedir.[267]

Zeydiyye'ye göre imamlar; faydalı ve zararlıyı insanlara haber vermek için kendisine ihtiyaç duyulan bir kimse olmayıp sadece dini prensipleri uygulamak için ihtiyaç duyulan kimselerdir. Bu konuda İmamın, İmâmiye Şiiliğinin iddia ettiği gibi diğer insanlardan farkı

---

[260] Kavalcıoğlu, **a.g.t.,** s.
[261] Uludağ, **a.g.e.,** s. 91
[262] Fığlalı, **Çağımız'da İtikadi İslam Mezhepleri,** s. 126
[263] Aydın, ***a.g.m,*** s. 205
[264] Aydın, ***a.g.m*****,** s. 205
[265] Aydın,***a.g.m*****,** s. 205
[266] Doğan, **a.g.e.,** s. 147
[267] Uludağ, **a.g,e.,** s. 91- 92

yoktur.[268]

İmamiye (On İki İmam Şiiliği) ile Zeydiyye Şiası arasında imamet konusundaki en önemli fark "Gaib İmam" meselesidir. Diğer Şii fırkaların aksine Zeydiler (mehdi) saklı imam akidesine bağlanmamışlardır. On İki İmam Şiiliğine göre; İmam Muhammed el Mehdi'ye Allah tarafından gizemli bir hayat verilmiştir. Bu on ikinci imam dünya iyice karıştığında adaleti yeniden sağlamak için ortaya çıkacaktır.[269] Gelecekte bir kurtarıcı olarak ortaya çıkacağına inandıkları mehdi'de Şiilere göre on ikinci imamdır ve gaybet halinde yaşamaktadır.

Zeydiyye, İmâmiye Şiası'nın "Gizli imam" fikrine karşı çıkmaktadır. Bu konuda, anarşiyi önlemek, orduları düzenlemek ve savaşları idare etmek imamın asıl görevleri arasında olduğu için, onun gizli olmasının mümkün olamayacağını benimsemiştir. Bu yönüyle Zeydiyye'de mehdi tanımı İmâmiye' de olduğu gibi beklenen ve gizli bir imam şeklinde değil de, aksine insanlar arasında yaşayan şer'î hükümleri yürütmesi için kendisine ihtiyaç duyulan ve yol gösterici olan anlamında kullanılmıştır.[270]

İmamet konusunda dikkate değer bir diğer tartışma ise aynı anda iki imamın bulunup bulunmayacağı meselesidir. Bu hususta Şia ve Ehl-i Sünnet aynı görüşü paylaşmışlardır. Her iki mezhep mensupları da başlangıçta imamın/halifenin tek olabileceğini savunmuşlardır. Ancak daha sonraları aynı anda iki halifenin mümkün olabileceğini kabul etmişlerdir. Zeydiler' de aynı şekilde başlangıçta sadece bir imamın olabileceğini savunurken IX. yüzyılda Yemen ve Taberistan'da ayrı ayrı iki Zeydi imamının ortaya çıkması neticesinde belirli şartlarda iki imamın olabileceğini de meşru kabul etmişlerdir.[271]

İmam ve imamet meselesini kapatmadan evvel hilafet ve imamet kavramları arasındaki ilişkiye değinmeliyiz. Zira imam ve halife kavramlarının birbirinin yerine kullanıldığı durumlar vardır. Devlet başkanlığı anlamına gelen imamet teriminin çoğu zaman hilafet ile eş anlamlı olarak kullanıldığı da olmuştur. Ancak bu hususta Sünni ve Şii fırkalar arasında farklılık görülmektedir. Sünni literatürde hilafet ve imamet kelimeleri birbirinin yerine kullanılabilirken; Şii bakış açısında imamet meşru devlet başkanlığı kabul edilip, hilafet ise fiili yönetim için kullanılmıştır. Buna bağlı olarak imam meşru devlet başkanı, halife ise iktidarı fiilen elinde bulunduran kimsedir. Bu sebeple Şia'ya göre ilk üç halife ile Emevi ve Abbasi devlet başkanları halife'dir, ancak İmam değildirler.[272]

---

[268] Doğan, **a.g.e.,** s. 147

[269] İmran Çelik, **Seyyid Hüseyin Nasr'ın İslam Mezhepleri, Fikir ve Siyaset Ekolleri Üzerine Düşünceleri,** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2008, s. 81 -82; Aydın,***a.g.m***, s. 205

[270] Doğan, **a.g.e.,** s. 145- 146

[271] Aydın, ***a.g.m,*** s. 205

[272] Aydın, ***a.g.m,*** s. 203- 204

Görüldüğü şekilde Şia, imamet ve hilafet kavramlarını birbirinden ayırır. Şii anlayışta halife ve imam farklı formasyonlara sahiptir. Halife; tayin, nass ve haricindeki yollarla Müslümanların başına geçen Şii olmayan kimsedir. İmam ise nass ve tayinle belirlenen Şii liderdir.[273] Böylece halife kavramı Sünniler tarafından tercih edilen bir kavram olmasına karşılık; imam kavramı ise daha çok Şiiler arasında kullanılan bir tabir olmuş ve imam/imamet meselesi sadece Şia ile özdeşleştirilmeye başlanmıştır.

Ehl-i Sünnet, Şiilerin özellikle de İmâmiye Şiası'nın aksine imamet ve hilafet sorununu itikad ve imanla ilişkilendirmemiş, imameti; "Din ve dünya işlerinde belirli vasıfları taşıyan herhangi bir şahsın Resulûllah'ın halifesi sıfatıyla ümmeti idare etmesi" olarak tanımlamıştır. Ümmetin seçimi ve meşvereti ile işbaşına gelir. İmamet ya da hilafet ilahi bir makam değildir.[274]

Gerek tayin usulü gerekse bulunması şart koşulan nitelikler bakımından; Sünni hilafet teorisiyle Şii imamet anlayışı arasında temel fark şudur: Sünni halifeler, meşruiyetleri İslam toplumun rızasına dayanan, insan üstü vasıfları olmayan, ferdi çabayla elde edilen bilgi ve liyakatle toplumu yöneten ve icraatından dinen ve hukuken sorumlu tutulan sivil bir yönetici olmalarına karşılık; Şii imamlar, meşruiyetlerini Allah tarafından seçilmesinden alan, ilahi nur ve batıni bilgilerle desteklenen, her türlü günahtan arınmış ve toplumu hem siyasi hem dini açıdan yöneten ve yönlendiren, dini ve hukuki sorumlulukları bulunmayan adeta insan üstü siyasi- ruhani bir lider kimliğine sahip kimselerdir .[275]

İmam/ imamet meselesinde açıkça görebildiğimiz şekilde her ikisi de Şia'nın bir fırkası olan On İki İmam Şiiliği ile Zeydiyye Şiiliği arasında bir çok fark bulunmasına rağmen Zeyydiye mezhebi Mutezile ve Sünni mezheplerle uygunluk göstermektedir. Bu durum mezhepler tarihi açısından Zeydiyye'nin diğer Şii mezheplere nazaran Ehl-i Sünnet'e daha yakın, mutedil bir Şia mezhebi olarak tanımlanması sonucunu doğurmuştur.

1.1.4 Zeydiyye Mezhebinin Yemen'e Yayılma Süreci

Dokuzuncu yüzyıldan itibaren, Ehl-i Beyt mensupları artık merkezi idareye yakın bölgelerde başarıya ulaşamayınca; İslam devleti sınırları içinde hükümet kurabilmenin mümkün olmadığının farkına varmışlardır. Zeyd. b. Ali'den itibaren gelişme içinde bulunan Zeydi hareketinin liderleri çareyi merkezi idarenin tam olarak hakimiyet kuramadığı coğrafyalarda faaliyetlerini sürdürmekte bulmuşlardır.[276]

Bu amaç doğrultusunda hareket alanlarını genişleterek, Zeydi devleti teşekkül etmek

---

[273] Onat, *"Şii İmamet Nazariyesi(Kuleyni, Kumni ve Tusi'nin Görüşleri Çerçevesinde)"* s. 89
[274] Fığlalı, **Çağımız'da İtikadi İslam Mezhepleri,** s. 162
[275] Aydın, **a.g.m.,** s. 206- 207
[276] Doğan, **a.g.e.,** s. 69- 70

amacıyla harekete geçen uzun süre dağınık halde yaşayan Zeydilerin bir grubu Taberistan'a, diğer bir grubu da Yemen'e yönelmiştir. Kuzey'de Taberistan'da kurulan Zeydi Hanedanlığı "En Nâsır Li-l Hak" lakablı Utruş'un vefatına kadar hakimiyetini sürdürür.[277] Güney'de Yemen'e giden ikinci bir Zeydi grubunun kurduğu Yemen Zeydi Devleti ise günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Yemen'de Zeydi Devleti'nin kurucusu ve Zeydiyye mezhebinin önde gelen temsilcisi Hz. Hasan soyundan gelen El- Kasım el Ressi'nin torunu olan İmam Hâdi İle'l Hakk ünvanlı Yahya b. Hüseyin'dir.[278] Yahya, Kasım b. İbrahim er-Ressi'nin ardından Zeydiyye'nin en önemli temsilcisi kabul edilir.[279]

Yahya b. Hüseyin bir süre Zeydi hakimiyetinde bulunan Taberistan'da yaşamış, daha sonraki zamanlarda ise Yemen'in Sa'da bölgesindeki kabilelerin daveti üzerine Yemen'e gitmiş olduğu bilinmektedir. 893/94 yılında Yemen'e ilk gidişi sırasında Yemen halkı kendisine biat etmiş görünmesine rağmen; bir süre sonra tâbiileri arasında itaatsizliğin baş göstermesi üzerine Yemen'den ayrılmıştır. 897 yılına kadar Yemen'e tekrar uğramamıştır. Bu tarihten itibaren ikinci kez Yemenlilerin kendisini davet etmeleri karşısında Sa'da şehrine girerek adına hutbe okutmuştur. Böylece 897 yılından itibaren Emirü'l-Mü'minin ünvanıyla birlikte Hâdi-İlelhak lâkabını da kullanmaya başlamıştır.[280]

Hâdi-İlelhak Yahya'nın siyasi hareket alanı olarak Yemen'i seçmesinde yerli halkın daveti kadar Yemen'in içinde bulunduğu sosyal ve siyasi şartların etkisi de yadsınamaz. Yahya b. Hüseyin'in Yemen'e gittiği sırada ülke içinde bir tarafta Abbasi iktidarının zayıflaması, diğer tarafta yerel kabilelerin birbirleriyle olan savaşları hem sosyal huzursuzluğa neden olmuş, hem de siyasi anlamda otorite boşluğu yaratmıştır. Bütün bunlara kuraklığın neden olduğu geçim sıkıntısı da eklenince; halk çaresizlik içine düşmüştür. Yahya b. Hüseyin Yemen'deki bu kaos ortamından istifade ederek; "Müslümanların işlerini düzenlemek ve onlara yardımcı olmak" amacıyla bir bakıma kurtarıcı sıfatıyla meydana çıkmıştır. Bu sayede siyasi hakimiyet alanı sağlamaya yönelik, hareketine meşru bir dayanak bulmayı amaçlamıştır. [281]

Yemen'de Zeydi imametini ilk tesis eden bir bakıma Yemen Zeydiliğinin kurucu imamlarından olan El Hadi-İlelhak Yahya b. el Hüseyin'in öğretilerini takip eden Yemen-Şii Müslümanlarına Zeydi-Hâdeviler[282] de denilmektedir. "Hâdeviyye" olarak da anılan

---

[277] Yavuz, **a.g.m.** s. 101; Fığlalı, **Çağımız'da İtikadi İslam Mezhepleri,** s. 125
[278] Yavuz**, a.g.m.,** s. 102
[279] Gökalp, *"Zeydiyye"*, s. 329
[280] Saffet Köse,"*Hadi-İlelhak,Yahya b. Hüseyin"***TDVİA**, C.15, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 17
[281] Yusuf Gökalp, **Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı,** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 123
[282] Bernard Haykel, *"İslam'ı Mezhepleri Yok Ederek Islah Etmek: Şevkani ve Yemen'de Onu Tenkit Eden Zeydiler"* **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi (Journal of islamic Law Studies, (çev.Nail Okuyucu**)

Zeydiliğin Yemen'deki kolunun kurucusu olan Hâdi İlelhak Yahya fıkıh ve kelam konularında kendine has görüşler ortaya koymuştur. Dedesi Kasım Er- Ressi'nin bir çok görüşünü savunmuş olmasının yanında fıkıh ve kelam konularında da kendine has görüşler ortaya atarak; Zeyd b. Ali dönemi Zeydiliğinin resmi anlayışlarından kopma göstermiştir. En belirgin fark imamete dair olmuştur. İmamet konusunda Yahya b. Hüseyin, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini reddetmiş hatta onların "kâfir" olduğunu öne sürmüştür. Bu yönüyle hem İmâmiye Şiiliği'ne hem de Zeydiliğin Carudi koluna daha yakın duran Zeydi imamı izlenimi yaratmıştır.[283]

Yahya b. Hüseyin, Zeyd. B. Ali döneminin görüşlerine bir çok konuda muhalefet ettiği için "Zeydiyye mezhebini İmâmiye Şiası'na yaklaştırarak; imamet'i temel prensipler arasına alarak, Zeydiyye mezhebini taassuba düşürdüğü"[284] inancıyla bazı çevrelerce eleştirilmektedir. Ancak buna rağmen Zeydi öğretilerin şekillenmesinde, sistematikleşmesinde hareketin kurumsallaşmasında Kasım. b. Er Ressi'den sonra Yahya b. Hüseyin'in büyük önemi olduğu da bir gerçektir.[285]

Yahya b. Hüseyin ilk olarak Sa'da ardından San'a şehirlerinde hakimiyeti ele geçirdikten sonra adil bir düzenleme ile Yemen kabilelerini hükmü altında toplamaya çalışmıştır. Bu konuda da büyük oranda başarılı olmuş, halkın Zeydi imamlarına karşı güven duymasını sağlamıştır. Ancak Yemen'in kabile yaşamı göz önünde tutulduğunda Zeydilik ve kabilecilik arasındaki çelişkinin sonucunda imamların kabileleri itaat altına almaları her zaman kolay olmamıştır. Bu sebeple Hadi-İlelhak Yahya'dan itibaren bizzat imamların katıldığı ilim meclislerinde eğitim faaliyetleri yürütülmüş, ayrıca halk arasında bildiriler ve davet mektupları dağıtılarak, Yemen halkı arasında Zeydi öğretilerin yayılması için çaba gösterilmiştir.[286] Yapılan çalışmaların olumlu geri dönüşleri yaşanmışsa da bütün Zeydi tarihi boyunca en güçlü imamlar dönemi de dahil hiçbir zaman Yemen'deki kabilelerin tamamı itaat altına alınamamıştır.

Yemen'de Zeydiler'in büyük çoğunluğu El- Hâdi'nin fıkhî öğretilerine uzunca bir süre bağlı kalmayı sürdürmüşlerdir. XIV. yüzyıldan itibaren ise Zeydiler arasında ilk kez Muhammed b. İbrahim el- Vezir'in Hâdevi mezhebini terk ederek; Sünni hadis alimlerine yönelmesiyle Yemen'in mezhep yöneliminde resmi olarak ilan edilmemiş olsa da bir kırılmanın başladığından[287] bahsedilmektedir. Böylece XVIII. yüzyıldan itibaren San'a'da iktidar ve eğitim çevrelerini ellerinde tutacak olan Zeydi menşeîli alimler arasında Sünni ehli

---

S.15, Nisan 2010, s. 127- 128; Gökalp, *"Zeydiyye"*, s. 329

[283] Haykel, ***a.g.m.*,** s. 128

[284] Doğan, **a.g.e.,** s. 91

[285] Gökalp, **Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı,** s. 91

[286] Gökalp, **Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı,** s. 157- 161

[287] Haykel, **a.g.m,** s. 128- 129

hadis eğiliminin izleri de görülmeye başlanmıştır.

Günümüze kadar varlığını sürdürmüş bir mezhep olarak bugün dünyanın farklı yerlerinde Zeydiyye mezhebine mensuplar bulunmakla beraber; Zeydiler arasında Yemen'in ayrıcalıklı konumu devam etmektedir. Yemen, bugün için Zeydiyye mezhebinin ve bu mezhebe ait köklü kültürün beşiği olarak kabul edilir.

1.2 II. Abdülhamid İdaresinde Osmanlı-Arap İlişkileri

1.2.1 II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Coğrafyasında Arap Milliyetçi Hareketlerinin Doğuşu ve Gelişimi

Tüm dünya milletleri arasında olduğu gibi Osmanlı sınırları içinde yaşayan etnik gruplar arasında da etkili olduğu kabul edilen, Batı menşeili milliyetçilik fikirleri, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yalnızca Balkan coğrafyasındaki gayrimüslim tebaa arasında taraftar bulmakla kalmamış aynı zamanda İmparatorluğun Arap nüfusunun yoğun olarak yaşadığı coğrafyalarda dahi filizlenme imkanı bulmuştur.

On sekizinci yüzyıl sonlarında ortaya çıkan milliyetçilik fikri Osmanlı Devleti'nde ilk önce Balkanlarda Hristiyan tebaa arasında kendini göstermiş daha sonra Lübnan, Suriye ve Mısır başta olmak üzere Arap topraklarında da hızla yayılmıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısı boyunca Türklerle Araplar arasındaki farklılık bilincinin giderek artmaya başladığı yadsınamaz bir gerçek olsa da "Arap Milliyetçiliği"[288] yüzyılın sonlarına kadar siyasi hedefleri olan bir hareket olarak ortaya çıkmamıştır. Arapçı olduğu söylenen kimseler başlangıçta Osmanlı Türklerinden kültürel olarak farklı olduklarının bilincindeydiler fakat siyasal egemenlik arzusu taşımıyorlardı. Farklılıklarını iddia eden bu kesimler zamanla zihinlerinde yer alan kültürel farklılık düşüncesini aşarak, Osmanlı Devleti'nden siyasal ayrılma talep etmeye başlayacak derecede siyasi anlamda Arap Milliyetçileri kimliğine bürünmüşlerdir.[289] Bu durum bize XX.yüzyıla gelinceye kadar, zannedildiği gibi Arap dünyasında modern anlamda bir milliyetçiliğin mevcut olmadığını göstermektedir.

Her ne kadar XX.yüzyılın ilk çeyreğine kadar siyasi anlamda Arap milliyetçiliğinden bahsedilemeyeceği konusunda ortak bir inanış varsa da; XIX.yüzyılda Arap toplumu içinde

---

[288] Arap milliyeçiliğinin ne olduğu yönünde genel bir tanımlamaya gidilirse; **Arap Milliyetçiliği;** Arapların tek bir siyasal toplum ya da ulus oluşturduğu, bu nedenle de ortak bir hükümete sahip olmaları gerektiği inancıdır. Arthur Goldschmidt JR.- Lawrens Davidson, **Kısa Ortadoğu Tarihi** (Çev. Aydemir Güler), Doruk Yay.,İstanbul 2008, s. 271; Buzpınar Arap Milliyetçiliği için şu tanımı yapmaktadır: "Arapların ortak bir dil, tarih,coğrafya ve etnik temellere dayalı olarak ayrı bir millet oluşturdukları ve bu milletin siyasal bağımsızlığını kazanarak, kendi kendini yönetmesi anlamındaki Arap Milliyetçiliği Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra Batılılara özellikle de İngiliz ve Fransızlar'a karşı verilen bağımsızlık mücadelesiyle ortaya çıkmış bir harekettir." Tufan Buzpınar, *"Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci",* **Osmanlı,** C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 168

[289] Faruk Bozgöz, *" Arap Milliyetçiliği"*, **Doğu Batı Dergisi,** S.39 (Kasım-Aralık-Ocak 2006-2007), Doğu Batı Yay., Ankara, s. 98-99

yaşanan bazı kıpırdanmaların XX.yüzyıldaki Arap milliyetçiliğine zemin hazırladığı da reddedilemez. Arap milliyetçiliğinin XIX. yüzyıldaki bu evresine "Milliyetçilik Öncesi Dönem" adı verilmiş ve *"Arabizm"* tabiri kullanılmıştır.[290]

Milliyetçilik öncesi dönemde Arapların uyanışını sağlayan bir çok faktör içinde en çok tartışılanı Avrupa Devletlerinin misyonerlik [291] çalışmaları olmuştur. Genel bir ifadeyle dinlerini, mezheplerini yaymaya ve kutsal yerleri bulmaya yönelik olarak başlayan misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin gerilemesine paralel olarak XIX.yüzyıldan itibaren sömürgeci Batılı büyük devletlerin emperyalist politikalarına hizmet eder hale gelmiştir. Bu yönüyle Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerler, Batılı ülkelerin Osmanlı ile olan "Şark Meselesi"(Eastern Question) adını verdikleri problemlerini halletmelerinde araç olarak kullanıldılar. Esasını Osmanlıyı yıkarak, mirasını paylaşmak oluşturan "Şark Meselesi"nde Batılıların takip ettikleri politikalardan birisi, içerideki Hristiyan azınlıkları İmparatorluktan koparmaktı. Bunun için en fazla misyonerlik faaliyetlerinden yararlanıldı.[292]

Menfaat mücadelelerinin bir parçası olarak İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya gibi Batılı ülkeler misyonerlik faaliyetleri aracılığıyla kendilerine yandaş gruplar oluşturarak, Osmanlı toprakları üzerindeki nüfuzlarını arttırmak istemekteydiler. Bu amaçla değişik tarihlerde Osmanlı ülkesine gelen misyonerler yaptıkları çalışmalar neticesinde Müslüman ve Yahudiler arasında fazla etkili olamadıklarını anlayınca ilgilerini Hristiyan azınlıklara çevirmişlerdir. Hristiyan azınlıkları bir yandan kendi mezheplerine kazandırmaya çalışırlarken diğer yandan verdikleri eğitimle azınlıklar arasında milli duyguları uyandırarak, Osmanlılardan koparmak için uğraşmışlardır. Üstelik bu çalışmalar sadece Rum, Ermeni, Yahudi milleti üzerinde yürütülmemiş Bulgar, Arap, Kürt, Nasturi gibi diğer unsurlara yönelik de devam etmiştir.[293]

Arap eyaletlerinde Avrupa'nın kültürel etkinlikleri özellikle Hristiyan Araplar vasıtasıyla hissedilmiştir. Fransız Cizvitleri ve Amerikan Protestan misyonerleri Suriye'de açtıkları kolej ve çeşitli okullarda Arap geçmişini ve Arap mirasını bilen bunun yanında Avrupa kültüründen

---

[290] Buzpınar, ***a.g.m***.,s. 168

[291] Sözlük anlamı olarak, özel görev manasındaki **misyon** kelimesi ile özel görevli kimse, görevli rahip veya papaz anlamındaki misyoner kelimesi zaman içerisinde adeta değişik boyutta sadece din için kullanılmaya başlanmış ve dinler dahi misyoner ve misyoner olmayan dinler şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Hırıstiyanlık ve İslamiyet gibi yayılabilen açık dinler misyoner; yayılmacı olmayan, kapalı Zerdüşlük, Yahudilik gibi dinler ise misyoner olmayan dinler olarak ayrılmıştır. Fakat bugün özel anlamıyla Hırıstiyanların, Hırıstiyan olmayan toplumlarda yaşayanları kendi din ve mezheplerine kazandırmak için açtıkları müesseselere **misyon,** buralarda çalışan özel eğitimli kimselere de **misyoner** denmektedir. Erdal Açıkses, "*Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler),* **Osmanlı,** C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 192

[292] Ayten Sezer,*"Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri"*,**Osmanlı,** C.2., Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.183

[293] Sezer, **a.g.m.,** s. 183

de haberdar olan ve bu kültürden etkilenmiş bir Arap nesli yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. Nitekim bu okullarında etkisiyle Hristiyan Araplar, Arap milliyetçiliğinin oluşmasında önemli rol oynamışlardır.[294] Yabancı misyoner okulları olarak nitelendirilen bütün bu misyoner eğitim kurumları yoğun bir din propagandasının yapıldığı, kendi dil ve kültürlerinin öğretildiği ayrıca Fransız İhtilâli sonrasında gelişen milliyetçilik akımlarının azınlıklar üzerinde uygulanmaya çalışıldığı kurumlar niteliğindeydi.[295]

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap dili ve edebiyatında görülen canlanma ve Arapların eğitim seviyesinin giderek yükselmesinde Amerikan Protestan ve Rus Ortodoks misyonerlerin payı büyük olmuştur.[296] Amerikan Presbiteryen Kilisesi'ne bağlı misyonerler 1820'de Beyrut'a gelmiş ve 1834 yılında da "Amerikan Misyonerlik Teşkilatının" Malta Adası'ndaki Arap harfli matbaasını Beyrut'a taşıyarak, eğitim faaliyetlerini hızlandırmışlar. İngiliz Suriye misyonerlik teşkilatı da kız ve erkekler için Beyrut, Şam gibi önemli merkezlerde okullar açmıştır. 1866 yılında kurulan Suriye Protestan Koleji'nin[297] kurulması Amerikalı Protestanların başlatıp yürüttükleri eğitim teşebbüslerinin önemli bir noktaya ulaşmış olduğunu gösteriyordu. XVII. yüzyıl başlarından itibaren devam eden Fransız Cizvitlerinin eğitim faaliyetlerinin gelmiş olduğu son nokta ise 1871 yılında Beyrut St. Joseph Üniversitesi'nin kurulmasıyla olmuştur.[298]

Amerikalı Protestanların kurduğu matbaadan sonra 1853 yılında Cizvitlerin kurduğu Katolik matbaasında (İmprime Catholique) ilmi kitaplar basılmaya başlanmıştır. Suriye Protestan Koleji'nin de ilk yıllarında eğitim dili olarak Arapça kullanılmış, Amerikalı bilim adamları ve eğitimciler İngilizce metinlerin Arapçaya tercümesinde Arap bilim adamlarıyla işbirliği yapmışlardır. Batılı düşüncelerle modern Arap dilini zenginleştirmişlerdir. Ülkede faaliyete geçirilmiş olan yabancı ve özel eğitim müesseselerinin çalışmaları neticesinde Arapça edebi dil olarak yeniden canlandırılmış, Arap dilinin sahası genişletilmiş, yeni edebi şekiller ve tecrübeler vasıtasıyla batılı fikirlerin Arap topraklarına girmesi mümkün hale gelmiştir.[299]

---

[294] Bayram Soy,*" Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar"*, **Bilig; Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,** S. 30, Temmuz/ 2004, s. 175- 176

[295] Sezer, **a.g.m**., s. 188

[296] Buzpınar**, a.g.m.,** s. 170

[297] Bu kolej Beyrut Amerikan Üniversitesi olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

[298] Ezber Bodur, *"Arap Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Doğuşu (1. Dünya Savaşına Kadar)",* **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** S. 8, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1988, s. 240

[299] Bodur**, a.g.m.,** s. 240; Buzpınar**, a.g.m.,** s. 170; Misyoner okulları kapitülasyon sistemi ile sıkı bir işbirliği içindeydi. Osmanlı Devleti bu kurumları kapitülasyonlardan dolayı dış devletlerin müdahaleleri yüzünden denetleyemiyordu. Dolayısıyla anılan kurumlarda bir taraftan İslam ve Türk aleyhtarlığı işleniyor, diğer taraftan da Türkçe yetersiz olarak veriliyordu. Ayrıca devletin bazı bölgelerindeki eğitim öğretim kurumlarının yeterli olmaması misyoner okullarına olan ilgiyi arttırıyordu. 1900'de sadece Amerika'ya ait 400'ü aşkın okulda 20.000'e yakın öğrenci öğrenim görürken, aynı yıllarda faaliyet gösteren İdadi ve Sultani sayısı 69 olup, 7.000'e yakın öğrenci vardı. Aynı yıllarda Osmanlı topraklarındaki misyonerlere ait toplam yabancı okul sayısı 2.000 civarındaydı. Bunlara azınlıkların kendi okulları da ilave edilirse, bu sayı 10.000'e

Misyoner okullarının eğitim programlarında Arapçanın üzerinde önemle durulmasının nedeni; Suriye toplumunun farklı kesimlerinden öğrencileri bu okullara çekebilmekti. Ancak bu çaba Müslüman öğrencileri cezbetme açısından yüzyılın sonuna kadar pek başarılı olamamıştır. Müslümanlar çocuklarını misyoner okullarına göndermektense, onlara rakip olan ve Osmanlıca eğitim veren yeni kurulmuş devlet okullarına yollamayı tercih ediyorlardı.[300]

Bu şekilde önceleri Rönesans'ın doğurduğu kültür hareketlerinin sonucu olarak Batı medeniyeti ve fikirlerinin tesiriyle Arap kültürünü diriltme hareketi olarak başlayan Arap fikri uyanışı daha sonra çoğunluğu Hristiyan olan ve batılı eğitim kurumlarında eğitim görmüş bazı şahsiyetlerin tesiriyle düzenli bir milliyetçilik hareketine dönüşmüştür.[301]

Avrupa'nın misyonerlik faaliyetlerine bu derece önem verildiği bir noktada batılı eğitimin Ortadoğu'nun Arap topraklarındaki Türk karşıtı hassasiyeti beslemede ne derece rol oynadığı noktasında Zeine; Arap Ortadoğu'nun uyanışında eğitimin kuvvetli bir faktör olduğunu, Fransız, Amerikan ve Rus sefaret okulları ile İngiliz Suriye sefareti ve Prusya Deaconess Kaiserswerth misyonerliği gibi diğer yabancı misyonerlerin Ortadoğu'nun gençliğini eğitmekle aktif biçimde ilgilendiği gerçeğini inkar etmemekle beraber; XIX.yüzyılın ikinci yarısında Arap gençliğinin ulusal -siyasal aydınlanmasında misyoner eğitiminin rolünün fazla abartıldığını savunmaktadır. Zeine'in iddiasına göre, misyonerler Ortadoğu'ya Hristiyan inancını Müslümanlar arasında yaymak ve bazı Hristiyan mezheplerini kendi mezheplerine çevirmek arzusuyla gelmişlerdir.[302]

Misyonerlik faaliyetlerinin en yoğun olarak gözlemlendiği XIX. ve XX.yüzyıl dünya genelinde kapitalizmin emperyalizme dönüştüğü bir zaman dilimine denk düşmesi nedeniyle Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerinin dini yönü kadar siyasi, kültürel, ticari ve ekonomik boyutunun olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Bu sebeple İmparatorluk dahilinde XIX.yüzyıl başlarında dini misyonların ve yabancı eğitim kurumlarının sayılarındaki artışa paralel, Arap dünyasında klasik İslam'ın ideolojik birliği sarsılmış ve Osmanlı yönetiminin tüm tedbirlerine rağmen Arap dünyası İmparatorluktan çözülme sürecine doğru sürüklenmiştir.[303]

Nihayet batılı temeller ve esaslar benimsenmek suretiyle yerli halk tarafından kurulup faaliyete geçirilen okullar, matbaalar, gazete, dergi vs. neşriyat ve edebiyat cemiyetleri yeni Arap nesline milliyetçilik ruhunun aşılanmasında yardım etmişler, Araplar arasında milli

---

yaklaşmaktaydı. Sezer, **a.g.m.,** s. 188

[300] Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar; Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908- 1918),** Tarih Vakfı Yurt Yay.,İstanbul 1998, s. 25

[301] Zekeriya Kurşun, **Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri,** İrfan Yay., İstanbul 1992, s. 27-28

[302] Zeine N. Zeine, **Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu,** (Çev. Emrah Akbaş), 1. Basım., Gelenek Yay., İstanbul 2003, s. 47

[303] İlber Ortaylı, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği",* **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** C.4, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1033; Sezer, ***a.g.m.***, s. 183

şuuru uyandırmada ve Arap milliyetçiliğini eyleme geçirmekte ön ayak olmuşlardır. Batılı ve Amerikalı misyonerler ile Hristiyanların Osmanlı Devleti'ne yönelik düşmanlıklarının etkisi altında Lübnan ve Beyrut'ta oturan Hristiyan Araplar seküler Arap milliyetçiliği kavramını geliştirmişlerdir.[304]

Hristiyan Araplar arasında Arap milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden birisi, *Butrus El Bustani'*dir.[305] 1860-1861 arası çıkardığı Nafir Suriye isimli gazetenin de sloganı haline gelen "Tanrı'nın dine ve vatanın herkese ait olduğu" şeklindeki fikriyle ister müslim ister gayrimüslim olsun Arapça konuşan herkesin Arap olduğunu ifade ederek Arap milliyetçiliğinin Müslümanlıkla aynı şey olmadığını iddia eden[306] Bustani, Dr.Smith ve Dr.Von Dyke gibi Amerikan misyonerleri ile işbirliği yaparak Tevrat'ın Arapça tercümesini yaptı. Daha sonra Muhit el-Muhit adlı bir sözlük ve kendi adıyla bir ansiklopedi yayımına başlayan Bustani, Arap dilini diriltme hareketinin öncülüğünü yapıyordu. Ayrıca kurduğu Cinan, Cennet ve Cüneyne adlı gazetelerle Arap milliyetçiliğine hizmet etmiştir.[307]

Bustani 1859 yılında Beyrut'da verdiği konferansta; bugünkü Arapların geçmişteki atalarının kültürel alanda elde ettikleri başarılara güvenmelerine karşı çıkarak, çağdaşı Arapların mâzideki şan ve şerefe sahip Arap neslinden geldiklerine inanmakla birlikte, dejenere olduklarını söylemekte ve atalarına hiç de lyık bir nesil olmadıklarını ifade etmektedir. Batılı misyonerlerin eğitim faaliyetleri ile Mehmet Ali Paşa tarafından başlatılan sosyokültürel faaliyetlerden ilerisi için ümitli gözüken Bustani, Arapların ihtiyaç duydukları her şeyin kendi kültürlerinde mevcut olduğuna inanmalarına karşı çıkmış ve Batı'nın ilim ve tekniği gibi birçok şeyinin alınabileceğini belirtmiştir.[308]

Bustani, Tahtavi'nin Mısır'da yaymaya çalıştığı "vatan" ve "vatanverperverlik" anlayışlarının Hristiyan Araplar arasındaki savunucularından birisidir. Hatta Bustani'nin kurduğu okula "Medresetül Vataniyye"[309] adını vermesi, dergisinin baş kısmında "Vatan

---

[304] Bodur**, a.g.m.,** s.241

[305] Bustani 1840'larda Beyrut'daki Amerikan misyoner okullarında çalışmış ve incil'in Arapça'ya çevrilmesine yardımcı olmuştur.1860 olaylarından sonra cemaatler arasında hoşgörü ve yardımlaşmayı tesis etmeye çalışan Bustani, bu amaca yönelik olarak Nefir Suriye isminde bir gazete çıkardı. Kısa ömürlü olan bu gazeteden sonra Nasif el Yazıcı ile birlikte Medreset-ül Vataniyye adında bir okul kurmuştur. Amerikan misyonerlerinin Suriye Protestan Koleji'ni kurmalarına yardımcı olmuştur. Buzpınar, *a.g.m.*, s. 170

[306] Bodur**, a.g.m.,** s. 242

[307] Zekeriya Kurşun, **a.g.e.,** s. 28

[308] Bodur**, a.g.m.,** s. 241-242

[309] 1863'te kurulan El Medrese el Vataniyye'nin kuruluşunda Bustani'nin misyoner dostlarının yardımı olmuşsa da, bu kurum aslında Bustani'nin 1850'lerin ortalarından itibaren başalayarak, 1860'daki Lübnan olaylarıyla daha da keskinleşerek karşımıza çıkan misyonerlerle arasındaki uçurumun açılmasına paralel olarak gelişen misyoner okullarına ve misyoner eğitimine duyduğu tepkinin açık bir örneğiydi. Zira misyonerlerin verdiği eğitim dinsel amaçlıydı, öğrenciler yabancı ülkeleri ve yabancı ülkelerin tarihini, dillerini öğreniyorlar ama, kendi ülkelerinin tarihini bilmiyorlardı, kendi dillerini geliştirmiyorlardı. Kaldıki misyonerler okullarına öğrenci kaydederken, aynı öğrenciyi mezheplerine de kaydediyorlardı. Bu tür bir eğitim aradaki bölünmeyi artırıyor, kendi kültürüne ve ve kendi halkına yabancılaşmış, köksüzleştirilmiş kuşaklar yaratıyordu. Oysa Bustani, eğitimin amacının toplumun farklı kesimleri arasında sevgi ve uyumu güçlendirmek, taassubu ve

sevgisi imandandır." sloganını kullanması bu fikirlere olan bağlılığının göstergelerindendir. Ancak Bustani her ne kadar vatanı Suriye olsa da dar anlamda Suriyeli kimliğine sahip iken, geniş kapsamlı olarak Osmanlı kimliğine sahip olduğunu iddia etmekten çekinmemekteydi. Bu nedenle Hristiyan Araplar arasında Osmanlılık ideolojisinin en kuvvetli savunucusu olarak ün yapmıştır.[310] Hristiyan Arap olarak bir kısım Müslüman Arap düşünürleriyle ortak paydada birleşerek, Osmanlılığın devamı fikrini destekleyen Bustani'ye göre; Osmanlı birliği Arapların birliğini de sağlayacak, onların kültürel ve ictima gelişmelerine yol açacak tek unsurdu. Bu amaçla Bustani 1861'de Suriye'de kurduğu El- Cemiyyet-ül İlmiyyetü-s Suriye isimli ilim akademisine Ali ve Fuad Paşa'lar gibi devlet adamlarını da üye yapma yolunu seçmiştir.[311]

Bilhassa 1850'lerin ortalarında siyasi açıdan Osmanlıcılığa dönen Bustani, bir yanda İmparatorluk içinde Suriye'yi esas vatanı olarak görmeye devam ederken diğer taraftan kendisini Osmanlı yurttaşı olarak kabul etmiş ve İmparatorluk'tan ayrılmayı düşünmemiştir. Yani vatan olarak Suriye'ye özel bir vurgu yapmışsa da onun vatanı bütünde bir anavatan olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Bustani esasında zihninde tıpkı Amerika Birleşik Devletleri örneğinde olduğu gibi çeşitli milletlerin birliğinden oluşan ve her eyaletin kendi kanunlarının bulunduğu bir bakıma federatif sistemin geçerli olduğu bir model tasavvur etmekteydi. Bustani'ye göre eğer Ermeniler, Rumlar, Suriyeliler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılırlarsa merkezsiz küçük devletler olarak siyasi başarı kazanamayacak ve önlerine çıkan tehlikelerle başa çıkamayacaklardır. Bunun için Doğu halkları açısından en uygun seçenek İstanbul gibi sağlam bir merkezin varlığıdır ki, bu aşamada her Doğuluya düşen görev şu anki siyasi yapıyı korumak ve pek çok ırktan oluşan büyük bir Osmanlı ümmetinin mensubu olarak kalmak için bölünmelere sebep olabilecek her şeyden uzak durmaktır.[312]

Her ne kadar Bustani'nin Osmanlıcı bir yönü varsa da 1875 yılında Bustani'nin çevresinde toplanan birkaç kişi gizli bir cemiyet kurarak, bütün Beyrut'u dağıttıkları gizli bildirilerle doldurmuşlar, Suriye halkını Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmeye ve Lübnan ile birlikte müstakil bir otorite altında toplanmaya çağırıyorlardı. Özellikle 1879-1880 yılları arasında oldukça tesirli faaliyetlerde bulunmuşlar hatta Suriye Valisi Mithat Paşa ile iyi ilişkiler

---

anlaşmazlığı savuşturmak olduğuna inanmaktaydı. Bu sebeple ümmetin tüm çocukları için tek bir eğitim sistemi olmalıdır ki kültürel kimlik muhafaza edilebilsin. Bu yönüyle El Medrese el Vataniyye, Bustani'nin eğitim konusunda geliştirdiği eleştirilerin tümüne karşılık geliyor ve bir cevap niteliği taşıyordu. Bustani'ye göre, "Okulların çoğu Frenklerin elinde olduğu sürece istenen reformu gerçekleştirmek mümkün olamazdı.", Vatan Medresesi isminden anlaşıldığı gibi kendine mezhep dışı bir çizgi seçmişti. Her cemaatden, her mezhepten öğrenci kabul ediyor ve hepsine ibadet özgürlüğü temin ediyordu. Adil Baktıaya, **Osmanlı Suriyesinde Arapçılığın Doğuşu Sosyo – Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce, B**engi Yay. İstanbul 2009, s. 252- 253

[310] Buzpınar, **a.g.m**., s. 170- 171

[311] Ortaylı, **a.g.m.,** s. 1034,

[312] Baktıaya, **a.g.e.,** s. 258- 261

kurarak onun sempatisini kazanmaya çalışmışlardır[313].

Hristiyan Araplar arasında yer alan önderlerden bir diğeri ise *İbrahim Yazıcı'*dır. Yazıcı, tüm Arapların bir araya gelerek Türk idaresinden kurtulmaları yönünde çağrı yapmıştır. Yazdığı şiirlerde Arap milletinin başarılarını, edebiyatının parıltılarını ve geçmişinden ilham alması durumunda gelecekte elde edebileceği başarıları vurgulamıştır. Bu şiirler Arap milliyetçiliğinin gelişim evresini beslemede önemli rol oynamıştır.[314] 1860'ların sonunda Nasif el Yazıcı'nın oğlu İbrahim el Yazıcı Arapların eski güçlerini yeniden ele geçirmek amaçlı bir grup Ma'runi arkadaşı ile beraber Osmanlı yönetimini sona erdirmek için gizli bir cemiyetin faaliyetlerine katılmıştır. Hatta Beyrut sokaklarında halkı isyana teşvik edici ilanlar yapıştırmışlardır. Ancak Yazıcı ve arkadaşlarının faaliyetlerinin destek toplayamaması ve Osmanlı Hükümeti'nin karşı tedbirler alması nedeniyle bu ayrılıkçı girişim kısa sürede sona erdirilmiştir.[315]

Faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda Arap milliyetçilliği açısından önemli sayılabilecek Hristiyan Arap tutumunun savunucularından *Necip Azuri,* açıkça Türklere karşı bağımsızlık mücadelesine girişerek, müstakil bir Arap devleti fikrini desteklemekteydi. Üstelik Azuri'nin tasavvur ettiği Arap İmparatorluğu'nun sınırları, Suriye ve Irak'ı da içine alacak şekilde Süveyş'e, Akdeniz'den Hint Okyanusu'na kadar uzanan geniş bir alan üzerinde başında Müslüman bir Arap'ın bulunduğu ve Müslüman ile Hristiyanların eşit ortakları olduğu bir İmparatorluktur. Bu yönüyle Azuri, daha evvelkilerde görülen kültürel ve linguistik plandan ayrı şekilde Arap milliyetçilik fikrini siyasi olarak açıklayan bir isim olarak dikkat çekmekteydi.[316] Azuri, Paris'te bulunduğu sırada bir Fransız ile birlikte kurduğu "Arap Vatanseverler Birliği"'nin aracılığıyla İmparatorluk sınırları içinde dağıtılacak iki bildiri yayınlamıştır. "Arap Toprakları Araplarındır!" adı ile birliğin yayınladığı ilk bildirinin programında; kurulmasını istediği Arap devletinin sınırlarından bahsetmiş ayrıca Arap ülkelerindeki tüm yabancı çıkarları ile Cebel-i Lübnan'ın özerkliğinin, Filistin'deki Hristiyan kurumlarının ve İran Körfezi ile Yemen'in bağımsızlık ilkelerinin korunacağı sözünü vermiştir.[317]

3 Ocak 1905 tarihli " Arap Anayurdunda Türklere hizmet etmiş Bütün Araplara" şeklinde hitap ettiği ikinci bildirisinde de; " Bağdat ve Hicaz demiryollarını Havran'ı, Yemen'i, Irak'ı ve Necid'i egemenlikleri altına almak amacıyla inşa etmek istiyorlar ve daha da vahim olanı ise paramızla ve eylemlerimizle onlara yardım ederek bizler kendi köleliğimizin zincirlerini

---

[313] Bu cemiyetin 1880'de Arap Milletinin Beyannamesi adı altında yayınladığı beyanname için bkz. Kurşun, **Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri, s.** 28
[314] Soy, ***a.g.m***., s. 180
[315] Buzpınar, ***a.g.m***., s. 171
[316] Bodur, ***a.g.m***., s. 243
[317] Baktıaya, **a.g.e.**, s. 265- 269

ellerimizde tutuyoruz. Bu demiryollarının inşası bittiğinde Türkler, Irak ve Yemen'i ezmek için bizlerden ve bizleri boyundurukları altında tutmak için bu iki ülkeden faydalanacaklar." sözleriyle Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarında yaptıkları bazı yatırımlara değinilmekle birlikte, bu girişimlerin her biri Azuri nazarında Devletin buradaki egemenliğini pekiştirme amaçlı eylemler olarak ele alınıyordu.[318]

Abdülhamid ve Türkler'e karşıtlığı ile dikkat çeken Azuri, İmparatorluk dahilinde görülen her türlü Türk karşıtı hareketi destelemekteydi. Bu yönüyle Özellikle "Asıl Araplar"dan saydığı Abdülaziz bin Suud'un Necid'deki girişimi ile İmam Yahya'nın Yemen'deki başkaldırıları Azuri açısından övülmeye değer nitelikte hareketler olarak kabul edilmiştir.[319]

Başlangıçta lâik niteliği taşıyan bu milliyetçi akıma daha sonraları Müslüman Arap'larda dahil olmuşlardır.Müslüman halklar arasında siyasi anlamda milliyetçiliğe olan ilgi Batı ile temasa geçilmesi ile canlandırılmıştır. XIX. yüzyılın sonunda ve XX.yüzyılın başlarında Avrupa'da bulunmuş olan birkaç Türk ve Mısırlı Arap Batılı fikirler olan vatan ve ulus kavramlarından haberdar olmaya başlamışlardır. 1826-1831 yılları arasında Fransa'da bulunan ve tecrübelerini 1834 yılında yayınladığı bir kitapta anlatan Mısırlı Rifa't Tahtavi yeni fikirleri yayan etkili kişilerden birisidir.[320]

Müslüman düşünürler içinde Arap ulusçuluğunu etkileyen, ona çehre kazandıran isimlerden Cemaleddin Afgani[321] ise ciddi bir şekilde eğitilerek ve İslam'ı çağın gereklerine uygun hale getirerek, Müslümanların serbest ve gelişmeye elverişli milletler haline getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu amaçla Müslüman ülkelerini aynı İslamiyet'in altın yıllarında olduğu gibi yabancı hakimiyetinden kurtarmak ve Müslümanlar arasında evrensel olarak kabul görmüş bir halifenin idaresi altında birleştirmek istemiştir.[322]

---

[318] Baktıaya, **a.g.e.**, s. 269

[319] Azuri, bildirisinde, işi daha ileri boyuta taşıyarak, "Türkiye'den ayrılmamızın bir sonucu olarak, baskı altındaki diğer uluslarda (Kürtler, Ermeniler, Arnavutlar vs.) bağımsızlıklarını kazanacaklar; zira Türkler, Araplar sayesinde Arnavutlara egemen oluyor ve Arnavutlar sayesinde Bulgarları eziyorlar; aynı biçimde Araplar aracılığıyla Kürtleri baskı altında tutuyor ve Kürtleri kullanarak Ermenileri katlediyorlar. Yani biz Sultan'ı bıraktığımız anda, her ulus kendi bağımsızlığını ilan edecek ve dünya Doğu Meselesi diye anılan bu nifak tohumundan kurtulmuş olacak." ifadeleriyle, İmparatorluğun diğer uluslarının kurtuluşunu dahi Arapların kurtuluşu ile ilişkilendirmiştir. Bkz. Baktıaya, **a.g.e.,** s.267- 268

[320] C. Ernest Dawn**, Osmanlıcılıktan Arapçılığa,** (Çev. Bahattin Aydın- Taşkın Temiz), Yöneliş Yay., İstanbul 1998, s. 136,

[321] Ortaylı, **a.g.m.,** s. 1033

[322] Soy, **a.g.m**., s. 18; Afgani'nin sömürge karşıtlığı için bir temel oluşturma ve İslamı yeniden uyanışa geçirme yönündeki isteklerini Braune şu sözlerle ifade etmektedir; "O gerçek amacını asla kaybetmedi; İslam halklarını Avrupa'ya karşı direniş için uyandırmak ve bu direnişe engel olan kişilere karşı Müslümanlar arasında bir muhalefet oluşturmak. Afgani, Ortadoğu'daki çağdaşlarından daha güçlü bir şekilde, islam halklarına, büyük bir gelecek vizyonu verebilmek için onların şanlı geçmişlerini hatırlatabilir, yenileşmeyi uygulayabilir ve arzularını uyandırabilirdi. Bu vizyon tüm Müslümanların birliğiydi. Sultan Abdülhamid kendisini bu birliğin sembolü olarak öne çıkarmak için bu güçlü fikri acilen uygulamaya koydu. Ancak bu fikirler hiçbir zaman bu anlamda suistimal edilmesi için öne sürülmemişti. O tamamen Avrupa emperyalizmini hedef almıştı, bunun yanında kendi halklarını esaret altında tutan İslamın temsilcilerini de az çok hedef alıyordu." Bessam Tibi, **Arap Milliyetçiliği** (Çev. Taşkın Temiz), Yöneliş Yay.,İstanbul 1998, s. 118

Batı'nın saldırılarına karşı anti-emperyalist fikirleriyle dikkat çeken İslami birlik çağrısı düşüncesinin taraftarı *Afgani* (1839-1897); çeşitli reformcu eğilimlerle görüşleri karışmış olarak, bunları dini duygu, milli duygu ve batılı radikalizmle kaynaştırmayı başararak sadece batı karşısında İslami duyguyu harekete geçirmekle kalmamış aynı zamanda farklı milletlerin milli ve bölgesel hislerini de harekete geçirmekte ön ayak olmuştur.[323]

On dokuzuncu yüzyılda modern anlamdaki İslami uyanışın temsilcilerinin başında gelen Cemaleddin Afgani için İslam sadece bir din olmaktan ziyade aynı zamanda bir medeniyettir, o nedenle hayatını İslam medeniyetinin yeniden hayat bulmasına adamıştır. Böylece Afgani, sadece Avrupa'nın bir kültür ve medeniyet üretebileceği ve İslam kültürü de dahil olmak üzere tüm gelişmiş Avrupalı olmayan kültürlerin göz ardı edildiği Avrupa'daki mevcut ırkçı kavramların şiddetli bir muhalifi olmuştur.[324]

Afgani'ye göre; " İslam bilimsel akıl tarafından keşfedilen prensiplerle uyum halindeydi ve hatta din, akıl tarafından talep ediliyordu." Böylece İslam dünyasının kötü durumda olmasından, İslam'ın kendisi değil, yüzyılların teslimiyet ve ihmali ile ümmet'in dağınık olmasının getirdiği Müslümanların entelektüel geriliği sorumluydu.[325]

Afgani'den sonra gelen *Muhammed Abduh'da* İslam'ın üstünlüğünü iddia ederek, Müslümanların şu an içinde bulundukları sıkıntılı durumun saf ve doğru İslam'dan sapılmasının bir sonucu olduğunu kabul ederek, bunun için tek kurtuluş çaresinin Batı medeniyetinin reddedilmesi ve saf doğru İslam'a geri dönülmesi olduğu görüşünü savunur. Bu hususta Abduh'un İslam anlayışı, "yabancı şeytanlar" olarak adlandırdığı misyoner okullarında misyonerlerin öğrettiği İslam değil, bozulmamış saf ve ibtidâi İslam'dır.[326]

Abduh'da tıpkı Afgani gibi İslam'ı artık bir din olmaktan çok bir medeniyet ve çağdaş dünyanın arayışlarına cevap verecek bir düşünce ve hareket olarak düşünmekle beraber yani "Afganvari" tarzda modern İslamcılığı benimsemesine rağmen Afgani'den farklı yönü ise, İslam'ın asıl sahip ve öncüsü olarak Arapları görmesiydi. Bu düşüncesi modern Arap ulusçuluğu için önemli sayılmıştır. Hatta Abduh durumu daha ileriye götürerek, Osmanlı yönetimindeki Suriye'de bürokrasi ve ordunun Türklerden oluşması, dilin Türkçe olması ve eğitimde Türkçenin empoze edilmesinden şikayet etmektedir.[327] Abduh siyasi sahada aktivist olduğu 1880'lerde güçlü bir Osmanlı taraftarı iken; daha sonraları saf İslam'a dönülmesinin gerekliliğine yönelik inancı nedeniyle saf ve otantik İslam'ın Arapların İslam'ı demek olduğunu iddia etmeye başlamış ve bu durum kendisinin zaman içinde Osmanlılık karşısında

---

[323] Bodur**, a.g.m**., s. 244
[324] Tibi, **a.g.e.,** s. 116- 117;
[325] Adid Davişa, **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa** (Çev. Lütfi Yalçın), LiteratürYay., İstanbul 2004, s. 18
[326] Dawn, **a.g.e.**, s. 148- 149; Soy, ***a.g.m***., s. 181- 182
[327] Ortaylı, **a.g.m**., s. 1034

bir duruş sergilemesine neden oldu.[328]

Gerek Afgani gerek kendisinden sonra gelen Abduh Avrupa'ya sömürgeci bir güç olarak bakmışlar ve İslam'ı Avrupa karşısında siyasi bir hareketi temsil eden sömürge karşıtı bir ideoloji olarak göstermişlerdir. Ancak Afgani ve Abduh gibi isimlerin "İslam Modernizmi"nin temsilcileri olarak kabul edilmesinin altında her iki ismin de Avrupa'nın emperyalist ve sömürgeci özelliğini kabul etmekle beraber, kendilerini Avrupa'dan çok uzak tutmayarak, Avrupa medeniyet ve kültürünün İslam'ı güçlendirecek ilerici unsurlarının kabul edilmesi gerektiğini savunmuş olmaları gerçeği bulunmaktadır. Bu durum Abduh ve Afgani'nin XIX.yüzyıl "İslam Modernistleri" sınıfına dahil olmasına neden olmuştur. [329]

Gerek Afgani gerekse Abduh esasen Hristiyan Batı'nın kültürel tehdidini fark edip ondan korkan ve bu tehditle baş etmek için İslami reform, yeniden diriliş ve birliği savunan İslam reformcuları olduğu için doğrudan Arapçılık hakkında konuşmamışlardır. Onların amacı durgun Müslüman toplumunu ıslah etmekti. Batı'ya tartışma kabul etmez şekilde üstünlük sağlayan araçlardan olan felsefe, akıl ve bilim'in yalnızca İslam ile uyumlu olmakla kalmayıp aynı zamanda İslam inancının özünde de yer aldığını iddia etmekteydiler.[330] Bu iki Müslüman reformcu Müslümanlara Batı'yı körü körüne taklit etmemelerini, kendi dinlerinin derinliklerine inmelerini, onu iyi araştırmalarını ve onun öğretilerini kendi hayatlarında canlandırmalarını öğütlemekteydiler. Eğer bu yapılırsa İslam dünyası tekrar güçlenecekti.[331]

Bu mevcut durum daha sonraları Afgani ve Abduh'un Arap milliyetçiliğine katkısı olduğunu düşündürmüştür. Oysaki Afgani ve Abduh'un Arap milliyetçisi oldukları ancak çıkarsama ile anlaşılabilir. Çünkü Müslümanların inançları nedeniyle tek bir millet olduğunda ısrar eden Afgani, Arapların milli ve dilsel bağlarını ihmal etmiştir. Afgani ve Abduh'a göre; "İslam bütün ülkelerin Müslümanlarını birleştiren, ırk ve milliyetin bütün izlerini yok eden bir bağdır." hatta lâik milliyetçilik dahi yabancılar tarafından Müslüman ümmeti bölmek amacıyla ortaya atılmıştır. Bu nedenle milliyetçilik "birleştirici olmaktan çok bölücü bir ruh, gerçekte tiranlık ve adaletsizlik için bir kılıf" olarak görülmüştür.[332]

İslami Doğu'nun modernist gerekçeleri Arap milliyetçi teorisinin temelini oluşturmuştur. Doğu'nun Batı'yı nasıl yakalayabileceğini ve hatta Doğu'nun Batı'dan da üstün olduğunu göstermek maksadıyla modernistler, mükemmel bir sistem olan saf ve ilk İslam üzerinde sıkça durmuşlardır. Modernistlere göre saf ve ilk İslam'a dönmek günün problemlerini tedavi etmek için yeterli bir çaredir. Fakat ilk İslam üzerine yapılan vurgu Arapların, onların dillerinin ve İslam'ı savunan bir millet olarak, kadim tarihlerinin ehemmiyetinin

[328] Dawn, **a.g.e.**, s. 149- 150
[329] Tibi, **a.g.e.**, s. 116
[330] Davişa, **a.g.e**, s. 17- 18
[331] Davişa, **a.g.e**., s. 18
[332] Davişa, **a.g.e**., s.18

yükseltilmesini de beraberinde getiriyordu. Bu bir bakıma İslamcı bir Arap milliyetçiliğidir.[333]

Abduh'un ardından zikredilebilecek bir diğer isim *Reşit Rıza (Reşid Rida)'*da Abduh'un üzerinde önemle durduğu, Müslümanların genel uyanışının temeli olarak Arap uyanışının gerekliliği fikrini geliştirmiştir. İslam'ın dili olarak gördüğü Arapçanın canlandırılmasını İslam'ın canlandırılması ve anlaşılmasıyla eş değer kabul ederek, Türkçeden ziyade Arap dilinin yaygınlaştırılmasının gerekliliğini belirtmiştir.[334] Reşit Rıza; Arapların Müslümanların en iyisi olduğu düşüncesini açık bir şekilde belirtmişse de, teoriye politik muhteva eklemek Reşit Rıza'nın arkadaşı olan bir diğer Suriyeli Arap *Abdurrahman el- Kevakibi*'ye kalmıştır. Müslüman olan ve aynı zamanda "Suriyeli Modernist İslamist" kimliğiyle bilinen[335] Kevakibi (1849-1912), Afgani ve Abduh'un "İslam'ın bu yoldaki meşru temsilcileri Araplardır."şeklindeki tezi üzerinde durarak, Arap milliyetçiliğinin gelişiminin önemli bir öncüsü olmuştur.[336]

Kevakibi'ye göre; yalnızca Arabistan Arapları İslam'ın zaferlerini yenilemeye hazırlıklıydı. Çünkü Allah'ın yardımıyla Türkler gibi ahlâken yozlaşmaktan kurtulmuşlardı. Osmanlı sultanları ise iyi Müslümanlar değillerdi zira, kendi siyasal ve emperyalist çıkarlarını İslam'ın çıkarlarının üstünde tutuyorlardı. Arapların ise Osmanlı Türklerine göre iyi Müslüman olmaları, İslam'ı nasıl koruyup savunacaklarını da bilmelerinden kaynaklanmaktaydı.[337] Ayrıca Kevakibi açısından Hz. Peygamber'in aslen Arap oluşu ve Kur'an-Kerim'in Arapça olarak indirilmesi Araplar için bir ayrıcalık ve gurur göstergesidir.[338]

Kevakibi böylece Müslümanlar arasında dahi Araplar ve Arap olmayanlar şeklinde bir sınıflama yaparak, bir taraftan Müslüman kimliğinin ötesinde etnik kimliği ön plana çıkararak; ister Müslüman, ister Hristiyan olsun esas olanın bütün Arapların faziletli oldukları şeklindeki bir anlayışın gelişmesine yol açarak, Arapçılığı İslami reform kılıfı içinde gizlemiş ve bu yönü İslam'ı aşmıştır.[339] Bu yönüyle Kevakibi lâik (seküler) ve dini milliyetçi kutuplar arasında gidip gelmiş ve Arap milliyetçiliğini İslami reform hareketi içinde geliştirdiği ve harekete yarı-dini bir karakter vererek meşrulaştırmak istediği sonucu çıkarılmaktadır.[340]

İslami reform hareketi içinde Arapları İslam cemiyetinin içinde bulunduğu tereddi halinin çözümünde, dini anlayıp yorumlamada ve Müslümanlara örnek olma yolunda en layık millet

---

[333] Dawn, **a.g.e.,** s. 161- 162
[334] Dawn, **a.g.e**., s. 152- 153
[335] Ortaylı, **a.g.m.,** s. 1034
[336] Tibi, **a.g.e.**, s. 122
[337] Zeine, **a.g.e.**, s. 67- 68; Kevakibi, **"Umm el- Kura (Şehirlerin Anası)"** kitabında, Ümmet'e İslam'ın çökmesine yol açan uygulamalar sokan Türkler'i eleştirir ve Türkler'in İslam'ı kabul etmemiş olması halinde İslam'ın yerinin daha iyi olacağını belirtir. Davişa, **a.g.e.**, s. 21
[338] Bodur**, a.g.m**., s. 246
[339] Bodur, **a.g.m**., s. 246
[340] Bodur**, a.g..m.**, s. 246

olarak gören Kevakibi için Arap hegemonyası kurtuluşa giden tek yol olarak görülmektedir. Bu nedenle Kevakibi, II. Abdülhamid idaresinde yönetimi eleştiren ve hilafet makamı için alternatif tekliflerde bulunanlardan birisidir. Hatta idare aleyhinde konuştuğu için tutuklanan Kevakibi 1898'de serbest kaldıktan sonra Mısır'a gitmiş, burada İslam'a ve yayılmasına gösterdikleri hizmetten dolayı Arap ırkının üstün olduğunu savunmuş ve hilafetin Kureyş soyundan birisine verilmesi gerektiğini ileri sürerek, tercihen Mekke merkezli Arap halifeliğini canlandırmaya yönelik bir kampanya başlatmıştır.[341]

Abdurrahman Kevakibi "Arabizm"e gönül verdiğinden dolayı değil, yönetimle olan sürtüşmelerinden dolayı muhalefette yer almış ve savunduğu radikal fikirlerle Osmanlı sonrası Arap milliyetçilerinin teveccühünü kazanmıştır. Kevakibi, Mısır'da bulunduğu sırada yayımladığı eserlerinde; Osmanlı Devleti'nin Müslümanların uyanışını ve gelişmesini sağlayamayacağını bunu ancak Arapların çıkaracağı bir halifenin gerçekleştirebileceğini savunmaktadır. Hilafetin Osmanlılardan alınarak, Araplara verilmesini savunan ilk Arap yazar olan Kevakibi'nin tasarısına göre; seçilecek Arap halifesi siyasi otoriteden yoksun, din işlerinde en üst yetkili olacak ve İslam birliğinin sembolü sayılacaktı. Kevakibi ayrıca siyasi ve dini istibdadın bilimi, ahlakı ve gelişmeyi olumsuz yönde etkilediğini, gerçek İslam'ın istibdadla bağdaşmayacağını, adil olmayan yönetimlerin halkı mutlu edemeyeceğini ve halkın bu tür yönetimleri sona erdirebileceğini savunmaktadır. Bu görüşleriyle Kevakibi Türklere karşı Arapları ve Osmanlı hilafetine karşı da Arap hilafetini seküler temellere dayanarak açıkça savunan ilk Müslüman Arap olmuştur.[342]

Hakikaten de Kevakibi'nin Arap hilafetine yönelik ifadelerini milliyetçi bir doktrini yansıtmaktan ziyade, bilhassa kendi şehri Halep'teki muhalif bir ailenin liderinin siyasal ihtiraslarını gerçekleştirmesine hizmet edecek şekilde İstanbul'a duyulan siyasal husumetin neden olduğu Türk siyasal egemenliğine karşı beslenen bir duygunun ifadesi olarak görmek daha doğrudur. Zira XIX. yüzyılda Osmanlı sultanlarının merkezileşme çabası içinde "O zamana kadar bir grup toprak sahibi aileler, aşiret reisleri ve ayrıcalıklı tabakalar arasında dağılmış olan bütün güç unsurlarına..." artan oranda müdahale etmeye başlaması ve Kevakibi'nin kendisinin de dahil olduğu eşraf sınıfının da artan miktarda güç kaybetmesi bu muhalif düşüncede etkili olmuştur.[343] Doktrin olarak ise Kevakibi'nin başlıca entelektüel kaygısı Afgani, Abduh ve Rıza gibi isimlerden pek farklı olmayan bir biçimde İslam ve İslam toplumu ile ilgili kaygılarla ilgiliydi. Bu sebeple dini otoritenin Türklerden Araplara geçmesi, yalnızca İslami uyanış için önerildi ve Arap halifenin devrimci milliyetçiliğin değil fakat

---

[341] Soy, **a.g.m**., s. 181; Goldschmidt JR- Lawrens Davidson, a**.g.e.**, s. 277; Dawn, **a.g.e.**, s.155; Kurşun, **a.g.e**., s. 30

[342] Buzpınar, ***a.g.m.***, s. 174- 175

[343] Davişa, **a.g.e.,** s. 22

İslami birliğin sembolü olması öngörüldü.[344]

Bu yönüyle Hristiyan Arapların desteklediği seküler milliyetçilik anlayışı ve Müslüman Arapların öncülüğünde gelişen İslami uyanış hareketi arasında farkların olduğu gerçeği de ortaya çıkmaktadır. Müslüman Arapların hareketleri, tepkileri, ifadeleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp, bağımsız bir Arap devleti kurmak üzere yapılan örgütlü çabalar olarak yorumlanmamalıdır. Aydın Müslüman liderler, büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki emel ve çıkarlarının farkındaydılar ve İmparatorluğun daha da güçsüzleşmesi halinde Ortadoğu'daki Arap topraklarının, bu güçlerin bir veya daha fazlası tarafından işgal edilebileceğinden endişe duymaktaydılar. Bu nedenle devrimci, aşırı uçlar haricinde Müslüman Arapların geri kalanı da bir hükümdarlık olan Osmanlı hükümdarlığını yıkmayı ya da İmparatorluktan ayrılmayı düşünmemişlerdir, bütün istekleri siyasal ekonomik ve toplumsal reformlardır. Böylelikle "Arap Uyanışı" esasen Türk rejiminin istismar, yozlaşma ve despotizmine karşı bir uyanış ve onu ıslah etme yönünde bir arzuydu. Kötü yönetime bir son vermek, Araplara Türkler ile eşit haklar talep etmek ve daha çok siyasal özgürlük ile sivil hürriyet elde etmek anlamına geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olması halinde veya ondan ayrılma sonucu bağımsız egemen bir Arap devletinin kurulması alternatifi Müslümanların çoğunda arzu edilen bir durum olmamıştır.[345]

Bu hususta Arap milliyetçiliğinin Müslümanlar içindeki en hararetli savunucusu olarak görülen Kevakibi dahi Osmanlı birliğinin sona erdirilmesine yönelik açık bir çağrıda bulunmamıştır. Kevakibi, baskıcı otoriter yönetimlerin kötülükleri ve temsili yönetimin erdemleri üzerinde durduğu *"Tabai'el-İstibdad"(İstibdadın Doğası)* adlı eserinde Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimine tepki göstermesine rağmen, Arapların siyasal olarak bağımsızlığını savunmaktan kaçınmıştır. Arapların siyasal bağımsızlığına taraftar olmaktaki isteksizlik Kevakibi'de olduğu gibi zamanın Müslüman düşünürlerinin genelinde hakim olmuştur. Müslüman entelektüeller, Türkler ve Araplar arasında işbirliğine uzak durmaz iken; Hristiyan düşünür ve yazarlar ise bunun aksini savunarak Arap kimliğini ön plana çıkartarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamayı amaçlamaktaydılar.[346]

Hristiyan Arap aydınları dini hürriyet ve eşitlik ile farklı inanç mensupları arasında karşılıklı saygıyı ve dini farklılıkların ortadan kaldırılmasına dayalı milli bütünleşmeyi savunan bir tutumu benimsemişlerdir. Dini farklılığın milliyet farklılığı içinde marjinal olduğunu ve kültürel-siyasi birliğin Müslümanlıkla aynı şey olmadığını belirterek, lâik temellere dayalı Arap milliyetçiliği fikrini geliştirmişler.[347] Böylece Ortadoğu'da yükselen bir

---

[344] Davişa, **a.g.e**., s. 22
[345] Zeine, **a.g.e.**, s.66
[346] Davişa, **a.g.e**., s. 22
[347] Bodur, **a.g.m**., s. 241

akım halini alan seküler milliyetçilik, zaman zaman hem Afgani ve Abduh'un İslam modernizmini hem de halife-sultan'ın İslam birliği siyasetini zayıflatan unsurlardan olmuştur. Netice itibariyle genelde tüm Müslüman Araplar olmakla beraber özelde Afgani ve Abduh gibi modernist Arapların en büyük problemi, bir tarafta aşırı dindar oldukları için İslam'ı modernleştirmeye yönelik her türlü girişimi küfür olarak sayan Ezher ulemasının savunduğu çağın gerisinde kalmış İslam anlayışı, diğer taraftan da hem İslam modernizmine hem de halifenin İslam birliğine karşı açık bir tehdit olan seküler milliyetçilik akımı ile mücadele etmek zorunda kalmış olmalarıydı.[348]

Aralarındaki belirgin farklara rağmen Hristiyan Arapların savunduğu seküler milliyetçi anlayışlar ile gerek Vahhabilik gerekse de İslam modernizmi Ortadoğu'daki milliyetçi hareketlerin bir parçası olarak kabul edilip, Arap milli uyanışının temeli kabul edilen girişimler olarak görülmektedir.[349] Ancak bu tür akımlar ve gelişmeler belirli çevrelerde etkili olmuş ve gerek Müslüman gerekse Hristiyan Arap entelektüelleri arasında bunlar yaşanırken, okuma yazma bilmeyenler, köylüler ile yoksulların birçoğu bu gelişmelerden habersiz şekilde hayatlarını sürdürmekteydiler.[350]

1.2.2 II. Abdülhamid ve İslam Birliği Siyasetinin Esasları

İkinci Abdülhamid'in İslam ülkelerine ve Müslüman tebaasına yönelik politikaları gerek iç gerekse dış siyasette üzerinde en fazla tartışılan meselelerden birisi olmuştur. Bilhassa Padişahın, Müslüman tebaa üzerinde uyguladığı politikaların bir "pan" hareketi niteliğine sahip olup olmaması meselesi yaşanan tartışmaların odağını teşkil etmekteydi. Avrupa kaynaklarının ağırlıklı olarak kullanıldığı araştırmalarda Sultan Hamid'in uygulamaları için "Panislamizm"[351] tabiri kullanılırken, Osmanlı Devleti'nin kaynakları üzerinde yoğunlaşan çalışmalarda ise "İslam ağırlıklı bir politika" tabiri yapılmıştır.

Sultan'ın politikalarının "Panislamist"[352] bir hareket olduğunu savunanlar, kendi tezlerine

---

[348] Tibi, **a.g.e.,** s. 118, 122

[349] Tibi, **a.g.e,**, s. 122

[350] Soy, **a.g.m.**, s. 181

[351] Batı literatüründe İttihad-ı İslam'ın karşılığı olarak görülen "Panislamizm" tabirinin en erken 1875 yılında kullanılmış olduğu tahmin edilmektedir. Metin Hülagu, *"I. Dünya Savaşı Sırasında Pan-İslamist Faaliyetler",* C.2, **Osmanlı,** Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 555; Azmi Özcan, *"İttihad-ı İslam*", **TDVİA**, C.23, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2001, s. 470

[352] "Panislamizm'in ne olduğuna gelince, bu kavram genel bir tanımlamayla, dünyada yaşayan tüm Müslümanları aralarındaki mevcut din bağlarına dayanarak, siyasi birlik haline getirmek çabasıdır. Bu birliğin ana gayesi Batı ülkeleri ile Rusya'nın işgal ettikleri Müslüman topraklarını Müslümanlar arasında ihtilal veya direnme yoluyla hürriyete kavuşturmak ve geri kalanlarının istiklallerini korumaktır. Kemal Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma** (çev: Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yay. Ankara 2006, s. 323; Batılı bir araştırmacı Wyman Burry ise, bir bakıma Müslüman halkların kendi kültür ve kaynaklarını sömüren yabancılara gösterdiği protesto olarak gördüğü Panislam hareketini; tüm dünyadaki Müslüman halkları ırklarına bakılmaksızın İslam şemsiyesi altında toplama hareketi şeklinde tanımlar. Wyman Burry, **Pan-İslam veya İslam İmparatorluğu (1. Dünya Savaşından Büyük Ortadoğu Projesine),** (Çev. Mert Akçanbaş), Destek Yay., İstanbul 2011, .s. 9- 10

dayanak olması düşüncesiyle İmparatorluk dahilinde hilafet[353] kurumunun varlığını kanıt olarak göstermekteydiler. Elbette Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı padişahları içinde halifeliği en fazla kullanan padişah olduğu iddiası bir dereceye kadar kabul edilebilir. Oysaki hilafet kurumunun vurgulanması ile "Panislamizm" arasındaki fark gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü "Emr-i Hilâfet" İmparatorluğun kendi tebaası olan Müslümanlara yönelik politik bir amaç iken "Panislamizm" ise İmparatorluğun kendi tebaası olmayan ve çoğu kez Hristiyan devletlerin sömürgeleri konumunda olan halklara yönelik bir propaganda vasıtasıdır.[354] Bu yönüyle Panislamizm; Batı müdahalelerine karşı koymak için İslam'ın birleştirici gücünü yeniden canlandırmak üzere XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış bir harekettir. İdeolojik olarak İslam uygarlığının temel değerlerine ve geleneklerine geri dönüş olarak adlandırılabilir. Politik olarak da Sultan'ın iç işlerinde pek çok dış müdahaleye maruz kaldığı bir sırada, Avrupa saldırılarına karşı halifeliğin güç ve pozisyonunu artırmak üzere planlanmıştır.[355]

Batılı araştırmacılardan Jacob Landau, farklı bir bakış açısıyla meseleye yaklaşarak; "Genelde Panislamizm olarak adlandırılan İslami birliğin sağlanması çalışmaları soydaşlıktan ziyade aynı dine mensup değişik insanların din kardeşliği üzerinde odaklanmıştır. Dünyadaki pan hareketlerin geneli diaspora boyutlu olmasına karşın, Abdülhamid zamanındaki Panislamizm, Sultan'ın İmparatorluk politikalarını oluşturduğu ve ülkeyi yönettiği sarayın bulunduğu İstanbul'da yani Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisinde merkezileşmiştir." şeklindeki sözleri ile Abdülhamid'in politikalarını panislamik bir hareket olarak görmekle beraber, bu panislamik hareketin diğer pan ideolojilerden ayrılan yalnızca II. Abdülhamid ve Osmanlı'ya özgü taraflarının mevcut olduğuna dair bir senteze gitmek yolunu seçerek birçok Batı'lı düşünürden ayrılmıştır.[356] Bu görüş bizim açımızdan da nispeten tutarlı görülebilir. Bu açıdan bakılırsa II. Abdülhamid gibi devletin bekasını öncelikli olarak düşünen bir Padişahın politikalarını panislamist olarak nitelendirmek yerine uygulanan politikayı, uluslararası

---

[353] Osmanlılar'da hilafetin nüfuzunun ülke sınırları dışında ne zaman artmaya başladığı tartışılan bir husus olmakla birlikte, padişahların hilafet kurumuna ağırlık vermelerinde genellikle Osmanlı- Rus Savaşı sonrasında imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması bir dönüm noktası sayılmaktadır. Bu antlaşma Batılı bir devletin Osmanlı Padişahlarını bütün Müslümanların halifesi sıfatıyla tanıdığını gösteren ilk resmi belge olması bakımından önemlidir, ancak bu durum zaman içinde ilk hilafet iddiası şeklinde yorumlanmıştır. Halbuki Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan çok daha önce 1727 yılında III. Ahmed Afgan hükümdarı Eşref Han ile imzaladığı bir anlaşmada kendisini "Bütün Müslümanların Halifesi" olarak nitelendirmiştir. Dolayısıyla Küçük Kaynarca Antlaşması'nın önemi sanıldığı gibi hilafetin ilk kez kullanılışından değil; Osmanlı Sultanının bu ünvanının ilk kez millletlerarası bir antlaşmada tescil edilmiş olmasından kaynaklanmaktaydı. Hilafet ve Osmanlılar'a geçişi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Azmi Özcan," *Osmanlılar ve Hilafet"*, **Osmanlı,** C.7,Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 468- 469

[354] Selim Deringil, *"II. Abdülhamid'in Dış Politikası"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C. 2, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 307

[355] Hee Soo Lee, *"II. Abdülhamid ve Doğu Asya'daki Pan-İslamist Siyaseti",* **Osmanlı,** C.2, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, s. 363

[356] Jacob M. Landau, *" İslami Birliğin Sağlanmasına Yönelik Çabalar"*, **Türkler,** C.13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 132

rekabetin en yoğun olduğu bir dönemde ülkesini ayakta tutabilmek için yürütülen gerçekçi politikalar olarak değerlendirmek gerekir.[357]

İslam'ı inanç, düşünce, ahlak, siyaset, idare ve hukuk bakımından hayata hakim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı tesis ederek İslam ülkelerini Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtarmak amacına yönelik bir çözüm arayışı olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından dile getirilmeye ve tartışılmaya başlanan İslamcılık, II. Abdülhamid tarafından faydacı bir politika unsuru olarak değerlendirilmiştir.[358]

Netice itibariyle baktığımızda Avrupalılar ya da bazı entelektüel Müslümanlar her ne kadar bu ideolojinin anlamı ve amaçları hakkında çok değişik şeyler düşünmüş olsalar da XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl'ın başları ister uluslararası boyutuna bakılarak "Panislamizm", ister sadece değişimci iç yönüne bakılarak "İslamcı" denilsin, gerçekte benzersiz bir İslam ideolojisinin yükselişine tanık olmuştur.[359]

II. Abdülhamid'in İslamcılığı İslam'ın ideolojik kavramlarıyla donatılmış bir Osmanlıcılıktır. Otokratik yönetimi meşru kılmış dış politikada güdülen amaçlara hizmet etmiştir. Bu Osmanlıcılık, İslami simgelerden yararlanan ve Osmanlı Devleti'nin İslami kimliği ile savaşlardaki yenilgilerden sonra Müslüman tebaanın moralini yükselten pragmatik bir siyaset olarak tanımlanmıştır.[360]

II. Abdülhamid döneminin İslamcı felsefesi, iç ve dış şartların II. Abdülhamid'in İslam anlayışı ve şahsiyetiyle birleşmesinin neticesinde doğmuş bir İslamcılıktır. Aslına bakılırsa 1876'dan 1882 yılına kadar faal bir İslamcılık siyaseti takip etmeyen Sultan II. Abdülhamid'in bu tarihten sonra, büyük bir hızla İslamcılık siyasetine yönelerek hilafeti öne çıkaran politikaları takip etmeye başlamasında birçok sebep etkili olmuştur. Bu sebepler arasında bilhassa siyasi faktörler ilk sırayı almaktaydı. Dönemin siyasi tablosuna baktığımızda II. Abdülhamid'in, Osmanlı Devleti'nin büyük sıkıntılar içinde bulunduğu bir zamanda tahta geçmiş olduğunu görmekteyiz. Devlet bir taraftan Tanzimat tecrübesiyle ortaya çıkan yeni problemlerle uğraşırken, diğer taraftan Rusya ile girişilecek büyük bir savaşın eşiğindeydi. Avrupa ülkelerinin gittikçe artan müdahaleleri sonucunda gayrimüslim tebaa arasında ayrılıkçı temâyüller hız kazanmıştır. Dış siyasette ise devlet giderek bir yalnızlığın içine itilmekteydi. II. Abdülhamid'in önündeki iki acil meseleden biri birliği korumak, ikincisi de

---

[357] Vahdettin Engin, **II. Abdülhamid ve Dış Politika,** Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s. 43

[358] Mümtaz'er Türköne, *"İslamcılık",* **TDVİA**, C.23, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2001, s. 60; Bu ideoloji ilk defa Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelmiştir. Yeni Osmanlılar öngördükleri siyasi değişimi evrensel bir açılımla desteklemek ve tamamlamak için İttihad-ı İslam/ İslamcılık kavramlarını kullandılar. İttihad-ı İslam kavramı ilk olarak 1869 yılında Namık Kemal tarafından Hürriyet Gazetesinde kullanılmıştır. Türköne, ***a.g.m.,*** s. 61; Özcan, *"İttihad-ı İslam"* s., 470; Hülagu, ***a.g.m.,*** s. 555

[359] Kemal Karpat, **İslamın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması** (Çev: Şiar Yalçın), Bilgi Üniversitesi Yay.,İstanbul 2005, s. 26- 27

[360] Kayalı, **a.g.e.**, s. 34

giderek artan dış baskılardan kurtulmaktı. Bu evrede Osmanlıları baskı altında tutan Avrupalı devletlerin bir kısım sömürgelerinin Müslümanlardan meydana gelmesi, II. Abdülhamid'i siyasi varlık mücadelesinde içeride ve dışarıdaki Müslüman unsurlara yaslanmak gerektiği sonucuna götürdü. Bu anlamda hedef kitle dünya Müslümanları olunca onlara yönelik siyasi tavırda hilafetin ön plana çıkarılması doğaldı. Böylece hilafet içeride devletin bekası, dışarıda da devletlerarası rekabette bir koz olarak önemli bir fonksiyona sahip olacaktı. Bu amaçla II. Abdülhamid Osmanlı hilafeti iddialarını hem teoride hem pratikte kuvvetlendirme gereği duymuştur.[361]

1877/ 78 savaşı ve 1878 Berlin Antlaşması Osmanlı Devleti'nin kaderini ve Abdülhamid'in ideolojik görüşlerini belirlemekte etkin bir rol oynaması hasebiyle bir çeşit kırılma noktası olma özelliği taşıyordu. Fransa'nın 1881'de Tunus'u, İngiltere'nin de 1882'de Mısır'ı işgali dengeleri değiştirmiş, yaşanan gelişmeler Padişah başta olmak üzere herkesi arayışa sevk etmiştir. Bu şartlar altında Sultan hem İslamcılık cereyanının tam anlamıyla ideolojik- siyasi bir nitelik kazanmasını sağlamış, hem de bu tutumuyla Osmanlı- Müslüman milletinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.[362]

Siyasi tablo böyle iken sosyal hayatta emperyalist çıkarları doğrultusunda Avrupalı devletlerin İmparatorlukta yer alan Ermeni, Rum ve Hristiyan Arap unsurlarını desteklemelerinin neticesinde gayrimüslimler sahip oldukları ekonomik ve siyasi imtiyazlar sayesinde üstün bir halk görünümü vermeye başlamışlardı. Bu durum toplumdaki müslim-gayrimüslim ayrışmasını hızlandırmış ve Müslüman kitlenin birbirine daha fazla kenetlenmesine neden olmuştur.

Üstelik bu sırada dünya Müslümanlarının durumu da hiç iyi değildi, hemen hepsinin sömürge durumuna düştükleri bir dönemde bir tarafta sahip olduğu hilafet makamı diğer tarafta ise bağımsız görünen tek Müslüman devlet imajıyla Osmanlı Devleti tüm Müslümanlar için bir ümit kaynağı olmuştur. Osmanlı Devleti bu konumu nedeniyle dünya Müslümanlarının yardım ve himaye talepleriyle karşılaşıyordu.

İslamcılık hareketinin gelişmesinde etkili olan bir diğer sosyal faktör ise göç olgusu ve sonuçlarıdır. Doksan üç harbinde yaşanan ağır yenilginin ardından imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Balkanların büyük bir kısmı elden çıkmıştır. Osmanlı Devleti yarısı Müslüman olan en az beş milyon civarında nüfus ve topraklarının üçte birine yakın bölümünü kaybetti. Ülkenin demografik yapısında yaşanan bu köklü değişimlerle 1880'lere gelindiğinde kısmen Balkanlar'daki kayıplar kısmen de elden çıkan yerlerden gelen muhacir akınıyla

---

[361] Özcan, "*Osmanlılar ve Hilafet",*s. 469- 470

[362] Cezmi Eraslan, *"II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti"* **Osmanlı,** C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999**,** s. 374; Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 334

Müslüman nüfusun oranı %70'lere ulaşmıştır.[363] Müslümanların nüfusun daha büyük bir yüzdesini oluşturmasıyla kendisini hissettiren bu yeni demografik durum İmparatorlukta bir dönüşümü başlatmıştır. Böylece dini değil, coğrafi temellere göre tebaayı sınıflandıran Tanzimat döneminin Osmanlılık ideolojisi yerine, devletin bekası için Müslüman unsurlara dayanılması gerektiği inancıyla II. Abdülhamid'le beraber dini temellere göre sınıflandırılan bir tebaa anlayışı getirilmiştir.[364] Bu ortamda II. Abdülhamid İslamiyet'i bir amaç değil, araç olarak kullanmayı tercih etmiş[365] ve İslamcılık politikasının doğal sonucu gereği ilk olarak dikkatlerini Arap topraklarına çevirmekle işe başlamıştır. Böylece gözler bir anda Arap vilayetlerine çevrilmiştir. Tanzimat boyunca zaten kısıtlı para ve imkanlar Balkanlar'a ayrılmış, Arap vilayetleri ile yeterince ilgilenilememiş olduğundan ihmal edilen Arap topraklarında Osmanlı yönetimine karşı duyulan hoşnutsuzluk artmış, milliyetçi kıvılcımlar başlamıştı. İşte şimdi tüm imkanlar Müslüman bölgelerine kaydırılmaya çalışılacaktı.[366]

Arap vilayetlerine yönelirken İmparatorluk işin mali boyutuyla da ilgilenmiş Anadolu ve Arap bölgeleri için gerekli olan alt yapı (sulama-ulaşım vs.) düzenlemeleri ile tarımsal üretim ve vergileri arttırarak, devletin gelirleri arasında önemli yer tutan Balkan arazilerinin kaybından kaynaklı devlet hazinesinin açığını karşılamayı hedeflemekteydi.[367] Bu doğrultuda Arap eyaletleri ile bağlarını sıkılaştırmak isteyen Sultan II. Abdülhamid, Arapların devletin idari mekanizmasında daha aktif ve daha yoğun bir şekilde katılmaları amacıyla Arap eyaletlerinin ulema ve memurlarını İmparatorluk tarihinde görülmemiş şekilde yüksek rütbelere terfi ettirerek şahsi hizmetine aldırmıştır. Aynı nedenle Arap eyaletlerindeki birçok tekke ve zaviyeye vergi ve askerlik muafiyeti tanınıyor, para yardımı yapılıyordu.[368] Sultan II. Abdülhamid hem politik ve kültürel entegrasyon hem de devleti güçlendirme ve gelenekleri koruma politikasına yardımcı olmaları amacıyla fikir üretmeleri için sarayda birtakım danışmanlar bulundurmaktaydı. İşte çoğunlukla "Panislamcı" olarak adlandırılan danışmanlar arasında Arapça konuşan ekâbir takımı da bulunmaktaydı. Bunlar Saray ile kendi vilayetleri arasında aracı olarak hizmet etmişler ve aynı zamanda halkla ilişkiler uzmanı ve propagandist olarak çalışmışlardır. Onların aracılığıyla Arap kitlelerinin desteğini sağlamak peşinde olan II. Abdülhamid, bu danışmanlarını geniş bir halk desteğine sahip dini tarikatlerden seçmeye çalışırdı. Bunlar arasında yer alan önemli isimlerden birisi de, Suriye'de nüfuzlu Rifai

---

[363] Özcan, *"İttihad-ı İslam",* s. 471; Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma,** s. 328,
[364] Kayalı, **a.g.e.**, s. 34- 35; Deringil**, a.g.m.,** s. 306
[365] Cevdet Küçük, *" II. Abdülhamid'in Dış Politikası",* **Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II),** Bilge Yay., İstanbul 2000, s. 123
[366] Küçük, **a.g.m.,** s. 123; Gökhan Çetinsaya, *""İsmi Olup Da Cismi Olmayan Kuvvet"": II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm Politikası Üzerine Bir Deneme"*, **Osmanlı,** C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 384
[367] Çetinsaya, **a.g.m.,** s. 385
[368] Deringil, **a.g.m**., s. 306- 307; Özcan, *"İttihad-ı İslam*", s. 472

Tarikatının başı olan Şeyh Ebul Huda Es-Seyyadi Efendi'dir.[369] Bunun haricinde Arap İzzet Paşa sarayın ikinci başkatipliğinde, Suriyeli Naum Paşa Hariciye Nezareti Müsteşar yardımcığında, Lübnanlı Maruniler'den olan Selim Melhame Paşa Maaden ve Orman Nezareti'nde Necip Melhame Paşa hafiye teşkilatında, Mahmut Şevket Paşa ordu komutanlığında görevlendirilmiştir. Yine Medineli Şeyh Muhammet Zafir, Şeyh Esat, Hintli Rahmetullah'da İstanbul'da bulunmuş isimlerden bazılarıydı.[370]

Bunlardan başka Berlin Kongresi'ne kadar devlet salnamelerinde vilayetlerin tasnifine Edirne'den başlandığı halde, bu tarihten sonra Hicaz Vilayeti'nden başlanması ve Arap vilayetlerinden sonra diğer vilayetlere geçilmesi, Arap vilayetlerinin birinci sınıf vilayet kabul edilmesi, üstelik buralardaki mülki amirlere verilen maaşların diğer birinci sınıf valiliklerde görev yapanlara nazaran üstün tutulması, Arap aşiretleri büyüklerinin çocukları için İstanbul'da 1902'de aşiret okulu kurdurulması ve buraya gönderilen çocukların yiyecek ve yatacakları sağlandıktan başka birde kendilerine maaş bağlanması şeklindeki uygulamalar iç idarede Araplara gösterilen yakınlığın bir delili olarak sayılmıştır.[371] II. Abdülhamid'in etrafında böyle bir Arap zümre tesis etmesinin altında yatan tek sebep bu zümre vasıtasıyla İmparatorluğu bir Türk-Arap İmparatorluğu'na dönüştürmek değildir. Bu sayede Arap ileri gelenlerini yakınında, kendi gözetiminde bulundurarak, bunların fikirlerini ve eylemlerini daha yakından takip edebilme fırsatı yakalamaktır.

Sultan Abdülhamid ülke içinde ve dışında milyonlarca Müslümanı harekete geçirebilme potansiyeline sahip bir güç olan hilafet konusunda son derece hassas davranmış ve bu kuruma yönelen her türlü tehdide karşı tedbir almaya çalışmışsa da, batılı güçlerin tepkisine maruz kalmaktan da kurtulamayacaktır. Sultan II. Abdülhamid'in İslamcılık politikasının başarıya ulaşarak, Müslüman uyrukların Osmanlı idaresine sıkı sıkıya bağlanmasından endişe eden Avrupa devletleri, raporlarında "Müslüman itibarının kademe kademe yükselmesiyle Batı'nın çıkarları yok olma yolundadır" şeklindeki söylemlerle korkularını dile getirmekteydiler. Bu doğrultuda özellikle İngiltere, Hristiyan tebaaya eşit muamele edilmediği iddiaları ile Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladıkları baskıları arttırmıştı.[372] Zira 1880'lere kadar Osmanlı Devleti'ndeki hilafet makamının nüfuzunu kendi çıkarları için bilinçli olarak kullanan başta İngilizler olmak üzere Müslüman sömürge sahibi Batılı devletler, sahip oldukları dini müesseselerin siyasi gücünü bu kez kendi belirledikleri politikalar için kullanan Osmanlı yöneticilerine tepkiliydiler.[373]

---

[369] Karpat, **İslamın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması,** s. 356- 360

[370] Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi,** C. IV, TTK. Yay., Ankara, s. 544

[371] Karal, **a.g.e.,** s s. 545

[372] Küçük**, a.g.m.**, s.123- 124

[373] İngiltere Hindistan'daki sömürge yönetimine karşı isyan eden Hindulara Müslümanlar tarafından destek

1.2.3 Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Görevi

Birinci Meşrutiyetin ilanıyla başa geçen II. Abdülhamid saltanatının ilk yıllarından itibaren Yemen'deki asayişi sağlamaya çalışmışsa da bölgenin özellikle sürgün yeri olması otoritenin sağlanmasını zorlaştırdığından, oluşturulmaya çalışılan asayiş uzun sürmeyerek, birbiri ardına başlayan isyanların sonu gelmemiştir.

Yemen'de isyanların sık aralıklarla çıkması ve asayişin sağlanmasındaki güçlükler askeri bir teşkilatlanmayı zorunlu kılmıştır. 1879 tarihinde Yemen Valiliği ile birlikte 7. Ordu Kumandanlığı'na tayin edilen İsmail Hakkı Paşa zamanında Yemen'de "Hamidiye Teşkilatı" ortaya çıkarılmıştır. Bu yeni askeri teşkilat için Yemen halkından asker kaydına fiilen 1880 yılının Mart ayı itibariyle başlanmıştır. Deneme amacıyla ilk olarak San'a halkından yirmi kişi kaydederek, Nizamiye Ordusundan bir subay nezaretinde talim ettirilmiştir. Kısa bir süre içinde ise teşkilata katılanların sayısı artış göstermiştir. 11 Nisan 1880 tarihinde bu sayı yüze ulaşmış iken, aynı yılın temmuz ayı başlarında ise üç yüzü geçmiştir. Nitekim kayıt işlemleri tamamlandığında teşkilata dahil olan asker sayısının altı yüz'den fazla olduğu gözlenmiştir.[374]

Hamidiye askerleri, San'a hükümet konağı, şehir kapıları gibi, ihtiyaç duyulan mevkilerde nöbet tutma ve karakol bekleme görevleri dışında nizamiye askerleri ve diğer güvenlik güçleriyle beraber Yemen'de vergi toplanmasına yardımcı oldular. Tahsilat için gönderildikleri yerlerdeki ahali, Hamidiye askerlerinin mensup oldukları kabilelerin intikamından korktukları için bunlara saldırmaktan çekinmekteydiler. Hamidiye askerleri birkaç defa San'a sancağının bazı nahiyelerinde Osmanlı Hükümeti'ne isyan eden eşkıya üzerine giderek, çatışmalara girip önemli başarılar elde ettiler. Diğer yandan Kevkeban yönünde eşkıya tarafından kuşatılan bir taburu kurtarmak için sevk edildiler ve bu operasyonda oldukça fazla sayıdaki eşkıyanın cezalandırılıp, taburun kurtarılmasında önemli rol oynadılar.[375]

Askeri teşkilatlanmalara dair çalışmalar yürütülürken, isyanların ardı arkası kesilmiyordu.

---

verilmemesi için Müslümanların halifesinden bu yolda bir tavsiye mektubu yazmasını talep etmiştir. Bkz. Eraslan, *" II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti"* s. 373, 374

[374] Yemen halkının teşkilata katılmasını özendirmek amacıyla belirli bir ücret verilmesi yoluna gidilip her askere aylık 117,5 (5 Riyal) ve bir çift ekmek tahsis edildi, ancak hazineden para gönderilemediği için bunların maaşları düzenli olarak ödenememekteydi. Tamamı piyade olup, süvari kısmı bulunmayan Hamidiye askerlerinin üniformaları vilayet tarafından verilmiştir. Bu üniformalar, nizamiye askerlerinden farklı olarak Yemenlilerin giydiği mahalli elbiselere benziyordu. Askerlerin üniformalarının göğsünde hangi bölük ve takıma mensup olduklarını ve numaralarını gösteren ay yıldızlı bir alamet vardı. Silah olarak iğneli şeşhane tüfekleri tercih edildi. Bellerinde de Yemen'e has bir cins hançer olan cenbiyye bulunmaktaydı. Hamidiye taburlarına kırmızı üzerine beyaz ve ay yıldız ortasında "asakir-i şahane" ibaresi işlenmiş bir de sancak verilmiştir. Cengiz Çakaloğlu, *"II. Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinde Yemen Halkından Yerel Askeri Teşkilat Kurma Denemeleri",* **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 14 (Ağustos 2009), Genel Kurmay Atase Başkanlığı Yay., Ankara 2009, s.4- 6**

[375] Çakaloğlu, ***a.g.m.,*** s. 6, Hamidiye askerleri iki yıllık süre zarfında olumsuz birtakım davranışlarda bulunmamışlar , kendilerine verilen görevi yerine getirip, devletin aleyhine bir davranışa yönelmemiş olmalarına rağmen, İsmail Hakkı Paşa'nın azlinden sonra 1882 tarihli irade ile mevcut Hamidiye taburları Nizamiye taburuna dönüştürülecek ve bundan sonra Yemen halkından askeriyeye dahil olmak isteyenlerin Nizamiye taburlarına kaydedilmesi kararı alınmıştır. Çakaloğlu, ***a.g.m.***, s. 7-8,

Bu kez Şâki-i Mahûd'un önderliğinde toplanan Zeydiler 1895 yılında yeni bir isyan başlatıp, Yemen'in bazı bölgelerini ele geçirmişlerdir. Durum karşısında asker kuvvetiyle Şâki-i Mahûd'un hakkından gelinemeyeceğini fark eden II.Abdülhamid bu kez daha ılımlı siyasi tedbirlerle Yemenlileri ikna etmeyi düşünmüştür. Fakat o sırada ulema içinde Yemen'i iyi idare edebilecek kimsenin bulunmadığı da bir gerçekti, bu amaçla üzerine aldığı görevi hakkıyla yerine getirmeye itina gösteren, iffet sahibi, medrese eğitimi almış aynı zamanda azgınlık ve taşkınlıklar karşısındaki ılımlı mizacı ile daima takdir toplamayı başarmış bir isim olarak Hüseyin Hilmi Efendi'nin ismi Arap İzzet Paşa tarafından Yemen işi için Padişah'a tavsiye edilmiştir.[376]

Yemen işlerinin son derece ehemmiyet kazanmaya başladığı esnada; Hüseyin Hilmi Efendi 1890'lardan bu yana birçok görevde bulunmuş bir isimdi. 1893 yılında Mersin Mutasarrıfı olmuş, iki ay sonra da Maan (Kerek) Mutasarrıflığı'na nakledilmiştir. Nablus ve Süleymaniye Mutasarrıflıklarında da bulunduktan sonra Yemen vazifesi öncesi son görev yeri olan Adana Valiliği'ne tayin edilmiştir(1897). Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu görevi ancak dokuz ay sürmüş ve zararlı faaliyetleri tespit edilen Avusturya'nın Mersin Konsolosu'nun yurtdışına çıkarılması sırasında meydana gelen olaylar yüzünden Avusturya'dan özür dilemediği için Adana Valiliği'nden azledilmiş ve İstanbul'da oturmaya başlamıştı (17 Kasım 1897).[377]

Padişah II. Abdülhamid'de Yemen işi için Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevlendirilmesi fikrine sıcak bakıyordu. Padişah'ın bu kararı Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da da okunup görüşülmüştür. Bu görüşmelerde Yemen'de zuhur eden ahvalin bugüne kadar arzu edildiği biçimde bir idare tesis edilememesinden ve mükerrer vergi almak gibi halkı devletten soğutacak uygulamaların yaygın olmasından neş'et ettiği ve bu sebeple halkının geneli Müslüman olan Yemen ahalisinin hilafet makamına olan dini bağlarını takviye etmek, Padişah'ın adalet ve merhameti altında idare edildiklerini göstermek için idari anlamda bir düzenlemenin şart olduğu kanâatiyle Yemen'deki mülki ve askeri idarenin birbirinden ayrılarak, mülki idarenin başı olan Yemen Valiliği'ne münasip bir zâtın seçilmesinin uygun olduğu fikri kabul edilmiştir.[378] Böylece Yemen Valiliği ordu-yı hümayun müşirriyetinden ayrılarak iki ayrı birim haline getirilmiş ve vilayetin valilik makamına da Adana eski valisi Hüseyin Hilmi Efendi münasip görülerek tayin edilir.[379]

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'e vali olarak tayin edilmesinin ardından, vilayetin idaresinde her türlü suistimalleri engelleyecek, ahalinin celp ve temin-i efkarını sağlayacak

---

376 Süleyman Kâni İrtem, **Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi** (hzl:Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., 1999, s. 145

377 M. Birol Ülker, **Hüseyin Hilmi Paşa Kataloğu** (yay haz. Ömer Faruk, Ayşe Kakırman Yıldız, Müslüm İstekli, Kenan Yıldız), İSAM Yay., İstanbul 2006, s. 10; İrtem, **a.g.e.**, s. 145

378 **BOA.,** Y. A.RES. 92/ 50

379 **BOA.,** Y. A.RES. 92/ 50

gerekli mülki ve mali girişimleri yürütmekten sorumlu olacak, liyakat sahibi, dindar, sadık Müslüman'lardan mürekkep bir heyetin teşekkül edilerek Hilmi Paşa ile beraber Yemen'e gönderilmesi istenmiştir.[380]

Hilmi Paşa'nın valilik dönemine ait meselelerden birisi de tebdil-i kıyafet kararıdır. Buna göre, Yemen'e giden bütün memurların, ahali arasında yaygın olduğu şekliyle ulema kıyafetinde giyinmeleri yani vali başta olmak üzere bütün vilayet memurlarının sarık sarması, cübbe ve şalvar giymesi yönünde Padişah tarafından karar alınmıştır.[381]

Bu nedenle Hüseyin Hilmi Paşa Yemen'e vardığında ilk olarak Padişahın kıyafet uygulamasını yürürlüğe geçirmekle işe başlamıştır. Böylece bir günde memurların her birisi bulabildikleri beyaz örtüyü feslerine sararak, ulema kıyafetine bürünmüşlerdir. [382] II. Abdülhamid tarafından bu kıyafet tarzının Yemen halkını kazanmak, bu yolla Yemen'de iyi bir yönetim kurabilmek için olumlu tesirlerinin olacağı düşünülmüşse de, aksine memurların bu tavrı Yemen ahalisi tarafından tuhaf karşılanmıştır. Manzara karşısında Şâki-i Mahûd'un şu sözleri de bunun kanıtıdır: "... bizi şaşkın mı sanıyorlar! Halifeyim diyen Sultan bizzat bir Avrupalı gibi giyiniyor, Yemen'e gönderdiği valiye ve memurlara sarık, cübbe giydirmekle mi bizi aldatacak ? Bâdiye ve Tehâme halkı başlarında zille taşımazlar mı ? Bunlar şapkaya benziyor diye Müslüman mı değil ?" [383] Bunun üzerine bir süre sonra Hüseyin Hilmi Paşa'da bu kıyafet uygulamasının bir işe yaramayacağını anlamışsa da Padişahın iradesine karşı gelmemek için görev süreci boyunca uygulamadan vazgeçmemiştir. Böylece mülki memurların "ilmiye kıyafeti" giymeleri kuralı ancak Tevfik Bey'in valiliği zamanında kaldırılabilmiştir.

Hüseyin Hilmi Efendi Yemen'e vali olarak gönderilirken, yanında mahalli idarenin tanziminden sorumlu ıslahiye ve nasıha namıyla iki heyet gönderilmiştir. Heyet-i Islahiye; Evkaf Nezareti Mahkeme-i Teftiş Müsteşarı Hüsnü, Beyt-ül Mal Müdürü Hüsnü, Debre Müftüsü Yunus Zühdü, Meclis-i Maliye azasından Cemaleddin ve Adliye memurlarından Feyzullah Efendiler'den oluşmuştur. Bunlardan başka Bağdatlı Zehavizade Cemil ve Sukuti Efendiler namında iki vaiz de heyette mevcuttur.Maiyyetindeki heyet ile beraber yola çıkan Hüseyin Hilmi Efendi'ye devlet tarafından talimatname verilmiştir. Verilen talimatnamede Heyet-i Islahiye'nin Yemen'deki görev ve sorumlulukları bildirilmiştir. Islah Heyeti'nin dışında 1316 senesinde Hasan Halid Bey ve Ferik Mustafa Paşa ile yaveran'dan binbaşı Yemen'i Bey ve Şeyh Nasır Efendi'den mürekkep bir Heyet-i Nasıha Yemen'e gelmiş ve İmam

---

380 **BOA.,** Y. A.RES. 92/ 50
381 **BOA.,** Y. A.RES. 92/ 50**;** Ülker, **a.g.e.,** s. 10
382 Atıf Paşa, **Yemen Tarihi**, C.2, Dersaadet 1326, s. 209
383 İrtem, **a.g.e**. s., 148

ile mülakata çalışmışlarsa da muvaffak olmaksızın geri dönmüşlerdir.[384]

Heyetin Yemen'de yapmış olduğu araştırmalar neticesinde İstanbul'a gönderdiği layihalar ve mazbatalar Meclis-i Mahsus'da öylece duruyordu. Gönderilen layihalarla, mazbataların yıllarca dikkate alınmamasında; Sadaret'de altı yıl görev yapan Halil Rıfat Paşa'nın zaafı ile Ferid Paşa'nın sadrazamlığında Avrupa devletlerinin yürüttükleri müdahaleler ve Ferid Paşa ile Hüseyin Hilmi Paşa arasında görülen infial etkili olmuştur.[385]

Öte taraftan Zeydiyye mezhebinin imamının ise karargahı olan Sa'da'dan Zeydi kabileler üzerinde nüfuzunu kullanarak başlattığı girişimler karşısında ülkede kavga ve çatışmanın önüne geçilemiyordu. Bu durum üzerine Dahiliye Nazırı tarafından Hüseyin Hilmi Paşa'ya yazılan bir telgrafta; meseleye dair müstakil bir şekilde davranarak, sükûn ve asayişi ihlal edip, Müslümanlar arasında nifak tohumu saçan bir kabile reisinin her ne şekilde olursa olsun, bir an evvel izâlesi yahut devletin menfaatine olacak şekilde itaat altına alınması seçenekleri sunulmuştur. Dahiliye Nazırı'nın bu önerisi karşısında Hüseyin Hilmi Paşa cevabında; zannedildiği gibi Şâki'nin izalesinin pek mümkün olmadığını, ayrıca bunun imkanı bulunsa bile bu kez halefi olacak imamın da tıpkı selefi gibi kıyam yoluna sapacağını belirtir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu yanıtı karşısında Dahiliye Nazırı son derece mühim ve nazik olan bu meselenin merkezden bağımsız olarak sadece Yemen Vilayeti'nin çözümleyebileceği bir sorun olmadığını fark etmiştir.[386]

Hüseyin Hilmi Paşa dört yıl süren Yemen Valiliği sırasında Vilayet'deki her türlü meseleyi yakından tahkik etmiş ve bilhassa hazırlamış olduğu birtakım rapor ve mazbatalar vasıtasıyla birçok kez Vilayetin durumundan İstanbul yönetimini haberdar etmiştir.

Bu doğrultuda ıslah heyeti ile müşterek olarak hazırlanıp Yemen'den gönderilen 21 Ekim 1898 tarihli mazbatada, Yemen'de sükûn ve asayişin idamesi için birtakım önerilerde bulunulmuştur. Buna göre; a) Şâki-i Mahûd'un fesat ve şekâvetine alet olan ve Yemen'in kuzey ve doğu taraflarında ikâmet etmekte olan, Bilad-üş Şeref denilen mahallerin ahalisi ile Haşed, Bekil, Erheb, Hemedan, Havlan, Nehm, El-Huda ve Bilad-ı Bostan'da Beni Matr, İyal Serih'de Beni Abd ve Cebel İyal Yezid kabilelerinin ciddi surette ıslah edilmeleri gereklidir. b) Hudeyde ve Asir Sancakları arasında oturan ve bu iki livanın birbirine olan yakınlığına mâni olmakla beraber, Midi, Şefik ve El Vesim sahillerini haksız yere istila ederek, daimi surette hariçten getirdikleri silah ve cephaneyi Şâki- Mahûd'un nüfuz alanı olan mahallere ve vilayetin diğer taraflarına satarak Yemen'deki isyanın uzamasına alet olan Beni Mervan kabilesinin tedib ve ıslah edilmesi ve Midi, Şefik, El Vesim iskelelerinde birer müdürlük teşkil edilip, yeterli miktarda asker ikâme edilerek sahillerin inzibata alınması lazımdır. c) Hudeyde

[384] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 207- 208
[385] Memduh Paşa, **Yemen Kıtası Hakkında Bazı Mütalaat,** Numune-i Tıbaat Matbaası, Dersaadet 1324, s. 3,
[386] Memduh Paşa, **a.g.e,** s.13, 14

ile Taiz Sancaklarına bağlı vilayetin güney tarafında bulunan boş, âtıl haldeki limanların dahi muhafaza altına alınmasıyla beraber, tekâlif-i emiriyeyi ödemekten daima uzak durarak, asayiş ve emniyeti ihlal edecek hareketlerden geri kalmayan Beyt-ül Fakih Kazası'na bağlı Zeranik ve Zebid Kazası'na tabi Habeş kabileleri ve Sab-ı Ali ve Safel ahalisinden ve Moha Kazası kabilelerinden bazılarının askeri kuvvet kullanılarak ıslahları icap etmektedir. d) Zû Mehmed ve Zû Hüseyin kabilelerinden Taiz Sancağı'nın bazı mahallerine duhül ile livanın asayişini tehdit ve ihlal ederek, liva dahilinde kuvvet ve nüfuz kazanarak keyfi hareket eden ve mütegallibe meşayih nezdinde askerlik hizmetini ifâ ederek ahali arasında kavga ve çatışmanın devamına sebep olan esirlerin yakalanarak liva dahilinden uzaklaştırılmaları gerekir. e) Tekâlif-i emiriyeyi vermeyen Ride Kazası ile diğer bazı mahaller halkına karşı kuvvet kullanılması gerekmektedir.[387]

Hüseyin Hilmi Paşa ile Heyet-i Islahiye tarafından ortak olarak hazırlanan 28 Mayıs 1899 tarihli telgrafda; Şâki-i Mahûd'un bugün ve ilerideki isyanını önlemek için birtakım tedbirlerin alınması ve asayişin kararlaştırılması gerekliliğinden söz edilmekteydi. Bunun için evvela, Şâki-i Mahûd'un nüfuzu altında olup, Zeydi kabilelerle asilerin ikâmet ettiği mahallerden öncelikle Hacur ile Haşed taraflarında önemli noktalar ile Midi, Cizan, el Vesim sahilleri idare altına alınmalı, daha sonra Cizan'dan Sa'da'ya doğru hareket ederek Sa'da ve havalisi işgal edildikten sonra mevkilerin ihtiyaç ve tahammülüne göre mülki teşkilatlanma yeniden düzenlemeliydi. İkinci olarak ise şimdiye kadar hiçbir kaza ve hatta vilayet merkezinin civarındaki nahiyeler bile inzibat altına alınamadığından, birtakım asi kabilelerin cezalandırılması ve Şâki-i Mahûd'a meylederek, ıslahata engel olan nüfuzlu kimselerden ıslahı mümkün olmayanlarının Yemen'den uzaklaştırılması gerekmekteydi. Ayrıca bunların uygulanabilmesi için askerin arttırılması, kışla hastane tesisi, tıbbi malzeme temini, nakliye esterlerinin arttırılması, vilayet gelirlerinden ödenmesi mümkün olana kadar Hudeyde gümrük gelirlerinin ordunun masrafları için ayrılması ve Luhayye'den Hacur, Hacce, Umran'a uğrayarak San'a'ya ve sahiller tutulduktan sonra Luhayye'den sahili takiben Asir'e bir telgraf hattı uzatılması önerilmekteydi.[388]

Yemen'de idari ve askeri işleri birbirinden ayırmak amacıyla valilik ve kumandanlığın tek kişinin uhdesinde toplanmasından vazgeçilmiş olmasının da etkisiyle olsa gerek idari bir amir sıfatını haiz Hilmi Paşa, daha çok meselenin idari boyutuyla ilgilenmiştir. Bu nedenle Yemen'deki Şaki Yahya'nın başlattığı Zeydi isyanının önüne geçebilmenin de idari anlamda yapılacak birtakım düzenlemeler ve ıslahatlar sayesinde gerçekleşebileceğine inanmaktaydı.

Hilmi Paşa'nın idari isteklerinden biri ve en önemlisi de büyük bir coğrafya olduğu

[387] Memduh Paşa, **a.g.e.,** s. 49- 51
[388] Memduh Paşa, **a.g.e.** s. 51

gerekçesiyle Yemen'in dört vilayete taksim edilmesiydi. Paşa, 8 Eylül 1899 tarihli telgrafında vilayetin dörde taksimi ve bunun teferruatından bahsediyordu. Buna göre, San'a, Taiz, Hudeyde ve Asir Sancakları'nın mevcut sınırlarıyla birlikte birer vilayet olarak kabulü ve San'a Vilayeti'nde Zimar ve Hucca; Taiz Vilayeti'nde Hicriye ve Ka'tabe; Hudeyde Vilayeti'nde Zebid ve Ebu Ariş, Asir Vilayetinde Mihail ve Gamed Kazalarının mutasarrıflığa dönüştürülmesi ve Asir'e mesafe olarak uzak bir noktada bulunan Sabya Kazası'nın Asir'den ayrılarak, Hudeyde ve civarından Ebu Ariş Sancağı'na bağlanması, fakat yeniden teşekkül edecek vilayetin hudutlarıyla şimdi mevcut olan ve yeniden teşkili elzem olarak bulunan 15 kadar kaza ile 50'yi aşkın nahiyenin hudutlarıyla isimlerini ve mevkilerle münasebetleriyle ahalinin geleneklerine göre hangi sancak ve kazaya dahil edileceği gerekeceğini kararlaştırmak hususlarının tayin olunacak vilayet mutasarrıfına havalesiyle, onlar tarafından yürütülecek tetkikat üzere kademe kademe uygulanarak yürürlüğe koymanın daha faydalı olacağı düşünülüyordu. Sa'da'nın önemli noktalarıyla Sa'da-Ebu Ariş arasındaki arazi Padişahın'da kararıyla işgal altına alındıktan sonra Sa'da'nın mutasarrıflık şeklinde mi yoksa diğer bir şekilde mi idaresinin lazım geleceği Asir Vilayeti'nce tetkik olunması lazımdır.[389]

Islah heyetinin Yemen Valiliği ile yürüttüğü çalışmalar sonucunda 1898 yılı içinde hazırlanıp, bir sureti Bâb-ı Âli'ye diğer bir sureti de Hüseyin Hilmi imzasıyla 1 Aralık 1898'de II. Abdülhamid'e arz edilen rapor, genel hatlarıyla halkın sosyal, kültürel ve ekonomik durumu;Yemen toprakları ve bölge ikliminin özellikleri, vilayetin nüfusu ve yıllık tahmini gelir miktarı, iç karışıklık ve isyanların sebepleri gibi konularda bilgiler verip önemli tespitlerde bulunuyordu. Bilhassa Yemen'deki iç karışıklık ve isyanlara ayrılan satırlarda: Bölgedeki isyanların sebebinin yalnızca mezhebi taassupla ilgili olmadığı düşünülüyordu, çünkü köy, kasaba ve şehirlerde sakin olan ulema ile işleri güçleri kabileler arasında dolaşarak fesat çıkarmaya uğraşan "fukaha" dışında, Yemenliler içinde Zeydiyye mezhebinin esaslarına vâkıf kimseler yok denecek kadar azdı. Hilmi Paşa, İslamiyet'e taassup derecesinde bağlılıklarıyla meşhur olan Yemen kabilelerinin aslında "adat-ı cahiliyenin muhafaza ve ihyası"na gayret eden, şer'î hükümlere riayetsiz kimseler olduğuna inanmaktaydı. Buna göre kabilelerin, Osmanlı Devleti'ne isyan eden eşkıya liderini desteklemesinin üç ana nedeni vardı. Bunlardan birincisi, bölgede görev yapan bazı memurların keyfi ve kanunsuz tasarrufları; ikincisi bazı "fesedenin" halkı devlete karşı kışkırtması; üçüncüsü ise dağ ve çöl ortamında yetişmiş ve ömürlerinde rahat yüzü görmemiş "vahşilerin", günde bir kıyye hububat veya ayda ikişer riyallik bir ücret karşılığında asilere katılacak kadar "fakr-ü zaruret" içinde olmalarıydı. Eğer Hükümet, eşkıya liderine ayda iki riyale hizmet edenlere daha fazla para verirse bunlar "Asâkir-i Şâhâne'ye karşı teşhir ettikleri silahlarını bila-tereddüt husema-yı

[389] Memduh Paşa, **a.g.e.** s. 51-52

hükümet aleyhinde" kullanırlardı.[390]

Raporda Yemen halkının ulaşım problemlerinin çözümlenmesi konusu üzerinde de durulmuştur. Buna göre yirmi sene önce San'a ile Hudeyde arasında bir şose yol yapımına karar verilip, bazı mahallerde çalışmalara başlanmış fakat mesafenin onda biri dahi inşa edilememişti. Zaten şose geniş olmadığından, hem arzu edilen amaçları gerçekleştirmekten uzak, hem de sel baskınları yüzünden oldukça masraflı olacaktı. İşte raporda; yol problemi ve nakliye araçlarının yetersizliği yüzünden asker sevkinde birtakım güçlüklerle karşılaşıldığından bahsedilerek, ulaşım sorununun çözümü olarak Hudeyde ile San'a arasında en kısa zamanda bir demiryolu inşa edilmesi önerilmekteydi. Bu demiryolu, Yemen'in ticari ve ekonomik gelişmesini sağlamanın yanında askeri ve siyasi açıdan da büyük avantajlar getirecek, bu sayede askeri nakliyat ve harekat sırasında karşılaşılan olumsuzluklar ortadan kalkacak ve Yemen'de öteden beri arzu edilen intizam sağlanmış olacaktı. Hüseyin Hilmi Paşa, şimendifer hattının tesisinden daha önemli siyasi ve askeri tedbir tasavvur edilemeyeceğini beyan ederek, bu yolda yapılacak fedakarlık ve harcamaların karşılığının ileride fazlasıyla alınacağını iddia etmekteydi. Yapılan ilk tetkiklere göre Hudeyde'den Huceyle'ye kadar olan yaklaşık 80 kilometrelik mesafenin gayet düzgün ve inşaat için son derece uygun olduğu tespit edilmişti. Hacile/Huceyle'den San'a'ya kadar temdid olunacak güzergahta bazı meyiller görülüyorsa da, bunların halledilmesi büyük masraflara yol açmayacaktı. 300 kilometreyi bulacak demiryolunun, dar hatlı inşa edilmesi ihtiyaçların görülmesi açısından yeterliydi. Raporda ayrıca San'a ve Hudeyde ahalisi içinde böyle bir eserin faydalarını takdir edecek fikir ve sermaye sahiplerinin olmadığına dikkat çekilerek, demiryolunun devlet tarafından yaptırılmasının daha uygun olacağı belirtiliyor, inşaat tamamlandıktan sonra da üyeleri Osmanlı vatandaşları veya sadece Müslümanlardan oluşan bir şirket marifetiyle işletilmesi öneriliyordu.[391]

Hüseyin Hilmi Paşa her ne kadar çoğunlukla idari konularla ilgilenmişse de askeri anlamda da birtakım düzenlemelerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Yemen Zabtiye Alayı'nın jandarma olarak düzenlenmesi için 1898'de çalışmalar başlatılmıştır. 21 Mayıs 1899 tarihinde ise Yemen'de Jandarma Alayı teşkil edilmiştir. Yemen'de istikrarı sağlamak amacıyla Yemenlilerden zabıta istihdam edilmesine çalışılmıştır. Ancak bunların güvenilir olmasına özen gösterilmiş ve rütbe olarak da en fazla yüzbaşılığa kadar yükselmelerine izin verilmiştir. Ayrıca isyancılara karşı tedbir almak ve Yemen'in güvenliğini sağlamak için Nizamiye Taburlarındaki asker sayısı artırılmıştır. Sayısı artırılan taburlarla isyana kalkışan kabileler üzerine harekete geçilmiş ve bu askerî tedbirler sayesinde başarı sağlanmıştır. Özellikle de

---

[390] Ufuk Gülsoy, *" Yemen Demir Yolu Projesi"*, **Bir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,** C.5, Yesevi Yay. İstanbul 1996, s. 82-84

[391] Gülsoy, ***a.g.m.,*** 84-85

Hicaz ve Asir taraflarındaki taburlar Yemen'e getirtilmiştir. Bunların dışında Redif taburları da Yemen'e gönderilmiştir. Yine bu yıllarda (1898-1902) isyana katılanlar için de tedbirler alınmıştır. İsyancı Yemenliler ya Rodos Adası'na sürgün edilmişler yahut Trablusgarb'da oluşturulan bir fırka için gönderilmişlerdir. 1898 yılında tutuklanan asi Yemenliler, Hudeyde'den devlete ait vapurlarla sevk edilmişlerdir. Trablusgarb'a gidecek olanlar önce Çanakkale'ye, daha sonra da Trablusgarb'a gönderilmişlerdir. Bazıları ise Rodos Adası'nda ikâmete tabii tutulmuşlardır.[392]

Bunların dışında Hüseyin Hilmi Paşa merkezden aldığı talimatlar gereği, Yemen'de mali işleri yoluna koymak için de birtakım düzenlemeler yapmıştır. Verginin usulüne göre toplanması için halktan alınacak miktarlar yeniden tespit edilmiştir. Her köy, kasaba ve bölgenin ödeyebileceği miktarı belirlemiş ve o yörenin ileri gelenine de tahsil işi verilmiştir.Yemen'den toplanan gelir miktarının artırılması için çalışmalar da yapılmıştır. Pazar yerlerinden alınan rüsum-ı müteferrikanın Yemen'deki senelik geliri 10 milyon lira olduğu tespit edilmiştir. Bu miktarın 12 milyon liraya çıkarılması için tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden biri pazar yerlerinin toptan ihale edilmesi yerine tek tek ihale edilmesidir. Bu öneri Yemen'de uygulanmıştır. İkinci öneri ise pazar yerlerinin bölgedeki kabileler yerine bizzat devlet tarafından idare edilmesinin uygun olacağıdır. Bu önerinin, Yemen'de Osmanlı askerinin olayları kontrol altına almasından sonra uygulanabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca elde edilen gelirlerin korunması ve Yemen'deki sermaye akışını düzenlemek için Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin açılmasının gerekliliği yönünde de uyarılarda bulunmuştur. Yemen'de Müslüman halkın çok azının sermaye sahibi olduğu ve ticaret ve sarraflık Rumlar ile Hintlilerin elinde olduğundan bahisle en kısa zamanda bir banka şubesinin açılmasının faydalı olacağı belirtilmiştir, fakat Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu gayretlerine ve girişimlerine rağmen Yemen'de Osmanlı Bankası'nın bir şubesi açılamamıştır.[393]

Hüseyin Hilmi Paşa Yemen'de bulunduğu dört yıllık görev süresi boyunca siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik olmak üzere birçok alanda düzenleme ve yenilikte bulunmuş olmasına rağmen ne yazık ki Yemen'de uzun vadeli sükun ortamı sağlanamayacak ve mevcut problemler yirminci yüzyıl boyunca dahi Osmanlı Devleti yöneticilerinin karşısına bir sorun olarak çıkmaya devam edecektir.

---

[392] Yahya Yeşilyurt, *" Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast*" **OTAM**, S. 34/ Güz Ankara 2013, s. 266

[393] Yeşilyurt,*" Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast*", s. 267

İKİNCİ BÖLÜM
YAHYA HAMİDÜDDİN'İN ZEYDİ İMAMETİ ve İMAM YAHYA'NIN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA KARŞI İLK İSYAN GİRİŞİMİ

2.1 İmam Yahya'nın Hayatı ve Zeydi İmamlığına Geçişi

2.1.1 İmam Yahya'nın Doğumu ve Eğitim Hayatı

Yemen tarihinin ismi en çok zikredilen imamlarından birisi olarak bildiğimiz ve tam adı“ Yahya İbn-ül-İmam Mansur Billah Muhammed b. Yahya Hamidüddin” olan İmam Yahya m. 25 Haziran 1869/ h.15 Rebi'ülevvel 1286 tarihinde San'a yakınlarındaki Hayme bölgesinde doğmuştur.[394] İmam Yahya'nın 1869 senesinde doğduğu konusunda tarihçiler arasında ortak bir kanaât hâsıl olmasına rağmen, doğum yeri ile ilgili birtakım ihtilaflar mevcuttur. Araştırmacıların çoğu tarafından ittifakla kabul edilen genel görüşe bakılırsa İmam Yahya San'a şehrinde doğmuştur.[395] Konuyla ilgili çalışmalar yapan Fuad Abdülvahhab Ali eş-Şâmi ilk olarak Dr. Muhammed Salih başta olmak üzere bazı araştırmacıların iddialarına dayanak olarak gösterdikleri “Ed-Durr-ül Müntakatü'l-lil Cendari” isimli eseri incelemekle işe başlamıştır. Şâmi, yapmış olduğu incelemeler neticesinde iddialara dayanak olarak gösterilen kitabın el yazması olan asıl nüshasında dahi İmam'ın San'a'da doğduğuna dair kayıt bulunduğuna rastlamıştır. Dolayısıyla Şâmi, Dr. Salih başta olmak üzere birtakım kişilerin İmam'ın doğum yerini Hayme olarak göstermelerinin altında yatan esas sebebin kaynak aldıkları “Ed-Durr-ül Müntakatü'l-lil Cendari” adlı eserin el yazması ve daha sonraki basımları arasında birtakım farklılıklar bulunmasından kaynaklanan bir yanlış anlama olabileceğini iddia etmektedir.[396]

İmam Yahya, babası İmam Muhammed Mansur b. Yahya Hamidüddin ve babasının arkadaşı imam Muhsin eş-Şehhari ve İmam el-Hâdi Şerefiddin Ebu Nîb'in gözetimi altında yetişmiştir.[397] Oğlu Yahya'nın özel olarak yetişmesini isteyen İmam Mansur, Yahya'yı altı

---

[394] Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar, **Siretü'l-İmam Muhammed b. Yahya Hamidüddin; Kuteybetü'l-hikme min Sireti' İmami'l- Ümme** (dirase ve tahkik Muhammed İsa Sâlihiye), C. 1, Amman, Dârü'l Beşir, 1998, s. 12, Osmanlı belgelerinde ise İmam Yahya'nın çoğunlukla “Şaki Mahud”, “Şaki Yahya” veya “Seyyid Yahya” gibi lâkablarla zikredilmekte olduğuna rastladık. Bu durumu Osmanlı yönetici sınıfının Yahya'nın imametini tanımadığının açık bir göstergesi saymak yanlış olmasa gerektir. Ayrıca Abdülhamid'e benzememesi için Osmanlı resmi çevrelerince Hamidüddin ismi yerine daha çok Hemididdin şeklinde anıldığı da bilinmektedir. Mim Kemal Öke- M. Lütfullah Karaman, **Adı Yemen'dir... Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Yemen,** Ufuk Kitapları, İstanbul 2003, s. 18,

[395] Mustafa Öz, *“Mütevekkil Alellah Yahya Hamidüddin”*, **TDVİA,** C. 32, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s. 215; Ahmed Kayid Saidi, **Hareketü'l Muarızati'l-Yemeniyye fî Ahdi'l- İmam Yahyâ b. Muhammed Hamidüddin (1904- 1948 m.- 1322-1367 h.),** San'a, Merkezü'd- Dirasat ve'l Buhusi'l- Yemen; Beyrut, Dârü'l Âdâb 1983/ 1403 s. 32

[396] Fuad Abdülvahhâb Ali eş-Şâmi, **Al Alakât Beyne'l- idare-il-Osmaniyye ve'l İmam Yahya m. 1904-1918-h. 1322- 1337),** Yemen, 2009, s. 34

[397] Fuad Abdülvahhâb Ali eş- Şami, **a.g.t.,** s. 34; Ahmed Kayid Saidi, **a.g.e.**, s. 32

yaşından itibaren Kur'an ilmini öğrenmesi için dönemin meşhur âlimlerinin yanına göndermiştir. Böylece Yahya San'a, Cebel-Ehnûm, Medan, Şehhâre başta gelmek üzere dört farklı bölgede ikâmet eden şeyh ve âlimlerden eğitim almıştır. Yahya'nın ileride bir imam olarak yetişmesinde dönemin ileri gelen âlimlerinin pekçoğunun katkısı bulunuyorsa da bu âlimler arasında hiç şüphesiz ilk sırada zikredilmesi gereken isim İmam Mansur'dur. Yahya öncelikle döneminin büyük âlim ve şeyhlerinden birisi olan babası İmam Mansur'un yanında Arapça gramer, fıkıh ve hadis derslerine devam etmiş ve neticesinde almış olduğu bu derslerden başarılı olduğunu gösteren bir icâzet almayı başarmıştır.[398]

San'a'da bulunduğu süre içinde İmam Yahya'nın yetişmesinde emeği geçen hocalar arasında Şeyhülislam Ali b. Ali el Yemâni-es-San'âi, Muhammed b. Abdülmelik b. Hüseyin el- Anisi, Ahmed b. Rızk es-Seyyani, Muhammed b. Ahmed el-Arâsi, Abdullah Ali el Hadûri gibi âlimler bulunmaktaydı.[399] Yahya bu âlimlerden çoğunlukla fıkıh, mantık, Arapça gramer, usul ve edeb dersleri almıştır. İmam'ın eğitiminde önemli bir yeri olan bir başka âlim ise San'a'nın nüfuzlu ve tanınmış ailesi olarak ün salmış olan Kebsi ailesine mensup imamlardan birisi olan Zeyd b. Ahmed b. Abdullah el- Kebsi'dir. İmam Yahya bu tanınmış şahıstan da fıkıh dersleri almıştı. Bunların haricinde Abdürrezzak b. Muhammed el- Rakihî, Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Cedîrî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el A'râsî, İsmâil b. Ali el-Rîmî, Sa'ad b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed eş-Şarkî'yi de İmam'ın ders aldığı isimler arasında zikredebiliriz.[400] Almış olduğu bu eğitimlerin neticesinde henüz daha yirmi yaşına geldiğinde edebiyat meclislerinde konuşabilecek bir seviyeye ulaşarak, sohbeti dinlenir bir zât hâlini almaya başlayan Yahya bundan böyle ilmi seviye bakımından neredeyse diğer âlimlerle yarışabilecek bir hâle gelmiştir.

Yemen'de ilim öğrenmek sadece belli bir yerde gerçekleştirilen bir durum değildi. İyi bir âlim olarak yetişebilmek için Yemen'in farklı bölgelerine dağılmış surette bulunan bilginlerin bilgi ve tecrübelerine başvurmak zorunda olduğunun farkında olan İmam Yahya h. 1307'den h. 1310 senesine kadar babasının derslerine devam etmiş, h**. 1310** senesinde yirmili yaşlara geldiğinde ise babasının da rızâsını alarak bu kez Hicretü'l ûlman, Hicret-Ma'mere ve Medan'da bulunan şeyhlerle görüşmeye başlayarak eğitimini bir üst seviyeye taşımaya çalışmıştır. Özellikle Yemen'in kuzey bölgesindeki Zeydi âlimlerin bulunduğu mevkilere gitmiş ve bu bölgedeki âlimlerden birisi olan Lütf-el Bâri Muhammed b. Şâkir'den fıkıh, Arapça, tefsir ve mantık dersleri almayı sürdürmüştür. Yine Yahya, mühim bir hadis âlimi olan ve "Cendari" lâkâbıyla tanınan Ahmed b. Abdullah b. Muhsin el-Kuhayta'dan da dersler almıştır. Bu derslerin sonucunda Kuhayta hadis ilmi üzerine İmam Yahya'ya icâzet vermiştir.

---

[398] Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar, **a.g.e.**, s. 12-13
[399] Fuad Abdülvahhâb Ali eş-Şami, **a.g.t.**, s. 34-35
[400] Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar, **a.g.e,** s. 16-17-18

Yahya h. 1315-1317 tarihleri arasında da Abdullah İbn. Ahmed el- Mücâhid isimli fıkıh âliminin derslerine katılmıştır. Abdullah El Cendari tarafından 1908 senesinde aldığı icaze ile bir bakıma İmam, İslamiyet ile ilgili bütün konuları anlatabilme yeterliliğine sahip olacaktır. Yine kaynakların belirttiğine göre Yahya, İbrahim b. Abdullah el- Gâlibi'den de Arapça ve mantık derslerini verebilecek seviyede olduğunu gösteren icazet almış, ayrıca Hicret-i Dahyan'da ise Muhammed b. Abdullah el- Gâlibi'den ders ve icâze almıştır. Bunların dışında Ali b. Hüseyin b. el-Magribi ile el Hüseyin b. Ali el-Ömeri'de İmam'a icâzet veren isimlerdir.[401]

Görüldüğü gibi Yahya, küçük yaşlardan itibaren fıkıh, kelam, mantık, hadis dersleri ile Arapça ilimler, Arapça gramer, belâgat derslerinin hepsini almış, Akd-üs Semin Fi Mâ'rifet Rabbil-âlemin başta olmak üzere Zeydi mezhebiyle ilgili yazılmış olan önemli kitapları incelemiş ve mezhebin esaslarıyla ilgili bilgilere ulaşmıştır.[402] Böylece evvela babası ile ailede başladığı eğitim-öğretim hayatını daha sonra Yemen'in saygın âlimlerinden almış olduğu dersler ile tamamlamıştır. Sonuç itibariyle son derece iyi şartlarda yetişmiş olan İmam'ın ünü Yemen sınırlarını dahi aşacak ve Bağdat, Hindistan, Mısır ile Şam'da bulunan âlimler dahi kendi ilmi seviyelerini yükseltmek, şöhretlerini artırmak ve en çok da ilmi hususlardaki meşruluklarını sağlayabilmek için İmam Yahya'nın nezdine gelmeye başlayacaklardır. Bugün dahi Yemen tarihçilerinin hepsi farklı mezheplerden olmalarına rağmen, İmam Yahya'nın âlim ve şâir başta olmak üzere çok yönlü kimliğiyle kazanmış olduğu şöhret tüm tarihçiler tarafından kabul edilmektedir.

İmam siyasi hayata dahil olduktan sonra dahi uzun bir süre hem âlim hem de idare adamı olarak çalışmaya devam etmiştir. Bilhassa Cendari ve Hüseyin b. Ali 'Ömeri ve Ali b. Hüseyin Magribi gibi üç büyük alimden icâzet aldıktan sonra tüm İslam fıkıh konularında ders verebilir seviyede olduğu kabul edildi. Son derece mühim kabul edilen bu icâzeleri almış olmanın da verdiği ayrıcalıkla h. 1326-1328 yılları arasında İmam bazı önemli kitaplardan yararlanarak, din dersleri vermeye devam etmiştir. Her halde bu ilmi özelliklerinin ve ayrıcalıklarının etkisiyle olsa gerek yaşadığı dönemde İmam Yahya, " Allâme ve Fakih" ünvanıyla zikredilmiştir.[403]

2.1.2 İmam Yahya'nın Zeydi İmamlığına Geçişi

İmam Yahya'nın yetiştiği dönem siyasi anlamda düşmanlığın, kargaşa ve çatışmanın son derece yoğun olarak kol gezdiği bir dönemdir. Üstelik İmam Yahya'nın babası İmam Mansur'un da Osmanlı idaresi ile arasının iyi olduğu pek söylenemezdi. Öyle ki İmam Mansur

[401] Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar, **a.g.e.,** s. 21-26
[402] Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar, **a.g.e.**, s.26
[403] Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar, **a.g.e.,** s.29, 31

bulduğu her fırsatta Yemen halkı arasında Osmanlı yöneticilerinin kötülüğünden bahsederek, gizli veya açık bir şekilde Osmanlı aleyhtarlığını sürdürmekteydi. Giderek Osmanlı idaresinden uzaklaşan Mansur işi ileri boyutlara taşıyarak, 1889'da Sa'da'da ayaklanma başlatarak, kendine biât almaya başlamıştır. İşte bu süreçte oğlu Yahya'da babasına katılmakta gecikmeyecek ve onunla birlikte Osmanlılara karşı hareket edecektir. Böylece henüz yirmili yaşlarda iken babası İmam Mansur'un yanında saf tutan İmam Yahya bu tavrı ile hem genç yaşına rağmen ülkesinin meseleleriyle yakından alâkadar olduğu izlenimi vermiş hem de Osmanlı karşıtları arasına adını yazdırmış olacaktı.

İmam Mansur, oğlu Yahya'nın başarılı bir komutan ve siyasetçi olarak yetişmesini, böylelikle de gelecekteki hücumlara karşı hazırlıklı hâle gelmesini çok arzulamaktaydı. Bu amaçla siyasi ve askeri maharet kazanması için ilk olarak h. 1309 senesinde kabile mensuplarını idare etmesi ve onları Osmanlılara karşı cihada davet etmesi amacıyla oğlu Yahya'yı Zû Gaylan kabilesine göndermiştir.[404] Kabile mensuplarıyla görüşen Yahya, bu kabilelerin askerleriyle beraber Haref bölgesine gitmiş ve h.1316'da daha imam olmazdan evvel komutan olarak bunların başında Osmanlılara karşı yürütülen savaşı idare etmiştir. Bu savaş Şerefi'l-'âlâ bölgesindeki Kâhire ve Şahel bölgesinde gerçekleşmiştir. Yine h. 1316 senesinin Recep ayında babasının emriyle kasabayı imar etmek, güçlendirmek ve düşman eline geçmesini önlemek amacıyla Şehhare kasabasına gönderilmiştir.[405] Bunlara ilaveten karışıklık içinde bulunan Habur mıntıkasında beş ay kadar kalarak bölgenin idari meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. Ayrıca babası zaman zaman müzakere etmesi, problemlere çözüm önerileri getirebilmesi için yaşlı ve ileri gelenlerle oğlu Yahya'nın istişare etmesine izin verirdi.[406]

Henüz imam olmazdan evvel de Yahya'nın nüfuz sahibi olduğunu göstermesi açısından bilhassa iki gelişme mühim kabul edilmektedir. Bunlardan birincisi İmam Mansur'un h. 1313 yılında bir bakıma başkentleri gibi nitelendirebileceğimiz Kaflet'ül Azer'in idaresini oğlu Yahya'ya bırakması ve kendisinin de Cebel-i Ehnûm bölgesine çekilmesidir. Yahya burada kaldığı süre içinde askeri ve idari faaliyetleri düzenlemekle uğraşmış ve bölgenin hakimleri, âlimleri gibi ileri gelenlerle müzakere etmiştir. Böylece bir bakıma babasının yokluğunda yöneticilik yapmış oluyordu. Biat çağrısından evvel yaşanan ikinci mühim gelişme ise, Yemen'in kuzey taraflarındaki kabile reisleri, şeyhleri, âmil ve hükümdarları ile irtibat içerisinde bulunmasıdır. Hatta Yahya, gerektiğinde babası İmam Mansur ile mütalaa ettikten sonra bu kabilelere emirler verebiliyordu. Dolayısıyla Yahya henüz babasının sağlığında liderlik için alıştırmalar yapmaktaydı. Bu hususta Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar, işin oldukça

[404] Fuad Abdülvahhâb Ali eş-Şami, **a.g.t.**,s. 35-36
[405] Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar, **a.g.e.,**,s. 76-77
[406] Fuad Abdülvahhâb Ali eş-Şami, **a.g.t.**, s.36

ileri boyutlara ulaştığını ve babasına bağlı komutanların dahi hem âlim hem de bir müctehid olması nedeniyle Yahya'ya tâbi olmak istemeye başladıklarını iddia etmektedir.[407]

Buradan da anlıyoruz ki İmam Mansur bilhassa Osmanlı karşıtı hareketlerinde kabilelerden destek bulabilmek için aracı olarak çoğu zaman oğlu Yahya'yı görevlendirmiş ve bunun etkisiyle Yahya, henüz babasının imam olduğu dönemlerden itibaren siyasi ve askeri meselelerle yakından ilgilenerek, devlet işlerinde tecrübe ve birikim sahibi olmuş ve saldırılara karşı güçlü olabilme yeteneği kazanmıştır.

Yahya'nın hayatında en önemli zaman dilimlerinden birisi, babası İmam Mansur'un vefat hadisesidir. Çünkü bu hadiseden sonra artık resmen bir imamet sorunu hasıl olacaktı ve Yahya'da bu sorunun merkezinde olacaktı.

Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar'ın, Ahmed b. Abdullah Cendari'nin Ed-Durret'ül-Muntaka adlı kitabından naklettiğine bakılırsa 1904 senesi Nisan aylarında Cebel-Ehnûm'da iken İmam Mansur felç geçirerek durumu kritik hale gelmiştir. Bu hastalığına rağmen İmam Mansur kendisinden sonra yerine oğlu Yahya'nın geçmesine yönelik herhangi bir vasiyette bulunmamıştır. Ancak babasının durumunun iyice kötüleştiğini fark eden Yahya'nın, babasının yanında bulunan Lütfü b. Muhammed Şâkir ve Ahmed b. Kasım Hamideddin, Lütfü b. Ali Sâdi-el Havsi, Abdülvahhab b. Muhammed el-Mücahid el Şemâhi ve Yahya b. Hasan Nasâr, Muhammed b. Ahmed Hamid el- San'ani ve Ali b. Abdullah el-Eryâni, Ali b. Ahmed el Habâni, ve Hüseyin b. İsmail el-Şâmi isimli âlimlerden bazılarını Kaflet-ül Azer'de Nevvaş Kalesi'nde toplayarak ne yapılması gerekeceğini konuştuğundan söz edilmektedir. Kısa süre sonra da babasının vefat haberinin gelmesinin ardından Yahya ileri gelen âlimlere babasının ölüm haberini duyurmuş ve ardından imamet geleneğine uygun olarak babası İmam Mansur'un yetkileri ile Beyt-ül Mâl hazinesi ve silahhanenin anahtarlarını babasının adamlarına teslim etmeye çalışmıştır. Ayrıca yeni bir imam seçmeleri yönünde âlimlere talepte bulunmuş olmasına rağmen, âlimlerin bunu reddederek imamet için en uygun kişinin kendisi olduğunu beyan ettikleri iddia ediliyor.[408] Burada mühim olan bir husus, Yahya'nın bu imam konusunu yalnızca babasına yakınlıkları ile bilinen bazı âlimlerle görüşmüş olmasıdır. Bunların haricindeki kabile reislerine, kaymakamlara, mülki idarecilere, nâzırlara, mâli idarecilere babasının vefatı ve yerine geçecek kişinin kim olduğu bildirilmemiştir. İmam Yahya'nın sadece belli âlimlerle görüşüp, geri kalanına malumat vermeyişinin sebebine dair kesin bilgi olmamakla beraber, böyle bir hareketin altındaki gerçek sebep bir tarafta Osmanlı idaresi altında yaşayan âlimlerin İmam Mansur'un ölümünden haberdar edilmeyerek, Osmanlı yönetiminin kendilerine karşı bir taarruza geçmesini engellemek diğer tarafta imamet

[407] Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar,, **a.g.e.,** s. 77-78
[408] Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar, **a.g.e.** s. 86-87

davasında kendisine rakip çıkmasını önlemek düşüncesidir. Çünkü Yahya, Zeydi geleneğinde herkesin kendini imam olarak ilan etmeye hakkı olduğunu biliyordu. Bu nedenle konuyu gizlice halletmeye çalışmıştır.

Aslına bakılırsa burada karşımıza çıkan mesele İmam Yahya, İmam Mansur'un tek erkek evladı olmasına rağmen, imamlığa geçişinin zannedileceği gibi doğrudan veraset yoluyla olmadığıdır. Yahya'nın gerek küçüklüğünden itibaren almış olduğu eğitimin mahiyeti gerekse siyasi ve askeri tecrübeleri göz önünde bulundurulduğunda âlim-müctehid sıfatıyla imamlığı hak ederek kazandığı aşikârdır. Nitekim bu özellikleri nedeniyle Yahya'nın imamlığı İmam Mansur'un yakın çevresi tarafından kabul görecektir. Nitekim meseleye bu yönüyle bakan araştırmacıların çoğunun ittifak ettiği husus; Yahya'nın imamete veraset yoluyla gelmediği, bunun yerine babasının vefatından sonra bazı âlimlerin kendisine biat etmesi ve kendisinin de imamlık yolunda önüne çıkan engelleri kaldırmasıyla fiili olarak başa geçmiş olduğudur.

Neticede Yahya m. 4 Haziran 1904/ h. 20 Rebi'ülevvel 1322 Cuma günü biat çağrısında bulunarak, resmen imamlığını ilan etmiştir. [409] Ardından " El Mütevekkil Alellah" ünvanını alarak o sırada Osmanlı hakimiyetinde bulunan San'a'ya bağlı yerleşim merkezlerinden olan Kafletü'l Azer'de imamet görevine getirilmiştir.[410]Biat merasiminden sonra San'a, Zemar ve Ravza başta olmak üzere Yemen'in birçok yerinden ileri gelenler İmam Yahya'ya biat için Kaflet-ül Azer'e gelmişlerdir. Yahya'nın imamlığını kabul için gelen bu isimler arasında Ali b. Abdurrahman 'Aşiş, Yahya b. Muhammed b. İshak, Ali b. Hasan Sâri, Abdullah b. Yahya el-Bedri, Muhammed b. el- Mehdi Muhammed ve Hasan b. Zeyd yer almaktaydı. Yine bazı neferler, komutanlar başta olmak üzere özellikle en önemli Zeydi kabilelerinden olan Haşed, Bekil, Hemedan, Şeref kabileleri İmam Yahya'nın imamet davetini kabul etmişlerdir.[411]

Bunların haricinde imamet davası sırasında elbette Yahya'nın imamlığına olumlu bakmayanlar bulunmaktaydı. Bilhassa Dahyan ve ona yakın bölgelerdeki âlimler İmam Yahya'ya biât etmeye gelmemişlerdir. Dahyan ve ona yakın bölgelerdekinin düşüncelerine dair şöyle bir olaydan bahsedilmektedir. Buna göre, İmam Mansur'un ölüm haberinin bu bölgelerdekilere ulaşması üzerine Dahyan'da bir görüşme gerçekleşmiştir. İmam'ın ölümünün ikinci sabahında yapılan bu toplantıya katılmak için bir grup alim Dahyan bölgesine gelmiştir. Fi Beyt-i E'lel-Ucra ailesinin evinde yapılan toplantıda Kitabullah, Kur'an ve Sünnet'in hükümlerine başvurularak karşılıklı diyalog sürdürülmüştür. Görüşmeler sonunda İmam Mansur'un çok iyi birisi olduğu kabul edilmiş fakat oğlu Yahya'nın yeterince salih bir kimse

---

[409] Fuad Abdülvahhâb Ali eş-Şami, **a.g.t.,** s. 37; Öz, *" Mütevekkil Alellah Yahya Hamidüdin"*, s. 215

[410] Ahmed Kayid Saidi, s. 32; Öz, " *Mütevekkil Alellah Yahya Hamidüdin",* s. 215; Açıkalın Serpil-Coşkun Gamze-Laçiner Sedat; Yemen Dosyası; Fakirlik ve Terör Kıskacında Bir Ülke, Usak Yayınları, Ankara 2010 s. 56

[411] Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar, **a.g.e. s. 95-96**

olmadığı, geçmişinin babası ile uyuşmadığı yönünde fikirler ortaya atılmıştır.[412]

İmam Yahya Hamidüddin'e muhalefet edenler arasında bilhassa ismini zikretmemiz gereken şahsiyet Hasan. b. Yahya el-Kasımi Dahyani'dir. Ünlü bir âlim olarak fıkıh, tefsir alanında hatırı sayılır eserler bırakan Dahyani, 1319 senesinde İmam Mansur döneminde dahi Havlan, Razeh şeyhleriyle haberleşmeye ve onları İmam Mansur karşısında kışkırtmaya çalışmış bir isimdir. Ne var ki bu muhalif tavrına rağmen, İmam Mansur'un nüfuzundan çekiniyor ve kendisini resmen imam olarak ilan etme cüretinde bulunmayarak sadece İmam Mansur'un yaptıklarını eleştirmekle yetiniyordu. Oysa şimdi İmam Yahya'nın imametine açıkça meydan okumak cesaretini kendisinde bulan Kasım Dahyani, İmam Yahya'nın imametini ilan ettiği tarihten altı gün sonra Felele bölgesinde, İmam Yahya'nın imamlık vasıflarını taşımadığını, babası İmam Mansur'un şartıyla imam olduğunu iddia etmiş ve "Varislik İmam" karşısında hurucun gerçekleşmesi gerektiğini savunarak, kendini imam ilan edip, El Hâdi ünvanını kullanmaya başlamıştır. Bu olayın neticesinde Yemen'de imamet konusunda bir ayrılık yaşanmıştır ve henüz tam anlamıyla Yahya'nın imamlığını kabul etmemiş olan kabileler bu kez yine Dahyan ve İmam Yahya arasında tereddüt de kalacaklardır. Hatta kuzey bölgesinde bir kısım kabilelerin Dahyani'ye destek vermeye başladıkları da gelen haberler arasındaydı. Durumun farkında olan İmam Yahya bir tarafta Dahyani diğer tarafta Osmanlı tehdidine karşı aynı anda karşı koyamayacağının farkına vararak, başlarda Dahyani ile anlaşmayı dahi düşünmüştür. Bu amaçla sözü dinlenir birkaç kişiyi Dahyani ile görüşmeleri için göndermiştir. Esasında el-Kasım el-Dahyani, İmam Yahya'nın kendisinden önce imam olduğunu kabul etmekle beraber, onun imamlık konusunda bazı noksanlarının olduğunu öne sürüyor, ayrıca Zeydiyye mezhebinin aynı anda iki imam olabileceği yönündeki ilkelerinden hareket ederek kendisinin de imam olarak mevcut olmasının bir sakıncası olmayacağını savunmaktaydı.[413]

Hasan b. Yahya el- Kasımi el-Dahyani ile görüşmeye gönderilen âlimlerden birisi olan âlim Hasan b. Abdullah el-Dahyani yaptığı görüşmelerde onun iddia ettiği gibi, İmam Yahya'nın aslında babasının izniyle İmam olmadığını, aksine âlimlerin seçimiyle imamlığa geçtiğini, üstelik İmam Yahya'nın gayet imamlığa yetkin bir kişi olduğunu, siyasi, askeri ve idari işler konusunda babası döneminden tecrübeli olduğunu anlatmaya çalışmış ve Yemen'de daha fazla insan kanı dökülmemesi için imamet davasından vazgeçmesini teklif etmişse de Kasım el Dahyani imamet iddiasından vazgeçmeyecektir. [414]

İmam Yahya bu durum karşısında çareyi, Dahyani ile müttefik olarak çalışmakta düşünmüştür. En azından bir süreliğine meseleyi askıya alıp, Dahyani'ye karşı savaşları

[412] Fuad Abdülvahhâb Ali eş-Şami, a.g.t., s. 39
[413] Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar,, **a.g.e.**, s. 99-103
[414] Abdülkerîm b. Ahmed Muhtar,, **a.g.e.**, s. 104-110

durdurup, Osmanlılara cihad ilan edilmesini öncelikli hedefleri arasında kabul etmekteydi. Bu doğrultuda İmam Yahya imamlığını ilan ettikten sonra ilk iş olarak, kendisinin âlimler meclisinde resmen imam olarak seçildiğini haber veren mektuplar göndermiştir. İmam ayrıca gönderdiği bu mektuplarda herkesin birlik olup, fesad edenlere karşı cihad farizasını yerine getirmesini istemekteydi. Fesad edenler ifadesiyle bilhassa Osmanlıları kasteden İmam, böylece Türklere karşı takip edeceği mukavemet siyasetine cihad unsurunu da ilave ederek, Osmanlılara karşı yürüteceği muhalefetin niteliğini yalnızca basit bir başkaldırı olmaktan çıkartıp, meseleye dini bir hüviyet kazandırmış oluyordu. Bu durumda İmam Yahya ve taraftarları, yeryüzünde fesad için çalışan şeriatı terk eden ve kullarına zulüm eden kimseler oldukları için Türklerle savaş yaptıklarını iddia edeceklerdir. Netice itibariyle bu dini gerekçe aslında muhalif tutumun meşru bir zemine oturtulmasına yardımcı olacak bir araçtan öteye geçmeyecektir.[415]

2.2 İmam Yahya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı İlk İsyan Girişimi

2.2.1 1904 İsyan Hareketinin Doğuşu ve San'a'nın İmam Yahya Tarafından Kuşatılması

1904 senesinin ortalarında Müşir Abdullah Paşa istifa etmiş yerine Yemen Valiliği'ne Tevfik Bey getirilmiş, ardından Yemen Ordu Kumandanlığı'na Ferik Tevfik Paşa tayin olunmuştur. Tevfik Bey, Yemen Valiliği'ne tayin olduktan sonra Hudeyde –Kerek Mutasarrıfı İbrahim Efendi ile birlikte San'a'ya gitmiştir. Vali Tevfik Bey ve İbrahim Efendi San'a'ya dehaletleri sırasında "Subaşı" denilen mevkide ahalinin sevinç gösterileriyle karşılaşmışlardı. Ahali ilk iş olarak, müftü aleyhinde bir dilekçeyi Vali Tevfik Bey'e iletmiştir. Yemen Ordu Kumandanlığı'na tayin olunan kumandan Ferik Tevfik Paşa ise 1904 senesi Ekim ayının başlarında önce Hudeyde'ye giderek orada bulunan efrad-ı cedide'den beş yüz kadarını ve bir miktar erzakı Hacce ve Hudeyde'den tedarik ettiği develere yüklemiş, bir miktarını da San'a'ya gönderilmek üzere Hacile ambarına sevk ettikten sonra San'a'ya hareket etmiştir. Kumandan Tevfik Paşa, Menaha'ya ulaştığında, Erkân-ı Harb Binbaşısı Zekeriya Bey ve kaza kaymakamı tarafından Menaha ile Mifhak arasında Acez/Acz yolunda eşkıya bulunduğu ve San'a ile Menaha arasındaki Mansur Kalesi'nin eşkıya tarafından tehdit altında kaldığı ve bu sebeple de Miralay Said Bey'in beş bölükle Menar mevkiine gelmiş olduğu haberi kendisine iletilmiştir.[416]

Akşam üzeri Ferik Tevfik kuvvetleri Sûkü'l-Hamis'e varınca, gece yarısı Seraskerlik makamından gelen telgrafnamede eşkıyanın 'Ar ve Hacce mevkilerini kuşatarak isyan

[415] Ahmed Kayid Saidi, **a.g.e**., s. 33
[416] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 229- 230

alanlarını genişlettikleri haberine karşılık bir an evvel San'a'ya gidilerek, Vali Tevfik Bey ile müzakere edilip, acilen tedbir alınması lüzumlu olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine de Kumandan Tevfik Paşa hareket ederek, Menar mevkiinde bulunan Miralay Said Bey'i ve refakatindeki askerleri Mansur Kalesi'ne sevk etmiştir. Kendisi de San'a'ya muvassalat etmiştir. San'a'da iki piyade ve iki nakliye taburu ve iki bölük süvari ve seyyar kale topçusu ve istihkam askerinin toplamının 2200 neferlik bir kuvvetten ibaret olduğu biliniyordu. San'a'ya muvassalatının ertesi gecesi (Cebel Nukm) üzerindeki kale civarına eşkıyanın ateş etmesi üzerine Miralay Rıza Bey kumandasında sevk olunan askerler eşkıyayı uzaklaştırıp, sürmüşse de benzeri vukuat birkaç gece aynı şekilde gerçekleşmiştir. Bu arada Mansur Kalesi'ne gönderilen Miralay Said Bey'in kuvvetleri 'Ar nahiyesindeki eşkıyanın peyderpey çoğalması üzerine tesirsiz kalması karşısında 3 tabur ve 5 dağ topunun sevk edilmesi talebinde bulunmuş ve bunlarla eşkıya topluluğu dağıtılmış ise de bozguna uğrayan eşkıya bu defa Menaha ile San'a arasındaki yolu tutarak, telgraf hatlarını keserek zarar vermiştir. Menaha ve San'a yolunun eşkıya tarafından tutulması üzerine 'Ar nahiyesinde bulunan Miralay Said Bey'in kuvvetleri San'a yolunun muhafazası için Bu'an mevkisine sevk edilerek, eşkıya tarafından tahrip edilen telgraf tellerinin tamiriyle ilgilenmişlerdir. Menaha ve San'a yolunun eşkıya tarafından tutulması en çok zahire yardımı konusunda sıkıntı yaratmıştır. Çünkü önceleri San'a ambarlarında yeterli zahire olmadığından Menaha'dan iki defa erzak aldırılmış olmasına rağmen, şimdi ise yolların bütünüyle kapatılması karşısında Menaha'dan San'a'ya erzak götürmek imkanı tamamıyla sona ermiştir.[417]

Bir müddet sonra Mifhak ile Menaha arasında ve yol etrafında tekrar toplanan eşkıyanın def'i ve tenkili için Bu'an mevkiinde Erkân-ı Harb Kaymakamı İbrahim Seyfi Bey'e emir verilmiş. İbrahim Bey eşkıya ile mücadele için 3 tabur asker ve bir miktar top talebinde bulunarak, yardımcı kuvvetlerin desteğiyle eşkıya ile mücadele edebileceğini bildirmiştir. Ancak ne çare ki bu sırada İbrahim Seyfi Bey'in talep ettiği kuvvetlerin vüruduna kadar Bu'an mevkisinde ve San'a yolunun muhafazasında görevli olarak bulunan mevcut asâkir-i şâhânenin erzak ihtiyacının vilayet tarafından temini mümkün olamadığından, erzak tedariki için askerin Bu'an'dan Menaha'ya gitmesinden başka çare kalmadığı vilayet ile yapılan muhabere'den anlaşılması üzerine bu askerin İbrahim Bey maiyyetindeki kuvvetle birleşerek, San'a yolunun eşkıyadan temizlenilmesi ve Menaha'da bulunan erzaklar aracılığıyla San'a yolu üzerindeki karakolların idareleri temin kılındıktan sonra San'a'ya geri dönülmesi Said Bey'e yazılmışsa da San'a tehlikesinin günden güne şiddetini artırmasından dolayı, San'a yolu üzerindeki eşkıyanın sayıca fazla olması, buna karşılık Menaha'da bulunan bölük ve taburların her birinin mevcutlarının azlığı ve zabıtan eksiği bulunmasından dolayı Said Bey'in San'a'ya

[417] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 230-231

avdeti uzamıştır.[418]

San'a tamamen muhasara edilmesine rağmen yaşanan müşkilât ve yokluk karşısında askerler, memurlar ve yerli halk asla tembellik ya da ihmalkârlık göstermemiştir.

Yemen'de görev yapan yüzbaşı Sami Efendi, Hasan isimli arkadaşına 1903 tarihinde yolladığı mektupta; İmam'ın kuvvetlerinin San'a şehrini üç taraftan çevirdiğini, telgraf hatlarının kırıldığını ordunun ise bu duruma seyirci kaldığını ifade etmektedir. Bunlara ilaveten beş, on gün sonra dahilden de hububat tedarik edilememeye ve bundan dolayı efrad ve zabıtan-ı şahaneye iki, derken bir ve nihayetinde hiç ekmek verilememeye başlanmış, bahçelerin yetiştirmiş olduğu patates ve havuç mahsulleri de bitmiş, şehirde hiç kuru üzüm kalmamış olduğu için asker içinde açlıktan ölümler baş gösterdiğini anlatmaktaydı. Yine Sami Efendi'nin mektubunun devamında yer alan " Artık ümidi hayat büsbütün muntafi idi. Vefiyyat yevmiye 250, 300'ü bulmuştu ki Ali Rıza Paşa'nın şayia-yı vürudu ortalığa biraz ruh serpti. Koca şehir zalim bir ölümün pençesinde mevkuf-ı intizar idi. Artık yiyecek ester, eşek, köpek kalmamış, semamızdan kuş bile uçmamaya, asker insan eti yemeye başlamıştı.Hatta topçu kışlasında vaki olan bir muharebe-i leyliye de kalan bir Arap ertesi günü kaba etleri sıyrılmış adeta bir iskelet halinde görüldü. Ben bir aralık merkez kumandanı olarak çalışıyordum. Sur duvarları dibinde bulduğum el ve ayaklar on üç çocuğun yenmiş olduğuna delalet ediyordu. Bunlardan ikisi zabit çocuğu idi. Bir lokma ekmek için bir adam öldürüldüğünü gördüğüm gibi, bir kadının elinden çocuğu ciğerparesi koparılırken tahlis hizmette bulundum." şeklindeki rivayetler durumun içler acılığını anlatmaya yetiyordu.[419]

Evvelce Hacce'ye sevk olunan efrad, Hudeyde'ye ve erzak kafilesi de Hacce yolu üzerindeki Riga mevkine kadar gidebilmişlerse de eşkıya Riga ile Hacce arasındaki Şekadere nahiyesiyle, Beni Hükkam ve Zerar uzlelerini tuttuğundan, sevk olunan efrad ve erzak kafilesinin daha ileriye gitmelerinin mümkün olamayacağı Hacce ve Hudeyde Kumandanlıklarından bildirilmesi üzerine, Zebid'den alınacak iki bölük asker o sırada Zeranik eşkıyasının Zebid ile Hudeyde yolunu da kesmiş olduklarından deniz yoluyla Hudeyde'ye gönderilmiştir. Sevk edilen kafilenin Hacce'ye kolaylıkla ulaşabilmesi için Hacce dağının eteğinde bulunan Sûkü'l Hasib mevkiine bir tabur sevk olunduğu sırada Zeydiye şeyhü'l meşayihi Abdullah Buni Paşa'nın kuvvetlerinin de askerlerimize yardımıyla Hacce yolunu tutmuş eşkıya perişan edilerek, sevk edilen efrad ve erzak kafilesi rahatlıkla Hacce'ye gönderilebilmiştir.[420] Göstermiş olduğu bu yararlılıkları nedeniyle Zeydiye Kazası meşayihi

---

[418] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 231-232

[419] Tuırgut, Hatipoğlu; **Yemen'in Osmanlıdan Ayrılışı (Kopuşu),** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 61- 62

[420] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 233

Abdullah Buni Paşa, Padişah iradesiyle ikinci dereceden Mecidi Nişanı ile taltif edilmiştir.[421]

Yemen'deki Osmanlı kuvvetlerinin dağınık halde bulunması, ambarlardaki erzakın yetersiz bulunması, ayrıca kuşatma esnasında haklı olarak vergi tahsilatının da yürütülememesinden kaynaklanan akçenin yokluğunun neden olduğu sıkıntı, tüm bunlara karşılık eşkıyanın sayıca üstünlüğü gibi nedenlerle mevcut durumun vehametini kavrayan Tevfik Paşa, ihtilalin daha vahim sonuçlar doğurmasını engellemek için; 1904 senesinin Aralık ayı içinde Seraskerliğe yazdığı yazısında; San'a ahalisinden birçok kimsenin de eşkıyaya katılarak isyan başlatmış olduklarından bahsederek eğer ki bir haftaya kadar Hudeyde'ye asker çıkaramazsak San'a'daki isyanın yayılabileceğini bu sebeple beş, altı taburun en kısa sürede gönderilmesinin elzem olduğunu beyan etmiştir.[422] Vilayet'ten idari makamlardan gönderilen bu bilginin üzerinden aynı tarihlerde 14. Fırka Kumandanı Ferik Ahmet Paşa 4 Aralık 1904 tarihiyle Seraskerliğe, "San'a muhasaradadır, diğer mahaller ise heyecanda, âti vahimdir." şeklinde bir telgraf göndererek, San'a'nın kuşatılmış olduğunu haber veriyordu.[423] San'a'nın içinde bulunduğu bu vahim durum karşısında Yemen 7. Ordu Hümayun Müşiri Ferik Tevfik Paşa, Seraskerliğe çekmiş olduğu telgrafta; San'a'ya yarım saat uzaklıktaki mevkilerde eşkıyanın silahlı direnişine karşılık verilip, geri püskürtülebilmişse de San'a'ya uzanan yolların tamamı eşkıya tarafından tutulduğundan şehre bir türlü girilememiş olduğundan bahsediyor ve ayrıca zahiresizlikten büyük sıkıntı içinde bulunduklarını hatta bu amaçla Hudeyde'den iki tabur tedarik edilip bununla gönderilecek erzak kafilesinin Menaha yoluna gönderilmiş olması nedeniyle, vilayet valisinin talep etmiş olduğu kuvvetlerin üç aylık erzaklarıyla beraber sevk edilmesini istemekteydi.[424]

Yine devrin valisi Tevfik Bey kuşatma sırasındaki durumu anlatırken, "Artık yiyecek bir şey kalmadı, askerler halkın bahçelerindeki ham meyve ağaçlarına saldırıyorlardı. Açlık ve yokluktan ölümler başlamıştı. Asker, subay ve ailelerinden günde 60 kişi ölüyordu. Bir ay evvel 6.000 kişi olan asker sayısı ölüm, firar gibi nedenlerle 2.000'e düştü. Askerler savaşamayacak durumdaydı. Askerlerin kimi elindeki tüfeği 2 ekmek parasına satıyordu. Tehdit etmemize rağmen bunun önüne geçemiyorduk." sözleri ile askerin açlığını gözler önüne seriyordu. Bunun yanında bir Yahudi olan Semach' da gözlemlerinde, kuşatma ve isyan sırasında çocukların ve insanların etinin yenildiğinden bahsetmiştir.[425]

Yemen'de birkaç yıldan beri devam eden kıtlık ve pahalılık, geçimini tarımla sürdüren binlerce insanın ölümüne yol açmış, bu mecburiyet içinde işsiz kalan halk arasında da

---

[421] **BOA, İ. TAL.** 309/ 1321
[422] **BOA, Y. MTV**. 269/ 4
[423] **BOA, Y. MTV**. 269/ 4 (21 Teşrinsani 1320 tarihli telgraf sureti)
[424] **BOA, Y. MTV.** 269/4 (San'a'da Yedinci Ordu-yı Hümayun Müşiri Ferik Tevfik Paşa Hazretlerinden mevrud. 23 Teşrinsani 1320 tarihli şifre telgrafnamenin suretidir.)
[425] Hatipoğlu, **a.g.t.**, s. 62- 63

eşkıyalığa meyil olmuştur. Böylece vergilerin çokluğu ve çeşitliliği kullanılarak memurların ve askerlerin zulmünden söz eden fesatçıların açtığı eşkıyalık yoluna halkın kitleler halinde iştirak etmesi Şâki-i Yahya'nın işini kolaylaştırmıştır.[426]

Babasının yerine şakiliği devralan ve kayıtlarda Şâki-i Cedid olarak geçen Yahya'nın tahrikleri neticesinde Gamed ve Erheb, Zû Mehmed, Zû Hüseyin ahalisinden 1500'ü aşkın bir eşkıya çetesi San'a'ya dokuz saat mesafede bulunan Umran Kazası'ndan geçerek Tavile Kazası'na tecavüz ederek, Haraz Kazası'na tabi 'Ar nahiyesine dahil olmuşlar, San'anın Taaz ve Umran ve Hudeyde yollarını kesmişler ve 2.000'i aşkın eşkıya, erzak nakledecek olan 800 mevcutlu askeri müfrezemize saldırmıştır. Eşkıya saldırısıyla müşkil durumda kalan müfrezemiz zorlukla Menaha'ya ulaşabilmiştir. Ayrıca San'a yakınındaki Doha/ Ruha'nın eşkıya tarafından zapt edilip, Ali Mikdad kumandasıyla 2.000'i aşkın eşkıyanın doğu ve güney yönlerini kuşatarak Taiz yolunu kesmiş oldukları ve bir haftalıktan ziyade erzakı olmayan San'a'nın şu halde 20.000'i aşkın eşkıya tarafından alınmış olduğu Menaha'dan Mirliva Yusuf ve Miralay Seyyid ve Erkân-ı Harbiye Kaymakamı İbrahim Bey ve kaymakam Hasib imzalarıyla Sadaret'e ve kâtib naibi İzzet Paşa'ya gönderilmiştir[427]

Vilayet ve Yedinci Ordu'dan gönderilen malumatların da etkisiyle vaktiyle Tevfik Paşa'nın talep ettiği 5 taburun yerine birkaç ay sonra 3 tabur ve 2 topla Hicaz 31. Liva Kumandanı Arif Hikmet Paşa gönderilmiştir. Seraskerlik tarafından gerekli talimatlar kendisine verildikten sonra Arif Hikmet Paşa daha evvel "Kasım" mevkiine memur edilmiş olduğundan birçok fedakarlıkla on üç günde Taif'den Medine-i Münevvere'ye gelebilmiştir.[428] Menaha'da bulunan Mirliva Arif Hikmet Paşa Seraskerlik makamından verilen emir üzerine kumandası altındaki 2645 silah endaz asâkir-i şâhâne ile **şehr-i hali rumi'nin onuncu günü sabahı** Menaha'dan San'a'ya doğru harekete hazırlanmaktaydı.[429] Harekat için gerekli olan erzak nakli için Haraz Kaymakamı vasıtasıyla 100 deve ve 300 merkep ve 400 kadar fedai hamal[430] tedarik olunduktan sonra hareket olunmuş ve refakatindeki kuvvetler ile beraber Arif Hikmet Paşa vukuatsız olarak Mifhak'a muvassalat etmiş.[431] Hamallar vasıtasıyla tedarik olunan erzak Mifhak'daki ambara teslim edilip bir gece burada ikâmet edildikten sonra[432] sabah oradan hareketle Suheş? namlı mahalde eşkıya ile çarpışıp Sûkü'l-Hamis gibi mühim bir mevkiye muvaffakıyetle dahil olmuşlardır. Bu olayın ardından Hudeyde Fırkası Kumandanı namına Alay Emini Rıza Efendi'nin 26 Ocak 1905 tarihli telgrafında Sûkü'l Hamis'e dahil olan

---

[426] Hasan Muhiddin Paşa, **Ah O Yemen (1904 İsyanı)** (haz: Cahit Kayra), Tarihçi Kitabevi Yay.,İstanbul 2011, s. 28
[427] **BOA, Y. MTV.** 269/ 10
[428] **BOA, BEO,** 2478/ 185834
[429] **BOA, Y. PRK. ASK**. 225/ 106
[430] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 237
[431] **BOA, Y.MTV.** 270/ 124
[432] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 237

kuvvetlerin yakın zaman içinde ileriye doğru hareket edecekleri yönündeki bahsini [433] haklı çıkarır şekilde, Arif Hikmet Paşa kuvvetleri ileriye doğru hareket ederek, Bu'an mevkiine muvassalat olunmuştur.[434] Bu'an'a ulaşmayı başaran kuvvetlerimizin buradan San'a yönünde ilerlemeye devam ettikleri Hudeyde Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir.[435] Arif Hikmet Paşa'nın kumandasında San'a'ya sevk olunan bu mevcut kuvvetlere daima Miralay Said Bey'in alayı öncülük etmiştir. Böylece bir tarafta yol üzerinde eşkıya ile çarpışmalarda bulunan diğer tarafta topları ve askeri mühimmatları bin bir güçlükle çeken efrad Sinan Paşa mevkiine gelir. Burada eşkıya ile muharebe edilmeden Asir akabesine varılıp eşkıya ile iki, üç saat muharebede bulunduktan sonra Safye Ovası'na varılır.

Çok geçmeden maiyetindeki mevcud ile beraber Arif Hikmet Paşa'nın San'a'ya dahil olduğunun malumatı Hudeyde'de bulunan Yemen Vali muavini tarafından öğrenilmiştir.[436] San'a'ya Osmanlı birlikleri ulaştığında ahali kışla meydanında toplanmış ve daha sonra İmam Yahya tarafından idam edilecek olan müftü efendi tarafından meydanda güzel bir dua okunmuş ve gecede ahali tarafından ateşler yakılarak kutlamalar yapılmıştır. San'a'ya girişin ardından ilk olarak geceleyin kumandan Tevfik Paşa, mevcut erkan ve ümerayı nezdine toplayıp, erzak teminine ilişkin müzakerede bulunmuştur. Çünkü askerin San'a'ya getirdikleri dört bin kıyye kadar erzak ancak bir, iki gün idare edebilecek miktardaydı. Bu sırada San'a'ya yakın bir mesafede olmasına rağmen, eşkıyanın işgali altında bulunan Ravza kasabasında birçok erzak olduğu tahkik edilmiştir. Ravza kasabasında bulunan bu erzakın ele geçirilmesi hususunda müzakere için Arif Hikmet ve levazım reisi Kazım ve Zekeriya Paşa'lar ile Miralay Galip ve Erkân-ı Harb Kaymakamı İbrahim, Topçu Abbas ve Celal Beyler ile Erkân-ı Harb Binbaşısı Rafet Bey'den oluşan bir komisyon teşkil edilmiş ve yapılan müzakere sonunda iki taburla Miralay Galip ve Erkân-ı Harb Binbaşısı Rafet Beyler'in Zekeriya Paşa kumandasında Ravza Kasabasına gitmelerine karar verilmiştir. Alınan karar üzerine ertesi günü hareket olunarak Ravza ile San'a arasındaki (Cerafe) uzlesinde eşkıya ile üç gün üç gece uğraşıldıktan sonra güçlükle Ravza'ya girilebilmiştir. Ancak Ravza'da boş yere iki, üç gün türlü zorluklara katlanılarak yapılan bu aramalarda hiçbir tarafta rivayet olunduğu şekilde erzak bulunmaması karşısında asker San'a'ya geri dönmüştür.[437] Bu olay bize askerin yiyecek temini karşısındaki durumunun ne kadar vahim olduğunu açıkça kanıtlamaktaydı. Zira Ravza'da erzak bulunduğu iddiası Osmanlı birliklerini pusuya düşürmek amacıyla hareket eden eşkıyanın şayiasından başka bir şey değildi.

Kırk elli gün boyunca ağzına ekmek gitmeyen Yemen'deki mevcut kuvvetlere, Arif Hikmet

[433] **BOA, Y. MTV**. 270/ 124
[434] **BOA, Y. PRK. ASK.**, 225/ 128
[435] **BOA, Y. A. HUS**. 483/ 113
[436] **BOA, Y. MTV.** 271/ 5
[437] Atıf Paşa,**a.g.e.,** s. 238- 239; **BOA, Y.PRK. ASK**.230/ 94

Paşa'nın gelmesiyle ancak üç, dört günlük ekmek tayınları verilebilmiş ve erzakla birlikte gelen develer dahi bu sayılı günler içinde kesilip yedirildikten sonra ordu içindeki açlık bu kez eskisinden daha çok hükmünü icra etmeye başlamıştır. Günde neredeyse yüz nefere kadar açlık nedenli ölümler yaşanmaktaydı. Üstelik bunun için bir çözüm yolu olmasına rağmen başvurulmamış olması da esefle karşılanabilirdi. Zira, Taiz'de bulunan kuvvetten ve İbb'deki zahire ve paradan yararlanabilme imkanı bulunmasına rağmen faydalanılmamaktaydı ayrıca oradaki kuvvetler yalnız başına bırakıldıklarından birkaç kez bozguna uğramışlardı. Bir defasında sekiz santimetrelik sahra topu eşkıyaya kaptırılmış ve top başındaki subay ile erler şehit edilmiştir. Bundan başka Ans Kazası mevkilerindeki toplar tümüyle ve Taiz Sancağı'nda da yarısına yakın mahallerin top ve silahları eşkıyanın eline geçmiştir.[438]

Arif Hikmet Paşa kuvvetleri müsademe ederek San'a'ya dahil olduklarında ilk karşılaştıkları manzara, vilayet merkezindeki askeri ve idari yetkililerin erzaksızlıktan kaynaklı olarak maddi ve manevi sıkıntı içinde bulunduklarıydı. Bu sebeple San'a'ya dahil olan kuvvetlerimizin bu müşkilatı ve Yemen'deki iğtişaşı tamamen izale edebilmesi mümkün olamayacaktı. Firar eden eşkıya dahi, birliklerimiz San'a'dan ayrıldıkta sonra tekrar yolları tutarak, kıyama cesaret edebilirlerdi. Yemen gibi bir kıtanın daimi surette sükun ve asayişin idamesi ve 7. Ordu Kumandanlığı'na hariçten kuvvet sevkine hacet kalmayacak bir surette Yemen'in emniyetinin sağlanması gerekmekteydi. Bu amaçla iğtişaşın tamamen yok edilebilmesi ve yeniden bir düzenleme ile ıslaha muhtaç olan Asir Sancağı'nın ahvalinin dahi iyileştirilmesi ancak külli miktarda askeri birliğin mevcuduyla mümkün olabileceğinden yola çıkarak, bu maksadın temini için Padişah ve Hükümetin kararına da uygun olacak şekilde, 5. Ordu'dan tertip edilerek, Hamidiye-Hicaz hattı vasıtasıyla ve Akabe yoluyla peyderpey sevkiyatına başlanılmış olan askerlerin sevkinin bir kat daha hızlandırılarak acilen Yemen'e yetiştirilip, Vilayetin her köşesinin inzıbatını sağladıktan sonra müretteb kuvvetlerin kısa bir zaman içinde mahallerine dönmelerine izin verilmelidir. Bu yöndeki karar kuvvetlerin San'a ya dahil olmasının ardından Serasker Rıza Paşa'ya tebliğ edilmiştir (2 Şubat 1905).[439]

Arif Hikmet Paşa'nın destek kuvvetleri San'a'ya geldiğinde evvela Vilayet Valisi ile temas ederek teslim olacak eşkıyanın bağışlanacaklarını ilan etmiş olsaydı, yöre halkı eşkıyaya gösterdikleri yakınlıktan pişman olacak ve Hükümetin merhametine başvurabilecekti. Oysaki o sıralarda öncelikle askerin yiyeceğinin sağlanması ve ambarların yedek zahirelerle doldurulması işiyle uğraşılmıştır.[440] Hatta muzaffer olarak San'a'ya gelen askerin manevi kuvvetleri yerinde olduğu bir sırada İmam Yahya; Vali'den mütareke talebinde bulunmuş fakat vakit kazanmak için gayet mühim olan bu duruma rağmen Vali Tevfik Bey erkân ve

[438] Hasan Muhidin Paşa, **a.g.e.,** s. 46-47
[439] **BOA, Y.MTV.** 271/ 5
[440] Hasan Muhiddin Paşa, **a.g.e.,** s. 44- 45

ümeranın konağında toplandığı vakit; "Eşkıya ile mütareke olunmaz" yanıtını vererek, muharebelere devam edileceği sinyalini vermiştir. Böylece Hicaz Kumandanı Arif Hikmet Paşa'nın muzafferen San'a'ya girmesi bir işe yaramayacak yakın zamanda Rıza Paşa kuvvetleri İmam kuvvetlerince San'a'da büyük bir hezimete uğratılacaktır.[441]

San'a'da bulunan askerler ile sivil Türk memurlarının zor durumu ve isyanın iyice genişlemesi üzerine Ali Rıza Paşa kumandasında bulunan Kudüs ve Trablusşam livalarıyla 5. Ordu'ya mensup yedi nizamiye alayından mürekkep bir kuvvet Menaha üzerinden yardıma gönderildi.[442] Vapurlara birbiri üstüne istif edilircesine doldurulan ve türlü müşkilat içinde yorgun bir halde olup, memleketlerinden çıktıklarından beri sıcak yemek yemedikleri için sıhhatleri de bozulmuş olan askerler Hudeyde'ye çıkarıldıkları zamanda istirahat ettirilmeden perişan bir halde Hacile yoluyla Menaha'ya sevk olunmuşlardır. Bu ortamda zaten kendi vatanlarına alışık oldukları için üzerlerindeki elbiseleri yok derecesinde hafif olduğundan daha zinde ve çevik bir halde bulunan eşkıya güçleri, kendilerinden daha çaresiz ve maneviyatları sarsılmış olan Türk askerlerine gayet kolaylıkla galebe gelebilmişlerdi.

Mevcut ahval ve nakliye vasıtalarının da yokluğu karşısında askeri harekatın gayri kabil olduğu hakkındaki malumatlara ve uyarılara rağmen bazı kati emirler üzerine harekete mecbur kalınmışsa da bu belirtilen mevcut durumda yapılacak olan bir harekâtın hezimet ile sonuçlanacağının kesin olduğuna dair gerekli izahatta bulunularak, harekâtın te'hir edilmesi gerekirken buna imkan olunmamıştır.

Rıza Paşa, Menaha'ya muvassalat ettiği zaman yardım amaçlı bulunan kuvvetlerden Mirliva Ali Paşa Kudüs Livası Mirliva Cevad Paşa, Şam Trablus Livası Miralay İzzet Bey kumandalarında olarak hareket etmiştir. Ayrıca 5. Orduya mensup yedi nizamiye taburu ve "Yam" aşiretinden 800 başıbozuk da hazır bulunmaktaydı. Bu esnada Erkan-ı Harbiye Reisi olarak da Miralay İzzet Bey' bulunuyordu. Bu mevcut kuvvetler ile San'a'ya hareket edilmişse de San'a'ya ulaşana kadar yolda birçok eşkıya ile muharebe edilmiş olmanın da etkisiyle askerin bütün gücü tükenmiş ve 1906 senesinin Mart aylarına doğru San'a'ya ulaştıklarında Rıza Paşa ve maiyetindeki kuvvetin büyük bir kısmı perişan bir halde geriye dönmüş ve bazıları hayatını kaybetmiş, nakliyat kafileleri de eşkıya eline geçmiştir. Bu esnada Müşir Rıza Paşa'nın kuvvetlerinin San'aya girebilmesinde kısmen Yemenli Arap askerlerinin de yararlılığı görüldüğünün, hatta bunlar olmasaydı San'a'ya muvassalatın bile mümkün olamayacağının Rıza Paşa tarafından ümeraya söylendiği yönünde bir rivayet vardır.[443]

Müşir Paşa tarafından Menaha'ya gönderilip yolda eşkıya tarafından soyulan kuvvetlere dair, Yemen Vali Muavini Mahmud Nedim Bey, Hudeyde Kumandan Vekili Mirliva Yusuf,

---

[441] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 239
[442] Hatipoğlu, **a.g.t.**, s. 63
[443] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 242-243

Mutasarrıf Vekili Salih Bey Haraz'dan Mirliva Ali Paşa'ya yazdıkları 3 Nisan 1905 tarihli telgrafnamede; San'a'ya 2,5 saat mesafede Mesacid adı verilen mahalde eşkıya tarafından kımıldayamayacak derecede muhasara altına alınan asâkir-i redifenin itaatten çıkarak, verilen emirlere kulak asmadıkları ayrıca Miralay İzzet Bey ve üç binbaşının daha vefat ettiği ve Miralay Lütfi Bey kumandasıyla Haraz'dan sevk olunan 5. Ordu'ya mensup askerlerin dahi korkuya kapılarak bulundukları mevkileri terk ettiklerinden bahsediliyordu. Üstelik bu esnada eşkıya tarafından cephane ve erzak kafilesine de el konulduğu, Müşir Paşa kuvvetinden 200 kadar neferin silahlarıyla firar ettiği ve bu kuvvetten geriye kalan bir hayli erzak ile yaklaşık 500 civarında mavzer tüfeğinin eşkıyanın eline geçmiş olduğu menzil kumandanı Mirliva Ali Paşa ile Haraz Kaymakam ve Kumandanlığı'ndan birbirini takiben alınan telgraflardan anlaşılmıştır. Rediflerin intizamsızlığı ve âmirleri tarafından verilen emirler karşısında itaatden yoksun hareketleri harekât-ı askeriye sırasında menfi tesir yaratmıştır. Müşir Paşa'nın kumandası altında bulunan 8000 kişilik büyük bir kuvvet ile ordunun yüz yüze kaldığı tehlikeden kurtulması kapsamlı bir faaliyeti gerektirmekteydi. Merkez ordunun yardım isteğine kısa sürede cevap verilmez ve koca bir kolordu asker esaret altına geçecek olursa, zaten silah ve cephanesi mükemmel olan eşkıya büsbütün eksiklerini tamamlamış olarak daha da güçleneceğinden ahvalin vehameti artmış olacaktır. Bu nedenle askeri harekatların başarıyla neticelendirilmesi amacıyla Müşir Paşa'nın maiyetinde bulunan kuvvetlere takviyede bulunulması ve ayrıca mevcut havalide yararlılıkları ile bilinen Silifke, Karaman Alayları ile sahillerin korunması amaçlı birkaç vapurun acilen yetiştirilmesi yönünde istekte bulunulmaktaydı.[444]

Alınan bu haberler karşısında, malumatın ne derece sahih olup olmadığı konusunda tereddütler oluşmuştur. Çünkü, evvelce kuvvetlerimizin muzafferiyetle San'a'ya girdikleri bildirilmiş iken, şimdi ise kuvvetin San'a yakınında mahsur bulunduğu ve cephanelerinin tükendiği beyan edilmekteydi. Bu durumda Müşir Paşa kuvvetinin maiyetindeki cephanenin nasıl tükendiğine anlam verilememekteydi. Müşir Paşa'nın elindeki kuvvetler ile cephanenin ne suretle eşkıyaya geçmiş olduğu ve bu mağduriyetin San'a haricinde bir noktada mı yoksa isyan sırasında mı vuku bulduğu merak konuları arasındaydı. Hakikaten de Müşir Paşa kuvvetlerinin başarısızlığında, yanındaki 5. Ordu birliklerinin itaatsizliklerinin, cibanet ve küstahlıklarının büyük payı olmuştur. Paşa'nın kuvveti içindeki Suriyeli askerlerin korkaklıkları sebebiyle yolda ihanete uğrayan birliklerimiz erzaksız ve perişan bir halde San'a'ya ulaşmak zorunda kalmışlardı. Böylece gönderilen kuvvetin hiçbir yararı dokunmamıştır. San'a'daki erzak ihtiyacının karşılanması için Bâb-ı Âli'ye istekte bulunup, Müşir Rıza Paşa kumandasında Menaha'dan hareket eden kuvvetin getireceği erzaka ümid

[444] Memduh Paşa, **a.g.e.,** s. 27-29

bağlamış olan Vali Tevfik Bey'in ümitleri de boşa çıkmıştır. San'a'da açlık ve mezalime katlanan memurlar ile askerler dahi Müşir Paşa'nın getireceği erzakı dört gözle bekledikleri sırada Paşa'nın erzaksız olarak San'a'ya girmesi Türk kuvvetlerinin ahvalini daha da güçleştirmişti.[445]

Müşir Rıza Paşa'nın yaşadığı zorluk Yemen ve San'a ile yapılacak iletişimin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir ki, bu hususta Menaha'da bulunan Mirliva Ali Paşa 12 Nisan 1905 tarihinde Sadaret'e gönderdiği telgrafında; şimdiye kadar Müşir Rıza Paşa'nın ahvaline dair yeterli malumat alamamaktan duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir ve bu durum karşısında San'a merkez ile civardaki askerlerimizin ahvaline ve eşkıyanın hareketine dair daima malumat alabilmek ve ona göre tedbirlerin alınması lazım olduğundan, Müşir Paşa ile kesintisiz iletişim için muhabere postası tesis edilerek haberleşilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir.[446]

Bu sırada yaşanan bir başka gelişme ise İngiliz ve İtalyan Konsoloslarıyla ilgilidir. İngiltere ve İtalya Konsolosları da bu kaotik ortamda San'a'nın düşeceğinin farkına vararak, kendi tebaalarını muhafaza etmek derdine düştükleri için Hudeyde'ye birkaç vapur göndereceklerini haber vermişlerdir. Böylece meseleyi Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olmaktan çıkararak uluslararası bir şekle sokmaya çalışmaktaydılar. Avrupa devletlerinin bu tutumu karşısında, ecnebi ahalinin her türlü hukukunun temin altında muhafazada bulunduğunu ve vapur göndermeyi gerektirecek herhangi bir şey olmadığı İngiliz ve İtalyan Konsoloslarına izah edilmiş ve bunun neticesinde konsoloslar bir süreliğine geri çekilmişlerse de, bu geri çekilmenin uzun süreliğine olmayacağı da aşikardır. Çünkü, konsoloslar telaşlanıp vapur göndermekte ısrar ettikleri takdirde bu kez eşkıya İngiliz hududuna tecavüze başlayacak bu ise İngiliz müdahalesine sebebiyet verecektir. Bu sebeple İngiltere ile İtalya'nın olaya karışmasını engellemek amacıyla ecnebi tebaanın muhafazası hususunda gerekli hassasiyetin gösterilmesine dair Yemen Vali Muavini'ne tavsiyelerde bulunulmuştur.[447]

Müşir Rıza Paşa'nın idaresindeki birliklerin hezimete uğraması ve eşkıyanın da muhasarayı daha da şiddetlendirmesi karşısında daha fazla dayanacak gücü olmayan Türk birlikleri için San'a şehrini teslim etmekten başka bir çare kalmamıştı. Bu sebeple ertesi gün asker arasında yapılan kısa bir istişarenin ardından şehri teslime karar verilmiştir. Şehri teslim etme kararı alan Rıza Paşa teslim şartlarını görüşmek üzere vilayet mektupçusu Recep, ordu muhasebecisi ve levazım birinci şube müdürü Mustafa, Erkân-ı Harbiye Miralayı İbrahim Seyfi,Vilayet Muhasebe Mümeyyizi Mazhar Bey'i görevlendirmiştir. Bunlar müzakere amacıyla İmam Yahya'nın nezdine gönderilmiştir. Böylece İmam Yahya ile yürütülen

[445] **BOA. BEO** 2726/ 204420., **BOA, BEO**, 2553/ 191453
[446] **BOA, Y. PRK. KOM**. 14/ 32
[447] **BOA. Y. A. HUS**. 486/ 8

müzakere San'a civarında bulunan Ravza kasabasında gerçekleştirilmiştir. Müzakere de, San'a'dan herhangi bir şey çıkarılmaması, San'a'daki top, esliha, cephane olmak üzere bütün eşya ve askeri mühimmatın tamamının Şâki'ye teslim edilmesi ve Hudeyde tarafından Menaha ve Taiz tarafından da İbb kasabalarının Türk tarafında kalması ve bir sene müddetle bir mütareke akdedilmesi kabul edilmiştir. Bu müzakerede alınan kararın bir gereği olarak, mütareke akdi Beyt-i Ride mevkisinde yapılmıştır. İmza sırasında vilayet tarafından Hudeyde Mutasarrıfı İbrahim Efendi, tüccardan Ahmed Harazi, San'a ileri gelenlerinden Seyyid İbrahim bin Abdülkadir Efendi'ler bulunmuşlardır.[448]

Türk tarafı açısından bir felaket olarak nitelenen mukavelename gereği 1905 senesi Nisan ayının sonlarına doğru memurların tamamıyla birlikte 800'ü silahlı arta kalanı silahsız olmak üzere 11.000 asker San'a'dan çıkarak Menaha'ya çekilmiştir. San'a, İmam tarafından Hacce şeyhü'l meşayihi Mahûd Nasır Mebhut denilen şahsa teslim edilmiş. Ayrıca birçok askeri malzemeden özellikle 56 top, 11 bin atım mermi, esliha-i cedideden 1600 tüfek ve 160 sandık fişek teslim olunmuştur ki bunun millete olan zararı yalnızca maddi değil aynı zamanda bu kadar miktardaki silahın teslimi, bu malzemelerin ileride kendi askerimiz aleyhine tekrar kullanılabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.[449]

San'a'dan gelen Reji Müdürü La'avraki Efendi açıklamalarında San'a'nın sükût ederek, eşkıyaya teslim olduğunu haber vermekteydi. Ayrıca San'a merkezde ne kadar memur varsa bunların dahi Hudeyde'ye gelmek üzere olduğunu ve ilk kafile olarak San'a'da yaşayan birçok ailenin yola çıkarıldığının bilgisini Hudeyde'den iletmiştir. Yine Reji Müdürü'nün ifadesine göre; San'a'nın eşkıyaya teslim edilmesi, eşkıyaya mukabele edecek güçlü bir kuvvetin bulunmamasından kaynaklanmıştır. Reji Müdürü San'a'nın düşmesinin ardından teslimi sırasında Şâki-i Mahûd tarafından Türk kuvvetlerine iki seçenek sunulmuş olduğundan bahsediyordu. Buna göre, San'a'daki askeri ve mülki memurların tamamı eşyalarıyla beraber San'a'dan çıkabileceği gibi; isteyenler San'a da kalmaya devam edebilecekleri halde bu ortamda Müşir Paşa, Vali Bey ve kumandanlar ile mevcut Asâkir-i Şâhâne ellerinde bulunan cephane ve mühimmatı Şâki-i Mahûd'a teslim etmek mecburiyetinde kalarak, peyderpey dönmeye başlamışlardır.[450] Reji Müdürü bunun haricinde Şâki-i Yahya ile yapılan görüşmede başka hangi şartların görüşüldüğüne dair net bir bilgi vermemektedir.

San'a'daki hezimetin ve bunun sonucunda imzalanan şehri teslim mütarekesinin ardından başta ellerindeki silahları olmak üzere diğer eşyalarını da İmam tarafından seçilen görevliye teslim ettikten sonra, mevkilerini terk edip Hudeyde'ye gelmiş olan yorgun ve hezimete

---

[448] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 243; Murat Cebecioğlu, **Mirliva Hasan Muhyiddin Paşa'nın Özel Defteri: Yemen, Irak ve Gilan Olayları; 1905-1912,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı,Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 58

[449] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 244

[450] Memduh Paşa, **a.g.e.,** s. 35

uğramış olan asker ile beraber aynı zamanda büyük çoğunluğu çocuk, ihtiyar ve kadınlardan ibaret olan memur ve zabıtanın aileleri dahi sefalet içinde perişan bir halde Hudeyde'ye toplanmışlardır. Bu durum üzerine istirahatlarını temin için ailelerin bazıları Beyrut ve İzmir'e sevk olunmuş, tedarik olunan vasıtalar ile Menaha ve Taiz cihetlerinde aç ve erzaksız bir halde bekleyen askere erzak gönderilmiştir. Bu sayede yorgun askerin yeniden toparlanması sağlanmıştır.[451]

Şehri boşaltma kararının ardından bir çok eksikle beraber yola çıkarılan ilk kafilenin Menaha'ya gönderilmesinin ardından birkaç gün içinde ikişer, üçer gün arayla diğer aile kafilelerinin de San'a'dan çıkarılması düşünülüyordu. Yemen Vali Muavini Mahmud Nedim Bey meseleye dair Hudeyde'den gönderdiği yazıda, her ne kadar ilk kafile Menaha'ya gönderilmişse de, bunların Menaha'da iaşesi mümkün olamayacağından Hacile'ye ve oradan da Hudeyde'ye nakillerinin daha uygun olduğunu ve bu amaçla üç kafileye taksim olunan zabıtan ve memurların aileleri ile eşyalarını taşıyacak bini aşkın deve ve binek hayvanına lüzum olduğunu beyan etmiştir. Bu arada Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa'dan alınan telgraflarda; gelecek ailelerin nakilleri için elde edilen develerin yola çıkarıldığı ve peyderpey binek hayvanı tedarik edilmekte olduğunun bilgisi gelmekteydi. Hatta nakliyatın emniyet altında gerçekleşmesini sağlamak ve nakledilenlerin her türlü zaruri masraf ve iaşelerini Hükümet tarafından karşılamak amacıyla Yemen Vali Muavini'nin denetiminde bir komisyon teşekkül edilmiştir. Bunun yanında San'a'dan getirilecek memur ve askerlerin ailelerini Hudeyde'de yerleştirebilecek hane bulunmadığından, bu hususta Şerâi Paşa'nın önerisiyle şehrin dışındaki bahçelik alanlarda büyük sakifeler inşasına başlanmış ve şehrin iç kısımlarında da birkaç büyük binanın bahçe kısımlarında sakifeler inşa ettirilerek gelecek olan çoğu çocuklu kadınlardan oluşan ailelerin rahat etmesi amaçlanmıştır.(26 Nisan 1905)[452]

Yemen'deki duruma dair Hariciye Nezareti'ne 6 Mayıs 1905 tarihiyle Bombay Başşehbenderliği'nden gönderilen tahriratta; Türkler'in San'a şehrini tahliye ederek İmam'a teslim ettiklerinden bahsediliyordu. Buna göre altı aydan beri yaklaşık 30.000 kadar Arap tarafından muhasara edilen şehirde 5000 civarında Osmanlı askeri bulunmaktaydı ve gerek asker gerekse ahali me'kulat yokluğu nedeniyle şehri teslime mecbur kalmışlardır. Böylece İmam'ın, şehri hücum ile değil muhasara ve iaşesini kesmek suretiyle elde etmiş olduğundan söz ediliyordu. Geçen ay itibariyle Hudeyde'ye ulaşan asker birçok erzak ve mühimmat getirerek mahsur kalan askerleri kurtarmaya teşebbüs ettiği sırada Araplar askerlerden bir kısmının San'a'ya girmesine müsaade etmişler, fakat me'kulat gönderecek olanları engellemişlerdir. Türklerle Araplar arasında vukû bulan muharebede tarafların zayiatının 5000

[451] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 244-245
[452] **BOA. Y.PRK.UM.** 75/34 (Yemen Vali Muavini Mahmud Nedim Bey tarafından Hudeyde'den gönderilen R:13 Nisan 1321 /M: 26 Nisan 1905 tarihli şifre)

kişiye ulaştığından bahsediliyordu. Netice itibariyle Araplar muzafferiyet elde ederek, tüm me'kulat ve mühimmatı zapt etmişlerdir. Bombay Şehbenderliği'nden gönderilen bu tahriratta; genel olarak Yemen'deki bu kıyamın nedenleriyle ilgili tespitlerde de bulunulmuştur. Buna göre; Yemen'in Zahmar, Rima, Ride ve Umran gibi diğer şehirleri dahi asiler tarafından işgal edilmiştir ve buraların ahalisi Zeydi olmaları nedeniyle Araplara karşı hüsnü kabul göstermişlerdir. Yemen'de emniyet ve asayişin ihlaline sebep olan ihtilalin sebebi olarak yerli bir zâtın ifadelerinden yola çıkarak, Osmanlı memurlarının rüşvet girişimleri olduğu iddia ediliyordu. Bu iddiaya göre, Yemen'e gelen paşaların her biri fakir olarak Yemen'e vardıkları halde servet toplayarak memleketlerine dönmekteydiler. Bunların yegane fikri süratle para toplamaktan ibarettir. Bir memur topladığı bu yüklü miktar parayı da Hudeyde veya Aden'de İngiliz livalarına tahvil ettirmekteydi. Memurlar ahalinin refahını hiç hesaba katmadan, yalnız kendi ceplerini doldurmayı hedeflemekteydiler. İhtilale yol açan bir diğer sebep de, Yemen'de iki seneden beri devam eden kuraklık ve buna bağlı kıtlıktır. Yemenliler Hindistan'dan gönderilen besin maddeleri ile kısmen geçinmekteydiler. Ancak Hindistan'dan getirilen bu erzak dahi şehirlerle sahile yakın kasabalara ulaştırılabilmişse de diğer mevkilere nakli mümkün olmamaktaydı, bunun etkisiyle bilhassa cibal tarafında birçok kimse açlıktan telef olmuştur. Açlıkla boğuşan ahaliye mümkün mertebe Aden ahalisi yardımda bulunmaktaydı. İşte bir tarafta memurların yolsuzlukları diğer yanda açlığın neden olduğu durumlar ihtilalin temel sebepleri olarak gösteriliyordu.[453]

2.2.2 Osmanlı Devleti'nin İsyanı Bastırma Girişimleri: Ahmet Feyzi Paşa'nın San'a'yı Kurtarışı

Bu esnada Kuva-yı Umumiye Kumandanlığı'yla beraber üçüncü defa olarak Yemen Vilayeti Valiliği'ne Müşir Ahmed Feyzi Paşa tayin olunmuştur. El–Kasım mevkiinde bulunan Kasım kuvve-i seyyaresi kumandanı Müşir Ahmed Feyzi Paşa'ya Yemen'e gitmesine dair 27 Nisan 1905'de Serkâtib Tahsin Bey tarafından bazı haberler gönderilmiştir. Gönderilen telgrafta;Yemen cihetindeki şekaveti önlemek ve asayişi sağlamakla görevlendirildikleri, bu nedenle hiç vakit kaybetmeden Yemen'e hareket etmelerinin elzem olduğundan bahsedilerek, bir an evvel Kasım işinin Sıdkı Paşa'ya havale edilerek, Yenbu'dan vapura binerek Hudeyde'ye hareket etmesi emredilmiştir.[454] Bağdat'ta iken Yemen isyanını bastırmak için memur edildiğini öğrenerek, Yemen'e hareket etmek mecburiyetinde kalan Feyzi Paşa, "Tatar" lakabı ile anılan, soğukkanlı ve çalışkan bir komutan olarak tanınmaktaydı.[455]

El Kasım'dan gelerek İmam meselesini çözümlemesi için Yemen kolordusu

[453] **BOA, HR. TO** 359/ 37
[454] Cebecioğlu, **a.g.t.,** s. 53
[455] Zeki Ehiloğlu, **Yemen'de Türkler: Tarihimizin İbret Levhası,** Kardeş Matbaa, s. 152,

kumandanlığıyla görevlendirilen Feyzi Paşa için vapur tedarikinde bulunulmuştur. Hicaz Vali ve Kumandanı yaveri Ahmed Râtib Efendi tarafından, 3 Mayıs 1905 tarihiyle Yemen Kolordusu Umum Kumandanı Müşir Ahmed Feyzi Paşa'ya iletilen yazıda; Yemen Kolordusu Umum Kumandanlığı'na tayin edilen Paşa'nın Yenbu'ül- Bahr yoluyla Hudeyde'ye hareket etmesi için bir vapurun Yenbu'a gönderilmesi yönünde Padişah iradesi çıktığı ve bu doğrultuda hususi şartlarda kiralanan Mariot isimli Mısır Vapuru'nun Yenbu'ül Bahr'e gönderildiği ve buna dair Medine-i Münevvere Muhafızlığı ile Yenbu' Kaymakamlığı'na dahi tebliğat verildiğinden bahsediliyordu. [456]

Bu arada San'a'da yaşanan elem verici olayın ardından Yemen Heyet-i Teftişiye riyasetine müşirlikle tayin edilmiş olan Kosova Valisi Şakir Paşa'nın uhdesine aynı zamanda Hudeyde ve Menaha'daki kuvvetlerin komutanlığı görevi verilmiştir. Aldığı sorumluluk doğrultusunda Şakir Paşa 12 Mayıs 1905 tarihinde Hudeyde'ye gitmiştir.[457]

Yemen Valisi Tevfik Bey, 15 Temmuz 1905 tarihiyle Yemen Umum Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta Türk birliklerinin San'a üzerine hareketini haber alan Şâki-i Mahûd'un olası bir harekatta nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair meşayihe yönelik yazdığı mektuplardan bahsetmekteydi. Buna göre: Şâki-i Mahûd meşayihe yazdığı mektuplarda; Osmanlı kuvvetlerinin Menaha'da toplandığından ve yakında San'a'ya hareket edeceklerinden bahsederek, şimdiye kadar kazanılan muvaffakıyyeti kaybetmemek için cihada hazır olunmasını ve işittikleri şayialardan korkarak, ittifaksızlık edip de memleketlerini tekrar Türklere iade ve teslim etmemelerini tembihlemekteydi. Şaki Yahya'nın bu ihtarına cevaben bazı şeyh ve reislerden gelen yazılarda ise; her ne kadar ahali cihada hazırsalar da gerek evvelce yapılan çarpışmalarda birçok telefat verilmiş olması gerekse devam eden hastalıklar ve kıtlığın neden olduğu çaresizlik nedeniyle ahalinin devlete mukavemet edecek halleri kalmadığından bahsediliyordu. Yine aynı şekilde Sûkü'l Hamis, Mifhak ve Acez'de müretteb eşkıyaya ilave olunmak üzere Bilad-ı Bostan ahalisinden bin nefer talep olunmuşsa da Bilad-ı Bostanlılar evvelce 400 nefer telefat verdiklerinden yeniden harbe muktedir olmadıklarını beyan etmekteydiler. Dolayısıyla şu sıralarda San'a ve diğer mahaller son derece büyük bir heyecan ve korku içindeydiler.[458]

Bu sırada temmuz ayı içerisinde Padişah kararıyla Feyzi Paşa'ya Yemen Kuva-yı Umumiye Kumandanlığı görevine ilaveten Yemen Valiliği Vekaletinin de verilmesi uygun bulunmuştur. Feyzi Paşa böylece Vali Tevfik Bey'in yerine Yemen Vali vekaletine resmen tayin edilmiştir.[459]

Menaha havalisinde harekat-ı harbiye cereyan ettiği sırada; Erkân-ı Harbiye Kaymakamı

---

[456] Cebecioğlu, **a.g.t.**, s. 55- 56
[457] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 244
[458] Cebecioğlu, **a.g.t.,** s.59- 60
[459] **BOA., Y.PRK.UM** 76/81 (Cezayir-i Bahri Sefid Valisi Abidin Paşa tarafından Menaha'da bulunan Müşir Feyzi Paşa'ya yazılan 18 Temmuz 1321 tarihli yazı); **BOA., BEO** 2632/ 197383; **BOA., Y.A.HUS** 490/34;

Mehmet Ali Bey'le Asir'e gönderilen kuvvet, Hamail'deki taburla birleşerek ileriye doğru hareket ederek Ebha akabesi civarında eşkıya ile giriştiği çatışmadan sonra Ebha'yı muhasaradan kurtarmış ve Mirliva Rıza Paşa kumandasında bulunan 8 tabur da verilen emir gereğince hareket ederek İbb ve Yerim taraflarında Zû-Muhammed ve Zû-Hüseyin eşkıyasını tenkil ederek Zemar'a ilerlemiştir. Zeydiye tarafında toplanmış olan ve Mirliva Çerkes Yusuf Paşa kumandasında bulunan 6 taburluk kuvvet ise Vadi-i Serdud'da mücadele ederek, eşkıyayı mağlup etmeyi başarmış ve Kevkeban'ı tehdit etmeye başlamışlardır. 6 Ağustos 1905 günü beş taburla hareket ederek şiddetli bir muharebe ile Gamlan'ı zapt ve işgal ederler, Şakir Paşa'da Gamlan tepelerini zapta memur edilmiştir.[460]

Feyzi Paşa'nın bu başarılarının ardından İmam Yahya'nın işgalinde bulunan San'a üzerine bir harekat düzenlemesine hiçbir mani kalmamış olduğundan ilk iş olarak Beyt-ül Necid'e erzak ve mühimmat gönderildikten sonra 10 Ağustos 1905 günü Şakir Paşa kumandasında 7 tabur asker olduğu halde Beyt-ül Necid ve Beyt-ül Cerid yoluyla ve Ahmet Feyzi Paşa dahi kuvvetiyle Beyt-i Mehdi – Acer/Ucr yoluyla Mifhak üzerine yürümüşlerdir. 22. Alayın birinci, ikinci ve dördüncü taburları tarafından gösterilen başarıların ardından Mifhak Kalesi zapt olunup, vakit kaybedilmeden Sûkü'l-Hamis'de bir umumi karargah tesis olunarak mühimmat ve erzak için gerekli ambarlar yapılmıştır.[461]

1905 yılının Ağustos başı itibariyle başlayan San'a harekatı sırasında Kuva-yı Daime miktarları şöyledir;

Neferât: 57.248

Ümera ve zabitandan eceliyle vefat eden	: 170 neferat
Ümera ve zabıtandan şehiden vefat eden	: 70 neferat
Ümera ve Zabıtandan hayat ve mematı meçhul	: 18 neferat
Ümera ve Zabıtandan firar eden	: 3 neferat
	261

Efrad-ı şahaneden muharebatda şehiden vefeyat	: 1219
Efrad-ı şahaneden hastahanelerde eceliyle vefeyat	: 5877
Efrad-ı şahaneden firar eden	: 432
Efrad-ı şahaneden hayat ve mematı meçhul	: 1326
Efrad-ı şahaneden evvelce tebdil-i havaya gönderilen	: 2516
Efrad-ı şahaneden bu defa Hudeyde Vapuruyla derdest-i tebdil-i hava bulunan	: 600
	12.241

[460] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 248-249
[461] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 248

Beşinci Ordu-yı Hümayuna mensup nizamiye ve redif taburlarının hin-i terhislerindeki mevcud	: 3129
	15.370
	_____
	41.878 10 Nisan 1906[462]

12 Ağustos 1905 günü Sûk'ül-Hamis'den hareket olunarak, Gamlan'a ulaşıldığında Bu'an mevkiine giden yolun her iki tarafında eşkıyanın mevki aldığı görüldüğünden 3 tabur ve 3 topluk öncü kuvvet San'a şosesinin sağında ve solunda konuşlanarak eşkıyayı işgale başlamışlardır. Bu sırada 22. Alayın birinci, ikinci ve dördüncü taburları Beyt-ül Selame'den kuzeye yönelerek; Gamlan, Bu'an sırtlarına ulaşmışlardır ve oradan doğu tarafına ve daha sonra da güney yönüne dağılarak eşkıyanın sağ tarafını kuşatmıştır. Cepheden Büyük Liman ve Of Taburlarıyla 24. Alayın 3. ve 4. taburlarının şiddetine maruz kalan eşkıyanın geri dönüş yolları da 22. Alayın 1., 2. ve 4. taburları tarafından kesildiğinden perişan haldeki eşkıya San'a yolunun 3 km kadar güneyinde bulunan Cahleye burçlarına kaçarak canını kurtarabilmiştir. Cahleye burçlarına kaçarak, sığınan eşkıyanın üzerine yönelen Osmanlı birliklerinin bir tepe üzerine inşa edilmiş olan Cahleye burçlarını da kuşatmasıyla, külliyetli miktarda eşkıya kuşatma sırasında telef olurken, geride kalanlar ise teslim olmak zorunda kalmışlardır. Bunun yanında kuşatma esnasında kuvvetlerimiz Cahleye burçlarında daha evvelden depolanmış olan yüklü miktarda arpa, buğday gibi hububat ile bir hayli sığır hayvanını ele geçirmişlerdir. Bu muzafferiyetin ardından yaklaşık bir hafta sonra 19 Ağustos 1905'te Şakir Paşa, 7 tabur ve 6 cebel ve 2 mantel sahra topuyla Sinan Paşa mevkii üzerine harekete memur edilmiş ve Gamlan ile Bu'an arasındaki noktalardan geçildikten sonra eşkıyanın Bazel Deresi'nin şark sahilini tuttukları ve bazı noktalara toplar sevk etmeleri nedeniyle hatt-ı müdafaa, Cebel-Şu'ub/Şa'ab zirvelerinden **Bedai** ile Bazel ve Hasım karyelerinden geçerek, iki saat mesafedeki Beyt-Şa'ban karyesine kadar uzadığı görülmüş ve Beyt Karamani, el-Mufaddal ve el-Zahr karyelerinin de işgal edildiği görülmüştür. Bunun üzerine Büyük Liman Taburu, Bu'an'dan eşkıyayı uzaklaştırdıktan sonra bir taraftan El-Mufaddal karyesine hücuma başlamış, diğer taraftan da Of Taburu'da kuzey yönünden ve 3. Alayın 1. ve 4. taburları da güney yönündeki sırtlardan eşkıyaya saldırmışlardır. Bu kuvvetlerin hareketinin ardından El-Mufaddal ve Beyt-Karamani karyelerinde de eşkıyanın direnişi ile karşılaşan Osmanlı askerlerinden 21. Alayın birinci taburu El-Zahr karyesini tutarak, eşkıyayı Bazel Deresi'nin doğu sahiline sürmeyi başarmıştır. Bu muharebede Mustafa Efendi namındaki binbaşının

[462] Cebecioğlu, **a.g.t.** s, 63

hizmet ve gayretleri de takdire şayan görülmüştür.[463]

Bu muharebatın tafsilatı ve neticesi Ahmet Feyzi Paşa'ya haber verilmiş ve 5 tabur askerle daha iki sahra topu ile talep olunduğu şekilde ertesi günü 7 taburla 2 sahra ve 4 cebel topu gönderildiğinden 21 Ağustos 1905 günü 42. Alayın 3. ve 4. taburları Beyt-Karamani karyesinin güney tarafından ve Of, Büyük Liman Taburları da doğudan Bazel Deresi'ni geçerek sahilde birleşirler. Ağustos'un 22'sinde yürütülen şiddetli muharebe neticesinde Beyt-Şa'ban karyesiyle Sinan Paşa Ovası'nın bir kısmı Osmanlı kuvvetlerine geçmiş ve Kaymakam Nuri Bey'in de bu konuda gösterdiği muvaffakıyyetler San'a kapılarının açılmasında öncülük teşkil etmiştir. 24 Ağustos günü Türk birlikleri tarafından Sinan Paşa mevkii işgal edilmiş, canını kurtarmayı başaran perişan haldeki eşkıyanın kaçmasının ardından Sinan Paşa mevkii karargah umumi olarak seçilmiştir. Ahmet Feyzi Paşa'da Sinan Paşa'ya hareket etmiştir. Mevcut mevkiler büyük fedakarlıklar ve uğraşların semeresi olarak eşkıyadan temizlenmiş, zapt olunduktan sonra bu kez İmam Yahya'nın San'a'dan def'i için ilk iş olarak, Sûkü'l-Hamis'den Sinan Paşa mevkiine erzak ve mühimmat nakledilmiştir. Bu tertibattan sonra bu kez 30 Ağustos günü Feyzi Paşa kumandasında 14 piyade, 4 adet sahra topu ve 11 kıta cebel toplarından müretteb olan askeri kuvvetler Sinan Paşa mevkiinden hareket ederek, San'a önlerindeki Subaşı denilen mahalle vararak Asr ve civarındaki karyelerde askeri hazırlıkta bulunmuşlardır.[464]

Tahkikat neticesinde eşkıyanın Birü'l Azab surunu San'a'daki askeri kışlaları Şa'ab/Şu'ub ve Ceraf karyelerini 500-600 civarında bir kuvvetle müdafaaya hazırlandıkları haberi alınmış. Bu bilgi üzerine eşkıya ile muharebeye girişen birliklerimiz, Ceraf ve Şu'ub karyelerini zapt etmişlerdir. Subaşı mevkiine gelindiği zaman yakalanılmış olan ve kendilerinden öğrenildiğine göre; Birü'l Azab Şeyhi Zührenioğulları'ndan olduğu anlaşılmış olan iki delikanlı, pederlerinin de Safed/Safid karyesini muhafaza etmekte olduğunu haber vermeleri üzerine; şeyhlerinin, kumandan Feyzi Paşa'nın nezdine gelmesi gerektiği haberini iletmeleri şartıyla salıverilmişlerdir. Bunun üzerine ertesi gece yani Ceraf ve Şu'ub karyelerinin zapt olunduğu günün gecesi Şeyh, kumandan Feyzi Paşa'nın yanına gelmiş olduğundan Safiye ve o taraftaki diğer karyeler ile burçların boşaltılması ve muharebe edilmeksizin teslimi ve Birü'l Azab surunu Safiye tarafından delerek, o şekilde askerin Suver'e girmelerinin temini hususatı kararlaştırılmış ve böylece sabaha karşı burç ve köyler muharebesiz işgal edildiği gibi 21. Alayın 1. ve 23. Alayın 4. taburları evvela 5 tabur ile 1 batarya top dahi delik açılmış olan kale siperlerinden Birü'l Azab mahallesine girmiştir. Gerek içeriden gerek dışarıdan yürütülen top muharebesiyle akşama doğru şehir tamamen kuşatıldığından hareketin şiddeti karşısında

[463] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 248-251
[464] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 251-253

firardan başka çare kalmadığını anlayan İmam Yahya avenesiyle beraber firar etmiştir. Böylece 1 Eylül 1905 tarihinde San'a şehri tamamen Türk birlikleri tarafından geri alınmıştır.[465]

Belirtildiği gibi San'a tekrar Türkler tarafından zapt edilip, birkaç gün zarfında da idare tanzim olunduktan sonra Şakir Paşa'yı San'a'da bırakan Feyzi Paşa, Mirliva Said Paşa ve 8 tabur piyade, iki mantel, altı dağ ve 12'lik bir havan topundan ibaret kuvvet ile 2 Eylül günü Umran, Kevkeban ve Hacce Kazaları'ndaki eşkıyayı da tard etmek için hareket etmiştir. Zeydiye tarafında bulunan Mirliva Yusuf Paşa'ya da Kevkeban, Muhavviyet ve Hacce'nin Şark nahiyelerine doğru hareket etmesi için telgrafla emir vermiştir. Bu hareket esnasında Umran şeyhü'l meşayihi ile Serih şeyhi'nin dehaletlerinin ertesi günü Kevkeban mevkisi de muharebesiz olarak alınır ve Sinan Paşa'dan çağrılan bir tabur asker, Umran şeyhü'l meşayihi ile beraber Umran'ın zaptı için gönderilmişlerdir. San'a, birliklerimiz tarafından alındıktan sonra civar kazalara yönelik yapılan hareketler içerisinde en önemlisi de Zafir muzafferiyetidir. Kevkeban Kazası'nın merkezi olan Tavile Kazası'yla civarında bulunan kabileler af diledikleri için Erkân-ı Harbiye Miralayı Şükrü Bey kumandasında 1 tabur piyade, bir mantel, bir hava ve bir dağ topundan oluşan kuvvet Şebam/Şibam ve Kevkeban mevkilerinde terk olunduktan sonra oradan beş saat mesafede olan Tavile Kazası'na muhabere edilmeden gidilmiş ve kaymakamlığına da mahalli usullere vakıf olan Mehmed Rauf Efendi isminde biri tayin edilerek hükümet işlerini yürütmekle görevlendirilmiştir.[466]

[465] Atıf Paşa,**a.g.e.,** s. 253-254
[466] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 254-255

Tablo 2.1 Şakir Paşa Tarafındaki Taburlara Ait Veriler

Para	Guruş	Alay	Tabur	Silah- Endaz mevcudu	
10	23. 378	22	2	698	
10	27. 245	23	4	806	
20	24. 557	23	1	626	
20	29. 706	21	1	591	Bu taburda erkan vardır.
__	27. 950	24	3	723	Miralay
10	25. 026	_	Büyükliman	723	Topçu
30	15. 8266				56
	110. 000				
30	148. 266				

Kaynak: Cebecioğlu, a.g.t., s. 67

Ahmet Feyzi Paşa kumandasındaki birliklerce kısa sürede Hacce Kalesi ve civarı zapt ve istila edilerek, karargah Hacce'ye nakledilmiştir. Bu sırada Nasır Mebhut'un Hacce'den iki saat uzak mesafede bulunan Cahleye dağlarına çekildiği Yahudilerden soruşturularak öğrenilmiş olduğundan orada eşkıya toplamasına meydan verilmemesi için hemen Cahleye yönüne hareket olunmuştur ve kısa bir çarpışma ardından Nasır Mebhut orada da dikiş tutturamayıp, Zafir Kalesi'ne doğru firar etmiştir. Arap kuvvetleri bizim piyadelerimize nazaran adeta süvari ve belki de süvariden daha fazla bir süratle hareket edip, mesafe kat ettiklerinden takip edilmeleri mümkün olamamıştır. Fakat buna rağmen yine de arkaları bırakılmamış ve Zafir Kalesi'nin bir top menzili mesafesinde karargah kurularak bu şekilde Kalenin batı kapısından eşkıyanın girişi engellenmiştir. Bunun yanında Doğu kapısı tarafından Kaleye dahil olabilmeyi başaranların sadece 800 kişi olduğu tahmin olunuyordu. Bu arada Mirliva Yusuf Paşa'nın Hudeyde'den talep olunan 2 taburla birlikte Hacce'nin öteden beri erzak menzili olan Sûkü'l Hasib'e ulaştığı anlaşılmakla, 2 taburu Hacce yoluyla karargaha sevk etmesi ve kendisinin de kaymakam vekaletiyle ve müfrezesiyle Hacce'de kalarak erzak ve gereken mühimmatı hazırlayarak peyderpey sevk etmesi emredilmiştir. Böylece iki gün sonra iki tabur karargaha ulaşmıştır. Zafir Kalesi'nde gerçekleştirilen çarpışmada Nasır Mebhutun da hanesine saldırıda bulunulması ve Hacce'den de 2 taburun daha gönderilmesi üzerine durumu fark eden eşkıya gece karanlıktan istifade firar etmiş ve Nasır Mebhut dahi sal ile kaçırılmıştır. Neticede dört, beş gün içinde Zafir zapt edilmiştir. Bu Zafir başarısı üzerine Ahmet Feyzi Paşa'ya Dersaadet'ten gönderilen telgrafla; Şâki-i Mahûd'u en geç 20 güne kadar

yakalamaya mecbur olduğu tebliğ edilmiştir[467] Bu emir üzerine Zafir'de güvenlik amaçlı bir tabur ve bir dağ topunu bırakarak, kuvvetin geri kalanı ile Hacce'ye hareket edilmiştir. Hacce'de dahi kazanın idare ve asayişini sağlaması için 4 taburla 1 mantel ve 3 dağ topunu bırakıp, kuvvetin diğer kalanının da Umran'a sevki hakkında Yusuf Paşa'ya talimat verdikten sonra bizzat kendi 2 tabur, 2 dağ topuyla ve Musavver-Şebam yoluyla San'a'ya hareket etmek zorunda kalmıştır. Böylece San'a'yı muvassalatının on beşinci günü Feyzi Paşa tabur piyade ve 1 havan ve 2 mantel ve 8 dağ topundan mürekkep kuvvetle Umran yoluyla Haşed'e doğru hareket etmiş ve Yusuf Paşa'ya da 4 tabur redif, 3 tabur nizamiye ve 6 kıta dağ topuyla Mevr Vadisi boyundan geçerek, Cebel-i Nisa kazasında Sabur civarında birleşilmesi emrini vermiştir. Mirliva Rıza Paşa'nın da 5 tabur ve 5 dağ topuyla bir hafta sonra hareket etmesi istenilmiştir. Umran Kazası'na tabi olup, İ'yal Serih kabilesinin üyelerinin oturduğu Gula/Gavla köyüne dahi eldeki erzak sevk ettirilmiştir.[468]

Ahmet Feyzi Paşa, henüz yeni savaştan çıkılmış bir ortamda bu şekilde aralıksız olarak harekâta girişilmesine anlam veremiyordu ve nitekim vardığında yeterli miktarda nakliye hayvanatı bulunamadığı gibi erzakta mevcud olmadığından Umran ve Süla'dan yiyecek satın alma ve iaşe tahsiline mecbur kalmıştır. Ancak askerin bolluğu sebebiyle bu yardım ancak on günlük yiyecek ihtiyacına yetecek miktardaydı. Bu sebeple bu miktar erzak ile hareket uygun değilse de İstanbul'dan hareketin aciliyeti için emirler verildiğinden dolayı hareketi ertelemek mümkün olmamıştır.

Bu sırada Osmanlı kuvvetlerinin birkaç defa kahr ve tedmirine uğramış ve bundan dolayı gözleri yılmış olan Haşedlilerin bir kısmı af dilemişler ve böylece Gula/ Gavla köyünün ilerisinde, üç saat mesafede oturan ve Haşedlilerin en büyük köylerinden olan Sentin/Sintin diye anılan köy karargah olarak seçilmiştir. Üç gün sonra karargah Hamrah'a ve bir hafta sonra ise Beyt-Sinan köyüne nakledilmiştir. Bu müddet zarfında ise daha önceden kararlaştırıldığı şekilde Yusuf Paşa, ulaşamadığı gibi, San'a'dan gelmesi beklenen 5 taburda gelmediğinden ve bunları bekleyecek vakit bulunmadığı için, Beyt-Sinan burçlarına bir havan, bir mantel, iki dağ topları ve mühimmat bırakıldıktan sonra ileriye harekete geçilmiş ve Hacer Garab tabir edilen yerde bulunan eşkıya kovulmuştur. Bununla beraber; Yusuf Paşa erzak ve mühimmat ihtiyatını Cebel Nisa'da bırakması gerekirken, meşayihin itaatlerine ve zahire yardımı edeceklerine dair taahhütlerine kapıldığından Cebel Nisa'nın Sabur tarafında ve

---

[467] Feyzi Paşa'nın San'a yönünde ilerlediğini gören Padişahın İmam'a yönelik yakalama emri çıkarması karşısında; Müşir Feyzi Paşa'nın "Yemen İmam'ı Kasımpaşa İmamı değildir ki" şeklinde yanıt vererek, meselenin ehemmiyetini bildirmesi, Yemen tarihinde çok konuşulan rivayetlerden birisidir. Ehiloğlu, **a.g.e.,** s. 153; Veysi Karabulut, **Meşihat Müsteşarı Hüseyin Kamil Efendi'nin Yemen Hatıraları (1912-1913),** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.20-21

[468] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 258-262

öteden beri idare haricinde bulunan Sûkü'l Dûm isimli mevkide 2 bölük bırakmış ve cebellerde tihâme develerini salıvermiştir. Bunun üzerine Sabur'a vardığında cebellerde eşkıya ortaya çıktığından bu eşkıya ile harbe tutuşmasından Sûkü'l Dûm'da terk etmiş olduğu 2 bölük üzerine eşkıya hücum etmiş ve zaten bu 2 bölük manevi kuvvetleri kırılmış olan 7. Ordu taburlarından bulunduğu için pek az müdafaadan sonra silahları ile mühimmat ve erzakının tamamını eşkıyaya teslim ile Hudeyde'ye firar etmiştir. Bu durum Yusuf Paşa'nın yardımını geciktiren sebeplerdendir. Bu olay üzerine yeniden şımarıp, güç kazanan eşkıyanın bu kez San'a'dan hareket etmiş olan mühimmat kafilesine de saldırması karşısında, Diyarbakır Redif Taburu'na mensup olan 2 bölük dahi silahları ve mühimmatı eşkıyaya teslim ederek geriye dönmüşlerdir. Bu şekilde eşkıya eline önemli bir güç geçirmiş oluyordu.[469]

Bu vukuat ve hezimetin ardından güçlükle de olsa Yusuf Paşa ile birleşilir ve Şehhare'ye 1500 metre mesafedeki cebellere sal ve asker vasıtasıyla havan topu çıkarılıp, ateşe başlanılmıştır. Şehhare cibali mevki itibariyle korunaklı olduğundan top ateşi ve mantel mermileri tesirli olamıyordu. İmam Ma'hud, San'a'dan aldığı dağ toplarını Şehhare cebeline naklederek, bunlarla şiddetli bir şekilde yani askerin bir tanesine karşılık beş tane ile mücadele ediyorsa da asker ancak kayaların altına saklanarak bu çarpışmadan korunabiliyordu. Bunun üzerine iki gün devam eden top muharebesinden bir netice alınamamış ve 4 taburla doğu tarafına gönderilen Said Paşa kuvvetlerinin dahi derenin etrafı eşkıya tarafından tutulduğu için oradan geçmesi mümkün olamayacağı anlaşıldığından; ordugah tarafında bulunan diğer bir geçitten geçmek ve Şehhare'ye hücum etmek üzere seçtiği 4 taburla beraber sabaha karşı Yusuf Paşa hareket etmiştir. Buna rağmen dereden geçeceği esnada öncü taburunun binbaşısı 8 – 10 neferiyle kale etrafına yaklaşırken, kalenin altında saklanmış eşkıya tarafından askerlerin şehit edilmesi ve kalenin yirmi adım mesafesinde binbaşının da vurulması üzerine oradaki asker kaçmaya başlamış ve bunların kaçmaları diğer askerler arasında kötü tesir bırakıp, kuvvetlerin tamamı firar etmişler ve Yusuf Paşa'da zabıtan ile karargaha dönmüştür.[470]

Sûkü'l Sülüs'e doğru kaçmaya başlayan bu askerin toplanıp getirilmesi için borular çaldırılmışsa da bir fayda alınmamıştır. Bu durumun bir felaket ve hezimetle sonuçlanacağını anlamış olduğu sırada eşkıyanın Sabur'da 3000 miktarında toplandığı ve oradaki tabura taarruz eylemeye başladıkları anlaşılmış ve ertelenmesi durumunda daha fazla miktarda kuvvet toplayacakları bilindiğinden buna meydan vermemek üzere Yusuf Paşa 3 taburla Sabur mevkiine sevk olunarak eşkıyayı sürmüş ve karargahı da nakletmiştir. Ardından işe yaramaz bir halde bulunan redif taburları Umran'a sevk edilip, yeterli miktar kuvvet de Sude tarafında

[469] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 262-263
[470] Atıf Paşa, **a.g.e.,** 264-265

bırakıldıktan sonra, müşir Rıza Paşa en iyi taburlardan sekizi ve 1 mantel, 8 dağ topuyla Yusuf Paşa ile beraber Ceraf karyesine doğru hareket etmiş ve ertesi günü Ceraf'a iki saat mesafesi olan ve Sentin tabir olunan karyeye vardığında o civardaki kalelerde 4000 kadar eşkıyanın toplanmış olduğu anlaşılmıştır. Eşkıyanın daha fazla toplanmasına meydan vermemek için hemen gerekli tertibatları alarak harbe başlamıştır ve eşkıya tarafından nereden ateş edilirse o tarafa dağ toplarını gönderdiği gibi, birçok hane ve kaleleri de tahrip etmiştir. Bunun üzerine devam eden şiddetli harp neticesinde eşkıya 200'den fazla telefat vermiş olduğu gibi birçoğu da kaçtığından Sentin karyesi karargah edilmiştir. Ertesi gün 3 taburla Yusuf Paşa Ceraf karyesine sevk edilerek eşkıya kabileler cezalandırılmışsa da bunu haber alan eşkıya 'İyal Yezid'e gidildiği sırada yine Ceraf tarafında zuhur etmeye başlamış ve o sırada San'a civarında İmam taraftarları ordunun hezimete uğradığını ve Ahmet Feyzi Paşa'nın katledildiğini duyurarak yeniden isyan alevlendirmeye başlamaları üzerine Fevzi Paşa'nın hemen San'a'ya gitmesi için emir verilmiştir. Bunun üzerine Paşa Umran'da bir miktar askeri kuvvet terk ederek ve Yusuf Paşa'ya da o civarı teskin ve Sude'deki eşkıyayı uzaklaştırması ile Umran'a çekilmesi hakkında emir verdikten sonra 4 taburla hareket etmiş ve 1905 senesi Kasım ayı itibariyle San'a'ya ulaşabilmiştir.[471]

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere San'a muzafferiyetinden sonra alelacele bir şekilde yürütülmüş olan bu askeri harekâttan bir sonuç alınamamış üstelik birçok askerimizin de telefatına ve mühimmatının zayi olarak eşkıyanın eline geçmesine neden olmuştur. Tüm bunların yanında nakliye araçlarının yokluğuyla beraber, bir kısım askerin moralinin bozularak firar eylemeleri ve bazı emir ile zabıtanın tecrübesizlikleri sebebiyle birtakım meşayihe kapılmaları gibi faktörlerin olumsuz etkilerini göz ardı etmemek gerekir.

[471] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 265-270

Tablo 2.2 30 Ekim 1905 Tarihi İtibariyle Umran'da Tabur Mevcudunun Bir Günlük İstihkakı (Dura ve Dakik veya Peksimet)

Alay, Tabur	Neferen	Hınta	Sandık	Cerib,	Kıyye
50.Alay 3.Tabur	293	520	187	90	93
Zile Redif Taburu	630	200	403	890	89
Mapavri Taburu	440	600	281	200	64
Rize Taburu	432	480	276	930	105
Trabzon Taburu	575	_	363	90	93
Uluborlu Taburu	600	_	384	180	163
40. Hamidiye Süvari Alayı	121	440	77	990	631
Topçu Nakliyye	259	760	166	800	577
	3350	__	2045	160	1813

Kaynak: Cebecioğlu, a.g.t., s. 113

Tablo 2.3 Umran'da Kalan Efrad ve Hayvanat ile Cebhane Mikdarını Mübeyyin Pusula

Dura	Ester	Binek	Katana	Neferat	
4	28	6	16	91	Topçu efradı ve hayvanatı
__	9	_	_	40	Nakliyye efrad ve hayvanatı
__	46	_	_	_	Müşir Paşa'nın ma'iyyetinde
	83	6	16	131	

Kaynak: Cebecioğlu, a.g.t., s. 113

Bu sırada yine şahsi menfaatlerini harekete geçirmek için ortamın müsait olduğunu anlayan İmam'ın silah ve ikişer, üçer, riyal vererek Zeydilerden oluşturduğu çetelerin Umran tarafından geçerek San'a, Kevkeban, yönüne gelecekleri ve San'alı Yusuf isminde bir şakinin kumandasında San'a yoluna saldıracakları haber alındığından bunların takipleri hakkında Umran Kumandanı Yusuf Paşa'ya emir verilmiştir.Yusuf Paşa 4 tabur piyade ve bir miktar taburla Hemedan tarafına hareket etmiş ve eşkıyanın orada bir saat mesafede bulunan karyede olduğunu anlamış olduğundan hemen harbe girişmiştir. Kalelerin kapıları mantel toplarıyla tahrip olunduktan sonra 2 bölük askerle Kaymakam Rıza Bey akşam karanlığında hücum ettirildiğinden eşkıya çok fazla direnmeden firara mecbur olmuştur. Bu muharebede bir yüzbaşı ve beş nefer şehit edilmiştir. Bu sırada Beni Hüseyin kabilesi şeyhlerinin ileri gelenlerinin de Kevkeban-Ravza yoluyla saldırıya geçmek için civardakileri başına toplamakta olduğu anlaşıldığından, San'a'dan 2 taburla sevk olunan Muhiddin Paşa verilen emir gereğince Kevkeban'da Miralay Ethem Bey'in kumandasında bulunan 2 taburla birleşmiştir. Kısa bir muharebeden sonra eşkıya hezimete uğratılmıştır. Hezimetinin ardından Hemedan civarında yakalanan San'alı Yusuf, Kevkeban tarafında İmam'dan yardım ister ve

kendisine yardım olunduğu takdirde Kevkeban ve Haraz Kazalarını zapt edebileceğini, hatta bu kazaların malum olan servetleri sebebiyle büyük oranda zekat toplayabileceğini beyan ederek, bu suretle İmam'ın hırsını tahrik etmiştir. Bunun üzerine İmam, evvelce San'a'ya girişinde vasıta ve kolaylık sağladığından dolayı yanında bulundurduğu Kevkeban Seyyid'inin oğulları ile Haşed kabileleri arasında itibar sahibi olan İmam Şerafüddin'in oğulları vasıtasıyla askere ikişer, ve şeyhlere onar riyal vermek şartıyla 1500 kadar eşkıya toplamış hatta San'alı Yusuf dahi kendilerine katıldığından 5 tabur piyade, 1 mantel ve 4 dağ topu ile Kevkeban'a sevk olunmuş. Oradaki 1,5 tabur da bu kuvvetle birleşerek, şiddetli bir muharebeye başlamışsa da üç gün zarfında eşkıya hezimete uğrayarak, firar etmek zorunda kalmış. Yusuf Paşa ise bu arada hastalandığından mevcut kuvvetleriyle önce Kevkeban'a sonra da Umran'a gitmiştir.[472]

Asayiş sağlanmış gibi duruyorsa da bu kez de birlikler arasındaki çözülmelerin menfi tesiri olmuştur. Üstelik kıyam edenler sadece askerler değil, zabıtan dahi maaşları Dersaadet'ten düzenli olarak gönderildiği halde Ahmet Feyzi Paşa tarafından bu maaşlarının verilmediğini beyan ederek, vazifelerini terk edip, Dersaadet'e şikayette bulunmaktaydılar. Para meselesinden dolayı kısa süre içinde Ahmet Feyzi Paşa ile Sabit Paşa'ların arası açılmıştır. Bir süre sonra Sabit Paşa iklim değişikliğine dayanamadığı için rahatsızlanınca Dersaadet'e geri dönmüştür. Ardından yâverandan San'a'lı Seyyid Ahmet Bey, Mahmut Esat Efendi ve diğer bazı zâtlardan mürekkeb bir nasihat heyeti H:1323 senesinin Haziranında Yemen'e giderek, bakaya da dahil olmak üzere umumi af ilan etmişlerdir. Yemen eşrafından otuz kadarını Dersaadet'e göndermek üzere kendilerine bazı nasihat ve vaatlerde bulunulmuşsa da en meşhur eşkıya reislerinden bulunan Mikdad ve Nasır Mebhut'un bu nasihat ve vaatlere kulak asmayıp, kendi imkanlarını terk etmeyeceklerini beyan etmeleri karşısında nasihat teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştı. Üstelik İmam Yahya'ya dahi gönderdikleri nasihatnameler hükümsüz kalmıştır. Bu arada hicri 1314 senesi ihtilalinin öncülerinden olup da Rodos'da sürgün olarak bulunan bir kısım şeyh ve ileri gelenler dahi ilan edilen genel af sebebiyle geri dönmüşler fakat bunlar sadakatte bulunmaları gerekirken, aksine Nasır Mebhut ve Mikdad'a katılmışlardır. Yine h. 1317-1318 senesi efradı dahi tezkerelerini talep ederek, mevkilerini terk ile etrafa taarruz etmeye başlamışlardır**.**

2.2.3 İmam Yahya'nın İsyanı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler: İmam Yahya'nın Karşısına Dahyani'nin Çıkarılması

Padişah tarafından Yemen işleriyle ilgilenmek üzere Dahiliye Nazırı Memduh Bey başkanlığında olmak üzere Kâtib-i Sani İzzet Paşa ile Yemen hadisesine dair malumata sahip

[472] Atıf Paşa, **a.g.e.,** s. 275-276

olan Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa'dan oluşan bir komisyonun Saray-ı Hümayun'da toplanmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine komisyon ilk kez Mabeyn Hümayun'da toplanmış ve görüşmelere başlamıştır. Abidin ve İzzet Paşa'lardan oluşan bu komisyon sadece iki kez Saray-ı Hümayun'da toplanabilmiş, daha sonra komisyon üyelerinden İzzet Paşa, daha sağlıklı kararlar verebilmek amacıyla komisyonun Saray'da toplanmasının münasip olmayacağını, Bâb-ı Âli'de toplanmasının daha uygun olduğunu bildirmiştir. Bu teklif üzerine komisyon üyeleri Bâb-ı Âli'ye davet olunmuş ve müzakerelerin bundan sonra Bâb-ı Âli'de yapılması fikri kabul edilmişse de bu karara yönelik eleştiriler de yok değildi. Bilhassa da Dahiliye Nazırı Memduh Bey, Yemen meselesinin bu hale gelmesinde Bâb-ı Âli'nin ilgisiz tavrının da payının olduğunu düşünüyordu. Zira Yemen meselesinin vahim sonuçlarının doğacağı altı, yedi ay evvel anlaşılması üzerine Dahiliye Nezareti'nde bizzat Talat Bey'in başkanlığında Evkaf Hümayun Nazırı Tarhan Paşa ile Mahkeme-i Teftiş Evkaf Müsteşarı ve Beytü'l Mâl Müdürü Hüsnü Efendi'den oluşan bir komisyon toplanmış ve komisyonda Yemen meselesine ilişkin yürütülen araştırma ve tetkikler neticesinden de yola çıkılarak, Yemen'in muhtaç olduğu bir ıslahat programı ve vilayet teşkilatına dair önerilerin yer aldığı ayrıntılı bir mazbata hazırlanmıştır. Hazırlanmış olan mazbata Sadaret'e sunularak Meclis-i Mahsusa'da acilen meselenin müzakere edilmesi talebinde bulunulmuşsa da, komisyonun gönderdiği mazbatada talep edilen istekler, öneriler beklemede bırakılarak mesele sonuçsuz kalmıştı. Dolayısıyla Yemen'in bugünkü durumunun Bâb-ı Âli'nin meseleye ait çözüm önerilerini ertelemesinden kaynaklandığı kabul ediliyordu. Bu açıdan Talat Bey başta olmak üzere birtakım kişilerce de İzzet Paşa ve Abidin Paşa'ların oluşturduğu ikinci komisyonun Saray-ı Hümayun'da toplanması daha ümit verici görülmüştür. Ne var ki tüm itirazlara rağmen Yemen işinin müzakeresinin Bâb-ı Âli'ye devredilmesi karşısında, toplanacak komisyondan yine bir netice çıkmayacağını anlayan Talat Bey komisyondan ayrılma kararı almıştır.(30 Mayıs 1905)[473]

Bilindiği üzere askerî idare kuvvet ve şiddet, mülkî idare ise tedbir ve ıslahattan ibaret olup bunlardan hangisinin evvela uygulamaya konulması hakkında pek çok görüş ayrılığı vardır. Dahiliye Nazırı Memduh Bey bununla ilgili olarak Yemen'deki iğtişaşın izalesi ve asayişin sağlanabilmesinin hem askerî hem idarî tedbirlere bağlı olduğunu düşünerek, askerî ve mülkî komisyonların meseleye dair alınması gereken tedbirlerde işbirliği içinde çalışıp, birbirlerinin kararlarından haberdar olmaları gerektiğini savunanlar arasındaydı.

Memduh'a göre; askeri yöntemlerle kuvvet ve şiddet uygulayarak, Zeydi isyanlarının önüne geçilemeyeceği gibi sadece eşkıya reisinin ortadan kaldırılmasıyla da mesele çözümlenemezdi. Çünkü İmam ortadan kaldırılsa dahi yerine tekrar Zeydilerden başka bir

[473] Memduh Paşa, **a.g.e**., s. 82

imam'ın fitne ve fesada devam edeceği herkes tarafından bilinmekteydi. Bu konuda Memduh Bey, İmam'ın babasını örnek gösterir. Yedi sene önce Şâki-i Yahya'nın babasının eşkıya reisliği yaptığı dönemde de ya Şaki'nin tamamen ortadan kaldırılması ya da merkeze bağlanması Yemen Vilayeti'nden talep edilmiş olmasına rağmen, iki seçenekte yürürlüğe konulamamış olduğundan şimdiki İmam türemiştir.Bu nedenle Memduh Bey, nüfusu yedi yüz ile bir milyon civarında bulunan ve Şâki-i Yahya'nın en önemli dayanağı olan Zeydilerin tamamını yok etmek gibi bir durumun da söz konusu olamayacağını göz önünde bulundurarak, askeri müdahalelerden önce Zeydilerin merkeze bağlılığını arttıracak tedbirlere başvurmayı daha uygun bulmaktaydı. İsyanlar karşısında Yemen'e sevk edilen askeri kuvvetler, bir taraftan Şâki-i Zeydi'yi ve avanesini yenilgiye uğratmaktan sorumlu olduğu kadar diğer taraftan Zeydi reisi ile müzakereleri de gerçekleştirmeliydi. Eşkıya reisi ile yapılan bu müzakerelerde, Şaki Yahya'nın istediklerinden uygun olanları kabul edildiği takdirde Müslüman kanının dökülmesinden vazgeçilip, isyan son bulacaktır. Bu nedenle Anadolu vilayetlerinden tertip edilip gönderilmekte olan taburlar Hudeyde'ye vardıklarında bir taraftan askeri harekâtlar ile uğraşırlarken, diğer taraftan da Osmanlı idaresine karşı sürdürdükleri isyanda inatla direnmenin cahilce olduğunu beyan edip, ahalinin tamamını teslim olmaya davet etmeliydiler. Ayrıca bu çağrıya rağmen hâla isyan etmekte ısrar edenler olursa, bunların cezalandırılacağına dair hilafet makamı tarafından Arapça ve Türkçe olmak üzere iki dilde beyanname hazırlanarak cümleye tebliğ edilmeliydi. Bu tebliğin ardından af ve aman talebi için bir fırsat verilmeliydi. Bu sırada askeri kuvvetlerin ilerleyişi de isyan fikrinde ısrar edenler arasında büyük bir korkuya neden olup, meşayih arasında İmam Yahya'ya bağlılık hususunda fikir ayrılıklarını başlatacak ve isyancı gruplar da böylelikle kısım kısım Osmanlı idaresine sığınacaklardı. **A**yrıca gerek İmam Yahya gerek Asir tarafındaki Aiz'e vasiyetlerde bulunulmuşsa da bu nasihatler çoğunlukla eşkıya reislerine yönelik yapıldığından kabilelerin reisleri ile meşayihin bu nasihat ve tebliğlerden haberdar olamaması ihtimalini de düşünerek zikrolunan beyannamenin San'a ve Asir başta olmak üzere Yemen Vilayeti'nin tüm kaza nahiyelerinde ilanının daha iyi ve daha hızlı sonuçlar alınmasına yardım edeceği fikrindeydi. Yine Memduh Bey'e göre nasıl ki Osmanlı ülkesinde müslim ve gayrimüslim unsurların pek çoğunun dahil oldukları mezhepler ve bu mezheplere mensup olan cemaatlerin şeyh ya da patrik sıfatıyla ruhani reisleri Osmanlı Padişahı'na olan itaat ve bağlılıklarını devam ettirdikleri müddetçe mezheplerinin gereğini yerine getirebiliyorlarsa, birden fazla cemaat ve mezhebin yaşadığı bir İmparatorluk'ta bir de Zeydi mezhebi ve reislerinin bulunmasında da herhangi bir sakınca yoktur. Zaten Yemen Vilayeti'nde şimdiye kadar Zeydi mezhebinin reisine Hükümet tarafından rütbe verilmeyerek, düşmanca bakılması ve kabilelerin nüfuzlu ve itibar sahibi şeyhlerinin maaş ve ikramiye verilerek ödüllendirilmemeleri, Yemen kabilelerinin

Hükümet'ten uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle öncelikli olarak Yemen'deki Zeydileri kontrol altında tutabilmek için İmam dedikleri reisi merkeze bağlamak, Müslümanlar arasında kan dökülmesinden daha uygun olacaktır. Memduh, Asir'de Aiz ailesinden Şeyh Ali namında birinin emirlik davasıyla harekete geçip hatta kabileleri de itaat altına almaya başladığı yönünde Asir tarafından gelen haberlere dair ise; Asir'in Hicaz'a yakınlığı nedeniyle isyan olaylarının kutsal şehirlere de sıçraması ihtimalinin hesaba katılarak Asir tarafındaki fesada zaman geçmeden engel olabilmek için öncelikle Zeydi İmamı meselesinin neticelendirilmesini istemekteydi.[474]

Yemen'deki meselenin devam etmesi karşısında Yemen Heyet-i Teftişiye Reisi 22 Şubat 1906 tarihli yazısında, Kasım Dahyani'nin kullanılmasının gerekli olduğu önerisinde bulunmaktaydı. Zira Teftiş Heyeti'nin yaptığı tahkikat neticesinde elde edilen bilgilere göre; Şâki-i Mahûd Yahya, Zeydi mezhebinin reisliğine seçildiği esnada Sa'da tarafındaki Zeydi meşayihinden Kasımi ise Şâki-i Yahya'nın imam olarak seçilmesine itiraz ederek, mücadeleye girişmeyi planlamış fakat kısa süre sonra bu fikrinden vazgeçerek Şâki-i Mahûd ile anlaşma yapmayı tercih etmiş bir isimdir. İkili arasında yapılmış olan mukavelenameye göre; eğer Şâki-i Mahûd Osmanlı Hükümeti'ne ait memurları ve askeri kuvvetleri Yemen'den çıkarmayı başarabilirse, Kasımi'de Yahya'nın riyasetini tasdik edecek aksi takdirde Kasımi de riyaset için fiilen mücadele edecekti. Dolayısıyla Kasımi ile Şâk-i Yahya ittifakının devamı Şâki'nin Osmanlı karşısındaki muzafferiyetine bağlıydı. Üstelik Şâki ile Kasımi arasında akdedilmiş olan bu sözleşmenin süresi şu günlerde sona ermiş olduğundan, Kasımi'nin de Sa'da tarafındaki Zeydiler ile Şâki-i Mahûd aleyhine hareket edeceği haber verilmekteydi. Bu sebeple teftiş heyeti hem Haşed tarafında bulunan Şaki'nin niyet ve hareketinin anlaşılmasının hem de Kasımi'nin Şâki aleyhine kıyam edeceğine dair haberlerin hakikatinin araştırılıp, neticeye göre davranılmasının Hükümet-i Seniye'ye büyük faydası dokunacağını düşünüyor ayrıca bu hususta gerekli harcamalar için ikramiye ve hafiye tahsisatından 200 liranın kullanılmasına izin verilmesini talep etmekteydi.[475]

Yemen Heyeti Teftişiye Riyasetinden gönderilen bu telgrafa cevabi olarak Dahiliye Nazırı Memduh Bey 27 Şubat 1906 tarihli yazısında; uzunca bir müddettir Yemen'de Osmanlı varlığı mevcut olmasına rağmen devamlı bir asayiş peyda olamayışına başlıca iki sebep göstermiştir. Bunlardan birisi Zeydi kabilesinin reisi olan âsinin kendi cemaatinin nazarında kutsallığı, ikincisi ise dört milyona yakın olduğu tahmin olunan Yemen ahalisinden iki, üç bin kişiyi şu ana kadar Osmanlı Hükümeti'nin hizmet ve memuriyetinde kullanamamış olmamızdır.

---

[474] Memduh Paşa, **a.g.e,** s. 85-86

[475] **BOA., Y.A.HUS**. 506/16 (Yemen Heyet-i Teftişiye Riyasetinden varid olan şifre); Teftiş heyetinin bu ifadeleri Dahiliye Nazırı tarafından R. 14 Şubat 1321/ M. 27 Şubat 1906 tarihli yazıyla Sadaret'e gönderilmiştir.

Memduh Bey şimdiki halde Şâki-i Mahûd'un karşısına muhalif bir isim çıkarmanın akıllıca bir hareket olacağını kabul etmekle beraber; Kasımi'nin Şâki'yi düşürmeye yetecek kadar iktidar sahibi olup olmadığının da iyice tahkik edilmesini istemekteydi.[476]

Bu arada Yemen Vali Vekili ve Kuvayı Umumiye Kumandanı Feyzi Paşa 28 Şubat 1906 tarihiyle gönderdiği yazıda; Sa'da tarafında bulunan Dahyani namındaki seyyid ile Şâki-i Mahûd arasında bir mücadele vuku bulduğu ve bu kavgada Dahyani'nin galip gelerek, Sa'da şehrindeki Setare Kalesi'ni zapt ettiği, Şâki'nin taraftarlarından en kuvvetlisi olan Seyyid Ahmed el Kasım'ı dahi katlederek, büyük oran silah, cephane, erzak ile iki top ele geçirdiği ve bunlara ilaveten rüesadan 30 kişinin dahi hayatını kaybettiği, bir hayli kimsenin esir düştüğü ayrıca Şaki Yahya'nın sevk ettiği öncü kuvvetlerin dahi Sa'da tarafında hezimete uğramış olduğu bildiriliyordu.[477] Şâki'nin Dahyani karşısındaki bu mağlubiyeti bir bakıma Dahyani'nin Şâki'yi düşürecek güce sahip olup olmadığı yönündeki sorulara yanıt niteliğindeydi. Asâkir-i Şâhâne karşısında hezimete uğrayan Şâki-i Mahûd'un şimdide Dahyani'ye mağlup olması aşiretler nazarında ki nüfuz ve itibarını da tehlikeye atmaktaydı.

Bunun üzerine Zeydilerin isyanlarının esasında Şâki-i Yahya gibi fesad niyetli kimselerin yalan söz ve davranışlarının eseri olduğundan, Yemen'deki dört milyonu aşkın Müslüman ahali tebaa-i şâhâneden olması itibariyle Hükümet'e celb edildikleri takdirde istek ve hareketleriyle asıl niyetleri fesat çıkarmak isteyen kimselerin şer ve bozgunculuklarının önüne geçilebileceğine inanan Memduh Bey, Şâki aleyhtarlarının dahi dünyevi bir emelleri bulunabileceğini hesaba katarak, onların bu ihtilaf ve anlaşmazlıklarından istifade ederek, Şâki aleyhine kıyam edenlerden en nüfuzlusunu itaat altına almaya çalışıp, Zeydiye kabilesi reisi namıyla Zeydilerce tayin ettikten sonra bu kişinin sıfat ve ünvanının Osmanlı Hükümeti'nce de tasdik edilmesi tarzında bir tedbirin oldukça etkili olacağı ve Yemen meselesinin hem bugün hem de gelecekte kan dökülmeksizin olumlu bir şekilde sonuçlanabileceği fikrini Feyzi Paşa ve Heyet-i Teftişiye Riyasetine bildirir. Yine Dahiliye Nazırı Memduh, Yemen Teftiş Heyeti Riyasetine gönderdiği 4 Mart 1906 tarihli telgrafta; Yemen için kararlaştırılan kuvve-i askeriyenin miktarından Nezaretin ve Yemen komisyonunun tam olarak bir malumatı yoksa da evvelden tertip edilen 8.000 askerin 12.000'e çıkarılarak sevk edilmesi emri verildiğini Yemen Vilayeti'ne bildirmekteydi. Memduh Bey, Şâki-i Mahûd'un böyle büyük bir kuvvet vasıtasıyla yakalanarak, taraftarlarının da itaat altına alınmasının mümkün olabileceğini kabul etmekle beraber, bu durumun gerçekleşebilmesinin talep olunan miktardaki askerin gönderilmesine bağlı olduğunun farkındaydı. Kaldı ki Şâki-i Yahya ile muhalifi arasındaki mücadeleden her iki tarafın arasını bozmak ve ayırmak için

[476] **BOA., Y.A.HUS**. 506/16
[477] **BOA., Y.A.HUS.** 500/ 23 (Yemen Vali Vekaleti'nden 15 Şubat 1321 tarihiyle gelen şifre telgraf)

yararlanılması gerektiğini düşünüyordu. Mademki Şeyh Kasımi, Şeyh Yahya'ya galip gelmiştir, öyleyse vakit kaybetmeden bundan istifadenin yolu aranmalıdır. Zira iş geciktirilirse Kasımi'nin de bir galeyanı ile karşılaşılma ihtimali yüksekti. Dolayısıyla Memduh Bey, bu olasılığın önüne geçebilmek için Şâki-i Yahya'yı Zeydi reisliğinden düşürüp, Kasımi'yi Zeydiler'e reis seçtirerek, riyasetinin de Osmanlı Hükümeti tarafından tasdik edilmesi gerektiğini savunmaktaydı.[478]

Dahiliye'nin bu malumatı üzerine Teftiş Heyeti reisliğinde bulunan Ferit Bey iki, üç ay gibi kısa bir zamanda Yemen'in ahvaline dair yaptığı tetkikler sonucunda görebildiği kadarıyla birtakım tespitlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Ferit Bey gönderdiği yazılarda; Yemen için tertib edilmiş olan kuvvetlerin 8.000'inin efrad-ı cedide'den, 4.000'inin de bakayadan olduğunun anlaşılmakla beraber bakaya efradının çağrılıp toplanması, sevki meselelerinin kendi içinde başlı başına güçlükleri olması sebebiyle bunlardan sağlanacak istifadenin iyice düşünülmesi gerektiğine işaret ederek, bu fikre tereddütle yaklaşmaktaydı. Hâli hazırda efrad-ı cedide ve bakayanın tamamen vürudu halinde dahi bu kuvvet ancak kuvve-i daimenin mevcudunu arttırmaya yarayacak, üstelik bunların talim ve terbiyeleri için dahi bir hayli zamana ihtiyaç olacağından bahsedilen kuvvetler Yemen Vilayeti dahilinde sükûn ve asayişi temin etmeye kifayetsiz kalacaklardır.[479] Halbuki İmam Kazib Yahya'nın harekât ve muamelatı sebebiyle Yemen'in Tihâme kısmında oturan tebaa-i sâdıka-i şâhâneden birçokları da iğtişaştan istifade ile isyana devam etmekteydiler ve bu durum diğer kabilelere de sirayet ederek çoğalmaktaydı. Ahval bu yönde devam edip hiçbir yerden tahsilat gelmediği müddetce hazinenin askerler hakkında gösterdiği bunca fedakarlık mümkün olmayacak hale gelirse Yemen'deki kuvve-i umumiye büyük bir müşkilat içinde kalacaktır. Bunun için Vilayetin sükun ve asayişinin temininin devamına şimdiden bir çare bulunamazsa ileride her türlü müşkilatın yüz göstereceği ve bundan da devletin birçok zarara uğrayacağı kesindir. Bu sebeple Ferit Bey'in düşüncesine göre öncelikle, hali hazırda Kasımi ile Yahya'nın mücadelelerinden istifade olunacak yöntemleri bir taraftan takip ile beraber diğer taraftan da kuvve-i nizamiye'nin mevcudlarının efrad-ı cedide ile arttırılarak, geceli gündüzlü bu efradın talim ve terbiyesine uğraşılması, şimdiden Hacce, Hacur, San'a ve Menaha ile Umran'ın kuvvetli bir surette tutulması ve Taiz ile Asir tarafında da münasip olduğu kadar asker bulundurularak, hâli hazırın idamesine ve gerektiğinde bu mevkilerden karşılıklı olarak yapılacak harekâta karşı çıkan kabilelerin de cezalandırılıp, ahali elindeki silahların mümkün olduğu kadar toplattırılmasına çalışılmalıydı. İmam Kazib üzerine yapılacak taarruz ise

---

[478] Memduh Paşa, **a.g.e,** s. 97-98

[479] **BOA., İ.DH.** 1446/ 01 (Yemen Heyet-i Teftişiye Reisi Ferit Bey tarafından yazılan R. 16 Mart 1322/ M. 29 Mart 1906 tarihli yazı)

şimdilik tehir edilmeliydi.(29 Mart 1906).[480]

Yine bu sırada Havlan ıslahatına memur edilen Mirliva Said Paşa'dan Yemen Valisi Müşir Feyzi Paşa'ya iletilen haberlerde; evvelce, Zerahiye'den sürülen eşkıyanın meşhurlarından Ans'li Ali Mikdad'ın, Havlan'ın Beni Cebr uzlesine firar edip burada birtakım cahil kabileleri isyana hazırladığı ve hatta bazı kabilelerden 600, 700 kişi toplayarak Beni Cebr'de Osmanlı kuvvetleri ile çarpışmaya hazırlandıkları bir sırada, geceleri karargah-ı askeriyeye gelerek silahlarını hazırlamakta olan eşkıyadan bir kısmının Tali ve Rescar/Reyhan ciballerinin zirvesinde pusuya düşürüldüğü ve bu sayede cemiyeti bağiye'nin tarumar edildiğinden bahsediliyordu.(10 Mayıs 1906) [481]

Bu sırada Teftiş Heyeti'nin çalışmalarıyla ilgili olarak bazı sıkıntılar dile getirilmekteydi. Yemen'e gönderilmesinden beri bir seneden fazla zaman geçtiği ve heyetin reisliğine tayin olunan Ferit Paşa'nın da beş altı aydır Yemen'de bulunmasına rağmen heyetin mühim bir icraatının görülemeyerek, iğtişaşın devamının manen ve maddeten sakıncalara neden olması ve Yemen'deki kuvvetler için yapılan masrafların hazinenin içinde bulunduğu yokluk halinin daha da artmasına sebebiyet vermesi İstanbul tarafından şikayet konusu olmuştur. Bu nedenle Yemen Heyeti riyasetine yapılan tebliğde; gerçekleştirilmesi beklenen ıslahatlara dair şimdiye kadar ne yapıldığının bir an evvel haber verilmesi istenmiştir. Ayrıca tebliğde, buz fabrikası meselesiyle ilgili olarak da; Hudeyde'de buz fabrikasının tesisi gerekliyse de bu mesele heyetin asli vazifelerinden olmayıp, heyetin esas vazifesinin Yemen'de güvenliğin tesisi gibi daha mühim meselelere ilişkin olduğu halde beş, altı aydır yalnızca buz fabrikası kurmak gibi ikinci derecede ehemmiyeti bulunan konularla meşgul olunarak, boş yere vakit geçirilip devlete beyhude yere masraf çıkarılmasına son verilmesi istenmekteydi. Bu şikayetler üzerine Yemen heyeti riyasetinden alınan cevabi tahriratda heyet reisi, Yemen'e ulaştıklarından beri geçen zaman zarfında mümkün olduğu kadar gerekli olan talimatların yerine getirilmeye çalışıldığını ve bilhassa Dahyani ile Şâki-i Mahûd arasındaki mücadelenin Şâki'nin inhizamıyla neticelenmesi için çalışıldığı ayrıca bu süre içinde Bâbü'l Mendeb, Moha ve Taiz havalisi gözden geçirilerek Taiz Vilayeti'nin teşkilatına ve Aden hududu kısmının tarassuduna ait cetvellerle, haritalar tanzim edilmiş olduğu ve diğer vilayetlerin de teşkilatlanmasının az zaman zarfında kararlaştırılacağı ve her mahaldeki sadat ile meşayihe nasihatlerde bulunulduğundan bahsediliyordu. Heyet reisi tüm bunlara ilaveten Yemen'in genelinde asayiş temin edilmeksizin teşebbüs olunacak ıslahatlardan bir netice alınamayacağından ilk olarak askeri kuvvetlerin miktarının arttırılması için merkezden talep edilen kuvvetin gelmesinin

[480] **BOA., İ.DH.** 1446/ 01 (Yemen Heyet-i Teftişiye Reisi Ferit Bey tarafından yazılan R. 16 Mart 1322/ M. 29 Mart 1906 tarihli yazı)
[481] **BOA. Y. A.HUS**. 502/ 111

beklendiği yanıtında bulunmuştur.[482]

Yapılan açıklamalar kimseyi tatmin edebilecek gibi durmuyordu. Zira heyetin çalışmaları karşısında genel bir memnuniyetsizlik havası hakimdi. Öyle ki Müşir Feyzi Paşa 11 Haziran 1906'da Yemen'den gönderdiği telgrafta; ahalisinin büyük bir kısmı Şafi mezhebinden olup devlete sadık olan Taiz Sancağı'nda yapılacak önemli bir ıslahat olmayıp, ufak bir icraatın dahi epeyce tesiri görülebilecek iken Yemen Heyeti Teftişiyesi'nin Taiz'e kadar gidişini ve benzer şekilde kısa süre öncede Hudeyde'ye gitmiş olmalarını eleştirmekteydi. Feyzi Paşa'ya göre; teftiş heyetinin böyle lüzumsuz olarak uzun müddet Hudeyde'de ikâmet ederek, ehemmiyetsiz şeylerle iştigal olmaktan ise Ebha ile civarı ve Ricalü'l ma' kısmı harekat-ı askeriye neticesinde ıslah edilmiş olması nedeniyle Asir Sancağı'na giderek buradaki ıslahatları tetkik ile noksanlarını tamamlamak işiyle meşgul olması ve ayrıca uzun süredir ıslahlarına başlanamaması nedeniyle şimdiye kadar atıl kalmış olan Gamed ve Zehrab cihetlerinin ıslahatıyla ilgilenmesi daha elzem görülmekteydi. Çünkü Asir'in cebel ahalisi ve tihâme ahalisi Şafi mezhebinden olup icra edilecek her türlü teklif ve öneriyi kabule pek müsait olduklarından oralarca istenilen ve gereken ıslahatın icrasında haksız yere heyetin müşkilatla karşılaşması mümkün değil iken, Gamed ve Zehrab'da çalışmak daha zordur. Bu nedenle keşmekeş bir halde bulunan Asir livasının layıkıyla ıslahı, oralarda bulunacakları müddet zarfındaki mütalaalarına dayanarak gerçekleştirileceğinden Heyeti Teftişiye'nin şimdiden Vilayetin teşkilatlanmasıyla ilgilenmek için Asir'e gönderilmesinin Yemen ıslahatının mühim bir parçasını teşkil edeceği nazarıyla bakılmaktaydı.[483]

Aslına bakılırsa Yemen'e gönderilen Teftiş Heyeti'nin yetki ve sorumluluklarının ne yönde olduğuna dair İstanbul'dan bir talimatname hazırlanmıştı. Hazırlanan bu talimatnamede heyetin vazifeleri maddeler halinde şöyle sıralanmaktaydı:

1. Heyet-i Teftişiye seyyar halde olup, yetki alanı dahilinde bulunan mahkemeler ile resmi dairelerin cümlesini daima teftiş etmeye mecburdur.

2. Teftiş Heyeti istediği vakit mahkemeleri ve resmi kurumları ziyaret edebilir ve; a) Görevli memurların davaların çözümünde hüsn-ü rü'yete dikkat edip etmediklerini b) Muhaberat ve müzakeratın şer'i usul ve kanunlar üzere cereyan edip etmediğini c) Celb, ihzar, tefhim ve tebliğ işlemlerinin şer'i muhakeme usullerine uygun şekilde icra olunup olunmadığını d) Tedavülde ne kadar dava ve dilekçe olduğunu e) Mahkemeler ve diğer resmi kurumların tahrir ve kayıt işlemlerinin hangi surette gerçekleştiğini f) Harp ilam ve vesikalarıyla, gümrük gelirlerinin tahsili muamelelerinin usule uygun olup

---

[482] **BOA., İ.DH.** 1446/ 1 (Dahiliye Nazırı tarafından R. 28 Mayıs 1322/ M. 10 Haziran 1906 tarihiyle Sadaret'e yazılmış)

[483] **BOA., İ.DH.** 1446/ 1 (29 Mayıs 1322 tarihiyle Müşir Feyzi Paşa imzasıyla Yemen Vilayeti'nden varid olan şifre telgrafname)

olmadığını; dolayısıyla mahkemeler ve resmi dairelerin tüm uygulamalarını muayene ve teftiş ile evrak ve kayıtlarını dahi inceleme ve soruşturma hakkına sahip olduğu gibi kâtiplerin dahi vazifelerini hakkıyla yerine getirip getirmediklerini teftiş ve tahkik edebilecektir.

3. Dava sahipleri hangi sınıf ve meslekten bulunursa bulunsun, taraflar hakkında mahkemede yargılama esnasında taraflardan birini diğeri karşısında aşağılayıcı nitelikte hakaret içerecek bir tarzda muamelede bulunulmamasına ve hakimler tarafından birinin ifadesini tasdik ya da teyit edecek bir söz söylenmemesine Teftiş Heyeti tarafından dikkat edilecektir.

4. Teftiş Heyeti mahkemelerin muhakemat ve müzakeratı ile hüküm ve kararları başta olmak üzere bütün vazife ve icraatlarına ilişkin hususlarda hükümetin memurları ve diğerleri tarafından müdahalede bulunulmadığını tahkik edecektir.

5. Teftiş Heyeti, yetkili olduğu alanlarda bizzat şahit olduğu su-i ahval ve hareketlerin izalesi için icab edenlere yazılı ihtar ya da tavsiye verebileceği gibi, gerekirse Bâb-ı Âli'ye ve Vilayet'e dahi meseleyi beyan edecektir.

6. Heyet-i Teftişiye, hakimlik sıfatını haiz ve davaların çözümünde rey vermeye yetkili değildir. Müzakereler sırasında bulunsa dahi ihtar yahut görüş bildirmeyecek fakat şahit olduğu ahval üzerine gözlemci sıfatıyla ayrıca yazılı olarak uyarıda bulunabilecektir.

7. Teftiş Heyeti; kanuna aykırı olarak hapsedilmiş şahısların olup olmadığını ve hapishanelerin idare usulleri ile mahkumların haklarında mahkeme memurlarının muamelelerinin yolunda olup olmadığını ayrıca hapishanelerin mevcut fiziksel ortamlarının sağlık koşullarına uygun olup olmadığını tahkik için hapishanelerde yoklama yapabilecektir.

8. Teftiş Heyeti vazifeleri kapsamında vermiş olduğu ikaz ve ihtarların dikkate alınmadığını tespit ettiği takdirde meseleyi Dersaadet'te ilgili dairelere ve Yemen Vilayeti'ne iletecektir.

9. Teftiş Heyeti cezai vak'alardan dolayı sanık hakkında mahkemeye verilmesi lazım gelen zabıta jurnallerinin zamanında verilmeyerek usulüne göre cereyan etmemesi halinde ve mahkemece lüzum görülen tahik ve tedkiklerin ertelenmesi halinde durumu Vilayet'e bildirecektir.

10. Hukuki ve cezai davalara ilişkin dilekçe ve evrakı yetkili olmayan makamlara havale etmek ve mahkeme kararı olmadan bir şahsın tutuklanarak, sebepsiz yere hapsedilmesi veya kefalet talebinde bulunulması ya da buna benzer suretlerde baskı altında tutulması tarzında şeriate aykırı olan durumlar karşısında Teftiş Heyeti meseleyi hükümet-i mahalliyeye ve Bâb-ı Âli'ye bildirerek, yolsuzluğun önüne geçilmesini talep

edebilecektir. Yine mahkemeden çıkacak kararların uygulanmaması veya eksik ya da fazla olarak aslına aykırı surette tatbik edildiği durumlarda hükmün uygulanması sırasında mahkumun San'a'da müteşekkil divan-ı istinafa müracaat etmesi salahiyetine neden olabilecek ahval ve muamele vukua getirildiği anlaşıldığı takdirde dahi Teftiş Heyeti durumu hükümet-i mahalliyeye veya Bâb-ı Âli'ye beyan edecektir.

11. Teftiş Heyeti daima ahalinin şikayetlerini ve müracaatlarını dinlemek ve dikkate almak mecburiyetinde olup, şeriate uygun dava ve şikayat-ı 'adiyeye dair dilekçelerini yetkili makam ve memura göndermekle yükümlüdür. Ayrıca bunların meşru taleplerinin karşılanıp karşılanmadığını teftişe ve kendilerine ait olup dairelerde bulunan evrakı incelemeye yetkisi vardır.

12. Teftiş Heyeti, mahkemelerin ve resmi makamların reisleri dahil olmakla birlikte memurları arasında görev ve sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmeyenlerin bulunduğunu tespit ettiğinde bu durumu delilleriyle beraber ispatlayarak Dersaadet'deki ilgili makama bildirebilecektir.

13. Heyet-i Teftişiye; vazife icabı resmi makamlarda bulunan evraklardan bazılarını incelemek istediği takdirde, birer suretlerini ilgili makamın başkanlığından resmen talep edebilir.

14. Teftiş Heyeti; silah vs. gibi sakıncalı malzemelerin ithaline vasıta olan sahillerin muhafazasından sorumlu olan asker ve sefinelerin faaliyetlerini daima tahkik edecek ve bunlar arasında kendilerine verilen vazifelerini yerine getirmek hususunda ihmali görülen herhangi bir memura rastlanırsa, bu memura evvela uyarıda bulunulacak, uyarılar dinlenmezse daha sonra gerekli mercilere durum bildirilecektir.

15. Teftiş Heyeti; kontrol ettiği kurra'nın tahsilat işlemlerine dair ahaliden malumat alabilecek ve tahsildarların haricinde vergi tahsili işine yetkisi bulunmayanların herhangi bir müdahalesinin olup olmadığını, aşar mültezimlerinin eksperler vasıtasıyla tahmin olunan ortalama miktardan daha fazla bir şey istifade edip etmediklerini tahkik edebilecektir. Ayrıca jandarma veya diğer memurların ahaliden ücretsiz olarak gıda maddesi ya da hayvan yemi alıp almadıklarını kontrol edecek ve bu hususlarda kanuna aykırı bir durum tespit ettiği takdirde, meselenin failleri hakkında gerekenin yapılması için durumu ilgili makama bildirecektir.

16. Teftiş Heyeti; Yemen Vilayeti varidatının gelir-giderlerinin kanun ve nizamlara uygun şekilde icra olunup olunmadığını ve hesap kayıt işlemlerinin mevzuat çerçevesinde tatbik edilip edilmediğini, aylık ve yıllık muhasebe işlemlerinin zamanında tanzim edilip, ilgili makamlara gönderilip gönderilmediğini teftiş edecek ve kanuna aykırı muamelelere tesadüf ederse bunu ilgili makama bildirecektir.

17. Teftiş Heyeti, bahsedilen bu görevler hakkındaki icraatlarını günlük olarak bir deftere kaydedecek ve tutmuş olduğu bu defterin özetini içeren bir layihayı üç ayda bir tanzim ederek Bâb-ı Âli'ye gönderecektir.[484]

Devam eden eleştirilerin ardından, Heyet-i Teftişiye'nin Hudeyde'de daha fazla ikâmet etmesine gerek kalmadığı ve Heyetin Hudeyde'den ayrılarak önce Taiz'e gidip oraların ahvalini ve vilayetin teşkilatı hususlarını tetkik etmesi daha sonra da Asir mıntıkasına giderek en kısa sürede uygulanması mümkün olabilecek ıslahatları kararlaştırması yönünde Dahiliye Nazırı tarafından Yemen Vilayeti ve Heyet-i Teftişiye riyasetine tebliğde bulunulmuştur. Dahiliye Nezareti Yemen'deki durumun ciddiliği karşısında bir an evvel asayiş ve emniyetin sağlanarak devlet'e muhalif türden girişimlerin ortadan kaldırılıp, Osmanlı Hükümeti'nin artık daha fazla Yemen'de fedakarlıklarda bulunup zayiat vermesinin önüne geçilmesini istemekteydi. Bu nedenle Memduh Bey Yemen'e sevk edilecek efrad-ı cedide ve tedabir-i askeriye ile beraber Dahyani ve Şâki-i Yahya'nın niyet ve hareketi anlaşılıp, bunların merkeze bağlılıkları için bir çare bulunmazsa sadece askeri tedbirlerin yetersiz kalacağını da düşünüyordu. Çünkü gerek Şâki-i Yahya gerekse Dahyani askeri kuvvetlerin kendilerine doğru yaklaştıklarını fark ettiklerinde Yemen'in sarp dağlık taraflarına sığınarak Osmanlı kuvvetlerine güçlük çıkartabiliyorlardı. Bundan dolayı Dahyani ile Şâki-i Yahya arasındaki mücadelenin Osmanlı Hükümeti'nin yararına olacak bir şekilde neticelendirilmesi için mesele yakından takip edilmeliydi. Hatta Dahyani ile Şâki-i Yahya'nın Osmanlı Hükümeti'yle anlaşmalarını sağlamak için nezdlerine Yemen Vilayeti dahilinden seçilecek memurlar gönderilmeliydi ve gönderilmesi gereken bu memurların mutlaka vilayet valisiyle iletişim içinde bulunmaları önerilmekteydi.(18 Haziran 1906) [485]

Esasında Şâki'ye karşı Dahyani'nin desteklenmesi yeni bir mesele olmayıp, henüz 1905 senesinde Yemen isyanını bastırmak amacıyla Feyzi Paşa'nın Yemen'e gönderildiği sırada dahi gündeme gelmişti. Öyle ki; Müşir Feyzi Paşa, Türk birliklerine yardımda bulunmak niyetiyle yola çıktığı sırada henüz Hudeyde'ye varmadan evvel Beni Mervan kabilesi şeyhleri ile bir birçok kez görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde şeyhler kendilerine beş altı tabur asâkir-i şâhâne sevk olunduğu ve bir miktar maaş verildiği ayrıca Seyyid Dahyani'ye de top ve erzakla birlikte daha evvel idaresi altında bulunmayan yerlerin terk olunacağına dair teminat verildiği takdirde, Beni Mervan'a inen Vadi-i Haraz suyundan Cebel-i Şehhare'nin batısında bulunan Medan? isimli kasabaya kadar olan mevkilerde Osmanlı kuvvetlerine yardımda bulunmak amacıyla Beni Mervan kabilesi ve diğer aşiretlerden sekiz, on bin

[484] **BOA. Y. A. RES.** 148/22; **BOA., Y.EE.** 6/46;
[485] Memduh Paşa, **a.g.e,** s. 100

civarında adam toplayabilecekleri vaadinde bulunmuşlardır.(20 Haziran1905)[486] Oysaki Beni Mervan kabilesi mezhep olarak Şafi mezhebine mensup olması hasebiyle, Seyyid Dahyani ile bir ittifak kurması beklenemezdi. Ayrıca cebellerdeki hareketleri tutarsız ve belirsiz bir şekil alan Şehhare ahalisinin durumu da endişe vericiydi. Dolayısıyla Feyzi Paşa bu yöndeki endişelerini ilettiğinde Beni Mervan Şeyhinin; "Biz asâkir-i şâhâne ile hareket ederiz, Seyyid Dahyani maddesine karışmayız." şeklinde cevapta bulunmuş olması da durumu açıklamaktadır. Beni Mervan meşayihinin bu cevabı karşısında Feyzi Paşa, Beni Mervan kabilesinin asıl niyetinin iş görmek değil, Osmanlı Hükümeti'nin durumundan faydalanarak, biraz akçe ve erzak elde etmekten ibaret olduğunu anlamıştır. Bunun üzerine San'a zapt edilip, tehlike altına düşene kadar askerlerin sevk edilmemesini ve olası bir San'a kuşatması sırasında yardımlarını alabilmek için 10.000 kuruş ikramiye verilerek Beni Mervan yönünden Osmanlı kuvvetlerinin aleyhine olarak Şâki-i Mahûd'a silah ve cephane kaçırılmasına meydan verilmemesini tembihlemiştir.[487] Böylece Feyzi Paşa Beni Mervan kabilesinden çok büyük faydalar sağlayamayacağını görmüş, bu nedenle en azından Şâki-i Mahûd'la mücadelesinde ayak bağı olmaması için kısmen de olsa bir anlaşma yolunu seçmiştir.

Feyzi Paşa'nın Beni Mervan meşayihiyle yaptığı bu görüşmelerin sonlarına doğru Seyyid Dahyani gönderdiği yazıda Şâki-i Yahya meselesiyle ilgili taleplerinden bahsetmiştir. Buna göre Dahyani, İstanbul Hükümeti tarafından kendisine top, cephane ve erzak desteği yapılması ve Şâki ile yapacağı mücadelelerde Osmanlı Hükümeti'nin zapt edeceği yerlere karışmamakla birlikte kendisinin zapt edeceği yerlerin idaresinin kendisine verilmesi şartının kabul edilmesi halinde Seyyid Yahya'ya karşı kıyam edebileceğini bildirmekteydi.[488]

Şu sıralarda da Şâki karşısında Kasımi'nin desteklenmesi düşüncesi her ne kadar Sadaret tarafından uygun bulunmuş görünüyorsa da, bu uygunluk esasında birtakım koşullar içerisinde geçerliydi. Bilhassa da El-Kasımi'nin taleplerinden olan memâlik-i şâhâneden bir kısmının kendisine ayrılması yönündeki bir talebin kabulü asla söz konusu değildi. Ayrıca Kasımi'ye silah ve cephane verilmesi dahi caiz olmayıp, Kasımi'den sadece Osmanlı Hükümeti'ne sadakatini temin ve taahhüt edip; asâkir-i şâhâne için bir tehlike olmadığını göstermesi koşuluyla, Osmanlı kuvvetleri ile birlikte Şâki-i Yahya üzerine hareket ettirilmesi yönünde yararlanılması uygun bulunmuştur. Fakat bu durumda dahi Hükümet, Şâki-i Mahûd Yahya tehlikesinin tamamen ortadan kaldırılmasından bir süre sonra Kasımi'nin isyan teşebbüsünde bulunması ihtimaline karşı da şimdiden gerekli tedbirlerin alınmasını ısrarla istemektedir.[489]

---

[486] **BOA. Y. PRK.ASK.** 230/70
[487] **BOA. Y.PRK.ASK.**230/70
[488] **BOA. Y.PRK.ASK.**230/70
[489] Memduh Paşa, **a.g.e,** s. 99

Bu doğrultuda Şâki-i Mahûd Yahya kendisiyle yapılan yazışma üzerine, birtakım hususları görüşmek için iki kişi gönderilmesini beyan etmişse de Şâki-i Yahya'nın talebi karşında endişelenen ve bunları istemekteki amacının müzakere etmek yerine fesat çıkarmak olduğunu düşünen Yemen Vilayet Vekaleti ise Şaki'nin bu talebine ihtiyatlı yaklaşmış ve Kasımi'yi harekete geçirebilmek için verilmesi gereken 20.000 riyali tedarik etmek amacıyla hazırlıklara başlamıştır. (23 Ağustos 1906).Hakikaten de valiliğin hazırlıkları karşısında kısa süre içinde Şâki-i Yahya bu kez eskisinden fazla bir şekilde birçok olumsuz neşriyatta ve uygunsuz davranışlarda bulunarak halkı ayağa kaldırmaya çalışmış, üstelik daha da ileri giderek Yemen hududu civarındaki çetelerin adedini arttırmaya başlayıp, askeri harekat mevkilerinin uzağındaki yerlerden dahi bazı kişileri dağa kaçırmaktaydı. Nüfuzu azalmaya başladığını fark eden Şâki-i Yahya çareyi zorla adamları kendi meselesine alet etmekte bulmuştur. Bu sırada Kasımi'de kendisine verilmesi tasarlanan 20.000 riyalin önce Hudeyde'de bulunan Seyyid Ahmed Şerai Paşa'ya verilmesini daha sonra ise Ahmet Paşa tarafından Ebu Ariş ulemasından Seyyid Münevver'e gönderilerek kendisine ulaştırılmasını istemekteydi. Bunun üzerine hazırlanan 20.000 riyal Kasımi'nin istediği şekilde Seyyid Ahmed Paşa'ya verilmiş ve onun vasıtasıyla teslim ettirilmiştir. Ayrıca Kasımi'den cevap alınıncaya kadar efrad-ı cedide taburlara dağıtılmış fakat harekât-ı askeriye ertelenmiştir.[490]

Dahiliye Nazırı 23 Ağustos 1906 ve 27 Ağustos 1906 tarihiyle Yemen Vilayet Vekaleti'ne yazdığı telgraflarda; Şâki-i Mahûd'un iki memur gönderilmesine yönelik isteğinde bir sakınca olmadığı ve bu talebinden fesat çıkarmak gibi bir düşüncesinin var olduğuna dair netice çıkarılamayacağı için Şâki-i Yahya'yı ikna edebilecek, itaat altına alınmasını sağlayacak yetenekli ve sözüne inanılan, tecrübeli bir ya da iki kişinin Şâki'nin yanına gönderilmesinde sakınca görülmemesinden bahsetmiştir. Hatta Dahiliye Nazırı bu konuda Yemen'de uzun müddet görev yapmış bulunan ve Şâki-i Yahya'nın maksatlarına vakıf zâtlardan birisi olarak görülen Teftiş Heyeti üyelerinden Mehmed Paşa'nın bu iş için seçilmesini uygun bulmuştur. Gönderilecek memurların Şâki-i Yahya'ya ne söyleyecekleri ve Şâki'nin cevabına karşılık nasıl bir yol izlenecek ise bunun şimdiden etraflıca düşünülüp memurlara yazılı ve sözlü talimat şeklinde verilmesi gerekliydi. Ayrıca Dahiliye Nazırı her insanın bir emeli olabileceği gerçeğinden yola çıkarak, Şâki-i Yahya'nın da bir emeli olabileceğini düşünmekteydi. Bu sebepten Şâki-i Yahya'ya, elindeki silahları hiç vakit kaybetmeden bir an evvel Hükümet'e teslim etmesi ve bulunduğu mevkiiyi bırakıp istediği başka bir yerde oturması şeklinde kabul edilemeyecek tarzda maddeler önerilirse, bunlar bir sonuç vermeyecek hatta fayda yerine yeni sorunlar dahi açabilecektir. Bunun için, Zeydilerin dahi İslamiyetin bir fırkası olduklarını, mezhep farkı olsa da İslam dinine mensup olduklarını hatırlatarak, bir Müslüman için

[490] Memduh Paşa, **a.g.e,** s. 102-104

Müslüman kanının dökülmesinin hoş karşılanmayacağı ve kendisinin evladı Resulûllah Sallallahü Vesellem'den olduğunu iddia eden bir Zeydi cemaati reisine de Müslümanlar arasında kan akıtmanın yakışmayacağı beyan edilip anlatılmalıdır. Bu şekilde dini açıdan Zeydi reisini bağladıktan sonra; şimdiye kadar bulunduğu yerde kalarak, Zeydi cemaati arasında tecavüz ve başkaldırıda bulunmamak, Osmanlı Padişahı'na itaatten ayrılmamak koşuluyla Zeydi cemaati reisi sıfatıyla tanınarak rütbe, nişan ve maaş ile ödüllendirilebileceği, üstelik bunun bir gelenek haline getirilip İmam Yahya'dan sonra Zeydi reisliğine geçecekler için dahi uygulanması kararlaştırılıp, kabul edilmeli ve ardından memurlar aracılığıyla Şâki'ye iletilmeliydi.[491]

Şâki'ye yapılacak teklif ile ilgili Vilayet'ten gönderilen cevapta; Heyet-i Teftişiye Reisi ve Yemen Vali Muavini ile görüşüldüğü ve bunun neticesinde gönderilecek memurlara şu an için sadece Şâki-i Yahya'nın isteklerini öğrenmelerine dair talimat verilip, daha sonra bunun karşısında alınacak cevaba göre muamelede bulunulmasının uygun olacağına karar verilmiş olduğundan bahsedilmekteydi. Vilayetin bu ifadesinden farklı olarak bilhassa Dahiliye Nazırı, Şâki'nin iki adam istemesinin maksadının, hem Hükümetin kendisi hakkındaki düşüncesinin mahiyetini anlamak hem de kendi isteklerini bildirmek amaçlı olduğu kanaatindeydi. Zira maksadı yalnız şahsi düşüncelerini bildirmekten ibaret olsaydı iki memur isteyeceğine kendi tarafından iki adam göndererek Hükümet'e taleplerini iletirdi. Bundan dolayı Memduh Bey, Hükümetin meramını anlatmak için gönderilecek bu memurların müzakereler sırasında; sırf Zeydilerin iskan ettiği yerlerde naip ve müftülerin atama ve azilleri ile o mevkilerde vergilerin tahsili meselelerinin hükümetin kararlaştıracağı şekilde yürütülmesinin münasip olduğunu beyan etmelerini ve bu teklif kabul edilmediği takdirde de geri dönmelerini önermekteydi. Dahiliye Nazırı bu sırada bir taraftan nezdine gönderilecek memurlar ile Kasımi'nin de fikrinin anlaşılmasını istemektedir. Çünkü kuvvetce Şâki-i Yahya'ya denk, onun kadar nüfuzlu olan Kasımi, Hükümetin tekliflerini kabul ederse ya da Kasımi'nin edeceği herhangi bir teklif Hükümetin menfaatine daha uygun gelirse, Kasımi ile anlaşılıp Kasımi'yi Zeydiye cemaati reisi tanıyıp, Şâki-i Yahya devre dışı bırakılıp bu kez Kasımi'nin Şâki-i Yahya işinden sorumlu tutulabilmesi mümkündür. Ancak bu işin son derece gizli tutulması ve taraflardan her ikisinin de kendilerine yapılan tekliflerden haberdar olmaması gerektiği Yemen Vilayeti'ne beyan edilmiştir.[492]

Şâki-i Yahya'nın kontrol altına alınmasına dair nezdine gönderilecek memurlarla ilgili olarak, vali muavininin bu işe memuriyeti uygun görülmediğinden daha önceden kararlaştırıldığı üzere Heyeti Teftişiye üyelerinden Mehmed Paşa ile ulemadan 2 kişinin daha

[491] Memduh Paşa, **a.g.e,** s. 105-106
[492] Memduh Paşa, **a.g.e,** s. 107-108

bu iş ile memur edilip, gönderilmelerine ilişkin, Yemen'den 10 Ekim 1906 tarihli Sadaret'e gönderilen yazıdan öğrenildiğine göre Mehmet Paşa'nın gönderilmesiyle alakalı olarak evvelce Seyyid Yahya gönderdiği bir mektupta; Hükümet tarafından nezdine vali muavini Mahmud Nedim Bey'in gönderileceği bildirildiği halde bunun aksine olarak yalnız Mehmed Paşa'nın gönderilmesinin meselenin neticesiz kalmasına neden olacağını iletmiştir. Esasen Seyyid Yahya tarafından ilk zamanlarda gönderilen mektupta, iki memurun nezdine gönderilmesi beyan edilmişken daha sonraları ise bu memurların Umran'ın doğu taraflarında ve Ride'den iki saat mesafede Şeybere'ye gönderilmesi istenmiştir. İmam'ın böyle bir isteği hangi maksatla yaptığı tam olarak bilinmiyordu. Şu hale göre; vilayet ve teftiş heyeti nazarında nezdine memur gönderilmesi hâla Şâki-i Yahya'nın arzu etmediği bir durumdur. Ayrıca Şâki-i Yahya babasının zamanındaki isyan esnasında bir hayli süre esir olarak Mehmed Paşa'nın nezdinde kalmış ve Mehmet Paşa'nın haline vakıf bulunması sebebiyle müzakerede bulunmak niyetiyle kendi nezdine Mahmud Nedim Bey'in tayin edilmesini istemiştir. Şâki-i Yahya tarafından hakkında övgüyle bahsedilen Mahmud Nedim Bey'in, aynı zamanda Arapça biliyor olması da bu işe memur edilmesi için onu diğerlerinden ayıran sebeplerdendi. Bunun üzerine daha fazla mücadeleye devam etmemek ve her iki taraftan da kan dökülmesinin önüne geçmek için bir an evvel Mehmed Paşa ile Yemen Vali Muavini Mahmud Nedim Bey, İmam'la müzakere için gönderilmiştir. Yanlarında bir miktar askerî kuvvetle Mahmud Nedim Bey ile Mehmed Bey Dahyan karyesine gönderilmiştir. Burada İmam'ın göndereceği adamlardan Yahya'nın fikir ve maksadını öğrenmeye çalışacaklardır. Ardından Mahmud Nedim Bey heyetinin mahkeme-i şeriyye üyelerinden Abdülkadir Efendi ve birkaç kişi ile beraber San'a'dan Umran'a hareket ettirildiği ve orada müzakere edileceği Yemen Vali vekaletiyle, Heyet-i Teftişiye riyasetinden gönderilen telgraflarda bildirilmiştir. Her ne kadar vali muavininin bu işe memuriyeti başlangıçta onaylanmamışsa da Mahmud Nedim'in hem daha önceleri Seyyid Yahya ile görüşmede bulunması göz önüne alınarak hem de İmam'ın Mahmud Nedim'in gönderilmesine dair talepleri üzerine Mehmet Paşa ile beraber gönderilmesi kabul edilmiştir.[493]

Şâki-i Yahya'nın göndereceği memurlarla müzakere etmek üzere Ride'ye gönderilen Vali muavini Mahmud Nedim Bey'le Heyet-i Teftişiye üyelerinden Mehmed Paşa, Seyyid Yahya tarafından gönderilen Seyyid Muhammed El-Hadi ve Seyyid Abdullah ve Haşedli Seyyid Ahmed b. Kasım ile Şeybere mevki ilerisinde buluşmuşlardır. İlk olarak Seyyid Yahya'nın adamları, Mahmud Nedim Bey heyetine memuriyetlerinin resmi olup olmadıklarını sormuşlardı. Bunun üzerine Mahmud Nedim Bey, Padişah iradesiyle görevlendirildiklerini ifade etmiştir. Buna karşılık Seyyid Yahya'nın gönderdiği adamların elinde de sözlü ve yazılı

[493] Memduh Paşa, **a.g.e**, s. 109-110

bir talimat ya da izahat verilmiş olması gerekirken bu hususta ellerinde talimatları bulunmayarak, Seyyid Yahya'dan "necab-ı mahsusla" talimat talep edeceklerini bildirmişlerdir. Böylece İmam Yahya'dan bir talimat ulaşana kadar Ride'ye gidilmiştir. Bu sırada Heyeti Teftişiye Reisi tarafından Mahmud Nedim Bey ve Mehmet Paşa'ya yazılan bir yazıda; kendilerinin orada Padişahı temsil ettikleri ve orada bulundukları sürede Müslüman kanının dökülmesine sebep olan sorunları ortadan kaldırmak, Osmanlı idaresine yakışır şekilde Padişah'ın talimatlarına uygun olarak İmam Yahya ile bir anlaşma yapmakla görevlendirildikleri tebliğ edilmiştir. (14 Ekim 1906)[494]

Gelişmeler yaşanırken Kasım Dahyani gönderdiği bir mektubunda kendisi için ayrılan 20.000 riyali götürmekle memur edilen Seyyid Münevver'in Hudeyde'ye ulaştığını haber verip, belirtilen meblağın tamamen kendisine teslim edildiğine dair bir senet göndermiştir. Bunun yanında Dahyani mektubunda Şâki ile aralarında akdedilen sulhun müddetinin 1906 senesi Kasım ayı itibariyle sona erecek olması nedeniyle mücadeleye hazır ise de Şaki Yahya'nın bazı mevkilere gönderdiği toplarla burçlarını darp etmekte olduğundan ve bu toplar karşısında mukabelede bulunacak yeterli kuvveti de olmaması nedeniyle merkezden gönderilecek toplara ihtiyaç olduğundan bahsetmekteydi.[495]

Yemen gailesinin devletin lehine olacak şekilde neticelendirilmesi için öncelikle Şâki'nin celb ve istimalesine çalışılıp, Müslüman kanı dökmenin gayrimeşru olduğuna dair nasihatte bulunmak için nezdine memurlar gönderilmişti. Ayrıca Şâki ile itilaf husulü mümkün olamadığı takdirde bu kez Şâki'nin aleyhtarı Kasımi'nin yardımıyla Yahya'nın tedibi maksadını temin etmek için Kasımi nezdine de şimdiden memurlar gönderilmesi Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ kararıyla kabul edilmişti. Bu doğrultuda ilk olarak Vali Muavini Mahmud Nedim Bey ile Heyet-i Teftişiye azasından Mehmed Paşa İmam ile görüşmeye tayin edilmiş olmalarına rağmen, Şâki'nin adamları ile yapılan görüşmelerde alınan malumatlar tam olarak gerçeği yansıtmadığı için istenildiği ölçüde yarar sağlanamamıştır. Meseleye dair Yemen Valisi Feyzi Paşa'nın malumatında; Şâki-i Mahud Yahya'nın daha önceki isyanları esnasında Vilayet dahilinden aldığı rehinelere güvendiğinden ve Vilayetin doğu tarafında, merkezi idarenin dışında kalan yerlerde fakirlik ve cehalet içinde bulunan kabilelerin Şâki'nin taraftarı olan sadat ve fukahanın da telkinleriyle az bir akçe ile şekavete yönelerek imamlarının gösterdikleri yolda canlarını feda etmeye hazırlandıklarından bahsedilmekteydi. Bu nedenle Feyzi Paşa, şu sırada evvelki gibi güçlü bir saldırı muhtemel değilse de eline geçirdiği top ve tüfeklerle, rehineleri teslim etmedikçe İmam'ın anlaşmaya yanaşmasının mümkün olamayacağını hatta anlaşma için memurlar istemesinin dahi kendisini kabilelere karşı büyük

[494] Memduh Paşa, **a.g.e,** s. 111-112
[495] **BOA. Y.A.RES** 140/2 (R. 11 Teşrinevvel 1322/ M. 24 Ekim 1906 tarihli yazıya cevabi olarak Yemen Vilayeti'nden Müşir Feyzi Paşa imzasıyla gelen şifre telgraf sureti)

göstererek şekavetini genişletmek, nezdindeki toplardan fazlalarını öteye beriye kaçırıp saklamak ve akçe toplamak için vakit kazanmaktan ibaret bulunduğunu iddia ediyordu. İmam'ın talepleri arasında yer alan, icra-yı hükm-ü şeriat ve naip ile hakimlerin nasb ve azline ilişkin salahiyet hususuna gelince; Yemen Vilayeti bu taleplerin de kabulünün mümkün olmadığını iddia etmekteydi. Çünkü Yemenliler öteden beri şeriat hükümlerine riayet etmedikleri gibi vefat edenlerin terekesi dahi sadat ve fukahanın eline düşüyor hatta araziden kadınlara bir karış toprak bile verilmemekteydi. Üstelik İmam'lar tarafından kadı atamak adet olmadığı gibi, Vilayet dahilinde iki, üç kaza haricinde kalan mahallerde naibler zaten Zeydi mezhebine mensuplardır. Şu halde İmam'ın Osmanlı idaresince Şeriat-ı Ahmediye'ye bağlı olmadığımızı, hakkıyla icra etmediğimizi iddia etmesinin asıl nedeninin sadat ve fukahayı tahrik ederek, Osmanlı Hükümeti aleyhine şekavete dahil etmek olduğu Yemen Vilayeti'nce de kabul edilmekteydi. Kasımi meselesine gelince bu konuda Yemen Valiliği, Kasımi'nin Şâki-i Yahya'ya tâbi olan ve birtakım modern silahlar ile donanmış olan kabileler karşısında mevcut techizatı ile direnmesinin mümkün olamayacağının farkındaysa da en azından Şâki'yi oyalamak maksadıyla yararlanılabileceğini düşünmekteydi. Ayrıca harekat-ı askeriyenin kolaylığı ve Tihâme'nin Şafi mezhebi oldukları halde tekâlif-i emiriyeyi vermekte inat eden mahallerinin ıslahı için iki ester savar taburuyla efrad-cedide bakıyyesinin gönderilmesine ihtiyaç olduğu ve askeri harcamalarda kullanılmak için düzenli olarak aylık 15, 20 bin lira gönderilip, rediflerden bazılarının iadeleri için vapurlar tahsis edilerek, toplar için ihtiyat cephanesi gönderilmesinin lüzumlu olduğundan bahsedilmekteydi.(8 Kasım 1906)[496]

Hakikaten çok geçmeden Şâki-i Mahûd'un "Cihada hazır bulunmaları ve zekatlarını hükümete teslim etmemeleri" şeklinde ahali arasında telkin ve ilanatda bulunduğu ve Cebel 'Ayn mevkiine eşkıya sevk etmekte oldukları haber alındığından, Umman'dan Ferik Yusuf Paşa Cebel 'Ayn'a hareket ettirilmiştir. Kısa sürede Şâki'nin saldırdığı mevkilerin Yusuf Paşa kuvvetlerince zapt ve istila edilerek aşar tahsiline başlanıldığı ve Osmanlı birliklerinin başarısı üzerine eşkıyadan bazılarının silahlarını bırakarak, firar etmiş oldukları haberi alınmıştır. Bu haber üzerine Feyzi Paşa firara yönelenlerin mahallerine dönmeleri için münasip bir şekilde teminat verilmesi, asayiş ve düzen ile aşar vergisi tahsiline itina ile devam edilmesine dair Yusuf Paşa'ya talimat göndermiştir.(13 Kasım 1906)[497]

Yemen'deki Şâki-i Zeydi'nin huzuruna gönderilen memurlar memlekete geri döndüklerinde verdikleri tafsilatta artık Şâki'yi nasihat ile itaat altına alabilmek mümkün olamayacağını bildirmişlerdir. Bu durumda Şâki'yi yerinden düşürmenin tek yolunun askeri tedbirler olduğu

---

[496] **BOA. Y.A.RES** 140/2 (Dahiliye Nazırı tarafından R. 26 Teşrinevvel 1322/ M. 8 Kasım 1906 tarihiyle Sadaret'e gönderilen yazı); **BOA. Y. MTV**. 291/121

[497] **BOA. Y.A.RES** 140/2 (Vali Vekili Müşir Feyzi Paşa tarafından 31 Teşrinevvel 1322 tarihiyle gönderilen şifre telgrafname)

anlaşılmış olmakla beraber, İstanbul'dan Yemen'e asker sevkinin hem masraflı hem de mesafesinin uzunluğu sebebiyle güçlüklü olacağı da bilinmekteydi. O sırada Şâki-i Yahya ile rekabet edebilecek tek güç Kasım Dahyani gibi gözüküyordu. Kasım Dahyani'nin Şâki-i Yahya'ya karşı koyabilecek yeterli askeri kuvveti mevcuttu üstelik Hükümete' de sıcak bakmaktaydı. İşte bu sebeple gerek görüşmeye tayin edilen memurlardan gerekse Vilayet Valiliği'nden alınan malumatlar fırsatın değerlendirerek Dahyani'nin, Zeydiye cemaati reisi olarak atanıp, rütbe, nişan ve maaş ile ödüllendirilmesi ve hatta bugün idaresi altında bulunmayan mahallerin bir liva olarak teşkil edilip, kendisinin de buraların mutasarrıflığına tayin edilmesinin münasip olabileceği yönündeydi. Bu yöndeki teklif Sadaret'e yazılmıştır.(19 Aralık 1906)[498]

Vilayet dahilinde halkın isyan etmesiyle ilgili Asım Bey, haiz olduğu imkanları itibariyle Yemen'in hazineye oldukça katkı sağlayacak bir konumda olmasına rağmen, birtakım memurların su-i idare, rüşvet ve yolsuzlukları yüzünden Osmanlı Devleti olarak Yemen'den hiçbir şekilde istifade edilemeyişinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Asım Bey'in buna dair 20 Mart 1907 tarihli yazısına[499] cevabi olarak Hüseyin Hilmi Paşa, Asım Bey Efendi'ye gönderdiği 21 Mart 1907 tarihli tahriratta; iki seneden beri uğraşıldığı, beş fırkaya yakın asker sevk edildiği halde hakkıyla asayişin sağlanamaması nedeniyle ahalinin yeniden isyana sarılmak cüretinde bulunduğundan bahsediyordu. Üstelik Hüseyin Hilmi Paşa zuhur eden yada edecek yeni bir kıyam girişimini eldeki mevcut mahalli kuvvetler ile bastırmak kabil olmadığı ve yeniden fırka sevki de mümkün olamayacağı için eşkıyanın tekrar San'a'ya dahil olarak, buradaki kuvvetlerimizle çarpışabileceği tehlikesini hesaba katarak, San'a ile civarındaki mevkilerdeki eşkıya taarruz ve tehlikesinin def'i için mahalli kuvvetlerin yeterli olmadığı şu sırada asayiş teyid edilince tekrar San'a'ya dönmek üzere bir müddet Menaha noktasına çekilinmesini çözüm olarak önermekteydi.[500]

Yine Mart 1907 senesi itibariyle Yemen'deki duruma çözüm bulabilmek ve idarenin daha iyi bir hal alması için Birinci Ferik Osman Paşa'nın Yemen'e gönderilmesi düşünülmüştür. Zira Yemen'de süregelen yolsuzluk karşısında ıslahatlardan bir fayda hasıl olamayacağına inanan Müşir Feyzi Paşa Vilayetin saadetine yönelik genel bir ümitsizlik içindeydi. Hatta Feyzi Paşa bir keresinde düşüncelerini "...Ahali asidir, nasihat ve ıslah kabul etmez." cümleleriyle açıklamıştır ki bu Paşa'nın Yemen ahalisinin geleceğine ve samimiyetine güvensizliğini açıkça göstermekteydi. İşte bu sebeple, bu derece ümitsizliğe kapılmış olan bir Paşa'nın Yemen'de idareyi hakkıyla tesis edebilecek faaliyetleri yerine getirebilmesi beklenemezdi. Ayrıca Feyzi Paşa'nın şahsiyet olarak da oldukça gaddar olduğu ahali

[498] Memduh Paşa, **a.g.e,** s.116-117; **BOA. Y.MTV.** 291/121
[499] **HHP, 16/ 1023** (7 Mart 1323)
[500] **HHP., 16 /1009** (8 Mart 1323)

nazarında da aşikar olduğu için, Feyzi Paşa ile Yemenlilerin itimadını kazanıp, bir iş görebilmek mümkün olamayacağı inancıyla, Yemen'in mülki işlerine vakıf ve Yemen'de bulunacak bir kumandanın taşıması gereken tüm askeri vasıflara sahip bir isim olması nedeniyle Feyzi Paşa'nın biraderi olan Birinci Ferik Osman Paşa'nın Yemen'e gönderilmesi önerilmekteydi.(26 Mart 1907)[501]

Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa,Yemen'de bulunan asi kabilelerin itaat altına alınması için yine bu kabileler üzerinde nüfuz sahibi olan bölgenin ileri gelenlerinin aracı olarak kullanılması taraftarıydı. Hilmi Paşa, San'a'nın itibarlı tüccarlarından olup, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne sadakati konusunda şüphe duyulmayan Mehmet oğlu Salih Efendi'den öğrendiğini iddia ettiği malumatlara dayanan görüşünü 27 Temmuz 1907 tarihiyle Asım Bey Efendi'ye arz etmiştir. Buna göre; Şâki-i Mahûd'un bugün pederinden daha ziyade güce sahip olarak, Osmanlı Devleti'ni uğraştırmaya imkan bulabilmesinin Haşed şeyhlerinden Nasır Mebhut-el Ahmed ve damadı Mes'ud el-Barik ile seyfülislam dedikleri Seyyid Mehmed b. El Hâdi'nin yardımları sayesinde olduğu açıkça görülmekteydi. İşte bu üç şahsın Yemen'deki Şâki'nin melanetine vasıta olan âsi kabileler üzerindeki nüfuz ve ehemmiyetleri fevkalâde boyutlarda olduğu hesaba katılırsa, bu kimseler arzu ettikleri takdirde Yemen'deki iğtişaşa son vererek, sükûn ve asayişi sağlayabilecek güçteydiler. Üstelik Salih Efendi'nin ifadesinden öğrenildiğine göre, bu üç kişinin her ne kadar belli etmeseler de Hükümet-i Seniyye'ye meyletme niyetleri vardır. Dolayısıyla bu şahsiyetlerin öncelikle Hükümet'le olan irtibatları güçlendirilmeye çalışılmalıydı. Ayrıca Yemen'in en zengin tüccarı olmanın verdiği ayrıcalıkla kabile reisleri nezdinde fazlasıyla itibar sahibi olan Salih Efendi'nin bizzat kendisi dahi Yemen'de sağlanacak bir sükûn ve asayiş ortamının, tüccar olarak fazlasıyla kendisine yarar sağlayacağının farkındaydı. Bu sebeple Yemen ıslahına herkesten daha fazla gayret göstermekteydi.[502]

[501] **HHP., 16/ 1007** (11 Safer 1325)
[502] **HHP. 1/ 68** (24 Temmuz 1323)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI- YEMEN İLİŞKİLERİ ve İMAM YAHYA'NIN İKİNCİ İSYANI-DE'ÂN İTİLAFI

3.1 Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet Dönemi Türk-Arap İlişkileri ve 1908 Seçimlerinde Arap Unsurun Temsili Meselesi.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal yaşamında yeni ve önemli bir sürecin başlangıcını oluşturacaktır. 1876 Anayasası'nın ilk kez ilanının ardından kısa bir süre sonra II. Abdülhamid'in 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını bahane göstererek meclisi tatil edip, Meşrutî yönetimi sona erdirmesiyle 1908 yılına kadar sürecek olan ve istibdat dönemi olarak da adlandırılacak olan devre başlamış oldu. Böylece İkinci Meşrutiyeti yaratan ana etken, II. Abdülhamid'in bu otoriter rejimine karşı Jön Türklerin verdiği özgürlük ve anayasa mücadelesi olarak belirginleşecektir. Neticede "İttihad-ı Osmani"(1889) ile başlayan gizli örgütlenmeler 1895'den sonra esas olarak "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"[503] ile devam edecektir.

İkinci Abdülhamid'in iktidarı boyunca toprak kayıplarının devam etmesi ve İmparatorluktan ayrılan unsurların çoğalması bir bakıma devletin ve ülkenin bütünlüğünü korumanın ancak meşrutî bir yönetim sayesinde mümkün olduğuna inanan muhalif harekete güç kazandırmıştır.[504] Kendilerinden önceki Yeni Osmanlılar hareketinin temel görüşlerini genel olarak paylaşan Jön Türkler de Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemeye ve Avrupa devletlerinin baskıları karşısında en az onlar kadar güçlü durabilmesini sağlamaya çabalıyorlardı. Bunu başarmak için de hem Avrupa devletlerinin müdahalelerine bir son vermek hem de ittihâd-ı anasırı sağlamak amacıyla meşrutiyet'in ilanını ve Kanun-i Esâsi'nin yeniden işlerlik kazanmasını talep ediyorlardı.[505]

Muhalif hareketin filizlenmesinde XX.yüzyıl başında uluslararası sahada yaşanan bazı gelişmelerin de etkili olduğu görülebilir. XX. yüzyıl başlarında Avrupa ve Asya'da demokrasiye doğru geçişler yaşanıyordu. 1905 Rus-Japon savaşının Rusya'nın yenilgisi ile son bulması, istibdat yönetiminin kalesi sayılan bir ülkede meşrutiyet yönetiminin

---

[503] Bülent Tanör, "*Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"* **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C.1, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 22 ; İttihat ve Terakki'nin temelini oluşturacak olan İttihad-ı Osmani Cemiyeti, askeri Tıbbiye mektebi öğrencilerinden; Ohrili İbrahim Temo, Arapgirli, Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakü'lü Hüseyinzade Ali tarafından 1889 yılında kuruldu. Bir süre sonra cemiyetin ismi "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir. Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913- 1918)**, İletişim Yay, İstanbul 2011, s. 19; **Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler,** Kaynak Yay., İstanbul 2000, s. 45,

[504] Hasan Tahsin Kerimoğlu, **İttihat-Terakki ve Rumlar; 1908-1914** Libra Yay.,İstanbul 2009, s.15

[505] Sina Akşin, *"Jön Türkler"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 832

kurulmasını beraberinde getirmiştir.[506] Rusya'da meşruti yönetime geçilmesinden sonra Avrupa'da artık mutlakiyet ya da diktatörlük ile yönetilen büyük devlet kalmamıştı. Uzakdoğu'da da Japonya'da meşrutiyete geçilmişti ve Çin'de de yakın zamanda bu yola girilmek üzereydi. Ortadoğu'da ise İran 1905-1906 yıllarında meşruti düzene kavuşmuştu.[507] Böylece uluslararası durumun ve dünyanın genel gidişinin demokrasi yönünde olması, ülke içindeki özgürlük ve demokrasi mücadelesine bir destek oluşturuyordu.

Yirminci yüzyıl başlarında Makedonya'da yaşanan gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyete geçilmesinde önemli rol oynayan hatta Meşrutiyetin ilanına sebebiyet verecek gelişmelerden birisi olacaktır. Yabancı devletlerin Makedonya üzerindeki baskıları önce Makedonya'nın daha sonra da İmparatorluğun paylaşılacağı korkusunu beraberinde getirmiştir. Bu korku Makedonya'yı, Osmanlı ülkesinde İttihatçı hareketin en fazla geliştiği ve güçlendiği bölge yapmıştır.[508] İttihat ve Terakki 1908 öncesinde Makedonya'da etkili bir örgüt kurmuş ve genç mektepli subaylar arasında pek çok yandaş kazanmayı başarabilmiştir.[509]

İttihat Terakki Cemiyeti'ni harekete geçiren olay 1908 Temmuz'unda Rus Çarı II. Nikola ile İngiltere Kralı VII. Edward'ın Reval Mülakatı ve bunun sonucunda Makedonya meselesine dair ortak bir öneri hazırlamaları hadisesidir.[510] Reval Mülakatı'nda İngiltere ve Rusya "Doğu Sorunu"nu kendilerince çözümlemişlerdi. Bu çözüm İngiltere'nin 1856'dan beri devam eden Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü garanti altına alma politikasına son veriyordu. Anlaşma İngiltere ve Rusya'nın Doğu Akdeniz'de yüzyıldır devam eden mücadelelerini de bitiriyor, Osmanlı Devleti'ni nüfuz alanlarına ayırıyordu. Manastır'da bu projeye tepkiyle başlayan olaylar, 1889'dan beri Sultan Abdülhamid mutlakiyetine karşı yer altı ve yurt dışı muhalefetini sürdüren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısının artmasına olanak sağladı.[511]

Rus-İngiliz yakınlaşması ve Avrupa müdahalesinin Makedonya'nın Osmanlı egemenliğinden çekilip alınacağına işaret olarak yorumlanması üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçmeye karar vermiştir. Bu koşullar altında Cemiyetin Selanik'teki merkezi, Enver Bey'in dağa çıkmasına karar vermiştir. Bunun yanında Resne Kolağası Niyazi Bey'in 3 Temmuz 1908 tarihinde 200 kadar asker ve sivil ile dağa çıkması meşrutiyetin geri getirilmesini sağlayan olaylar sürecini başlatmıştır. Neticede Makedonya'da başlayan bu isyan hareketini bastırma girişimlerinden bir sonuç alamayınca II. Abdülhamid, 23 Temmuz gecesi Kanun-i Esâsi'yi yeniden yürürlüğe koyarak Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalmıştır.[512]

---

[506] Akşin, **a.g.m.,** s. 836
[507] Tanör, **a.g.m**., s. 24
[508] Kerimoğlu, **a.g.e.**, s. 18
[509] Akşin, **a.g.m**., s. 840
[510] Rıdvan Akın,**Türk Siyasal Tarihi 1908-2000**, On İki Levha Yay., İstanbul 2012, s. 11; Kerimoğlu, **a.g.e.,** s. 19
[511] Akın, **a.g.e**., s. 11
[512] Akşin, **a.g.m**., s. 840; Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset,** Liberte Yay.,Ankara 2001, s. 21;

Osmanlı toplumunda İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesi tebaa üzerinde değişik tesirler bırakmıştır. Birtakım subaylar bazı Arap cemiyetlerine girmiş ve liderlerle yan yana çalışmışlar fakat bunu Arap milliyetçileri olarak değil, Osmanlı vatandaşları olarak yapmışlardır. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Arapların önemli bir yer tutmadığı görülmekteydi. Buna rağmen başlangıçta Jön Türkler'e gösterdikleri tepki olumlu olan Araplar, İmparatorluk uyruğunda herkese gerçekten eşit haklar tanınmasına umut bağlamışlardı.[513]

Arapların bazısı arasında görülen bu olumlu havaya karşı yeni yönetime, meşrutiyet idaresine olumsuz tepkiler de bulunan Araplar da azımsanmayacak ölçüdeydi. [514] Arabistan'daki menfi tepkiler tebaadan ziyade, bölgenin uzak olması nedeniyle buradaki yerli eşrafla işbirliği yaparak, menfaatler sağlayan bölge idarecileri arasında görülmekteydi. Ellerindeki makam ve devletten aldıkları maaştan dolayı saltanata bağlı pek çok memur ve idareci II. Meşrutiyetin ilanı ile bu menfaatlerini kaybetme endişesine düşmüşlerdi. Arabistan'daki Osmanlı memurları arasında meşrutiyet karşıtı tavırlarıyla dikkat çeken isimlerin başında Hicaz Valisi gelmekteydi. Hicaz Valisi Ratıp Paşa Kanun-i Esâsi'nin ilan edildiğini Cidde'de haber alır ve hemen Mekke Emiri'ne haber göndererek, Arapların Kanun-i Esasi'yi kabul etmemeleri için elinden geleni yapmasını rica eder. Ancak aralarında fikir birliğine varılamaz. Bu arada Hicaz'daki bazı subaylar Kanun-i Esâsi'nin ilan edildiğini halka duyurdular ve Mekke'de bulunan 70 siyasi tutuklu serbest bırakılmış, bunun yanı sıra buralarda yerli eşraf ve mahalli idareciler tarafından kanunsuz olarak toplanan pek çok vergi kaldırılmıştır.[515]

1908 sonrası bilhassa yerel seçkinlerin İttihat ve Terakki'nin planlarından kuşkulanıp, yerel güçlerini yitirme korkusuna kapılmalarında en büyük etken meşrutiyet döneminin ilk günlerinden itibaren İttihatçıların, 1908 öncesinde sarayla yakın ilişkiler kurarak, önemli mevkilere gelmiş kişilerin yer aldığı bürokratik kadrolarda tasfiyeye gitmesidir. 1908 sonrası süreçte Abdülhamid'in birçok Arap ve onların himayesindekilerden oluşan maiyeti de bu tasfiyeye dahil edilmişlerdir. Bunlar içinde Padişahın saraydaki en yakın danışmanlarından birisi olan ve devrimi izleyen günlerde yurt dışına kaçan İzzet Paşa el abid ve diğer saray görevlilerinin sayesinde başkentte ve vilayetlerde çeşitli pozisyonlara gelmiş birçok Arap

---

Kerimoğlu, **a.g.e**., s. 20

[513] Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, (terc: Nuran Ülken), Sander Yay, İstanbul 1975, s. 38-39

[514] Meşrutiyetin Araplar arasında yankılarına dair İngiliz Elçisi Sir G. Lowter, Sir Edward Grey'e gönderdiği 13 Ekim 1908 tarihli konsolosluk raporunda Bağdat'ta Türkler ile Araplar arasında sürtüşmeler meydana geldiğini fakat durumun yavaş yavaş düzelmeye başladığını yazmaktadır. Yine 22 Şubat 1909'da Sir Edward Grey'e 22 Şubat 1909'da gönderilen başka bir mektupta; Arapların yeni rejimi henüz sindiremedikleri ve yeni idareye şüpheyle baktıkları yazmaktadır. Kurşun, **a.g.e**., s. 41- 42

[515] Kurşun, , **a.g.e,** s. 43

yeni düzenleme ile yerlerinden olmuştur.[516]Bunun karşısında çoğu yerel ileri gelenler yeni atanan görevliler karşısında kendi otoritelerini korumanın peşine düşmüşlerdir.

Yeni idareye ve kendilerine şüphe ile bakıldığının farkında olan İttihat ve Terakki Cemiyeti Arap vilayetlerinde kısa zamanda faaliyete geçerek, halkın sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Mısır'da II. Meşrutiyetin ilanını şüpheyle karşılayan, hatta aleyhte yayınlar yazan El Düstur Gazetesi'nin faaliyetlerine karşılık buralarda halkın sempatisini kazanacak, girişimlerde bulunulmuştur. Mesela II.Meşrutiyetin ilanından sonra muhtemelen İstanbul'daki hareketi örnek alan Genç Mısırlılar (yaklaşık 60 bin üyeleri vardı) bir araya gelerek, Mısır'da Kanun-i Esâsi'nin ilan edilmesini sağlamak üzere toplantı düzenlemişlerdir. Bu hareket İttihat ve Terakki tarafından desteklenmiş ve İstanbul basınında genişçe yer almıştır.[517]

Durumun ehemmiyetini kavrayan İttihat ve Terakki yöneticileri Arap vilayetlerinin hemen hemen hepsinde İttihat ve Terakki kulüpleri açarak, üye kaydına başlamışlardır. Hatta bu vilayetlerin pek çoğunda Arapça gazete neşretmişlerdir. İmparatorluk idaresindeki bütün etnik gruplardan pek çok kişi yeni açılan bu kulüplere üye oluyor ve görünüşte büyük sevgi tezahüratlarında bulunuyorlardı.[518] Arap milliyetçileri de bunların başında geliyordu. Esasında her birinin ayrı niyetleri vardı ama bu geçiş dönemini iyi değerlendirmek arzusundaydılar. Bu ortamda Müslüman milletler içinde milliyet hissi ağır basan ve dış tahriklere kulak veren bütün milliyetçiler bu yeni durumdan istifade etmek istemişlerdir ve sanki eskiden Türklerle aralarında bir düşmanlık varmış gibi, barış ve kardeşlik havası estirmeye başlamışlardır. Gerek Arnavut milliyetçileri ve gerekse Arap milliyetçileri her fırsatta Türklerle olan samimiyet ve kardeşliği dile getiriyorlardı. Bir çeşit Türk-Arap balayı dönemi başlatılmıştır. Ancak gelişen olaylar bu tür hareketlerin Meşrutiyet havasının doğurduğu heyecandan ziyade sûni birer gösteri olduğunu ortaya çıkarmıştır.[519]

Meşrutiyetin ilanından sonra sıra seçimlere ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasına gelmiş ve 1908 seçimleri için hazırlıkların yapıldığı esnada yaşanan gelişmeler İttihatçılar ile etnik gruplar arasındaki bir çok farkı ortaya çıkartmıştır. Seçim süreci boyunca Osmanlı unsurları ile İttihatçılar arasında yaşanan anlaşmazlıklar Osmanlı milletleri arasında Osmanlıcılık konusunda bir anlaşmaya varabilmenin ne denli güç olduğunu gösteriyordu[520]

Seçimlerin İntihab-ı Mebusân Kanun Layihası'na göre yapılmasına karar verilmesi üzerine II. Meşrutiyet seçimlerinin yasal dayanağını oluşturan 83 maddelik İntihab-ı Mebusân Kanunu 3 Ağustos 1908'de Padişah tarafından da onaylanarak, yürürlüğe girmiştir.[521] Bu

---

[516] Kayalı, **a.g.e.**, s. 64- 65
[517] Kurşun, **a.g.e,** s. 42
[518] Kurşun, **a.g.e,** s. 43
[519] Kurşun, **a.g.e**, s. 43- 44
[520] Kerimoğlu, **a.g.e.**, s.89
[521] Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914,** İmge

belgeye göre her 50.000 erkek nüfus için bir mebus seçilecekti. Erkek nüfusu 50.000'den az olan seçim çevreleri de bir mebus çıkaracaktı. 50.000'den yukarı olan yerlerde ise 125.000'e kadar iki; 175.000'e kadar üç ve 225.000'e kadar olan yerlerden de dört mebus seçilecekti. Bu miktardan fazla olan yerlerde bu orana göre mebus sayısı arttırılacaktı. Yasaya göre her sancak bir seçim çevresini oluşturacaktı.[522]

Osmanlı İmparatorluğu'nda 3 Ağustos 1908'de seçim yasasının sancaklara dağıtılmasıyla başlayan II. Meşrutiyet'in ilk seçimleri meclisin 17 Aralık 1908'deki açılışına değin yaklaşık dört buçuk ay sürmüştür.[523]

Hem şahsi menfaatler uğruna hem de bazı cemaatler adına harekete geçen pek çok kişinin bu seçimlerden yararlanmak istemesi seçimlerde birçok tartışma yaşanmasına neden olmuştur. Arap eyaletleri de bu tarz tartışmaların yoğun olarak yaşandığı yerler arasındadır. 1908 seçimleri esnasında yaşanan tartışmalar arasında Cebel-i Lübnanlılar öne çıkmaktaydı. Araplar arasında bir yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin istemediği bazı şahısların aday olarak gösterilmesi diğer taraftan da 1861 de imtiyazlar elde etmiş olan Cebel-i Lübnan'ın imtiyazlarını muhafaza gayretleri ciddi problemler doğurmaya başlamıştı. Kanun-i Esâsi'nin ilanıyla İmparatorluk dahilinde müsavatın temin edildiğine inanan İttihatçılar geçmişe ait imtiyazların artık sürdürülmemesi kanaatindeydiler. Cebel-i Lübnan'ın ileri gelenleri ise eski statülerini muhafaza etmek niyetindeydiler. Burada halk ikiye bölünmüştü. Bir kısmı eski statülerini korumayı arzu ediyor ve bunun için her türlü mücadeleyi göze alıyorlardı. Halkın diğer kısmı ise seçime iştirak etmekten dolayısıyla Kanun-i Esâsi'nin yürürlüğe konulmasından yanaydılar.[524] Durum karşısında yeniden 1860-61 buhranını doğuracak gelişmelerin yaşanacağını fark eden Dahiliye Nezareti Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'na gönderdiği bir telgrafta, bu bölgeden isteyenlerin seçime katılmalarının sağlanmasını istiyordu. Bunun Cebel-i Lübnan ahalisine bildirilmesi üzerine mutasarrıflığa bağlı belediye ve nahiye müdürlükleri, bazı cemiyetler (el-Cemiyyet el Vataniyye, el-Cemaat el Vataniyye, el-Futuhiyye vs.) Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'na telgraflar çekerek seçime katılmak istemediklerini, eski imtiyazlarını muhafaza etmek istediklerini bildirdiler.[525]

Seçim tartışmaları esnasında Arap milliyetçileri ve onların kışkırtıcıları; II. Abdülhamid döneminde önemli görevlerde bulunan fakat Meşrutiyetin ilanıyla görevden uzaklaştırılan ve yaptıkları yolsuzlukların ortaya çıkmasından korkup kaçan Ebu'l Hüda, İzzet El-Abid Selim

---

Kitabevi Yay., Ankara 2007, s. 50

[522] Yasaya göre, iki dereceli seçim olacaktı. Müntehibi evvel, yani birinci seçmenler önce mebusları seçecek olan müntehibi sanileri yani ikinci seçmenleri seçecek, onlarda mebusları seçecekti. Anayasanın 68. maddesinde mebus seçilme koşulları, birinci ve ikinci seçmen olabilmek için gereken koşullar için bkz. Demir**, a.g.e.,** s.50-52

[523] Demir**, a.g.e**, s. 61

[524] Kurşun, **a.g.e,** .s. 45

[525] Kurşun**, a.g.e**, s. 45

ve Necib Melhame Paşa gibi bazı kimselerdir. Bu kişiler sadece Arap olmaları nedeniyle haksız yere suçlandıkları yönündeki iddialarla, Araplar arasındaki ayrımcılığı körüklemeye devam ederek, Genç Türk idaresinin Araplar açısından bir felaket olacağını ileri sürüyorlardı.[526]

İntihab-ı Mebusân Kanunu'nun uygulanması sırasında gerek bu yasadaki belirsizliklerden gerekse yasanın iyi anlaşılamamasından kaynaklanan birçok sorunla karşılaşılmıştır. Bu sorunlardan biri de seçim işlemlerinin bir hayli uzun sürmesiydi. Çünkü yasanın uygulanması için en az üç aylık süreye ihtiyaç vardı. Sadece listelerin hazırlanması, incelenmesi asılması ve itirazlar için toplam 59 gün gerekiyordu. Oy verme işlemleri için de 1,5 ay harcanacaktı. Bir de İşkodra'dan Yemen'e kadar geniş bir coğrafyadan seçilen mebusların İstanbul'da toplanması için zaman ayırmak gerekiyordu.[527] Hükümet bu nedenle seçim işlemlerini hızlandırmak gereğini duymuştur. Bu amaçla seçim yasasında belirtilen süreler 1908 seçim dönemi için yarıya indirilmiştir. Ancak alınan önlemlere rağmen, Meclis-i Mebusan'ın açıldığı 17 Aralık 1908'de üyelerin hepsini görmek mümkün olamamıştır. Açılışta 281 mebustan sadece 211'i hazır bulunmuştur.[528]

Genel itibariyle İmparatorluğun Arap vilayetlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adaylarına çok az destek vardı. İttihatçı ya da İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarı adayların seçime katılıp başarılı olduğu birkaç seçim çevresi dışında Araplar tutucu ya da açıkça monarşist olan yerel Arap eşrafı desteklemekteydi.[529] Aslında 1908 seçimlerinde uygulanan mevcut iki dereceli seçim sistemi de taşrada yerel unsurların ön plana çıkmasına yardımcı bir sistemdi. Taşradaki yerel unsurların gelenekçi ve tutucu olmaya yatkın olduğu düşünülürse, seçim sonuçlarının çok kere toprak sahibi olan yerli eşrafın lehine gerçekleşeceği görülebilir.[530]

1908, 1912 ve 1914 seçimlerine uygulanan seçim kanunu mahdut görüşlü ve tutucu olmaya yatkın taşraların yerli elemanlarını koruyordu. Bu iki dereceli seçim sisteminde birinci derecedeki 750 seçmen, bir ikinci seçmen seçiyor ve ondan sonra her ikinci 500 birincinin oyu gerekiyordu. Daha sonra da ikinci seçim kurulu meclis için bir aday seçiyordu. Genellikle köylerdeki halk olan birinci derecedeki seçmen, seçim kararlarında çok kuvvetle mahalliliğe bağlı kalıp, yakından tanıdığı kimselere ve çok kere toprak sahibi olan yerli eşraftan kişilere oy vermekteydi. Genel olarak düşünülürse ihtilalden sonra nüfuz sahibi olan kişiler bunlardı ve İttihat Terakki Cemiyeti de kendi üyelerini seçtirebilmek için bu kişilerle

---

[526] Kurşun, **a.g.e,** .s. 45
[527] Demir, **a.g.e**, s. 59
[528] Demir, **a.g.e,** .s.60
[529] Aykut Kansu, **1908 Devrimi (Çev: Ayda Erbal),** İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 338
[530] Demir**, a.g.e**, s.57

uzlaşmak zorunda kalmıştı.[531]

Arap eyaletlerinde ve Trablusgarp'taki duruma gelince; bu bölgede Müslümanlar çoğunlukta olmakla beraber onlar ırk ve dil bakımından Türkler için yabancı sayılmaktaydılar. XX.yüzyılın başlarında belli bir bölgenin tarihi gelişine bağlı olarak az veya çok derecede bu bölgeye milliyetçilik duyguları bulaşmıştı. Araplar genellikle İttihat Terakki Cemiyeti'nin siyasetine karşıydılar ve liberallere yakınlık duyuyorlardı. Burada siyaseti Anadolu'dan daha çok yerli eşraf kontrolü altında tutuyor ve bu kontrolün derecesi ve niteliği bölgeden bölgeye değişiyordu. Aynı zamanda şehirlerde de **"efendi sınıfı"** olarak tanımlanan bir kesim bulunmaktaydı. Arap dünyasında dört asır süren Türk hakimiyetiyle gelişmiş olan bu sınıf, bölgede yerleşen ve Bâb-ı Âli adına hüküm süren Türkleşmiş Araplar ve Araplaşmış Türklerden teşekkül etmişti. Bu idareci sınıfı merkezi kontrolü kendi çıkarlarına uygun görüyordu. Mahalli seçim bölgelerini temsil eden bu sınıf ittihatçıydı. 1861'de Lübnan'ın bağımsız bir mutasarrıflık haline gelmesinde sonra apaçık bir gayretle yerli bürokratik bir sınıfın yaratıldığı Lübnan hariç, bütün şehirlerde bu "efendiler" kuvvetliydi.[532]

Buradaki İttihatçı siyasetin özünde yerli Arap eşrafıyla birlik kurmak vardır. Bazı hallerde eşrafın kuvveti geniş bölgelere hakim olan kabilelere dayanmaktaydı. Mesela Khazal şeyhleri Kuzey Divaniye'yi, Sa'dunlar da güneyi kontrolleri altında bulunduruyorlardı. Ammare, Beni Lam ve Albu Muhammed arasında bölüşülmüştü, Kuzeydoğu ve Erzincan'a kadar Doğu Anadolu'nun içine uzanan bölgede kabileler hüküm sürüyordu. Hicaz, Yemen ve Trablusgarp'ta da aynı durum vardı. Arap şehirlerinden birçoğu da yerli aileler tarafından kontrol edilmekte ve Cemiyet bu ailelerle anlaşmaya çalışmaktaydı.[533]

Meclis içindeki siyasi üstünlüğünü güvence altına almak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tutucu eşrafla uzlaşması, üst düzey idari ve dini mevkileri sadece vilayetlerdeki varlıklı ulema bürokrat ailelere tahsis eden II. Abdülhamid dönemine karşı tepkili olan İttihat Terakki Cemiyeti taraftarı Arap müttefiklerinin de kendilerinden uzaklaşması şeklinde olumsuz sonuçlara da neden olmuştur.[534]

Seçim sürecinde Arap vilayetlerinde yaşanan pek çok düzensizliğe ilaveten, Mekke ve Cidde'de ön seçimler atlanmış ve kentteki bir grup Arap eşraf, sözde seçim komitesi tarafından ikinci aşamada oy kullanacak seçmenler olarak belirlenmişti. Yemen'de de sekiz belli başlı kabile için birer mebusluk ayrılmış, dolayısıyla nüfus tahminlerine göre yapılacak bir taksimden çok daha fazla bir temsil hakkı vilayete verilmişti. Birçok bölgede mebusluk

---

[531] Feroz Ahmad- Dankwart A. Rustow, *"İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918,"* **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S.4-5 (1975-1976),** s. 256
[532] Ahmad-Rustow, **a.g.m.,** s. 257
[533] Ahmad- Rustow, **a.g.m.**, s. 257
[534] Kayalı, **a.g.e.,** s. 88- 89

için Kanun-i Esâsi'nin öngördüğü koşulları tam olarak yerine getirmeyen adaylar seçilmişti.[535]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenme faaliyetlerinin, meclis seçimlerine pek etkisi olmamıştır. Cemiyetin adayları bazı bölgelerde başarı gösterebilmişse de diğer bölgelerde İttihatçıların zaferini sağlamak için, aday listelerine yeni rejime karşı pek sempati duymayan ancak yörede sözü geçen ve kitle desteği olan ileri gelenler alınmıştır. Bu yüzden de meclis çalışmaya başladıktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, meclis içerisindeki grubunu disiplin altında tutmakta, muhalefetin büyümesini önlemekte birtakım zorluklarla karşılaşmıştır.[536] Neticede bu ortamda yapılmaya çalışılan 1908 seçimleri, ayrıcalıklı konumdaki Sisam ile Cebel-i Lübnan haricinde 121 sancakta gerçekleştirilmiştir.[537] 1908 hareketinden sonra yapılan seçimler 26 Kasım 1908'de sonuçlanır,[538] ardından Meclis-i Mebusan ile Heyet-i Ayan'dan kurulu Osmanlı Parlamentosu Sultan II. Abdülhamid'in nutkuyla 17 Aralık 1908 'de resmen açılmıştır.[539]

İttihat-Terakki seçimlerde güçlü bir muhalif grupla karşılaşmamasına rağmen gerek seçim bölgelerinin hepsinde tam anlamıyla teşkilatlanmamış olduğundan gerekse pek çok yerde kendilerine şüphe ile bakıldığının da farkında olduklarından kendi adaylarını seçtirebilmek için büyük gayret sarf etmiştir.[540] Sonuçta Kasım-Aralık 1908 aylarında yapılan ilk seçimlerde en örgütlü durumdaki İttihat ve Terakki Cemiyeti, meclis'te çoğunluk elde etmeyi başarmıştır. Buna karşılık Prens Sabahattin'in eylül ayında kurmuş olduğu ama yerleşik ve yaygın bir örgütü bulunmayan tek muhalif parti durumundaki Osmanlı Ahrar Fırkası ise sadece bir sandalye kazanabilmiştir.[541]

1908 Osmanlı Parlamentosu'na seçilen milletvekillerinin toplam sayısı ve bilhassa etnik ve dini kökenlerine ilişkin yapılan tespitler kesin sonuçları yansıtmamaktaydı. Jön Türk hareketinin amaçlarından biri, farklı ırk grupları arasında hüküm süren ayrılık duygusunu yok etmekti. Jön Türkler bu amaca milli kimliğin ekseni olarak Osmanlılığı kabul etmekle erişmeyi umdular. Meclis içinde bir mebusun kendi ırk veya din toplumunu değil, Osmanlı milletini temsil ettiğini bir prensip olarak kuvvetle ileri sürdüler. Mebusların seçiminde oturduğu yere ait nitelikler aranmadığından bir Arap, Arnavutluk'taki bir seçim bölgesinden

---

[535] Kayalı, **a.g.e.**, s. 75
[536] Kayalı, **a.g.e.,** s. 73
[537] Akın, **a.g.e,** s. 14,
[538] Dündar, **a.g.e.,** s. 20
[539] Tanör**, a.g.m.,** s. 24; Akın, **a.g.e.** s. 14; Erdoğan,, **a.g.e,** s. 22
[540] Kurşun, **a.g.e.,** s.44; Kansu, **a.g.e.,** s.338
[541] Erdoğan, **a.g.e,** s.22, Genellikle Meclis'de ki Türk temsilcileri arasında İTC'nin hakim durumda olduğu farz edilmektedir. Durum ilk mecliste teknik bakımdan böyleydi ve ikinci, üçüncü meclisler için bu görüş daha çok kuvvet kazanmaktadır. 1908 yılında toplumları içinde seçim faaliyetleri geleneği olan Rum ve Ermeni azınlık grupları hariç Müslüman nüfusun içinde tek etkili siyasi teşkilat İTC idi. Fakat 1911'e kadar Meclis'de ki muhalefet grubu yeteri kadar teşkilatlanarak, İttihatçı kanunlarına set çekerek kuvvet kazandı ve Cemiyet Meclis'i dağıtması için Sultana başvurmak zorunda kaldı. İttihatçı adı altında Meclis'e giren mebusların çoğunun siyasi davranışlarına bakılırsa, sadece ismen İttihatçı olduklarını farz etmek gerekir.Ahmad- Rustow**, *a.g.m*., s. 255**

seçilebilir veya bu durumun aksi de olabilirdi. Gerçekte Türk olmayan bölgelerden çoğunlukla Türk adaylar seçiliyordu. Bir mebusun özellikle Müslüman bir mebusun ırkı hiçbir zaman önemsenmemiştir. Bundan dolayı Müslümanlar arasındaki ırk gruplarının tespit edilmesi güçlük yaratmaktadır.[542] Meclis-i Mebusan'ın bileşimi üzerine yapılmış çalışmalar 1908 Meclisi'ndeki mebus sayısının 260 ile 288 arasında değiştiğini gösterir. 1908'de seçilen Türklerin 142 ile 147 arası ve Arapların ise 60 civarında olduğu üzerinde ortak görüş bildirilmektedir.[543]

Mebusan meclisleri içinde en kozmopolit yapısıyla dikkat çeken[544] 1908 Meclisi'ndeki temsilcilerin bağlı oldukları ırk gruplarına dair sayılarda da bazı farklılar mevcuttur; bu konuda birçok araştırmacının da kullandığı Ahmad-Rustow çalışmasında; 1908 Meclisi'nde toplamda 288 mebusun bulunduğunu, bunlar içinde 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 4 Musevi ve 10 Slav kökenli mebus yer aldığını tespit etmiştir.[545] Meseleye Arap nüfus açısından baktığımızda her ne kadar Rustow, 60 adet Arap mebusun 1908 Meclisi'nde yer aldığını belirtmekteyse de; Osmanlılık ideolojisi altında bir Müslüman mebusun etnik kimliğini belirlemenin verdiği güçlükler Araplar içinde geçerliydi. Üstelik Arap bölgelerinin çoğunda seçim için nüfus sayımının yapılmamış olması 1908 seçimlerinde Osmanlı Meclisi'ne katılan Arap mebus sayısında farklılıklara neden oluyordu. Buna göre Fevzi Demir, Rustow'un belirttiği 60 sayısından farklı olarak, 1908 seçimlerinde toplam 56 Arap mebus seçildiğini ve buna ara seçimlerle gelen 12 Arap daha eklenirse, birinci dönemde 68 Arap mebusun bulunduğuna dair tespitlere yer vermiştir.[546]

Sayılardaki farklılıkları göstermek adına Aykut Kansu'nun incelemesine de yer vermek gerekirse; Kansu 1908 Meclisi'nin toplam mevcuduna dair 281 sayısının doğruluğu üzerinde durur ve Arapların ise Meclis içinde 53 mebusla temsil edildiğini iddia etmektedir. Bu 53 Arap mebustan yalnızca biri İttihatçıydı, 22 Arap mebus dört yıl boyunca Meclis içinde değişik monarşist partilerin örgütlenişinde faal rol oynayacaktı. 30 bağımsız Arap mebusunun liberal demokratik rejimi her zaman desteklediği söylenemeyeceğine göre, İttihatçılar bağımsız Arap mebusların tümüne güvenmiyorlardı.[547]

Gerçekten de İttihat ve Terakki'nin seçim süreci boyunca yerli eşraf arasında uyguladığı stratejilere rağmen Arap eyaletlerinden seçilen mebuslar ile İttihat Terakki Cemiyeti arasındaki bağ sadece görünürden ibaret kalmıştır. Seçilenlerin çoğu Arap olduklarının

---

[542] Demir**, a.g..e,** s. 122-123; Ahmad- Rustow, **a.g.m.**, s. 248
[543] Kayalı, **a.g.e**, s. 94
[544] Akın, **a.g.e**, s. 16
[545] Ahmad-Rustow**, a.g.m**., s. 247; Ahmet Yücekök, **Türkiye'de Parlamento'nun Evrimi,** A.Ü.S.B.F Yay., Ankara 1983, s. 87; Dündar, **a.g.e,** s. 20; Akın, **a.g.e,** s. 16
[546] Demir, **a.g.e**., s. 122- 123
[547] Kansu, **a.g.e**, s. 352,354

bilincindeydiler ve birinci dönem'de görev yapan Arap mebuslarının çoğu İttihatçılara muhalefet saflarında yer almışlardır. Hatta bu nedenle 1912'de Arap mebuslarının tam sayısı 56'dan 48'e düşecektir.[548]

1908 Meclisi'ndeki Arap mebusların dikkat çeken bir diğer özelliği de kendi aralarında dahi türdeşlikten yoksun izlenimi vermeleriydi. Toplumsal, ekonomik ve idari yapıları ele alındığında ticari açıdan oldukça gelişmiş Suriye ve Lübnan gibi bölgelerdeki Araplar ile Yemen ve Libya gibi az gelişmiş yörelerdeki Arapların hemen hemen hiçbir ortak paydasının olmadığı anlaşılır. Oysaki siyasal gözlemcilere göre; eğer İttihatçı Türkler, Arap vilayetlerindeki resmi dairelerde Arapçanın kullanılmasına karşı çıkacak kadar düşüncesiz davranırlarsa Arap mebusların kolaylıkla karşı devrimci safı seçeceklerinden ya da Türk aleyhtarlığı temelinde diğer azınlıklarla birlikte hareket edeceklerinden hiç kimsenin şüphesi yoktur.[549]

Bu konuda Hüseyin Cahid Yalçın'ın tespitleri de bunu doğrulamaktaydı:Yalçın'a göre; "Arap mebusların mizaçları, seciyeleri, ırklarının tesiri de başka başka idi. Arap dediğimiz mebusların hepsinin aynı yaratılışta olduğunu zannetmek yanlış olur. Hicaz, Yemen Arapları ile Suriyeliler arasında çok fark vardı. Ortada en gürültü yapan, kendilerini göstermeye çalışan Arap mebusları Suriye ve Irak halkındandır. Hicazlılar sinsi ve sakin duruşları ile bir ağırbaşlılık hissi veriyorlardı.Yemenliler'de daha fazla samimiyet vardı. Zaten Türkiye'yi pek iyi bilmemektedirler."[550]

Meclis açıldıktan ve bir İttihat ve Terakki Fırkası kurulur gibi göründükten sonra Arap mebusları da buraya devam ediyorlardı. Bir müddet geçince bunlardan bazılarının fırkadan çıktıkları görülecektir. Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında daha belirgin hale gelen Arap milletvekilleri (özellikle İttihat ve Terakki'ye muhalif olanlar) büyük bir gizlilikle gruplarını daha aktif hale getirip parlamentoda muhalefet grubu ve partileri oluşturmaya çalışıyorlardı.[551] Bu esnada İttihat ve Terakki yöneticileri ise Arap-Türk ihtilafının suni olduğuna inanarak, bu tür tartışmaların sonuçsuz kalacağına savunuyorlardı. Ama durum hiç de İttihatçıların düşündüğü gibi değildi. Zira Araplar meclis içinde bir muhalefet grubu oluşturmak için bütün güçleri ile çalışıyorlardı.

İttihatçı karşıtı ya da ayrılıkçı mebusların çalışmalarını ilk zamanlarda gizli yürüttükleri öyle açıktı ki meclis içinde konuşulanlar incelendiğinde öne sürdükleri taleplerin diğer mebusların taleplerinden farklı olmadığı görünüyordu. Mecliste bölgedeki yokluklar, idari düzensizlikler ve güvenlik konusunda Arap vilayetlerinden gelen taleplere de yer veriliyordu.

---

[548] Demir, **a.g.e**., s. 122- 123
[549] Kansu,, **a.g.e,** s. 354
[550] Hüseyin Cahid Yalçın, *"Osmanlı Meclisi'nde Arap Mebuslar",* **Yakın Tarihimiz**, s.265
[551] Kurşun**, a.g.e**., .s. 48

1908 Meclisi'nin ilk oturumunda Arap mebuslarının bazısı farklı vilayetlerdeki çeşitli uygulamalara ve özellikle de vergilerdeki bölgesel ve muhtemelen keyfi farklılıklar ile vergi toplama yöntemlerine ilişkin kaygılarını dile getirmişlerdi. İlk konuşma yapan mebuslardan Yemen (Hudeyde) Mebusu Recep Efendi ürün, hayvan ve kâr üzerinden alınan nizami Osmanlı vergilerinin yerine Yemen'de uygulanan ağır esvak (pazar) rüsumunu eleştirmiştir. Recep Efendi, Yemen'in diğer vilayetlere göre yasal bir farklılığı olmadığını, esvak rüsumunun Yemen'in tarım ve ticaretine zarar verdiğini vurgulamıştı.[552] Tüm bunlara rağmen bir taraftan da Arap unsuruna mensup olan Bağdat, Suriye, Basra, Trablusgarp, Hicaz, Yemen, Musul Vilayetleri ile Bingazi, Zor, Kudüs, Mardin Sancakları mebusları siyasi bir fırka kurmak için Halep Mebusu Nafi Paşa'nın başkanlığında gece gündüz toplantılar düzenleyerek, Meclis-i Mebusan'da muhalefet grubu oluşturmak için siyasi bir program hazırlığına koyuldular. Bu haberin günlük basında yer alması İttihatçıların büyük tepkisine sebep olacaktır. Zira ihtimal vermedikleri veya vermek istemedikleri hakikat gerçekleşmek yolundaydı. Üstelik bu kez özgürlük ortamının getirdiği araçlar dahi kullanılmaktaydı.[553]

İkinci Meşrutiyet sonrası Arapları rahatsız eden bir mesele de İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikasıdır. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından İslamcılık tamamen bir kenara bırakılmış değildi. Aksine İslamcılık ve Türkçülük İttihat ve Terakki'nin politikasında el ele yürümüştür. Oysaki İttihat ve Terakki felsefesinin Türkçülük unsurları Arapları rahatsız etmekteydi. Türkçülüğün İslamcılığın yerini almaya başlaması, sınırlı ölçüde de olsa çeşitli alanları kapsayan Türkleştirme Programı Araplar için hoşnutsuzluk sebebiydi. [554] Türkleştirme siyaseti karşısında Arapların üstün Türk ırkı anlayışına tepkilerinden ilki Arap haklarının korunmasını ve İmparatorluk içinde Arap özerkliğinin oluşturulmasını amaçlayan derneklerin ve partilerin kurulması şeklinde ortaya çıkmıştır. Beyrut'ta, Bağdat ve Basra'da bu dernekler gizli kalmak zorunda kaldıysalar da bunların en önemlisi "Genç Araplar Derneği" yani El Fatat Pariste'ki bir grup Arap öğrenci tarafından kuruldu ve bütün Arap eyaletlerinde gizlice desteklendi.[555]

II. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamı içinde kurulan derneklerden çoğu siyasi amaçlı olmasına rağmen İttihat ve Terakki, Meşrutiyetin ilk günlerinde bunlara karşı kısıtlayıcı bir tavır sergilemekten kaçınmıştır.[556] Ancak etnik tabanlı, kültürel ve siyasi bu derneklerin bazılarının örgütsel yapısı ve sürdürdükleri propaganda kısa bir süre sonra, İttihatçıların Osmanlı birliği görüşüyle ters düşmeye başlamış hatta bu durumdan kaygılanan valiler dahi

---

[552] Kayalı, **a.g.e.,** s. 80
[553] Kurşun, **a.g.e**., s. 50
[554] Kürkçüoğlu, **a.g.e,** s. 19
[555] Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi,**(Çev: Ümit Hüsrev Yolsal), Say Yay, İstanbul 2012 s. 194
[556] Hüseyin Hatemi, *"Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi",* **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İletişim Yay, İstanbul 1985, s. 202

etnik kulüplerin milliyetçi faaliyetlerinden duydukları rahatsızlığı dile getiriyorlardı.[557]

Gelişmeler üzerine 31 Mart Vak'ası ardından başlanılan, Kanun-i Esâsi değişikliği ile toplanma ve dernek kurma hakkı getirilmiştir.[558] Çünkü, 1876 Kanun-i Esâsi'sinde her ne kadar "Tebaa-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi" (Osmanlı vatandaşlarının kamu hakları) başlıklı bölümde kişi hakları ve özgürlükleriyle ilgili haklar düzenlenmişse de yetersiz kalmaktaydı, özellikle dernek kurma (cemiyet) ve toplanma (hakk-ı ictima) haklarından söz bile etmemiş yalnızca ticari şirketlere değinmiştir. İşte 1876 Anayasası'nda 1909 yılında yapılan değişikliklerle bu yetersizlikler tamamlanıp dernek kurma hakkı ve toplanma özgürlüğü getirilirken, hafiyelik ve sansür kaldırılmaktaydı.[559] Böylece kendiliğinden kurulan dernekler ancak 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'yla meşruiyet kazanmıştır. Ardından 21 Ağustos 1909 tarihli bir yasa ile Kanun-i Esâsi'ye eklenen 120. madde ile Osmanlı toplumunda dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvence altına alınmış oluyordu.[560]

Birinci dönemde görev yapan Arap mebuslarından çoğu II. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ve bir yönüyle de etnik temele dayanan siyasal çoğulculuk ortamında kendi davalarının peşine düşmüşler ve bu yolda çoğu gizli birçok dernek kurma yolunu seçmişlerdir.[561] Meclis açıldıktan sonra Arap mebusların birçoğu Eylül'de İstanbul'da kurulan ve büyük bir resepsiyon vererek, Arap mebusların İstanbul'a gelişini kutlayan Uhuvvet-i Arabiyye-i Osmaniyye adlı cemiyete katıldılar.[562] Araplar 1909 yazında görünüşte tamamen bir edebiyat kulübü olan (el- Muntada el- Edebiyi) kurdular. Bu kulüp Mart 1915'de dağılıncaya kadar yaptığı faaliyet esnasında Mısır ve Suriye'de süratle şubeler oluşturmaya ve bilhassa gençler arasında milli duyguları yaymaya muvaffak olacaktır. Bu kulübün içinde aralarında eski Evkaf Nazırı Aziz El-Mısri'nin de yer aldığı bazı ileri gelen Araplar "Kahtaniye" adıyla siyasi gayeli daha dar bir cemiyet de oluşturmuşlardı. Bunun içinden de "El Ahd" adlı bir subay cemiyeti teşekkül etmiştir. Buna daha sonra Iraklı bir grup da katılarak, gayesini açık seçik bir hâle getirmiş ve Arap ihtilali "el- Thevre el Arabiye" adını almıştır.[563]

---

[557] Kayalı, **a.g.e.,** s. 85

[558] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002, s. 196,

[559] Tarık Zafer Tunaya,**Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918,** C.1,İletişim Yay.,İstanbul 1998, s. 395-396

[560] Kişilere toplanma ve dernek kurma hakkını tanıyan 120. madde de: "Kanun-ı mahsusuna tebaiyet şartıyla Osmanlılar Hakk-ı ictimaa maliktir. Devlet-i Osmaniye'nin tamamiyet-i mülkiyyesini ihlal ve şekl-i meşrutiyet ve hükümeti tagyir ve Kanun-ı Esasi ahkamı hilafında hareket ve anasır-ı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlak ve adab-ı umumiyeye mugayir cemiyetler teşkili de memnudur" denilerek belirtilen sınırlamalar dışında dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal açıdan tanınmıştır. Zafer Toprak,*"1909 Cemiyetler Kanunu",* **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C1, İletişim Yay, İstanbul 1985, s. 205- 206,

[561] Demir, *"II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusan'ında Müslüman Unsurların Temsiline İlişkin Sorunlar",* **XIII. Türk Tarih Kongresi,** C.3/3. Kısım, 4/8 Ekim 1999, s. 1771

[562] Kayalı, **a.g.e,** s. 77

[563] Kürkçüoğlu, **a.g.e**, s, 21, 22

Cemiyetler Kanunu'nda yapılan birtakım düzenlemelerle dernek kurma hakkının kullanılmasıyla ilgili sınırlamalar da yok değildir. Kanun, dernek kurma hakkını iki bakımdan sınırlamıştır. İlk sınırlama derneklerin amaçları ve nitelikleriyle ilgilidir. İkinci sınırlama ise üye olacaklar için getirilmiştir.[564] Herhangi bir derneğin öncelikli amacı Osmanlılığı ya da bir başka deyimle İttihad-ı Anasır'ı yani İmparatorluğu oluşturan etnik unsurların birliğini korumak olmalıydı. Bu bakımdan herhangi bir dernek "kavmiyetçi ve infiratçı (ayrılıkçı milliyetçi) olamaz. Yine cemiyetlerin merkez ve şubelerinde ateşli ve yaralayıcı silah bulundurmak da yasaklanmıştır. Bunun haricinde gizlilik engellenerek, gizli cemiyet kurulması yasağı getirilmişse de birçok dernek gerçek amaçlarını saklamıştır. Edebi, harsî (kültürel), hayrî (sosyal yardım) amaçlı görünerek, siyasal amaçlarını saklayarak kurulmuş birçok dernek bulunmaktaydı.[565]

Arap mebuslar politik tutum olarak İttihat ve Terakki'ye karşı artan bir muhalefette bulunmuşlar, hatta Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucuları arasında yer almışlardır. Tek başına muhalefet gücünü kendinde bulamayan birçok İttihat ve Terakki muhalifi 1911'de teşekkül eden ve son derece karışık bir ortam içinde ortaya çıkan Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde yer almışlardır. Partinin kurucuları arasında Hama Mebusu Abdülhamid Zöhravi Efendi'yi görmekteyiz. İlk yöneticileri arasında Şam Mebusu Şükrü el Aseli Bey bulunmaktaydı. Meclis-i Mebusan'daki ilk yönetim kurulunda ise, Kudüs Mebusu Said Bey El Hüseyni ve Musul Mebusu Davud Yusfani Efendi'yi görmekteyiz. Böylece diyebiliriz ki Arap mebuslarının mecliste ciddi anlamda ve teşkilatlı bir şekilde muhalefet oluşturmaları Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasından sonra başlamıştır.[566] Neticede bilhassa 1911 yılına gelindiğinde Meclis-i Mebusan'da tüm ciddiliği ile Arap sorunu ortaya çıkmış ve mebuslar Arap bölgelerinin ayrı ayrı ele alınmasını istedikleri kadar Arap davasının tüm olarak tanınması lehinde konuşmalar yapmışlardır. Cemiyetlerle ilişki kuran Arap mebuslar parlamentoda bu cemiyetlerini ya da örgütlenmelerini savunmaktan çekinmeyerek, Hristiyan gruplara Türkler'den daha fazla yakınlık göstermişlerdir.[567]

1914 seçimlerine gelindiğinde Arapların durumu daha da önem kazanmıştı. Çoğunluğu Müslüman olmayan Makedonya'nın da yitirilmesi bir anlamda Osmanlıcılık ideolojisinin de resmen sonu olmuştur. Şimdi en önemli sorun İmparatorluk dahilinde geride kalan Türk olmayan başlıca unsurlardan olan Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasının önüne geçilmesiydi. Fakat milliyetçi Araplar da Balkan bozgununu İmparatorluğun dağılmasının bir

---

[564] Tunaya, **a.g.e,** s. 396-397; Toprak, ***a.g.m*,** s. 206

[565] Tunaya, **a.g.e,** s. 397-398; Toprak, ***a.g.m.,*** s. 207 ; "Osmanlı Hürriyet ve Teavün (yardım) Cemiyeti", "Meşrutiyeti Osmaniye Kulubü", "İttihad-ı Anasır-ı Osmaniye Cemiyeti" gibi cemiyetlerde isimlerinde "Osmanlı" ibaresine yer verdiği halde ayrılıkçı amaç taşıyanlardan yalnızca birkaçıydı.

[566] Kurşun, **a.g.e,** s. 52-53

[567] Tunaya, **a.g.e,** s. 628

göstergesi olarak algılamışlar ve ayrılıkçı eylemlerini arttırmışlardı. Buna rağmen, 1914 seçimlerinde İttihatçılar Arapları kazanmak politikasını sürdürmüşlerdi. Bunun en iyi göstergesi önceki dönemlerle kıyaslandığında 1914 senesinde daha fazla Arap temsilcinin Osmanlı Meclisi'ne gönderilmesinin sağlanmış olmasıdır. Nitekim 1908'de 56, 1912'de 48 Arap mebus seçilmesine karşın 1914'te bu sayı 69'a kadar çıkmıştır.[568]

3.2 İkinci Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Yemen ve İmam Yahya Meselesi

Meşrutiyetin ikinci kez ilanının yarattığı sevinç ortamında İmam Yahya'da isteklerini Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirebilmek adına yeni bir fırsat elde edebileceği ümidine kapılıp, yeni idarenin istibdat devrinin acı hatıralarını silebileceği düşüncesiyle İttihat Terakki Hükümeti'yle uzlaşma yollarını aramıştır. Bu maksatla ilk iş olarak taraftarlarından Seyyid Abdullah b. İbrahim ve birkaç kişiyi daha İstanbul'a göndermiştir.[569]

Bu hususta İstanbul Hükümeti senelerdir devam eden Yemen meselesini çözümlemekte istekli olduğunu göstermek amacıyla almış olduğu karar gereğince; meselenin halli için müzakere etmek üzere Zeydi reisi İmam Yahya tarafından İstanbul'a bir iki kişinin gönderilebileceğini Dahiliye Nezareti vasıtasıyla Yemen Vilayeti'ne bildirmiştir. Bu haber karşısında beklediği fırsatı yakalayan İmam, İstanbul'a bir ya da iki kişi gönderme fikrine sıcak bakıyorsa da Yemen Vilayeti'ndeki memurların hiçbirine itimat beslemiyordu. Üstelik yapılacak tebligatlara karşı da temkinli yaklaşan İmam Yahya, Vilayet aracılığıyla kendisine gelen bu habere de aynı ihtiyatla yaklaşmış ve kendisi tarafından seçilecek kişileri İstanbul'a götürmek için o sırada İstanbul'da bulunan Yemenli meşayih arasından seçilen iki kişinin de Yemen'e gönderilmesini istemiştir.[570]

İmam'ın bu isteğine karşılık San'a ahalisinden olup İstanbul'da bulunmakta olan Şerif Abdullah ve Mehmed b.Abdullah Eşref Efendi adında iki kişi bizzat Padişahın emri doğrultusunda, İmam Yahya'nın itimad edeceği iki, üç kişiyi Dersaadet'e getirme işiyle görevlendirilmiştir. Ayrıca gönderilecek bu kişilere yönelik Yemen'de her türlü kolaylığın sağlanarak, ihtiyaçlarının karşılanmasına özen gösterilmesi yönündeki talimat 6 Ekim 1908 tarihinde Hudeyde Mutasarrıflığı'na iletilmiştir.[571] Dersaadet'in bu girişiminin ardından İmam Yahya'da Seyyid Abdullah b. İbrahim isimli taraftarını İstanbul'a göndermiştir.[572] İmam Yahya'nın İstanbul'a temsilci göndermesi iki açıdan mühimdir. Zira bu sayede İstanbul Hükümeti, sadece meselenin çözümlenmesi hususunda uzlaşmaya niyetli taraf olduğu

---

[568] Demir**, a.g.m**., s. 1773-1774; Rustow Arap temsilcilerinin sayısının 1908'de 60 iken, 1912'de 68'e ve 1914'te 84'e yükselmiş olduğundan bahsetmiştir. **Bkz,** Ahmad-Rustow, ***a.g.m.*,** s. 246

[569] Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C.1, Nehir Yay., İstanbul 1992, s. 90

[570] *"Yemen Meselesi"*, **Tanin,** 6 Eylül 1908, s. 7

[571] **BOA. BEO,** 3410/ 255735

[572] Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.,** s. 90

izlenimi vermekle kalmıyor aynı zamanda bir eşkıya reisinin göndermiş olduğu temsilcileri muhatap alarak, İmam Yahya ve hareketini bir bakıma resmi olarak tanıdığını da göstermekteydi.

Osmanlı Devleti Yemen sorununun çözümünde İmam Yahya'nın göndermiş olduğu temsilcilerin tek başına yeterli olamayacağının da bilincindeydi. Nasıl ki İmam Yahya Osmanlı Hükümeti ve memurlarına karşı güvensizlik beslemekteyse, Osmanlı Hükümeti'nin de benzer şekilde İmam ve adamlarına dair endişeleri vardı. Özellikle de İstanbul'da yürütülen müzakerelerin sonuçsuz kalması durumunda, Seyyid Yahya'nın yeni yöntemlere başvurabileceği meseleyi yakından takip eden şahsiyetlerce biliniyordu.

Bilhassa Hükümet ve İmam'ın adamları arasında müzakere hazırlıkları yapıldığı bir sırada Yemen Valisi Hasan Bey vilayetin mevcut durumunu yakından takip ederek, önemli gördüğü bazı hususlarda Hükümeti bilgilendirmeye çalışmaktaydı. Vali Hasan Bey, Şubat 1909'da gönderdiği telgrafta ahalinin mevcut durumuna ve İmam'a bakışlarına dair ilginç tespitlerde bulunuyordu. Buna göre; İmam Yahya'nın etraftan topladığı meşayih kendisine itaat etmiş gibi görünmesine rağmen, hakikatte durum çok farklıydı. İmam'ın etrafındaki şeyh ve reislerin evlatları veya akrabaları İmam tarafından rehin olarak tutulduğu için bunların her biri İmam'dan fazlasıyla korktuklarından sahte bir itaat gösterisinde bulunmak zorunda kalıyorlardı. Bu sebeple Osmanlı Hükümeti'nin maksadını anlamak için Seyyid Yahya tarafından Dersaadet'e gönderilen adamların, Hükümetin temsilcileriyle yapacakları görüşmelerden çıkacak neticeyi hem Zeydi ulema hem de diğer mezhep mensubu ahali tedirginlik içinde beklemekteydi.[573] Ayrıca Vali Hasan Bey, İmam'ın İstanbul'daki adamının taleplerinin kabul edilmesi mümkün olmayan tarzda talepler olduğundan, yapılacak müzakerelerden bir sonuç çıkmayacağının da farkındaydı. Buna rağmen Vali Bey, şu aralar İmam ile olan münasebetini dostça göstermeye devam etmiş fakat el altından İmam'ın maksadını takip etmeyi de sürdürmüştür. Bu sebeple aksi bir tehlikeye karşı İmam'ı müşkil durumda bırakacak olan Dahyani'nin Hükümet tarafından münasip miktar akçe ile desteklenmesi ve ordunun eksiklerinin giderilmesi için istenen zabıtan, topçu mürettebatı ve sıhhiye memurları ile birlikte hazırlanan yirmi bin çift Yemenlinin sevk edilmesi hususunda Vilayet'e yetki verilmesini istemekteydi.[574]

İşte bu sırada Yemen Valisi Hasan Bey'in 10 Mart 1909 tarihli Vilayet'ten gönderdiği ikinci telgrafında; Yemen'in evvelki imamlarından Mütevekkil'in oğlu olup, şimdiki İmam Yahya tarafından Sa'da da amir sıfatıyla bulunan ve Haşed mıntıkasının da önemli bir kısmında söz

---

[573] **BOA. BEO.** 3491/ 261779 (Yemen Vilayeti'nden Vali Hasan Bey tarafından gönderilen R. 30 Kanunisani 1324/ M. 12 Şubat 1909 tarihli şifre telgrafname.)

[574] **BOA. BEO.** 3491/ 261779 (Yemen Vilayeti'nden Vali Hasan Bey tarafından gönderilen R. 30 Kanunisani 1324/ M. 12 Şubat 1909 tarihli şifre telgrafname.)

sahibi olan Seyyid Muhammed'in, İmam Yahya'dan pek de hoşnut olmadığı hatta Seyyid Muhammed'in biraderi Abdullah'ın dahi maişetleri temin olunduğu takdirde Hükümete hizmet edebileceklerine dair Valiliğe mektup göndermiş olduklarından söz edilmekteydi. Mektupta yer alan ifadelerden yola çıkan Vali Hasan Bey bu şahıslardan Hükümet menfaatine yararlanılarak, Seyyid Yahya'nın mevcut vaziyeti karşısında muhalif bir güç olarak çıkarılmasını düşünmekteydi. Yine bu maksadla Seyyid Muhammed'in kendisine ayda 7.000 kuruş maaş ile Sa'da ve havalisi mutasarrıfı ünvanı verilmesi, biraderi Abdullah'a da müdür ünvanıyla 1.000 ya da 1.500 kuruş maaş tahsis edilmesi ve Nasır Mebhut'un dahi 1.000-1.500 kuruş maaş ile müdür ünvanıyla Abdullah'ın refakatinde istihdam edilmesi tasarılar arasındaydı. Fakat bu hususta Yemen Valisi Hasan Bey bir noktaya da dikkat çekmekteydi ki o da Seyyid Muhammed'e verilecek ünvan meselesidir. Hasan Bey'e göre; zaten Sa'da mevkiinin daha önceleri 28 Şubat 1906 tarihli Padişah kararıyla "ikinci sınıf kaza" olarak teşkil edilmesi buyurulmuşsa da bu karar Şehhare hezimeti üzerine geri kalmıştır. Bu sebeple şimdi sancak statüsüne alındığında da devlete altı, yedi bin gibi cüz'i bir miktar fazladan masraf olacağı için Sa'da'nın sancak olarak tabir edilmesinde sakınca yoktur ancak Seyyid Muhammed'e mutasarrıf ünvanı verilmeksizin bir müddet için sadece altı, yedi bin kuruşluk maaş tahsis edilmesi daha münasip olacaktır.[575]

Vali Hasan Bey'in, İbn Mütevekkil ile biraderine ve Nasır Mebhut'a maaş tahsisinde istekli olmasının nedeni; Seyyid Yahya'nın adamları taleplerini İstanbul'a kabul ettirmeden geri dönmek zorunda kalırlarsa, yaşanması muhtemel bir olay karşısında elde bir koz bulundurulması düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca bu şahıslara yapılacak maaş tahsisi birtakım şartlar dairesinde olacağından, kendilerine teklif olunacak hükümet hizmetini kabul etmezlerse herhangi bir şey verilmeyerek, bunlar yerine Dahyani desteklenmeliydi. Hasan Bey bu hususta şimdiden vilayet'e yetki verilmesi amacıyla 23 Mart 1909 tarihli telgrafını İstanbul'a göndermiştir. [576]

İstanbul'da Yemen meselesine dair müzakereler yapılırken Yemen'de de İmam'ın şüphesini çekecek ve onun gazabına meydan verecek herhangi bir hareket ve teşebbüsde bulunulmamasına dikkat ediliyordu. Bu amaçla Vali Hasan Bey 23 Mart 1909 tarihli telgrafında; İmam'ın Vilayet dahilinde hem kendi nüfuzundaki hem de Osmanlı nüfuzu altındaki mahallerde gerçekleştirdiği birtakım uygunsuz hareketlerine ve kabahatlerine dahi sırf müzakerelerin kesintiye uğramaması için ses çıkarılmayarak göz yummakta olduklarından bahsediyordu.[577]

---

[575] **BOA. BEO.**3535/ 265121

[576] **BOA. BEO.**3535/ 265121 (Yemen Valisi Hasan Bey tarafından Vilayet'ten gönderilen R. 10 Mart 1325/ M. 23 Mart 1909 tarihli şifre telgrafname.)

[577] **BOA. BEO.**3535/ 265121 (Yemen Valisi Hasan Bey tarafından Vilayet'ten gönderilen R. 10 Mart 1325/ M.

Tüm bu fedakarlığa rağmen bir süre sonra yaşanan gelişmeler Vali'nin tespitlerinde haklı olduğunu açıkça belli ediyordu. 3 Nisan 1909'da Yemen'den gelen haberler; Seyyid Yahya'nın İstanbul'daki vekillerinden bir mektup aldığı ve bu mektup karşısında Meşrutiyet yönetiminden beklentilerinin hükümsüz kaldığını anlayarak, gönderdiği temsilcilerini de nezdine geri çağırdığı ve bir hayli akçeyi de etrafındakilere dağıtarak hazırlıklara koyulduğu yönündeydi. [578] Bu haber İbn Mütevekkil Seyyid Muhammed ile biraderinin elde bulundurulmalarının fayda sağlayacağına dair daha evvel Vali Hasan tarafından İstanbul'a iletilen tekliflerin dikkate alınmasının gerekliliğini açıkça göstermiştir.

Meşrutiyet sonrası Osmanlı toplumunun en önemli kazanımlarından bir tanesi de Osmanlı Meclisi'nin yeniden işler hale getirilmesidir ki, bu meclise 1908 seçimlerinin ardından Yemenli mebuslar dahi dahil olacaktır. Bu mebusların da etkisiyle Yemen meselesi ve meselenin çözümüne dair öneriler meclis toplantılarında da gündeme getirilmeye başlanmıştır. 1909 senesi Mart ayı itibariyle Osmanlı Parlamentosu'nda dile getirilen meselelerin başında, Yemen'de görev yapacak memurlar ve bunlara ilişkin düzenlemeler yer alıyordu. Memurlar meselesi bilindiği gibi Yemen'deki asayişin temini açısından mühim kabul edilmekteydi. Bu amaçla Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 1 Mart 1909 tarihli 36. (in'ikad) toplantısında Hamas Mebusu Mustafa Efendi; Hicaz, Yemen,Trablus ve diğer vilayetlerde Türkçenin henüz taammüm etmemesi nedeniyle buralara tayin olunacak memurların mahalli lisan olan Arapçaya vâkıf kimselerden seçilmesini önermiştir. [579] Mebus Mustafa Efendi'nin bu önerisinin görüşülmesi başta Kırklareli Mebusu olmak üzere mebusların büyük çoğunluğu tarafından "Devletin resmi dili Türkçe'dir" ifadeleriyle karşı çıkılmıştır. Devletin resmi dilinin Türkçe olduğu bir ortamda böyle bir uygulamanın devleti ve toplumu ayrıştırıcı olacağı düşünülerek Mebus Mustafa Efendi'nin önerisi reddedilmiştir.[580]

Hamas Mebusu'nun bu teklifinin ardından Meclis'in 8 Mart 1909 tarihli 38. in'ikadı sırasında Yemen mebuslarından Es-Seyyid Ali Bin Hüseyin ve Muhammed Abdullah Efendiler tarafından Meclis'e sunulan takrirde de; milletin can, mal ve ırzlarının temini ve bilhassa asayişin temini için Yemen'e gönderilecek memurların adil, vazifesini bilecek ve bu vazifeyi hakkıyla yerine getirecek kişilerden seçilmesinin gerekliliğinden söz edilerek, memurlar meselesi başka bir şekilde yeniden gündeme getirilmiş oluyordu. Mebuslar sundukları takrirde şimdiye kadar Yemen'de istibdad devrinden kalma ve su-i ahval ile şöhret bulan bir takım valiler ile memurların istihdam edilmiş olmasının memleketin terakkisine

---

23 Mart 1909 tarihli şifre telgrafname.)

[578] **BOA., BEO.**3535/ 265121 (Yemen Vilayeti'nden Vali Hasan Bey tarafından gönderilen R. 21 Mart 1325/ M .3 Nisan 1909 tarihli şifre telgrafname)

[579] Hamas Mebusu Mustafa Efendi'nin Meclis-i Mebusan riyasetine sunduğu takrir için bkz, **MMZC.,** 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) C.2, İctima: 1., Devre: 1, s. 123

[580] **MMZC.,** 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909), C.2, İctima: 1, Devre: 1, s. 123

engel olduğundan yakınmaktaydılar. Bu nedenle ahali arasındaki ileri gelenlerden iktidar ve ehliyet sahibi birisi seçilerek, Yemen Vilayeti dahilinde şer-i hükümlerin tatbikine çalışılmalı ve bunca seneden beri birçok kanın dökülmesine neden olan kökleşmiş meselelerin izalesine yardımcı olunması teklif edilmiştir.[581] Es-Seyyid Ali b. Hüseyin ve Muhammed Abdullah Efendi'lerin bu taleplerine karşılık Meclis'te Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi, Yemen mebuslarının iddia ettiği şekilde adil memurların tayin edilmesine yönelik fikirlere katılmakla beraber; "Adil memurların seçilmesi meselesinin adalet ve eşitliğin bir gereği olarak sadece Yemen Vilayeti'ne has olmamak kaydıyla, vilayetlerin geneli için geçerli hale getirilmesi gereken bir mesele" olduğunu savunmuştur. Ayrıca Mehmet Vehbi Efendi sadece yerli ahali arasından seçilecek memurların adil ve hakkaniyetli olduğu yönünde bir zorunluluk bulunmadığı için bundan sonra yerli ya da yabancı olduğu şeklinde bir ayrıma gidilmeksizin, adaletli davranacağından emin olunan her şahsa memur olarak istihdam edilebilme imkanı tanınması gerektiğini iddia eder. Yemen Mebuslarının ortaya attığı adil memur ve yönetici tayini meselesi mecliste bu şekilde konuşulduktan sonra Dahiliye Nezareti'ne havale edilmişti. [582] Dahiliye Nezareti'nde de görüşülen meselenin özünü, Yemen'de şeriatın muhafazası ile gümrük gelirleri ve vergilerin şer-i hükümlere uygun olarak paylaştırılması maddeleri oluşturuyordu. Memurların neden oldukları suistimallerin önünü almak için katl ve yol kesmek gibi ahali arasında vuku bulmakta olan durumların adalet ve müsavat dairesinde şer-i mahkemelerde çözümlenmesi, seçilen memurların mahalli usul ve yöntemlere vakıf olmalarına ve yetkilerinin genişletilmesi cihetlerinin dikkate alınılması istenilmekteydi. Ayrıca mebusların, müzakereler sırasında gümrük gelirleri ile vergilerin halka paylaştırılması ve tahsilinde şer-i hükümlere uyulması yönünde ısrarcı davranmalarının altındaki asıl maksatları; Yemen Vilayeti'nde kanun hükümlerinin cevaz verdiği şekle aykırı nitelikte hareket ederek ahalinin gelir seviyesi dikkate alınmadan bazı gümrük gelirlerinin kanunsuz olarak uygulamaya konulması ve bunların mükerrer tahsilleri sebebiyle bir taraftan şeyhler diğer taraftan da Hükümetin memurları tarafından zulme maruz kalan Yemen ahalisinin mağduriyetine çözüm bulabilmektir.[583]

Yemen'de memurlar ve tahsildarlar aracılığıyla toplanan vergilerin eşit dağılımı meselesi Meclis'in 17 Mayıs 1909 tarihli 73. in'ikadında tekrar gündeme gelecektir. Bu birleşimde, toplanan aşar ve ağnam vergileri ile diğer harç ve rüsumatın tahsil oranlarının Yemen ahalisinin tahammül sınırının çok üstüne çıkmasından duyulan rahatsızlıktan bahsediliyordu. Mebusların tekrarladıkları istek; vergilerin toplanması ve vergi miktarında yapılan artışlarda Yemen halkının ödeme kapasitesi dikkate alınarak adil davranılmasıydı. Yemen ahalisi

[581] **MMZC**., 23 Şubat 1324 (8 Mart 1910), C. 2, İctima:1, Devre:1, s. 197
[582] **MMZC**., 23 Şubat 1324 (8 Mart 1910), C. 2, İctima:1, Devre:1, s. 198
[583] **MMZC**., 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), C. 2, İctima: 1, Devre: 1 , s. 687- 688

tarafından hazırlanan ve Yemen mebusları vasıtasıyla da meclise sunulan arzuhalin tercümesi şöyledir: " *Ahali üzerine vaki mezalimi mütenevviadan vergi, aşar ve ağnamların rüsumatı iki, üç kata baliğ olacağı gibi, umuru tahsilatı meşayih vasıtalarıyla ve askeriye ile jandarmanın harekatı şedideleriyle vuku bulmakta olduğundan dolayı birçok karyelerin harabi ve ahalinin telefini mucip olmuş ve rüsumatı müteferrika dahi bilmüzayede seneden seneye tezayid eden bedelatı fevkalade mebaliğe vasıl olmuş ve mehakimi şer'iyeye ait rüsumat ile pul mevzuatı tekasür ve tezayid etmiş ve bu ise ahalinin tahammülleri haricinde kaldığından, hakkında muktezayı ma-adeletin ifası istirhamına dairdir."*[584]

Yemen ahalisince gönderilen dilekçe Osmanlı Meclisi'nde okunduktan sonra Biga Mebusu Arif Bey bu hususta çeşitli araştırmalar yaptığı iddiasıyla söze karışarak; "Yemen'de alınan gümrüklerin bütün Osmanlı vilayetlerinde alınmakta olan gümrüklerden farkı olmadığını" iddia etmekteydi. Neticede gümrükler ve vergi tahsili meselesi mebusların en çok üzerinde tartıştığı ve anlaşmazlığa düştüğü konulardan olduğu için kısa zamanda halledilmesi mümkün olmayarak, ortamın sık sık gerginleşmesine yol açmıştır. Bu amaçla çoğu zaman Yemen mebusları da İttihat ve Terakki yönetimiyle bir husumetlerinin olmadığını, tek dertlerinin ahalinin taleplerini dile getirmek olduğu yönünde ki sözlerle ortamı yumuşatmaya çalışmışlardı. Bilhassa Yemen Mebusu Tahir Recep Efendi, bir taraftan meselenin Muvazene Encümenine havalesini isterken diğer taraftan ahaliden gelen mektuplarda; *"Hamdolsun Meşrutiyetten beri Yemen'de sair umur hüsn-ü cereyandadır. Ba husus bugünkü vali'den pek hoşnuduz."* şeklinde ibarelerin yer aldığından bahsetmiştir.[585]

Yemen'de görev yapan memurlarla ilgili gözden kaçan bir diğer nokta ise; memurların yolsuzluklarına ilişkin yapılan şikayetlerin ne kadar doğruyu yansıttığıdır. Bu ayrıntı ilk kez Yemen Mebusu Es-Seyyid Ali B. Hüseyin tarafından Meclis-i Mebusan'ın 17 Mayıs 1909 tarihli 73. İn'ikadında gündeme getirilmiştir. Toplantıda Seyyid Ali b. Hüseyin; Yemen Vilayeti dahilinde mütegallibelerin, bozguncuların ve hukukun gaspıyla meşgul olan şeyhlerin her birinin birçok sahte mühürlere sahip oldukları ve sahip oldukları bu mühürleri devlet aleyhinde kullandıklarından şikayet etmekteydi. Eğer ki, memurlardan herhangi birisi bu sahtekar kimselerle fikir ayrılığına düşme gafletinde bulunursa, aleyhlerinde birtakım iftiraların yer aldığı mazbatalar hazırlayıp ellerindeki sahte mühürlerle damgalayarak resmiyet kazandırmaktaydılar. Hazırladıkları bu sahte mazbataları da bir miktar akçe karşılığında satın aldıkları yandaşları vasıtasıyla, gerekli görülen makamlara göndermekteydiler. İşte Yemen'deki bozguncuların bu planları yüzünden birçok namuslu memurun mağduriyete uğradığı ve mevcut ahvalden dolayı memurların çoğunun iftiraya uğramaktan endişe duyarak,

[584] **MMZC.,** 4 Mayıs 1325 (17 Mayıs 1909), C. 3, İctima: 1, Devre: 1, s. 483-484
[585] **MMZC.,** 4 Mayıs 1325 (17 Mayıs 1909), C. 3, İctima: 1, Devre: 1, s. 484

vazifelerini hakkıyla ifa etme noktasında kusur etmekte oldukları ve bundan dolayı da çoğu gayrimenkulun müstebid ve mütegallibelerin ellerine geçerek zayi olduğundan şikayet edilmekteydi. Bunun için Seyyid Ali b. Hüseyin, bundan böyle herhangi bir memur hakkında şikayette bulunulduğunda; Osmanlı idaresince öncelikle her iki tarafın da dinlenilip, meselenin esası anlaşıldıktan sonra muamelede bulunulmaya fazlasıyla özen gösterilmesini istemekteydi ki ancak bu şekilde sahte mazbatalarla haksız yere yetenekli memurların azillerinin ya da yerlerinin değiştirilmesinin önüne geçilmesi mümkün olabilecektir.[586] Neticede Es-Seyyid Ali Bin Hüseyin Efendi'nin bu önerisi Osmanlı Meclisi'nde kabul edilmiştir. Üstelik Meclis-i Mebusan'ın 29 Mayıs 1909 tarihli 82. in'ikadında Yemen Mebuslarından Es-Seyyid Ali El Muta Efendi ile Muhammet el-Umrani, Hüseyin el-Hilâli Efendilerin Meclis-i Mebusan riyasetine hitaben hazırladıkları 12 Mayıs 1909 tarihli takrirdeki ifadeler dahi Hüseyin Efendi'yi doğrular tarzdaydı. Mebuslar vermiş oldukları takrirde; Yemen Vilayet'indeki bazı müfsit ve müzevirlerin Yemen Valisi ile muavini ve diğer görevliler aleyhinde şikayet dilekçeleri kaleme alarak Dahiliye Nezareti'ne göndermekte olduklarını, oysaki Yemen Valisi'nin vilayet dahilinde göreve başladığından bu yana kanunsuz hiçbir hareketine şahit olmadıklarını, üstelik şikayet dilekçelerinde yer alan mühürlerin dahi tamamen gerçek dışı şahıslara ait olduğunu iddia ediyorlardı. Yemen'den yapılan bu tarz şikayetlerin fasid niyetli kimselerin çabaları olduğunu ifade eden Yemen Mebusları bu gibi mazbataların aslının olmadığını Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne haber vermişlerdir.[587] Buradan da anlaşılıyor ki, Yemen'deki görevlilere ilişkin yapılan her türlü şikayete İstanbul olarak daha sağduyulu yaklaşılması gerekliydi.

Yemen'deki idari amirler ile aşiretler arasında sorun yaratması nedeniyle ıslahat önerileri arasında mutlaka dikkate alınması gereken mesele vakıflara ait gayrimenkullerin durumu ve bu malların tasarruf hakkı meselesiydi. Bu konu 1909 Osmanlı Mebusan Meclisi'nde tartışılmıştır. Henüz 22 Mart 1909 tarihli Mebusan toplantısında Es-Seyyit Ali B. Muhammet Efendi, Yemen'de arazinin işe yarar kısımlarının aşiretlerin bazıları tarafından istila edilip, arazinin hasılatına el konulduğunu ve vakıfların harap bir halde bekletilerek, birtakım gruplar tarafından suistimal edilmesinden duyduğu rahatsızlığı anlatmıştır.[588] Es-Seyyid Efendi'nin ifadesiyle; Yemen arazisinin 1/3'ü camiler, mescidler, yollar fukaraya ait vakıflardan olduğu halde Yemen'in bir vilayet olarak teşekkülünden beri gerekli ihtimam ve itina gösterilmediği için kazaların tamamı ile hatta vilayet merkezinde bulunanların bile bir kısmı harap olmuş, bir kısmının ise izi bile kalmayarak ortadan kalkmış olan bir hayli vakıf arazisi aşiretler tarafından istila edilmekte ve üstelik sadece istila edilmekle kalmayıp, aşiret reisleri bu

[586] **MMZC.,** 4 Mayıs 1325 (17 Mayıs 1909), C. 3 İctima: 1, Devre: 1, s. 483
[587] **MMZC.,** 16 Mayıs 1325 (29 Mayıs 1909), C. 4, İctima:1, Devre: 1, s. 19
[588] **MMZC.,** 9 Mart 1325 (22 Mart 1910), C.2, İctima:1, Devre: 1, s. 403.

arazileri miras yoluyla ailelerine tevarüs etmekteydiler ki böylece birbirlerine aktarmak suretiyle vakıf malları gasp edilmekteydi. Bu sebeple vakıflara ait hukuk kurallarının çiğnenmesiyle vilayet'deki liva ve kazaların tümünde Hükümet memurları ile yerli ulema ve eşraf arasında çıkan tartışmaların önlenmesi için meselenin hallini talep eden takrir hazırlanmıştır. Defter-i Hakani Encümeni'ne havale edilen bu takrir görüşüldükten sonra Defter-i Hakani Encümen-i Reisi Vekili Mehmet Tevfik Bey imzalı Defter Hakani Encümeni Mazbatasında; Yemenli mebusların bu istek ve şikayetlerine karşılık Evkaf Nezareti'nden alınan malumata göre; Yemen Vilayet'indeki vakıfların hiçbirisinin nezarette kaydı bulunmadığı, hatta emlakın dahi Defter-i Hakan-i kayıtlarında yer almayarak senetsiz tasarruf edilmekte olduğu Defter-i Hakani Nezareti'nin beyanatıyla ortaya çıktığı için, Defter-i Hakani Encümeni'nce bu hususta bir tetkikat yapılması mümkün olmamıştır. Yemen Vilayeti hakkında müstesna bir karar alınması Encümen tarafından tasvip edilmemiş olsa da vakıflar hukukunun gasp edilmesine göz yumulmayarak Yemen Vilayeti'nde kanunların muhafazasına dair gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir.[589]

İstanbul'da bu sırada Sadaret makamına gelen Hüseyin Hilmi Paşa[590] daha evvel Yemen'de valilik görevinde bulunmuş olmasının da etkisiyle meselenin öneminin farkında olarak sadrazamlığı zamanında Yemen işi ile yakından ilgilenecektir. Böylece Meşrutiyetin ilk dönemlerinde Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi'nin başkanlığında Yemen meselesinin konuşulması için komisyon kurdurulmuştur. Bu komisyonda Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile beraber Yemen'de bulunan kazaskerlerden Hüsnü Efendi ve Ferid Paşa[591] ile İzzet Paşa' da görevlendirilmiştir.[592]

3.3 İmam Yahya'nın İstanbul'a Temsilci Göndermesi ve Yemen Komisyonunun Toplanması

Abdurrahman Şeref Efendi'nin başkanlığında toplanan komisyonda ilk olarak İzzet Paşa tarafından Yemen'in durumuna dair ve vilayetin zararlarının karşılanması yönünde alınması gereken tedbirler hakkında görüş ve önerileri içeren bir rapor sunulmuştur. Bu raporu değerlendiren komisyon üyeleri daha sonra bundan yola çıkarak hazırladıkları layihayı Sadaret'e sunmuşlardır. Bu nedenle öncelikle Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa'nın Yemen

---

[589] **MMZC.,** 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), C. 2, İctima: 1, Devre:1, s. 693-694

[590] Kamil Paşa Hükümetinin düşürülmesi üzerine II. Abdülhamid İttihatçıların adayı Hüseyin Hilmi Paşa'yı 14 Şubat 1909'da Sadrazam tayin etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa kurduğu yeni hükümetinde İttihatçılara daha çok yer vererek, İttihat-Terakki'nin hükümete yönelik desteğini tam olarak arkasına almaya çalışmış. Yeni kabine ayrıca İttihad-ı Anasır ilkesini gerçekleştirecek şekilde reformlar öngören bir program hazırlamış ve hazırlanan bu program 17 Şubat 1909'da Meclis'te kabul edilmiştir. Bayram Kodaman,*"II: Meşrutiyet Dönemi (1908- 1914)",* **Türkler,** C.13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 173

[591] Ferid Paşa, 1906 yılındaki Yemen Teftiş Heyeti'nin başkanlığında yer almıştır.

[592] Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 90; **HHP,** 16/ 1008-A (R.16 Mart 1325/M. 29 Mart 1909)

Komisyonu başkanlığına sunduğu 23 Mart 1909 tarihli takrirde yer alan önerileri zikretmek gerekir. İzzet Paşa yazısında ilk olarak Yemen'deki memurların idaresi için senevi olarak İstanbul'dan 180.000 lira gönderildiği gibi asker ve cephane nakliyatı için de ayrıca hatırı sayılır derecede harcama yapıldığından ve hatta istatistiklerle ispat olunacağı üzere Yemen'in muhafazası için gönderilen askerin senevi 5.000 kadarı küçük mahalli çarpışmalarda zayi olmakla beraber, daha büyük ihtilaller sırasında da bu zayiat miktarının daha da arttığından ve yalnızca 1320-1321 ihtilalleri sırasında dahi 50.000 kadar vatan evladının Yemen topraklarında feda edilmiş olduğundan bahsederek, Yemen'deki durumun vehametine dikkat çekmeye çalışmıştır. İzzet Paşa'ya göre Yemen'deki bu elim tablonun tesiriyle asker arasında firarlar arttığı gibi aileler dahi evlatlarını askere yollamak istemeyerek Osmanlı idaresinden nefret eder hale gelmişlerdi. Buna benzer bir vaka 5. Ordu'dan ve Trabzon Vilayeti'nden sevk edilmekte olan askerler arasında yaşanmıştı. Vapurdaki asker arasında birkaç defa ihtilal yaşanmış, hatta Trabzonlular geri dönmek istemişlerse de bunda muvaffak olamamışlardı. Bu cinsten hadiseler hemen her yerde yaşanmaktaydı. Yine 4. Ordu'dan dahi Yemen için efrad verilmeme kararı alınmıştı.[593]

İzzet Paşa Yemen'de mevcut idare devam ettiği müddetce Yemen'in devlet için bir yük ve zarardan başka bir şey olmayacağını belirterek, düvel-i sâirenin müstemlekelerindeki idaresi ile Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki idaresini ve durumunu kıyaslamıştır. Buna göre, Avrupa devletlerinin tebaaları, bilhassa ticaret vasıtasıyla müstemlekelerinden istifade ederler iken, Osmanlı Devleti için böyle bir istifade mümkün görünmüyordu. Çünkü Osmanlı tabiiyeti altındaki San'a, Hudeyde ve diğer mevkiler de sermayeleri hiçbir vakit 100 lirayı aşmayan, küçük tacir grupları vardı. Halbuki Yemen'in sahil kesimlerine yerleşmiş olan İtalyan, Yunan ticaret müesseseleri ve birçok Yunanlı, Hindu ve İngiliz himayesinde olan tüccarlar Yemen'deki ticaretten ve servetten kat kat kazanç elde etmekteydiler.[594]

Yemen'de verilecek imtiyaz meselesine gelince bu konuda da verilecek olan kapsamlı bir imtiyazın memleketin diğer kısımlarındakiler için misal teşkil edeceği veyahut bu yolda teşekkül edecek bir Devlet-i İmamiye'nin (İmamlar Devleti'nin) Arap İslam dünyasında bir merkez olması ihtimalinden söz edilebilirse de İzzet Paşa'ya göre, bu düşünce uzak bir ihtimaldir. Çünkü, Zeydiler ile diğer civar mezhep mensupları arasındaki husumet ve mezhepsel taassubun kısa zamanda ortadan kalkarak, barış ve ittihadın tesis edilebilmesi mümkün değildir. Bu sebeple öncelikle nifakın bertaraf edilmesi gereklidir.[595]

---

[593] **HHP.,** 15 / 1004, (Yemen Komisyonu azalarından Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen Komisyonu riyasetine sunduğu takrir sureti. 10 Mart 1325)

[594] **HHP.,** 15 / 1004, (Yemen Komisyonu azalarından Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen Komisyonu riyasetine sunduğu takrir sureti. 10 Mart 1325)

[595] **HHP.,** 15 / 1004, (Yemen Komisyonu azalarından Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen Komisyonu riyasetine sunduğu takrir sureti. 10 Mart 1325)

İzzet Paşa yaklaşan İmam Yahya'nın isyan tehlikesine hal çaresi bulabilmek amacıyla öncelikle Yemen iğtişaşlarının sebeplerinin tetkik edilmesini istemekteydi. Bunun için Yemen'de üzerinde durduğu hususların başında vergi tahsili gelmekteydi. İzzet Paşa, şimdiye kadar ahalinin bir taraftan vergiler altında ezilirken, diğer taraftan da tahsil memurları ile meşayihin suistimali dolayısıyla ezilmekte olduğundan bahsediyordu. Bundan başka, İmam'a da zekat adıyla bir hayli vergi verdikleri gibi şu son zamanlarda Osmanlı idaresi altında olan kısımlarda da zabıta kuvvetiyle cebren taleplerin karşılanması ahali arasında sefalet ve fakirliği arttırdığı gibi, müsademe ve muhaberelere de vesile olmaktaydı. Tüm bunlar ahalinin Osmanlı Devleti'ne olan kin ve garezini arttırmaktaydı. Ayrıca Yemen'de sıklıkla hüküm süren kuraklık ve kıtlık zamanlarında dahi Osmanlı Hükümeti'nin muavenet edeceği yerde vergileri tahsile devam etmesi de ahalinin şikayetlerini artırıyordu. Hükümetin bu tavrına rağmen, bu esnada İmam Yahya ise bir tarafından "mukaddemi" ismiyle birtakım sadat ve fukahadan kimseleri yanına alarak diğer taraftan da neşrettiği mektuplar ile Osmanlı memurlarının mezaliminden, dinsizliğinden ve ahlaksızlığından bahsederek halkı "din düşmanları" aleyhine gazaya teşvik ediyor ve bunları zahire vermek suretiyle de etkilemesi daha kolay oluyordu. Yine bunlara ilaveten İmam'a öteden beri hususi bağları bulunan Zû mehmed, Zû Hüseyin gibi bedevi kabileler, Haşed, Erheb gibi devlete merbutiyetleri pek de kuvvetli olmayan cihetlerden Havlan ve diğer taraflara çeteler dahi göndererek yerli halk ile beraber sürgün ve ihtilaller gerçekleştirmekteydiler. İşte İzzet Paşa'ya göre bu tablo Yemen ihtilallerinin tahsisattan kaynaklanan kısımlarını meydana getirmekteydi. Bunun için adil bir idare tesis edilerek, ahalinin mizacı ve ahvaliyle gayr-i mütenasip şekilde olan haksız maddi taleplerden vazgeçilip uygun bir şekilde vergilerin tahsili ile iğtişaşın önü alınması gerekliydi. İzzet Paşa, bilhassa da mal ve mülklerini, meskenlerini çıkan çatışmalarda kaybeden yerli halkın Hükümet'ten uzaklaşmaya başladığı fakat buna rağmen Ahmed Selami, Ahmed Rıza gibi bazı meşayihin ve öteden beri şekavette bulunan Mikdad ve Nasır Mebhut gibi servetli ve itibarlı şahısların yardımıyla ahali arasında İmam taraftarlarının eskiye oranla kıyas kabul etmeyecek bir derecede nüfuz kazandıkları bir ortamda, bahsettiği bu önerilerinin gerçekleşmesinin kolay olmayacağının da farkındaydı. Dolayısıyla bu nüfuz kırılmadıkça sadece adil bir idare tarzının uygulanmasıyla meselenin halli mümkün değildi. İzzet Paşa bu nüfuzun kırılması için mecburi olmadıkça askeri tedbirlere müracaat edilmesini de doğru bulmuyordu, bunun yerine İmam'ın şu sıralardaki müracaatından İstanbul Hükümeti olarak istifade edilerek, itilaf cihetine gidilmesi taraftarıydı. izzet Paşa, bu itilaf sırasında devletin ve vatanın hakiki menfaatlerinin feda edilmemesi esaslarına dikkat edilmek koşuluyla İmam'ın arzu ettiği imtiyaz ve taleplerden bir kısmının yerine getirilmesini de zaruri görmekteydi.[596] Buna göre;

[596] **HHP.,** 15 / 1004, (Yemen Komisyonu azalarından Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen

1. Genellikle cebelde ve Zeydilerin fazlaca ikamet ettiği cihetlerde, tafsilatı ulema arasında kararlaştırılacak bir tarzda hükkamın İmam'ın kendisi tarafından tayinine ve bunların bir şer-i şerif icra-yı ahkam etmelerine müsaade edilmelidir. Ayrıca imamlar ve sadata mahsus iken 1288'den beri Osmanlı Devleti tarafından tahsil edilmek istenilen arazi gelirleri tamamen kendisine terk edilmelidir. Bu kadarına razı edilemediği takdirde;
2. Bilad serratın Zeydilerle meskun olan cebel kısmı "Hacur", şimdiye kadar İmam'ın havza-i idaresinde bulunan mıntıkalar arasına dahil edilmelidir, bununla da kanaat etmediği halde nihayetinde;
3. Yalnızca San'a'da, Osmanlı Devleti tarafından münasip bulunacak bir ünvana sahip büyük bir memur ve yeterli miktar asker bulunmalı ve İmam da arzu ettiği halde San'a'da ikamet etmeli ancak buna mukabil istihdam olunacak memur, zabıtan ve askerin idaresine kifayet edecek miktarda akçenin mahalli sadat ve meşayih vasıtasıyla tahsil ettirilerek Osmanlı Devleti'ne teslimi hususlarına dikkat edilmeliydi. Devlet-i Aliyye ve tebaa'i Osmaniye tarafından taraf-ı 'adiye ve Hudeydiye tesviye ve inşası ve maden taharrisiyle işletilmesi vesaire gibi bayındırlık çalışmaları vukuunda taraflarından hiçbir şekilde mümanaat edilmeyerek bilakis yardımda bulunmak ve askerlerimiz Haraz'da müttehaşed kalmakla beraber Haraz ile San'a arasındaki yol üzerinde ve Zeydi hududu ile Taiz ve Tihame arasında bazı hakim ve müstahkem noktaların askerimizin işgali altında kalmak müsaade ve şartı ile akd ve vifak çarelerine başvurulmalıdır.

İzzet Paşa takririnde ecnebiler ile Yemenliler arasındaki ilişkiden de bahsetmek gereği hissetmiştir. Paşa'nın tespitlerine bakılırsa, dini inançları gereği cebel ahalisinin ecnebiler ile muhabbetleri kesin değilse de, Tihame gibi özellikle geniş kasabalarda bulunan tüccarlar arasında ecnebilere büyük bir meyil bulunmaktaydı. Bundan dolayı Osmanlı Hükümeti, Yemen'de tekâlif tahsili dışında halkın gönlünü kazanmaya da ehemmiyet vermeli ve bunun için memleketin umranı gözetilmeli ve Yemen dahilinde ahaliden doğrudan doğruya alınan tekâlifin bir kısmı affedilmeli bir kısmı ise değiştirilip, indirime gidilmelidir. Yine İzzet Paşa Yemen'de eğitimin yaygınlaştırılmasını ve bu eğitim hizmetlerinin yalnızca ibtidai bir seviye ile sınırlı tutulmayıp, ahalinin idrak seviyeleri nispetinde fikri gelişimleri için coğrafya vs. gibi derslerin dahi gösterilmesinin gerekli olduğunu düşünmekteydi. Ayrıca idareyi sırf Türk memurlara teslim etmemeli ve Yemen'in halkı arasından seçilecek yerli memurlar da istihdam edilmelidir. Bunun yanında 50-60 kuruş maaş ile bir sene müddetle alınacak efrad ile hiç olmazsa piyade askerimizin mevcudunun yarısı yerlilerden terkib edilmelidir. Jandarma namıyla da başka bir müstakil kıtaat teşkil edilerek Asâkir-i Osmaniye'nin yükü

Komisyonu riyasetine sunduğu takrir sureti. 10 Mart 1325)

hafifletilmelidir. Bundan başka İmam Yahya'nın birtakım milisi dairelere taksim ederek ve bu dairelerde gençlere senevi birkaç hafta talim ettirilerek, gerekli görüldüğü takdirde de kendilerine devlet tarafından verilecek esliha ile techiz edilerek, bir ecnebi istilasına karşı muhafazaya hazır hale getirilmesi şeklinde tedbire başvurulmalıdır. İşte İzzet Paşa'ya göre İmam'a verilmesi teklif edilen imtiyazlar ve tazminat sırf böyle bir idare biçimini tesis edebilmek amacıyla yapılan bir tedbir olmalıdır. Aksi halde Yemen'in diğer taraflarında yine eski idare yöntemlerine devam edilirse, Hükümetimizin bu fedakarlıklardan bir istifade elde etmesi mümkün olamayacaktır.[597]

Paşa bilhassa tekâlifte indirime gidilmesi ve İmam Yahya'ya imtiyaz ile tazminat verilmesi yönündeki görüşlerine yönelik şiddetli eleştiriler alacağının farkında olduğu için, yöneltilebilecek eleştirilere yanıt olması niteliğinde de izahatta bulunmayı ihmal etmemiştir. Tekâlif meselesine dair olarak İzzet Paşa, Yemen'de vilayet dahilinde aşar, maarif vergisi ve buna benzer isimlerle toplanan dahili vergilerden hazineye giren akçe miktarının çok cüz'i olup, üstelik bu miktarın tahsili için gereken askeri sevkiyat masrafını dahi karşılayamaması nedeniyle, bu vergi çeşitlerinde yapılabilecek bir indirimin hazineye büyük kayıpları olmayacağını iddia etmekteydi. Paşa bunların yerine Hükümet olarak Yemen'in gelirinin büyük bir kısmını oluşturan sahil ve kara gümrüklerine ağırlık verilmesini istemekteydi. Her ne kadar son zamanlarda gümrük gelirleri de suiistimallerin etkisiyle gittikçe düşüş göstermiş, öyle ki Hudeyde gümrük geliri dahi 35.000 raddesine inmişse de; Hudeyde gümrüğünün geliri çok kolaylıkla kısa sürede sadece hüsn-ü niyet sahibi bir, iki yüksek rütbeli memurun sayesinde 100.000 liraya çıkarılabilirdi. Yine sahillerin muhafazasıyla yeteri kadar ilgilenildiği takdirde Moha, Luhayye, Midi, Cizan gibi iskelelerden elde edilebilecek hasılatın miktarında da artış yaşanacak ve böylece Osmanlı Devleti önemli bir gelir elde etmiş olacaktı. İzzet Paşa ikinci eleştiri konusu olan İmam'a verilecek imtiyazın diğer memleketler için dahi misal temsil edip edemeyeceği konusuna gelince bu konuda; zaten şu ana kadar memleketin bir çok yerinde Hicaz başta olmak üzere buna benzer örneklerin olduğundan bahsederek, Yemen'in su-i misal teşkil edeceği yönündeki iddialara yanıt vermeye çalışmıştır. zira Hicaz, tamamen tarz-ı idare-i umumiye'den hariç bir usul ve talimatlar ile idare edilmekteydi, yine doğrudan doğruya Osmanlı Devleti tebaası sayılan Irak bedevilerinin dahi kendi kendilerini müstakil bir surette idare etmekte oldukları ve hatta bazı şeyhlerin durumu daha da ileriye taşıyarak idam hükmünü verebilecek kadar salahiyetlerini genişlettikleri ve Necid'in de müstakil bir idare tarzına sahip olup, bazı vilayetlerin civarındaki birçok birliğin kaymakam vesaire gibi ünvanlara sahip şeyhler vasıtasıyla müstakilen idare edildiği herkes tarafından

[597] **HHP.,** 15 / 1004, (Yemen Komisyonu azalarından Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen Komisyonu riyasetine sunduğu takrir sureti. 10 Mart 1325)

biliniyordu. Yemen için düşünüldüğünde bu durumun bir "Adem-i Merkeziyetçiliğe" giden ilk adım sayılıp sayılamayacağı meselesinde de; İzzet Paşa, Yemen'de imtiyaz verilmesi lüzumlu olan kimselerin de zaten uzun süredir bilfiil bu imtiyazlara sahip olduklarını beyan ederek, verilecek imtiyazların zaten bunca zamandır uygulamada olduğunu, dolayısıyla Osmanlı için yeni bir durum olmayacağını iddia etmekteydi.

İzzet Paşa son olarak yapılması gerekenleri yedi madde halinde özetleyerek komisyona sunduğu yazısını noktalamıştır. Bunlar:

1. Sahiller sağlam tutularak, gümrük hasılatından devlet tarafından istifade edilmesi.
2. Tekâlif-i dahiliye'nin tenzili.
3. Yerli memurlar istihdam edilmesi.
4. Yemen ahalisi nazarında nüfuz kazanmış olan yerli ekâbire ve bilhassa Zeydi İmamı'na salahiyet ve imtiyaz verilmesi.
5. Maarifin yaygınlaştırılması.
6. Teşebbüsat-ı nafia (bayındırlık hizmetleri) ile Osmanlı sermaye varidatının temini ve Yemen ile aramızda ticari münasebat tesisi.
7. Osmanlı askerinin miktarının azaltılarak, yerlilerden istifade olunması ve milis teşkilatıyla müdafaa-i mahalliyenin temini.[598]

Yemen Komisyonu üyeleri Yemen'de şimdiye kadar takip olunduğu halde hiçbir muvaffakıyet elde edemediğimiz idare tarzına bundan sonrada devam edildiği takdirde maddeten ve manen bir fayda sağlayabilmemizin mümkün olmayarak, beyhude yere uğraş verilmiş olacağının farkına varmışlardı. Bunun için öncelikli hedefleri Yemen'de sükûn ve asayişi iade ve bu havalide nüfuz kazanmış olan Seyyid Yahya b. Hamidüddin ile Osmanlı yönetiminin birbirine karşı vaziyetlerini tayin ve idame edecek birtakım ıslahat tedbirlerini belirlemek olmuştur. Islahat tedbirleri belirlenirken Komisyon üyeleri müstemleke sahibi bazı devletlerin müstemlekelerinin idaresinde uyguladıkları usul ve kanunların da incelenmesini uygun bulmaktaydı. Meselenin aciliyetinin de bilincinde olarak kısa süre içinde tespitlerini tamamlayan Komisyon üyelerinden, Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi İzzet Paşa, Harbiye Nezareti Piyade Dairesi Reisi Ferid Paşa, Evkâf Hümayun Müfettişi Hüseyin Hüsnü ve Maarif-i Umumiye Nazırı Abdurrahman Efendi'ler Yemen işine dair önerilerini 29 Mart 1909 tarihli bir yazı ile Hükümet'e sunmuşlardır.[599]

Üyeler tarafından üzerinde ittifak hâsıl edilerek kabulü uygun bulunan kararların ilki idari düzenlemeye ilişkin ifadeleri içermekteydi. Buna göre Zeydi cemaati İmamı Seyyid Yahya b.

---

[598] **HHP.,** 15 / 1004, (Yemen Komisyonu azalarından Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen Komisyonu riyasetine sunduğu takrir sureti. 10 Mart 1325)
[599] **HHP,** 16 / 1008- A (16 Mart 1325).

Hamidüddin Hazretleri arzu ettiği takdirde San'a'da ikâmet etmeye devam edebilecektir. Bunun yanında kumandanlık vazifesini de kendisinde toplamış olan Osmanlı Devleti'ne mensub bir vali ve maiyyeti de San'a'da bulundurulacaktı. Mezhep ihtilafı ya da diğer sebeplerden kaynaklı olarak İmam Yahya'nın nüfuz dairesine giremeyecek olan Hudeyde ve Taiz Sancakları eskiden olduğu gibi doğrudan doğruya Valinin idaresinde bulunmalı, Asir Sancağı ise müstakil bir sancak şeklinde idare edilmelidir. Bunun dışında resmi kabul ve ziyaret merasimlerinde de protokol bakımından İmam Yahya Hazretleri Vali'ye önderlik edecektir. Valinin maiyetinde bulunacak heyet ile Elviye-i Selase'nin (San'a-Hudeyde-Taiz) tüm memurları eskiden olduğu gibi aynı şekilde Osmanlı Devleti tarafından atanmakla beraber, Vali'nin maiyetindeki mıntıkalardaki idari âmirler, katip ve tahsildarlar İmam Yahya tarafından tayin olunacaktır. Bu mıntıkalarda maarifin yaygınlaştırılması hususunda İmam ile istişare edilecek ve San'a'da mevcut olan mülkî ve askerî rüşdî, idadî mekteplerinin geliştirilmesine çalışılmalı ve gereken mahallerde mahallin ihtiyaçlarına, çağın gereklerine uygun eğitim kurumlarının açılmasına ihtimam olunmalıdır. Ayrıca Vali'nin maiyetindeki mıntıkalar dahilinde maden arama ve işletilmesi ile sedler inşa edilmesi tarzındaki Devlet tarafından üstlenilecek bayındırlık çalışmalarına İmam Hazretleri' de yardımcı olmalıdır.[600]

Kararda yer alan bir diğer düzenleme konusu adlî uygulamalara ilişkindir. Bu hususta, **S**an'a'da Padişahın kararıyla Osmanlı Devleti tarafından atanacak bir kadı bulundurulacak ve atanan bu kadılar maiyetleri dahilinde yer alan mahallerdeki meselelerin çözümü esnasında Hanefi mezhebine göre hüküm vermek zorundaydılar. San'a dışındaki kazalarda görev yapan kadılar ile şahidü'l hükm İmam Yahya tarafından seçilmeli fakat memuriyetleri Yemen Valisi tarafından tasdik olunmalıdır. San'a kadısı; San'a'nın merkez ve havalisinde ortaya çıkan davaları araştırma ve halletme yetkisine sahip olabileceği gibi, mahkeme kararlarının tetkik ve temyizi gibi hususların da Dersaadet'e gönderilmesine gerek kalmadan şahidü'l-hükümlerle beraber bidayeten, temyizen ve istinafen kendisine havale edilen hükümleri de tetkik edebilir. (Merkez kadısının dahi İmam tarafından tayin edilmesi mümkün olduğu halde; bu uygulamanın Hicaz ve Mısır'a da sirayet edebileceği düşüncesiyle San'a da bulunan kadının İstanbul'dan tayin edilmesi münasip bulunmuştur.) Fakat imkan görülmezse San'a kadısının da İmam Yahya tarafından tayinine müsaade olunmalıdır.[601]

Askeri hususlarla alakalı olarak; San'a'da iki ile üç tabur piyade veya tabur topçu ile bölük süvari bulundurulmalı, ordunun büyük bir kısmı ise Menaha'da ikamet olunur ve Menaha ile San'a arasındaki münasip noktalarda istihkamlar inşa edilerek, yolun muhafazası sağlanmalıdır. Bundan başka Yemen'de tabur mevcutlarının bir kısmı yerliden olmak şartıyla

[600] **HHP,** 16 / 1008- A (16 Mart 1325)
[601] **HHP,** 16 / 1008- A (16 Mart 1325).

maaşlı-yerli taburların da teşkil edilmesi gerekir. Yemen'de bulunması lazım olan kuvve-i askeriyenin tayin ve tertibi işlerinin sorumluluğu Harbiye Nezareti'ne ait olmaya devam etmelidir. Bunun yanında Yemen'de İmam Hazretleri aleyhine vuku bulacak her türlü kıyam ve ihtilalin bastırılmasında bizzat İmam Yahya'nın kendisi herhangi bir yardım talebinde bulunduğu takdirde, belirlenen hududlar dahiline münhasır kalmak şartıyla Asâkir-i Osmaniye tarafından yardım edilebilecektir.[602]

Komisyon üyeleri Yemen'in mali durumuyla da ilgili olarak da, İmam Yahya'nın maiyetindeki mıntıkalarda tekâlif-i emiriye'nin İmam Yahya Hazretlerinin memurları tarafından tahsil olunmasını kabul etmekle beraber bunun yanında devletin mülki, askeri masraflarına karşılık olmak üzere senevi miktarı devlet tarafından belirlenecek bir meblağın belirli taksitler şeklinde devlete ödemesi uygun bulunmuştur.[603]

Toplanan bu Yemen komisyonunda Yemen Kıtası'nın geneline ait ıslahat teklifleri görüşülmüşse de şimdilik komisyon üyeleri yalnızca İmam Yahya b. Hamidüddin ile yapılacak itilafa yönelik görüşlerini beyan etmekle yetinmişler ve bu rapor ile Yemen'in Zeydiler'le meskun olan mıntıkaları dahilinde tesis olunacak idare hakkında karara varmışlardı.

1909 senesi itibariyle Osmanlı Devleti içeride yeni bir siyasi kriz ile karşı karşıya kalacaktır. Yemen Komisyonu raporunu henüz tamamlamıştı ki Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet devrinin önemli olaylarından birisi olan 31 Mart Vak'asının baş göstermesi Yemen Komisyonu'nun kararlarının uygulanmasını kısa sürelide olsa bir tarafa bıraktıracaktır. II. Meşrutiyetin ilan edildiği günlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultan II. Abdülhamid'e yönelik muhalefetin ve Kanun-i Esâsi'nin uygulamaya konulmasının gerekli olduğunu savunan kimselerin toplandığı bir bakıma Saray muhalefet cephesinin çatısı gibi görünmüştür. Meşrutiyetin ilanı ve ardından yapılan seçimlerde kolay bir başarı kazanan Cemiyet'in siyasi bir fırka haline dönüşmek zarureti, tez zamanda Cemiyet'e karşı tavır almak gereğini duyan bir çok muhalifin gruplaşmasına zemin hazırlamıştır.[604]

Kâmil Paşa Hükümeti'nin düşürülmesinin ardından İttihatçıların desteğini arkasına almış bir isim olarak Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadaret'e geldiği ilk günden itibaren muhalefet Hilmi Paşa'nın sadrazamlığına bir türlü razı olamamıştı. Hükümet-muhalefet, İttihat-Terakki ve muhalefet arasındaki bu gerginliğin uluslararası destekçileri de bulunmaktaydı. Bilhassa Kâmil Paşa'nın düşürülmesiyle İttihat-Terakki aleyhine tutum sergilemeye başlayan

---

[602] **HHP,** 16 / 1008- A (16 Mart 1325)
[603] **HHP,** 16 / 1008- A (16 Mart 1325)
[604] Ahmet Turan Alkan, *"Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar:31 Mart Vakası ve Sonuçları"*, **Osmanlı,** C.2, YTY.Yay., Ankara 1999, s. 425

İngiltere'nin tutumu, muhalefeti cesaretlendirmekteydi.[605] Nitekim 1909 yılı Şubat ve Mart ayları oldukça gergin bir hava içinde geçmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalifler arasında neşriyat yoluyla amansız bir propaganda savaşı başlamış, böylece siyasi hava giderek İttihatçıların aleyhine dönüşmüştür.

Mart ayının sonlarına doğru bulanıklaşan siyasal ortamda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni en çok eleştiren gazetelerden birisi olan Serbesti Gazetesi'nin başyazarı Hasan Fehmi'nin 6 / 7 Nisan 1909 gecesi Galata Köprüsü'nde öldürülmesiyle olaylar daha karmaşık bir şekil alır ve medrese öğrencileri ile ulema başta olmak üzere kamuoyunun büyük bir kısmı muhalif saflara geçmiştir.[606] Nihayet Meşrutiyet'in ve özgürlüğün koruyucusu olarak Rumeli'den İstanbul'a getirilen Avcı Taburları'ndan olan Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu, başlarında Arnavut Hamdi Çavuş olmak üzere "Biz şeriat isteriz" iddiasıyla 12/ 13 Nisan 1909 gece yarısı silahlanarak ayaklanmışlar ve kışladaki komutayı ellerine geçirerek, bazı subayları hapsetmişler.[607] Bu olay ile 31 Mart Vakası resmen başlamıştır.

Sayıları üç bine yaklaşan âsiler, Mebusan Meclisi önüne gelerek Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın azledilmesini, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in, Talat, Hüseyin Cahid Yalçın; Rahmi ve Bahaeddin Şakir Bey'ler gibi önde gelen İttihatçıların sınır dışı edilmelerini istediler. Ayrıca şeriat hükümlerinin tamamen tatbik edilmesini ve açığa alınmış olan alaylı subayların eski görevlerine iade edilmelerini, bu istekleri yerine getirildiği takdirde isyanın duracağını belirterek, ayaklanmadan dolayı da hiç kimse hakkında tahkikata girişilmemesini istemişlerdir[608]

31 Mart Vakası'nın ilk sonucu isyanın ikinci gününde Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası olmuştur.[609] Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasının ardından II. Abdülhamid 15 Nisan 1909 tarihinde Ahmet Tevfik Paşa'yı sadrazam olarak tayin etmiştir.[610] Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası ile kurulan Tevfik Paşa Kabinesi'nin meşru olmadığını belirten İttihat ve Terakki Cemiyeti derhal eski kabinenin göreve getirilmesini istemişti. Ayrıca Makedonya eyaletlerinden Abdülhamid'e yönelik anayasayı ihlal ile Meşrutiyet hükümetini yıkmakla suçlayan ve bunun hesabının sorulacağı mealinde mektup ve telgraflar gönderildiği gibi Tevfik Paşa ve kabinesini suçlayıcı mahiyetteki telgraflar dahi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

---

[605] Kodaman**, a.g.m.**, s. 178,

[606] Kodaman**, a.g.m.**, s. 178 ; Necdet Aysal, *"Örgütlenmeden Eyleme Geçiş:31 Mart Olayı",* **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** C.10, S.37(Mayıs-Kasım 2006), s. 23

[607] Kodaman, **a.g.m.,** s. 178; Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İrfan Yay., İstanbul 1999,s. 24

[608] Türkmen, **a.g.e**, s. 24; İsyancıların isteklerini Abdurrahman Şeref Efendi beş madde halinde sıralamıştır. Ayrıntılı bkz. Alkan, **a.g.m**., s. 426.

[609] Alkan, **a.g.m**.,s. 426;

[610] Kodaman, **a.g.m.**, s. 179

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki merkez ve taşra teşkilatlarının tümünden gönderilmekteydi.[611]

Bir taraftan İttihatçı kesimin muhalefeti diğer taraftan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelerek, isyancıları bastırması ve sıkıyönetim ilan etmesiyle fiilen idarenin Mahmut Şevket Paşa'nın eline geçmesi üzerine Ahmet Tevfik Paşa 5 Mayıs 1909'da Sadaret'ten ayrılmak zorunda kalmıştır.[612] Böylece Tevfik Paşa Kabinesi'nin ardından İttihatçıların desteğiyle tekrar Sadaret'e gelen Hüseyin Hilmi Paşa, ikinci kez hükümeti kurmakla görevlendirilmişti.[613] Sultan II. Abdülhamid dahi olaylarda parmağı var iddiasıyla tahttan indirilmiştir.

Devleti önemli ölçüde sarsıp, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine yol açan, esas itibariyle dini olmaktan ziyade siyasi karakterli bir iktidar kavgası[614] olarak tanımlanabilecek 31 Mart Vak'ası İstanbul'da başlar başlamaz, Hicaz, Mısır ve Suriye gibi Arap vilayetlerinde de tesirleri görülmüştür. Hicaz'da Tanin matbaası yağmalanır, Medine'de karışıklıklar meydana gelir, Musul'da çıkan olayların bastırılması için beş piyade, altı süvari bölüğü ve altı top nakledilmek zorunda kalınmıştır. Hama'da ise olayların çıkmasında rolü olan Tevfik El - Sibağe, Şeyh Halid El-Zaim ve Şeyh Mustafa Hanhun gibi önemli şahsiyetler tutuklanmıştır.[615]

Bu sırada Yemen'den şikayetler gelmeye devam etmekteydi. Mayıs ayı itibariyle Vali Hasan Bey Vilayet'den gönderdiği yazısında; Yemen'deki görevine başladığından beri on bin seviyesine düşmüş olan ordu mevcudundan, dört bin askerin tezkereleri verilerek yerleri değiştirilmekle tamiri mümkün olmayacak zararlara yol açmadan bir an evvel ordu mevcudunun desteklenmesi ve bu amaçla da efrad-ı cedide'nin ivedilikle yetiştirilmesini defalarca arz etmiş olmasına rağmen, dikkate alınmadığından şikayetçiydi. Bunların dikkate alınmaması nedeniyle de askerlerin bir kısmı firar edip Hudeyde'de toplanmaya başlamışlardı. Hudeyde'de toplanan bu kişiler ısrarla tezkerelerini talep etmekteydiler. Böyle bir ortamda meseleyi daha da alevlendirmemek için kıta kumandanları dahi firarilere karşı şiddet uygulamaktan kaçınıyorlardı. İşte bu sebeple gerek mülkî idare gerekse askerî idare olarak zor durumda kaldıkları iddiasıyla bir tarafta Seyyid Yahya'nın kıyam için fırsat gözlediği,

---

[611] Türkmen, **a.g.e.**, s. 31

[612] Kodaman, **a.g.m.**,s.179; 31 Mart hadisesinden sonra İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilerek Divan-ı Harbi Örfi kurularak, olaylarda dahli bulunanlar yargılanmaya başlamıştır. Sultan Abdülhamid dahi tahtan indirilmiştir. Taner Aslan, *"31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askeri Faaliyetlere Dair Yazışmalar",***OTAM,** S. 28/ Güz 2010, s. 19**;** 31 Mart hadisesinin sonuçları için bkz: Alkan,**a.g.m**.,s. 428-429

[613] Aslan, **a.g.m.**, s. 19; Hüseyin Hilmi Paşa 6 Mayıs 1909 tarihinde tayin edildiği sadrazamlık görevine 28 Aralık 1909 tarihine kadar devam edecektir. Ayrıca İkinci Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi için bkz; Erkan Tural, **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi: II.Meşrutiyet Döneminde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler,** TODAİE Yay.,Ankara 2009

[614] Osman Selim Kocahanoğlu, **Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı; 31 Mart Vak'ası ve İslamcılık,** Temel Yay., İstanbul 2001, s. XVII.

[615] Zekeriya Kurşun, "*II. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü"*, **Türk Yurdu**, C.10, S.32(378),Nisan 1990, Türk Ocağı Yay., s. 15,

diğer tarafta da Sabya'daki Seyyid Muhammed'in isyanını şiddetlendirdiği bir sırada daha evvel yapılan fedakarlıkların da ziyan olmaması için İstanbul Hükümeti'nin terhis vakti gelen askerlerin terhisi ve yeni efrad sevki meselesine bir an evvel çözüm bulmasını istemekteydi.[616]

Vilayetin bu yöndeki isteğine karşılık Harbiye Nazırı 11 Mayıs 1909 tarihiyle Sadaret'e sunduğu yazısında; Yemen için daha önceden tertib olunan askerlerden geri kalanlarının da sevki için Harbiye olarak fevkalade gayret gösterilmekteyse de elde mevcut asker bulunmamasından dolayı mürettebatın ikmalinin mümkün olmadığı ve bunun dışında bir başka seçenek olarak üç yüz beş tevellüdlü Müslüman nüfus arasından yapılacak seçim ile adı yazılacaklarla efradı cedidenin tedariki ve bunlardan icabı kadarının Yemen'e sevk edilebilmesi mümkün ise de; seçimler henüz yapılmadığı gibi, bugün seçmelere başlansa dahi askerin celbi ve sevki için en azından iki aya daha ihtiyaç olması nedeniyle zamanında gerekli askerin yetiştirilmesi mümkün olamayacağı haberini göndermiştir. Durum karşısında Harbiye Nezareti, gerekli görüldüğü takdirde münasip mevkilerden kıtaat-ı nizamiye ya da kıtaat-ı redife sevkinin lazım gelip gelmeyeceği yönünde Bâb-ı Âli'den kendilerine iletilecek kararı beklemekteydi.[617]

Bunun üzerine Yemen Vilayeti idaresi tarafından uygulanması gereken ıslahatlar ve tadilata dair Yemen Komisyonu'nca daha evvel tanzim edilerek Meclis-i Vükelâ'da okunan mazbata ve bu hususta gerekli olan masraflara ilişkin hazırlanan kanun layihası, tetkik ve tasdik amacıyla 19 Mayıs 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'a sevk edilmiştir.[618]

Meclis'e sevk edilen mazbatayla ilgili ilk olarak Hudeyde Mebusu Tahir Recep Efendi, meselenin Yemen'e ait bir mesele olduğu gerekçesiyle müzakerenin gizli yapılmasını teklif etmesi üzerine Meclis başkanının teklifiyle Yemen işine vâkıf olanlardan mürekkeb bir encümen teşkil edilmesine karar verilmiştir. Meclis başkanının Yemen encümeni için seçtiği 11 kişilik listede yer alan isimler şunlardır: Yemen Mebuslarından el-Kazi Ali Helali (San'a), Yemen Mebuslarından Es-seyyid Ali El Muta (San'a), Yemen Mebuslarından Tahir Recep Efendi (Hudeyde), Emrullah Efendi (Kırkkilise), Habib Bey (Bolu), Abdülaziz Mecdi Efendi (Medine), Ahmet Ziya Efendi (Erzurum), Hüseyin Cahit Bey (İstanbul), Ahmet Mahir Efendi (Kastamonu), Nisim Mazliyah (İzmir).[619] Bu listeye sonradan Suriye Mebusu Süleyman Efendi, Şevket Paşa (Bağdat Mebusu), Halep Mebusu Mustafa Efendi ve Rıza es-Sulh Bey'in

---

[616] **BOA, BEO** 3594/ 269482, (Yemen Vilayeti'nden Vali Hasan imzalı gelen şifre telgrafname, R. 20 Nisan 1325/M. 3 Mayıs 1909)

[617] **BOA., BEO** 3594/269482, (Yemen'deki kuvve-i askeriye mevcudlarının tenakısına ve elde efrad-ı cedide olmamasını, Yemen kıtaat-ı nizamiye ve redife sevki lazım ise Babı-ı Ali'ce tezekkür buyurulmasına dair Harbiye Nazırı'nın 28 Nisan 1325/ 11 Mayıs 1909 tarihli yazısı)

[618] **Tanin,** 21 Mayıs 1909 (8 Mayıs 1325), s. 3; **HHP.,** 16/1019 (6 Mayıs 1325); **MMZC.,** 23 Mayıs 1325 (5 Haziran 1909), C.4, İctima:1, Devre:1, s. 125

[619] **MMZC.,** 23 Mayıs 1325 (5 Haziran 1909), C.4, İctima:1, Devre:1, s. 125

de ilave edilmesiyle Yemen Encümen Heyeti'nde toplam 15 kişi yer almış oluyordu.[620]

Komisyonun Yemen için hazırladığı ıslahat önerisinin yanında bir de ıslahatların uygulanması amaçlı gerekli olan masraflara ilişkin hazırlanan layihada yer alan maddeler şöyledir:

1. Yemen Vilayeti'nde Menaha'da inşa olunacak askeri noktalar için 1325 senesinde sarfı tahmin olunan 1 milyon kuruş, 1325 senesi tahsisat-ı askeriyesine ilaveten sarf olunacaktır.

2. Yemen Vilayeti dahilinde bulunan sadat ve meşayihden Osmanlı Hükümeti'ne yararlılığı görülenlere tahsis için aylık 10.000 kuruş maaş, 1325 senesi muvazenesinden denkleştirilecektir.

3. Dahiliye, Harbiye ve Maliye Nezaretleri de bu kanunun uygulanmasından sorumlu olacaklardır.[621]

Yemen Komisyonu üyelerinin hazırladığı mazbatanın içeriği ve araştırmalara bakılırsa; Yemen'in idari teşkilatlanmasının yeniden düzenlenmesi zaruri görülmüş olup buna göre önce sancak ve kazaların taksimiyle alakalı düzenleme de bulunulmuş ve Asir Sancağı'nın Yemen vilayetleriyle irtibatı kesilmek itibariyle "elviye-i gayri melhuka" (özerk bir sancak) şeklinde düzenlenmesi, Taiz ile Hudeyde Sancakları'nın eskiden olduğu tarzda Yemen Vilayeti'ne bağlı olmak üzere mevcut ahvalinin idaresinin devam etmesi, Luhayye idaresi ve San'a Sancağı'na bağlı Ride Kazası, Taiz ve Haraz Kazası'nın Hudeyde Sancaklarına katılması, vilayet valisinin önceki gibi San'a'da ikamet ederek Hudeyde ve Taiz Sancaklarını da oradan doğrudan doğruya idare etmesi düşünülmüştür. Vali'nin refakatinde ise bir tabur nizamiye ile birer bölük topçu ve süvari bırakılması, merkez vilayet naibi olacak kimsenin ulemadan birisi arasından tayin olunması önerilmektedir. Ride ile Haraz Kazaları'ndan başka San'a Sancağı'nı da içine alan San'a, Umran, Hacce, Zimar, Yerim, Ans Kazaları ayrıca bir mıntıka olarak kabul edilmelidir. Bu mıntıkanın idaresi ise sahip olduğu tecrübenin de etkisiyle on sene müddetle Seyyid Yahya b. Hamidüddin'e bırakılmalıdır. Bahsi geçen bu mıntıkalar (San'a, Umran Hacce vs.) dahilinde toplanan tahsilattan bir kısmı masraflar için kullanılırken fazlasının Vilayet Mal Sandığı'na verilmesi gerekiyordu. İmam Yahya bu mıntıkalarda asayişi muhafaza noktasında müşkilatla karşılaşırsa veya kabileler tarafından aleyhine yönelik bir kıyam ve hareket vuku bulduğu takdirde, talep edeceği yardım ve askerin Yemen Vali'si tarafından karşılanması ve 7. Ordu ferikinin Menaha'ya nakli uygun bulunmaktadır. Bunun yanında Yemen'in ahalisi de bundan böyle askerlik hizmetiyle yavaş yavaş tanıştırılmalı hatta bu amaçla orduyu oluşturan sekiz alaydan üç alayının Harbiye Nezareti'nin kontrolünde Yemen ahalisi içinden uygun

---

620 **MMZC.,** 23 Mayıs 1325 (5 Haziran 1909), C.4, İctima:1, Devre:1, s. 125

621 **HHP,** 16/ 1019 (6 Mayıs 1325)

bulunanlarından teşkil edilmesi gereklidir.[622]

Bayındırlık anlamında da; Hudeyde'den San'a'ya bir şimendifer'in inşasıyla, Yemen ticaretinin genişletilmesi ve ehemmiyet-i mevkiyesi sebebiyle orduya merkez olarak seçilmesi düşünülen Menaha'da yeniden inşası gereken askeri noktaların masrafı için lazım olacağı tahmin edilen bir milyon kuruş ile Yemen şeyhleri arasından tecrübeli ve sadık olan bazı zâtların sadakatlerinin devamı için tahsisi gerekli olan aylık 10.000 kuruş maaşın sene-i haliye muvazenesine dahil olunması ve belirtilen inşaata ait masraflar ile 10.000 kuruş maaşın bütçeye dahil edilip, hazırlanan kanun layihası ile mazbatanın Meclis-i Umumi'ye gönderilmesi uygun bulunmuştur.[623]

Meclis-i Mebusan'a da takdim edilmiş olan Yemen Komisyonu'nun mazbatasında komisyon üyeleri'nin önerilerinden şüphesiz en çok ses getireni, Yemen Vilayeti'nin idari taksimatında bazı değişikliklerin yapılması lüzumlu gösterilerek, birkaç kaza birleştirilerek ayrıca bir mıntıka teşkili ve bu mıntıkanın idaresinin on sene müddetle İmam Seyyid Yahya'ya devredilmesine yönelik tavsiye olmuştur. Ayrıca İmam Seyyid Yahya, naipleri de kendi seçecek fakat bunları Yemen Valisi'nin onayına sunacaktı. Bâb-ı Âli'nin Mebusan Meclisi'ne sunduğu sonuca göre eğer kabileler tarafından İmam Yahya aleyhinde kıyam meydana gelirse Osmanlı Hükümeti asker sevk ederek ahalinin İmam'a karşı itaatini temin altına alacaktı.[624] Böylece Hükümet İmam'ı dahi koruma altına almış olmaktaydı..

Komisyonun mazbatasında yer alan çarpıcı maddelerin Yemen'de İmam Yahya başlığı ile yayımlanmasının ardından bir gün sonra Hüseyin Cahid, Tanin gazetesinde çıkan "Yemen'de Yeni İdare" başlıklı yazısında Yemen meselesine ve Yemen Komisyonu'nun aldığı kararlara dair düşüncelerine yer vermiştir. Hüseyin Cahid'in ifadesine göre; Hamidiye idaresinin Osmanlı'nın birçok vilayetinde olduğu gibi Yemen, Hicaz ve Irak taraflarında da asıl anlamıyla huzur ve asayiş teminine muvaffak olamaması mevcut vilayetlerin her an patlamaya hazır birer yanardağ, Osmanlı ordusu için kanlı bir pusu, Osmanlı maliyesi için delik bir cep haline gelmesine sebebiyet vermiştir. İmam Seyyid Yahya'nın Hükümet-i Osmaniye'ye karşı açıktan açığa isyan edebilme cesaretini kendisinde bulabilmesinin altında yatan da bu sebeplerdir. Hüseyin Cahid'e göre, Hamidiye devrinin su-i idare ve gaddarlıkları yüzünden Yemen ahalisinde Osmanlılar'a karşı mevcut olan nefret ve şikayetler, İmam Yahya'nın bir halaskâr sıfatıyla ortaya çıkarak devletin başına büyük bir gaile açmasına neden olmuştur.[625] Hüseyin Cahid, İmam'ın bu derece güçlenip cesaretini toplamasına fırsat veren şartlardan II. Abdülhamid idaresini sorumlu tutmasına rağmen, yerine gelen Meşrutiyet

---

[622] **HHP,** 16/ 1019 (H. 29 Rebiülahire 1327/M. 20 Mayıs 1909 tarihli mazbata sureti)
[623] **HHP,** 16/ 1019 (H. 29 Rebiülahire 1327/M. 20 Mayıs 1909 tarihli mazbata sureti)
[624] **Tanin,** 21 Mayıs 1909 (8 Mayıs 1325), s. 3
[625] Hüseyin Cahid Yalçın, *" Yemen'de Yeni İdare",* **Tanin,** 22 Mayıs 1909 (9 Mayıs 1325), s. 1

Hükümeti'nin de başarısızlığından bahsetmeden geçmemiştir. Cahid'in tespitleri doğrultusunda, *"10 Temmuz İnkîlabı taşrada hiçbir tarafta arzu edilen sonuçları vermediği gibi Yemen'de de ümid edilen netice alınamamıştır. Köylü 10 Temmuz'da esen rüzgardan kopan fırtınadan çok bir şey anlamamıştı. Çünkü köylüler hürriyet, adalet ve meşrutiyet gibi sözlerin manalarını bile anlamaz, onlar hürriyet ve adaleti gözle görmek isterler. İşte İnkîlap'dan sonraki idarenin kabahati bunu köylülere gösterememek olmuştur. Köylülerin hürriyet ve meşrutiyetten ilk anladıkları şey vergi vermemek, akıllarına geleni yapmak suretinde tecelli etmiştir."*[626] Bu yönüyle Cahid, Meşrutiyetin getirdiği düzeni 10 Temmuz'dan önceki Hamidiye idaresinden pek farklı bulmuyordu.

Bu genel tespitlerinin ardından Hüseyin Cahid, Komisyonun mazbatasında yer alan ifadelere dair düşüncelerine yer verir. Yemen'in idaresi için gerek hükümet tarafından tavsiye edilen tedbirler arasında gerekse bu zamana kadar hazırlanan ıslahat layihalarında genellikle vilayet dahilinde şimendifer inşası, Asir Sancağı'nın özerkliği ve askeri mevkiler tesis edilmesi gibi hususlar bulunuyordu. Fakat asıl mühim olan ve Komisyonun kararlarını diğer layihalardan farklı kılan özellik, İmam Seyyid Yahya meselesi hakkındaki tavsiyeleridir. Cahid'in eleştirileri de Komisyonun Seyyid Yahya meselesine dair kararlarına yöneliktir. Buna göre; Komisyonun kararınca, İmam Seyyid Yahya'ya birkaç kazadan ibaret bir mıntıka ayrılmıştır. Fakat bu kazaların sınırlarının kesin olarak belirlenmemesi en önemli sorunu oluşturuyordu. Çünkü Yemen'de, vilayetlerden bile daha büyük sancaklar mevcut iken; sınırların tespit edilmemesi, sancakların adının bilinmemesi, İmam Seyyid Yahya'ya ayrılan yerlerin adeta küçük bir hükümete kifayet edecek genişlikte olması ihtimalini akla getirmekteydi. Diğer taraftan bu kazaların en mahsuldar, en işe yarar mevkilerden seçileceği de aşikardır. Zira, İstanbul yönetiminin bunun dışında yapacağı teklifler, bu kez İmam tarafından kabul edilemeyecektir.[627]

Cahid'in ikinci olarak ilgilendiği mesele, on sene müddetle kazaların idaresini üstlenecek olan İmam Yahya'ya nasıl bir ünvan verileceğidir. Cahid Bey; İstanbul Hükümeti'nin İmam'a verdiği salahiyetin bir hükümdar salahiyeti olduğunu düşünüyordu. Her ne kadar İmam tarafından intihab olunacak kadıların, Yemen Valisi tarafından tasdik olunması şartı konulmuşsa da Vali'nin, bu derece yetkileri genişletilen bir İmam'ın tayin ettiği kadıyı kabul etmeme gibi bir yetkisi olamayacağı düşünüldüğünde mevcut şartın hakikatte bir kıymeti yoktur. Cahid'in eleştirdiği bir diğer madde; mazbatada yer alan; *"İmam Yahya'ya tabi bulunan havalide veya civarında sakin olan akvam İmam'a karşı kıyam edecek olurlarsa Hükümet-i Osmaniye asker sevk edecek, ussatı tedip edecektir ve İmamın hükümetini idame*

[626] Hüseyin Cahid Yalçın, *" Yemen'de Yeni İdare",* **Tanin,** 22 Mayıs 1909 (9 Mayıs 1325), s. 1
[627] Hüseyin Cahid Yalçın**, "** *Yemen'de Yeni İdare",* **Tanin,** 22 Mayıs 1909 (9 Mayıs 1325), s.1

eyleyecektir." ifadesidir ki Hüseyin Cahid'e göre; İmam Yahya bu madde ile kendisine ayrılan yerde tehlikesiz bir şekilde icra-yı nüfuz edebilecektir. İsterse ahaliyi zulüm ve şiddet altında inletsin, soysun ne yaparsa yapsın Hükümet-i Osmaniye mazlumlara karşı zalimi müdafaa ve himayeye mecbur olacaktır. Böylece zaten son zamanlarda hiç sevilmeyen Osmanlı namını bütün bütün menfur bir hale getirerek, Yemen'in diğer kısımlarındaki hüküm ve nüfuzumuzu da tehlikeye düşürecekti. İmam Yahya ise bu madde ile âdeta kendi hüküm ve nüfuzunu sigortalatmış olacaktı.[628]

Hüseyin Cahid, İmam Yahya'nın "10 sene müddetle görevlendirileceği" ifadesine dair de; her ne kadar bu on sene tabiriyle, İmam'a verilen idare yetkisinin geçici olduğu izlenimi yaratılmak istenmişse de, bu geçici sürelerin ileride daimi hale getirilmesinin mümkün olabileceği düşüncesindedir. Ayrıca bu on sene müddetince İmam Yahya, tıpkı daha evvel olduğu gibi kuvvetini artırmaya devam edecek ve onuncu senenin sonunda İmam'ın kuvveti bu eskisine nazaran on kat daha artmış olacaktı. Böylece İmam Yahya bu anlaşmayla fiilen müstakil bir hükümete kavuşurken; Hükümet-i Osmaniye ise bu muahede ile herhangi bir kazanç elde edemeyecekti. Yazısını noktalamadan evvel son olarak Hüseyin Cahid, ayrı bir idareye ihtiyaç olan Yemen'de şer'i hükümleri tatbik ve bu sayede adalet ve asayişi temin ile beraber düvel-i sâirenin ve bilhassa İngilizlerin müstemlekelerde tatbik ettikleri idare usulünü tatbik etmek gerektiğini ifade etmekteydi. İlk olarak da Yemen'i İmam Yahya'dan kurtarmak lazım ise o dahi yapılmalıdır. O vakte kadar ise, İmam Yahya ancak "Halife-i Resule karşı sahib huruc" konumunda kalmalıdır. Zira Cahid, İmam'ın sıfatını şimdiden bu kadar ağır şart ile kabul ettiğimiz takdirde ileri de bir şey yapılamayacağı inancındaydı.[629] Hüseyin Cahid bu hususta ki ifadelerine 31 Mayıs'taki yazısında tekrar değinmiştir.[630]

Hükümet nazarında daima özel bir konuma sahip olan Yemen ile Harameyn'i Şerif'in kutsallığı Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin de dikkatini çekmekteydi. 28 Mayıs 1909'da Tanin'de nakledilen ve *La Türki g*azetesinde de yer alan beyanat, Yemen hakkında kabinenin tasavvuratının ne olduğuna yönelik malumat vermekteydi. Bu beyanatta, kabinenin Yemen hakkında vermiş olduğu ilk kararın, kıyam halinde bulunan aşiretlerin itaate dahil edilmesi ve bu iş için harp eğitimleri mükemmel olan askerlerden oluşan bir kuvvet sevk olunması yönünde olup, şimdiden 20.000 kişi'nin Yemen kıtasına doğru yola çıkarılmış olduğundan söz edilmekteydi. Sevk edilen kuvvetin Yemen'e varır varmaz öncelikli görevleri merkezi hükümeti tanıtmak, hükümetin kuvvetini göstererek, aşiret reislerinin hükümetin işlerine müdahalesinin men'ini sağlamak, vergilerin bu reisler tarafından tahsiline meydan vermemekten ibaret olacaktır. Yemen'de İstanbul Hükümeti'nin emirlerine ehemmiyet

---

[628] Hüseyin Cahid Yalçın, *" Yemen'de Yeni İdare",* **Tanin,** 22 Mayıs 1909 (9 Mayıs 1325), s.1
[629] Hüseyin Cahid Yalçın, *" Yemen'de Yeni İdare",* **Tanin,** 22 Mayıs 1909 (9 Mayıs 1325), s.1
[630] Hüseyin Cahid yalçın, "*Yemen Meselesi"*, **Tanin,** 31 Mayıs 1909 (18 Mayıs 1325), s. 1

vermeyerek mukavemette bulunacak olanlar yakalanarak, İstanbul'a sevk edileceklerdir. Bu kişilere yönelik Hükümet bütün kuvvetini gösterecektir. Çünkü, Yemen'i de diğer vilayetler gibi bir idareye raptetmenin zamanının gelmiş hatta geçmiş bile olduğu anlaşılmıştır. Hilmi Paşa Hükümeti, Yemen ve Hicaz'da görev yapan en küçük memura varıncaya kadar her türlü meseleyle yakından ilgilenmekteydi. Bu amaçla hükümete hüsn-ü hidmet de bulunacağından şüphe edilen memur derhal azledilerek yerine gönderilecek isimle halkın zihninin açılmasına çalışılacaktır. Vergilerin tahsili de bir kaideye bağlanacaktır. Yemen ve Hicaz'da servetini arttırmak isteyen valiler ve aşiret reisleri tarafından gayr-i meşru ve gayr-i muayyen bir tarzda uygulanan bütün vergiler lagv edilecektir. Hicaz ve Yemen Vilayetleri'nin kendi gelirleri giderlerini karşılamaya yeterli gelmediğinde, her iki vilayetin bütçe açıklarını hükümet, varidat-ı umumiye arasından kapatacaktır.[631] Böylece Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin Yemen ve Hicaz'da intizam ve asayişi sağlamak fikrinde kararlı olduğu gösterilmeye çalışılmışsa da İttihat Terakki Hükümeti'nin bu kararlarına karşı muhalif tutum besleyenler de mevcuttur.

Hükümetin kararlarından duyulan endişe ve tepkilere bir örnek olarak Ahenk gazetesinde *"Ali Rıza"* imzasıyla neşredilen makaleyi gösterebiliriz. Bu makale Tanin'in 5 Haziran 1909 tarihli sayısında *"Yemen'e Dair"* başlıklı yazıda bildirilmiştir. Beyanatta; Meşrutiyetin ilanının ardından istiklaliyet iddiasında olduğu bilinen İmam Yahya'nın taleplerinin Hükümetimiz tarafından kabulü hayret verici bulunmuş, bunun sebepleri de şöyle açıklanmıştır: *"Yemen yalnız Zeydilerden ve onların reisi olan İmam Yahya'dan ibaret zannedilmemelidir. İmamın hakim olduğu arazi Yemen'in geneliyle kıyaslandığında sınırlı ve dar kalmaktadır. Arazinin ahalisi ise gerek Tihameli ve Asirlilere gerek Taiz Sancağı dahilindeki Şafii'lere nispeten* ***akl-i kalbdir.*** *İmam'ı yalnız Haşed tabir edilen fırka-i bagiye ahalisi ile Umran, San'a, Hemedan, Erheb, Hacce, Hacur, Ans, Beni Matr/Mutr, Zimar, Havlan havalisiyle civarı tanımaktadır. İmam'a bahşedilen salahiyet bu havalinin dahilindeki halk arasında sükûn eyleyecek diğerleri üzerinde ise hiçbir nüfuz ve tesiri olmayacaktır. Tihameliler kalkışacak, Asir'de Beni Ayz kabilesi istiklaliyet isteyecek, İmam'ın en birinci düşmanı olan Dahyani, Maşrık taraflarında toplayacağı birtakım bedevilerle daima İmam'a karşı saldıracak, bu durumda Hükümetin tasarladığı mukavele gereğince, İmam'a karşı birlik olan diğer yerel güçlerle Osmanlı kuvvetleri uğraşmak zorunda kalacak böylece aynı keşmekeş içinde devam edilecektir."*[632]

Ali Rıza'da Cahid Bey'i destekler tarzdaki ifadelerinde; öteden beri yerli aşiretleri Osmanlı Devleti'nden nefret ettirerek, kendi istiklal hayalini hayata geçirmek ve emirü'l-

---

631 *"Yemen Ahvali",* **Tanin,** 28 Mayıs 1909 (15 Mayıs 1325), s. 3-4
632 "*Yemen'e Dair",* **Tanin,** 5 Haziran 1909 (23 Mayıs 1325), s. 2

mü'minin ünvanıyla Yemen'in her tarafında namına hutbe okutturarak bir hükümet-i yemâniye teşkil etmek amaçlı siyaset takip eden İmam'ın isteklerinin asla kabul edilmemesini istemekteydi.[633]

3.4 İmam Yahya'nın 1910 İsyanı Arifesinde Yemen'de Yaşananlar ve Osmanlı Mebusan Meclis'inde Meseleye Yönelik Yapılan Müzakereler

Asir Mutasarrıf ve Kumandanı'ndan 27 Mayıs 1909 tarihli gelen yazıda Sabyalı Seyyid Muhammed'in hareketinin günden güne artmakta olduğu ve cibal ile tihame kısımları ahalisinden Sabyalı Seyyid'in düşüncelerine, beyanatlarına inanmayan kimse neredeyse kalmamış olduğundan bahsediliyordu. Ayrıca Asir Mutasarrıfı'nın şahsi görüşünce, her ne kadar şu sıralarda Seyyid İdrisi hükümet aleyhtarı gibi görünmüyorsa da gerçek maksadı tam olarak anlaşılamamış olan bu şahsın ileride böyle bir probleme neden olabilme ihtimali bulunmaktaydı.[634]

19 Haziran 1909'da Asir Mutasarrıf ve Kumandanı gönderdiği bir başka yazıda: Sabyalı Muhammed'in Yemen ve Mekke-i Mükerreme civarına sefer için hazırlanmakta olduğu ve olası bir taarruz durumunda haberleşme yollarının kapanacağı ayrıca cibal kısmı ahalisinin de tekâlif-i emiriye'yi vermekten kaçınarak; Hükümetin emirlerine kulak asmamakta oldukları sebebiyle sekiz, on taburun acilen gönderilmesinin lüzumunu haber veriyordu.[635]

Asir Mutasarrıf ve Kumandanı'nın endişelerinin yer aldığı beyanatlar Sadaret tarafından mütalaa edilmiş ve Sadrazam bu konu hakkındaki düşüncelerini, Dahiliye Nezareti'ne bahsetmiştir. Buna göre Sadrazam, Asir Mutasarrıfı'nın endişelerini fazla bulmaktaydı. Zira Sadrazam'ın düşüncesine göre; İdrisi'nin Yemen ve Mekke-i Mükerreme civarına saldırıda bulunacağına ait Asir Kumandanlığı'na ulaşan bilginin Moha ve Kanfide Kaymakamlarından öğrenildiği iddia edilmekteyse de Moha vaziyeti gereği, Sabya'da bulunan İdrisi hakkında ıstıtlaata müsaid olmadığı için, Asir Kumandanlığı'na iletilen bu ihbarın Mihail Kaymakamlığı'nca ortaya atılmış olabilme ihtimali yüksektir. Ayrıca saldırıya hedef olarak gösterilen Yemen ibaresiyle San'a ve civarı kastediliyorsa; düzenlenecek bir saldırının Sabya'dan San'a havalisine kadar uzatılması mevkiinin şartları gereğince mümkün olmadığı gibi Hicaz tarafına tecavüzleri de aynı şekilde uzak bir ihtimaldir. Ahalinin tekâlif-i emiriye'yi vermekten vazgeçtikleri bahsine gelince bu hususta da Sadrazam yazısında; Sabya ile civarında bulunan Rical'ül-ma ve Ebu Ariş Kazaları'nın cibal ve tihame kısımlarında zaten Yemen Vilayeti'nin teşekkülünden bugüne değin tekâlif-i emiriyenin tahsil edilememekte

---

[633] "*Yemen'e Dair",* **Tanin,** 5 Haziran 1909 (23 Mayıs 1325), s. 2

[634] **BOA, DH. MKT.** 2875 / 22 (Asir Mutasarrıf ve Kumandanı Ferid Paşa tarafından Dahiliye Nezaret'ine Gönderilen H. 8 Cumadelevvel 1327/ R. 14 Mayıs 1325 tarihli yazı)

[635] **BOA, DH. MKT.** 2875 / 22 (Sadaret'ten Dahiliye Nezaret'ine gönderilen H. 24 Cumadelahire 1327 /R. 29 Haziran 1325 tarihli yazı)

olduğundan söz ederek, durumun sadece Sabyalı İdrisi'den kaynaklanan yeni bir şey olmadığını ifade etmiştir. Böylelikle Sadrazam, bir taraftan Asir Mutasarrıfı'nın bahsettiği kadar endişeyi gerektiren bir durum olmadığını açıklama gayreti içine girerek, durumu sakinleştirmeye çalışmaktaysa da diğer taraftan Mutasarrıfın Yemen'deki askeri kuvvetlerin arttırılmasının lazım geleceği taleplerini ve Seyyid Yahya'nın da bir takım hazırlıkta bulunduğu yönünde Vilayet'ten alınan haberlere Hükümet olarak riayet ederek, gereken askeri kuvvetlerin Yemen'e sevk edilmesini kabul etmiştir. Askeri kuvvetlerin Yemen'e sevki meselesi 8 Temmuz 1909 tarihinde Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ kararıyla Harbiye Nezareti'ne tebliğ edilir. Bunun haricinde Asir Mutasarrıf ve Kumandanlığı'na tayin edilmiş olan Mirliva Süleyman Paşa'nın vakit kaybetmeksizin görev mahalline gönderilmesine çalışılmıştır.[636]

Yemen Vilayeti'nden Vali Hasan Bey 30 Haziran 1909 tarihinde gönderdiği şifrede; Hacur Kaymakamlığı'nın verdiği bilgiler doğrultusunda Seyyid İdrisi'nin günde 3000 kişiyi doyurduğu, büyük miktarlarda cephane tedariki ile yüzlerce deve satın almakta olduğu, Haşed'in Zû Mehmed ve Hüseyin kabilelerinden beylerle ahalinin birçoklarının Seyyid İdrisi nezdine gitmekte olduğu ayrıca İmam Yahya'nın da şu sıralarda İdrisi'yi ziyarete hazırlandığından söz etmekteydi. Yine Ebu Ariş Kazası kaymakamı, Seyyid İdrisi'nin kazaya memur gönderip, tahsilat icra etmekte olduğunu ve 23 kişiyi kendi yanında tevkif ettiğini bildirmekteydi. Bu halin acilen önü alınmazsa işin pek vahim bir şekil alacağı Hacur Kaymakamlığı'nca beyan ediliyordu. [637]

Bu arada 4 Temmuz 1909 tarihiyle Yemen Valisi Hasan Bey tarafından gelen haberlerde; Seyyid Yahya'nın adamı vasıtasıyla Lahic Şeyhine bazı hediyeler gönderdiği, ardından Aden'e giderek burada vali ile görüşen Seyyid Yahya'nın dahi istiklal mücadelesinde İngiltere Hükümeti tarafından kendisine yardımcı olunmasını talep ettiği, ayrıca bağımsızlığın bir parçası olarak kendi adına sikke bastırmak için kalıplar ve gerekli aletler getirttirdiği bilgisi verilmiştir. Gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra isyan girişimini başlatmaya karar vermiş olan İmam Yahya ailesi ile özel eşyalarını da Şehhare mevkiine naklettirmiş ve avanesine Recep ayında Osmanlı Devleti'ne karşı bir kıyam başlatacaklarını haber salarak, her tarafa cephane sevkiyatına başlamıştır.[638]

Bu istihbarat üzerine gerek Dahiliye Nazırı gerekse de Harbiye Nazırı her şeyin açıkça ortada olduğu bir esnada İstanbul Hükümeti'nin daha fazla muhaberat ile vakit geçirmeyerek, gerekli tedbirleri bir an önce almasını istemekteydiler. Neticede Seyyid Yahya'nın istiklal

---

[636] **BOA, DH. MKT.** 2875 / 22 (Sadaret'ten Dahiliye Nezaret'ine gönderilen H. 24 Cumadelahire 1327 /R. 29 Haziran 1325 tarihli yazı)

[637] **BOA, DH. MKT.** 2875 / 22 (9 Haziran 1325 tarihli yazıya cevabi olarak, 17 Haziran 1325 tarihiyle Yemen Vilayeti'nden gönderilir.)

[638] **BOA, BEO,** 3594/ 269482 (Vali Hasan Bey imzalı Yemen Vilayeti'nden Alınan R.21 Haziran 1325/M. 4 Temmuz 1909 tarihli Şifre.)

teşebbüsüne karşılık her türlü ihtimale karşı 7. Ordu-yı Hümayun'a Harbiye Nezareti'nin tasvip ettiği mahallerden efrad-ı cedide sevkiyle, Yemen'deki taburların mevcudunun acilen altışar yüz nefere çıkarılması ve Seyyid Yahya'nın saldırılarını men için kabul edilen tedbirlerin tatbiki mümkün olmayıp da kendisi tecavüze devam ettikçe ve arttırılacak kuvva-yı nizamiye ile sakıncalarını def etmek mümkün olamadığı takdirde, efrad-ı redife sevki ile Ordu-yı Hümayun'un takviyesi zaruri olacağından ona göre şimdiden hazırlık yapılması ve Vilayetten daha evvel işar edildiği üzere yerli ahaliden 600 mevcutlu bir taburun teşkiline ilişkin muamelenin vakit geçirilmeden başlanılması hususlarının Harbiye Nezareti'ne havalesi kararlaştırılmıştır.(8 Temmuz 1909).[639]

Resmi ihbarlar göstermiştir ki Sabyalı Seyyid İdrisi şeytanca ibarelerle Tihame ahalisinin fikirlerini istediği gibi etkilemiş, vaadlerinde sebat etmeyenleri de şiddetli bir biçimde cezalandırmayı sürdürmüştür. Üstelik bu melunun telkinlerinin tesiriyle ahali tekâlif-i emiriyeyi vermekten kaçınmaktaydı. Tihame'deki memurlar kavi olan bu büyük felaketten havaliyi kurtarabilmek için asker sevkine ihtiyaç duymaktaydılar. Zira askeri bir karşılık verilmez ise Sabyalı İdrisi'nin Osmanlı kuvvetlerinin hareketsizliğinden istifade ederek Tihame'de ikinci bir Seyyid Yahya kesilmesi ihtimali büyüktür. Bu sebeple Valilik tarafından İdrisi'nin günden güne genişleyen nüfuz ve fesadına karşılık set çekilmesi beklenmekteydi.[640]

Yemen'deki Arapların psikolojik durumları, mizaçları başta olmak üzere Yemen'de bulunan Osmanlı ordusunun durumu, Yemen halkından toplanan vergilere ilişkin daha bir çok sosyo-ekonomik mesele hakkında, Yemen Komisyonu azalarından İzzet Paşa tarafından 19 Temmuz 1909 tarihli bir yazı daha hazırlanmıştır. Bu yazıda Yemen ile ilgili bir çok konuya ayrıntılarıyla yer verilmiştir. İzzet Paşa'nın kanaatince; Yemen'de bizim kabul edemediğimiz mevcut idari yapı, her ne kadar biz kabul etmek istemesek de esasında, Arapların bunca zamandır süregelen birtakım alışkanlıklarının ve tarihsel geçmişlerinin bir ürünüdür. Dolayısıyla Arapların sahip oldukları bu alışkanlıkları bir anda terk ettirebilmek mümkün olamayacağından, bunların fikri ve manevi seviyelerine münasip olan mevcut idare tarzlarına müsaade edilmesi gerekiyordu. Üstelik bizim bugün resmen kabul etmeyi reddettiğimiz bu idare tarzı yeni bir düzenleme olmayıp, zaten Yemen'de fiilen yürürlüktedir. İzzet Paşa bu sözlerine kanıt olarak Tihame'nin en büyük, en kuvvetli kabilelerinden olan Zeranik, Beni Kays ve A'zat/U'zat/ A'kad, Beni Mervan kabilelerini gösterir. Bahsi geçen bu kabileler bugün tamamıyla kendi şeyhlerinin emir ve nüfuzu altındadır. Bunun gibi San'a civarındaki Havlan, El-Hüda aşiretleri de kendi şeyhlerinden başka hiçbir memurun idaresini kabul etmemekteydi.

---

[639] **BOA, BEO,** 3594/ 269482 (H. 19 Cumadelahire 1327/M. 8 Temmuz 1909 tarihli zabıtname sureti)

[640] **BOA, DH. MKT.** 2875 / 22, (Yemen Vilayeti'nden Vali Hasan Bey imzasıyla alınan 28 Haziran 1325 tarihli şifre)

Doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin memurları ile idare olunan yerler de dahi bu memurların bir kısmı bölgedeki şeyhlerin manevi nüfuzu altında iş görmekteydi. Hemedan, İ'yal-Serih nahiyeleri kendi büyükleri olan Seyyid Haşim, Racih b. Racih gibi isimlerin idaresinde sulh ve itaatte kalmıştır. Bu sebeple Yemen'in kabile yaşamına uygun birtakım kaidelere müdahale edilmemeli ve kabilelerin kendi şeyhlerinin idaresinde kalmaya devam etmesine izin verilmelidir. Aksi takdirde, Hükümetin bunların elinden yetkiyi almak amacıyla verdiği uğraş karşısında yaşanacak zayiat, şeyhlerin Yemen ahalisine verdikleri ya da verebilecekleri zarardan daha fazla olacaktır. İzzet Paşa bu konuda Cebel-Rime ile Ans Kazası'ndan örnekler vermiştir. Nasıl ki Cebel-Rime, Şeyh Mehmed'in kaymakamlıkta bulunduğu esnada ihtilallere iştirak etmemiş hatta 1320 ihtilalinde dahi bütün kaza dahilinde yalnızca kırk neferlik bir bölük ikamesiyle yetinilmiş iken bunun aksine Ans Kazası Mikdad ailesinin elinden alınmak istenildiği için yirmi seneden beri sükun sağlanamamış ve Ans büyük bir harabeye dönüşmüş, en iyimser tahminle yirmi, otuz bin Osmanlı askerine mezar olmuştur. Böylece İzzet paşa'ya göre, Cebel-Rime şeyhinin irtikab ve irşad yollu servet ve ganimet elde etmesinin Yemen ahalisine verdiği zarar ile Ans'ın maruz kaldığı durum hiçbir suretle kıyaslanamaz boyutlardadır.[641]

İzzet Paşa şeyhlerin idaresini Yemen ahalisinin mizacıyla uyumlu gördüğü için devam ettirilmesinde sakınca bulmamaktaydı. Yemen'in mülkî taksimatına gelince bu konuda da İzzet Paşa, Hudeyde Sancağı'na Haraz, Beni-İsmaili tarafları da ilave olunacağından Luhayye Kazası ve Hacur'un bizde kalabilecek kısmıyla Ebu-Ariş Kazası'ndan mürekkeb diğer bir liva teşkil edilmesini düşünmektedir. Buranın mutasarrıfları da Osmanlı Devleti'ne ait memurlardan olabilir, bunun gibi büyük şehirlerdeki kaymakamlar da zabıtan veya mülki memurlar arasından tayin olunabilir. Aşiretler ve kabileler dahi büyüklüklerine göre kaza ve nahiye olarak teşkil edilip, kaymakam ve müdür ünvanı verilecek reis ve şeyhlerin idaresine bırakılabilirdi. Ancak bu düzenleme içinde kabilelerin birinin diğerine tahakkümü Araplar ve Yemenliler arasında hoş karşılanmayacağı için, bir tarafın meşayih veya ayanının diğer bir tarafa hususiyetle de kabilelere kaymakam ve müdür tayin etme hakkı bulunmamalı, bunun yerine sadece nahiye katibi ve kaza mülki memurları olmak üzere bir taraf ahalisinden diğer tarafa memurlar tayin ve sevki münasip olabilir. Ayrıca sadat ve mahalli fukahadan kadı ve şahidü'l hükm tayini ve sadat ile ulemaya bir miktar maaş tahsis edilmesi de münasip ve lazımdır. Yine İzzet Paşa, daha evvel Binbaşı Şevki Efendi'nin layihasında da beyan olunduğu şekilde "Meclis-i Umumiye"nin merkez livada toplanmasını ve bu meclis-i umumiye azalarının vasıtasıyla aşiretler arasında yavaş yavaş umran ve medeniyet fikirleri nakl ve telkin edilebildiği gibi, Yemen ahalisinin azalar vasıtasıyla yaptığı şikayetler neticesinde;

[641] **HHP,** 15 /1005 (6 Temmuz 1325)

hakkında şikayette bulunulan meşayihin devlet tarafından azledilerek, tedricen ıslahatların ifasını önermekteydi.[642] Adli meseleler şer-i mahkemelere havale edilmeli ve Yemen'in sahil kesimlerinde ticaret mahkemeleri vücuda getirilmeliydi. Jandarmanın büyük bir kısmı yerliden teşkil olunabileceği gibi, Rumeli'de yararlılıkları ile bilinen Jandarma teşkilat ve kanunları bir an evvel Yemen'de de kabul ve tatbik edilmelidir. Tekâlif-i emiriye'ye gelince bu konuda da mutedil bir düzenleme yapılmalıdır ve her bir kalemi ma-vaz' lehinde istimal olunmak lazımdır ve tahsilat işlemlerinin şimdiki halde yerli meşayih vasıtasıyla icrası uygundur. Ayrıca öteden beri Yemen'in güçlü kabileleri tekâlif-i emiriyeyi ödememekte olduklarından Yemen'de yegane tahsilat, rüsum-u müteferrikaya münhasır kalmış olduğundan, şimdi bu büyük kabilelerden birdenbire tekalif tahsiline başlanması yeni bir kıyam ve iğtişaşa sebebiyet verebileceğinden bu hususta tedbiri elden bırakmamak gereklidir. İzzet Paşa, tekalifin cins ve tarzında birtakım değişiklikler yapılarak, herkesin zenginliğiyle uyumlu rüsum tarhı uygulamasıyla tekalifin tahsilinin daha kolaylaşacağı zannındaydı. Nitekim bir dereceye kadar bu türden olan rüsum-u müteferrika en iğtişaşlı zamanlarda bile devletin hakimiyeti altında kalan mahallerde daima tahsil edilebilmiştir. İzzet Paşa ayrıca rüsumu-ı müteferrika meselesinde suiistimallerin her şeyden evvel önünün alınmasının zaruri olduğu inancındaydı.[643]

Eğitimle ilgili konulara da büyük bir duyarlılıkla yaklaşan İzzet Paşa, asırlardan beri bir ilim yuvası olan tihame'deki Zebid şehrinin bugün mahv olarak, Arap ilim ve edebiyatının tamamen inkıraza yüz tutmuş olması karşısında duyduğu derin üzüntüyü dile getirerek, bu uğurda bir an evvel, "maarif vergisi" ıtlak eyledikleri maarif akçesinden bir kısmı ile Zebid'de bir medrese-i azime tesis edilmesini ve yine tihame için Zebid veya Hudeyde'de, cebel için San'a'da ve San'a'da olamadığı takdirde Menaha'da olmak koşuluyla birer mektep açılmasını önermekteydi. Ayrıca açılacak bu mekteplerde Yemenlilere dünyayı anlatmak amacıyla riyaziye ile kartoğrafya, coğrafya biraz da hikmet ve kimya derslerinin gösterilmesine ağırlık verilmeliydi. Bundan sonra gerekirse birer sınıf-ı ali açılarak isteyenlere hukuk ve ziraat eğitimi de verilebilirdi. Ayrıca daha evvel açılmış olduğu halde Feyzi Paşa tarafından birtakım sebepler gerekçe gösterilerek kapatılmış olan Sanayi mekteplerinin de tekrar açılması gerekliydi.[644]

İzzet Paşa, bir ziraat memleketi olması hasebiyle en ziyade Yemen'in bu yönüne ehemmiyet verilmesi taraftarıydı. Bu hususta en büyük problem olarak görülen uzun müddetler süren yağmursuzluk ve kuraklığın dahi Yemen'de bundan yaklaşık dört bin sene önce Marib ve Seba'da tatbik edilmiş olup, bugün terk edilen büyük sedler inşasıyla

[642] **HHP,** 15 /1005 (6 Temmuz 1325)
[643] **HHP,** 15 /1005 (6 Temmuz 1325)
[644] **HHP,** 15 /1005 (6 Temmuz 1325)

çözümlenebileceği görüşündeydi. Bu sayede suyun toplanıp, biriktirilmesi sağlanabileceği gibi, açılacak artezyen kuyuları vasıtasıyla da başta tihame olmak üzere Yemen'in yayla kısımlarında mevcut bulunan yer altı sularından dahi yararlanılabilirdi. İzzet Paşa bu gibi inşaat ve tesisat işlerinin Selanik, Beyrut ve İzmir gibi büyükşehirlerin erbab-ı seyyarından teşekkül edilecek ziraat kumpanyalarına bırakılmasını önermekteydi. Bu arada muavenet ve himayelerini temin için kendilerinden alınacak bir miktar araziye mukabil meşayihe de bir miktar pay ayrılmalıydı. İzzet Paşa böyle bir durumda oldukça büyük miktarda gelir sağlayacak bu bayındırlık çalışmalarına bizzat İmam Yahya'nın dahi iştirak edebileceği kanaatindeydi.[645] Bu yöntem sayesinde bir tarafta suların biriktirilmesi sağlanırken, diğer tarafta bu ziraat kumpanyaları da hem bu biriken suları köylere ve aşiretlere satmak suretiyle gelir elde edebilecek hem de büyükşehir ve kasabalar civarında başlangıçta oldukça ucuza sahip olabilecekleri arazi üzerinde başlatacakları ekim-dikim faaliyetleriyle pek çok gelir ve menfaat elde edebileceklerdi. Böylece sadece kumpanyalar kazanmış olmayacak aynı zamanda buralarda uygulanacak ziraat usullerini örnek alan ahali arasında tarımsal faaliyetler yaygınlaşacak ve kısa süre içinde Yemen'de durra ile kahve başta olmak üzere Tihame, Zebid, Beytü'l Fakih Kazaları'nda dahi pamuk ve her çeşit sebze üretiminde artış yaşanabilecektir.[646] İzzet Paşa mümkün olabildiği ölçüde Taiz başta olmak üzere bazı mevkilerde şimdiden maden tetkik çalışmalarının başlatılmasını da gerekli görmekteydi. Bunun dışında şimendifer konusunda da elbette Paşa'nın farklı tespitleri vardı. İzzet Paşa kıyam ve isyanların dahi önüne geçebileceğine inanılarak Hudeyde civarında Cibane'de inşa olunacak bir şimendifer sayesinde San'a'nın sahile bağlanmasının kolaylaşacağını kabul etmekte ise de böyle bir şimendiferin Seham ve Şeref Vadi'lerini takip etmesi halinde birtakım zorluklarla karşılacağını iddia etmekteydi. Zira bu vadilerin doğusunda kalan kısımda hem iklim olarak yüksek hararet oranları ölçüldüğü gibi hem de buraların ahalisi de son derece vahşi, göçebe kabilelerden oluşmaktaydı, üstelik hattın geçeceği arazi dahi verimli ve zengin bir arazi değildir. Dolayısıyla böyle bir ortamda hattın inşaatında ve işletilmesinde büyük güçlüklerle karşılaşılabileceğinden hattın, [her ne kadar 100 km kadar uzayacak olsa da] Moha'dan Taiz, İbb, Zimar, üzerinden San'a'ya ve oradan Umran'a uzatılmasının hem daha güvenli hem de kazançlı olacağını iddia etmekteydi. Zira İzzet Paşa bu hat sayesinde Yemen'in en mahsuldar arazilerinin ticaretinin kontrolünün de ele geçirilmiş olacağını, her ne kadar Rime ile Haraz ticareti kaybedilmiş olsa da bu ticaretten daha önemli olan San'a'ya kadar olan Taiz, İbb, Hacce, Aden, Katabe, Ride, Yerim, Zimar, El-Hüda, Havlan, Ans mıntıkalarının gelirlerini kazanmış olacağını iddia etmekteydi. Ayrıca Moha-San'a Hattı tercih edildiği takdirde;

[645] **HHP,** 15 /1005 (6 Temmuz 1325)
[646] **HHP,** 15 /1005 (6 Temmuz 1325)

Moha'nın daha evvel su-i idare yüzünden Aden'e intikal eden ticareti yeniden canlandırılmış olacaktır. Bu nedenle Moha'nın harap olan ve birkaç riyal karşılığında ecnebiler tarafından istimlak edilmiş kısımları dahi gizlice şimdiden istimlak edilmeli yahut siyasi anlamda ecnebilerin istimlakini men edici faaliyetlere ehemmiyet verilmeliydi.[647]

İzzet Paşa, askeri anlamda da birtakım düzenlemeler önermiştir. Buna göre, üç taburlu bir alay ile bir nişancı taburu Cebel Haraz ve civarında, 3 taburlu bir alay Tihame'de ve yine aynı mevcudda bir alay da Taiz Sancağı'nda bulundurulmalı ve San'a'da asker bulundurulacağı takdirde yine üç taburdan mürekkeb bir alay da Mifhak, Sükü'l-Hamis, Buan ve Sinan Paşa'da birer bölük yerleştirilmek üzere 12-13 taburlu bir nizamiye fırkası bulundurulabilir. Nişancı Taburundan başka taburların üçer bölüğüne sülüsünün yarısı raddesine kadar yerli asker kabul olunabilir. Bundan başka Taiz ve Tihame'de birer ve Haraz'da ekserisi Şafi ve İsmailiyye mezheplerine mensup kimselerden mürekkep iki yerli taburu daha teşkil olunabilir. Her biri dörder toplu üç bataryadan müteşekkil üç taburdan ibaret bir cebel topçu alayı yine dörder toplu üç bataryadan müteşekkil bir havan taburu ve dört yüz mevcudunda bir kale topçu taburuyla dörder tüfekten müteşekkil dört mitralyöz bölüğü her alaya birer takım istihkam ve bir telgraf takımı verilmelidir. Üçte biri yerliden ibaret üç bölük süvari ve yarısı yerli olmak üzere üç bölüklü ve üç yüz altmış mevcutlu bir nakliye taburu bulundurulmalıdır. Ayrıca üç sene hizmetten sonra terhis olunacak yerli efrad icabında silah altına alınarak taburların mevcudu arttırılabilirdi. İzzet Paşa hüsn-ü muamele ve iaşe olunduğu takdirde yerli askerden fazlasıyla istifade olunabileceği düşüncesiydi. Ayrıca Paşa, yerliden teşekkül edilecek bu taburlardaki Yemenli efradın elbiselerinin, yerlilere has kıyafetlerden seçilmesi ve tayinat ile beş riyale kadar bir maaş verilmesini önermekteydi. Bu sayede yavaş yavaş husule gelecek yerli milis teşkilatı ile gelecekte daha büyük faydalar elde edilebilecektir. Bunun için en evvel, kabiliyetli olanları her sene bir ay kadar talim kastıyla silah altına alınmalı, bölük ve tabur halinde harp talimleri icra ettirilmeli ve bunların yeteneklerinden savaş zamanı yararlanılmalıydı. Hele bunlara senevi on fişek atım suretiyle nişan talimleri de yaptırılırsa ahalinin rağbeti kazanılmış olurdu. Bu sayede birkaç tarafta başlayan talimler az zaman zarfında her tarafta ahalinin isteği üzerine yaygınlaşır ve oluşturan bu yerli kuvvetler sayesinde hem olası bir ecnebi istilasına karşı elde muntazam bir kuvvet bulundurulmuş olacak hem de ahalinin Osmanlı Devleti ile olan irtibatı ve sadakati de arttırılacaktır.[648]

Sahiller konusuna gelince İzzet Paşa bu hususta; gümrük gelirlerinin arttırılması ve kaçak silah ithalinin def'i için sahillerin muhafazasını elzem bulmaktaydı ve Teftiş Heyeti tarafından teklif edilen muhafaza önerilerini ufak bir değişiklikle yeterli bulmaktaydı. Ancak İzzet Paşa,

[647] **HHP,** 15 /1005 (6 Temmuz 1325)
[648] **HHP,** 15 /1005 (6 Temmuz 1325)

denizden olduğu kadar karadan da gümrük hasılatının arttırılmasına ehemmiyet vermekteydi. Bu amaçla evvela şimdiye kadar gümrük heyet ve memurları bulunan mahallerin ciddi bir teftiş altında bulundurulup, buralarda su-i istimali kesinleşenler varsa bunların hakkında cezai işlem başlatılarak, haleflerine ibret olmasını istemekteydi. Bunun haricinde şimdiye kadar gümrük tesis edememiş olan iskelelerde dahi nüfuz sahibi meşayihden bazılarına varidat ile uyumlu bir temettu verilmek üzere memur olarak tayin edilip ve maiyetlerine bir, iki katip ile kabilesi efradı arasından maaşlı jandarma veya kolcu verilmesi suretiyle yeniden gümrük gelirlerinde artış yaşanabilirdi. Bu meşayihin sadakatini temin için ise rehine usulünün uygulanmasını önermekteydi. Ancak İzzet Paşa'nın bahsettiği rehine yönteminde ufak bazı farklar mevcuttur. Bu yönteme göre; devlet hizmetinde istihdam olunacak meşayihin evlad veya akrabası rehine olarak alınarak, büyükşehirlerden birisinde ve güvenilir bir sadat ya da fukahadan birinin idaresinde tesis edilecek yatılı bir mektep de iaşe ve eğitimi sağlanmalıydı. Şayet meşayihden birisi Osmanlı idaresine ihanet ve isyan ederse rehinesi derhal İstanbul'a gönderilmelidir.[649]

Tanin 27 Ağustos 1909 tarihli sayısında, Yemen'de Seyyid Yahya'nın yine kıyam ile tecavüzata başladığı hatta San'a'nın muhasara altına alındığı hakkındaki haberlerin asılsız olduğunu ifade ediyor ve Zeydiye taraflarında Yemenliler bazı girişimlerde bulunmuşlarsa da Hükümet tarafından derhal tedbir alındığını belirtip, ahvalin zannedildiği kadar ehemmiyetli olmadığını[650] yazıyorsa da, Tanin'in bu yöndeki ifadelerinin daha çok halkı galeyana getirmemek için yapılmış olma ihtimali yüksektir. Çünkü aynı tarihlerde Yemen Vali'si Hasan Bey tarafından gönderilen şifredeki ifadeler çok farklıydı. Burada Vali Hasan Bey vukuatın başlangıcında şehid düşen Kaymakam Mahmud Bey'le beraber bulunan Şekadere Müdürü'nün, Hacce Kumandanlığı'ndan gönderdiği tahriratından bahsetmekteydi. Bu tahriratta; Havlan, Ra'ıb, Mugavere, Beni Haya Salim Şekadere ve Buni Paşa'ya tabi olanlar hariç olmak üzere Beni Kays aşiretleri de dahil oldukları halde İdrisi tarafından kadı namıyla gönderilen bir şahsın "Devletin nüfuzu kalmadı" gibi sözlerle kabileleri teşvik ettiği ve meseleye Mesud ile Abdullah Hasan namındaki iki şahsın ön ayak olduğu, bunların çabalarının sonucunda Riga, Tûr Hasib ve o civardaki bazı karakollar ele geçirildikten sonra kabilelerin ikiye taksim olunarak, bir kısmının Hacce'den Zeydiye'ye hicret ettikleri yazılıdır. Asiler ellerine geçirdikleri askerlere *"...Zabıtan tarafından igfal olundunuz. İşte biz zabıtanı katl etmeye memuruz. Siz memleketinize gidiniz."* şeklindeki sözlerle hitap ediyordu. Böylece asiler, askere düşman olmadıklarını, asıl husumetlerinin zabıtana karşı olduğunu iddia ediyordu.[651]

---

[649] **HHP,** 15 /1005 (6 Temmuz 1325)

[650] *"Yemen Havadisi",***Tanin,** 27 Ağustos 1909 (14 Ağustos 1325), s. 2; *"Yemen'de*", **Tanin,** 1 Eylül 1909 (19 Ağustos 1325), s. 3

[651] **BOA., DH. MUİ.** 1-2/ 27 (Yemen Vilayeti'nden alınan 14 Ağustos 1325 tarihli şifre yazı)

Yaşananlar karşısında Yemen'de uygulanması gereken tedbirlere ilişkin Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'dan çıkan karar gereğince; Yemen'deki hadisenin ve tecavüzatın def'i için Trablusgarp ve Adana Vilayeti ile Dördüncü Ordu'dan tertip olunan 9 nizamiye taburunun ve Yemen'deki taburlara şimdiye kadar sevk edilen 3400 neferden daha fazlasının gönderilmesine hatta gönderilen bu 9 tabur yetersiz geldiği takdirde arttırılmasına karar verilmiştir. Bunun yanında Yemen sahillerinin de muhafazası amacıyla harp sefinesi ile eşkıyaya direnilmesi ve bu hususta Bahr-i Sefid'de bulunan donanmadan 2 sefine-i harbiye ile Bahr-i Ahmer'deki iki ganbotun Hudeyde'ye gönderilmesi uygun bulunmuştur. Gerek askeri kuvvetlerin bulundukları mahallerden Hudeyde'ye nakli, gerekse Yemen sahillerinin bir iskelesinden diğerine yapılacak sevkiyat için iki, üç adet nakliye vapuru hazırlanacak ve vilayetin ahvaline göre 7. Ordu'nun ihtiyaçlarını karşılamaya kafi olacak seviyedeki meblağ hazineden Yemen Vilayeti Mal Sandığı'na aktarılacaktı. Bu arada seçilecek bir iki kişi yerli ulemaya birtakım tavsiyelerde bulunmak amacıyla ilk hareket edecek vapurların birisiyle Yemen'e gönderilecektir. Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'ca uygun bulunan bu kararlar 24 Ağustos 1909 tarihinde Harbiye, Maliye ve Bahriye Nezaretleri'ne tebliğ edilmiş, 1 Eylül 1909'da ise Sadrazam namına Dahiliye Nezareti'ne iletilecektir.[652]

Bu sırada Hudeyde Mutasarrıflığı'ndan Hudeyde Reisi Şerai ve Mutasarrıf Necip Efendi tarafından 27 Ağustos 1909 tarihiyle Yemen Vilayeti'ne gönderilen yazıda; bazı şeyhlerin vasıtasıyla kabileler arasında yürütülen nasihat ve ihtarların etkisi ve bir miktar yardımcı kuvvet ile sefine-i harbiyenin Dersaadet'ten hareket ettirildiğine dair ortada şayi olunan haberlerin tesiriyle asi kabileler arasında nispeten de olsa sükûnet peyda edildiğinden bahsediliyordu. Hudeyde Mutasarrıfı'nın üzerinde durduğu diğer husus ise Zeydiyye Kazası'yla ilgiliydi. Zira, Zeydiye Kazası'nı muhasara etmiş olan kabileler geri çekilmiş olmasına rağmen, kabileler o sıralarda telgraf hattının tamirine başlanmak üzere Zeydiyye'de ikâmet etmekte bulunan Buni Paşa'nın öteden beri mezalim ve haksız uygulamalarından son derece bunalmışlardı. Bu nedenle kabileler ve ahaliden bazıları dahi bu defa merkez liva'ya gelerek feryatlar içinde Buni Paşa'nın mutlaka Zeydiyye'den uzaklaştırılıp, Hudeyde'de ikâmet ettirilmesini, aksi takdirde kazanın hakkıyla ıslahının mümkün olamayabileceğini beyan etmişlerdir. İşte bu sebeple Zeydiye ahalisinin şikayet ve talepleri Yemen Valiliği'ne iletilmiştir.[653]

Vali Hasan Bey tarafından 31 Ağustos 1909 tarihiyle gönderilip 2 Eylül 1909'da İstanbul'a ulaşan malumatta, Yemen'deki Seyyid İdrisi'nin durumu hakkında da bilgi verilmekteydi. Buna göre; Seyyid İdrisi tarafından halkı galeyana davet için tihame kabilelerine bayraklar

[652] **BOA., DH. MUİ** 1-2/ 27 (Yemen'de alınması gereken tedbirlere dair Sadrazam namına müsteşar imzasıyla Sadaret'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen H.16 Şaban 1327/R. 19 Ağustos 1325 tarihli yazı)
[653] **BOA, DH-MUİ.** 1-3/19, (Hudeyde Mutasarrıflığı'ndan alınan 14 Ağustos 1325 tarihli şifre)

gönderilmiş fakat kısa bir süre içinde karşılaştığı müdafaanın şiddeti ve vermiş olduğu telefatın tesiriyle işin ciddiyeti karşısında şaşırıp korkuya kapılan İdrisi taraftarları daha fazla zayiat vermemek için pişman olmuş bir vaziyette yardım istemeye başlamışlardır. Vuruşmalar sırasında taraf değiştiren bu kişilerin yardım taleplerinin bazı şartlar dahilinde kabul edilebileceği emri verilmiştir. Böylece bazı mahallerdeki askerlerin de yavaş yavaş geri çekilmeye başlanıldığı, daha önceden Luhayye'ye yetiştirilen iki bölüğe katılmak için Yemen'den sevk olunmuş taburun da bir, iki gün içinde Luhayye'ye ulaşması halinde Zahre Karakolu için gerekli yardımın yetiştirilebileceği haberi gelmiştir.[654]

Hudeyde Mutasarrıfı Necip Bey 2 Eylül 1909 tarihinde Dersaadet'e gönderdiği cevabi nitelikteki telgrafında; şu ana kadar sevk olunduğu iddia edilen 3400 neferin bundan iki ay önce iki kafile şeklinde Hudeyde'ye gönderilip, ordu içindeki diğer zuafa ve ma'lulini telafi etmek üzere taburlara dağıtılmış olduğunu teyit etmekle beraber; gönderilen bu askerlerin Seyyid İdrisi'nin tahrikleriyle her tarafta kıyam eden kabileler karşısında tesirli olamadığını ayrıca sefine-i harbiye'den olan Pelenk-Derya ve Marmaris Ganbotları dahi iki gün önce Kamaran'a gelmişlerse de tıpkı daha evvel Kamaran'da mevcut olan ganbot ve sefineler gibi tamirat, bakım ve onarıma ihtiyaç duyulan bu ganbotların varlıklarından dahi layıkıyla istifade edilemeyeceğini iddia etmekteydi. Necip Bey ayrıca Zahre mevkiinde de on beş günden beri kuşatma devam etmesine rağmen nakliye vasıtalarının yokluğu nedeniyle şu ana kadar yardım gönderilemediğini, sahillerden Midi Sahilinin tehlike altında olduğunu, bu sırada Seyyid Yahya'nın kuvvetlerince Ebu Ariş Kazası merkezi olan Cizan'a dahi hücum olunacağı anlaşılması üzerine Yemen Vilayeti ile irtibata geçilerek, kaymakam da dahil olmak üzere memurların tümünün herhangi bir tehlikeye maruz kalmadan Ebu Ariş Kazası'ndan çektirilmiş olduğunun bilgisini göndermiştir.[655] Bu arada Hacur mevkisi de muhasaraya alınmış, erzak sevkiyat yolları kapatılmış, Hacce cihetlerindeki bazı karakollar düşmüştür. Nakliye vasıtaları namına bir şey bulunamaması ve henüz asker gelmemesi nedeniyle her tarafta heyecan ve tehlike artmaktaydı. Bunu fırsat bilen İdrisi'nin de Sabya'dan daha güneye doğru harekete hazırlandığı görülüyordu. Mutasarrıf Necip Bey buhranın vahameti nedeniyle meşrutiyet idaresine yakışır bir şekilde asayiş ve sükunun sağlanmasını beyan edip, Yemen'in kurtarılması için seri ateşli top ve tüfeklerle birlikte erzak ve asker nakli için gerekli olan ester ile bir miktar nakit para ve 20.000 civarında nizamiyeye ihtiyaç olduğunu Osmanlı Hükümeti'ne iletmiştir.[656]

Hudeyde Mutasarrıfı'nın bu istekleri karşısında derhal İstanbul Hükümeti tarafından

---

[654] **BOA, DH-MUİ.** 1-3/19, (Yemen Vilayeti'nden gelen şifre.18 Ağustos 1325)

[655] **BOA, DH. MUİ** 1-2/ 27 (Hudeyde Mutasarrıflığı'ndan Mutasarrıf Necip imzasıyla gönderilen 20 Ağustos 1325 tarihli Cevabi yazı.)

[656] **BOA, DH. MUİ** 1-2/ 27 (Hudeyde Mutasarrıflığı'ndan Mutasarrıf Necip imzasıyla gönderilen 20 Ağustos 1325 tarihli Cevabi yazı.)

Pelenk-Derya, Marmaris, Taşköprü, Nevşehir, Kastamonu gemilerinin Yemen sahillerinde toplanmaları için emir çıkartılmıştır. Ayrıca şu an için eldeki mevcut kuvvetlerden ancak Tekfur Dağı'ndan ve Midilli'den birer, Dedeağaç ile Trabzon'dan ve Hicaz'dan ikişer, Trablusgarp'dan üçer taburla, bir batarya cebel topu'nun sevki mümkün bulunduğu ve ileride imkan dairesinde kuvvetlerin arttırılması kaydıyla şimdilik bunlarla yetinilmesine karar verilmiştir. Bunlar gelene kadar da eldeki mevcut kuvvetle eşkıyaya karşı direnişe devam edilmesi teklif edilir.[657]

Bu doğrultuda Trablusgarp Vilayeti'nden alınan 7 Eylül 1909 tarihli telgrafta; Yemen için hazırlanan Şam Vapurunun geldiğine dair haberin 31 Ağustos 1909'da Harbiye ve Maliye Nezaretlerine bildirildiği ve ihtiyaç olunan paranın gümrükten alınmasına dair iznin de 3 Eylül 1909 akşamı geldiği beyan olunmakla birlikte, Trablusgarp'tan vapurlara bindirilecek taburlar için gerekli malzemeler henüz temin edildiği için, vapurların 8 Eylül 1909 sabahı hareket ettirileceği haberi verilmiştir.[658]

Eylül ayı itibariyle Mihail'in kaybedilmesiyle kaymakam ve 4 zabıtan İdrisi'nin nezdine götürülmüş, Ebha ile Kanfide dahi muhasara altına alınmış; üstelik Asir bile son derece yardıma muhtaç bir vaziyet içinde bulunmaktaydı. Bu sebeple ivedilikle Ebha ve Kanfide'yi muhasaradan kurtarmak için muktedir bir komutan kumandasında olmak şartıyla techizatlı bir fırkanın sevk edilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu arada Asir ve civarındaki hareketler sırasında, Seyyid Yahya gönderdiği bir mektupta her ne kadar "mevcut iğtişaşat ile bir ilgisinin olmadığını" yazıyorsa da Yemen Vilayeti'nin dört buçuk aydan beri yürüttüğü tahkikat neticesinde Seyyid Yahya ile İdrisi'nin muhabere ve ittifaklarının muhakkak olduğu teyid edilmişti.[659] Dolayısıyla İmam'ın bu iddiası gerçeği yansıtmamaktaydı.

Yemen'den gelen sayısız ihbar ve talep karşısında İttihat-Terakki idaresi teferruatla vakit geçirilmeyerek, birtakım tedbirler alınmasının zaruri olduğunun farkına varmışsa da alınacak bu tedbirlerin uygulanabilmesi ve yürürlükte kalabilmesinin ancak ve ancak kaza ve vilayetlerdeki asayişin istikrarına bağlı olduğunun da bilincindeydi. Zira şartlar olgunlaşmadan yapılabilecek her türlü ıslahat faaliyetinin gerek Yemen'e gerekse Osmanlı Devleti'ne bir yarar sağlamayacağı meydandaydı.

Asir Mutasarrıflığı'na İstanbul'dan çeşitli tarihlerde yazılan telgraflara cevap alınamadığı için Asir'in durumuyla ilgili olarak tam bir tam bir haberleşme sağlanamamaktaysa da gerek Yemen Vilayeti'nden gerekse Hicaz Vilayeti'nden alınan telgrafların ortak tarafı Asir'in tehlike altında bulunduğuna yönelik olması nedeniyle Asir için dahi kuvvet sevki ihtiyacı belirmiş ve

---

[657] **BOA, DH. MUİ.** 1-2/ 27 (Yemen Vilayeti ve Hudeyde Mutasarrıflığı'na gönderilen R. 20 Ağustos 1325/ M. 2 Eylül 1909 tarihli yazıya cevabi yazılmıştır.)
[658] **BOA, DH. MUİ.** 1-2/ 27 (Trablusgarp Vilayeti'nden alınan 25 Ağustos 1325 tarihli telgrafname.)
[659] **BOA, DH-MUİ.** 1-3/19 (Sadaretpenahi'ye yazılan R. 27 Ağustos 1325 /M. 9 Eylül 1909 tarihli yazı)

böyle bir ortamda kuvve-i nizamiye gönderilmesine imkan olmadığı halde münasip mahallerden gereği kadar efradın silah altına alınarak, Asir'e yetiştirilmesine çalışılmaktaydı.

Bu arada Yedinci Ordu Kumandanlığı ve Harbiye Nezareti arasında yanlış anlama husule geldiği fark edilmiş. Buna göre; Harbiye Nezareti'nden 24-25 Ağustos 1909 tarihlerinde 7. Ordu-yı Hümayun Kumandanlığı'na gönderilmiş olduğu iddia edilen şifreli telgraflardan yola çıkılarak, Yemen Vilayeti ve Kumandanlığı'nca cibal kısmının tahliyesi ve oradaki askeri birliklerin çekilmesine dair Seyyid Yahya ile müzakereye girişilmek istenmiş ancak buna cibal ahalisince onay verilmemekle beraber, üstelik böyle bir tebligatın gönderilmesiyle meselenin daha da içinden çıkılmaz bir hale getirildiği şeklinde karşılık verilmiştir. Harbiye Nezareti tarafından bu yanlış anlama düzeltilmeye çalışılmıştır. Harbiye Nazırı 25 Ağustos 1909 tarihli yazıya ek olarak Yedinci Ordu Kumandanlığı'na ulaşan 5 Eylül 1909 tarihli yazısında; mevcut durumda gerekli görüldüğü takdirde ikinci derecede önemli olan noktaların tahliye edilebileceği ancak İbb, Cebel-i Haraz ve Hudeyde gibi mevkilerin sağlamlaştırılması önerilmiştir. Diğer telgrafta ise Seyyid Yahya ile haberleşilerek, tarafsızlığının kazanılması ve bir taraftan da Cebel-i Bağdat, Cebel-i Haraz ile Hudeyde ve Tihame'nin askeri birliklerinin takviyesinin elzem olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Harbiye Nazırı gönderilen telgraflarda bahsettiği tedbirlerin yalnızca askeri bir tedbir olduğunu ve tahliye suretinin 7. Ordu'nun anladığı tarzda mülkî ve siyasî bir tahliye olmadığını ifade ederek, meselenin 7. Ordu Kumandanı tarafından yanlış anlaşılmış olabileceğinden bahsetmiştir. Böyle bir yanlış anlama nedeniyle lüzumsuz yere İmam Yahya ile karşı karşıya kalınmaması bildirilir.[660]

Harbiye'den gönderilen bu düzeltme yazısı üzerine 13 Eylül 1909 tarihinde Harbiye Nezareti'ne verilen yanıtta; Vilayetin taksimi ve Seyyid Yahya'nın cibal kısmına vali olarak tayini hakkındaki kararın şu aralık yürürlüğe konulması su-i tesiratı doğuracağından, İdrisi'nin te'dibi ile tihame'de asayişin iadesine kadar, kararın tehir edildiğinin Vilayet idaresine iletildiğinden bahsedilmekteydi.[661]

Yemen'den alınan malumat doğrultusunda, güvenilir bazı kimseler ile Luhayye'den kaçan şahıslar yakında Luhayye'nin taarruza uğrayacağı yönünde ihbarda bulunmaktaydılar. Alınan ihbar üzerine Kamaran Limanı'nda bulunan Nevşehir tarassud sefinesi, Hudeyde'den gönderilen iki senbuk ile birlikte Midi Kalesi'ndeki müfrezeyi almak ve askerini Luhayye'ye çıkarmak, eğer ki bunu başaramazsa Hudeyde'ye geri dönmek üzere hareket etmiştir. Bu arada daha önce Kamaran'a gelen Kastamonu Vapuru'da işin vehametini görünce emir gelmesini beklemeksizin, Luhayye'ye muvassalat etmiş ve varır varmaz da birkaç top atışı ile buradaki memur ve askerlerin manevi kuvvetlerini arttırmaya çalışmıştır. Gönderilen bu yardımcı

---

660 **BOA, BEO,** 3634/ 272532 (Harbiye Nazırı imzalı H.20 Şaban 1327/R.23 Ağustos 1325 tarihli yazı)

661 **BOA, BEO,** 3634/ 272532 (Harbiye Nezaret'ine gönderilen H.28 Şaban 1327/R.31 Ağustos 1325 tarihli yazı)

kuvvetlerin etkisi ve Luhayye Kaymakamı Ali Rıza Efendi'nin gayretiyle Ba'cebe ve Beni Cam'i kabileleri af dileyerek, dehaletle *"Luhayye'ye taarruz edecek eşkıya'ya karşı bir ferd kalıncaya kadar müdafaa edeceklerini"* taahhüd etmişlerdir. Zahre memlehasından 25 kadar asker de Luhayye'ye gelerek tehlikenin ortadan kaldırılmasına çalışırken, Zahre Nahiyesi Müdürü Şerif Mansur ise el altından kabileleri tahrik ile 6000 kadar âsi tedarik ettikten sonra bunlarla birlikte Zahre Kalesi'ndeki askerlerimize hücum etmişlerdir. Zahre Kalesi'nde Yüzbaşı Ali Efendi kumandasındaki asker ile 1 adet top dan ibaret askeri kuvvet Şerif Mansur'un tedarik ettiği kuvvetleri püskürtmeye çalışmışlar ve bu girişim sırasında cephaneleri azalmış ise de büyük oranda başarıya ulaşmışlardır. Kuvvetlerin başarısı karşısında bu kez 8000 kadar eşkıya tarafından Kale'nin tekrar muhasara olunacağı üstelik bu kez Seyyid İdrisi kuvvetlerinin dahi eşkıyaya yardım edeceği söylentileri karşısında Zahre, Midi, Cizan gibi mevkilerde bulunan müfreze kumandanları ile Osmanlı askerleri âsileri tedib etmeye çalışmışlardır. Özellikle bu hususta Kamaran Liman Reisi Yüzbaşı Hüseyin, Zahre Müfreze Kumandanı Yüzbaşı Ali, Midi Müfreze Kumandanı mülazım-ı sâni Yemenli İsmail Hakkı Efendiler'le, Midi Müfrezesi'nin üç aylık erzak ihtiyacını karşılayan ve Osmanlı askerleri ile birlik olarak düşmana mukavemet etmeyi kabul eden Midi kabilesi şeyhi Tahir, Kastamonu ve Nevşehir Vapurları'nın süvarileri ve Azmi ile Cemil Efendi'lerin ortak gayretleriyle eşkıyaya karşı Luhayye ve Zahre civarında direniş gösterilip muvaffakiyyet sağlanmıştır.[662]

19 Eylül tarihiyle Hudeyde'den Dahiliye Nezareti'ne giden telgraflarda; daha önceden Yemen'e sevk edilmiş olan Asâkir-i Osmaniye'den üç taburun Luhayye'ye çıkarıldığı haberinin bu civarlardaki âsi kabileler arasında duyulur duyulmaz, isyancıların firara başladığı hatta Zahre'yi muhasara eden âsilerin dahi muhasarayı terk etmek mecburiyetinde kaldıkları ve İdrisi'nin dahi Sabya'dan firar ettiği yazılmıştır. Bu arada Yemen'deki mürettebata dahil edilmek üzere 1. Ordu'dan tayin olunan 2 alay piyade askeri, her türlü levazım techizatı mükemmel bir halde Halep Vapuru ile Yemen'e sevk edilmiştir. Ardından 3 Ekim'de 2 tabur asker ile mühimmat ve erzak yüklü Hudeyde Vapuru gönderilmiştir. Evvelce Hudeyde Limanı'na gitmiş olan "Bezm Alem Vapuru"nun dahi Yemen sahillerine asker nakliyatı için kullanılmasına ihtiyaç olduğu gerekçesiyle vapurun kullanılması Harbiye Nezareti'nden Bahriye Nezareti'ne bildirilmiş ve Bahriye Nezareti tarafından vapurun Hudeyde'de kalması vapur kumandanına iletilmiştir.[663]

Ayrıca ekim ayının ilk günlerinde Yemen'e sevk olunan altı tabur Asâkir-i Osmaniye, mühimmat ve levazım yüklü olan Hudeyde Vapuru ile birlikte Yemen'e hareket etmiştir.

---

[662] *"Yemen'de Muvaffakıyyet ve Cereyan-ı Ahval",* **Tanin**, 16 Eylül 1909 (3 Eylül 1325), s. 1

[663] " *Yemen'e Asker Sevki",* **Tanin,** 27 Eylül 1909, s. 3; *" Yemen Sevkiyâtı",* **Tanin,** 4 Ekim 1909 (21 Eylül 1325), s.3

Vapur'da 6 top'tan mürekkeb bir cebel bataryası ile 4 tüfekli bir mitralyöz bölüğü, mekkari ve binek hayvanatı, askerin 3 aylık zahiresi, 40 kişiden mürekkep bir telgraf müfrezesi bulunuyordu. Sevkiyat birinci ordu birinci fırka Erkânı Harb Reisi Kaymakam Fahri Bey'in idaresi altında gerçekleşmiştir. Sevkiyat esnasında Harbiye Nezareti yapılması gerekenleri titizlikle uygulamaya çalışmış, askerin gıdasına ve giyeceğine dikkat ve ihtimam göstermiştir.[664]

Yemen sahillerinin durumu ile ilgili olarak Tanin'in Kamaran muhabirinin gözlemleri dikkate değerdir. Kamaran muhabiri, Kanfide'den başlayarak Hudeyde'ye kadar uzanan Yemen'in mühim sahil şeridi boyunca son günlerde ciddi bir hareketlenmenin olduğundan ve hükümetin büyük bir faaliyet gösterdiğinden bahsetmekteydi. Ayrıca üç hafta evvel Kanfide'ye giden kuvvetlerin de mevkilerine ulaşarak Midi ve Kanfide limanlarında göstermiş oldukları başarıların ardından kabail-i mütecavizeyi itaat altına almayı başardıkları, buna ilaveten Kanfide'ye Hicaz'dan gönderilen iki tabur askerin de mahalli kuvvetlerle birleşerek aşiretlerin Kanfide'ye yönelik saldırısına karşı bir set teşkil ettiklerinin ve Midi'de asayiş sağlandıktan sonra Osmanlı Hükümeti'nin başarısı karşısında muhtelif kabilelerin Midi'de demirli Marmaris Ganbotu'nu ziyaret ederek Osmanlı Devleti'ne olan itaat ve sadakatlerini arz etmiş oldukları bilgisini veriyordu. Yine Kamaran muhabiri'nden alınan malumata göre; Şam Vapuru'yla gönderilmiş olan üç tabur asker ile Alman Vapuru ile gönderilmiş iki tabur askerimiz dahi Luhayye'den beş saat içeride bulunan Zahre'de âsiler tarafından muhasara altına alınan Kaymakam Şevki Bey'in kumandası altındaki iki tabur askeri kurtarmak amacıyla Zahre'ye sevk edilmişlerdir. Ayrıca Mecidiye Kruvazörü Kamaran'a, Marmara Vapuru'da Hudeyde'ye ulaşarak üç tabur askeri karaya çıkarmıştır. Muhabir son olarak, geçenlerde Zeydiyye'ye hücum ederek Düyûn-ı Umûmiye'ye aid beş, altı bin kuruş ile birtakım evrakı ele geçirmiş olan aşiretlerin bu kez Salif mıntıkasına saldıracakları haberi üzerine Midi'de bulunan Marmaris Ganbotu'nun bir takım askeri kuvvetlerle beraber Salif yönüne gönderildiklerinden bahsetmekteydi.[665]

Yemen'de Said Paşa'nın kumandası altında bulunan kuvvet ekim'in beşinde Asir'e sevk olunduğu sırada Seyyid İdrisi'nin ise Asir'den ayrılmış olduğu tahmin edilmekteydi. Luhayye ve Zahre taraflarında bulunan Ferik Rıfat Paşa ise civardaki kabileleri tedib ile uğraşarak kapatılmış olan Hacur ve Hacce yollarını açmakla meşgul olmaktaydı. Bir taraftan da bir kaymakam kumandasında Kanfide'ye çıkarılmış olan taburlar şehrin civarında karargah kurarak, Rus Vapuru'yla Hudeyde'ye nakledilen vapurların Hudeyde'den Kanfide'ye hareketlerini beklemekteydiler. Hudeyde'ye gönderilen Rus Vapuru'ndaki taburların yakında

---

[664] *"Yemen Sevkiyâtı"*, **Tanin**, 5 Teşrinevvel 1909 (22 Eylül 1325) s. 2
[665] *" Yemen'de",* **Tanin,** 20 Ekim 1909 (7 Teşrinevvel 1325), s. 1

Kanfide'ye hareket edeceği Hudeyde'den bildirilmiştir. Ayrıca ufak çapta da olsa Akabe ve civarına taarruz eden eşkıyanın tenkil edilip, kabilelerin itaati sağlanmış, Hudeyde tihamesinde yürütülen harekât-ı askeriye ile Asir gailesi mümkün mertebe izale edilmeye çalışılmıştır.[666]

Ferik Rıfat Paşa kumandasında bulunan kuvvetler Zeydiye Kazası'na dört buçuk saat mesafede bulunan Haşum mahalline vardıklarında Hişamiye, Beni Kays ve A'zafat kabilelerinin taarruzuyla karşılaşmışlardır. Vuku bulan taarruz üzerine Rıfat Paşa kuvvetleri ile kabileler arasında harp açılmıştır. Müsademe esnasında durumun gidişatı ve Asâkir-i Şâhâne'den şehit ya da yaralı olanlara dair; San'a Vali ve Yedinci Ordu Kumandanı Hasan Tahsin Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Aralık 1909 tarihli yazıda; Rıfat Paşa kuvvetleriyle eşkıya arasındaki muharebede Asâkir-i Şâhâne'den bir binbaşı ile 10 nefer şehit ve 18 yaralı verilmişse de eşkıyanın büyük bir kısmının perişan edildiği bilgisi gönderilmiştir. Üstelik bu kez birlikler sadece eşkıya tarafına telefat verdirmekle kalmamış büyüklüğü ve ehemmiyetiyle tanınan A'zafat kabilesinin bir uzlesi hariç geri kalanının tamamındaki şeyh ve akiller dahi teslim olmuşlar, ellerindeki rehinleri iade ederek, bundan böyle haricin igfaline kapılmayacaklarına ve devlete itaatten ayrılmayacaklarına dair Kur'an üzerine yemin etmişlerdi. Şeyhlerin Kur'an üzerine yeminlerine rağmen Seyyid İdrisi bu ulema ve şeyhler arasında "Yemen'i İngilizler alırsa dinlerine taarruz olmayacağını" ilan etmeye devam ederek bir bakıma İngiliz propagandası yapmaktan vazgeçmemiştir.[667] Yemen ve civarında ufak çaplı da olsa bu çarpışmalar yaşanırken içeride de idari değişim gerçekleşmiş ve Vali Hasan Tahsin Paşa görevden ayrılarak yerine Hudeyde Mutasarrıfı Kâmil Bey, 1910 yılı Şubat ayı başında Yemen'in yeni valisi olarak göreve başlar.[668]

Yaşanan hadiselerin ardından Vilayet'deki bazı girişimler neticesinde İmam Yahya aleyhine kısmen de olsa bir muhalif grubun yeniden hasıl olmaya başladığını görmekteydik. Zira, Yemen kabilelerinden Havlan aşireti ahalisi Seyyid Yahya aleyhine kıyam etmeye başlamış bunun yanında Hudeyde ile Yemen'in kuzey taraflarında öteden beri imamet davasında bulunan Dahyani'nin de yeni bir saldırı için hazırlıklara başladığı öğrenilmişti. Ayrıca bilad-ı sahra'da ise Seyyid Salih namında bir başka isim Seyyid Yahya aleyhine hayli taraftar toplamaya başlamıştı. Kendisine yönelik muhalif grubun genişlemesi karşısında mevcut durumdan istifade temin edebilmesinin mümkün olamayacağının farkına varan Seyyid Yahya kısa süre içinde karşı harekete geçecektir. Böylece bir süredir kısmen de olsa devam ettirilmeye çalışılan sükûn ortamı Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına kadar devam edebilmiştir. Meclis-i Mebusan'ın toplantısında mebuslar, Yemen hakkında kesin bir karar

---

666 *"Yemen Havadisi"*, **Tanin,** 21 Ekim 1909, s. 2
667 **BOA, DH. MUİ.** 1-6/16; T**anin,** 13 Aralık 1909, s. 3
668 **Tanin,** 3 Şubat 1910, s. 3

alması için İttihat Terakki Hükümeti'ne baskı uygulamaya başlamışlardır. Bu arada ortaya çıkacak hücum ve saldırılara karşı ise ordunun yeteri kadar kuvveti bulunmadığı için ordunun tespit edilen eksiklerinin Harbiye Nezareti tarafından bir an evvel ikmal edilmesi gerekli görülmüştür.[669]

Yedinci Ordu Kumandan Vekili Ferik Yusuf Paşa 28 Şubat 1910 tarihinde İstanbul'a gönderdiği bir yazıda; Seyyid Yahya'nın Ebu Harb namlı bir elçi refakatindeki 500 kişiyi bazı meselelerin halledilmesi bahanesiyle Beni Matr' yönüne gönderdiği ve gönderilen bu kişilerin daha sonra Ali Serace ismindeki bir başka mukaddemiyle birleşmek üzere 27 Şubat 1910'da Hamr'dan hareket ettikleri ayrıca bu sırada Haşed'den toplanan 400 kişinin de Hemedan mevkiine gelecekleri haberiyle, Ebu Harb'ın Taiz tarafına gideceği yönünde Vilayet'den edinmiş olduğu bilgiyi Bâb-ı Âli'ye iletmiştir. Bu sırada 7. Ordu Kumandanlığı ise şu aralar tihame'de sükûn ortamı hakim olduğundan buradaki Miralay Rıza Bey kumandasındaki alayı her ihtimale karşı cebel'e aldırma hazırlığı içindeydi.[670]

Ferik Yusuf Paşa tarafından 7. Ordu'dan gönderilen bu yazının devamı niteliğinde iki gün sonra 2 Mart 1910 tarihinde gönderilen bir diğer telgrafnamede: Vilayet'den alınan haberlere göre Haşed'den 400 kişinin toplanmasının ardındaki maksadın şimendifer inşasını sekteye uğratmak olduğu ve söz edilen Ebu Harb ve Ali Serace isimli mukaddemilerin refakatinde bulunup Hemedan, Erheb, Umran'a tabi hanelerden tertib edilmiş olan kişilerin Tihame'den gelen askere yolda saldırmak ve etrafta şekavette bulunmak üzere hazırlandıklarından bahsediliyordu. Bu arada Seyyid Yahya ise ahalinin huzuruna çıkarak verdiği hutbede ağlamaklı bir ses tonu ile kendisi hakkında sefk-i dimaya meydan vermemek için şimdiye kadar muhafaza eylediği sükûnetten vazgeçtiği yönünde İstanbul Hükümeti'nden yapılan suçlamalar karşısında derin üzüntü duyduğunu belirtiyor ayrıca Türklerin vaatlerinden caydıklarından, üstelik Türk yönetiminin şimendifer bahanesiyle ecnebileri Yemen'e dahil ettiklerinden şikayet ederek, cümlenin cihada hazır bulunmaları şeklinde ahaliyi galeyana getirecek çağrıda bulunmaktan geri durmamaktaydı.[671]

San'a'da bulunan 7. Ordu Kumandan Vekili Yusuf Paşa'nın ard arda göndermiş olduğu bu malumatlar üzerine; Dersaadet'ten Yemen Vilayeti'ne gönderilen 20 Mart 1910 tarihli bir yazıda; mukaddemilerin Seyyid Yahya'dan aldıkları ültimatomla Taiz, Hacce, San'a cihetlerine tecavüz için her kabileden beşer yüz kişi toplanması hususunda talepte bulundukları ve bunların şimendifer işini kesintiye uğratacakları, cihada hazırlanmaları için ahaliye telkinatda bulunulduğuna dair kumandanlıktan gelen bilgilerin hakikatinin araştırılması ve Seyyid

---

669 **BOA, BEO**, 3698/277324

670 **BOA. DH. MUİ**1-9/ 30 (Yedinci Ordu Kumandan vekili Ferik Yusuf Paşa hazretlerinden mevrud 15 Şubat 1325 tarihli telgrafnamenin suretidir.

671 **BOA, DH. MUİ.**1-9/ 30 (Yedinci Ordu kumandan vekili Ferik Yusuf Paşa hazretlerinden gelen 17 Şubat 1325 tarihli telgrafnamenin suretidir.)

Abdullah Efendi'nin teşebbüsatından nasıl bir netice çıktığının haber verilmesi, bu arada Yemen Kumandanı geri gelene kadar Seyyid Yahya'nın idare edilmesi istenilmiştir.[672]

İstanbul'un bu sorgusuna karşılık Yemen'in yeni valisi Kamil Bey 22 Mart 1910 tarihinde Dersaadet'e cevabını göndermişse de Kamil Bey'in vermiş olduğu cevapta; Hükümetin merakını giderecek nitelikte açık bir malumatta bulunmadığı dikkat çekmektedir. Vali, mektubunda Seyyid Yahya'nın tecavüz için kabilelerden adamlar istediği şeklinde çeşitli rivayetlerin dolaştığını, ancak bu rivayetlerin hakikatinin olmadığı anlaşıldığı için daha evvel bu hususta bir bilginin İstanbul'a iletilmesine lüzum görülmediğini, oysaki şu sıralar bu hususstaki rivayetlerin hala devam etmesi sebebiyle, Sana-Umran arasındaki şimendifer inşasına mani olmak için gerçekleştirilebilecek olası bir teşebbüse karşı muhafızların sayısının arttırıldığını, bununla birlikte Dersaadet'ten avdet eden mühendislerin tamamının salimen Hudeyde'ye ulaşmış olduklarını bildirerek, endişe verici bir durum olmadığını söylemekle yetiniyordu. Seyyid Abdullah meselesiyle alakalı olarak ise bu seyyidin Dersaadet'ten döndüğü gün ilk iş olarak Seyyid Yahya'nın yanına gittiğinden haberdar olmakla birlikte, kendisiyle olan muhabbetinin esas meselelerle ilgili olmayan hususlarla sınırlı olması nedeniyle Yahya ile aralarında ne yönde bir görüşme geçmiş olabileceğine dair malumatının bulunmadığını ifade edip, İmam'ın hüsn-ü idaresine devam olunduğuyla yazısını noktalıyordu.[673]

Bu hususta Yemen ahvaline vakıf olup Hudeyde'den Avusturya'ya gelen bazı seyyahlar Seyyid İdrisi ve İmam'ın ittifakına dair bir takım beyanatta bulunmuşlardır. Seyyahların bu malumatları Viyana'da çıkan Na'viye Feraye Perese Gazetesinin 3 Mart 1910 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Seyyahlar; Yemen kıtasında yakın zamanda bir isyanın zuhur edeceğini, üstelik sadece Yemen ile sınırlı kalmayarak rahatlıkla Hicaz'a da sirayet edebilecek olan bu isyanın Osmanlı İmparatorluğu'nun Arabistan'ın genelindeki hakimiyetini ciddi anlamda tehlikeye düşürebileceğini iddia etmekteydiler. Ayrıca seyyahlar Yemen'deki meselenin bu derece mühim olmasını İmam Yahya ile Seyyid İdrisi gibi iki kudretli reisin ittifak etmiş olmasıyla ilişkilendirmekteydiler. Zira Hükümet'in idaresine dahil olmayı kabul etmeyen İmam Yahya ve İdrisi namındaki iki reis Arabistan'ın güneyini nüfuzları altına almışlar ve bir çeşit askeri karargah haline getirmek için Beni Hamz civarında modern usullere tamamıyla uygun istihkamlar inşa etmişlerdir. Yeni inşa ettikleri bu istihkamların her türlü ihtiyaçlarını tedarik için sahillerin üç önemli noktasındaki iskeleleri tutmuşlardı. Yine gözlemlerinden yola çıkarak seyyahlar; San'a'dan üç saat mesafede bulunan El Kadı, El Hacile ve Midi civarında yer alan Hil namındaki mevkilerde İmam ve İdrisi'ye ait çok sayıda

[672] **BOA, DH. MUİ.**1-9/ 30, (Yemen Vilayetine yazılan 6 /7 Mart 1326 tarihli yazı).
[673] **BOA, DH. MUİ** 1-9/ 30 (Yemen Vilayeti'nden Vali Kamil Bey tarafından yazılan 9/ 10 Mart 1326 tarihli şifre)

gemiler mevcut olduğunu, Hil iskelesine on bin silah çıkarıldığını ve Arapların nüfuzuna bağlı hale gelen Cizan şehrinde Osmanlı memurlarının hiçbir hükmünün kalmamış olduğunu iddia etmekteydiler.[674]

Gazetede çıkan bu mektubun iddiasına göre; İmam Yahya'nın çete reislerine dahi tahsisat vermekte olduğu bir ortamda Osmanlı Hükümeti Yemen'deki şeyhleri ve seyyidleri itaate almak için bir kuvvet sevk edecek olursa Yemen ile Hicaz'da önü alınamayacak derecede büyük bir vakanın patlak vermesi kaçınılmaz olacaktır. Bu sebeple böylesine tehlikeli bir isyanı önleyebilmek için Hükümet tarafından Yemen'de ileri gelen şeyhlere kaymakamlık, müdürlük, jandarma zabıtlığı gibi memuriyetler verilmesinin daha uygun olacağı önerilmektedir.[675]

Yemen'de yaşanan gelişmeler karşısında Mebusan Meclisi'nde 1910 senesi Ocak ve Şubat aylarından itibaren başta Yemen Mebusları tarafından vilayetin ıslahı için idari anlamda yapılması gerekenlere dair önerilerde bulunulmuştur. Meclis-i Mebusan'ın 17 Ocak 1910 tarihli 26.in'ikadında Yemen için öteden beri nakden ve bedenen yapılan fedakarlıkların neticesinde ortaya çıkan birtakım vahim sonuçların önüne geçilemediği ve ahalinin zayiata maruz kaldığı gerekçesiyle Yemen Mebuslarından Mehmet Abdullah Efendi tarafından Meclis-i Mebusan başkanlığına teklifat sunulmuştur. Bu teklifatta Abdullah Efendi askerlikçe yapılabilecek icraat ve tedbirlerin askeri sınıfa mensup ve meseleye vukuf edebilecek şahıslara terk edilmesini önerir iken, idari anlamda yapılması mümkün olan tedbirleri de sekiz madde halinde sıralamıştır.[676] Mebus Abdullah Efendi'nin bahsettiği sekiz madde şunlardan ibarettir:

1. Yemen'de istihdam edilecek memurlar erbabı iffet, istikamet ve iktidardan olmakla beraber, imkanın müsaadesi nisbetinde ahval-i mahalliyeye vukuf kimselerden seçilmiş olmalı ve ikinci derecede olarak mahalli lisana aşina bulunmalıdır.

2. Ahalinin Osmanlı Hükümeti'ne takripleri esbabına tevessül ile beraber, maarifin ihtiyacatı mahalliye nisbetinde ta'mimi ile cehlin def ve ref'i ve evvelce inşa edilmiş olan Mekteb-i Sanayiinin küşadıyla ihyası ve evlad-ı memleketin mektebe kabulleriyle sanayinin neşr-ü ta'mimi ve memâlik-i sâirede olduğu gibi mehakim-i nizamiyenin tatbik ve icrası mevsiminin hululüne kadar beynel kabail cari olan ve memnuniyetle kabul edilecek olan sulh mahkemelerinin ve örf-i beldenin tatbikidir.

3. Müntehab ve müteneffiz meşayih vasıtasıyla dahi kuvve-i askeriye ile tahsilat icar edilmekte olup, jandarma vasıtasıyla tahsilat icrası zamanının hululüne kadar mar-ül arz meşayihe mikdarı münasip maaş tahsisi ile istihdamları ve mahalline ve şahsına vali ve

---

[674] **BOA., DH.MUİ** 1-10/4
[675] **BOA., DH.MUİ** 1-10/4
[676] **MMZC.,** 4 Kanunisani 1325 (17 Ocak 1910), C. 1, İctima: 2, Devre: 1, s. 564

kumandanın rey ve intihabına talikan jandarma onbaşısı, çavuş ve zabiti veyahut nahiye müdürü gibi memuriyetler tevdi ile mahallerinde istihdam ve kendilerine de bir mesuliyet tevcihidir. Ulema ve sadattan iktidarı tahakkuk edenlerin emlak ve arazisinin bulunduğu mahallin gayri liva, kaza ve nevahide müftü, kaymakam ve nahiye müdürlüklerinde istihdamlarıdır.

4. Kurra ve nevahiye tarh olunan tekâlif pek kadim olup Yemen'in maruz kaldığı ahval dolayısıyla bir hayli kurra ve nevahi tahrip edilmiş, kısmen ahalisi hicret etmiş, emval ve eşyası kaybolmuştur. Arazileri gayr-i mezru bir halde kalmış ve metalibi hükümet o karyenin hali sabıkı üzere istifa edile gelmekte olduğuna nazaran ahalinin mağduriyetini ve iştikalarını mucip olup, hali hazırına göre tekâlif-i miriyenin tarh ve tevzii daha muvafıktır.

5. Merkezi nevahi, kaza ve livanın merkezi vilayete muntazam yollarla raptı ve Hudeyde'den itibaren San'a'ya şimdilik Huceyle'ye kadar bir şimendifer inşası esheli umurdan ve hükümet tarafından istihsal olunacak menafi gayri münker olup, menafi maliyesini görünceye kadar Hacile'den itibaren Sunfur tarikiyle (Mifhak) (Sükü'l-Hamis, Sinan Paşa) tarikinin tathir ve tamir ve termimiyle nakliyat icrası fevaidi kesireyi mucip ve hükümetin ihtiyar ettiği masarif ve mezahim ile zayi olan vaktin binde biri nispetinde az bir masrafla vücuda getirilebilirdi.

6. Yemen'de bazı mahallerde telgraf ve bazı mevki-i askeriyede Heliyosta aletiyle muhabere olunup ve istifade temin edilmekte ise de ahvali fevkalade zuhurunda matlup maksad istihsal edilmektedir. Terakkiyatı ahire nisbetinde merkezi vilayetle Hudeyde, Taiz, Asir ve Moha mevkilerinde telsiz telgraf merkezlerinin küşadı siyasi, askeri, ticari açıdan faydalıdır.

7. İmkan derecesinde Hudeyde'den itibaren merkezi vilayet ile livayı saire ile kazalarda memleketin imarıyla beraber ahalinin refah ve saadetini mucip esbaba tevessül ve ahaliyi hükümetin mevcudiyetiyle alakadar ederek isticlabı kuluba sa'y-ü gayret etmek, ticaretlerini teshil etmek şimdilik merkezi vilayette bir Ziraat Bankası küşad edip, yararı görüldükten sonra daire-i şümulünü tevsi etmek ve rüsum-u dahiliyyenin ref ve ilgasıyla ithalat ve ihracatın Hudeyde vasıtasıyla icrası ve rüsum-u dahiliyeden edilen menfaatlerden daha fazlası Hudeyde gümrüğü vasıtasıyla sağlanmasına çalışılacaktır.

8. İcraat ve ıslahatı saire tarafı hükümetten tayin buyrulacak vali ve kumandanın iktidarı zâtisine ve tarafı hükümetten verilecek mezuniyete bağlıdır. Elhasıl Yemen'in bugün ve gelecekte hüsnü muhafaza ve idamesi esbabının istikmali ile Hükümet-i Osmaniye'nin şimdiye kadar tesadüf ettiği müşkilatın izalesi Heyet-i Umumiye'ye bir vecibe şeklini almıştır.[677]

Mehmet Abdullah Efendi'nin ıslahat teklifi karşısında Selanik Mebusu Artas Yorgaki

[677] **MMZC.,** 4 Kanunisani 1325 (17 Ocak 1910), C.1, İctima: 2, Devre: 1, s. 564- 565; Takrir 30 Kanunisani 1325 tarihli Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 39. inikadında müzakere edilecektir.

Efendi, Yemen Mebusunun hazırlayıp sunduğu tedbirler ve icraat tekliflerinin mütalaa edilmeye değer nitelikte olduğunu kabul etmekle beraber Dahiliye Nazırı'nın gerek geçen sene gerekse de geçenlerdeki toplantıya gelerek, Yemen hakkında hükümetin birtakım tedbirler almakta olduğunu ve bu tedbirleri Meclis'e de arz edeceğini söylemesinden dolayı Dahiliye Nazırı'ndan habersiz bir karar ve girişimde bulunulmayarak, Nezaretle işbirliği içinde hareket edilmesini öncelikli olarak görmekteydi. [678]

Yemen'e dair ıslahat tedbirlerinin Dahiliye Nezareti'ne havalesi adetten olmakla beraber; Dahiliye Nezareti'ne havale edilen birçok layihanın yürürlüğe konulmadığı da bilinen bir gerçektir. Akka Mebusu Esat Tevfik Efendi'de aynı endişeyi taşımaktaydı. Nasıl ki geçen sene Yemen Vilayeti namına gelen on mebus tarafından Yemen'in ahvali hakkında hazırlanan tafsilatlı layihalar Meclis-i Mebusan'da okunmuş olmasına rağmen, şimdiye kadar mebusların hazırladığı ıslahat layihasının hiçbiri icra edilmediği gibi bu layihalarında dikkate alınacağından şüphe duyulmaktaydı. Mebusların çoğu Akka Mebusu'nu desteklemişlerdir. Ardından söz alan Hama Mebusu Zöhravi Efendi ise Yemen ahvalinin gayet vahim bir hal aldığı esnada geçen sene resmi surette gelen ve bunlardan başka İmam Yahya tarafından da gönderilen birtakım mebuslarla birlikte Bâb-ı Âli'de teşekkül edilen komisyonda Yemen meselesinin müzakere edildiğinden ve bir layiha hazırlanmış olduğundan söz eder. Bu layiha, hususi bir encümene havale edilmiştir. Encümen ise bir mazbata hazırlayarak Heyet-i Umumiye'ye havale etmiştir. Buraya kadar herhangi bir mesele olmamasına rağmen mazbatanın müzakeresine sıra geldiğinde Dahiliye Nazırı'nın *"Yemen'de birtakım teşebbüsatta bulunuyoruz, asker sevk edeceğiz. Bu mazbatanın şimdi müzakeresini te'hir ediniz. Gelecek devre-i ictimaiyye Yemen'deki teşebbüsatımızın semeresini arz ederim."* şeklinde meseleye müdahil olduğundan söz edilir. Zöhravi Efendi Dahiliye Nazırı'nın bu sözlerinin üzerinden şimdiye kadar iki ay geçmiş olmasına rağmen hâlâ Dahiliye Nazırı'nın gelip icraatlarının neticesini söylemediği için yapılanlardan malumatlarının olmamasından bir bakıma sitem etmekteydi. Zöhravi Efendi bu nedenle layihanın mütalaa edilmesini fakat Yemen ıslahatı ve teşebbüsatının yalnız Yemenli mebusların gösterdiği şekilde olmamasını aynı zamanda yeni kabinenin de Yemen hakkındaki beyanatının dikkate alınmasını istemiştir.[679]

Mebusların İttihat Terakki Hükümeti'ne eleştirel tarzdaki bu ifadelerine karşılık Çorum Mebusu Ali Osman Efendi İttihat ve Terakki Hükümeti'ni savunur bir tavır takınarak, Hükümetin evvela asayiş ve inzibatı temin etmekle uğraştığını ikinci aşamada ıslahatları uygulayacağını savunuyordu. Bu sözleriyle Hükümetin icraatına yönelik bazı mebusların

[678] **MMZC.,** 4 Kanunisani 1325 (17 Ocak 1910), C.1, İctima: 2, Devre: 1, s. 565
[679] **MMZC.,** 4 Kanunisani 1325 (17 Ocak 1910), C. 1, İctima: 2, Devre: 1, s. 565

sabırsız ve önyargılı olduklarını îmâ etmeye çalışmıştır. Bağdat Mebuslarından İsmail Hakkı Efendi'de Ali Osman Efendi ile aynı görüşte olup Hükümetin çabalarının görmezden gelinmesine karşı çıkmış ve Yemen ıslahatında yaşanan gecikmenin asıl nedenini Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin düşmesiyle ilişkilendirmiştir.[680]

Böylece idari düzenleme meselesi Dahiliye Nazırı'nın katılacağı toplantıda görüşülmek için ertelenmiştir. Nitekim Meclis-i Mebusan'ın 12 Şubat 1910 tarihli 39. in'ikadının Ahmet Rıza Beyefendi'nin başkanlığında açılan ikinci celsesinde Yemen Mebusu Mehmet Abdullah Efendi'nin Yemen'in idare şekli hakkındaki sekiz maddeden oluşan takriri tekrar okunup müzakerelere başlanmıştır. Daha evvelden alınan karar üzerine müzakere sırasında bu kez Dahiliye Nazırı da hazır bulunmuştur. İlk olarak Yemen Mebuslarından Seyyid Ahmed Efendi söz alarak bir bakıma Dahiliye Nazırı'na hesap sorar nitelikte konuşma yapmış ardından Dahiliye Nazırı Talat Bey Efendi sözü devralarak, Yemen Mebusu'nun dile getirdiği hususlara dair bazı açıklamalarda bulunmuştur. Talat Bey evvela Asir ve Tihame mıntıkalarının durumunu izah ederek söze başlamış ve Yemen'e erzak nakleden kafile üzerine saldırıda bulunan Beni Kays ile Vaizat kabileleriyle gerçekleşen çarpışmada 16 kişi şehid edildiği bunun dışında Rebka ile Tavl'ın düştüğü, bir kaymakamın şehid olduğu Hacce, Luhayye, Zahre, Zeydiyye ve Cizan'ın da düşerek, Hudeyde'nin kabileler tarafından tehdit altına alındığından yine Seyyid İdrisi'nin 60.000 kişiyi itaat altına alarak Hudeyde üzerine yürüdüğü ve ecnebilerin dahi hayatının tehlikede olduğundan bahsetmekteydi.Talat Bey encümende bulunanların *"Yemen'e asker sevkinde büyük müşkilat olacağı belki de hiç gönderilemeyeceği"* yönündeki düşüncelerine de katılmıyordu. Memleketin selameti için Asâkir-i Osmaniye'nin hiçbir vakit hayatını feda etmekten çekinmeyeceğini ifade edip, bu doğrultuda ilk olarak 2. Ordu ile Trablusgarp Fırkası'ndan ve 4. Ordu'dan 11 tabur tertip edilerek Yemen'e sevk edildiğini ve gönderilen 11 taburun Yemen'e ulaşmasının ardından bu kez de Asir'deki iğtişaşın yayılmakta olduğu haberleri üzerine İstanbul'dan 1. Ordu'ya mensup taburlardan da 6 tabur tertip edilerek sevk edildiğini anlatmıştır. Ayrıca Talat Bey sevkiyat esnasında askerin ihtiyaçlarının temin edildiğini, hususi vapurlar tahsis edildiğini ve Hudeyde'ye ulaşana kadar sıcak yemek verilerek, elbiselerinin ikmal edildiğini savunmaktaydı. Talat Bey, sevk edilen bu askeri taburların yalnızca kuvvet kullanarak kan dökmekle uğraşmadıklarını aynı zamanda adaleti teminle de uğraştıklarını ve bu sebeple de Yemen'e ulaştıktan sonra isyan halinde bulunan Hacce, Luhayye, Zeydiyye, Cizan, Beni Kays, Beni Mervan ve Zeranik kabilelerinin birer birer itaat altına alınıp, ellerindeki rehinelerin dahi iade ettirildiğini beyan ediyordu.[681]

---

[680] **MMZC.,** 4 Kanunisani 1325 (17 Ocak 1910), C. 1, İctima: 2, Devre: 1, s.565-566
[681] **MMZC,** 30 Kanunisani 1325 (12 Şubat 1910), C.2, İctima: 2, Devre: 1, s. 272-273

Yemen'de Osmanlı hakimiyetini İmam'dan sonra en fazla uğraştıran İdrisi meselesine dair ise Hükümete ilettiği beyanatda, hilafet makamına ve devlete olan merbutiyetinden ve kendisinin Asir'de tamamen adaleti temin etmek fikir ve emelinde bulunduğundan bahseden Seyyid İdrisi'nin bu meylinden Hükümetce istifade edilerek, Yemen'in Asir ve Tihame kısmında geçici olsada bir sükunet tesis edildiğini izah ediyordu. Talat Bey böylece Hükümetin Yemen meselesi ile ilgilenmekten hiçbir vakit uzak durmadığını göstermeye çalışıyordu. Konuşmasının ilk bölümünde Hükümetin çalışmalarından bahseden Talat Bey, ardından şu ana kadar Meclis'e sunulan takrirlerde yer alan ıslahat önerilerine ilişkin düşüncelerini açıklamıştır. İlk olarak, *"Yemene gönderilecek memurların erbabı iffet ve istikametten olması"* arzusuna değinmiştir. Bu mevzu'un Hükümetce de son derece arzu edilir bir durum olduğunu belirtip, *"Bugün Küçükçekmece'deki bir kaymakamın maaşı ile Zeydiyye'deki yahut Luhayye'deki kaymakamın maaşı bir olursa oraya gidecek memur herhalde daha az muktedir olur ya da daha az muktedir olanları talip olur."* ifadeleriyle bu hususta en önemli noktanın maaş meselesi olduğuna dikkat çekiyordu. Bunun için tıpkı 6. ve 7. Ordulara gönderilecek zabıtan hakkında yapılan düzenlemeler gibi oraya gönderilecek mülki idarecilere dair de özel bir talimatname hazırlandığını ve bu talimatnamenin yakında Meclis'e geleceğini iddia etmiştir. Böylece Talat Bey'in ifade ettiğine göre yeni düzenleme sayesinde artık "Yemen'e gidecek memurlara hem tekaütten fazla bir şey verilecektir, hem de Küçükçekmece ve Luhayye Kaymakamı'nın maaşı müsavi olmayacaktır."[682] Yani memleketin diğer vilayetlerinde görev alan mülki amirlerle Yemen'deki amirler arasında maaş yönünden fark bulunmamasını sağlayıp daha yetenekli kaliteli memurların Yemen'de görev almasının sağlanabileceği düşünülmüştür. Mebusların takrirlerde belirttikleri mektepler meselesinde de Hükümetin tatbikini arzu ettiği ıslahat şekilleri arasında eğitimin yaygınlaştırılarak, medreselerin ıslah edilmesinin düşünüldüğünü belirtmekteydi. Mahkemeler meselesinde ise Talat Bey, Şeyh Efendi ile müttefiken Yemen'in mizacına uygun kanunların tatbikini savunur. Tekâlif ve tahsilat alanında da Yemen'de ahaliyi son derece sıkıntıya sokan vergilerden birisi olan bir çeşit pazar vergisi[683] türünde alınan verginin son derece haksız ve yolsuz alındığını kabul ederek, hükümetin düşünceleri arasında tekâlif ve rüsum gelirlerinin mevkiinin ahvaline uygun olarak toplanılmasının da yer aldığından bahseder. Takrirlerdeki yerli jandarma teşkilatına gelince; mahkemelerin istenilen tarzda teşekkülünden sonra mahallinde bulunan fukaha ve eşrafın istihdamından fayda hasıl olacağı düşünülmüştür. Mahalli fukahasının da bu hususta muvazzaf olarak maaşlı şekilde istihdam edilmesi düşünülmüştür. Şimendifer

[682] **MMZC,** 30 Kanunisani 1325 (12 Şubat 1910), C.2, İctima: 2, Devre: 1, s. 273- 274

[683] **Pazar vergisi**: Bir şehre gelen Yemenli malından bir vergi veriyor, iki saat sonra diğer bir şehre gidiyor, orada da bir vergi veriyor. Böylece aynı maldan üç defa iş gümrük vergisi alınıyordu bu da Yemen ahalisini zarara sokuyordu.

meselesinde ise Talat Bey; geçen sene bizzat Ayan Meclisi'ne giderek Hudeyde ile San'a arasındaki şimendifer hattı esaslarını kabul ettirmeye çalıştığını böylece bugün Hudeyde ile San'a arasında şimendifer hattı tesisinin Meclis-i Milli'ce kabul edilerek, mühendisler gönderildiğini ifade eder. Talat Bey, şimendifer uğraşının biraz müşkilatlı olduğunu fakat muhafız askeri vasıtasıyla gerçekleştirilebildiğini şu sıralarda da hattın uzatılması çalışmalarının başlatıldığını haber veriyordu. Telgraf hattı hususunda da Talat Bey, yapılan tahkikler neticesinde böyle bir hattın Yemen'de uzatılması ve muhafaza edilmesi mümkün olmadığı için bunun yerine telsiz telgraf hattının tesisi daha kolay olacağından, Yemen'de telsiz telgraf istasyonları tesis edilmesine yönelik düşüncelerini Maliye Nezareti'ne bildirmiştir.[684]

Talat Bey'in bu konuşmalarının ardından sırayla bazı mebuslar söz almışlardır. Mebusların konuşmalarından bilhassa da Akka Mebusu Esat Şukayr Efendi ile Ahmet Zöhravi Efendi'nin Talat Bey ile aralarında geçen diyalog esnasında yaşanan tartışmalar dikkate değerdir. Muhalif görüş bildiren mebuslardan Akka Mebusu Esat Şukayr Efendi'nin Yemen hakkındaki malumatları daha çok yakın temas halinde bulunduğu Yemen Mebuslarından almış olduğu bilgiler ve istibdat devrinde Akka'ya sürgün olarak gelen bazı Yemenliler ile yapmış olduğu görüşmelerden oluşmaktaydı. Yine bu kez Esat Şukayr Efendi, Şeyhülislam[685] ile görüşmüş ve bu görüşmede Şeyhülislam Efendi Yemen'de bulunduğu sırada kendisine iletilen şikayetleri; "Tekmil Yemenliler bana geliyorlardı ve diyorlardı ki biz iki vergi ve iki aşar veriyoruz. Bir kısmını İmam'a diğer kısmını hükümete. Hükümet bizi himaye etmiyor ki, bu mezalimden kurtulalım. Daima kuvvet istiyorlar, müzaheret istiyorlar" şeklindeki ifadelerle Akka Mebusuna aktarmıştı.[686] Mebus Efendi bunun dışında yeni işitmiş olduğu bir haberden de bahsetmekteydi. Buna göre Nişantaşı'nda bir misafirhanede birkaç kişi Rodos'tan gelen zabitlerle beraber bulunuyorlar ve bunların heyet-i mahsusa suretiyle bayramdan evvel İmam'a gönderilmesi düşünülmekteyse de, hala gönderilmedikleri ve bu nedenle İmam tarafından "Gelin ne vakte kadar geleceksiniz?" şeklinde mektuplar aldıklarından bahsediliyordu. Mebus Efendi'ye göre; eğer ki uygulanacak olan ıslahattan evvel bu heyet-i mahsusa bayramdan önce gönderilmiş olsaydı şimdiye kadar İmam ile bir hayli mühim müzakereler yapılabilirdi. Yani Mebus Efendi Yemenlilerin söz ile yola gelebileceklerini iddia ediyordu. Zira geçen sene Seyyid Abdullah ve bazı mebusların meclis başkanının yanından çıktıktan sonra sarf ettikleri *"...Ne kadar ali bir zattır, bize ahkam-ı şeriyye ve adalet icar olunacaktır diye vaat ediyor, Allah ömürlerine bereket versin."* şeklindeki ifadelerini dahi iyi niyet göstergesi olarak kabul etmekteydi. Üstelik Mebus Esat Efendi, Seyyid Abdullah ve

[684] **MMZC,** 30 Kanunisani 1325 (12 Şubat 1910), C.2, İctima: 2, Devre: 1, s. 274.
[685] Şeyhülislam Efendi; Yemen'e giden Heyet-i Islahiye arasında birkaç sene Yemen'de bulunmuş bir kimsedir.
[686] **MMZC,** 30 Kanunisani 1325 (12 Şubat 1910), C.2, İctima: 2, Devre: 1, s. 275

beraberindekilerin İstanbul'dan ayrıldıktan sonra İmam'la yaptıkları görüşmede, *"Layiha-i kanuniye yapılmış, güzel güzel mevaddı mühimme ve müstahsene yapılmış, sen de sükut halinde bulun."* şeklinde İmam'ı ikna edici şekilde ibareler kullanmış olduklarını iddia etmekteydi.[687]

Esat Şukayr Efendi konuşmasının sonunda özetle iki teklifde bulunmuştur. Bunlardan birisi, misafirhanede bekleyen Heyet-i Mahsusa Yemen'e gönderilecek olursa bunların maaşlarının verilip asıl menfaalarına iade edilmesi yahut imamlarına gönderilmesi. İkinci teklifi ise; Yemen için bir layiha-i kanuniye yapılacak olursa kaç günde Meclis'e geleceğinin Talat Bey'e sorulmasıdır.[688] Esat Şukayr Efendi'nin bu suallerine yanıt olarak Talat Bey, misafirhanede bekleyenlerin olduğunu inkar etmemiş fakat bu zatların Yemen'e İmam ile müzakere için ya da başka bir idari sıfatla gönderilemeyeceğini, onların sadece Osmanlı Hükümeti'nin kararlarını içeren mektubu İmam'a götürmekle görevli oldukları yanıtında bulunur ve bu arada henüz İmam'a gönderilecek mektubun içeriği kesinleşmediği için misafirhanede beklemeye devam ettiklerini ve üstelik bu sırada kendilerine her türlü yardım ve ikramda bulunulduğunu açıklamıştır. Eğer ki Yemen'e gönderilecek olurlarsa zaten ellerine harcırahları verilerek gönderileceklerinden söz etmiştir.[689]

Talat Bey'in konuşmalarına karşı çıkan bir diğer Mebus ise Hama Mebusu Abdülhamit Zöhravi Efendi olmuştur. Zöhravi Efendi eleştirel bir tarzda söze başlamış hatta bu eleştirileri öylesine ilerletmiştir ki artık Talat Beyin nazırlığını dahi küçümser hale gelmişti. Zöhravi Efendi, bir Osmanlı askerinin Osmanlı toprağı üzerinde yani kendi vatanında şehit düşmesine bir anlam verememekteydi. Buna dair ifadeleri şöyleydi; *"...Fakat insan kanını ne vakit döker? Bir düşmana karşı döker acaba Yemenliler düşman mı? Bunu bilelim. Yemenliler düşman değilseler, şimdiye kadar milyonlarca Osmanlı nüfusunu niçin itlaf ettik ve hala ediyoruz. Eski idare-i mel'une Osmanlıların canlarına, kanlarına ehemmiyet vermezdi. Osmanlı nüfusu yüz milyondan ziyade çıkar iken şimdi 30 milyon yok, 25 milyon nüfus ancak var ve nüfusun tenakısı idare-i mel'uneyi, idare-i sabıkalar tesiri dolayısıyla oluyor. Ey Osmanlılar, Osmanlılığı düşününüz, Osmanlıların kanı bedava dökülüyor. Siz Yemen'de düşman karşısında değilsiniz, tabidir ki Yemen idaresini, Yemen meselesini halledeceksiniz. Ne suretle halledeceksiniz? Bir Dahiliye nazırı, Dahiliye'nin ne olduğunu bilecek. Acaba Dahiliye Nazırımız dahiliyemizin coğrafyasını ve dahiliyemizin ahval-i ruhiyyesini bilir mi?."*[690] Zöhravi Efendi'nin Nazıra yönelik şikayetleri esasında Talat Bey'in Dahiliye Nezareti'ne ilk

---

[687] **MMZC,** 30 Kanunisani 1325 (12 Şubat 1910), C.2, İctima: 2, Devre: 1, s. 275; Esat Şukayr Efendi, Seyyit Abdullah ve bazı Arap Mebuslar geldiğinde lisan bilmedikleri için reisin yanında tercümanlık vazifesinde bulunmuştur. Bu şekilde konuşmalara yakından şahit olabilmiş bir şahsiyettir.

[688] **MMZC,** 30 Kanunisani 1325 (12 Şubat 1910), C.2, İctima: 2, Devre: 1,s. 276

[689] **MMZC,** 30 Kanunisani 1325 (12 Şubat 1910), C.2, İctima: 2, Devre: 1,s. 276

[690] **MMZC,** 30 Kanunisani 1325 (12 Şubat 1910), C.2, İctima: 2, Devre: 1, s. 276

defa tayin edildiği zamana kadar gitmekteydi. Dahiliye Nezareti'ne henüz yeni geldiği sırada Meclis'e gelerek; Yemen meselesinin sadece bir İmam meselesi olmaktan daha etraflı bir mesele olduğunu iddia ederek, Yemen meselesinin hallinin bizzat kendisine terk edildiğini beyan etmesi ve üstelik bu sözlerin ardından birkaç ay geçtiği halde henüz Yemen hakkında gözle görülür bir tedbir alınmaması, Mebuslarca Dahiliye Nazırı'nın hiçbir iş yapmadığı şeklinde yorumlanmıştır.

Zöhravi Efendi'nin bu eleştirilerini dinleyen Talat Bey tekrar kendini ve Hükümeti savunan nitelikte; Yemen'de kan dökülmesinin sorumlusu olarak gösterilmekten duyduğu üzüntüyü ifade ettikten sonra, İmam Yahya tarafından İstanbul'a gönderilen zatların hazırlanan kanun layihasını tam olarak kabul etmediklerini Seyyid Abdullah ile bizzat kendisinin görüştüğünü fakat buna rağmen Seyyid Abdullah'ın bu layihanın Meclis-i Mebusan'dan geçmesine katiyyen muvafakat etmediğini ve üstelik kendisine Yemen'de valilik verilecek olmasına rağmen İmam'ın dahi bu kanun layihasını kabul etmeyeceğini söylediklerini iddia etmekteydi.[691] Ayrıca Hükümet olarak Midi'den Kunfuda'nın da dahil olduğu Aden'e kadar olan sahillerin denizden ve karadan emniyet altına alınmasına yönelik tasavvurlarının bulunduğunu dile getirmekteydi. Zira bu suretle Yemen'e silah ithali men edilmiş olacak ve tabiatıyla kendiliğinden isyanların önü alınmış olacaktı. Talat Bey, bu amaçla hazırlıklara dahi başlandığından ve altı adet ganbot siparişi verilip, bütçeye para idhal edilmiş olduğundan, ağustos ayının sonunda da ganbotların teslim olunacağından söz etmekteydi. Ayrıca bugün Yemen sahilinde işlettirilen dört ganbot sayesinde sahilin muhafazasından fayda sağlandığını iddia ediyordu. Yine Talat Bey, Yemen'e giden askerin telefatı meselesine gelince, bu askerlerin sadece müsademede telef olduğunu kabul etmemiş, telefatın bir kısmından iklimi sorumlu görmüştür. Hakikaten de Yemen gibi sıcak bir memlekete Anadolu'dan gönderilen askerlerin bir kısmı hava koşulları itibariyle uyum sağlayamamıştır. Üstelik Yemen'in kendi içinde dahi cibal kısmı ile tihame kısmı arasında dahi sıcaklık oranlarında büyük farklar mevcuttu.[692] Bu şekilde uzun süren karşılıklı tartışmaların ardından neticede Talat Bey, bu meselenin hassasiyetini de düşünürek daha fazla müzakere edilmesini uygun bulmamış böylece görüşmelere son verilmiştir.

Bu esnada Yemen ahalisi tarafından San'a Mebuslarından El Kebsi Efendi'ye birtakım mektuplar gönderilmiştir. Bu mektuplardan yola çıkan El Kebsi 23 Mart 1910 tarihinde Sadaret'e gönderdiği yazısında, ahalinin istekleri ve kendi düşüncelerinden söz ederek bir bakıma İttihat-Terakki Hükümeti'nin şu ana kadar olan politikalarını eleştirmekteydi. Bu doğrultuda,Yemen'den alınan mektuplarda İmam Yahya Hamidüddin'in dört bir tarafa

[691] **MMZC,** 30 Kanunisani 1325 (12 Şubat 1910), C.2, İctima: 2, Devre: 1,s.277
[692] **MMZC,** 30 Kanunisani 1325 (12 Şubat 1910), C.2, İctima: 2, Devre: 1,s. 278- 279

gönderdiği elçiler vasıtasıyla yakında büyük bir fenalığa girişeceğinin muhakkak olduğu bildiriliyordu. Bu konuda Yemen Valisi tarafından İmam Yahya'ya bir mektup gönderilmişse de, İmam tarafından Vali'yi oyalama niteliğinde bir cevap verilmekle yetinilmiştir. Ayrıca kısa bir süre içinde Yemen'deki telgraf hatlarının İmam'ın adamlarınca kesilmiş olduğu hatta şimendifer işinden sorumlu mühendislere dahi taarruza hazırlanılmışsa da buralar askerin muhafazasında olduğundan İmam'ın şimdilik muvaffak olamadığından bahsediliyordu. Gelişmeler karşısında Yemen ahalisi, İstanbul idaresinin meseleye dair kararından kendilerinin de haberdar edilmesini, Hükümet İmam Yahya ile sulh etmek fikrinde ise bir an evvel gerçekleştirilmesini eğer böyle bir arzusu yok ise bu durumda da ahalinin istekleri dikkate alınıp, ıslahata başlanarak fenalığa meydan verilmemesini istemekteydiler. Kebsi kendisine ulaşan bu mektuplar karşısında Yemenli bir mebus olarak meselenin çözüm sürecine dahil olmak istedikleri halde bir şekilde kendilerinin dikkate alınmıyor olmalarından yakınıyor ve *"Meselenin halli için kuvve-i teşriaya müracaat edildiğinde Yemen meselesinin kuvve-i icraiyeye aid olduğundan, Dahiliye Nazırı Talat Bey Hazretleri Yemen Vilayetini ıslah edeceğini Meclis-i Mebusan'da temin ve taahhüd etmiştir. Bunun için kuvve-i icraiyeye müracaat ediniz cevabını alıyoruz. Kuvve-i icraiyeye müracat edince de inşaallah, maaşaallah ile bizi teselli etmektedirler.*" sözleriyle İstanbul'un kendilerine yönelik oyalama politikası takip etmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getiriyordu. Ayrıca Kebsi Efendi Kabinenin sekiz aydan beri hazırlamaya çalıştığı ıslahat layihasının bir an evvel tamamlamasını ve hazırlanan layihanın da mebuslara bildirilmesini, gerektiğinde kendilerine itiraz hakkı tanınmasını istemiştir. Buna ilaveten Kebsi, Yemen'de her hafta vali ve kumandan değiştirmekle ya da İmam'a tabi olanlara iltifat ve ödüller vermekle ıslahat yapılamayacağını iddia diyordu. Zira Yemen'de bundan faydalanmak için en az kırk kişi daha İmam olarak ortaya çıkacağından bu yöntem sağlıklı değildi. Kebsi Yemen'de uzun süre görev yaparak, ahvale vakıf oldularını iddia eden kimseleri de esasında külah kapmak için hareket eden işgüzarlar olarak tanımlamaktaydı. Böylece Kebsi bir bakıma kendisi ve diğer Yemenli Mebuslar haricinde hiçbir unsurun meselenin çözümünde faydalı olamayacağını göstermeye çalışmaktaydı. Kebsi'nin inancına göre yıllardır Bab-ı Âli'nin takip ettiği yanlış politikalar yüzünden 37 senedir Yemen'de imamların nüfuzu artmış ve bundan cesaret alan imamların *"Hükümet-i Türkler şeriat icra etmiyorlar, Kitap ve Resullullah ile amel etmiyorlar. Eşraf ve meşayih-i aşairi ve memleketimizi ihmal ediyorlar"* sözleriyle halkı Osmanlı idaresinden soğutmaları daha kolay olmuştur. Kebsi, Sadaret'e sunduğu bu yazıda hata olarak gördüğü bir hükümet uygulamasından da bahsetmektedir ki bu uygulama, Yemen'de memurların azilleri meselesidir. Bu hususta yerli olmayan kaymakam ve müdürlerin yolsuzluklarına dair Vilayet merkezine defalarca şikayette bulunulmuş olunmasına rağmen bunlar görmezden gelinip,

bilhassa Zimar Kazası Kaymakamı İmamzade Şerif, Hemedan Nahiye Müdürü Şerif Ali Bin Mehmed, Muhavviyet Nahiye Müdürü Esseyyid Hüseyin Ali, Kevkeban Bacel Kazası Kaymakam Vekili Şeyh Arif Hamid isimli Yemenli şahısların herhangi bir sebep gösterilmeden Hükümet tarafından keyfi şekilde azl edilmelerinin ahali arasında büyük tepki topladığını, Yemenliler nazarında istibdad idaresinin hala devam ettiği izlenimini uyandırdığını beyan etmekteydi.[693]

Bu sırada Yemen'de yeni bir isyanının başlamak üzere olduğunu ve derhal müdahale edilmezse başımıza yeni bir gaile açılacağı iddiasıyla Mahmut Nedim Bey, başta Menteşe Mebusu Halil Bey olmak üzere Yemen Mebuslarını toplayıp, durumu izah etmeye çalışmış ve neticede Yemen İmam'ı ile daha sonra yapılacak olan anlaşma'ya dahi esas teşkil edecek nitelikte bir layiha hazırlanmıştır. Mahmud Nedim Bey'in layihasında yer alan maddeleri kendi hatıratında bahsettiği şekilde burada da aynen nakletmeyi uygun bulmaktayız;

1. 1322 tarihinde ve San'a'nın hin-i tesliminde akd olunan mukavelename mucibince İmam müşarünileyhe teslim edilen top, tüfenk ve cephane vesair mühimmat ve mutebaranı ahaliden ve rüesayı meşayihten alınan ve elyevm İmam'ın nezdinde bulunan beşyüz nefer kadar rehine kıta-i Yemaniye'de 1280 tarihinden hükümet-i osmaniye'nin San'a'yı istilasına kadar hükümetleri imtidad eden İmamların nazarı ahalide zaten haiz oldukları ehemmiyeti birkat daha takviye ve tahakküm ettiğinden müşarünileyh ile itilafkarane bir halde bulunmak umuru zaruriye görülmüş olmasına mebni hükümetin tensib edeceği vechle İmam Seyyid Yahya ile mutlaka bir ittifak akdi ve bu ittifakın buradan tayin olunacak memurlar ile San'a sadat, ulema ve meşayihinden intihab olunacak memurların dirayet ve kiyasetlerine tevdii ve bu memurların bihakkın ahvali mahalliyenin vekayiine tamamı ile vükuflarından, dirayet ve iktidarlarından emin olduğumuz zevattan olmak şartıyla intihab edilmeleri.

2. Yemen'de anasır-ı deaviye bulunmadığından orada deavi-i hukukiye ve cezaiyenin ahkam-ı şer'iyyeye tevfikan mahakimi şer'iyede rüyet olunması. Elviye ve kazalara tayin olunacak nüvvabı şer'in vilayet naibinin riyaseti altında vilayet müftüsü ile mahalli ulemadan dört azadan müteşekkil bir komisyonun intihabı ile alelusul tayin olunması ve vilayet niyabetine de mahalli ulemadan olmak şartı ile sadat ve fukaha taraflarından intihab olunarak ba irade-i seniyye nasb edilmesi ve ilamat-ı hukukiyenin vilayet ve livalarda müftü efendilerin riyaseti altında yine rüesa-yı mahalliye'den müntehab dört azadan müteşekkil bir temyiz meclisi tarafından temyiz ettirilmesi ve umur-u cezaiyede kıssas gibi hudud-ı şer'iyyenin irade-i seniyye-i şeref-i taalluk buyurulduktan sonra icra

---

[693] **BOA, DH. MUİ.** 1- 9/ 30 Kebsi Sadaret'e sunduğu yazısının sonunda mağduren azl edilen ve suistimalleri görülen kaymakam ve nahiye müdürlerinin isim listesini vermiştir.

edilmesi.

3. Merkez vilayet ile liva ve kazalara ahalinin intihabı ile devlet tarafından mansıb mahalli ulemadan maaşlı birer nüftü tayin edilmesi.

4. İltizam usulünün külliyen lagv ile aşar'ın şer'i usulü vechle taşir'i ile cibayeti ve hükümetle ahali tarafından birer muhammin intihab ve tayin edilmesi. Verginin ta'dil ve tesviyesi ve agnam rüsumunun usul-ü şer'iyye vechle istifası, deniz gümrükleri ile mütenevvia müstesna olmak üzere tekalif-i sairenin lağvı ve memalik-i osmaniye'nin hiçbir tarafında emsali bulunmayan ve ahalinin başlıca sebebi nefreti bulunan kara gümrüklerinin kaldırılması.

5. Yemen'de fena bir halde duçar-ı teşevvüş olmuş ve birçok suistimale uğramış olan muamelat-ı maliyenin teftiş ve ıslahı için memurin-i maliyeden muktedir ve lisan-ı mahalliye aşina müstakim bir heyetin gönderilmesi.

6. Kaza ve nevahiye tayin olunacak kaymakam ve müdürlerin ahalinin hüsn-ü nazar ve teveccühünü haiz eşraf ve rüesa-yı mahalliyeden intihab ve tayin olunması.

7. Merkez vilayet ile liva ve kazalara tayin olunacak belediye reislerinin eşraf-ı mahalliyeden emniyet ve itimadı umumiye-i haiz zevattan olması ve belediye kanunun örf-i belediyeye göre tanzimi ve belediye meclisleri vezaifi kanuniyesine sulh mahkemesi vazifesinin de ilave edilmesi.

8. Aşair ve kabail arasında tahaddüs eden cidal ve münazaanın örf-i mahalli vechle hal ve faslı için merkez vilayette, livalarda ve kazalarda eşraf, ulema ile aşair rüesasından mürekkeb "Mesalih-i Urban Meclisi" namı ile birer komisyon teşkil ve mahalli jandarma kumandanlarının da bu komisyonlarda aza sıfatıyla bulundurulmaları ve mukarreratın hükümetce derhal mevkii icraya konulması.

9. Milli elbiselerini labis olmak üzere aşair ve urbandan milli taburlar ile jandarma taburları teşkil ve bunlara lazım olan zabitlerin hükümetce haiz-i emn-ü itimad olan aşair rüesasından intihab ve tayin edilmeleri.

10. San'a,Hücret'ül-kibs, Kevkeban, Umran, Zimar, Yerim, Zafir, Hacce, Menahe, Mansuriye, Muradia, Beyt-ülfakih, Reda, Zübeyd, İbb, Hudeyde, Zeydiye, Taiz, Asir'de Ebha, ve Ciya'da kain camilerde minelkadim müessisi olup mürettebatı kablel-istila İmamlar tarafından verilmekte iken, Hükümet-i Osmaniye'ce kesilmesi, üzerine talebe ve müderrisleri Saade, Şehhare, Havs, Ehnum, Siird, ve Mısır cihetlerine gitmiş olan ve elyevm mürettebatları o cihetlerde İmam tarafından verilmekte bulunan medarisin ihyası ve hasılatı vakfiye buna kifayet etmediği takdirde mal sandıklarından münasib miktar meblağın tahsisi ve binaenaleyh medaris-i mezkurenin yeniden ihyası ve idaresi merkezi vilayet ile liva kazalarda müftülerin riyaseti altında ulema ve mahalli eşraftan

birer komisyon teşkili ve San'a'da muntazam bir kütüphane tesisi.

11. Yemen vilayetinin bil-umum liva, kaza ve nevahisi ile Asir sancağının kaza ve nevahisinde iptidai mektepleri ve icabeden yerlerde rüşdi ve idadi mektepleri açılması ve fakat, idadi mekteblerinin leyli olması ve bu suretle maarifin tamiminde gayret edilmesi ve vilayet merkezi ile livalarda leyli birer sanayi mektebi inşa ve tesisi ve ulum-ı diniyye ile fıkıh ve hadis tedrisi için lüzumu kadar seyyar müderris tayini ve bunların mahallerince intihab ve tayin edilmeleri.

12. H.1280 tarihinden Osmanlı Hükümeti'nin Yemen'i istila ettiği tarihe kadar Yemen'de icra-yı hükümet etmiş olan İmamzadeler ile sair sadata hükümet tarafından icabı vechle bakılmamakta olup bu ise su-i tesiri mucib olan esbab cümlesinden bulunduğundan İmamzadeler ile hali zarurette bulundukları muhakkak olan seyyidlere emsali vechle tahsisatı münasibe itası ve bunların teşkilattan evvel ve sonraki hallerinde ibkaları.

13. Arazinin kuvve-i inbatiyyesinden bi hakkın istifade edilmek için eski usulde kalmış olan ziraatin usul-ü cedideye tatbikinin ahaliye gösterilmesi ve vasi ve her türlü ziraate elverişli olan ovalarda "artezyen" kuyularının kazılması ve merkezi vilayet ile liva ve kazalarda birer Ziraat Bankası şubelerinin teşkili ve Yemen vilayeti arazi-i cesimesinde medfun olan maadeni mütenevvianın meydana çıkarılması için keşfiyat ve ameliyat-ı lazımenin icrası zımnında aid olduğu nezaretlerin birer heyet-i fenniye izamı.

14. Her sınıf ahalinin pek ziyade münhemik oldukları tönbekinin inhisar altında bulunması bunun kaçak sureti ile girmesine sebep olduğu gibi bu yüzden silah ve mühimmat gibi memnu maddeler kaçakçılığı dahi yapılmakta olduğundan tönbeki inhisarının Yemen'de lagvı.

15. Şimendifer yolunun bir an evvel inşa ve ikmaline ikdam ve ihtimam olunması.

16. Asir sabık emiri merhum Ahmet Ayn evlad ve ahfadı ile Bacel emiri Ali Humeyde'nin evlad ve ahfadına münasip maaşlar tahsisatı ile taltif edilmeleri.

17. İkide bir muharebe ve mücadeleyi ve mükellefin fakr-ü zarureti ciheti ile Aden, Musarra Ber-issudan, gibi ecnebi diyarına firarlarını intac etmekte bulunan bakayanın affı. (Bu bakaya aslında birkaç defa tesviye edildiği halde bazı zalim memurlar tarafından ilmuhaberleri verilmedği cihetle mükelleflerin zimmetlerinde görünmekte olup şimdi tekrar istenmesi ve tahsil cihetine gidilmesi adalete mugayir olacağından her halde affı lazımdır.).

18. Vilayet, liva ve kazalarda sadat ve ulemaya tahsis edilecek mebaliğin istihkaklarına göre taksim ve tevziine ve aşair'in ihtiyacını tetkike ve bunların celb kulub-ı esbabının istikmaline memur olmak ve taraf-ı hükümetten tayin edilecek reisin taht-ı riyasetinde bulunmak üzere yerlilerden mürekkeb bir heyet-i teftişiye teşkili.

19. Gerek devr-i istibdad da ve gerek devr-i meşrutiyette devri menhus yadigarlarından bulunan memurların mezalim ve su-i idaresinden dolayı top ve tüfekle tahrib ve ihrak olunan kurra ve mezranın tamir ve ahalisinin iskanı için bazı vilayetlerdeki emsali vechle münasip mebaliğin tahsisi.

20. Bilumum kaçakçılığın men'i için vilayet sahillerinin icabı vechle kat'i surette muhafazası esbabının istikmali.[694]

Nisan ayı içerisinde Yemen idaresinde yaşanan değişimle bu kez Mehmed Ali Paşa Yemen'in yeni valisi olarak tayin edilmiştir. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, 1. Ordu-yı Hümayun Kumandanı Ömer Yaver Paşa, Emniyet-i Umumiye Müdürü Galip Bey ve diğer bazı zabitan tarafından uğurlanan Mehmet Ali Paşa 28 Nisan 1910'da Rus Kumpanyası Vapuru ve Portsaid yoluyla Yemen'e hareket etmiştir. [695]

Aynı tarihlerde Sadrazam Hakkı Paşa, Dahiliye Nazırı Talat, Maliye Nazırı Cavid Bey Efendi'lerle, Yemen Mebusları'ndan Mahmud Nedim, Miralay Seyyid Ahmed Bey'ler ve Seyyid Ahmed El Kebsi, Seyyid Hüseyin Abdülkadir ile Muhammed el-Mukhaffi Efendi'ler Bab-ı Âli'de toplanarak müzakerede bulunmuşlardır.[696] Uzun süre devam eden toplantılar sonucunda Mebuslar tarafından bazı çözüm önerileri üretilmiştir. Vilayetin ıslahına dair San'a ve Asir Mebusları tarafından Sadaret'e ve Dahiliye Nezareti'ne gönderilen layihaların 3., 7., 8. ve 11., maddelerinde; merkez vilayet ile kazalara mahalli ulema arasından ahali tarafından seçilip, ataması Osmanlı Devleti tarafından yapılacak maaşlı müftü tayin edilmesi ve merkez vilayet ile kazalara tayin edilecek belediye reislerinin de mahalli eşraftan ahalinin itimadını kazanmış kimselerden seçilmesi teklif edilmiştir. Belediye kanunu örf-i beldeye göre yeniden tanzim edilmeli ve belediye meclislerinin vazifeleri arasına sulh mahkemesi vazifesinin de ilave edilmesi ayrıca kabileler arasında yaşanan anlaşmazlıkların örf-i mahalli üzere halledilmesi için merkez vilayet ve kazalarda eşraf ve ulema ile aşiret reislerinden oluşan "*Musalaha-i Urban Meclisi"* adında bir komisyon teşkil edilip, bu komisyonlarda aza sıfatıyla kazaların jandarma kumandanları da bulundurulmalıydı. Komisyonun almış olduğu kararlar Hükümetce uygulanmalıydı. Ayrıca ikide bir muharebe ve mücadelenin yaratmış olduğu askerlik mükellefiyeti karşısında Aden, Masu'a ve Ber-ül Sudan taraflarına firar etmekte olan bakayanın affının lüzumlu olduğu beyan edilmiştir. Bilhassa da daha evvel birkaç defa bakaya meselesi ile ilgili düzenlemeler yapılmış olduğu halde memurlar tarafından ilmuhaberler şahısların ellerine ulaştırılmamasından kaynaklı koordinasyon bozukluğu sebebiyle hala askerlik vazifesi ile mükellef olarak görülen birçok kimsenin

---

694 Mahmud Nedim (AKDİLEK) Bey; **Arabistan'da Bir Ömür: Son Yemen Valisi'nin Hatıraları Veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı ?** (Derleyen: Ali Birinci), İsis Yay., İstanbul 2001, s. 126-129

695 *"Yemen Valisi"*, **Tanin,** 29 Nisan 1910, s. 3

696 *"Yemen İçin*", **Tanin,** 16 Mayıs 1910 (4 Mayıs 1326), s. 3

mağduriyeti önlenmeliydi. Mebusların layihalarının 10.,12.,16.,18.ve 19. maddelerinde ise; San'a, Kevkeban, Umran, Zimar, Yerim, Zafir, Hacce, Menaha, Mansuriye, Beytü'l Fakih, Reda, Zebid, İbb, Hudeyde, Zeydiyye, Taiz Asir'de Ebha ve Sabya'da bulunan camilerde Osmanlı fetihlerinden evvel te'sis edilmiş olup, masrafları İmam tarafından karşılanmakta iken, Osmanlı Hükümeti'nce buna devam edilmemesi üzerine talebe ve müderrisleri Sa'de, Şehhare, Huveş, Su'de ve Mısır taraflarına gitmiş olan ve bugün maaş ve masrafları İmam tarafından tedarik edilmekte olan medreselerin ihyasına çalışılması ve bunların ihtiyacı için gereken paranın vakıfların hasılatından karşılanması eğer bunlar da yetersiz gelirse Mal Sandığı'ndan münasip miktar meblağ tahsis edilmesi önerilmiştir. Mevcut medreselerin yeniden teşekkül ve idaresi için ise merkez vilayet ile liva ve kazalarda müftülerin başkanlığında mahalli ulema ve eşraftan birer komisyon teşkili ile San'a'da bir kütüphane tesis edilmeliydi. Bunların dışında hicri 1280 tarihinden Osmanlı Devleti'nin Yemen'i fethettiği tarihe kadar Yemen'de hüküm sürmüş imamzadeler, sadat ve ulemaya Osmanlı Hükümeti'nce gerektiği kadar değer verilmemiş olduğu iddia edilerek bir bakıma bu durumu telafi etmek için ve bundan sonrası adına emsal temsil etmesi amacıyla Asir'in eski emirlerinden olan merhum Mehmed 'Aiz'in, Bacel Emiri Ali Hamid'in evlad ve torunlarına maaş tahsis edilmesini ve vilayet ile kazalarda ki sadat ve ulemadan diğerlerine de hakları nispetinde bir meblağ taksim edilip dağıtılması beyan olunuyordu.[697]

28 Nisan'da Yemen'e gönderilmiş olan Mehmet Ali Paşa 21 Mayıs 1910 tarihinde San'aya varır varmaz Yemen'in meseleleriyle ilgilenmeye başlamış ve ilk iş olarak Hudeyde-San'a arasındaki ambarlardan San'a'ya çok miktarda mühimmat getirtmeye, ağır topçu kabilesi için derin kuyular kazdırtıp bunları da hububatla doldurtmaya başlamıştır.[698] II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Müşir Ahmet Feyzi Paşa'nın yerine göreve başlayan Tahsin Paşa, Sadrazam Kamil Paşa tarafından birçok talimat ve olağanüstü yetkilerle Yemen'e gönderilmiş bir isimdi. Hasan Tahsin Paşa, Sadrazam Kamil Paşa'dan aldığı talimatlar doğrultusunda İmam Yahya ile iyi geçinerek, küçük bir hadiseye bile meydan vermeden sükuneti muhafaza etmeye ve İmam'ı hoş tutmaya çalışan bir idareci portresi çizmekteydi.[699] Oysaki şimdi Hasan Paşa'nın ardından Yemen Vali ve Kumandanlığı'na tayin edilmesi uygun bulunan Mehmet Ali Bey'in Hasan Tahsin Paşa'nın aksine valiliği sırasında San'a'da eski sert uygulamalarla meseleleri bastırmaya çalışması İmam Yahya'nın zihninde Meşrutiyet idaresinden de istenilen sonucun elde edilemeyeceği şeklinde bir fikrin uyanmasında tesirli olmuştur.[700] Nitekim Mehmet Ali

---

[697] **BOA, DH. MUİ.** 1- 11/ 14 (Sadrazam tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen H: 27 Cumadelahire 1328/R: 22 Haziran 1326 tarihli yazı)

[698] Asaf Tanrıkut, **Yemen Notları,** Güzel Sanatlar Matbaası Ankara 1965, s. 52, **Tanin,** 23 Mayıs 1910 (10 Mayıs 1326), s. 3

[699] Mahmud Nedim Bey, **a.g.e.**, s. 121

[700] Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e**., s.92

Paşa henüz San'a'ya vardığı sıralarda; Yemen Mebuslarından Mahmud Nedim Bey, Vali Mehmet Ali Paşa ile yaptığı mülakat sonunda tüm iyi niyeti ve vatanseverliğine rağmen maiyyetindeki İttihatçı zabıtanlar olduğu müddetçe Mehmet Ali Paşa'nın başarılı olamayacağının kanaatine varmıştı. Zira bu İttihatçı zabitan İstanbul'dan aldıkları kuvvet ve salahiyetle Paşa'yı saymayarak istedikleri gibi hareket etmekteydi. Bu durum ise Yemen'de birden çok idarecinin hüküm sürmesine neden oluyordu. Mahmud Nedim Bey, bu çok sesliliği Yemen için felaket olarak nitelendirerek, bu endişelerinden Vali Mehmet Ali Paşa'ya da söz ettiğinde işin ilginç tarafı Vali'nin kendisi dahi içinde bulunduğu durumun farkında olarak *"Ne yapayım, başıma musallat ettikleri bazı zevat beni saymıyorlar, dinlemiyorlar keyfi mayeşa hareket etmek istiyorlar, mani olmaya kalkışsam büsbütün fena olacak. Ses çıkarmıyorum, bu da iyi değil, fakat çaresizlik içinde kaldım. Fırkacılığın asker arasına sokulması işte bu neticeyi verir fakat kime dert anlatabilirsin?"*[701] ifadeleriyle Mahmud Nedim Bey'i haklı çıkarırcasına yanıt vermiştir.

Yemen'den 26 Eylül 1910 tarihli gönderilen telgrafnamede; daha evvel gündeme gelen, Yemen'in cibal kısmının Zeydi İmamı'na terk edileceği yönündeki iddialar ve bu hususda İmam'ın murahhaslarıyla Dersaadet'de müzakere gerçekleştirilmesinin İmam Yahya'yı büyük ümidlere düşürdüğü fakat bir süre sonra bu iddiaların Osmanlı Devlet'i tarafından kabul edilmemesinin İmam'ın gözünde bu müzakerelerin İstanbul Hükümeti tarafından zaman kazanmak amacıyla yapıldığı duygusunu hasıl etmiş olduğundan bahsedilmekteydi. Üstelik son zamanlarda hızla Yemen'de bir bölük milli jandarma teşkili ve bu teşkilatın sağladığı faydalar, ahkam-ı şeriyye'nin ilanı, rüsum-ı müteferrikanın lagvı, askerin refahı için ihtiyaten erzak toplanması, San'a-Hudeyde yolunun tamirine başlanması, şimendifer inşasının kararlaştırılması vs. tarzındaki Yemen'i daha medeni hale getirecek pojelerin uygulamaya geçirilmeye çalışılmasının da İmam'ı son derece rahatsız ettiği biliniyordu. Kabileler üzerindeki nüfuzunu şiddet yoluyla tesis etmeye çalışan İmam bir defasında kabile fertlerinden 500 kişiyi rehine olarak almış, bunları Şehhare Kale'lerine ve El 'Azer'e hapsetmiştir. Üstelik İmam öyle ileri gitmekteydi ki kendisine ve emirlerine itaat etmeyen meşayih ve ukkal'i dahi gözünü kırpmadan katletmekteydi. Cibal kısmında İmam'ın fesad ocağı San'a' idi. Cibalde ne olursa İmam'a ihbar eden ve İmam'a bağlı olan seyyid ve fakihlerden destek alıyordu. İşte bundan sonra İmam, cibal kısmı'nın kendisine terk edileceğine dair iddiaların da sonuçsuz kaldığını fark edip harekete geçmiştir. Vilayetten gönderilen yazıda aynı zamanda Hükümetimizin 7.000 civarındaki terhis edilmesi gereken efradın terhisi ve yerine yeni askerlerin sevki konularındaki tembelliğinin sonucunun Yemen'deki ordunun kuvvetsizliğine neden olarak, İmam'ın tahrikine ve isyanına kolaylık

[701] Mahmud Nedim Bey, **a.g.e.**, s. 124-125

sağladığı ve şu an için erzak kafilelerine, yolculara, postaya henüz taarruz yoksada her tarafa cihadnameler göndererek, ahaliyi isyana davet edip, bulduğu her fırsatta kabilelerden yeni rehineler alarak fesadını günden güne attıran İmam'ın çeteler tertib edip, San'a, Ravza, Sinan Paşa gibi mevkilerde "Milli jandarma kuvvetlerinin katlinin helal olduğunu" ilan ederek memurları ve mevki kumandanlarını itlaf etmek programını hayata geçirmiş olduğu haber veriliyordu. Vilayet'in belirttiğine göre sahillerin muhafazası için sahillerde bazı noktalarda blokhavuzlar inşa etmek, sahilleri ganbot ve istimbotlarla takibe almak Hükümetin kararları arasında yer alıyordu. Hatta bu amaçla Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Müfid Bey sayesinde blokhavuzların inşa edileceği mevkiler tayin edilmişse de bunların inşası gayet müşkil olup inşaat tamamlanana kadar inşaat mahallerinde ihtiyaç duyulacak kuvvetin bulundurulmasına dahi imkan yoktu. İki senbuk yaptırılırsa da mavzerli olmadığından bunlardan da bir fayda beklemek mümkün değildir. Hukuki anlamda da Yemen'de ahkam-ı şeriyye ilan edilmiştir. Fakat şer'i hükümlerin bir kısmının icrası bir kısmının icra edilmemesi bilhassa temyiz ilamlarının uzun müddet beklemede kalması ahkâm-ı şer'iyye'nin tatbikine dair ahali arasında güvensizliğe ve Hükümetin bu konuda tutarlı bir yol takip etmediği şeklinde bir zannın doğmasına neden olmuştur. Ayrıca Yemen'deki kadıların cahilliği nedeniyle usul ve kanuna uygun olmayarak yazılan ilamların çoğu da Meşihat makamınca hükümsüz sayılarak iade edilmekteydi. Böylece ilamların tasdiki için Meşihat'a sevki ve oradan dönmesi halinde tekrar ilamların tanzimi gibi hukuksal süreçlerle uzunca bir süre meşgul olunması hukuk-ı nass'ın sürüncemede kalmasına ve Hükümetin nüfuzunun da tesirsiz kalmasına sebebiyet vermekteydi. Bu nedenle Vilayetin düşüncesine göre; muvafık olmasa dahi " bu gibi cahil bir ahaliye" medeniler muamelesinde bulunmaktansa en azından bir süreliğine olmak kaydıyla el, kol, ayak kesme gibi cezaların uygulanmasında tereddüd görülmemeliydi. Askerin durumuna gelince; Yemen'deki kuvvetler kısım kısımdır. Ordu alay mıntıkalarına taksim olunmuş, her bir mıntıkada ehemmiyet derecesine göre piyade ve topçu bulundurulmaya başlanmış olmasına rağmen yeni düzenlemeler bu uygulamanın tehir edilmesine neden olmuştur. Şu an bir takım mevkilerde seyyar olan kuvvetlerimizin pek zayıf halde olduğundan ve birçok kez nakliye hayvanatı, sıhhiye memurları, asker yağmurlukları, hasta arabaları, neccarlar, değirmenler, ganbotlara dair taleplerin Vilayet'ten İstanbul'a yazılmış olmasına rağmen hiçbir etki görülmemiş olduğundan bahsedilmekteydi. Şu aralık şayed askerimiz ve karakollara herhangi bir saldırı olursa, kuvvet eksikliğine rağmen kabileleri vurmak ve San'a Kazası'nda örfi idare ilan etmek mecburiyetinde kalınacağı için Hükümetin de bu durumu dikkate alarak, hazırlanan efrad-ı cedidenin birkaç vapurla kısa zamanda sevk edilmesi, bundan başka hem İmam'a karşı kuvvetli bulunmak hem de Taiz livasındaki asi kabileleri cezalandırabilmek üzere her taburda ellişer mekkari bulunmak şartıyla üç nizamiye alayının Taiz livası'na sevk

edilerek, İstanbul'da yapılan ıslahatın yavaş yavaş uygulanmaya başlanılması da Vilayet tarafından önerilmekteydi. Bunların yanında Yemen'e efrad-ı cedide, sıhhiye memurları, sahiller için ganbot ve römorkörler, semerli nakliye hayvanatı, top çeker esterler, ihtiyat akçesi, değirmenler, portatif birkaç projektör, asker yağmurlukları vs. gibi ihtiyaç duyulan maddelerin sevk edilmesi talep edilmekteydi.[702]

İmam'ın bazı kabilelerin ileri gelenlerine cihad çağrısında bulunarak, bunları tahrike devam ettiği bilinmekteydi. İmam'ın mektup gönderdiği bu isimlerden birisi de Yemen Valisi'nin tahriratından öğrendiğimize göre; Muhsin İbn Yahya el-Cabbari isimli kimsedir. Bu kimse on, on iki sene önce nahiye müdürlüklerinde çalışmış ve ardından İmam'ın da etkisiyle olsa gerek Osmanlı Devleti'ne karşı şekavet yolunu seçmiştir. Muhsin bu gün Seyyid Yahya'nın Havlan'da bulunan mukaddemisi Seyyid Abbas'ın yanında hizmet etmektedir. İmam meselesinde hükümet olarak Muhsin'in de tekrar geri kazanılmasına çalışılmışsa da bundan herhangi bir netice alınamamıştır. Öyle ki İmam Yahya propaganda aracı olarak dağıttığı mektuplarda Türkler'i din düşmanı olarak tanıtarak, İstanbul Hükümeti'ne hizmeti olanların bilhassa da jandarmaların katl edilmesini emretmekteydi. Hatta sekiz on gün evvel yine İmam'ın yönlendirmesi sonucunda San'a'da bir camide bir jandarma, namaz kıldığı esnada hançerlenerek öldürülmüştür. Bu olay cihad için teşebbüs ve tahriklerinden bir an bile geri durmayan Seyyid Yahya'nın emirlerinin Zeydiler'in büyük çoğunluğunca sorgusuz sualsiz nasıl kabul edildiğinin açık bir göstergesiydi.[703]

1910 yılının ekim ayının ortaları itibariyle İmam'ın milli taburları ve jandarmaları itlaf etmelerine dair kabilelere emirler yağdırmaya devam ettiği bir sırada, henüz İmam tarafından öldürtülen jandarmanın katili dahi meydana çıkarılmamıştı. Yemen'e yeni birliklerin yollanmaması nedeniyle 323'lülerin terhisi yapılamamaktaydı. Bundan istifade tahriklerine devam eden İmam; Avlan, Taiz, Hacce, San'a, Hudeyde yolu ve San'a civarında isyan başlatmak için on dört seyyidle, dört Arap mukaddemi seçmiştir. Bunlar almış oldukları ortak karar gereğince 14 Ekim 1910 tarihinde şekavete başlayacaklarını planlamış olmalarına rağmen; bu şekavet hububat meselesi nedeniyle 30 Ekim 1910 tarihine ertelenmiştir. Bu arada İdrisi'de tihame'deki nüfuzunu genişletmeye devam ediyordu. Hatta Hacce'ye kadar olan bütün tihame'yi kendisinin telakki ediyordu. Bu sebeple Yedinci Ordu Kumandanı Mehmet Ali Paşa ordunun takviyesi için ya bir sene taburlarda hizmet etmiş askerlerden yahud yeni efrad arasından seçilecek 12.000 asker ile birlikte ihtiyat akçesinin acilen Yemen'e gönderilmesini istemekteydi. [704] Hakikaten boş durmayan İdrisi, Luhayye Kazası'na tabi A'zat

[702] **BOA, BEO** 3816/ 286155, (Yemen Vilayeti'nden alınan 13 Eylül 1326 tarihli telgraf suretidir.)
[703] **BOA, BEO** 3816/ 286155, (Yemen Valisi'nden 14 Teşrinevvel 1326 tarihinde gelen tahrirat suretidir.)
[704] **BOA, BEO** 3816/ 286155 (San'a'da bulunan Yedinci Ordu Kumandanı Mehmet Ali Paşa'dan gelen 6 Teşrinevvel 1326 tarihli telgrafnamenin sureti)

kabilesi yanına adamlar göndererek, tahsilata başlamış ve Zahre'ye civar mevkilerden cebren rehineler toplamaya başlamıştır. Hacur erzak nakliye müteahhidi ve A'zat Şeyhi Seyyid Hadi dahi tahsilat ve rehine için İmam Yahya tarafından tazyik ediliyordu. Kabilelerden Beni Mervan kabilesine de harbe hazırlık emri verilip, para ve cebhane toplanmaya başlanmış ve Harazdi, Beni Şil ve Na'işer'den yüzer devenin hazırlanması, telgraf hatlarının kesilmesi emr edilmiştir. Yine Midi, Cizan müfreze zabıtlarının malumatından anlaşıldığına göre gece saat ikiden sonra Sabya'ya girişler yasaklanacak ve taaruzda bulunanlar ise katl olunacaktı. Yedinci Ordu Kumandanı Mehmet Ali Paşa bu hususta yeterli kuvvetimiz olmadığından ordu birliklerimizin sadece vukuatı takip etmekle yetindiklerini bildirip, İmam'ın tahrikleri sırasında Seyyid İdrisi'nin de tihame'de nüfuzunu güçlendirmeye çalışmasını her iki isim arasında bir münasebetin mevcudiyetine delil olarak kabul etmekteydi.[705]

İmam Yahya'nın 30 Ekim'de şekavete başlayacağı haberi üzerine askeri anlamda ordunun takviye edilmesi amacıyla bir miktar efrad-ı cedide ile ihtiyaç akçesinin gönderilmesinin gerekli olduğu Yedinci Ordu Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne iletilmiştir. Bu talep üzerine bir taraftan efradın süratle sevki uygun bulunmuşsa da diğer taraftan her türlü ihtimale karşı San'a ve diğer icab eden mevkilerde bir aylık zahire depolanması ve mal sandıklarında ihtiyaten meblağ bulundurulması da elzem bulunduğundan, Yemen Defterdarlığı'yla iletişime geçilerek işin mali boyutunun görüşülüp, vilayet için gerekli olan meblağın gönderilmesi düşünülmüştür. Bu hususta meselenin muhatabı olarak Maliye Nazırı'nın Yemen Defterdarlığı ile yaptığı yazışmalar sonucunda, Vilayet Defterdarlığı'ndan alınan telgrafnamede; Yemen Vilayeti Kumandanlığı'nca talep edilen altı aylık ihtiyat zahiresi için yedi milyon Osmanlı Lirası ve bu zahirenin gerekli mevkilere nakli için dahi bir milyon üç yüz bin kuruşun talep edilmekte olduğu bildirilmiştir. Ancak sene-i haliye muvazene-i umumiyesinde bu tarz zahire idharı ve mal sandıklarında lüzümundan fazla olarak ihtiyat akçesi bulundurulması için herhangi bir düzenleme bulunmadığından, bu konuda hazinece bir uygulamaya imkan görülememiş olduğundan Yemen Vilayeti'nin askeri, mülki masraflarının karşılanması esnasında Yemen'in kendi varidatından karşılamaya yeterli gelmeyen miktarların hazinece nakden ve muntazam şekilde gönderilmesi uygun bulunmaktaydı.[706]

Bu sırada henüz Temmuz 1910 tarihinde Meclis-i Mebusan tarafından çıkartılan özel bir yasa ile Hüseyin Kamil (Ertur) Efendi Yemen ve Asir'in vilayet ve ilçelerinde mahkemelerden çıkacak karar ve belgelerin incelenmesi, oralardaki yargıçların teftişi işiyle görevlendirilmiştir. Ancak ne var ki, yeni yasa temmuz ayı itibariyle Meclis'den çıkmış olmasına rağmen Hüseyin Kamil Efendi'ye verilecek yolluğun da Meclis'ce saptanması gerektiği için henüz Üsküdar

[705] **BOA, BEO** 3816/ 286155 (Yedinci Ordu Kumandanı Mehmet Ali Paşa'dan mevrud 9 Teşrinevvel 1326 tarihli şifre telgrafname sureti.)
[706] **BOA, BEO** 3816/ 286155, (Maliye Nazırı'nın H. 6 Zilkade 1328/ R. 26 Teşrinevvel 1326 tarihli yazısı)

Yargıçlığı'ndan yeni ayrılmış olan Hüseyin Kamil Efendi maaş dahi alamadan Ekim ayına kadar İstanbul'da beklemek zorunda kalmıştır. Neticede Kasım 1910'da İskenderiye'ye giden bir Rumen Vapuru'na binerek Yemen'e hareket edebilmiştir.[707] İmparatorluk merkezine mesafe olarak uzaklığı ve iletişim araçlarının eksikliği nedeniyle bu bölgelerde adaletin hızla yerine getirilmesi olanaksızlaşıyordu. Ayrıca bahsedilen bölgelerde çeşitli mezheplerden insanlar yaşıyor ve herbirine kendi din ve mezhebine göre bir yargılama uygulamak gerekiyordu. İşte bu yeni yasa gereği, Hüseyin Kamil Efendi aksaklıkları yerinde görecek, gerekli önlemleri alarak işleri yoluna koyacak ve hızlandıracaktı. Ayrıca yasa gereği Hüseyin Kamil Efendi, Yemen Vilayet Merkez Yargıcı ile yanında götüreceği kimi memurları bizzat seçme hakkına sahip olacaktı. Bu amaçla Kamil Efendi ilk olarak Bitlis Yargıcı Esad'ı 7.500 kuruş aylıkla Yemen Merkez Yargıçlığına, eski Zıllateyn Yargıcı Hamdi'yi ise 3.000 kuruşla kâtipliğe atamıştır. Hüseyin Kamil'in kendi maaşı da yüz altın yani 10.000 kuruştur. [708]

Hüseyin Kamil Efendi esasında Yemen'de boşuna kan akıtıldığını, boş yere para harcandığını ve içinde bulunulan karmaşık koşullar ile eldeki olanaklara bakılırsa başarıya tenkil yoluyla ulaşılamayacağını düşünenlerdendi. Kamil Efendi bu konuda İngiliz denetimindeki Aden'i, Fransa denetimindeki Cibuti'yi ve İtalya kontrolündeki Musavva'yı örnek olarak göstermekteydi. Çünkü buraların halkı Avrupalı devletlerin yönetiminde olmalarına karşın herhangi bir ayaklanma girişiminde bulunmuyordu. Avrupa dünyası buralarda yollar, okullar, fabrikalar yaparak kendileri ile beraber halka da kazanç sağlamaktaydılar. Bu sayede hem gelişen hem kazancı artan halkın yerel şeyhlerin baskısından kurtulması daha kolay olmaktaydı. İşte bu sebeple Kamil Efendi bizim de pekala onlar gibi yapabileceğimizi ve kazançlı çıkabileceğimizi iddia etmekteydi. Ayrıca Yahya'nın imamlığını kabul etmekle büyük bir şey yitirmiş olmazdık. Kamil Efendi bu düşüncelerini Yemen'de görevlendirileceği kesinleştikten sonra Kara Kemal ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'ye de açıklamıştı. İstanbul'dan ayrılmadan önce Hüseyin Kamil Efendi, Talat Bey ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Her iki taraftca da içeriği gizli tutulması uygun bulunduğu iddia edilen bu görüşmede, Hüseyin Kamil Efendi'ye düşünceleri dahilinde hareket etmesinin yerinde olacağı, Yemen'deki sorumlu ve ilgilileri bu konuda ikna etmesi gerektiği ve İmam Yahya ile yapacağı görüşmeleri de bu düşünceleri çerçevesinde yönetmesinin muvafık olacağı yönünde talimat verilmiştir.[709]

---

[707] Hüseyin Kamil Efendi'nin Yemen yolculuğunun ayrıntıları için bkz. Esat K. Ertur, **Tamu Yelleri: Emekli Yargıç Hüseyin Kamil Ertur'un Anıları,** TTK. Yay., Ankara 1994, s. 82- 83

[708] Ertur, **a.g.e**., s. 82,

[709] Ertur, **a.g.e.**,s.87-88; Hüseyin Kamil Efendi'nin, Yemen'in durumuna dair şu tespitleri mühim kabul edilebilir; "...Hilafetmiş! Yemen'de kim tanır İstanbul'daki Halife'yi. Yerli bir imam çıkmış, sülaleden Halife olduğunu iddia eder. Halk oralıdır ve imam, İstanbul'daki Halife'den daha yakındır. Doğaldır ki, yakındakine boyun eğecektir. İstanbul'a vergi mi verecek? Ne vergisi? Vergi alınacaksa bunu daha yakında olan İmam daha kolay alır. İstanbul'daki Halife'de hem İmam'a hem de oraya gönderdiği memur ve askerlere, öz halkının

Aralık 1910 tarihinde Yedinci Ordu Kumandanı Mirliva Mehmet Ali Paşa Vilayet'den gönderdiği yazısında; İmam Yahya ve Seyyid İdrisi'nin eş zamanlı hareketleri ve işbirliği içinde olduklarını haber veriyordu. San'a'nın yakınındaki Ravza kasabası kenarındaki karakol binasına ateş açılmış ve bina yıkılmış, askerden de yalnız üç nefer yaralanmıştır. İmam Yahya'da bu sırada telgraf hatlarını kesmekle meşgul olurken aynı zamanda San'a ve civarındaki karakollara ateş ederek, Türkler'i düşman olarak tanıtıp ahaliyi Osmanlı Devleti aleyhine cihada teşvik etmekteydi. Bu tahrikler neticesiyle de cihad ve İslamiyet adına başlattığı cinayetlerine gün be gün yenisini eklemeye devam etmekteydi. Aralık ayı itibariyle de Havlan ve civarında isyanlarından bir yenisini daha başlatmıştır. Mevcudu 1500'e ulaşan eşkıya toplu halde Havlan'a gitmiştir. Eşkıya çetelerinin bir kısmı da Haşed mıntıkasında, geçtikleri kabilelerden yardım isteyerek, sürekli şekilde mevcutlarını arttırmaya çalışmaktaydılar. Havlan'a giren çeteler Taiz'in Zeydiler'le meskun mevkilerine gidip, bunları kıyam ettirmek için örgütlemeye başladıktan sonra ardından Nevahi Tis'a hududuna sarkarak, topladıkları diğer eşkıyalarla beraber Hacce, San'a mevkileriyle San'a-Hudeyde yoluna taarruz etme hazırlığındaydılar. Bu sırada Seyyid İdrisi de Asir'i tamamen Luhayye Cizana kadar Yemen tihamesi kabileleriyle nüfuzu altına almıştır. Hacur ve Luhayye Cizanı'nın su kuyuları yolunu kesdirmiştir. İdrisi'nin de başta beş, altı bin civarında eşkıya topladığı, Zeydiyye ve Hudeyde'ye doğru nüfuzunu yaymaya başladığı gerçektir. Mehmet Ali Paşa'ya göre İmam Yahya veya İdrisi'den herhangi birisi harbe başladığı takdirde, diğerinin de buna iştirak edeceğine şüphe yoktur.[710] Yedinci Ordu olarak İdrisi ve İmam Yahya tehlikesi karşısında bazı mevkilerden askerimizi çekmek suretiyle Şebam, San'a, Zimar mıntıkalarından da birer miktar kuvvet toplanmış ve bir taraftan da imkan dairesinde hücuma geçilmiştir. Bir tabur seri ateşli batarya ile iki makineli tüfek Hudeyde'ye, bir bölük süvari de Zeydiye'ye gönderilmiştir. Gerekli görüldüğünde de saldırıya geçilmeye hazırlanılmaktaydı. Ancak Yemen'deki ordumuz gerekli takviye yapılmadan İmam ve İdrisi'nin her ikisi ile hatta bir kıyam halinde bir tanesi ile dahi uğraşacak kuvvetde değildi, sadece geçici önlemler alabilecek seviyede idi. Bu nedenle Mehmet Ali Paşa, ordunun takviyesini talep etmiş ve dikkat çekici bir şekilde Yemen'deki meseleler hakkında Yemen Mebuslarının asla haberdar edilmemesini Dahiliye

---

boğazından keserek, gırtlağını sıkarak elde ettiği paraları Yemen'in taşına toprağına gömer. Neymiş? Çünkü Padişahmış ve Halifeymiş! İmam hem halktan hem Padişah'tan hem İngiliz'den altınları alır, gene de nerede bir taş varsa üstüne çıkar, "Halife benim" diye bağırır. İstanbul'daki Halife'nin kendisine karşı gönderdiği askerleri de arkadan vurur. Zavallı Anadolu Türk'ü, sıcaktan, Arab'ın kurşunundan, açlıktan, hastalıktan kırılır.Tabur tabur Türk askeri bu yolda şehit olur, analar, babalar evlatlarını yitirirler. Yemen Osmanlı tarihinin bir yüz karasıdır. Usu başında biri çıkıp da padişahlara: "Bu Yemen'den hayır yoktur, boş yere Türk evlatlarını, Türk parasını bu uğursuz yerde harcamayın." demez, diyemez. bkz. Ertur, **a.g.e.**, s. 87

[710] **BOA, BEO** 3816/ 286155 (San'a'da bulunan 7. Ordu Kumandanı Mirliva Mehmed Ali Paşa'dan gelen 21 Teşrinsani 1326 tarihli telgrafname)

Nezareti'nden bilhassa istemiştir.[711]

Yemen'deki Mehmet Ali Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği yazıların bir kısmında özellikle İmam Yahya ile İdrisi'nin ortak hareket ettiği yönünde iddialarda bulunulmuştu. Bu iki asinin eş zamanlı hareketi böyle bir ihtimali düşündürmüştür. Tabi olarak her ikisinin de Osmanlı Devleti'ne karşı olan aleyhtar tutumlarının birbirlerinin işlerini ve hazırlıklarını kolaylaştırmış olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Oysaki İmam ile Seyyid İdrisi'nin geçmişten gelen husumetleri düşünüldüğünde ve her ikisinin kabile geçmişleri nedeniyle kendi reisliklerinin peşinde oldukları da hesaba katıldığında bu ikilinin uzun bir müddet dostluk kurması ve ortak bir amaç etrafında buluşmaları gibi bir durumun söz konusu olamayacağı görülmekteydi. Nitekim Aralık ayı içinde Hacce Kaymakamlığı'ndan gönderilen bir tahrirat bunun en açık kanıtıydı. Tahrirattan anlaşıldığına göre; Hacce'nin tihame kısmındaki bedeviler tarafından [ki bu bedeviler 1325 senesinde Ttihame'de zuhur eden çatışmada Seyyid İdrisi'nin tarafını tutmuşlar ve Seyyid İdrisi'nin her bir emrine itaat etmek üzere tihame'deki diğer kabilelerle beraber yemin etmişlerdir.] Sük'ülhasib'in bir saat uzağında ve kuzeybatısında bundan beş ay önce Sük'ül-hasib pazarı yerine "Perim" isminde yeni bir pazar kurulmuştur. Yeni kurulan bu pazara, on gün evvel Seyyid İdrisi'nin vekili olan ve "Va'fat" da oturan Kadri ismindeki kadı gelerek, birtakım nidalarda bulunmuştur. Bunun ardından İdrisi'nin taraftarı olan urbanın geneli de bundan böyle "Pazar ve diğer yerlere gidecek olanların evvela Cenab-ı Hakk'ın daha sonra da Seyyid İdrisi'nin korumasında bulunduğunu ve hak olan zekatın bir kısmının himayeye muhtaç olan fakirlere diğer bir kısmının ise Seyyid İdrisi'nin vekili Kadı Kadri'ye gönderilmesini" ilan etmiştir. Bu hadiseden bir süre sonra bahsedilen bu Seyyid İdrisi'ye bağlı bedevilerden İmam Yahya'ya ait zekatı tahsil etmek için bu kez İmam'ın adamlarından Seyyid Abdullah ve biraderi Seyyid Yahya isimli şahıslar refakatlerindeki elli asker ile on beş gün önce gelmişler ve Seyyid Abdullah, Şeraib? uzlesine tabi Cebel-ü Harre'de? ve biraderi Seyyid Yahya ise Şekadere nahiyesine tabi Kal'a-i Hamide mevkiinde bulunan bedevilerden İmam adına zekat tahsil etmek istemişlerse de bedeviler zekat vermekten kaçınarak, zekat verilip verilemeyeceğine dair Seyyid İdrisi'ye yazıyla danışılacağı ve ancak buradan alınacak cevaba göre İmam'ın adamlarına tahsisat yapılabilmesinin mümkün olabileceği yanıtını vermişlerdir.[712] Görüldüğü gibi Hacce Kaymakamlığı'ndan alınan bu malumat bize İdrisi ve İmam Yahya arasında nüfuz hakimiyeti meselesi açısından büyük bir rekabet olduğunu göstermiştir. Şüphesiz ikili arasındaki rekabetin en zarar göreni ahali olmuştur.

---

[711] **BOA, BEO** 3816/ 286155 (San'a'da bulunan 7. Ordu Kumandanı Mirliva Mehmed Ali Paşa'dan gelen 21 Teşrinsani 1326 tarihli telgrafname)

[712] **BOA, BEO** 3816/ 286155 (Hucca Kaymakamlığı Vekaleti'nden gönderilen R:19 Eylül 1326/M:2 Ekim 1910 tarihli tahrirat sureti.)

3.5 1910 İsyanının Patlak Verişi ve Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen'e Gönderilerek San'a'nın Kurtarılışı

1911 yılı başında 3 Ocak'ta Yemen Vilayeti'nden İstanbul'a gönderilen yazıda; dört aydan beri Yemen'in cibal kısmında Seyyid Yahya'nın, Asir ve Tihame yönünde ise Seyyid İdrisi'nin hareketlerinin artttığı, bu nedenle ordunun takviyesinin lüzumlu olduğu bildirilmiş olmasına rağmen, meseleyle hakkıyla ilgilenilmediğinden üstelik İstanbul'dan Yemen'e yapılacak yolculuğun aylarca sürdüğü herkesce malum olduğu halde, istenilen vakitten çok sonra yeni askeri birliklerin sevkine başlanılmasından şikayet ediliyordu. Vilayeti bu derece endişelendiren, Yemen'de şu sıralarda San'a sancağı'ndaki kabilelerin tamamının İmam'a meyletmiş olmasıydı. Öyle ki Yerim Kazası dahilinde iki gün süren çarpışmalardan sonra mevkilerini terk eden eşkıyadan Şıbka, Hacce, Ans Kazaları'na Umran tarafına, Havlan ve Bilad-ı Rica-ül ma' nahiyelerine çeteler sevk etmekte olan İmam karşısında ahali arasından hiç kimse ses çıkaramamaktaydı. İmam'ın bu hareketten maksadı San'a-Hucca, San'a-Taiz yollarını kesmek ardından Yemen'de genel bir isyanın fitilini ateşlemekti. Üstelik Luhayye-Hacur yolu da İmam kuvvetlerince kapatılmıştı. Ordunun ise bu yolu açmaya ve cibalde asayişi sağlamaya yetecek kuvveti bulunmadığı için durum daha vahim hal almadan nakliye hayvanı ve beraberinde hiç olmazsa üç alay askerin dahi gönderilmesi gerekiyordu.[713]

Meseleye dair taleplerinin İstanbul Hükümeti tarafından dikkate alınmadığına yönelik Yemen Vilayeti'nin şikayetlerinin artması karşısında 7 Ocak 1911'de Vilayet'e cevabi olarak gönderilen telgrafda Bab-ı Âli'nin kesin müdahalede bulunamayışının nedenleri izah edilmiştir. Buna göre; Arnavutluk'daki askeri harekatın henüz neticelenmemiş olması, ayrıca çeteler hadisesinin devam etmesinden dolayı Rumeli'den dahi Yemen için asker tedarik edebilmek mümkün olmadığı ve bunun haricinde hükümetin bir taraftan Havran isyanın henüz yeni yatıştırıldığı bir sırada Kerek'deki hadiseyle meşgul olmak zorunda kalması nedeniyle Anadolu'dan da Yemen için kuvvet ayırabilmesinin mümkün olamayacağı, bununla beraber Bulgaristan'la akd edilmeye çalışılan ticaret antlaşması nedeniyle Bulgaristan'ın müşkilat çıkarmaya hazırlanma ihtimaline karşılık ilkbahara doğru devlet olarak askeri anlamda tedbir almak zorunda kalınacağı olasılığının da hesaba katılmasıyla, şu aralık Asir'in maruz olduğu çaresizlik karşısında, talep edildiği şekilde üç alay gibi büyük bir kuvvetin Yemen'e tertib ve sevkinin mümkün olamayacağı yanıtı verilmiştir. Bunun yerine daha evvel izin verilmiş olduğu şekilde nizamiye taburlarındaki eksiğin yerliden ve Şafi'lerden asker kaydedilmek suretiyle çözümlenmesinin daha uygun olacağı bildirilmiştir.[714]

---

[713] **BOA, BEO,** 3410/ 255735 (Yemen Vilayeti'nden Alınan R. 21 Kanunıevvel 1326/ M. 3 Ocak 1911 tarihli Telgrafname)

[714] **BOA, BEO,** 3410/ 255735 (Yemen Vilayeti'ne çekilen R. 25 Kanunı Evvel 1326/ M. 7 Ocak 1911 Tarihli Telgrafname)

İstanbul yönetiminin de bahsettiği şekilde, zor durumda kalındığında, merkezden asker sevk edilinceye kadar yerliler arasından asker ihtiyacını karşılamaya çalışmanın kısa vadede yararlılıkları olacağı düşünülebilir, fakat yerli ahaliden asker kaydederek, daha sonra bunları yine kendi ahalisine karşı silah kullandırtmak uzun vadede akıllıca bir çözüm önerisi değildi. Üstelik böyle bir uygulamanın doğuracağı sakıncalar Yemen Vilayeti'nce de biliniyordu. Nitekim sırf Zeydilerden müteşekkil bir nizamiye taburundaki 70 kişi silahlarıyla beraber Perim çarpışması sırasında kaçmışlardı. San'a-Hudeyde yolu üzerindeki Mesacid karyesinde bir mülazım kumandasında ikame ettirilen yerli elli kişi 12 Ocak 1911'de Asir'de vukubulan çarpışmada silahlarıyla beraber eşkıyanın tarafına geçerek, askerimizle çarpışmışlardı. Yine San'a dışındaki 15 kişilik milli karakoldaki askerler de daha birkaç gün önce silahlarını da yanlarına alarak bulundukları mevkileri terk edip, eşkıya'nın tarafına geçmişlerdir. Böylece daha evvel birçok kez şahit olunan bu menfi hadiseler, Yemen'deki vali ve kumandanlığın zihninde de "Zeydilerin hain oldukları ve asla itimad edilemeyecekleri" fikrini uyandırmıştı.[715]

Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin San'a Birinci Kulubü tarafından bir takım broşürler yayınlanmış ve dağıtılmıştır. Dağıtılan broşürlerin birisinde savaştan başka bir yol olmadığı halka ve yöneticilere telkin edilmekteydi. "Miftah-ı Hakikat"(Gerçeğin Anahtarı) adlı bir broşürde yer alan ve oldukça manidar olan bir kesit şöyledir; *"...Yemen Arap Yarımadası'nda siyasal konumu dolayısıyla çok önemli bir bölgedir. Vatanımızın geneli bakımından her parçası belki bir zerresi bizim için çok değerlidir. Dünya üzerindeki üç dört yüz milyon İslamı, dinsel duygularıyla bağlı oldukları tek yer, yüce İslam hilafetinin merkezi İstanbul iken, Yemen'de İmam adını taşıyan Yahya, halkın bilgisizliğinden yararlanarak, Zeydi mezhebini öne sürmekte, geçersiz birtakım iddialarla Yemen'de "emirülmü'minin" olmak, böylece bağımsızlık kazanmak istiyor. Bu ünvanı gösteren bir de mühür kazdırarak kullanmakta olduğu gibi, bayram ve cuma namazlarında kendi adına hutbe okutuyor, ayrıca para bastırıyor. Adıgeçen Yahya ,...bu girişiminin bütün Müslümanlara karşı bir hainlik olduğunu algılamıyor. Zira, tarihte geçmiş facialarının her Müslümana, her Osmanlı'ya kanlı gözyaşları döktürecek...kanlı sayfalarını açarsak, Tataristan'ın, Kafkasya'nın Dağıstan'ın, Tunus'un, Cezayir'in Fas'ın ve daha nice Müslüman ulus ve ülkelerinin böyle parçalanmalar yüzünden ne gibi kötülüklerle karşılaştıkları kolayca anlaşılır. Öyleyse Yahya ve yandaşları, altıyüz küsur yıldan beri, İslamlık ve insanlık dünyasında yaptığı büyük hizmetlerle ünlü yüce İslam halifeliği ve büyük Osmanlı saltanatı karşısındaki şu tutumlarının nankörlük olduğunu ve dünyada cezalanmaktan kurtulsalar bile, ahirette çok şiddetli cezalarla karşılaşacaklarını*

[715] **BOA, BEO,** 3410/ 255735 (San'a'dan Yemen Vali ve Kumandanlığından mevrud 20 Kanunısani 1911 tarihli şifre telgrafnamenin suretidir.)

bilmelidirler. Yemen halkı da, yasal Meşrutiyet döneminin eşitlik ve kardeşlik ilkelerine, namuslu subaylarımızın adaleti yerine getirmek için kınlarından çekilmiş kılıçlarına, fedakar askerlerimizin hak yolundaki kahramanlık ve yürekliliklerine sığınmalıdır. Çünkü kurtuluşa ve mutluluğa giden yol ancak yasalara boyun eğmek ve birlik içinde olmaktır."[716]

Yemen'de tekrar başlayan İmam'ın kıyam haberi üzerine Osmanlı Devleti isyanı bastırmak için Talat Bey'e sunulan öneriler doğrultusunda, Abdullah Paşa'nın yerine Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanlığı'na Erkân-ı Harbiye Reisliği görevi de devam etmek şartıyla, Yemen ahvaline vakıf bulunan Ferik Ahmet İzzet Paşa'nın tayin edilmesine karar vermiştir.[717] İzzet Paşa'nın Yemen'e gönderilmesinde vilayeti yakından tanıyan bir isim olmasının etkili olduğu inkâr edilemezse de elbette tek sebep bu değildi. Bunun haricinde o sıralarda İstanbul'daki siyasi ve askeri elitler arasında süren fikir uyuşmazlıklarının da Paşa'nın Yemen'e gönderilişinde etkisi olduğu iddia edilmekteydi. Nitekim İzzet Paşa'nın kendisinin dahi Yemen'de bulunduğu sırada İsmet Bey ile yaptığı konuşmalarda; bulunduğu şartlar içinde İstanbul'da istediği gibi çalışamadığından, hiç olmazsa vatanı müzmin Yemen derdinden kurtarmaya muvaffak olmayı tercih ettiğini [718] söylemiş olması da bu iddiaları haklı çıkarmaktaydı. Neticede görevine râzı olan ve Yemen Hareket Ordusu Kumandanlığı'na getirilen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İzzet Paşa 14 Şubat 1911'de Bâb-ı Âli'ye gelerek Meclis-i Vükela'nın Yemen meselesi hakkında ceryan eden müzakerelerinde hazır bulunmuştur. Toplantıda alınan ortak karar gereğince, İzzet Paşa'nın Cumartesi günü Yemen'e hareket etmesi planlanmıştır.[719] Meclis-i Vükela'da kararlaştırıldığı şekilde 18 Şubat 1911 Cumartesi günü saat 11.00'da Hamidiye Kruvazörü ile Yemen'e hareket edecek olan İzzet Paşa'nın emrine nizamiye ve redif olarak 40 tabur piyade, 10 dağ bataryası, 1 hafif obüs bataryası, 10 bölük makineli tüfek ile karargah heyeti de verilerek son derece geniş yetkilerle donatılmıştı. İzzet Paşa'nın refakatindeki karargah heyeti içinde; Erkân-ı Harbiye ümera ve zabıtanından Miralay Ahmed Hamdi, Miralay Avni, Binbaşı Asım, Binbaşı Ali Fuad (Erden), Kolağası Kadri, İsmet (İnönü), Alaeddin, Yüzbaşı Salih (Omurtak), Saffet (Arıkan), Kruvazör Komutanı Kolağası Rauf (Orbay), Nazım Bey ile Mümtaz Kolağası olup Erkân-ı Harbiye hizmetine tayin edilen Aziz Bey, Yüzbaşı Bekir, Mülazım Reşid ve Fuad Efendiler gibi seçkin isimler yer alıyordu. Mevcut heyette yer alan bu isimler ileride tespit edilecek vazifelerine göre gruplara ayrılarak Asir ve Yemen'in bazı noktalarına memur edilecektir. Ayrıca heyetin hesaplarına göre 15 güne kadar Yemen'de askeri harekata başlanacak ve bir ay

---

[716] Ertur, **a.g.e.,** s. 88- 89
[717] *"Kumandan"*, **Tanin,** 14 Şubat 1911 (1 Şubat 1326), s. 1
[718] Nurer Uğurlu, **Yemen; Savaşanlar Anlatıyor**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2007, s. 72
[719] **Tanin,** 15 Şubat 1911 (2 Şubat 1326), s. 1

sonra da San'a'nın muhasarası kaldırılacaktı.[720] Hamidiye Kruvazörü'nde yer alan tüm kişiler istisnasız olarak seçkin ve vatana hizmetleri görülen isimlerdi. Bunlar arasında bir isim vardır ki o isim İsmet Bey idi. İsmet Bey, Yemen işi için seçilişini ve bu görevi kabul edişini şöyle anlatmaktaydı; *" Bir gün Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'dan hususi bir mektup aldım. Paşa, Yemen harekatına kumanda etmek üzere gideceğini ve erkan-ı harbiyesine beni de almak istediğini teveccühlü bir amir ifadesiyle söylüyor ve muvafakatimi istiyordu. O zamanki anlayışımla bana ağır gelen şey, mektepden beri idealim olan bir Rumeli harbinde vazife görmek imkanım kayboluyor düşüncesi oldu."* Böylece İsmet Bey, İzzet Paşa'nın ilk teklifi sırasında gönlünde Rumeli'de bir savaşa katılmak olmasına rağmen, almış olduğu askeri terbiye gereği harb vazifesi yapacağı yeri seçme hakkının olmadığının farkında olarak, Yemen'e tayin edilmesini pek tabii ve şerefli bir vazife telakki edecek istidatta olduğunu temin edip, Paşa'nın kendisine gösterdikleri itimada şükranlarını arz ederek, Yemen görevi için hazırlıklara başlamıştı.[721] Gerek Harbiye Nezareti gerekse İzzet Paşa olsun Yemen'e gönderilecek heyette yer alacak isimlerin seçiminde büyük özen göstermişlerdir. Öyleki, heyetin hazırlıkları esnasında Viyana Ateşemiliteri Enver Bey'in gönüllü olarak Yemen'e gitmek üzere Harbiye Nezareti'ne yaptığı müracaat ile Ermeni Patriği tarafından vuku bulan başvuru kabul edilmemiş, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa; Ermeni dahil hiçbir Hristiyan askerinin Yemen'e gönderilmeyeceği yönünde bir açıklama yapmıştı.[722] Osmanlı Devleti bütün ümitlerini Yemen mukadderatını tayin etmek için gönderdiği Ahmet İzzet Paşa ve beraberindeki bu heyete bağlamıştır.

Bu arada Hudeyde'den gelen haberlerde aralarında bir itilaf hasıl olan İmam Yahya ile İdrisi'nin ortaklaşa hareket etmeye başladıklarından ve İdrisi'nin örgütlediği adamların Asir'de faaliyete giriştiklerinden söz ediliyordu. İdrisi'nin adamları Asir yollarını kapamış, Mutasarrıf ve Kumandan Süleyman Paşa muhasara edilmiş, Cizan ve Asir'e yakın yerlerde duran asiler asker ve ahalinin suyunu zapt etmiş, Midi ve Asir'e giden telgraf hududunu kırarak, buralarla her türlü ulaşımı kesmişti.[723] Asir kasabasındaki karakollarımız eşkıya tarafından yakılıp, yıkılmış, askerlerimiz şehit ve esir edilmişlerdi. Çevredeki kalelerden kimileri eşkıya eline geçerken, kimi kaleler ise askerlerimiz muhasaraya şiddetle dayanıyorlardı. Hudeyde ve İstanbul ile tüm ilişki ve iletişim kesilmiş olduğu için iletişim konusunda zaman zaman

---

[720] **Tanin,** 18 Şubat 1911 (5 Şubat 1326), s. 2 ; Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı),** TTK. Yay., Ankara 1997 s. 38

[721] Sabahattin Selek, **İsmet İnönü'nün Hatıraları; Genç Subaylık Yıllarım; 1884- 1918,** Cumhuriyet Yay. İstanbul 1997, s. 79- 80; Ahmet İzzet Paşa, kolağası İsmet Bey'i Trakya manevralarında ve bilhassa Kırklareli'ndeki bir "askeri kritik toplantısı"nda görüp dinlemiş ve bu genç Subay, Paşa'nın üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır. Ayışığı, **a.g.e.,** s. 38

[722] Duysak, **a.g.t.**, s. 110; Abdullah Remzi Gül, **Osmanlı'nın Yemen Macerası: Yemen- Asir- Hicaz**, 1 baskı, 2009, s. 109

[723] *"Yemen Hakkında Malumat-ı Sahiha"*, **Tanin,** 8 Şubat, 1911 (26 Kanunisani 1326), s. 1-2; **Tanin,** 9 Şubat 1911 (27 Kanunisani 1326), s. 1

Yahudilerden yararlanıldığı da olmaktaydı. Çünkü Araplar Yahudiler'e bir şey yapmazlar, üzerlerini arayarak salıverirlerdi. Bu nedenle Hudeyde ve İstanbul'a haber ulaştırmak üzere yazılan mektuplar Yahudilerin ayakkabıları ya da bastonları içine saklanarak gönderilmekteysede bunların dahi eşkıyanın eline geçtiği olmuştur. Bu durumda başka bir çare olarak Yahudiler'e mumlu haplar yutturulmuştur. Ancak bu yöntemin de bazı kusurları vardı, zira hem mektuplara yanıt alabilmek için çok fazla zamana ihtiyaç vardı hem de her zaman için bu mumlu mektupları yutturacak Yahudi bulmak kolay değildi. Bunlara rağmen Yemen'de bu sırada mumlu haplar halinde yutturup gönderilebilen ve aynı yolla alabildiğimiz haberlerden başka hiçbir haberleşme aracı mevcut değildi, Heliyosta denilen ışıklı iletişim araçları dahi aynı şekilde eşkıya tarafından tahrip edilmiştir.[724]

Gelişmeler karşısında San'a ve İmam üzerine harekatını bir plan dahilinde yürütecek olan İzzet Paşa, İdrisi'nin Asir yönündeki hareketlerini de dikkate alarak, henüz yola çıkmadan evvel Yemen işiyle ilgili tüm hazırlıklarını yapmış, üstelik dikkat çekici bir şekilde Yemen meselesine Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i de dahil etmeyi başarmıştır. İzzet Paşa yapmış olduğu hazırlık ve planının gereği olarak henüz Hudeyde'ye ulaşmadan evvel daha yola çıkar çıkmaz, Hamidiye Kruvazörü ile Port Said'den Mısır'a çıkarak, Kahire'de Abidin Paşa Sarayında misafir olmuştur. Hidiv Abbas Hilmi Paşa ve İzzet Paşa arasında yapılan görüşmenin ardından İzzet Paşa'nın heyeti Mısır'dan ayrılır ve Cidde'ye ulaşır. Bu kez Cidde'de hazır bulunan Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa ile İzzet Paşa arasında İmam Yahya'nın isyanına ve Asir bölgesindeki Seyyid Muhammed el-İdrisî'ye karşı nasıl bir yöntem takip edileceği üzerinde durulmuştur. Bu görüşmelerin sonucunda Yemen işiyle ilgili olarak Şerif Hüseyin ile ortak bir harekat planı yapılmıştır. İzzet Paşa ve Şerif Hüseyin arasında Cidde'de yapılan bu plan gereği, Şerif Hüseyin Paşa bir gönüllü kuvvetin ve bir askeri müfrezenin başında oğlu Şerif Faysal'ı Asir bölgesine sevk edecekti.[725] İşte bu plan gereği Şerif, Asir'deki Seyyid İdrisi ile uğraşırken İzzet Paşa'da San'ayı kurtarmaya çalışacaktı.

İzzet Paşa ve Mekke Emir'i arasında yapılan bu görüşmede alınan kararlar genel hatlarıyla şöyledir;

1- İlk iş olarak, askerî noktaların çoğunu ele geçiren ve Cebel bölgesinin anahtarı olan Haraz'ı ve Tihâme'yi de tehdit etmekte olan İmam Yahya kuvvetlerinin zararlarının ortadan kaldırılması için bütün kuvvetlerin İzzet Paşa kumandasında San'a istikametine sevk edilmesi.

2- Mekke Emiri'nin maiyetine dört tabur piyade, bir cebel bataryası ve makineli tüfek bölüğü ile Hicaz'dan tedarik edeceği yardımcı Araplarla birlikte Ebhâ üzerine

[724] Ertur, **a.g.e.,** s. 92-94
[725] Uğurlu, **a.g.e.**, s. 74- 75

gönderilmesi ve burada mahallî halkı da Muhammed el-İdrisî aleyhine ayaklandırmaya çalışması.

3- Yemen işi tamamlandıktan sonra Ebhâ hareketini kolaylaştırmak ve Seyyid Muhammed el-İdrisî isyanını bastırmak üzere Cizân'dan, Sabya üzerine yeterli kuvvet gönderilmesi.

4- Cebel ve Tihâme'den, yani Ebhâ ve Sabya'dan yapılacak mütekabil harekâtla Asîr'in ele geçirilmesi ve temizlenmesi.[726]

Bu arada İzzet Paşa'nın heyet'i Yemen'e ulaşana kadar Hudeyde ve San'a civarındaki birlikler mücadelelerine devam etmekteydiler. Heyet yola çıkmazdan bir gün evvel 17 Şubat 1911 tarihiyle Hudeyde Mutasarrıflığı'ndan gelen yazıda; "Eşkıyanın Hudeyde'ye yaklaştıkları hatta Hudeyde'yi hücuma başladıkları" şeklinde gazetelerde haberler görülüyorsa da resmi olarak eşkıyanın henüz Hudeyde yakınında olmadıkları, üstelik iki kere birbirini takiben gönderilen ikişer taburun Bacel'e ve Huceyle yoluyla İ'yal'e kadar gittikleri ve Miralay Rıza Bey'in de İyal'e yönelerek; Hudeyde'ye hareket ettiği, daha sonra Hudeyde'ye ulaştığında da buradaki kuvvetlerle beraber Menaha'ya doğru hareket ettiği bildirilmiştir. Eşkıyanın üç gün aralıksız olarak Menaha'ya vukubulan taarruzları büyük oranda def edilebilmiş ve bu sayede üçyüz elli civarında ölü bırakan eşkıya firar etmek zorunda kalmıştı.[727] İki gün sonra 19 Şubat 1911 tarihinde Hudeyde Fırka-i Müstakile Kumandanı Mirliva İbrahim Paşa telgrafında; Preşova, Kalkandelen ve Nizamiye 77. Alayın 3. Taburu ile birlikte Hudeyde'ye vardıklarından, Tihame'de sükunetin sürdüğünden yakında Haraz civarındaki eşkıyanın da uzaklaştırılacağından ve bu sırada San'a'daki kuvvetimizin eşkıyanın zaafından istifade ile harekata geçerek Yemen'in içlerine doğru ilerleme imkanı bulduğundan bahsediyordu.[728] Tüm bunlar bir bakıma İzzet Paşa Yemen'e gidene kadar mevcut kuvvetlerin eşkıya karşısında direndiklerini gösteren haberlerdi.

Hudeyde Kumandanı Miralay Hasan Bey henüz 5 Şubat 1911 tarihli telgrafında dahi; Beyt-i Umran ve Yerim taraflarında askerimizle eşkıya arasında vukubulan çarpışmalarda Osmanlı askerlerinin gösterdiği dayanıklılık ve hücumlardan eşkıyanın genelinin bozguna uğrayıp, manevi kuvvetlerinin bozulduğunu ve bu sırada Haşed'de bulunan İmam Yahya'nın da devamlı surette kabilelerden yardım istemekte olduğunun Hacur havalisi meşayihi tarafından bildirildiğini iletmiştir. San'a ve Hudeyde arasında kalan ve her iki taraftan sıkıştırıldığının farkına varan eşkıya, Asir tarafına doğru kaçmaya başlayarak topluca Tihame üzerine hareket etmişlerdi.[729]

Menaha ve civarında 1911 yılı Şubat ayının 25'i 26'sı gibi tekrar harekete geçen eşkıya ile

---

[726] Duysak, **a.g.t.**, s. 111
[727] **Tanin** 19 Şubat 1911 (6 Şubat 1326), s. 2
[728] T**anin** 22 Şubat 1911 (9 Şubat 1326), s. 1
[729] **Tanin** 27 Şubat 1911 (14 Şubat 1326), s. 1

süren çarpışmalarda aşiretlerden birkaçı Seyyid İdrisi ve İmam Yahya'nın tazyikinden kurtulmak için Osmanlı birliklerine katılmayı tercih etmişlerdi. Böylece Seyyid Hüseyin'in maiyetinde bulunan ahalinin miktarının on bine yaklaşması eşkıya üzerine yapılacak harekatda avantaj kazandırıyordu. Türk kuvvetlerinin en büyük tedirginliği ise Tihame tarafına kaçan ve miktarı beş bin'i aşmış olan eşkıya ile Menaha'da bulunanların birleşmesiydi; buna meydan verilmemek üzere gerekli tedbirler alınmaya çalışılıyordu. Bu konuda Miralay Rıza Bey'e de bilgi verilmiştir.[730]

Kısa süre içinde, Ali Mikdad Seyyid Abdullah Ebu Nasır ve İbn İslam'a ve mebhus Ahmedi şeyhi Ömer Atıf Seyyid İsmail namlı şahısların liderliğinde hareket ederek Menaha'yı muhasara altına almayı başaran asiler ile Miralay Rıza Bey'in kumandasındaki Asâkir-i Osmaniye arasında vuku bulan müsademede Asakir-i Osmaniye galibiyet elde ederek Menaha'yı zabt etmeyi başarabilmiştir. Beş gün süren bu müsademede asilere, külli miktarda telefat verdirilmiştir.[731] Yemen ahalisinin dahi büyük yararlılıklarını görmüş olduğumuz Menaha'daki bu çarpışmalarda, eşkıyadan 130 kadar telefat verilirken, ahaliden 40'ı aşkın şehid verilmiştir.[732] Menaha'nın zaptıyla beraber karargah-ı umumi buraya nakl edilmiş ve kolordu kumandanı Ahmet İzzet Paşa dahi 20 tabur asker ile Menaha'ya ulaşır.[733]

Şubat ayında Yemen'e gönderilen İzzet Paşa ile karargah heyetini taşıyan Hamidiye Kruvazörü (Abdülhamid Kruvazörü) mart ayı başında Hudeyde önlerinde görünebilmişlerdir. Hamidiye Kruvazörü'nü gören ahalinin yüzlerindeki heyecan ve sevinç karşısında İzzet Paşa yalnız Osmanlı milletinin değil, bütün İslam aleminin kendisinden çok şey beklediğinin farkına varmıştı.[734] Altı harp gemisinden mürekkeb filo Hudeyde'ye ulaştığında Hudeyde-Menaha yolu üzerinde bulunan kabilelerin çoğu Yemen'de pek meşhur olan İzzet Paşa'ya sadakat gösterisinde bulunmuşlardır. Hudeyde-San'a hattının resmi küşadı bizzat İzzet Paşa tarafından gerçekleştirilmiş ve bu münasebetle daha sonra Fransız Konsoloshanesi'nde bir resmi kabul dahi icra edilmişdir.[735]

İzzet Paşa'nın Hudeyde'ye gelmesi üzerine, Hudeyde Mebusu olması hasebiyle Mahmud Nedim Bey Efendi, *"Tahidramos"* gazetesi muharririne Yemen ahvaline dair beyanatta bulunmuştur. Yakında San'a'ya girileceğine olan inacından bahsettiği bu malumatı aynen şöyledir: *"Yemen urbanının tamamını asi addetmek doğru değildir. Ahalinin kısmı azamı, alelhusus muteberan devlete sadıkdırlar. Ben Yemen'de çok memuriyetlerde bulunduğum*

---

730 *"Yemen Ahvali"*, **Tanin**, 28 Şubat 1911 (15 Şubat 1326), s. 1
731 **İkdam**, 20 Mart 1911, s. 2
732 *"Yemen Ahvali"*, **Tanin,** 1 Mart 1911 , s. 1
733 **İkdam,** 23 Mart 1911, s. 1
734 "*Hudeyde'de",* **Tanin, 1**8 Mart 1911 (5 Mart 1327), s. 1; Kuvve-i mürettebenin bir kısmının daha Hudeyde'ye vasıl olduğu Hudeyde'den 18 Şubat 1326/ 3 Mart 1911 tarihi ile bildiriliyordu.. *"Yemen Ahvali"*, **Tanin,** 6 Mart 1911, s. 2
735 **İkdam**, 23 Mart 1911, s. 1

cihetle oranın ahvaline herkesten daha çok vakıfım. Asker bugün Yemen'in en yüksek yeri olan Menahe'yi muzafferiyetle zapt etmişdir. Menaha sath-ı bahrden 3.600 metre yüksekdir. Bu noktanın zaptından sonra ussatın karşı durması artık faydasızdır. 10, 15 gün geçer geçmez göreceksiniz ki asker San'a'ya girecekdir. Çünkü İmam Yahya'nın maiyyetinde bulunan urban, askerin hücumuna mukavemet edemeyecektir. Şu kadar var ki asker San'a'ya muvassalat edince ıslahatın da tatbik edilmesi gerekir."[736]

Bu arada mart ayı başında Mekke Emiri Leyt-Kanfide-Ebha yoluyla San'a'ya gidecekti. Osmanlı askerlerinden 6.000 kadarı Kanfide'de Emir'in gelmesini bekledikleri gibi 6.000 kadar Arap'da Mekke Emiri'ne katılma hazırlığındaydı. Mekke Emiri'nin mahdumları da Ebha Muhafızı Süleyman Paşa'ya yardımda bulunmak üzere Hicaz yoluyla Ebha'ya hareket etmişlerdir. Oysaki bu sırada Seyyid İdrisi'de Ebha'ya hücum etmiş, Kanfide ile Ebha arasındaki haberleşmeyi kesmiştir. Bu esnada İmam Yahya'ya mensup eşkıyadan bazıları da telef olmuşlarsa da daha evvelden de tahmin edildiği gibi Tihame üzerine giden eşkıya San'a yolunu tutmuştur, ancak kısa bir zaman içinde San'a'ya yaklaşmaları mümkün olmadığından Huceyle tarafını taarruza yönelmişlerdir. Huceyle arazisindeki çarpışmada eşkıyadan 80'i aşkın ölü 15 ağır yaralı vardır.[737]

Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı Ferik Ahmed İzzet Paşa Hudeyde'den Harbiye Nezareti'ne 4 Mart 1911 tarihli bir malumat gönderir. Gönderilen bu malumatta; Osmanlılara olan uzaklığı ile bilinen Zeranik şeyhlerinin dahi bu kez Hudeyde'ye gelerek; Huceyle arasındaki nakliyatta Türk birliklerine yardım etmeyi taaahhüd ettiklerinden ve İdrisi ile kuvvetlerinin Asir'i yeniden muhasara altına aldıklarından bahs edilmekteydi.[738]

Az müddet önce Menaha taraflarında hezimete uğratılan asiler Tihame'ye firar ettikleri sırada, Osmanlı askerinin de tahmin etmiş olduğu gibi Asir'i muhasara eden İdrisi taraftarlarının bir kısmı Tihameye doğru ilerleyerek, Tihame yönüne gidecek Osmanlı askeri fırkasının ilerlemesine engel olmak için hazırlanmaktaydılar.

Gerek Menaha'daki gerekse Asir'deki eşkıyanın Tihame'de toplanması yeni çarpışmanın Tihame mevkiinde başlayacağının habercisiydi. Bu sebeple Huceyle'den firar eden asileri takip eden 6 tabur Osmanlı askeri ile bini aşkın bulunan ahali-i sadıka Asir'den Tihame'ye geçen ve mikdarları 5 bin kadar tahmin edilen eşkıya ile karşılaşmıştır.[739] Çarpışmalar sırasında San'a-Hudeyde telgraf hattının eşkıya tarafından kesilmesi haberleşme açısından güçlüklere neden olmaktaydı. İstanbul ve Yemen arasındaki haberleşmenin eksikliği tedbirlerin alınmasında gecikmeye neden oluyordu. Öyleki Yemen'den gönderilen mektupların

---

[736] "*Hudeyde Mebusunun Beyanatı"*, **İkdam**, 25 Mart 1911, s.1
[737] *"Yemen Ahvali"*, **Tanin,** 4 Mart 1911(19 Şubat 1326), s.1
[738] T**anin**, 6 Mart 1911, s. 2
[739] *"Yemen Ahvali"*, **Tanin**, 8 Mart 1911 (23 Şubat 1326), s. 1

İstanbul'a ulaşması on beş günü bulduğu gibi kimi zaman daha da uzayabiliyordu. Bu da gerekli tedbirlerin zamanında alınmasını geciktirmekteydi.

San'a ve civarında yapılan çarpışmalar sırasında ussatın eline geçen noktalar da vardı, ancak bunlar arasında bulunan Yerim, Zimar ve Sükü'lhamis denilen yerler mevaki-i müstahkeme'den olmayan şehirlerdi. Kışla ve kaleler bu şehrin yirmi dakikalık mesafesinde bulunuyordu. Bundan dolayı eşkıya kolaylıkla mevcut kasabalara girebilmekteydi. Yerim, Zimar, Sükü'lhamis'de bulunan memurlar dahi şehrin tehlikeye açık konumundan dolayı civardaki kasaba ve kalelere yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Bu nedenle İzzet Paşa, faaliyetlere ilk olarak bu mevkileri geri almakla başlayacaktı. Fakat eşkıyanın San'a ve Sinan Paşa civarındaki saldırılarda kullandıkları topların çoğunun 1905 isyanında İmam Yahya tarafından San'a'dan ele geçirilmiş toplar olması ciddi bir sıkıntı yaratmaktaydı. Üstelik İmam 1905 isyanı sırasında yalnızca silah ve mühimmat ele geçirmekle yetinmemiş aynı zamanda bazı yetenekli şahısları dahi yanında esir tutmuştur. Bunlar arasında topçu Yüzbaşı Ahmed Ağa namlı kimse 1905 isyanında asilere esir düşmüş ve o tarihten bugüne İmam Yahya'nın hizmetine girmiş, onun sevgisini kazanmış bir isimdir.[740]

İmam'ın taraftarlarının fazlalığı biliniyorsa da ahali arasında eşkıyaya karşı bir husumetin başlamış olduğu da gözleniyordu. Şu halde Yahya'nın bunlar üzerindeki cebr ve tazyikinin de tesiri olmayacaktır. Daha evvel bahsedildiği gibi Seyyid Hüseyin'e tabi olan ahalinin sayısındaki artışın esas sebebi, İmam'ın silahlandırdığı asilerin hareketlerinden duyulan rahatsızlıktır. Asir ve San'a civarında bulunan eşkıyanın hareketlerinin intizamsızlığının, kabile reisleri arasında dahi fikir ihtilafına yol açtığı aşikardır. Durumun farkında olan İmam Yahya, bazı mevkilere memurlar göndererek ittihadın elzem olduğu vurgusu yaparak; Hudeyde'ye ulaşan Osmanlı askerlerinin harekatına karşı müdafaa çağrısında bulunmuştur.[741]

San'a-Hudeyde yolu üzerinde Hudeyde'ye dört saatlik mesafede vuku bulan çatışmalarda, askeri kuvvetlerin tazyiki sonucu 10 Mart itibariyle Hudeyde'den gelen haberlerde, eşkıyanın büyük oranda telef olarak Ebha üzerine çekilmek zorunda kaldığı bildirilmiştir. Bu arada Mart 1911 itibariyle Asir yönündeki İdrisi kuvvetleri de San'a'ya doğru hareket etmişler ve Ebha üzerine kaçan eşkıya ile birleşme amacındaydılar.[742] San'a'ya doğru Asir'den yola çıkan eşkıya San'a-Ebha yolunu tehdit etmekteydi. Miralay Rıza Bey, Seyyid Hüseyin ve tabileri ile eşkıya arasında vukubulan çarpışmada, eşkıyanın San'a cibali eşiklerinde karargah olarak tedarik ettikleri mevkiler, San'a askeri kuvvetleri tarafından bombardımana tutulmuştur. San'a çevresi Osmanlı kuvvetlerince koruma altına alındığı gibi, Tihame ve civarında da gerek eşkıya

---

740 *"Yemen Ahvali",* **Tanin,** 8 Mart 1911 (23 Mart 1326), s. 1
741 *"Yemen Ahvali",* **Tanin** ,12 Mart 1911 (27 Şubat 1326), s.1
742 *"Yemen Ahvali",* **Tanin ,**13 Mart 1911 (28 Şubat 1326), s. 2

gerekse kabile reisleri arasında ihtilaf mevcut olması nedeniyle, buradakilerin ele geçirilmesi kolaylaşmışsa da, İdrisi taraftarı olup Asir'de bulunan eşkıya hala önemli bir tehdit oluşturmaya devam ediyordu.

Bu sırada İstanbul'dan gönderilen İzzet Paşa ve kuvvetlerinin Hudeyde'ye geldiğinden rahatsızlık duyan İmam Yahya hareketlerine hız vermiş, 16 Mart 1911 'de bu defa başına topladığı bir hayli kişi ile Huceyle ve San'a üzerine hareket edecektir. Yahya'nın kuvvetlerine ek olarak geçen sene San'a'dan firara mecbur edilmiş olan eşkıyanın bu kez tekrar Asir tarafından gelenlerle beraber olarak, yeniden San'a üzerine hareketleri kesinleşince iki taraftan taarruz arasında kalan San'a mevkiinin durumunun vehameti arttığı için, buna meydan vermemek üzere bir taraftan Seyyid Hüseyin Huceyle'ye hareket ederken diğer taraftan da Miralay Rıza Bey kumandasındaki askerler İmam Yahya'nın girişimini def etmek için çalışmaktaydılar.[743]

Osmanlı birliklerini zor durumda bırakan hususlar arasında aynı anda birkaç farklı noktada çarpışmaların sürdürülmek zorunda olunması gelmekteydi. İmam ile uğraşırken eş zamanlı olarak bir taraftan da Ebha yönünde Seyyid İdrisi kumandasında taaruza devam eden 25-30 bin civarındaki eşkıya üzerine asker, mühimmat ve erzak sevkiyatında bulunma zorunluluğu Osmanlı Hükümeti'nin direncini kırmıştır.[744] Diğer tarafta Huceyle ve civarında İmam Yahya'nın kuvvetleriyle vuku bulan çatışmalara ilişkin olarak ise, Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanlığı'ndan 22 Mart 1911 tarihinde alınan telgrafta; Mart'ın 16 'sından bu yana devam eden müsâdemat ve harekât neticesinde Beyt-Mehdi, 'Acez, Mifhak, Sük'ül-ceyş, Menar, Beyt-Necid mevkilerinin geri alındığı ve ayın 19'unda Mifhak civarında karargah kuran eşkıyanın hezimete uğramasıyla Miralay Rıza Bey fırkasının vukuatsız Sükü'lhamis'e girdiği, hatta Menar Karakolu ile etraftaki mühim noktalar işgal edilerek, karargah-i umuminin Menaha'dan Sükü'l Hamis'e nakl olunduğu haber veriliyordu. Mevcut mevkiler Hudeyde-San'a yolu üzerindeki en mühim askeri noktalar olduğu için San'a'nın kurtarılması açısından büyük önem arz ediyordu.[745]

Başarılar karşısında Hudeyde'den *La Türki* gazetesine yazılan bir yazıda; eşkıyanın geri püskürtülüşü ve Hudeyde'deki tavırları ile vatanperverane bir anlayış sergileyen Hudeyde şehri belediye reisinden bahsedilmekteydi. Hudeyde Belediye Reisi Seyyid Ahmed Paşa, Seyyid Hüseyin ile diğer kabile reislerine mektuplar göndermiş ve Tihame'ye hücum edecek eşkıyanın def ve tenkilini tavsiye etmiştir. Bunun yanında Seyyid Ahmed Paşa, asker için su tedarik edebilmek amacıyla kuyular kazdırmış, asker ve mühimmat nakliyatı için develer

---

743 *"Yemen Ahvali",* **Tanin**, 19 Mart 1911 (6 Mart 1327), s. 1

744 *"Yemen Ahvali",* **Tanin,** 20 Mart 1911 (7 Mart 1327), s. 2

745 *"Yemen Ahvali",* **Tanin,** 25 Mart 1911 (12 Mart 1327), s. 2; *"Yemen Ahvali",* **Tanin,** 26 Mart 1911 (13 Mart 1327), s.2; *"Yemen Ahvali"*, **İkdam**, 25 Mart 1911, s. 1; *"Yemen Ahvali*", **İkdam**, 26 Mart 1911, s.1

tedarik ettirip, ordunun gece yürüşü sırasında yolları adınlatarak görüş kolaylığı sağlayacak meşaleler satın almış bir şahsiyetti.[746]

Yine Hudeyde'den İstanbul'daki gazetlere iletilen mektupta, İmam Yahya'nın Zeydiler üzerindeki nüfuzundan bahsedilmiş ve ilerisi adına Yemen'de yapılması gerekenlere dair kısa bir malumat verilmeye çalışılmıştır. Mektupta; *" Yemen'deki Zeydiler Hükümet-i Osmaniye'ye tâbi bulunmakla beraber İmam Yahya'nın nüfuzu altındadırlar. Bu halk, hükümete vergi verdikten başka İmam Yahya'ya dahi ayrıca bir vergi vermek mecburiyetindeydi. İmam Yahya her sene muntazam olarak tahsildarlar göndermekde ve bunlar şehir ve kasabaları dolaşarak tekalifi tahsil ve reislerine tevdi etmekdedirler. İmam Yahya namına alınan tekâlif, Hüküme'te verilen vergilerden daha kolaylıkla tahsil edilmekdedir. İmam Yahya'nın kendisine aid vergileri daha suhuletle toplattırması Zeydiler üzerine telkin ettiği korku ve haşyetden neş'et etmekdedir. Tekâlifi edadan imtina edenler İmam tarafından gıyaben idam cezasına mahkum edilmekdedirler. Bu hükümler, istinaf kabul etmez bir suretde icra olunmakdadır. İmam kendi adamlarını göndererek, mahkumunu katlettirmekdedir. İsyan esnasında İmam ile birlikte harekete rıza göstermeyenler ya idama mahkum edilmekde veyahut da ayaklarına demir vurularak itaat edinceye kadar haps olunmak üzere Şehhare'ye kadar gönderilmekdedirler. Yemen Vilayeti'nin mürekkeb olduğu dört sancağın her biri cesim birer vilayet kadar olduğundan Yemen'in şark yönünde yeniden iki vilayet teşkili mümkün bulunmakdadır. Yemen'de bugün en çok eksik olan şey medeniyetden ibarettir. Bilhassa Asir kıtası acınacak bir haldedir. Asir'de ne vesait-i nakliye ve ne de posta telgraf mevcuddur. Hiçbir vapur havali-i mezkure sahillerine uğramamakdadır. Avusturalya'da bulunan İngiliz memurin ve tüccarı iki ay zarfında memleketleriyle muhabere edebildikleri halde Asir'de bulunan Osmanlı memurları İstanbul'a bir mektup gönderip cevap alıncaya kadar altı ay geçmekdedir. Ekser zamanlar Asir'e mahsus olan postalar Hudeyde Postahanesinde üç ay müddetle kalmakdadır. Eğer Yemen'de ıslahat lazıme icra olunarak hudut-ı hudeydiye inşa olunur ve muntazım vapurlar işledilecek olursa bu havali bir Osmanlı Hindistanı olacakdır. Yemen'de hararet dahi zannolunduğu kadar şedid değildir. Yaz mevsiminde üç ay müddetle Tihame'de hararet şiddetle icra-yı hükm ederse de yine bu havalide ikamet kabil olmakdadır. Senenin diğer dokuz ayında ise hava mutedildir. Tihame ziraat için bir mevsim mahsus bilmemekde ve bütün sene zarfında mütemadiyen zira' ederek mebzul mahsulat elde etmekdedirler. Dağlık havali ikllimi ise bundan daha ziyade mutedildir. Buralarda bazı mevaki İsviçre derecesindedir. İsviçre'nin havası yalnız yaz mevsiminde iyi olduğu halde bu havali hem yaz hem kış mevsimlerinde müsaid bir haldedir"....*[747] şeklinde bahsedilmekteydi.

---

[746] **İkdam,** 29 Mart 1911, s. 1
[747] **İkdam,** 29 Mart 1911, s. 1-2

Yemen Vali ve Kumandanı Mehmet Ali Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Mart 1911 tarihli telgrafta, San'a yolunun eşkıyadan temizlenerek açıldığı resmen gösterilmiştir.[748]

Nisan ayının ilk günlerinde Menaha'dan, Sinan Paşa mevkiinin ordumuz tarafından muhasara edildiği haberinin alınmasının ardından, kuvvetlerimizin Sinan Paşa karakollarıyla bağlantı kurarak, Beni Ş'uayb Karakolu'nu muhasara eden eşkıyayı dağıtarak, Sinan Paşa Karakolu'nu kurtardığı, bunun haricinde Sinan Paşa mevkiinin güneyinde bulunan Beyt-Revam ve Sinan Paşa ile San'a arasındaki Mesaced ve Hame/Hime mevkiinde düşmanlık etmeye devam eden asi aşiretler üzerine yapılan hücumlar neticesinde mevcut mevkilerin çoğunun Osmanlı askerleri tarafından işgal olunduğu Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta bildirilmiştir. Vuku bulan müsademede Yahya ve taraftarları firar eylemişlerdir. Ebu Mansur kumandasındaki bir kuvvet Hime/Hame cihetlerine çekilirken, Seyfü'l-islam Hemedan'a, İmam Yahya'da Erheb havalisine firar etmiştir.[749]

İzzet Paşa tarafından hareket ettirilen Osmanlı askerlerinin bahsedilen önemli mevkileri tutarak, eşkıyayı bu noktalardan püskürtmesi Osmanlı askerlerine San'a yolunu açmıştır. Neticede 4 Nisan 1911'de Menahe'den alınan haberlere göre İmam Yahya ve avanesi San'adan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kuvvetlerin tazyiki sebebiyle bilhassa Sinan Paşa'daki isyancılar da mevkilerini terke mecbur olduklarından Osmanlı kuvvetleri San'a ve Sinan Paşa'nın kontrolünü ele geçirmişlerdir.[750] Bu tarihten sonra ufak tefek çarpışmalar devam etmekle beraber; bunların büyük bir hükmü kalmamış, eski şiddeti kaybolmuştur.

3.6 Ahmet İzzet Paşa'nın San'a'daki Muzafferiyetine Yönelik İlk Tepkiler ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Asir Harekatı

Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı Ferik Ahmet İzzet Paşa Sinan Paşa'dan gönderdiği 4 Nisan 1911 tarihli malumatında; nisan ayının ilk günü Sinan Paşa havalisinde Beyt Şeban 'da karargah kuran eşkıya üzerine Miralay Rıza Bey ve Avni Bey'ler kumandasındaki kuvvetlerce müşterek olarak vukubulan taaarruzlar neticesinde San'a'ya resmen dahil olunduğunu haber vermiştir.[751]Ahmet İzzet Paşa komutasındaki Türk ordusunun galip olarak, San'a'ya girmesinin ardından San'a'da özel merasim ve resmi geçit düzenlenmiş, bu gösterişli merasimin sonunda İzzet Paşa, Yemen'de defnedilen vücudların, akıtılan kanların ziyadeleşmesiyle, Yemen'in kıymetinin de o derece yükseldiğinden bahsederek, açlığa, susuzluğa ve her türlü mahrumiyete katlanarak tabiat şartları ile boğuşup, eşkıyayı kahredip,

---

[748] *"Yemen Ahvali",* **Tanin**, 2 Nisan 1911 s.1; *"Yemen Ahvali"*, **İkdam,** 2 Nisan 1911, s. 1

[749] *"Yemen Ahvali",* **Tanin,** 3 Nisan 1911 (21 Mart 1327), s.1; *"Yemen Ahvali",* **Tanin,** 4 Nisan 1911 (22 Mart 1327), s. 2

[750] *"Yemen Ahvali"*, T**anin,** 6 Nisan 1911 (24 Mart 1327), s. 3

[751] **Tanin, 6** Nisan 1911 (24 Mart 1327), s. 3; *"Yemen Ahvali",* **Tanin,** 7 Nisan 1911 (25 Mart 1327), s. 1

dize getiren orduyu tebrik ediyordu.[752]

Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa'nın Menaha'da bulunduğu sırada gönderdiği 6 Nisan 1911 tarihli telgrafında yer alan tafsilata göre; Beyt-Süfyan müsademesinden sonra bir gün Sinan Paşa'da kalınarak 3 Nisan günü Avni Bey kumandasında bulunan sağ cenah ile Mesaced'de, Rıza Bey kumandasındaki sol cenah ile Gavlan karyesindeki eşkıyaya taarruz edilmiş ve her iki mevki de zapt edilmişti. Gavlan'daki zayiatın oranı 9 şehid ve 11 yaralıdan ibaretti. 5 Nisan'da San'a'nın içlerine doğru taarruz devam edilmiş ve Usr/Asr Boğazında yaklaşık 1000 civarında eşkıya def edilmiştir. San'a ve civarında gerçekleşen bu kazanımların ardından civardaki kabilelere beş güne kadar gelip aman dilemeleri çağrısında bulunulmuştur. Yapılan çağrı üzerine San'a civarındaki kabileler ile Hemedan'ın bir kısmı ve Beni Havş kabileleri dehalet etmeyi kabul etmişlerdi.[753]

San'a'nın kontrolünü Osmanlı askerlerine kaptıran İmam Yahya bunu hazmedemeyerek birkaç gün içinde Sinan Paşa ve diğer mevkilerden kendisine katılanlar ile San'a üzerine yeniden saldırıda bulunmuşsada, Rıza Bey kumandasındaki taburlar ve San'a'da bulunan ahalinin müdafaası karşısında İmam ve kuvvetleri herhangi bir sonuç elde edemeyerek geri çekilmek zorunda kalmışlar, böylece İmam'ın San'a'yı geri alma umudu tamamen kaybolmuştur.

Rıza Bey kumandasındaki kuvvetlerin faaliyetleri neticesinde Yemen'in cibal kısmında asayiş kat'i suretde sağlanmış olup, eşkıyadan bir kısmı dahi Türk birliklerinin yanına gelerek, İmam Yahya ve cemaatinin tazyiklerine karşı muhalefet etme güçleri bulunmadığından mecburi olarak İmam'a katılmak zorunda kaldıklarını ifade etmişler ve kendilerine Türk yönetimince müsamaha gösterilmesini talep etmişlerdi.[754]

San'a'nın ele geçirilmesinin sonucunda Taiz livasında da asayişi zedeleyecek herhangi bir durum yaşanmamış, Şafi mezhebinden bazı ayan ve şeyhler sadakat ibraz ettikleri gibi, bununla yetinmeyen Taiz ahalisi Taiz-San'a şimendifer hattının inşaatında gerek maddi anlamda gerekse bedenen yardımcı olmaya hazır olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca hattın Moha'dan inşasını istirham etmişler ve Taiz Livası dahilinde keşif çalışmalarını yürütecek heyetin araştırmaları boyunca Yerim'den San'a'ya kadar olan güzergahda asayişi sağlayacaklarına dair garanti vermişlerdir.[755] San'a'nın kurtarılmasından sonra İzzet Paşa karargahını San'a'ya nakl eder ve bundan böyle harekat San'a'dan idare olunmaya başlanacaktır. Ne var ki bütün Yemen'in isyandan temizlenmesi ise aylar sürecektir.

Ahmed İzzet Paşa, Hudeyde'ye çıktıktan sonra harekat planı gereği Hudeyde-San'a yolunu

---

[752] Ayışığı, **a.g.e**., s. 41; *"San'a'ya Duhul"*, **Tanin,** 15 Mayıs 1911, s. 1
[753] *"Yemen Ahvali*", T**anin**, 17 Nisan 1911 (4 Nisan 1327), s. 2
[754] *"Yemen Ahvali",* **Tanin,** 10 Nisan 1911 (28 Mart 1327), s. 1-2
[755] *"Yemen Ahvali*",**Tanin,** 9 Nisan 1911 (27 Mart 1327), s. 2

açmak için harekete geçmiş ve İmam ile adamları tarafından muhasara altına alınmış birçok yeri kurtarmış en sonunda da nisan ayı itibariyle vilayet merkezi San'a'yı zorlayarak, İmam Yahya'yı çember içine almayı başarmıştı. Bu şekilde bir taraftan İmam kuvvetlerine ciddi anlamda darbe vurulurken, diğer tarafta 1910 sonu itibariyle İmam ile aynı zamanda Asir bölgesinde harekete geçen Seyyid İdrisi'nin üzerine de, şubat ayında İstanbul'dan ayrıldıktan sonra İzzet Paşa'nın Cidde'de yapmış olduğu müzakere gereği Şerif Hüseyin kuvvetlerinin sevk edilmesi gerekiyordu.

Her ne kadar Ebha'dan Kanfide Kaymakamlığı'na gönderilen bazı haberlerde tıpkı 20 Mart 1911 tarihli haberde olduğu gibi Ebha'daki asker ve memurların sıhhatlerinin yerinde olduğu ve edilen hücumlarda eşkıyanın manevi kuvvetinin kırıldığı, ussatın şiddetli hücumlarına mukavemet edilerek, eşkıyanın önemli miktarda telefat verdirildiğinden[756] bahsediliyorsa da, esasında Asir'deki İdrisi yönetimindeki asilerin def'i için Hicaz'dan tertib edilen kuvvetin bir an evvel gönderilmesi beklenmekteydi.[757] Asir ve Ebha'da Süleyman Paşa kuvvetleri kendi imkanları ile mücadele etmeyi sürdürürlerken, Mekke Emiri son hazırlıklarını tamamlamakla meşgul idi.

Bu sırada Şerif Hüseyin Mart 1911'de Asîr seferi hazırlıklarına başladı ve sefer için ihtiyacı olan 25.000 liranın Mekke'ye ulaştırılmasını İstanbul'dan talep etti. Osmanlı Devleti, Emir'in bu talebini seri bir şekilde yerine getirerek istediği meblağı Mekke'ye gönderdi. Bununla beraber Emirlik, askerin sefer esnasında konaklaması ve barınması için çadır ihtiyacının da olduğunu ve bunun tedarik edilerek süratle gönderilmesini İstanbul'a yazdı. Böylece Osmanlı Hükümeti 200 çadırı Hayfa yoluyla Cidde'ye gönderdi.[758]

İzzet Paşa'nın Hudeyde önlerinde göründüğü ilk andan itibaren, Mekke Emiri'de planlarını hazırlamıştı. Buna göre Şerif Hüseyin ilk olarak mahdumları Şerif Fazıl ve Zeyd Beyleri Hicaz yoluyla Asir'e göndermiştir. Şerif Fazıl ve Zeyd Bey'ler Asir havalisinde ikamet eden kabilelere hitaben bir beyanname neşr etmişler ve bu beyannamede; pederleri Şerif Hüseyin Paşa'nın yakında Asir'e geleceği, bu sebeple kabilelerin Hükümet-i Osmaniye'ye karşı muhalefet ve isyandan vazgeçmesi ilan olunmuşdur. Beyannamenin kabileler üzerinde kısmende olsa olumlu tesiri olmuş ve Mekke Şerifi'nin Asir'e geleceği haberi karşısında, kimi kabileler peyderpey Osmanlı Hükümeti'ne bağlılıklarını arz etmeye başlamışlardı. Hatta kabilelerin en genişi olan "Ötibe", " Sekif (Sekeyf) " kabileleri dahi Şerif Hazretlerine arzı hidmet eylemişlerdir. Emir'in amacı Seyyid İdrisi ile Asir ve civarı meşayihinin hilafet makamına bağlılığını sağlamak ve teklifleri kabul edilmediği takdirde de, maiyyetlerinde bulunan kabile mensupları ve Asâkir-i Osmaniye'nin müşterek hareketi ile ussatı tedib ve

---

[756] *"Yemen Ahvali"*,**Tanin,** 22 Mart 1911 (9 Mart 1327), s..2 ; *"Asir Ahvali"***, İkdam**, 25 Mart 1911, s. 1
[757] *" Yemen Ahvali"*, **Tanin,** 23 Mart 1911 (10 Mart 1327), s. 1
[758] Duysak, **a.g.t.,** s. 115

tenkil eyleyebilmekti. Böylece hem İdrisi hem de İmam Yahya'yı dize getirmek amaçlanıyordu.[759]

İmam ile mücadele eden İzzet Paşa kuvvetlerinin nisan ayının başında kesin olarak San'a'yı muhasaradan kurtarması üzerine Mekke Emareti,, yakında Asir yönüne hareket edileceğinden ve bu amaçla yapılan harekat planınından bahseden bir yazı göndermiştir. 4 Nisan 1911 tarihinde Mekke-i Mükerreme'den gelen bu yazıya göre; Mekke Emir'i Şerif Hüseyin Paşa'nın kumandası altında Asir'deki Faslı İdrisi üzerine hareket ettirilmek üzere hazırlanan kuvvet üç koldan sevk edilecekti. Birinci kol olarak; Leyt' de Zû-Hüseyin kabilesi reislerinden olan Emir Şerif Haydar kumandasında bulunan 1000 neferden mürekkep bir kuvvet Sabya'ya doğru yola çıkarılacaktır. Bunun ardından iki gün sonra 1500 neferden oluşan hecinsavar, şerifler ve kabileler Mekke Mebusu Abdulah Efendi kumandasında ikinci kol olarak hareket ettirilecekti. 4500 hecinsavardan oluşan üçüncü bir merkez kuvvetini teşkil eden kuvvet ise bizzat Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa ve mahdumları refakatinde yola çıkacaktı.[760]

Mekke Emiri ileride isterse kuvvetlerini arttırabilecekti. Ayrıca Emir ile beraber Maan-Hicaz Fırkasından 4 adet seri ateşli cebel topuyla, 2 tane mitralyöz ve iki tabur Osmanlı askeri gidecekti. Bu taburlar merkezde Mekke Emiri'nin idaresi altında bulunacaktı. Bu arada İdrisi'nin en büyük kuvvet addettiği Gamed kabilesinin şeyhleri de Mekke'ye gelerek Şerif Hüseyin'e katılmışlardır. Osmanlı Hükümeti namına muhalif tutum sergileyen Gamedlilerin Emir, Mekke'den hareket etmeden bağlılıklarını bildirmeleri muzafferiyetin ilki olması açısından mühimdi. Bunların yanında tabip miralay Davud Aziz Bey'le, Operatör Doktor Numan Sabit Efendi, projektör fenerlerine memur 4 çavuş ve Kanfide'de bekleyen 4 taburluk kuvvet dahi Mekke Emiri'nin maiyyetine katılacaktı.[761] Nisan 1911'in ortalarında San'a'nın ve diğer yerlerin İmam Yahya'nın muhasarasından kurtarıldığı haberi ulaşınca, Mekke Emiri son hazırlıklarını yaparak 21 Nisan 1911'de Mekke'den Kunfîde'ye hareket etmiştir.[762]

Üç koldan hareket eden Emir'in kuvvetlerine Gamed kabilesi ile Zû Hüseyin ve Veled-i Ali kabileleri tamamen katıldıkları gibi civar kabilelerden dahi birçok ahali katılmakta olduklarından, Hicaz'dan Asir yönüne hareket eden Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa'nın maiyyetindeki kuvvetlerin sayısı başlangıçta 10.000 gibi gayet büyük bir sayıya ulaşmış iken, kısa süre içinde bu miktar 15.000'i dahi geçmişti.[763]

---

[759] **İkdam**, 20 Mart 1911, s. 2

[760] **Tanin,** 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), s. 2; Mekke'den gelen bu yazıda, Hacı İdris hüviyyeti meçhul birisi olarak tabir ediliyordu. Bir vakitler Mekke'ye de gelmiş olan bu zatın yüzüne bakan olmadığından Mısır'a gittiği daha sonrada nasılsa bir yolunu bulup Asir havalisine geçerek , sultanlığını kurmuş ve keramet sahibi olduğu yönünde cahil kabileleri de etkilemeye başlayıp, kurşun vs. geçirmediğini ilan etmiş bir isimdir.

[761] **Tanin,** 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), s.2

[762] Duysak, **a.g.t.**, s.116

[763] *"Yemen Ahvali",* **Tanin,** 26 Nisan 1911 (13 Nisan 1327), s. 1,

Gayet kuvvetli bir şekilde mayıs ayı itibariyle Mekke Emir'i ilk olarak Kunfide'ye ulaşır.[764] Burada çok fazla beklemeden 16 Mayıs 1911 tarihi itibariyle Seyyid İdrisi'yi yakalayabilmek için Kunfide'den Asir yönüne hareket etmiştir.[765] 28 Mayıs 1911 tarihinde Elgöz/ Elgüz mevkiinde yapılan müsademede Emir Hazretleri, İdrisi'nin en önemli adamlarından Ahmed Hurşafi'yi uzaklaştırmayı başarmış ve Mekke Emiri 2 Haziran 1911 tarihiyle Sadaret'e çektiği telgrafında; Elgüz mevkiinde yapılan muharebede eşkıyadan 100'ü aşkın maktul verildirilmiş olduğunu hatta bu maktuller arasında üç nüfuzlu şeyhin dahi bulunduğunu ve İdrisi tarafından gönderilen ve kabilelerin nezdinde mukaddes sayılan üç adet bayrağın kuvvetlerce ele geçirilmiş olduğunu yazmıştır.[766] Elgüz mevkiinde eşkıyanın püskürtülmesinin ardından Emir'in kuvvetleri ileriye doğru Ebha üzerine yönelmişlerdir.

Mekke Şerifi Hüseyin'in kuvvetlerinin Asir taraflarında Seyyit İdrisi'ye karşı kazandığı başarılar çok kalıcı olamadığı için Asir'deki karışıklık uzunca bir müddet daha devam edecek temmuz ayına yaklaşıldığı sırada dahi İdrisi'nin Ebha kuşatmasıyla ilgilenilmek zorunda kalınacaktır.[767]

İzzet Paşa San'a'ya dahil olduktan sonra Yemen Vali ve Kumandanlığı'nı da üzerine almasının ardından eski Vali Mehmet Ali Paşa Asir dahilindeki askeri harekatın kumandanlığını üstlenerek, Asir'e doğru hareket ettirilmiştir. Son derece geniş yetkilerle donatılan Mehmet Ali Paşa, kendisine verilen yetki gereğince Asir'in ıslahatından sorumlu olacak ve ıslahatlar ile adli düzenleme yapılıncaya kadar idam hükmü dışında kalan tüm hukuki kararları dahi Hükümet'den izin alma gereği duymadan uygulama salahiyetine sahip olacaktı.[768]

Tam bu arada Cizan'da yaşanan vak'a, San'a'da İmam'a karşı kazanılan zaferin sevincini gölgelemiştir. Ebha üzerine icra edilen harekât-ı askeriye'de Mekke Emiri ile teşrik-i mesaiye memur edilmiş olan Yemen eski Vali ve Kumandanı Mehmed Ali Paşa, maiyyetindeki herbiri altı yüz mevcudlu dört tabur ile haziran'ın üçüne doğru Cizan İskelesine çıkmış orada geçici süreliğine bir ordugah kurmuşdu fakat burada asker için içecek su bulunmadığı için askerin çoğu bir az ileride asiler tarafından tutulmuş olan kuyudan su almak niyetiyle Mehmed Ali Paşa'nın müsaadesini almaksızın hareket etmişlerdi. Dört taburla Miralay Ragıb Bey iki saat uzakta bulunan su kuyularına doğru ilerlemiş fakat orada karşılarına on binden fazla âsiden mürekkeb bir kuvvet çıkarak pek kanlı bir muharebe vuku bulmuştur. İki bin beş yüz kadar mevcudu olan bu kuvve-i muntazama için bu kadar

---

[764] **Tanin,** 9 Mayıs 1911 (26 Nisan 1327), s. 1 ; *"Yemen Ahvali"***, İkdam,** 9 Mayıs 1911, s. 1
[765] *"Asir Ahvali"***, İkdam**, 20 Mayıs 1911, s. 1
[766] *"Asir Ahvali"***, İkdam,** 4 Haziran 1911, s. 1; *"Yemen Ahvali"***, İkdam,** 7 Haziran 1911, s. 2; *"Yemen'deki Muvaffakiyyet",* **Tanin,** 9 Haziran 1911 (27 Mayıs 1327), s. 3
[767] Yusuf Hikmet Bayur., **Türk İnkılabı Tarihi**, c.II, kısım I, TTK. Yay., Ankara 1983, s. 45
[768] **Tanin,** 18 Haziran 1911, s. 3; *"Salahiyat-ı Vasia",* **İkdam,** 9 Haziran 1911, s. 3

külliyetli bir âsi kuvvetine karşı koymak yine kabil iken ne yazık ki muharebe esnasında askerin bir çoğu susuzluktan bitab yere serilmiş olduğundan geri dönmekten başka çare kalmamış ve taburlar Cizan'a harap halde dönmüştür. Böylece Kumandan Ragıb Bey ortadan kaybolmuş ve Osmanlı birliklerinden sayısız zayiat verilmiştir.[769]

Hadise yabancı basında dahi son derece abarılarak anlatılmaktaydı. Reiter Ajansı 12 Temmuz tarihiyle Cizan ile ilgili olarak; *"Mehmet Ali Paşa'nın kumandasındaki kuvve-i askeriye külliyen münhezim olmuştur. Mehmet Ali Paşa Seyyid İdrisi'yle müzakerata girişmeye mecbur kalmıştır. İdrisi Asir emaretine intihabını talep ediyor. Miralay Rıza Bey'in kumandasında yedi tabur San'a' dan Cizan'a hareket etmiştir.",*[770] şeklinde beyanatda bulunuyordu. Aden yoluyla Luhayye'den Times'a nakledilen bir yazıda, *"...Cizan'da hal vuku fenalaşmaktaydı. Mezkur şehirde bulunan İngiliz tebası hayatlarıyla servetlerinin muhafazası için Hudeyde'deki İngiltere Konsoloshanesine telgrafla müracaat etmişlerdir...."* şeklinde haberler yayınlamaktaydı. Yine Times, Cizan'dan aldığını iddia ettiği malumatlarda; Kumandan Mehmet Ali Paşa'nın idaresi altında bulunan askerin hezimete uğradığı hatta Mekke Şerifi gibi Asir havalisi üzerinde bir dereceye kadar müstakil bir emir sıfatıyla Osmanlı Hükümeti tarafından tanınmak düşüncesiyle hareket eden İdrisi karşısında Mehmet Ali Paşa'nın bazı şartlar dahilinde mütareke imzalamaya mecbur kaldığından söz ediliyordu.[771]

Netice itibariyle Osmanlıların vicdanlarını hakikaten sızlatmış olan bu hadiseden sonra Mehmed Ali Paşa kuvveti ile Mekke Emiri'nin kuvvetlerinin işbirliği içinde yürüttükleri dört önemli çarpışmanın ardından Ebha, asilerin elinden kurtarılmış ve Mekke Emiri karargahını Ebha'ya taşıyarak asilerin tahrip etmiş olduğu telgraf hatlarını tamir işiyle ilgilenmiştir.[772]

İzzet Paşa'nın Emir ile yaptığı işbirliğinin özünde esasında Asir havalisinin tamamen Şafi mezhebinden olması nedeniyle Mekke Emiri'nin bu havalide bulunmasının birçok kanın dökülmesine ihtiyaç bırakmadan sükûn ve asayişi sağlamakta yeterli olabileceği ve bu sayede Seyyid İdrisi'nin nüfuzunun kırılabileceği düşüncesi hakim olmasına rağmen; yaşanan gelişmeler Seyyid İdrisi taraftarlarından bazılarının bizzat Emir'e karşı dahi muhalefete devam etmeleri nedeniyle meselenin kısa sürede halledilmesinin mümkün olmadığını bir kez daha göstermişti.

Ayrıca Şerif Hüseyin'in İdrisi meselesi karşısında İzzet Paşa ile anlaşmasının uzun vadede farklı neticeleri olacaktır. İdrisi'ye karşı düzenlenen seferler başta milliyetçi Arap çevrelerce tepki toplamış ve Şerif Hüseyin ile ilgili bir memnuniyetsizliğin doğmasına neden olmuştur.

---

769 *"Cizan Vak'ası",* **Tanin,** 14 Mart 1912, s. 6
770 *"Yemen Ahvali"*, **İkdam,** 18 Temmuz 1911, s. 3
771 **İkdam,** 21 Temmuz 1911, s. 2
772 "*Yemen Ahvali",* **İkdam,** 31 Temmuz 1911, s. 2; *"Yemen Ahvali"*, **İkdam,** 6 Ağustos 1911, s. 2

Böylece Asir muharebesinden önce Hüseyin'e Arap hareketinin liderliğini üstlenmesi için teklifler götüren ve onu ikna etmeye çalışan Arap milliyetçileri, bu dönemde üstelik Asir'deki olaylar Osmanlı Hükümeti ve Hüseyin arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açmış olmasına rağmen ondan yüz çevirmeye hatta bununla yetinmeyip ona karşı bir düşmanlık hissi beslemeye de başladılar. [773]

Tüm bunlara rağmen Şerif Hüseyin, Osmanlı toplumu içinde Arapçılığın en yoğun olarak hissedilmeye başlandığı, miliyetçi Araplar'ın faaliyetlerini her tarafta arttırdıkları hatta Arap milliyetçilerinin kendisi üzerindeki açık baskılarının hissedildiği bir dönemde; İdrisi isyanının bastırılmasına dair Türk Hükümeti'nden gelen yardım talebini memnuniyetle karşılamış ve Türkler'in İmam Yahya ile yaşadığı sorunları halletmelerinde yardımcı olmuştur..[774]

Mekke Şerif'i 1908'den 1911'e kadar geçen sürede İttihatçılarla olan anlaşmazlıklarına rağmen, Seyyid El-İdrisi'nin 1911'de Asir'de Türk birliklerine karşı gerçekleştirdiği isyanda Sultanın sadık bir taraftarı olarak kalmayı yeğlemiştir. Bu olay bir bakıma Osmanlıcılık ve Arapçılık şeklindeki iki ideoloji arasında bir tercihde bulunmak zorunda kalmış olan Şerif Hüseyin'in dönem itibariyle tercihini Osmanlıcılıktan yana kullandığını da göstermekteydi.[775]

3.7 İmam Yahya ile Yapılacak İtilafın Şartlarına Dair Ahmet İzzet Paşa ve İstanbul Ekseninde Yürütülen Yazışmalar

Osmanlı kuvvetlerinin İzzet Paşa'nın kumandanlığında San'a'yı kurtamasıyla mesele halledilmiş olmuyordu. Tam anlamıyla başarı elde edilebilmesi için bazı noktalarda harekatın devam ettirilerek İmam Yahya'nın mıntıkasına kadar her bölgenin isyandan temizlenmesi gerekliydi. Hala Umran, Kevkeban muhasara altındaydı. Suver, Zafir, Cehliye Kaleleri ile Hacce eşkıya elindeydi. San'a-Umran yolu üzerinde asiler faaliyetdeydi. Böyle bir ahval karşısında Türk birliklerinin San'a'da kalmaları acizlik ve zaaf olarak algılanabileceği için ordu yeniden şimal harekatına başlamak için San'a'dan ayrılmıştır. Umran ve Kevkeban yönündeki eşkıyanın def'i görevi, Hudeyde'den San'a'ya kadar olan mesafede eşkıya karşısında gösterdiği yararlılıkları dolayısıyla Rıza Bey'e havale edilmişti. Rıza Bey'in sorumluluğundaki kuvvetlerin harb nizamı şöyledir: Fırka Kumandanı: Miralay Rıza Bey, Birinci Alay: Kumandanı Kaymakam Şevki Bey, Seksen Dördüncü Alayın Birinci Taburu: Kumandanı Kol ağası Fuad Bey, 84. Alayın İkinci Taburu: Kumandan Kolağası Nuri Bey, 115. Alayın Birinci Taburu: Kumandanı Kolağası Hüseyin Efendi, İkinci Alay: Kumandanı Binbaşı Osman Efendi, 77. Alayın Birinci Taburu: Kumandanı Yüzbaşı Rıza Bey, İkinci Taburu: Kumandanı Yüzbaşı Ömer Lütfi Efendi, Üçüncü Alayı: Kumandanı Erkân-ı Harb

[773] Dawn, **a.g.e.**, s.20
[774] Dawn, **a.g.e.,** s. 16-17
[775] Dawn, **a.g.e**., .s.16

Binbaşı Ali Fuad Bey, Kırkıncı Nişancı Taburu, Preşova Taburu: Binbaşı Hamza Bey, 16.ncı Alayın Birinci Taburu: Kolağası Ferid Bey, 4. Alayı: Kumandan Binbaşı Musa Kamil Bey, Yedinci Nişancı Taburu Yetmiş Beşinci Alayın Birinci Taburundan oluşmaktaydı. Bunların haricinde seri ateşli cebel bataryası: Kumandanı Yüzbaşı Mustafa Efendi, a'di cebel bataryası: Kumandanı Yüzbaşı Halil Efendi, iki havan topu: Topçu Binbaşı Haydar Bey, mitralyöz bölüğü: mülazım-ı evvel İhsan Efendi, Hockis mitralyöz takımı: mülazım-ı evvel Naci Efendi, maksim mitralyöz tüfeği: mülazım Zihni Efendi, istihkam müfrezesi: mülazım Tahsin Efendi, nakliye bölüğü: Yüzbaşı Bekir Efendi bulunuyordu.[776] Bu mevcut kuvvetlerle Rıza Bey bu kez Umran taraflarında faaliyette bulunacaktı.

Öyleki Yemen'den gelen haberlerde artık Osmanlı hakimiyeti karşısında son derece müteesssir olan İmam'ın ilk defa olarak siyahlar giyinmiş olduğu söyleniyordu ki bu siyah elbise Türkleri Yemen'den çıkarmak için kendi Zeydi itikadınca bütün Yemenlilerle işbirliği yapmaya azmetmiş olduğuna işaret ediyordu. Türkler'e "A'da-yı Allah" diyen Yahya b. Hamidüddin bu siyah elbisesi ve Zeydiler'e has olan siyah sarığı ile Yemen'in felaketini tasvir etmekteydi.[777]

Umran harekâtı sonuçlanmadan Kökban mevkiine yönelik yapılacak olan bir girişimin hiçbir fayda sağlayamayacağı açıktı. Çünkü Umran'da bizzat Racih'in kendisi ve Racih'den korkan etraftaki köylüler dahi aman dilememişlerdi. Racih Paşa aman dilememekde ısrarlı olduğunu Rıza Bey'e yazdığı "Eğer devlet benim karyemi yakarsa ben de bütün İyal-Serih'i yakarım, taki benim emrimi icra etsinler." şeklindeki yazısıyla açıkça göstermiştir. Bu sebeple Rıza Bey öncelikle Umran meselesini halledip ardından da Kökban yönüne ilerlemeye karar vermiştir. Rıza Bey'in fırkasından beş piyade taburu, bir seri ateşli cebel bataryası, bir mitralyöz takımı ve mantel topundan ibaret bir müfreze ayrılmış ve bu müfrezenin kumandanlığı da 3. Alay Kumandanı Erkan-ı Harb Binbaşısı Fuad Bey'e verilmiştir. 3. Alay, 40. Nişancı Taburu, 16. Alayın Birinci Taburu, Preşova Taburu, 2. Alay, 77. Alayın Birinci ve İkinci Taburları, seri ateşli cebel bataryası, hoçkis mitralyöz takımı, mantel topu ve nakliye takımından mürekkeb Fuad Bey'in müfrezesi Umran'dan Kevkeban'a hareket ettirilmiştir.[778]

Sükü'l Hamis'de bulunan Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa 16 Nisan 1911 tarihinde Yemen'deki askeri harekatlara dair verdiği malumatında; Umran taraflarına çıkarılan kuvvetimizin herhangi bir direnişle karşılaşmadığından Sela önündeki eşkıyanın dahi savuşturulmuş olduğundan bahsediliyordu. Ayrıca her ne kadar hâlâ Zû Hüseyin aşiretine mensup olanlar firar etmişlerse de, San'a'nın kurtuşundan bu güne kadar olan süreçte

---

776 *" San'a'dan Umran'a"*, **Tanin,** 27 Mayıs 1911 (14 Mayıs 1327), s.1
777 *" San'adan Umran'a"*, **Tanin,** 27 Mayıs 1911, (14 Mayıs 1327), s. 1
778 *"Umran'dan Kökban'a",* **Tanin,** 31 Mayıs 1911, s. 1

önemli mevkilerde yer alan şeyhlerden ve ulemadan saf değiştirerek Osmanlılar tarafına dahil olmaya başlayanların sayısında artış gözlenmekteydi. Bilhassa da Erheb şeyhlerinin tamamı ile Hemedan'ın ileri gelenlerinden Şerif Ali Şuyu'u ile biraderi San'a'ya gelerek teslim oldukları gibi yakında Umran taraflarında Rıza Bey kuvvetlerine direnen Racih b. Sa'ad namındaki kişininde teslim olacağı beklenilmekteydi. Bu esnada Nasır Mebhut'un kuvvetleriyle çarpışmalar sürmekteydi. Bunların haricinde İzzet Paşa, malumatında sadece askeri harekatlara dair bilgi vermekle yetinmemiş, kendince mühim gördüğü diğer hususlara da dikkat çekerek; Yemen'deki kaza ve nahiyelerdeki şeyh ve ulemaya verilmekte olan "seyyar jandarma maaşı"'nın dahi bu senenin bütçesinden çıkarılması caiz olamayacağı için yine eskisi gibi aynı şekilde verilmeye devam edilmesini istemekteydi. Ayrıca Mısır'dan İmam Yahya'ya para gönderilmesinin engellenmesini ve daha evvel Meclis-i Vükelâ'daki müzakere neticesinde masraflar için kendisine vaad edilmiş olan 3.000 liranın şu ana kadar yalnızca 1.000 lirasının havale edilmiş olmasından şikayetçi olarak kalan miktarın da hemen gönderilmesini talep ediyordu.[779] İzzet Paşa'nın dikkat çekmiş olduğu noktalara ilişkin Harbiye Nazırı'da iki gün sonra 18 Nisan 1911 tarihli yazısında; Paşa'yı desteklediğini gösteren ifadelerde bulunarak, İzzet Paşa'nın ihtiyacı olan paranın gönderilmesinde sakınca olmayacağını ve bir taraftan devlet olarak Osmanlı idaresine sığınan şeyh ve ulemanın celbine çalışıldığı bir ortamda, öteden beri şeyhlere verilmekte olan seyyar jandarma maaşının kesilmesinin ahali arasında birtakım huzursuzlukları doğurabileceği tehlikesiyle, belirtilen maaşın daha önceden olduğu gibi ödenmesine ilişkin İzzet Paşa'ya gerekli yetkilerin verilmesinin uygun olacağını iddia etmekteydi.[780]

İzzet Paşa'nın da dile getirmiş olduğu 3.000 lira meselesine gelince; Yemen Kuvva-yı Umumiyesi Kumandanı İzzet Paşa'ya Yemen'de bulunduğu süre içinde bir takım masraflarını karşılayabilmesi için 3.000 lira gönderilmesi Osmanlı Hükümeti tarafından uygun bulunmuştu. Bu 3.000 liranın 1.000 lirası daha evvel hazinedeki masarif -i gayr-i melhuza tertibinden ödenmiştir. Ancak geri kalan miktar bir süredir ödenememişti. İzzet Paşa'nın da ısrarı üzerine Maliye Nezareti'nin kararı gereğince geri kalan 2.000 liranın dahiliye ve harbiye muvazenelerindeki masarif mesture tertibinden ödenmesi münasip bulunmuştur. Maliye'nin bu yöndeki 23 Nisan 1911 tarihli tezkeresi Vükelâ Meclisi'nce de görüşüldükten sonra kabul edilmiştir. Böylece Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri'ne meselenin esası bildirilmiştir.(25 Nisan 1911)[781]

Mesture tertibinden 1.000 liranın Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa'ya

---

779 **BOA, A.MKT. MHM** 735/20 (Sük'ülhamis'den Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa hazretlerinden gelen 3 Nisan 1327 tarihli şifre)

780 **BOA, A.MKT.MHM** 735/20 (Yemen hakkında Harb Nazırı imzalı 5 Nisan 1327 tarihli yazı)

781 **BOA, MV** 151/ 65 (12 Nisan 1327)

hemen gönderilmesi talep edilmişse de Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri 1.000 liranın masarif mestureden karşılanmasının kabil olamayacağını iddia ederek, Maliye'nin bu yöndeki kararını reddetmişlerdi. Nezaretlerin red cevablı tezkereleri Meclis-i Vükelâ' da incelenmiş ve buna göre; masarif-i gayri melhuza tertibinden evvelce İzzet Paşa'ya verilmiş olan üç bin liraya ilaveten iki bin liranın yine masarif-i gayr-i melhuza tertibinden karşılanarak, acilen İzzet Paşa'ya gönderilmesi ve bunun Şera-i Paşa'nın matlubatına mahsuben kendisine ödenmesine karar verilerek, Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.(21 Mayıs 1911)[782]

İzzet Paşa'nın San'a muzafferiyetinden sonra gündemi meşgul eden yeni tartışma konusu;Yemen'deki askeri harekatların Şehhare mevkine kadar uzatılıp uzatılamayacağıdır. Şehhare üzerine yapılacak bir harekat İmam Yahya'nın sığınağı[783] olması hasebiyle Yemen meselesinin en mühim noktasını oluşturuyorsada olası bir Şehhare hareketi birtakım fedakarlıkları da gerektirdiği için mesele Harbiye Nezareti'nde görüşülmüş ancak karar İzzet Paşa'nın sorumluluğuna bırakılmışdı.

Hüseyin Cahid Yalçın, Tanin'deki yazısında; San'a'nın kurtarılışının bir gaye olmayıp esas gayenin Yemen'in saadeti ve sükununu sağlamak olduğunu iddia ederek, Sa'da ve Şehhare müdahalelerine ilişkin görüşlerini,“ *...Âsileri Osmanlı hudud dahilinden uzaklaştırmakla tekrar hücumlarının önü alınmış olamaz. Yemen'den Osmanlı askeri çekildikden sonra İmam tekrar tedarikat-ı harbiyeye başlayarak, yeni bir hareket hazırlayabilir. Yemen'deki İmam Yahya gailesini müebbeden değilse bile uzun bir müddet için izale ederek, bu esnada Yemen'in teşkilat dahiliyesini ikmal ve müdafaa sebeplerini temin ve ihzar edebilmek üzere mutlaka İmam'a ağır bir darbe vurmaya gerek vardır. Bu ise ancak İmam'ın karargahına kadar varıp, kuvvet ve nüfuzunu bütün bütün izale ederek mümkün olabilir. İzzet Paşa'nın buna karar vermesi maiyyetindeki kuvvete itimadını gösterdiği gibi Yemen meselesini şaşaalı fakat tesiri muvakkat bir başarı ile zahiren görünmek mesleğini tutmayarak kat'i ve ciddi bir iş yapmaya azim eylemiş olduğunu ispat eder.”* sözleriyle açıklamaktaydı. Hüseyin Cahid ayrıca Yemen'deki mevcut kuvvetlere memleketin başka mevkilerinde de ihtiyacımız olabileceği için Yemen meselesini mümkün olduğu kadar az kuvvetle ve az bir vakitte bitirmek zorunda olduğumuza da dikkat çekip, Sa'da ve Şehhare üzerine hareketle eşkıya kalbgahından vurulduktan sonra Osmanlı Hükümeti ahval-i umumiye-i memleketi düşünerek Yemen'in içeri taraflarına doğru ilerlemekten mümkün olduğu kadar kaçınmalı, bunun yerine az bir kuvvetle kuvvetli noktalara tutunarak şimendiferlerini, yollarını, mekteplerini,

---

[782] **BOA., MV** 152/ 58 (8 Mayıs 1327)

[783] Esasında İmam'ın üç yerde başkenti vardı. Bunlardan biri, Tihame yöresinde Beytülaziz denilen bir yerdi. Diğer biri Sude kasabasıydı. Üçüncüsü ise yüksek dağlar üzerinde, öteden beri başkent olarak kullandığı Şehhare kasabasıydı.Ertur, **a.g.e,** s. 98

jandarmasını, milis askerini teşkil etmeye yönelmesi gerektiğini savunmaktaydı.[784] Hüseyin Cahid bu yönüyle bir bakıma Yemen'de ıslahat fikirlerine sıcak bakarak kalıcı asayişin sağlanması taraftarı olduğunu ima ediyordu.

Bu sıralarda Osmanlı Meclisi'nin 1 Mayıs 1911 tarihinde gerçekleştirilen 88. inikadında Yemen'de devam etmekte olan askeri harekâtın kısa zaman içinde sona ermesinin ardından nasıl bir yol takip edilmesinin gerekeceğine dair Yemen Mebuslarından Hudeyde Mebusu Mahmud Nedim Bey ve San'a Mebusu Esseyyit Hüseyin Abdülkadir ile San'a Mebusu Mehmet İbn Abdullah Mukaffa tarafından ortak olarak hazırlanan 5 maddelik kanun layihası Meclis-i Mebusan riyasetine sunulmuştur.[785] Teklifte yer alan maddeler şunlardır;

1. Bu kerre zuhur eden vukuatın vücuda gelmesinde etkili olan sebeplerin tahkik ve tetkik edilip, gerek memurin gerek ahaliden olan müsebbiplerinin şiddetle cezalandırılmaları.

2. Kabail-i muti'den hükümete cidden sadık olanlar ve zaruret nedeniyle isyana iştirak ettirilenler ile öteden beri isyanla meluf olan kabilelerin tespit edilip ayrımı yapıldıktan sonra cezaya müstehak olanların tedibi ve şayanı, taltif olanların ise taltif edilmeleri.

3. Kabilelerin meşayihinin hükümete ısındırılmaları ve ahalinin hükümete takriblerinin istikmal edilmesi.

4. Vilayetin icab eden mahallerini devr ve teftiş ederek, ahvali yakından tetkik ile ıslahat için lazım gelen tedbirlerin neden ibaret olduğunun tayini.

5. Sadat, ulema ve urban rüesasının devlet ve millete yararlı talep ve isteklerini bizzat istima ve tetkik ve netice-i tetkikata göre icrası elzem ve ehem olanlarının hemen tatbiki ile mükellef olmak üzere Yemen'de pek çok asar-ı umran vücuda getirmiş ve ezher cihet kıta-i yemaniye'nin ahval-i umumiyesine kesbi vukuf etmek üzere ahalinin kalbinde yer edinmeye muvaffak olmuş olan Hüseyin Hilmi Paşa Hazretlerinin fevkalade bir salahiyet ve hususi bir ünvanla derhal Yemen'e gönderilmesi ve Hüseyin Hilmi Paşa Hazretleri ikna edilemediği takdirde ise, Yemen'in ahvaline vakıf birkaç zâtdan mürekkeb bir komisyon teşkili ile İzzet Paşa Hazretleri, harekât-ı askeriyeden sonra daha bir müddet orada kalacaklar ise mezkur komisyon riyasetinin müşarileyh uhdesine tevdii, aksi takdirde vazife-i riyasetin Piyade Reisi Ferit Paşa veya Ferik Hâdi Paşa Hazretlerinden birine tevdii ile hareketlerinin tesrii.[786]

Bu kanun teklifi Mebusan Meclisi'nde okunduktan sonra mebuslar arasında bazı tartışmalar yükselmiştir. Bilhassa layihanın beşinci maddesinde memur isimlerinin zikredilmesi eleştiri noktası olmuştur. Mehmet Talat Bey, tayin edilecek şahısların isimlerinin maddelerde belirtildiğini oysaki mebusların vali ya da mutasarrıf olarak seçilecek kişileri

---

[784] Hüseyin Cahid Yalçın, *"Yemen'de"*, T**anin** , 11 Nisan 1911 (29 Mart 1327), s. 1

[785] **MMZC.,** 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911)**,** C.6, İctima: 3, Devre:1, s, 45

[786] **MMZC.,** 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911)**,** C.6, İctima: 3, Devre:1, s, 45-46

tespit etme selahiyetlerinin olmadığını iddia etmiştir. Talat Bey'in layihaya tepki göstermesine karşılık layihada imzası bulunan Hudeyde Mebusu Mahmud Nedim Bey cevabında; Hadi Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Ferit Paşa gibi isimleri zikretmelerinin asıl nedeninin bu şahısların Yemen ahalisince fevkalade şöhret kazanmış isimler olmalarından kaynaklandığını iddia etmekteydi. Mahmud Nedim Bey, eğer kuvve-i icraiyye bunlardan daha değerli başka isimler göndermeyi düşünürse buna da razı olacaklarını eklemiştir.[787]

Aslına bakılırsa İzzet Paşa, İmam ile mkul surette bir itilaf yapılarak meselenin kesin bir neticeye bağlanması ve bu amaç için kendisine yetki verilmesini istemekteydi. Yetki verilmesi halinde yapacağı itilafın şartları İmam tarafından kabul edilmediği takdirde; Haşed ve Şehhare mevkileri üzerine gidilebilmesi için bir fırka asker ile tecrübeli emirlerin gönderilmesi ya da kuvve-i mürettebe'den bir nizamiye fırkasının Yemen'de ikâmesini teklif ediyordu. Ayrıca İzzet Paşa, bir taraftan Hacce taraflarındaki bazı mevkilerin eşrafın ve şeyhlerin cemaatlerinin maiyyetine terk edilmesini diğer taraftan da muhtelif merkezlere asker yığılmasını böylece hem İmam'a karşı muhalif bir yol izlenmesini hem de ahalinin sempatisini kazanmaya yarayacak tarzda bir hükümet politikası tespit edilmesini lüzumlu buluyordu.[788] İzzet Paşa'nın bu yöndeki tespitlerine Osmanlı Hükümeti ise bazı noktalardan sıcak bakmıyordu. Hükümetin Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda bu durum açıkça göze çarpıyordu. Elbette ki Bâb-ı Âli cephesi de Yemen'de bunca seneden beri bir çok fedakârlıkla, binbir zorlukla yürütülen askeri harekâtın artık kesin bir neticeye ulaştırılmasının elzem olduğunun farkındaydı ancak İmam ile itilaf hususunda bazı endişeleri vardı. Üstelik İmam'ın bunca zamandır tuttuğu yol, takındığı tutum ve tavırları düşünülürse İstanbul'un bu konudaki endişelerinin haksız yere olmadığı da kesindir. İtilaf yapılması olasılığı gündeme geldiğinde İmam'ın Hükümetimizi bir süre meşgul edip, daha sonra tekrar isyana başlama ihtimali sebebiyle İzzet Paşa'nın itilaf düşüncesi muvafık bulunmamıştır. Bunun haricinde Haşed ve Şehhare'ye kadar ilerlenilerek İmam'a kesin bir darbe vurmak düşüncesine gelince; böyle bir girişim Hükümetce arzu edilmesine rağmen şu an için en azından Asir meselesi kesin bir neticeye ulaştırılıncaya kadar bu yöndeki harekât-ı askeriye girişimi ertelenmeliydi. Hükümetin kararına göre; şimdiki halde yapılabilecek en iyi şey gerek Haşed kabilesi gerek diğer kabile reisleri ve şeyhlerine birtakım hediyelerle birlikte devlet bütçesinden bir miktar para vermek ve icab edenlere münasib birer idari vazife dağıtmak suretiyle, bunların nüfuzlarından İmam'a karşı istifade etmektir. Hacce taraflarındaki bazı mevkiler dahi İzzet Paşa'nın belirttiği şekilde müdür namıyla atanacak kimi şeyhler ve reisler ile yine bu şeyhlerin kendi cemaatleri arasından seçilip, reislerinin maiyyetine verilecek jandarmalar tarafından

[787] **MMZC.,** 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911)**,** C.6, İctima: 3, Devre:1, s, 46

[788] **BOA., A. MKT. MHM**. 735/20 (Harbiye Nezareti'ne mahramane suretde yazılmış R.9 Mayıs 1327/ H.23 Cemaziyevvel 1329 [22 Mayıs 1911] tarihli yazı)

muhafaza olunmalıydı. Böylece İmam Yahya'nın nüfuzu altındaki mahallerin etrafında muhalif bir mıntıka vücuda getirilerek, İmam abluka altına alınmış olacaktır. Gerektiği hallerde bu şeyh ve reislerden ne şekilde istifade edilebileceği ve hangilerinin ne gibi hizmetlerde istihdamı, hangilerine ne kadar maaş ya da atiyye verileceğine dair İzzet Paşa'nın fikirlerine başvurulmuştur.[789]

Meclis-i Vükelâ'nın İmam Yahya hakkındaki kararlarına, İzzet Paşa 8 Haziran 1911 tarihli cevabi yazısıyla karşılık vermiştir. Buna göre; Şehhare üzerine askeri harekât düzenlemek müşkil olabilirdi, üstelik böyle bir girişim meşayih ve sadat başta olmak üzere ahalinin genelinin tepkisini çekebilirdi. Bu sebeple belirtildiği şekilde arazi terk edilmemek esaslarına dikkat ederek, bir itilaf akdinin imzalanmasına çalışılacağını ancak bu şekilde kendisine arazi terk edilmeden üstelikte Yemen'deki şeyh ve fakihlerin tümünün malumatıyla akd edilecek bir itilafın İmam Yahya tarafından kabul edilmesi kolay olmayacaktır. O nedenle şayed İmam, itilafa yanaşmayacak olursa bu kez ahali nazarında işin neticesiz kalmasından İmam'ın mes'ul olduğu izlenimini verdikten sonra harekete başlanması daha uygun görülmekteydi. Üstelik böyle bir durumda Hükümetin iyi niyetini anlayan şeyhler ve seyyidlerin hakiki anlamda Osmanlı kuvvetlerine yardımda bulunmaları kolaylaşacaktı. İzzet Paşa yazısında ayrıca her türlü ihtimale karşı büyük bir kısmı nizamiye olmak üzere 12 tabur ile 2 bataryanın daha Yemen'e sevkini ve Asir' mıntıkasına da yeniden 6 tabur gönderilmesini talep etmiştir.[790] Böylece İzzet Paşa önceliğin anlaşma teklifine yönelik olmasını, eğer İmam kabul etmezse ikinci bir seçenek olarak Şehhare harekatının düşünülmesini istediğini belli ederek mevcut durumda olası bir Şehhare harekatına kendisinin de taraftar olmadığının altını çizmiş oluyordu.

Ahmet İzzet Paşa ve beraberindeki subaylar İmam Yahya ile anlaşma teşebbüsünde ümit bulunduğu kanaatindeydiler ve Yemen seferinin bir anlaşmayla bitmesini memleket için başarı olarak saymaktaydılar. Bu esnada İzzet Paşa ile beraber Hamidiye Kruvazörü'yle Yemen'e giden genç subaylar başta askeri ve idari olmak üzere muhtelif vazifelere ayrılmışlardı. Bunlar arasında yer alan İsmet Bey ise binbaşılık rütbesini kazanarak kurmay başkanlığına getirilmiştir.[791]

Bir tarafta İzzet Paşa'nın İmam ile muhabereleri Arapça olarak ayrı bir bürodan yürütmeye devam ettiği, diğer tarafta genç subayların askeri ve siyasi vazifelerini hakkıyla yerine getirmeye çalışarak bir an evvel İmam meselesinin hallini istedikleri bir ortamda İstanbul'da eski Yemen mütehassıslarının devletin bu kadar emekten sonra uzlaşmaya

---

[789] **BOA., A. MKT. MHM**. 735/20 (Harbiye Nezareti'ne mahramane suretde yazılmış R.9 Mayıs 1327/ H.23 Cemaziyevvel 1329 [22 Mayıs 1911] tarihli yazı)

[790] **BOA.,A. MKT. MHM** 736/10 (Harbiye Nezareti celilesine hitaben 29 Mayıs 1327 tarihiyle kaleme alınmış yazı); **BOA., MV.** 153/ 13

[791] Selek, **a.g.e**., s. 89

gitmesini hoş görmemeleri anlaşma müzakerelerini uzatmaktaydı. Eskiden beri Yemen'de yerleşmiş olan askeri ve sivil bir sınıf bulunuyordu ki bu sınıf dahi uzlaşma fikrine taraftar değildi. Müstemleke sayılabilecek uzak bölgelerde uzun müddet kalmış insanlarda garip bir ruh peyda olduğu gözlenmiştir. Bunlar mıntıkaya ısınırlar, orada bir itibar üstünlüğü içinde yaşamaya alışırlar, anavatanın şeref ve selametinin o sömürgede kendilerinin hakim olmasına bağlı olduğuna inanırlar. Bu sömürgeciler için anlaşma ile yeni bir hal şekli tasavvur etmek, aklın almayacağı hatalı bir yoldur. İşte Yemen'de de böyle bir tabaka vardı. Bir anlaşma teşebbüsü için asıl onların karşı koymasını ve her vasıtayla İstanbul'a şikâyetler yağdırmalarını yenmek lazımdı. Meşrutiyyet'ten sonra Yemen'e ulemadan büyük memuriyetlerle, muhterem insanlar hususi vazifelerle gönderilmişti. Bunlar Şer'iyye Mahkemelerinin doğruluk ve liyakat içinde işlemesi için çok dikkatliydiler. Bu büyük memurlar Hanefi mezhebi'nin esaslarını Zeydi mezhebi'nin mensuplarına anlatmak ve sevdirmek için çalışıyorlarsa da Yemen meselesinin bir uzlaşma ile halledilmesine razı değillerdi.[792]

İmam ile yapılacak bir anlaşmaya sıcak bakmayanlar arasında yalnızca memurlar yoktu, muhalif görüşe mensup olanlar arasında en dikkat çekici olanı ise daha evvel Yemen'de görev yapmış olan Hüseyin Hilmi Paşa'dır. Yemen Mebuslarından Mahmud Nedim Bey, Yemen'e gitmeden evvel Hüseyin Hilmi Paşa ile birebir görüşme düzenlemiş ve yapılan bu görüşmede Hilmi Paşa; Yemen'de itilafnamelerle iş görülemeyeceğine inandığını dile getirerek; *"İmam'ı kendi haline bırakmalı. İmam'a tabi Zeydiler'le meskun araziyi tahliye edip sahile çekilmeliyiz. Sahilde az bir kuvvetle kalabiliriz. Çünkü Şafii'lerle meskun olan bu arazide halk dahi İmam'a düşman ve binaenaleyh bizimle beraberdir. Burada sulh ve sükûn kendi kendine az bir himmetle muhafaza edilebilir. Sahil elimizde oldukça İmam'da deniz rabıtasını kesmiş ve böylece naçar bir vaziyette kalarak ister istemez rahat oturmaya mecbur olur ki; bu sayede biz de bir hayli tasarruf etmiş, insan ve para cihetinden şimdiye kadar katlandığımız yüklerden kurtulmuş oluruz."* şeklindeki ifadeleriyle düşüncesini açıklamaktaydı.[793]

Tüm bu muhalif görüşlere rağmen neticede İzzet Paşa'nın talepleri üzerine Harbiye Nezareti'ne yazılan Meclis-i Vükelâ kararıyla; arazi terk edilmemek şartıyla sadece İmam'a "Şehhare Emiri" ve "Zeydi İmamı" ünvanı verilmesi, kendisiyle beraberindekilere maaş tahsisi ve maiyyetindeki bazı münasip kimselerin dahi memuriyetlerde istihdam edilmesi şeklindeki esaslar dairesinde olmak üzere yapılacak bir itilafın, gerektiğinde teferruatının da tespit edilerek müzakere edilmesine dair İzzet Paşa'ya yetki verilmesi kabul edilmiştir. İmam'ın maiyyetinde olup da, memuriyetlerde istihdam edilmesi münasip olanlarının tespit

[792] Selek, **a.g.e.,** s. 89-90
[793] Mahmud Nedim Bey, **a.g.e**., s. 132

işlemi, nüfuz ve hizmetlerinden istifade olunabilecek şeyh ve seyyidlerden hangilerinden nerelerde, ne gibi hizmetlerde yararlanılacağı ve bunlara ne kadar maaş verileceği ayrıca müdür namıyla atanacak şeyhlerin bulunacağı ve bu şeyhlerin cemaatlerinden seçilerek maiyyetlerine verilecek jandarmalar vasıtasıyla muhafazasının mümkün ve münasip olacağı mahallerin belirlenmesine dair tüm hususlardan en ince ayrıntısına kadar İzzet Paşa sorumlu olacaktı.[794] Esasında İzzet Paşa, San'a ve çevresindeki İmam Yahya kuvvetlerine üstünlük sağlanmasına rağmen henüz Asir'deki Seyyid İdrisi meselesinin devam etmesi nedeniyle San'a'ya dahil olduğu ilk andan itibaren akıllıca hareket ederek Seyyid İdrisi'nin tekrar İmam'la birleşmesini önlemek amacıyla bir an evvel Osmanlı Devleti namına İmam Yahya'ya bir anlaşma teklif etmenin zeminini hazırlamaktaydı.

Bu amaçla ilk olarak irşad, ikna ve teşvik suretiyle seyyidler, fakihler ve şeyhlerin nüfuzlu olanları hoş tutularak, İmam'ın manen nüfuz ve gücünün kazanılması yoluna gidilmiştir. Hatta anlaşma için ilim, zühd ve takvasıyla tanınan Seyyidina Kadı Hüseyin Ömeri ile önceki imamların torunlarından olan ve ahlaki olgunluğuyla tanınan Ravzalı Seyyid Kasım Izzi' isimli şahıslar İslamiyetin, devletin ve dünya medeniyetinin bugünkü durumunun ve geleceğinin temini için İmam'ın Osmanlı Devleti ile birleşmesinin gerekliliğini açıklayan bir mektupla beraber, İmam nezdine gönderilmişlerdir. Öneri karşısında İmam buna cevap olarak; mağlubane bir dostluk ile anlaşmanın nefsine zor geleceğini ve bizden öncekilerin razı olunamayacak bazı halleriyle defalarca sözlerinde durmadıklarını imâ etmişse de, yine de din hizmetine hazır ve İslam'a her ne suretle olursa olsun zarar getirmekten kaçınıp çekindiğini ve en önemlisi de İslam'ın en büyük Sultanı'nın Müslümanlar üzerinde sahip olduğu hakları kabul ve tasdik ettiğini ifade ederek, bir bakıma uzlaşma kapısını tamamen kapatmamayı tercih etmiştir.[795]

İzzet Paşa 9 Haziran 1911 tarihli San'a'dan gönderdiği şifrede, İmam'ın itilafa yönelik cevabından bahsetmişti. iddiaya göre İmam Yahya cevabında; *"Şimdiye kadar birtakım yanlış anlamalardan dolayı sefk-i dima-yı müslimine sebep olan ahvale son verilmesine taraftar olduğunu ve özellikle de İslam aleminin ecnebi tehlikesine maruz kaldığı bir esnada her türlü husumete, gareze son vererek vifak ve ittihada hadem olacağını" ifade ediyordu.* Mektupta İmam ayrıca daha önceleri Bâb-ı Âli'ye gönderdiği heyetin girişimleri sonuçsuz kalmış olmasına rağmen bu defa İttihat Terakki Hükümeti'nin sergilediği hüsn-ü niyet'ten ümidli olduğunu ve kendisinin "Emr-i bil-ma'ruf ve nehiyyül-münker ve ikame-i şeriatle" def'i mezalime hizmetten başka bir maksadının olmadığını ifade edip, Hükümetin kararları

[794] **BOA., A. MKT. MHM** 736/10 (Harbiye Nezareti celilesine hitaben 29 Mayıs 1327 tarihiyle kaleme alınmış yazı); **BOA., MV.** 153/ 13

[795] Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e**, s. 100-101

kendisine tebliğ olunana kadar her iki tarafın sükûnet içinde bulunmasını önermekteydi.[796] İmam'ın mektubu üzerine İzzet Paşa oluşan ortamdan bir an evvel istifade edilmesi taraftarıydı.

Nitekim çok geçmeden yaşanan gelişmeler İmam'ın köşeye sıkıştığının göstergeleriydi. Zira İzzet Paşa'nın da daha önceden bildirmiş olduğu şekilde nisan ayından bu yana başlayan istiman talepleri Haziran 1911 tarihi itibariyle de devam etmekteydi. Her taraftan İzzet Paşa'dan af dilemek için gelen şeyhlerin sayısı artış gösteriyordu. Bunlar içerisinde Ferik Said Paşa ile beraber Umran Şeyhi ve Hucca Şeyhi bulunmaktaydı. Umran dahilinde ikamet etmekde olan bu şeyhler af taleplerinin ardından Birinci Fırka Kumandanı Miralay Rıza Bey'in nezdine gitmek mecburiyetindeydiler. Bu isimlerin yanı sıra istiman talep eden şeyhler içerisinde bizim açımızdan en önemlisi olma özelliği taşıyan bir isim daha vardır ki bu kişi; İmam Yahya'nın ikinci şeyhi konumunda olan Seyyid Abdullah'dır. Seyyid Abdullah, daha evvelden de bilindiği gibi gayet bilgili ve zeki bir adam olup, İmam Seyyid Hasan-ül Mütevekkil'in büyük oğludur. Bu yönüyle bir bakıma seyyidler soyundan gelen bir şahısdı. İstiman talebi üzerine Seyyid Abdullah'da diğerleriyle beraber Miralay Rıza Bey tarafından San'a'ya getirilmiştir. Bu esnada bir tabur asker Abdullah'ı korumakla görevlendirilmişti. 24 Haziran'da San'a'ya gelen Seyyid'in yanında şimdiye kadar İmam Yahya'nın tabileri olarak tanınan Haşed kabilesinden bir çok reis dahi bulunuyordu. Seyyid Abdullah ve maiyyetindeki diğer Haşedli şeyhler önce San'a'da bulunan Yemen Kuvvayı Umumiyesi Kumandan yaveri ve ümera-yı askeriye tarafından büyük bir ihtişamla karşılanmış, ardından bizzat kumandan İzzet Paşa tarafından gayet samimi bir şekilde kabul edilmişlerdi. İzzet Paşa ile gerçekleşen görüşmenin ardından Seyyid Abdullah ve diğer meşayih kendileri için hazırlanan konakta misafir edilmişlerdi. İmam meselesi açısından Seyyid Abdullah'ın İzzet Paşa'yı ziyaretine büyük önem atfedilmiş hatta bu mühim şahsın Zeydilerin imamı vazifesi verilerek, San'a'da ikamet ettirilmesi dahi mevzu bahis olmuştur. Zaten Seyyid Abdullah'da babası İmam Hasan-ül Mütevekkil'den kendisine miras kalan imamlık vazifesinin İmam Yahya tarafından gasp edilmiş olduğunu açıktan açığa söylemekteydi. Eğer Abdullah'ın bu iddiası tahakkuk ederse artık İmam Yahya'nın manevi nüfuzu mahv olacaktı. Böyle bir durum elbette en çok Osmanlı Devleti'nin lehine bir gelişme olacaktı.[797] Zira, İmam'ın Yemen'deki nüfuz ve kudretinin dayanaklarından birisi olduğu bilinen Beni Haşed kabilesinin ileri gelenlerinin saf değiştirerek, Osmanlı Devleti tarafına geçmeleri her koşulda İmam'ın bundan sonraki hareketlerinde gücünü kısıtlayan bir gelişme olacaktır. Üstelik Seyyid Abdullah'ın biraderi olan Seyyid Muhammed'de yakın bir zamanda kardeşi Seyyid Abdullah gibi taraf değiştirecek olursa;

---

[796] **BOA., A.MKT.MHM.** 736/10 (San'a'dan Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanı Ahmet İzzet Paşa'dan mevrud olan 27 Mayıs 1327 tarihli şifre)

[797] *"İmam Yahya ve Seyyid Abdullah"*, **Tanin** 30 Haziran 1911 (17 Haziran 1327), s. 3

İmam Yahya, Zeydiler üzerindeki nüfuzunu büyük oranda kaybetmiş olacaktı.

Bu arada istiman talep eden kabilelere, Osmanlı hilafeti namına Kur'an-ı Kerim dağıtılmış, İslam hukuk ve kurallarının ahali arasında öğretilip tatbik edilmesi amaçlı çeşitli mevkilerde 11 mescid inşa edilip, gerekli görülen mekteplerin yenilenme ve tamirine başlanmış olup ayrıca bu mekteplerdeki muallimlerin maaşı ve mektep inşası için bu yıldan itibaren tahsil edilen zekattan pay ayrılması uygun görülmüştür.[798]

Yeterince akıllı bir şahsiyet olması nedeniyle İmam Yahya içinde bulunduğu durumun farkındaydı. Bir taraftan yıllardır güvendiği adamlarından ekserisinin teslim olması ve muhitindekilerin Osmanlılar ile yapılacak bir itilafa taraftar görünüm sergilemeleri diğer taraftan ahalinin zihninde dahi sulh fikirlerinin yaygınlaşması İmam'ı itilafa mecbur bırakmaktaydı. Bunun da etkisiyle olsa gerek çok net olmamakla beraber, İstanbul Hükümetiyle anlaşabileceğinin sinyallerini vermeye başlamıştı. İmam Yahya'nın bu tavrı karşısında oluşan ortamdan bir an evvel istifade edilmesi taraftarı olan İzzet Paşa ve Harbiye Nazırı Yemen meselesinin kesin bir çözüme kavuşturulmasına dair Osmanlı Hükümeti'ne ısrar etmekteydiler. Harbiye Nezareti İzzet Paşa'nın yetkilerinin ne yönde olacağına dair kararın Hükümet tarafından belirlenip, bildirilmesini 11-12 Haziran 1911 tarihi itibariyle talep etmekteydi.[799]

Harbiye'nin bu aceleci tavrı karşısında Sadaret makamı da İmam Yahya ile itilaf akdinin lüzumlu olduğunu kabul etmiş ve akdin şartlarına dair Meclis-i Vükelâ'da alınan kararları Padişah'a ulaştırmıştır. Ardından Encümen-i Vükelâ'dan bazı zatlar ile yapılan görüşmeler esnasında İmam Yahya'ya "Emir" ve "İmam" ünvanı verilmekten ise "Şeyh-ül Meşâyih" gibi bir ünvan verilerek yetinilmesi ve Osmanlı arazisinden sayılan hiçbir toprağın da terk edilmemesine çalışılması uygun bulunmuştu. İzzet Paşa'ya verilecek talimat dahiline mutlaka bu hususların ilave edilmesine yönelik karar Sadaret'den Harbiye Nazırı'na iletilmişti.[800]

Sadaret'in bu ifadesinden anlaşılacağı üzere İmam Yahya ile anlaşma müzakerelerinin düğümlendiği en önemli nokta Yahya'ya verilecek ünvan meselesiydi ki bu konuda bilhassa Şeyhülislam'ın tepkisiyle karşılaşılmıştır. Şeyhülislam Efendi, uzun yıllardır Zeydilerle aramızdaki kanlı müsademelerin yaşanmasında Zeydi mezhebince halife tanınan İmam ile Osmanlı halifesinin makam çatışmasından kaynaklı sorunlar etkili olmuş iken, şimdi İmam'ın Zeydiler üzerinde kendi mezhebine göre hakim olarak tayin olunmasını kabul etmeyerek, her şeyden evvel Osmanlı Sultanı'nın hilafet hakkının tanınmasının lazım geleceğini

---

798 *"Yemen'de",* **Tanin,** 2 Temmuz 1911 (19 Haziran 1327), s. 3.

799 **BOA, A. MKT.MHM**. 736/ 10 (Harbiye Nazırı'nın R.30 Mayıs 1327/ H. 14 Cemade'l ahir 1329 tarihli yazısı)

800 **BOA, A. MKT.MHM** 736/ 10 (29 Mayıs 1327 tarihli tezkereye zeyl olarak, Sadrazam tarafından Selanik'den Harbiye Nezareti'ne yazılmıştır.); **BOA. MV.** 153/13

söylemekteydi.[801]

Bu doğrultuda 1911 yılı Temmuz ayı itibariyle Yemen Komisyonu Yemen'in ıslahını görüşmek için Dahiliye Nezareti bünyesinde yeniden toplanmıştır. Toplanan Yemen Komisyonu öncelikle Vilayetin ıslahında birinci derecede önemli kabul edilen kaçakçılık meselesiyle ilgilenmiştir. Ardından komisyon üyeleri ikinci derece ehemmiyetli olarak gördükleri İmam meselesine karşı nasıl bir yol takip edilmesinin lazım geleceği üzerinde tartışmışlardır. Komisyon ilk olarak şu ana kadar toplanmış olan Yemen komisyonlarına sunulan muhtıralarda İmam'a dair beyan edilen görüşleri incelemekle işe başlamış ve bu doğrultuda bilhassa Maarif Nazırı Abdurrahman Efendi'nin başkanlığında toplanmış olan Yemen Islahat Komisyonu'na 1909 senesinde Yemen Kuvvayı Umumiyesi Kumandanlığı'nda bulunan Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa tarafından sunulan layihayı incelemeye almıştır. Bunların yanında Yemen Islahat Komisyonu'nca İmam Yahya'ya gösterilmesi düşünülen bazı müsaadeler hakkında hazırlanmış olan mazbata ve bu mazbataya dair Meclis-i Mebusan Encümeni'nin itirazatı ile tavsiye ettiği maddeler hakkındaki kararları içeren dosyanın da görüşülmesi gerekli görülmüşse de yapılan araştırmalarda bu dosyanın Bâb-ı Âli yangınında yanmış olduğu anlaşılması nedeniyle, dosyanın içeriği ile ilgili elde edilen cüz'i malumat ile yetinilmeye çalışılmıştır. Komisyonda, Yemen'de bulunmuş birtakım memurlar tarafından sunulan layiha ve muhtıralar üzerinde de inceleme yapılmış fakat memurlara ait bu muhtıralarda esaslı bir görüş mevcut olmadığı anlaşıldığından; ağırlıklı olarak Yemen Mebuslarının malumatlarına yer verilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Komisyon üyeleri tarafından Yemen Mebuslarının her biri birer, ikişer komisyona davet olunarak İmam Yahya meselesine ilişkin görüş ve önerileri ayrı ayrı dinlenmiştir. Müzakereler esnasında konuşan mebuslardan Miralay Seyyid Ahmet Bey'e göre; Zeydi mezhebi içinde imamların mevkileri herkes tarafından bilinmekle beraber, Osmanlı Sultanı' da aynı zamanda bir İslam halifesi olması nedeniyle Zeydiler tarafından tüm İslam aleminin koruyucusu ve en büyük hakimi olarak kabul edilmekteydi. Bu sebeple Zeydi imamları bütün bütün istiklal fikrinde olmadıkları gibi, Zeydi ahali arasında dahi Hükümete karşı bir sadakat fikri mevcuttur. Seyyid Ahmet Bey, bugün gelinen noktada imamların bu asi tutumundan Osmanlı yönetimini sorumlu tutmaktaydı. Zira önceleri imamların iktidar ve nüfuzları sınırlı iken daha sonraları istibdad devrinin bir neticesi olarak Osmanlı Hükümetleri'nin Yemen'e gönderdiği memurların çoğunun adalet ve hakikatden, millete hizmetten uzaklaşarak şahsi menfaatlerini temin ile uğraşmalarından ve ahaliye karşı reva gördükleri mezalimden büyük bir üzüntü duyan aşiret ve kabileler sadece can ve mallarını muhafaza etmek için imamlar'a müracaat etmeye mecbur olmuşlardır. Mevcut durum ahaliyi hükümete karşı isyan etmek hususunda cesaretlendirmiş,

[801] Uğurlu, **a.g.e.**, s.83-84

böylece de İmam'ın Zeydiler arasındaki konumu sağlamlaşmış, aşiretler arasındaki itibarı giderek artmış ve bugünkü hale gelmiştir. İşte tüm bu gerekçelerle Meşrutiyet idaresinin öncelikli görevi; su-i ahval ve idareleri yüzünden ahalinin büsbütün merkezi hükümetten soğumasına neden olan II.Abdülhamid idaresinin memurlarını görevden alarak, yerlerine Yemen'in ahvaline ve ahalinin mizacına vakıf, dindar, becerikli zatlar arasından seçilecek uygun bir vali tayin etmektir. Ardından da Zeydiye mezhebi'nin esaslarından olduğu için İmam'ın varlığı zaruri olmakla beraber, Hükümet-i Osmaniye'nin emr ve muhafazası altında bulunup saltanat ve hilafetin hakları saklı kalmak üzere İmam ile bir itilaf zemini hazırlanarak, Müslüman kanının akmasına nihayet verilmesi gereklidir. Mebus Seyyid Ahmed Bey, İmam ile akd edilecek itilafın şartları konusunda Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey'in başkanlığında toplanan komisyonca alınan ve Meclis-i Mebusan'daki Yemen Encümen-i Mahsusu'nca da birtakım değişiklikler yapılarak kabul edilen kararların kabul ve tasdikinin meseleyi çözmekte yeterli olduğunu düşünür. Bahsedilen bu mukarreratın ikinci maddesinde yer alan, "Yemen'in iki vilayete taksim edilmesi ve valiliklerden birine İmam Yahya'nın tayin edilmesi" koşuluna gelince; valiliği kabul etmenin hükümetin hizmetine dahil olmak demek olacağından böyle bir maddenin İmam tarafından mezhepsel sebeplerle kabul edilemez nitelikte olduğu yönünde Yemen Heyeti'nin endişeleri bulunmaktaydı ki; Mebus miralay Seyyid Ahmed Bey bu konuda da, esasen Zeydi mezhebi hükümlerine dayanarak, İmam'ın Zeydiler üzerinde bir hakimiyet hakkı iddia etmekte olduğunu ve valilik ünvanını kabul etmesinin de bazı sakıncalar taşıdığını inkar etmemekle birlikte, İmam'ın Hukuk-ı Hükümrani-i Osmaniye'yi kabul ettiğini ve herhangi bir istiklal davasında bulunmadığını savunarak yalnızca Zeydi mezhebinin hüküm ve tesiratı dikkate alınarak İmam'a küçük bir imtiyaz verilmesinin yeterli olacağını iddia etmiştir.[802] Böylece Mebus Seyyid Ahmed Bey bir bakıma siyasi olmayan fakat mezhepsel anlamda üstünlüğünü devam ettirecek tarzda bir imtiyaz'ın İmam Yahya'ya verilmesinin hiçbir zararı olmayacağı fikrindeydi.

Komisyonda, Mebus Seyyid Ahmed El-Kebsi'de Seyyid Ahmed Bey'in beyanatını teyid etmenin yanısıra öteden beri Osmanlı Hükümeti'nin emirlerini uygulamaya hazır bir zât olması hasebiyle Yemen'deki ahvali ıslah edip, ardından Meşrutiyet idaresinin gerektirdiği şekilde İmam Yahya'nın kendisiyle itilaf akd edilmesini yararlı görmekteydi. El-Kebsi'ye göre de; en fazla dikkat ve itina etmekte olduğu mesele Zeydiye mezhebi içindeki nüfuz ve hakimiyetinin muhafazası meselesi olan İmam, evvelce de söylendiği şekilde "valilik" ünvanını ve askerin ikamet ettiği Osmanlı hakimiyeti altındaki mevkilerde ikamet etmeyi kesinlikle kabul etmeyecektir. Bunun yerine Yemen Vilayeti'nin idari işleri için Hükümetce bir "vali muavini" tayin edilmesi İmam'ca daha kabul edilebilir nitelikte olabilirdi. Bununla

[802] **BOA, A. MKT. MHM.** 736/ 25 (R.20 Haziran 1327/ H. 6 Recep 1329 [3 Temmuz 1911] Tarihli yazı)

beraber Kebsi; "İmam Yahya'ya nasıl bir imtiyaz verilirse verilsin mezhep itibariyle nüfuzu altında kalacak mevkiilerde yine sorun çıkaracağı, hatta ecnebilerle muhaberatta bulunup onların teşviklerine kapılarak, isyan fikrinde inat edeceğine" yönelik beyanları da katiyyen esassız bulmaktaydı. Üç sene kadar Mısır'da İmam'ın vekâletinde bulunduğunu, bu sebeple onun düşüncesine vakıf olduğunu iddia eden El-Kebsi, son zamanlarda İmam'ın Aden'deki İngiliz'lerle bazı münasebatta bulunduğu iddialarına karşılık olarak da, bu münasebatın siyasi bir düşünceye dayanmayıp, şahsi çıkarlarla ilgili olduğunu ifade etmekteydi. Zira, kaçakçılığı önlemek için Osmanlı Hükümeti tarafından sahiller tarassud gemileri vasıtasıyla muhafaza altına aldığı için kendisine lüzumu olan silah ve mühimmatı sahillerden sevk edemeyen İmam, bu ihtiyaçlarını Aden üzerinden tedarik etmeye mecbur kalmıştır. Bu sebeple Aden'deki İngiliz temsilcileriyle muhatap olmak zorunda kalmıştır. Ayrıca son olarak Kebsi, ıslahat önerileri her ne merkezde olursa olsun yerinde hakkıyla tatbik olunmadığı zaman hiçbir fayda sağlanamayacağını bildiği için alınan kararların mutlaka tatbikine nezaret edilmesini ve İmam'la itilaf suretinin etraflıca görüşülmesini ayrıca kararları uygulamaktan sorumlu olmaları için vilayetin ahvaline vakıf şahıslardan oluşan bir ıslah heyeti'nin Yemen'e gönderilmesini gerekli görmekteydi.[803]

Komisyona davet edilerek malumat ve görüşlerine müracaat olunan Yemen mebusları'ndan diğerleri ise Seyyid Hüseyin ve Şeyh Muhammed-el Mukhafi Efendi'lerdir. Bu iki mebus verdikleri beyanatta ilk olarak Zeydi mezhebinin temellerinin Emeviler dönemine kadar gittiğinden, Yemen ahalisini Emevi iktidarının mezaliminden tecrid ve tahlis edebilmek amacıyla Zeydi mezhebinin teşekkül edildiğinden ve Zeydiler'e "Emr-ül maruf ve nehiyyül- münker" kaidesine uygun olarak hakimlik edecek zâtın El-Resûl'dan olması prensibi getirilmişse de imamlar ile ulema arasındaki ihtilaf bertaraf edilemediği için o tarihten bu ana kadar Yemen'deki keşmekeşin devam ettiğinden bahs ederek meselenin tarihsel evveliyatının olduğu göstermeye çalışmışlardır. Bu mebuslara göre; son zamanlarda Yemen'de her mahalde ortaya çıkan ve birbirleriyle çarpışmakta olan imamların kendi aralarındaki bu çarpışmalardan mütegallibe meşayih ve kabileler istifade etmişler ve bunlar Yemen'i çeşitli kısımlara taksim etmişlerdir. Mütegallibe şeyhler ve kabileler zapt ettikleri kazaların aşar gelirini dahi kendi namlarına toplamaktaydılar. İşte bu halden bıkmış olan ahali çareyi Osmanlı Hükümeti'nden yardım istemekte bulmuştur. Hükümet-i Seniyye'nin Yemen'e girişiyle birlikte mütegallibe şeyhler nüfuzlarını kaybederek, ellerindeki kazaları iade etmek zorunda kaldıklarından, evvelden beri sağlamış oldukları faydalardan da mahrum kalmışlardır. İşte Seyyid Hüseyin ve Şeyh Muhammed el Mukhafi Efendiler'e göre İmam Yahya ve babasının kıyamlarına dahi bu mütegallibelik meselesi neden olmuştur. İmam Yahya'nın

[803] **BOA, A. MKT. MHM.** 736/ 25 (R.20 Haziran 1327/ H. 6 Recep 1329 [3 Temmuz 1911] Tarihli yazı)

isyanına iştirak eden başta fukaha ve seyyidler olmak üzere Haşed, Erheb, Nehm, Zû Mehmed, Zû Hüseyin kabileleri açısından esas mesele Hükümet-i Seniyye tarafından çıkarlarına darbe vurulmuş olmasıdır. Bu kabilelerin bulunduğu mahallerin ziraate uygun olmaması ve ticari faaliyetlerinin de sınırlı olması nedeniyle Zû Mehmed, Zû Hüseyin ve Nehm kabilelerinin bir kısmı bu güne kadar Taaz livasında mütegallibe meşayihin maiyyetinde askerlik yaparak diğer kısmı da eski nüfuz ve hakimiyetlerini temin etmek veya hakimiyet olmasa bile bir isyan çıkartıp, bu iğtişaş esnasında yağmekerlikle geçinmek amacıyla İmam'a tabiyete ve fesad çıkarmaya mecbur olmuşlardır. Dolayısıyla İmam'la birlikte bize karşı silah atan kabileler nazarında mezhep ve taassubun hiçbir hükmü yoktur. Zira, sanıldığı gibi mezhebe riayetleri olsaydı Haşed'de Erheb'de ve İmam'ın idaresi altında bulunan mahallerin tamamında "Nası celil ile hükmü tagutun" yeri olmazdı. Dolayısıyla bu iki mebus kıyamların mezhep davasından ileri gelmeyip, yalnızca şahsi menfaatlerden ibaret olduğuna inanmaktadırlar. Bu sebeple Osmanlı Hükümeti'ne alternatif bir Zeydi Hükümeti teşkili fikrini ortaya koyan, merkezi idarenin haricinde bulunan Zû Mehmed, Zû Hüseyin, Haşed, Erheb Kabileleri ve seyyidler, Osmanlı Hükümeti tarafından istihdam edilmediği müddetce İmam Yahya, Osmanlı idaresine dehalet etse bile diğer imamlar menfaatleri uğruna kıyam ve isyandan geri durmayacaklardır. Oysaki bahsedilen kabileler ile İmam'ın diğer avanesi elde edilip de istihdam olundukları takdirde İmam, nüfuzunu tam anlamıyla kaybetmiş olacak ve böylece imamet davasına yönelik kıyamlara son verilmiş bulunacaktır.[804] Mebuslar, Seyyid ve fukahanın elde edilmesi hususunda kabileler ile yapılması gerekenleri şu maddeler halinde açıklamışlardır:

1. Yemen'de şu an mevcut olan kuvvetden 15, 20 taburluk kadar bir kuvvet Hamz'a gönderilmeli ve Şehhare'ye, Haşed'e taaarruz ettirilmeksizin Hamz'da iki, üç ay ikame ettirilmelidir.

2. Dersaadet'ten gönderilen zâtlar ile San'a eşraf ve ulemasından mürekkeb bir heyet teşkil edilerek, bu heyetin Hamz'a gönderilmesi ve heyetin Hamz'a muvassalatından Haşed'ce ve bütün kabilelerce nüfuz ve itibar kazanmış olan ve zaten İmamzadelerden bulunan Mehmed b. el Mütevekkil' ile haberleşilerek Hükümete olan muhabbetinin arttırılması ve İbn el Mütevekkil'in celbinden sonra kendisine saygı ve hürmette kusur edilmemelidir. Bu sayede el mütevekkilin vasıtasıyla İmam Yahya'nın nezdinde bulunan sadat fukaha ve meşayihin celbine teşebbüs olunmalıdır. Ayrıca Haşed, Zû mehmed, Zû Hüseyin ve Erheb kabilelerinden de birer jandarma taburu teşkil kılınmalıdır. Bu teminat ve teşkilatdan sonra Yemen'de uygulanacak olan icraatler daha kolaylaşacağından Sa'da ve Şehhare'nin fethi ile Sa'da'de bir liva teşkiliyle beraber İbn

[804] **BOA, A. MKT. MHM.** 736/ 25 (R.20 Haziran 1327/ H. 6 Recep 1329 [3 Temmuz 1911] Tarihli yazı)

el Mütevekkil'in Mekke Şerifi gibi "Yemen Emiri" ünvanıyla San'a'da ikamet ettirilip her zaman hizmet ve fikrinden istifade edilmelidir.

3. İdare altındaki meşayih ve kabile reislerinden hıyanetleri defaatle sabit olanlar mutlaka yakalanarak, diğerlerine ibret olması için idam yahud sürgün yoluyla cezalandırılmalı ve sadakatleri kanıtlanmış olan şeyh ile reisler ise mazhar mükafat edilmelidir.

4. Sahillerin tarassud altına alınarak Vilayet'e silah ithal ettirilmemesi, ahalinin elinde bulunan silahların toplattırılması hatta gerekirse Yemen'e civar mahallerdeki ahalinin elinde bulunan silahların dahi kuvvet kullanmak yoluyla toplattırılması gerekir.

5. Ahkam-ı Şeriyye'nin tamamıyla icra edilmesi.

6. Aşar vergisiyle diğer tekalif-i emiriyye'nin adalet dairesinde tahsili için yeni düzenlemelerde bulunulmalıdır.

7. Heyet-i müşarileyhin bu şartların icrasıyla mükellef tutulmakla beraber Yemen'in her tarafını devr ve teftişe ve her kazada ahval-i mahalliyeye icrası muktezi olan mevaddın tayin ve tatbikine salahiyetdar olması münasiptir.[805]

Mebusların bu beyanatları en sonunda komisyonda değerlendirilmiştir. Beyanatlar arasında bilhassa sadatdan Seyyid Mehmed b. el Mütevekkil'in San'a'ya getirilerek, emir ünvanı ile tayini ve böylece imamet namının kullanımının kaldırılması yönündeki teklif üzerinde durulmuşsa da komisyon üyeleri, Zeydi mezhebinin şartlarının bir İmam'ın varlığını zorunlu kıldığı için böyle bir yöntemin Yemen'de fayda sağlayacağından şüpheliydiler. Üstelik Zû Mehmed, Zû Hüseyin, Erheb gibi bazı kabilelerin İmam'a merbutiyetlerinin çok sıkı olmadığı inkâr edilemezse de, diğer kabilelerden özellikle Hacce ve Hacur mevkilerindeki Zeydilerin İmam'la aralarında mezhepsel anlamda kuvvetli bağ bulunduğu ortada iken İmam meselesinin bu kadar kolay çözümlenmesinin mümkün olmayacağı mebuslara cevaben beyan olunmuştur. Heyetin bu endişesi karşısında Seyyid Hüseyin ve Şeyh Muhammed el Mukhafi Efendi'ler meselenin ayrıntılarına dikkat çekerek İmam Yahya'ya karşı gösterilen sadakatin komisyon üyelerinin zannettikleri gibi mezhepsel meselelerden kaynaklanmayıp, tamamıyla karşılıklı işbirliğine dayandığını iddia etmekteydiler. Bu mebuslara göre bir süredir devam eden iğtişaşlarda fakr-ü zarurete uğrayan halk, iğtişaş esnasında yağmacılıkla maişetlerini temin etmek isteğiyle İmam'a katılıyor, bunun karşılığında da İmam tarafından kendilerine birtakım nakdi yardım ve kolaylık sağlanmaktaydı. Dolayısıyla İmam'ın emri altında bulunan aşiret ve kabileler Zeydi mezhebi'nin şartlarına katiyyen vakıf olmayarak yalnızca sadat ve fukahanın teşvikiyle Osmanlı yönetimine karşı durmaktaydılar. Bunun yanında Haşed'de, Erheb'de ve İmam'ın nüfuzu altında bulunan mahallerin tamamında halkın mezhep hükümlerine riayeti yoktur. Üstelik Hacce ve Hacur taraflarındaki kabileler arasında dahi

[805] **BOA, A. MKT. MHM.** 736/ 25 (R.20 Haziran 1327/ H. 6 Recep 1329 [3 Temmuz 1911] Tarihli yazı)

zannedildiği kadar İmam'a bağlılık ve sadakat mevcut değildir. Bu mahallerde oturan kabile ve urbanın imamlara olan karşıtlığı onlardan birkaçını alt edecek seviyededir. Ayrıca 1904-1905 senesinde yaşanan isyan sırasında Yemen'deki kabilelerin tamamı İmam Yahya'ya katıldıkları halde Hacur taraflarındaki aşiretlerin isyana iştirak etmemeleri de İmam'a olan bağlılıklarının zayıflığına delildir. Bundan dolayı mebusların düşüncesine göre öncelikli olarak mezhep meselesini öne sürerek bir "Zeydi Hükümeti" teşkil edip bu sayede menfaat temin etmeye çalışan sadat, fukaha, kabail ve aşiretlerin Osmanlı Hükümeti'ne istimaleleri lazım gelmektedir. Aksi takdirde bunlar İmam'ı teşvik ve tahrike devam edecekler hatta İmam'ın Hükümet'e dehaleti halinde bile bu kez diğer imamlar ile birleşerek kıyam ve isyan çıkarmaktan geri durmayacaklardır.[806] Mebusların tespitlerinin aksine komisyonda yer alan diğer üyeler Zeydiler'in öteden beri tekâlif-i emiriyeyi vermekte müşkilat çıkartmalarına rağmen İmamlara ödedikleri zekatı vermek hususunda hiçbir zorluk yaşanmamasını, meselenin mezhepsel yönünü göstermek amacıyla örnek olarak ortaya koyarak, bunun "Zeydilerin mezheplerine merbutiyetleri olmadığı" şeklindeki ifadelerin hilafına bir delil teşkil edebileceğini öne sürmüşlerse de; Yemenli Mebuslar ise ısrarla meselenin mezheple bir bağı olmadığını savunmaktaydılar. Zira bugün İmam Yahya'nın babasının imameti dönemiyle kıyaslanacak olursa İmam Yahya'nın bu derece fazla zekat toplayabilmiş olmasının asıl nedeni Zeydi mezhebi hükümlerinden kaynaklanmayıp, Hükümet-i Osmaniye'nin acizliğinden istifade ederek halk arasında uyguladığı cebr ve tehdid yoluyla iktidarını ispat etmesinden kaynaklanmıştır. Son olarak Seyyid Hüseyin ve Şeyh Muhammed el Mukhafi Efendiler, Yemen'in ıslahı için İmam ile itilaf akd edilmesi önerisi hakkındaki düşüncelerini de açıklamışlardır ki bu konuda mebuslara göre, İmam Yahya hiçbir surette Zeydiler üzerindeki hakimiyet hakkını feda etmeye yanaşmayacağı için, yapılacak olan itilaf muallak bir hal alacağından, İmam ile uzlaşılması olsa olsa vaktiyle İmam'ın Osmanlı Devleti'nden almış olduğu top, tüfek ve diğer savaş aletlerini tamamen teslim etmesi şartıyla caiz olabilirdi. Aksi takdirde silah ve mühimmatın iadesi mümkün olmadan yapılacak bir itilaf akdi Zeydiler arasında Osmanlıların İmam ile mücadele edecek kuvveti olmadığı için uzlaşmaya mecbur olduğu fikrini uyandıracak, bu ise yeni birtakım sakıncaları gündeme getirebilirdi. Bilhasa San'a taraflarını idare haricinde bırakacak tarzda yapılacak bir itilaf büyük sorunlara sebebiyet vererek bu mevkileri İngiliz nüfuzu altına girme tehlikesi ile karşı karşıya getirebilirdi.[807]

Seyyid Hüseyin ve Şeyh Muhammed el-Mukhafi Efendiler, Muhammed ibn El-Mütevekkil'e verilmesini önerdikleri vazife ve salahiyetin şekil ve derecesini ise şöyle sıralamışlardır;

---

[806] **BOA, A. MKT. MHM.** 736/ 25 (R.20 Haziran 1327/ H. 6 Recep 1329 [3 Temmuz 1911] Tarihli yazı)
[807] **BOA, A. MKT. MHM.** 736/ 25 (R.20 Haziran 1327/ H. 6 Recep 1329 [3 Temmuz 1911] Tarihli yazı)

1. Seyyid Muhammed İbn El-Mütevekkil'e "Emirü'l Zeydiyye" veyahud "Nakibü'l eşraf-ül zeydiye" ünvanı ile aylık 10.000 kuruş maaş tahsisi
2. Haşed, Erheb, Zimar, Sa'da ve merkezin idaresi haricinde bulunan sair mahallere müteallik icraat de Seyyid Muhammed İbn El-Mütevekkil'e selahiyet-i kamile verilmesiyle beraber, kabileler arasında meydana gelecek münazaatın bu mahallerin örf ve adetleri üzere olmak şartıyla Seyyid Muhammed İbn El-Mütevekkil'in aracılığıyla çözümlenmesi ve Şeriat-ı garra'yı Ahmediye'ye uygun olarak verilecek ahkamın merkez vilayetden badel-istizan infazı.
3. Kabail-i mezkureden kendi silahlarıyla müsellah olmak üzere jandarma taburları teşkili ve jandarma taburlarının kendisine tensibi vechle tezyid veya tenfizi mikdarı ve yalnız eslihalarına aid cephanenin hükümetten itası.
4. Teşkil edilecek jandarma taburlarına rüesa-yı kabailden derece-i itibarlarına göre onbaşıdan yüzbaşıya kadar zabıtan nasbı ve bu taburlarla kumandanlarının dahi Arapçaya aşina olmak üzere hükümet tarafından tayinleri
5. Jandarma efradına aylık 150'şer, onbaşılara 200'er, çavuşlara 250'şer, mülazımlara 350'şer, yüzbaşılara 450'şer kuruş maaş tahsisi.
6. İdare haricinde bulunan mahallere tayin olunacak kaymakam ve nahiye müdürleri ile naiplerinin Seyyid Muhammed İbn El-Mütevekkil tarafından sadat, ulema ve meşayih arasından seçilip, İstanbul Hükümeti'nin de tasdiki ile tayinleri ve yalnızca mal memurlarının ise hükümet tarafından tayinleri.
7. Merkez vilayette sadat, ulema ve rüesa-yı aşaire mahsus olarak yerli mektep açılması ve bu mekteplerde tahsil edecek talebeye 100'er kuruş maaş tahsisi.
8. İdare haricinde bulunan mahallerin Seyyid Muhammed İbn El-Mütevekkil marifetiyle kaza ve nevahi suretiyle teşkil ve bu mahallatın inzibat ve temin-i asayişi ve icrayı tahsilatı hususlarında Hükümete karşı Seyyid Muhammed İbn El- Mütevekkil'in mes'ul tutulması ve şimdiye kadar bir akçe emval ile mükellef olmayan bu yerlerde yalnız tekalif-i şeriyye'nin tarh ve tevzii ve bu mahallerin tahsilatından mahalli masarifatının temininden sonra fazla kalacak mebaliğin menafi-i umumiyeye müteallik hususata hasrı.
9. Seyyid Muhammed'in vefatından sonra ise yerine hükümete sadık, ahali arasında nüfuz ve itibar sahibi olanlardan birisi yine ahalinin intihab ve hükümetin tasdikiyle tayin edilmelidir.[808]

1911 tarihli bu komisyonda düşüncelerine başvurulan Yemen mebuslarından bir diğeri de Mahmud Nedim Bey'dir. Mahmud Nedim Bey, İmam sorununa yönelik beyanatında daha önceleri İmam ile itilaf maksadıyla vuku bulan müzakerelerden bir netice hasıl olmadığından

[808] **BOA, A. MKT. MHM.** 736/ 25 (R.20 Haziran 1327/ H. 6 Recep 1329 [3 Temmuz 1911] Tarihli yazı)

bahsederek söze başlamıştır. Ayrıca bizzat kendisinin Meşrutiyetin ilanını takiben Hudeyde'ye ve Yemen'in bazı mahallerine gittiğini ve bu mahallerde Yemen Valisi Mehmet Ali Paşa'nın gafletinin neticesi olarak Abdül vedud ve Ahmed Numan gibi nüfuzlu, hükümete sadık birtakım adamların tevkıf edilmiş olduğunu görüp bunların bir an evvel tahliyelerini talep edip, yanlışı düzeltmeye çalıştığından bahsetmiştir. Mahmud Nedim Bey bu izlenimlerinden bahs ettikten sonra Yemen Vilayeti'nin ıslahı için evvela "Valinin ahval ve harekatının müteneffizan ve meşayih hatta ahali için emniyet bahş etmesi" şartını getirmektedir. İkinci olarak İmam'ın maiyyetindeki nüfuzlu hatırı sayılır adamların celb ve istimalesinin lazım olduğunu bildirir. Ayrıca buna göre imamet meselesi Haşed taraflarında halledilirse, umumiyetle Yemen meselesine dahi halledilmiş nazarıyla bakılabilir ve Tihame'de Zeranik kabilesi ve diğer kabilelerin istila niyeti bulunmamaktadır. İmam Yahya ile itilaf meselesine gelince, Mahmud Nedim Bey bu konuda İmam'ın en çok değer verdiği fakihlerden Ömeri vasıtasıyla yaptığı görüşmenin neticesindeki izlenimlerini komisyonda aktarır ki bu görüşme neticesinde Ahmed b. Kasım ve Bedumi gibi tehlikeli adamlar İmam'ın yakınında bulundukça İmam Yahya'nın Osmanlı Devleti ile hakiki bir iş göremeyeceği sonucuna ulaşıldığını belirtir. Eğer İmam ile bir itilaf yapılmış olsa bile İmam'ın yanındaki bu adamlar silahlarını teslim etmeyecekleri için yapılan itilafdan bir fayda elde edilemeyecektir. Mahmud Nedim, kendisinden evvelki mebusların çözüm önerisi olarak sundukları Seyyid Muhammed İbn. El-Mütevekkil hususuna gelince, bu konuda mebuslardan Seyyid Hüseyin ve Şeyh Muhammed El-Mukhafi Efendilerin fikrini desteklemekteydi. Zira ahaliyi tekrar tekrar isyana teşvik ederek birçok telefata sebebiyet vermiş olmanın da etkisiyle İmam Yahya, Haşed ahalisi üzerindeki etkisini kaybetmişse de bahsedilen şahıs İmam Muhsin'in oğullarından olup, Haşed ahalisinin arasında İmam'dan daha fazla itibar bulmaktaydı. Ayrıca tıpkı Haşedliler'de olduğu gibi Yerim tarafındaki Zeydiler içinde de İmam'ın yaptığı mezalimden şikayetçi olanların sayısı artmaktaydı. İşte Mahmud Nedim Bey açısından böyle bir ortamda yapılması en doğru girişim, gerek daha önceki mebusların bahsettikleri İbn El Mütevekkil gerek Nasır Mebhut, Mikdad, Abdullah Zamim Yahya ve Ali Seraci gibi adamların Hükümet-i Osmaniye ile yakınlıklarının artmasından yararlanarak, bu isimleri San'a'ya getirtmek ve İbn el Mütevekkil ve Haşedliler ile Dahyani'ye nakdi yardımda bulunmak suretiyle şahıslardan istifade etmektir. Üstelik bahsedilen bu şahıslar esasen imamları seçen ve azledenler olduklarından İbn el Mütevekkil'in desteği kazanıldıktan, Erheb ve Haşed'deki bazı şeyhler elde edildikten sonra artık Yemen'de İmam'ın garezine maruz kalmayacağızdır. Ayrıca Mahmud Nedim Bey'e nazaran İbn el Mütevekkil devletimize olan sadakatinden şüphe edilecek bir zât olmadığı için İmam'ın devrilmesinin ardından bize karşı yeni bir imam vaziyeti almayacaktır.[809]

[809] **BOA, A. MKT. MHM.** 736/ 25 (R.20 Haziran 1327/ H. 6 Recep 1329 [3 Temmuz 1911] Tarihli yazı)

Komisyonda tüm mebusların fikirlerine başvurulduktan sonra Yemen ıslahatı ve İmam meselesine dair müzakerelerde en fazla iki fikir üzerinde durulduğu ortaya çıkmıştır. Bu iki fikirden birisi; İmam'ın elindeki savaş esirlerinin iadesi ve rehinelerin tahliyesi şartıyla Maarif Nazırı Abdurrrahman Efendi'nin başkanlığında teşekkül eden komisyonun kararları doğrultusunda İmam ile itilaf yapılmak ve ikinci derecede ehemmiyeti olan reis ile şeyhlerin istimalesine gidilmesidir. İkinci fikir ise; İmam'a karşı ulemadan nüfuzlu birisine ünvan verilip, bunun vasıtası ve himayesiyle Erheb, Haşed, Havlan ve Nehm gibi kabilelerin devlet namına idare ettirilmesi ve gerekli görülen mahalli reislere dahi salahiyet verilerek istimale edilmeleri suretiyle San'a cihetiyle İmam'ın idaresinde bulunan mevkiler arasında hususi bir idare tarzına sahip bir mıntıka teşkil edilerek İmam'ın nüfuzunun tedricen izalesidir. Bu ikinci öneriye göre, şayed İmam itilaf için müracaatta bulunursa; müracaatı red edilmeyip, İmam'ın nüfuzunu takviye etmeyecek şekilde sadece daha fazla kan dökülmesini önleyecek, iğtişaşı durduracak tarzda bir itilafa yanaşılabilir. [810] Komisyon üyeleri tarafından yapılan değerlendirme sonunda bir kısım heyet üyeleri birinci fikri kabul etmişlerdir. Birinci öneriyi kabul edenler arasında üyelerden Ferid Paşa'da bulunur. Paşa; Yemen'de mezhebin ahali üzerinde tesiri herşeyden fazla olduğu için Yemen meselesini mezhepsel bir bakış açısıyla halletmek gerektiğini savunuyordu. Bu nedenle her kim Zeydi imamı olarak ortaya çıkarsa onunla, Osmanlı Hükümeti'nin şeref ve haysiyetini haleldar etmeyecek şekilde bir itilafname yapılması lazımdır. Ferid Paşa, İmam'a verilecek mezhebi anlamdaki kolaylık veya müsaadelerin öteden beri gayrimüslim ahaliden birçoklarına verilen müsaadeden başka bir şey olmayacağını iddia etmekteydi. İbn El-Mütevekkil konusunda da, Haşed ve Erheb taraflarında fazlasıyla nüfuzlu bir zatın başımıza ikinci bir imam olmasından endişe etmekteydi. Ayrıca Muhammed İbn El-Mütevekkil San'a'da bulunursa Haşed ve Falz-ül Gadr mevkilerinde silah ve mühimmatı mükemmel halde bulunan İmam Yahya'nın San'a'ya gelerek İbn el Mütevekkil'i cezalandırma ihtimali olduğu gibi tam tersi her ikisinin birleşerek Osmanlıların başına çifte bela olmaları ihtimali de vardır. İmam haricde kaldıkça, üstelik elinde silah bulunduğu müddetce sanıldığı gibi İbn el Mütevekkil'in rahatça iş görebilmesi mümkün değildir. Bu sebeple ancak ve ancak elindeki savaş araç gereçlerini ve rehineleri teslim etmek koşuluyla İmam'a itilaf için müracaat edilmesi gerekir. Şayet İmam maiyyetindeki mühimmatı teslim etmeyecek olursa kapsamlı bir askeri harekat düzenlenerek İmam'ın mahv edilmesi gereklidir. Ferid Paşa esasında Mehmed İbn el Mütevekkil'in istimalesine tamamıyla itiraz etmemekteydi. Yalnızca öncelik sırası olarak evvela birtakım şartlar dahilinde İmam ile bir itilaf yapılması gerektiğini, ardından nüfuzlu meşayih ile ahlaklı, ehliyet ve iktidarları görülen Zeydilerin hallerine göre münasip memuriyetlerde görevlendirilmek suretiyle istimalelerine

[810] **BOA, A. MKT. MHM.** 736/ 25 (R.20 Haziran 1327/ H. 6 Recep 1329 [3 Temmuz 1911] Tarihli yazı)

yönelinmesinin daha menfaatimize olacağı kanaatindeydi. Ferid Paşa açısından İmam ile yapılacak itilafdan maksad İmam'ın istiklalini İstanbul Hükümeti tarafından tasdik ettirmek değil, idare haricinde kalacak mahallerin İmam'ın nüfuzunda kalacağını kabul etmek ve İmam'a bazı kolaylıklarda bulunmaktan ibarettir. Kural olarak itilaf için İmam'ın bize müracaat etmesi icabetse de İmam'a itilaf için tarafımızca müracaatda bulumakla dahi Devletimizin Yemen'deki nüfuz ve menfaatlerini feda etmiş olmayız. Yine Ferid Paşa, İmam'a hakim seçme salahiyetinin verilmesi halinde devletin yürütme (kaza) hakkının ihlal edilmiş olacağı şeklindeki endişeleri de yersiz bulur. Zira Osmanlı memleketlerinde ecnebilerin yürütme hakkına dair bazı imtiyazlar mevcutdur. Bu sebeple zaruret görülürse İmam'a da hakimler intihap edebilmesine dair salahiyet vermekte bir sakınca yoktur. Bu halde Yemen'deki durumumuzu daha fazla sarsıntıya uğratmamak için İmam'la bir itilaf yapmak zaruridir ve yerli ahaliden intihab olunması komisyonca da esasen uygun olan naiplerin, vekillerin İmam tarafından seçilip daha sonra hükümete isimleri arz olunarak, memuriyetleri hükümetce tasdik edilmek suretiyle İmam'ın istimalesinden fayda görülmek gerekir. İmam'ın istimalesinin ise mezhebi bir imtiyaz verilmek suretinde olması lazımdır; yoksa bunun dışında para vermek ya da başka bir suretle olabilecek bir istimale mümkün değildir. Çünkü İmam böyle bir teklifi kabul ettiği takdirde, imamet'den sakıt olacağını bildiği için bunu göze alamayacaktır.[811]

Ferid Paşa ve küçük bir azınlığın dışında heyet üyelerinin büyük çoğunluğu müzakerelerdeki ikinci şeçeneği daha uygulanabilir bulmuşlardır. Bu görüşü kabul eden azalara göre birinci önerinin uygulanması halinde maksadın büsbütün aksi bir sonuç çıkma ihtimali vardır. En başta da İmam elindeki esliha ve mühimmatı iade ile rehinelerin tahliyesi şartını kabul etmeyeceği için bu şart sürüncemede kalmış olacak, böylece İmam'ın askeri müdahalelerle tamamen ortadan kaldırılması gerekli hale gelecektir.[812] Heyet üyelerinin ekserisinin hem fikir olduğu düşünceye göre; İmam Yahya kendi bağımsızlığını kanıtlayabileceği tarzda bir itilaf şeklini kabul edecektir. Üstelik sadece idare haricinde olup da ezelden beri kendisinin bulunduğu yerleri değil aynı zamanda doğrudan doğruya Osmanlıların idaresinde bulunan mahalleri dahi kendi idaresi altına almak iddiasında bulunacaktır. Bugün Yemen Kıta'sının San'a Sancağı'nı teşkil eden mahallerin bir vilayet haline dönüştürülüp valiliğine de İmam Yahya'nın tayini ve İmam'a vali sıfatıyla bazı yetkilerin verilmesi halinde İmam'ın Osmanlı Devleti'nin bir memuru sıfatını kazanacağı bir aralık düşünülmüşse de; bu da Zeydi mezhebinin hükümleriyle bağdaşmayacağı için İmam'ın

---

[811] **BOA, A. MKT. MHM.** 736/ 25 (R.20 Haziran 1327/ H. 6 Recep 1329 [3 Temmuz 1911] Tarihli yazı)

[812] Görüşmenin bu kısmında, İmam'ın izalesi kararının hükümetin bir takdiri olup, komisyonun yetki ve sınırlarını aştığını kabul eden üyeler meselenin askeri kısımlarıyla daha fazla ilgilenmeyerek, İmam'a karşı alınacak siyasi tedbirlere dair düşüncelerini aktarmaya devam etmişlerdi.

bunu açıktan açığa kabul edemeyeceği kendisini göstermiş olduğundan bu esası içeren bir itilafın dahi yürürlüğe geçirilebilmesi imkansızdır. İmam'ın devlet tarafından atanmış bir memur sıfatını kazanmaksızın San'a vilayetindeki naipleri seçebilme selahiyeti olması ise, devletin hakimiyetinin bir göstergesi olan "Kaza hakkı" na ortak olması demek olup, bu salahiyetin yalnız naipleri seçmek derecesinde kalarak, seçilenlerin tasdikinin Osmanlı Devleti'ne aid olması şeklindeki bir ifade bile meselenin hassasiyetini azaltmaz. Zira, naiplerin İmam tarafından seçilip Devlet tarafından da bunların tasdik edilmesi durumunda; bu kez İmam, naiplerin hepsini kendisine yakın olan fakihlerden seçmeyi tercih edecektir. Bunu fark eden fakihler ve San'a ulemasının ileri gelenleri de İmam'a pek meyilleri olmasa bile sırf kendilerini naip seçtirebilmek için İmam'la iyi geçinmekten başka bir yol olmadığını düşünerek, hükümete değil tam tersine İmam'a yakınlaşmayı tecih edeceklerdir. Böylece yine beklenenin aksi bir durum hasıl olmuş olacaktır. İşte hem Devlet-i Osmaniye'nin hem de İmam Yahya'nın rıza göstereceği bir itilaf şekli bulmak neredeyse imkansız görünmekteydi. Bu sebeple şu halde en iyi çare olarak, İmam'ı kuvvetlerinden tecrid etmek ve Yemen'de Zeydi reisler içinden İmam'a karşı bir kuvvet ihdas edilmesi seçeneği kalıyor ki, bu seçenek İmam'la itilaf akdi imzalamaktan daha kolaydır. Bu nedenle komisyondaki üyeler mebuslardan Seyyid Hüseyin Efendi tarafından bu yönde verilen tafsilat ile Mahmud Nedim Bey'in ifadeleri üzerinde durmayı daha uygun bulmuşlardı. Ancak komisyon üyeleri bu iki mebusun Hamz'a 15 20 taburluk bir kuvvet gönderilip bu kuvvetin birkaç ay ikame ettirilmesi yönündeki tekliflerini, İmam'ın uzaklaştırılmasına bir faydası olamayacağı düşüncesiyle kabul etmemişlersede, bunun yerine askeri kuvetler sevk edilmeden Muhammed İbn Mütevekkil'in istimalesi yönündeki fikirlerini daha uygulanabilir tarzda bulmuşlardır. Hatta bu kişinin biraderi Abdullah İbn el Mütevekkil'in maiyyetindeki 200 kadar halk ile yakın zamanda San'a'ya gelerek Hükümete itaat etmesini de böyle bir düşüncenin faydalı olabileceğinin ilk işaretleri olarak kabul edilmiş. Komisyon tarafından Seyyid Hüseyin ve Şeyh Mukhafi Efendi gibi mebusların görüşleri esas itibariyle benimsenmiştir. Ayrıca komisyon üyeleri böyle bir öneriyi kabul etmeleri halinde İmam Yahya'nın yeniden kıyam ederek, Seyyid b. Muhammed el Mütevekkil'i cezalandırmaya kalkışacağı veya işbirliğine girecekleri yönünde daha evvel de bahsedilen muhalif ibarelerin kendilerine de yöneltileceğinin bilincinde oldukları için, bu muhalif görüşe cevabi nitelikte açıklama yapmayı ihmal etmemişlerdir. Komisyonun açıklamasına göre; Haşed ve Erheb taraflarında Zeydi reislerinin gönlünü kazanmış bir zât olan Seyyid Muhammed el Mütevekkil'e Osmanlı Devleti tarafından bir ünvan ve yetki verilip, resmen İmam'dan ayrılması sağlandıktan sonra Seyyid Muhammed el Mütevekkil İmam'ın mevkiisi için yeni bir tehdit teşkil edecektir. Böylece şimdiye kadar İmam nezdinde bulunarak ona hizmet etmesine rağmen bundan sonra Osmanlıların hizmetine dahil olarak nüfuz ve

iktidarını hükümetin yararına seferber eden bir şahıs ile İmam Yahya'nın ittifak ederek isyan hareketi tertib etmesi mümkün olamayacaktır. İmam'ın elinden silahlar toplatılmadığı için Seyyid Muhammed el-Mütevekkil'in emniyet içinde çalışamayacağı konusunda da komisyon, silahları toplamanın Şehhare'ye doğru yapılacak askeri bir harekâtla mümkün olabileceğini ancak şu an komisyon olarak olası bir askeri girişime karar verme yetkileri olmaması nedeniyle, şu süre zarfında yapılması gerekenin Haşed ve diğer kabilelerin ellerindeki tüfekleri toplayarak İmam'ın saldırılarını kolaylıkla def etmek olabileceği kanatindeydi. Bu sebeple İbn el Mütevekkil, Devlet tarafından verilecek bir ünvan ile San'a'da ikamet ettirilmelidir. Ayrıca 10.000 kuruş maaş tahsis edilip, İmam'ın bulunduğu mahal ile San'a arasındaki havalinin yetkilerinin dahi kendisine devredilmesi kabul edilmiştir. İbn el Mütevekkil'in dışında İmam'ın nezdinde bulunan şeyhlerden Nasır Ali Mikdad, Muhammed-ül Abdullah Zamim, Ahmed Kasım gibi isimlerin de gerektiğinde Osmanlı Hükümeti'nce verilecek makam ve maaş karşılığında istimaleleri kabul edilmiştir.[813]

Böylece Yemen Komisyonu üyeleri bir bakıma sonuç olarak Seyyid Hüseyin, Şeyh Mukhafi Efendiler ile Mahmud Nedim Bey tarafından komisyona sunulan ıslahata dair görüşlerin Devlet'ce dikkate alınıp tatbik edilmesini uygun bulmuş oluyordu. Heyet üyeleri müzakerenin sonunda mebusların bu tekliflerine ilave olarak, gerekli görülen durumlarda ileride Zeydilerden, bilhassa da Haşed ve Erheb taraflarından gönüllü olarak toplanacak askerlerin memleketin diğer bölgelerinde istihdam edilebileceğini önermişlerdir. Yine komisyon üyeleri kabul edilen bu tekliflerin hakkıyla yürürlüğe geçirilebilmesi için sahilden iç kısımlara doğru lüzumlu görülen mıntıkalarda kafi miktar asker ikame ettirilmesini talep etmişlerdir.[814]

Bahsedilen ıslahat tedbirlerine İzzet Paşa tarafından hemen başlanılmalı, ardından da teşkil edilecek heyet-i ıslahiye yada heyet-i müşavere ile işbirliği içinde hareket edilerek ıslahatların uygulanmasında vakit kaybedilmemeliydi. Netice itibariyle Osmanlı Hükümeti ile İmam Yahya arasındaki münasebata dair görüşlerin yer aldığı mazbata sureti Dahiliye Nezareti'nde toplanan Komisyon-ı Mahsusa[815] tarafından hazırlanmış ve 8 Temmuz 1911 tarihli tezkere ile Sadaret'e gönderilmiştir. Mazbatanın yer aldığı bu tezkere ve İmam ile itilaf esaslarına ilişkin Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne

---

[813] **BOA, A. MKT. MHM.** 736/ 25 (R.20 Haziran 1327/ H. 6 Recep 1329 [3 Temmuz 1911] Tarihli yazı)

[814] **BOA, A. MKT. MHM.** 736/ 25 (R.20 Haziran 1327/ H. 6 Recep 1329 [3 Temmuz 1911] Tarihli yazı)

[815] Daha önce geçici olarak Yemen'e gidip gelen korgenaral Ferid Paşa, Ali Emiri ve Mahmud Esad Efendiler gibi kimselerden meydana gelerek Dahiliye Nezareti'nde Yemen işlerini takip etmek ve düzene koymak için teşkil edilen komisyona İzzet Paşa tarafından bir anlaşma teklifi gönderilmişsede, komisyon her ne şekilde olursa olsun bir devlet memuru tarafından İmam'a (Şaki Mahut'a) müracaatın şeref ve haysiyeti ihlal edeceği kararını almıştır. Bu nedenle komisyonun daha başından beri anlaşma karşıtı olan bu tavrı karşısında bir şey yapılamayacağını fark eden İzzet Paşa mevcut komisyonu ilga ettirmeyi başarmış ve anlaşmanın maddelerine dair görüşmelere Vükela Heyeti ile devam etmiştir. Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.,** s. 101

göndermiş olduğu 6 Temmuz 1911 tarihli telgraflar Meclis-i Vükelâ tarafından 12 Temmuz 1911 tarihinde incelemeye alınmıştır. Buna göre Dahiliye Nezareti'nde Yemen işleri için toplanan Komisyon-ı Mahsusa'daki çoğunluğun kararı İmam ile itilaf akdi yönünde olup hatta İmam'ı bir itilafa ikna edebilmek için İmam dışında diğer bazı şeyh ve seyyidlerin ve bilhassa da Haşed reisi İbn-ül Mütevekkil'in de San'a'da ikâmet ettirilmesi merkezindeydi. Vükelâ Heyeti üyeleri toplantıda öncelikle bu hususu görüşerek, Zeyydiye mezhebine mensup bir başka şahsın geniş haklarla yine San'a'da vazifelendirilmesinin mümkün olamayacağını kabul etmişler ve komisyonun bu yöndeki kararını reddetmişlerdi. Bunun haricinde önceki kabinenin vekillerince kaleme alınan 20 Mayıs 1909 tarihli zabıtnamede yer alan Asir haricinde kalan Yemen Kıtası'nın San'a ortak merkez kalmak koşuluyla, vilayet-i cibaliye ve vilayet-i sahiliye şeklinde iki vilayete ayrılıp bunlardan vilayet-i cibaliyenin idaresini bazı şartlar ile İmam Yahya'ya, vilayet-i sahiliyenin idaresini de Yemen Valisi'ne bırakmak tarzındaki çözüm önerileri de mevcut Vükelâ Heyeti'nce münasip görülmeyerek, takip edilmemesine karar verilmiştir. Bunun yerine Vükelâ Heyeti, İmam ile yapılacak bir itilaf esnasında, evvelden beri ikâmetgahı olan Şehhare cihetinde İmam'ın ikâmet etmeye devam etmesine ses çıkarılmamakla beraber, bunun haricinde Yahya'ya asla arazi terk edilmemesi ve Yemenliler arasında Zeydi mezhebine mensup olanların İmam ile olan mezhebi bağlarının da dikkate alınarak, bir bakıma mezhepsel hassasiyetlerinin göz önünde tutularak müzakerelerin gerçekleştirilmesini gerekli görmekteydi. Nitekim buna dair İzzet Paşa'ya talimat verilmesi kararlaştırılır.[816]

Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilmiş olan İmam ile yapılacak itilafın esaslarının yer aldığı 6 Temmuz 1911 tarihli taslak metnin her bir maddesi Vükelâ Heyeti tarafından ayrı ayrı tetkik edilmiş ve gerekli düzenlemelerde bulunulmuştur. Yapılan düzenlemeler şu maddelerden ibarettir;

1. Bilad-ı Zeydiyye'de icra-yı kaza edecek hakimlerin azl ve tayinlerinin İmam'a aid olması meselesidir. Zeydi mezhebine mensup ahalinin evlenme-boşanma-veraset-miras-vakıflar gibi hukuk-ı şahsiye'ye ve askeriye'ye ilişkin hususlardaki davalarının, memuriyetleri Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilmek şartıyla İmam tarafından seçilecek hakimler tarafından bakılmasında sakınca görülmemiştir. Fakat bilad-ı Zeydiye'de şimdiye kadar ahali muamelat ve ceza-i uygulamalarda devletce tayin olunan kadıların kararlarını kabul etmekteydiler. Bu sebeple devlet şahsi hukuk meseleleri dışında kalan konularda ceza yetkisini diyet, kıssas ve hudud-ı şer'iyye[817] ait hüküm verme yetkisini terk edemez. Bilhassa da Hanefi mezhebi ile Zeydiyye mezhebi arasında fark bulunmayan muamelat hususundaki karar hakkını terk edemez, bu

[816] **BOA, MV.** 154/64
[817] **Hudud-ı Şer'iyye:** Muayyen suçlara karşı tatbik edilen şer'i cezalar.

hususlarda Memalik-i Osmaniye'nin her tarafındaki Osmanlı tebası arasında geçerli olan ve herkes tarafından uyulması zaruri olan kurallar Zeydi memleketleri için de geçerli olacaktı. Bu sebeple muamelat ve ukubatın (ceza-i uygulamalar) eskiden olduğu şekliyle ulemayı mahalliye arasından fazilet ve liyakatleri salim bulunanlar arasından seçilecek hakimlerimize terk edilmesi, bunun haricindeki nikah, boşanma vs. konularının İmam tarafından seçilip Devletce'de tasdik edilmiş bir hakimin yetkisine bırakılması için itilafa çalışılması münasip görüldü. Bu meseleye dair hususlar için gerekirse Yemen'de bulunan "Tedkik Vesaik-i Şeriyye" memuru Kamil Efendi ile de istişare edebileceği yönünde İzzet Paşa'ya talimat verilmesi münasib bulunmuştur.

2. Vesayet ve evkaf meselelerinin İmam'a terki hususunda; birinci maddede açıklanan esaslar dikkate alınarak, İmam'ın seçeceği ve Osmanlı Devleti'nin kabul edeceği hakimlere bırakılması uygun görülmüştür.

3. Haşed Vekili ile Erheb, Tihame, Havlan ve Hüda kabilelerinden vergi alınmaması meselesine ilişkin; şimdiye kadar doğrudan doğruya hükümet tarafından idare olunmayıp, vergi alınamayan yerlerden eskiden olduğu şekliyle vergi alınmayabilirdi. Fakat bu sayede İmam'ın tevsi-i daire-i nüfuzunu resmen tasdike çalışması münasip görülmediği için Devlet'ce kabul edilebilecek bir şekilde meselenin halledilmesi ve imkan mertebesinde vergi alınmayan bu kabilelerin bulunduğu yerlerde İmam'ın nüfuzunu yayarak vergi toplamasına mani olunması ve Devletin feragat ettiği hak ve menfaatlerin meşayih-i mahalliye lehine teminiyle bunların Devletle olan merbutiyetlerini sağlamaya yönelik karar alınması tavsiye edilmektedir.

4. Osmanlı Devleti tarafından bugüne kadar Yemen ahalisinden tekalif-i şer'iyye'den[818] başka vergi alınmaması kabul edilmiş olduğundan, tekalif-i şer'iyye kapsamı dışında yer alan belediye rüsumu vs. tarzındaki vergilerin hemen lagvedilmesinin İzzet Paşa'ya tebliği uygun bulunmuştur.

5. Şahısların herhangi bir zorlama ya da baskı durumu olmaksızın, tamamen şahsi arzuları gereği İmam'a zekat itasında bulunmalarına muhalefet edilmemesi tabiidir.

6. İmam'ın tahsisatının senevi yekününün beşyüz bin kuruşu geçmemesi münasip görülmüş ise, bu hususda daha iyi karar verilebilmesi için yetki İzzet Paşa'ya bırakılmıştır.[819]

Meclis-i Vükelâ'da bu altı madde hakkında tedkikatda bulunulmuş bunların dışındaki diğer şartlar İzzet Paşa tarafından belirtilmediği için görüş beyan edilmemişse de Vükelâ

---

[818] **Tekalif-i Şer'iyye:** Osmanlı İmparatorluğu'nda tekalif (vergiler) esasen şer'i ve şer'i olmayan vergiler olarak iki temel gruba ayrılmıştır. Şer'i dayanağı olan vergiler **Tekalif-i Şer'iyye,** şer-i dayanağı olmayan vergiler ise **Tekalif-i Örfiyye** olarak adlandırılmıştır. Tekalif-i Şer'iyye zekat, öşür, haraç, cizye gibi dört esasdan ibarettir. Bunlara mali bir terim olarak **garamat-ı maliye** de denilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.Levent Küçük, **Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarız'ın İdaredeki Rolü,** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi Ankara 2007; Ahmet Tabakoğlu, *"Tekalif"* **TDVİA,** C.40, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2011

[819] **BOA, MV. 1**54/64

Heyeti'nin ısrarla üzerinde durduğu ve zaruri saydığı bir başka konu ise; İmam'ın elindeki esir ve rehineleri tamamen tahliye etmesi ve İmam Yahya'nın hiçbir ecnebi devlet ile münasebatta bulunmaması, mukavele akd edememesi için İzzet Paşa'nın bilhassa dikkatli ve uyanık olmasıdır. Yine İmam'ın elinde bulunan topların iadesine çalışılıp, gerekirse Osmanlı Devleti olarak bu topların değerine mukabil uygun bir bedel dahi ödenebileceği talimatdaki şartlar arasına dahil edilmiştir.[820]

Meclis-i Vükelâ'nın talimatlarını da dikkate alan İzzet Paşa, itilaf akd edebilmek amacıyla İmam Yahya ile müzakerelere başlamıştı. İmam ile yapmış olduğu müzakereler sırasında iki taraf arasında ihtilafa neden olan maddeler İzzet Paşa tarafından 27 Temmuz 1911 tarihli telgrafname ile San'a'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir. Üç gün sonra 30 Temmuz 1911'de İstanbul'a ulaşan bu yazıdan anlaşılmıştır ki öncelikle itilaf şartlarının İstanbul'dan tespit edilmesine ve Padişah'ın kararına bağlanmasına İmam'ca itiraz olunmuş ancak İzzet Paşa'nın bizzat ısrarları neticesinde bazı hususlarda anlaşmaya ikna etme muvaffakıyeti gösterilmiştir. İstanbul'un son derece ehemmiyet verdiği rehinelerin salıverilmesine dair İmam oldukça inatçı davranmışsa da Paşa'nın ikna çabaları karşısında açık kapı bırakmaktan da geri durmayarak, şu an için olmasada en azından itilaf tamamen kesinleştikten sonra kısa bir müddet içinde kendi rızasıyla bu esirleri serbest bırakabileceğine dair söz alınabilmişti. Havlan, El-Hüdane, Erheb'in geleceğine dair hiçbir şekilde değişiklik yapılmaması kabul edilmiştir. Yalnızca defterlerde maktu'a olarak alınan ve tahsilinde büyük zorluklar yaşanan verginin bu kazalar dahilinde bir mikdar indirilmesinin gerekliliğinden söz etmiştir. İzzet Paşa'nın iddiasına göre; Haşed ile Zû Mehmed, Zû Hotan kabilelerine gelince bunların da ezelden beri Osmanlı Devleti ile bağı bulunmadığından ve kabilelerin bulunduğu kazalardan hiçbir gelir elde etmek mümkün olmadığından vergi indirimi için "Duyun-ı müterakim ve maktu'a alınmayacaktır" şeklindeki bir kararın devlet adına maddi ve manevi bir zararı olmazdı. Son olarak İmam'a ait olan araziden toplanan senevi 500.000 bin kuruş zekat tahsilatının az bulunması sebebiyle, tahsilatın biraz daha arttırılmasına mecburiyyet bulunduğundan söz edilmekteydi. Bunların dışındaki maddeler hakkında ihtilaf kalmamıştı.[821]

İzzet Paşa'nın belirttiği ihtilaflı maddeler hakkında Meclis-i Vükelâ'nın kararı 3 Ağustos 1911 tarihiyle İzzet Paşa'ya gönderilmesi için Harbiye Nezareti'ne yazılmıştır. Kararda her ne kadar İmam, bazı maddeleri kabul etmemekte direnmekte ise de özellikle rehinelerin salıverilmesine Paşa'ca gayret gösterilmesi ve mevzu bahs olan Havlan, El Hüda, Erheb kabilelerine ait nahiyelerdeki maktu'anın beyan edildiği şekilde indirilmesinin de icab ettiği şekilde mümkün olabileceği bildirilmiş. Bunun yanında Haşed ile Zû Mehmed, Zû Hotan'dan

[820] **BOA, MV. 1**54/64
[821] **BOA, BEO** 3923/ 294222 (Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa'dan varid olan 14 Temmuz 1327 tarihli şifre telgrafnamenin sureti)

rüsum alınmamasına dair talepler dahi münasip görülmüştür. İmam'ın aldığı zekata göre senevi 500.000 kuruşun azlığı nedeniyle tahsilata mecburiyet olduğu yönündeki malumata gelince ise; bu konuda İmam'ın resmen tahsildar istihdam etmemesi ve verilecek zekatın isteğe bağlı olması halinde tahsisata 250.000 kuruş kadar bir meblağın zammının mümkün olabileceği cevaben bildirilmiştir.[822]

İmam ile yapılacak anlaşma sırasında İstanbul Hükümeti ve İmam arasında bir çeşit elçi görevi üstlenen İzzet Paşa 12 Ağustos 1911 tarihli San'a'dan gönderdiği yazısında İmam'ın taleplerini İstanbul'a iletmeye devam etmekteydi. Tasarrufu devlete aid arazilerden İmam Yahya'nın cebren vergi tahsil etmesinin önüne geçilmesine dair İstanbul'un talebi karşısında, İmam Yahya önemli bir kazanç kaynağından mahrum kalacak olmanın farkındalığı içinde böyle bir koşulu kabule yanaşmamıştır. Tüm bunlara rağmen İzzet Paşa İmam'a bir anlaşma imzalatmak konusunda o derece ısrarlıydı ki bu konuda her türlü yolu denemekten kaçınmamıştır. Neticede İmam'ın tek amacının gelirlerini korumak olduğunun farkına varan İzzet Paşa'nın vermiş olduğu üstün uğraşılar sonucunda güçlükle de olsa İmam, kendisine verilecek senevi 20.000 lira tazminat karşılığında vergi tahsilatından vazgeçmeye razı olmuştur.[823]

Tasarrufu devlete ait arazi sıfatını taşıyan topraklar üzerinde hiçbir yasal hakkı bulunmadığı halde cebri bir uygulama niteliğinde sayılabilecek tutumundan vazgeçirmek adına İmam Yahya'ya bu derece büyük bir meblağın tazminat olarak teklif edilmesi bize yalnızca İmam'ın bölgedeki nüfuzunun ne kadar ileri seviyede olduğunu göstermekle kalmıyor aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çaresizliği de açıkça gözler önüne sermekteydi. Oysaki tazminat olarak verilmesi düşünülen 20.000 lira'ya ilişkin İzzet Paşa daha farklı düşünüyordu. İzzet Paşa, yalnızca Hacce Kazası'ndan elde ettiği yıllık tahsilat miktarı 100 sandık riyalden fazla olan İmam Yahya'ya daimi bir sulh için verilecek 20.000 lira gibi bir miktarı fazla bulmamaktaydı. Üstelik İmam'ın kıymetlice bir maddi menfaat elde ederek, İstanbul Hükümeti ile irtibatının sağlanması, imzalanacak olan itilafın devamlılığına vesile olabilirdi. İtilafın devamıyla da bu verilecek paralar fazlasıyla çıkarılabilecekti. Ayrıca bahsi geçen bu meblağ İmam'ın kendi şahsına bağlanmış bir maaş şeklinde olmayıp "tazminat-ı 'adavet"den sayılacağından ileride başka kimselerce emsal teşkil edebilecek bir durum değildir.[824]

Bunun haricinde İmam Yahya, San'a civarındaki uzlelerde bulunan rehinelerden bazılarını şimdiden terhis etmeye başlamış fakat kendi arazisine aid olan ve arasında düşmanlık bulunan

---

[822] **BOA, MV.** 155/ 12; **BOA, BEO** 3923/ 294222 (Harbiye Nezareti'ne yazılan 21 Temmuz 1327 tarihli yazı)
[823] **BOA, A.MKT.MHM** 737/26 (Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı Ahmed İzzet Paşa tarafından San'a'dan gönderilen 30 Temmuz 1911 tarihli şifre.)
[824] **BOA, A.MKT.MHM** 737/26 (Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı Ahmed İzzet Paşa tarafından San'a'dan gönderilen 30 Temmuz 1911 tarihli şifre.)

çeşitli kabilelere mensup olanların tahliyesini sonraya tehir etmek emelindeydi. Ans'ın Cebel-i Şark nahiyesiyle beraber birkaç nahiye daha birleştirilip, müstakil bir nahiye teşkil edilmesi ve bu nahiyeden maktu'ane alınmasıyla yetinilip, tekâlif-i miri-ye muafiyeti getirilmesini istemekteydi. Bu istisna-i durum Osmanlı Hükümeti'nce de reddedilmişse de İzzet Paşa 1901-1902 senelerinde fevkalâde tahribata maruz kalan bu mahallerin en azından birkaç sene vergiden aflarını münasip görmekteydi. Erheb, Nehm ve Havlan'dan maktu'iye alınmamasında da ısrarlı davranmaktaysa da toplamda 1.200 lirayı aşmayan esasen de hiçbir vakit alınamayan bu maktu'iyenin yarıya indirilmesinin kabul olunabileceği yazılmıştır.[825]

Bundan başka Yemen'den gelen haberlerde; her bir defasında ayrıca izin talep etmek zorunda kalınmaması amacıyla idam hükmünü içeren kararlara ait yetkinin dahi Padişah tarafından verilecek bir salahiyet ile Yemen Valiliği'ne devredilmesi ve Hacur'da oturan Ben-i Mediha, Şahel, Kafl mevkilerinin İmam'ın şahsına terk edilmesi dahi istenmekteyse de Osmanlı Devleti olarak bunlara kesinlikle onay verilmemiştir.

İmam'ın kabulü mümkün olmayan taleplerindeki bu ısrarcı tutumu göz önünde bulundurulmuş ve bu amaçla evvelce Haşed'in ileri gelen şeyhlerinin elde edilmiş olduğu gibi bu kez de Zû Hüseyin şeyh-ül meşayihi Yahya Şerif, Jandarma mülazımlık rütbesiyle Osmanlıların hizmetine girmeye razı edilmiş, Zû Mehmed şeyh-ül meşayihi Hasan Ebu Ressi'de San'a'ya geldiği gibi meşhur Ali Mikdad'ın dahi dehaleti yakında beklenmekteydi. Bu mühim şahsiyetlerin desteğini kaybeden İmam'ın şu aralık bir ihtilal düzenlemesi müşkil görünüyorsa da tahsilat işlerinde Osmanlılara zorluk yaratması ve tıpkı şimdiye kadar olduğu şekilde devlet malı olan araziler üzerindeki gayr-i meşru idaresini devam eyleyerek, hem askeri hem de nakdi olarak daha büyük bir istifade elde etme yolunu seçeceği âşikardı.[826]

12 Ağustos 1911 tarihi itibariyle Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanlığı'ndan gönderilen İzzet Paşa'nın görüşlerinin mütalaa olunmasının ardından 17 Ağustos 1911 tarihiyle Meclis-i Vükelâ'dan Hariciye Nezareti'ne yazılan cevapta; tazminat olarak İmam'a verilmesi talep edilen 20.000 liralık meblağ fazla görülmüş olmasına rağmen, gerek bu miktarın indirilmesinin mümkün olamaması gerekse meblağın ödenmesi neticesinde İmam tarafından vergi tahsilatının lağv olacağı ve Yemen'deki asayişin kat'i olarak istikrarlı bir hale dönüşecek olması ihtimalleri de düşünülerek, 20.000 lira değerindeki tahsisatın İmam'a verilmesinin kabul edilmek zorunda kalındığından bahsedilmiştir. Bunun haricinde diğer konularla ilgili olarak da; rehineler arasından Osmanlı Sultanı'na bağlı olanlarının muahedenin imzalanmasını dahi beklemeden tamamen iade edilmesi gerekliydi. Ans'ın Cebel-

---

825 **BOA, A.MKT.MHM** 737/26 (Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı Ahmed İzzet Paşa tarafından San'a'dan gönderilen 30 Temmuz 1911 tarihli şifre.)

826 **BOA, A.MKT.MHM** 737/26 (Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı Ahmed İzzet Paşa tarafından San'a'dan gönderilen 30 Temmuz 1911 tarihli şifre.)

i Şark nahiyesi ve birkaç mevki daha birleştirilip müstakil bir nahiye teşkil edilmesi fikri ise kesin olarak red edilmiştir. Ancak bu mevkilerin daha önceden maruz kaldıkları tahribatın sonuçları Osmanlı Hükümeti tarafından dikkate alınarak, ahali arasındaki muhtacinden belirli bir müddet vergilerin te'cili ve Erheb, Nehm, Havlan'dan alınacak maktu'anın da belirli oranda tenzili kabul edilmiştir. İdam hükümlerine ilişkin olarak da; izinsiz olarak Yemen Valiliği'ne yetki verilmesi mümkün ise de telgrafla izin istenilerek, Bâb-ı Âli'nin durumdan haberdar edilmesi daha münasip görülmüştür. Böylece idam kararı gibi önemli bir hususta, kendisine verilecek salahiyetin altına sığınarak Yemen Valisi'nin İstanbul'daki Padişah'tan habersiz karar almasının önüne geçilmiş olacaktı. İzzet Paşa'ya gönderilen bu yazıda son olarak "Arazi terki gayr-i caizdir" ifadesi kullanılarak, İmam'a hiçbir şekilde arazi terk edilmeden meselenin bu karar çerçevesinde neticelendirilmesi istenilmekteydi.[827]

İzzet Paşa 2 Eylül 1911'de İmam ile hangi şartlarda anlaştıklarından bahsetmiştir. İzzet Paşa ve İmam Yahya arasındaki geçen görüşmeden çıkan sonuçlara göre; İmam, ilk olarak uzun zamandır iki taraf arasında ihtilaf konusu olan Kafl-Şahel mevki ve civarının kendisine terki teklifinden vazgeçmiştir ki, bu karar İstanbul adına mühim bir ilerleme olarak değerlendirilmekle beraber, İmam hâlâ birtakım isteklerinden vazgeçmiş değildi. Başta da Cebel-i Şark nahiyesiyle civar birkaç uzle hakkındaki tekâlifin on sene müddetle te'cilini talep etmiştir. Bunun dışında Erheb, Havlan ve Nehm nahiyelerinden maktu'iye alınmaması hakkında ısrar etmekteydi. Şimendifer hattıyla alakalı olarak ise hattın Huceyle'ye kadar uzatılmasını kabul etmişse de hattın diğer kısımlarının inşası için bir süre daha beklenmesini, alınan neticeye ve halkın tepkisine göre hareket edilmesini önermiştir. Zira İmam, ahalinin fikri seviyesinin böyle bir projenin ehemmiyetini kolaylıkla kavrayacak düzeyde olmadığına inanmaktaydı. Bu noktada ahalinin şimendifere yaklaşımı ve hattın daha ileriye uzatılması halinde Osmanlı idaresinin karşılaşabileceği zorluklar hususunda İzzet Paşa'nın bizzat kendisi de İmam ile hemfikirdi. İzzet Paşa bilhassa daha evvel araziyi keşif amacıyla gelen mühendislerin ahali tarafından ciddi anlamda saldırıya uğrayarak, birtakım mukavemet ile karşılaştıkları gerçeğinden yola çıkarak, çoğunlukla devecilikle yaşayan Yemen kabilelerinin böyle bir yeniliği kendi menfaatlerine dokunacak olduğu düşüncesiyle bid'at olarak kabul etme eğilimlerinin yüksek olduğuna inanmaktaydı. Şimendifer konusu dışında İmam ile İzzet Paşa arasında üzerinde durulan bir diğer konu memurlarla ilgilidir. İmam Yahya, menfi tavır ve davranışları görülen birtakım memurlar ve idareciler hakkında kendisinin de şikayet hakkı bulunmasını teklif etmiştir. İmam bu konu üzerinde ısrarla durduğu için İzzet Paşa bu mevzuun bir madde-i hafiyyeye dahil edilmesini önermiştir. Ayrıca Paşa, İmam'ın kendisinin

[827] **BOA. A. MKT.MHM** 737/ 26 (30 Temmuz 1327 tarihli yazıya cevabi olarak gönderilen 4 Ağustos 1327[17 Ağustos 1911] tarihli yazı); **BOA, MV.** 155/ 47

de ecnebiler ile münasebata girişmemesini ve tazminat meselesi gibi konuların muahedeye dahilini önermiştir. İzzet Paşa, İstanbul'a gönderdiği bu yazıda son olarak bir ayrıntıya daha dikkat çekmiştir ki, bu ayrıntı basın yayın organlarının tutumlarıdır. Birtakım gazetelerde gerek itilaf'ın içerik ve mahiyeti gerekse İmam'ın şahsiyeti aleyhinde yazılar çıkmakta ve bunların müzakere sürecinde olumsuz etkileri bulunmaktaydı. Üstelik Paşa'nın şahsi görüşünce tüm bu aleyhte iddialar gerçeği yansıtmamaktadır. İmam dahi bu hassas ortamda ahalinin galeyana gelmesini önleyici tarzda davranmaya itina göstermekteydi. Öyle ki, müzakereler sırasında esirleri almak amacıyla huzuruna gönderilen bir hekime tüm ahalinin muhalefet etmesine rağmen, herkesin huzurunda kendisini muayene ettirmiştir ki, bu hadise İmam'ın Hükümet-i Seniyye'ye olan itimadını halkın nazarında göstermesi açısından önemliydi. İşte bu sebeple İmam'ın dahi ılımlı yaklaştığı bu süreçte muhalif basındaki yayınlara son verilmeliydi. Ayrıca İmam bundan sonra "Emir-ül müminin" tabirini kullanmaktan vazgeçerek, Türk tarafı ile yapacağı yazışmalarda "Mütevekillallah Yahya bin Muhammed Hamidüddin" ibaresiyle imza atmayı kabul etmiştir. Buna karşılık bizim tarafımızdan da bu kimseye "İmam-ül zeydi" ünvanıyla hitap edilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.[828]

İzzet Paşa'nın belirttiği bu talepler Vükelâ Heyeti'nde müzakere edilmiş ve beş gün sonra 7 Eylül 1911 tarihinde cevabi nitelikli karar İzzet Paşa'ya bildirilmiştir. Vükelâ Heyeti evvela ihtilaflı bazı noktaların def edilmesinden duydukları memnuniyeti dile getirmiş, daha sonra ise zikredilen mahallerdeki vergilerin te'cilinin esasen mümkün ise de İmam'ın talep ettiği on sene müddeti ibaresini uzun bularak, sürenin beş seneye indirilmesini münasip bulmuştur. Yine Erheb, Havlan, Nehm nahiyelerinden maktu'a alınmaması teklifi de arazi terki manasına geleceği için, caiz bulunmayarak en azından cüz'i bir maktua'ya rabtı münasip görülmüştür. Şimendiferin zaten şimdilik Huceyle'ye kadar uzatılması Osmanlı Hükümeti'nce de uygun bulunmuş olduğundan, bahsedilen hassasiyete önem verilmiştir. Memurların su-i ahvali karşısında şikâyet hakkına gelince, bu konuda da herkesin zaten şikâyet de bulunma salahiyeti mevcut olduğu için bu haktan İmam'ın da istifadesinde bir sakınca olmadığına karar verilmiştir. İmam'ın ecnebiler ile müzakerat ve münasebata girişmemesinin mühim olduğunu ve bunun tahkiki meselesinin itilaf metnine mutlaka dahil edilmesi lazım bulunmuştur. Ayrıca anlatıldığı şekilde İmam'ın kullanacağı imza ve kendisine verilecek ünvan Vükelâ Heyeti'nce sakıncalı görülmemiş olup, itilafın takarrüründe İmam'a bir Fermân-ı Âli ile bir Osmanlı sancağı gönderilmesine karar verilmiştir. Yine hazırlanan itilafnamenin imzalanmak üzere Bâb-ı Âli'ye telgrafla bildirilip, kabul ve tasdik olunduktan sonra imza edilmesine karar

[828] **BOA., BEO** 3924/ 294226 (Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa Hazretlerinden Mevruddur. 20 Ağustos 1327)

verilir.[829]

Bunların yanında İzzet Paşa'nın Yemen ve Asir Sancağı'nda gerekli olacak mülkî ve askerî tedbirlere ilişkin olarak Harbiye Nezareti'ne göndermiş olduğu 19, 28 ve 29 Ağustos 1911 ile 2 Eylül 1911 tarihli dört adet telgrafta yer alan meseler dahi, Vükelâ Heyeti'nce incelenmiş ve bu konularda da bir karara varılmıştır. Vükelâ Heyeti'nin 7 Eylül 1911 tarihli aldığı kararda; İmam Yahya ile yapılacak olan itilaf esnasında Yemen'deki rediflerin terhisi icab etmesi halinde, Yemen'de bulunan efrad-ı nizamiye kuvvetinin kifayeti İzzet Paşa tarafından temin edildiği takdirde rediflerin terhis edilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca Seyyid İdrisi'nin teşebbüslerinin tamamen def ve izalesi ile kendisinin tenkili için yürütülen askeri harekatın devam ve takibinin vacib geldiği yönündeki İzzet Paşa'nın beyanı üzerine Vükelâ Heyeti, lüzumu halinde iki alay nizamiyenin Kanfide yahud Cizan'a sevk edilmek üzere hazırlatılmasını kabul etmiş ve bu iki alay asâkir-i nizamiyenin sevki için gerekli hazırlıklara başlanılması münasip görülmüştür. İzzet Paşa gönderdiği tezkerelerde Asir Mutasarrıfı'nın tavrından da bahsetmiştir. Buna göre İzzet Paşa, Ebha muhasarasının kaldırılmasının ardından ahaliye bir kat daha şefkat ve atıfet göstergesi olması maksadıyla ellerindeki esliha ve mühimmatı iade etmeleri koşuluyla, İdrisi'nin hizmetinde görev yapan şahıslar hariç olmak üzere Kanfide'den itibaren müracaat eden kimselere Mekke-i Mükerreme Emiri tarafından Ebha'da verilmiş olan eman'ın Asir Mutasarrıf ve Kumandanı Süleyman Paşa tarafından kabul edilmemesinin uygun bir davranış olmayacağını aksine Seyyid İdrisi karşısında büyük bir kuvvet toplayabilmemiz açısından genel af ilan edilip, ahalinin ödüllendirilmesi tarzındaki muamelelerin mevcut durum itibariyle zaruri bulunduğunu ifade ediyordu. Vükelâ Heyeti üyeleri de İzzet Paşa'ya hak vermenin uygun olduğu inancıyla Mekke Emiri'nin ilan ettiği eman uygulamasının devletimizce kabul edilebilir bir davranış şekli olduğunu ve herkesce buna riayet edilmesinin gerekli görüldüğünü Süleyman Paşa'ya tebliğ etmişlerdir. İzzet Paşa'nın Mekke-i Mükerreme Emiri'nin Gamed, Zehran ve Zû Pişa'nın Hicaz Vilayeti'ne ilhakı hakkındaki talebinin kabul edilmesinde ba'is olmadığına dair cevabi telgrafına gelince; bu konuda Vükelâ Heyeti'nce Asir'deki askeri harekat tamamlandıktan sonra icaba göre gerekli görülen ıslahat tedbirlerinin tatbikatına başlanılması ve Asir Kıtası'nın mevcut mülkî, askerî teşkilatlanmasının icabat-ı mahalliyeye muvafık olub olmadığının ve olmadığı takdirde ne yapılmak lazım geleceğinin İzzet Paşa tarafından şimdiden genel hatlarıyla araştırılıp tespit edilmesi gerekli görülmüştür. Böylece Mekke Emiri'nin bahsettiği Gamed ve Zehran mevkilerinin idari anlamda nereye bağlanmasının münasip olacağı da tedkik edilmiş olacaktı. (7 Eylül 1911).[830] Çok geçmeden Vükelâ Heyeti üyeleri İmam ile yapılmasını istedikleri

[829] **BOA, MV.** 156/ 27
[830] **BOA, MV.** 156/ 18

anlaşmanın koşullarının ne yönde olması gerektiğini tespit ederek son şekliyle İzzet Paşa'ya havale etmişlerdir.

3.8 İmam Yahya Tehlikesi Esnasında İngilizlerin Bölgedeki Etkinlikleri ve Aden Sorunu

İngiltere'nin Yemen'le ilk temasları XVII. yüzyıl başlarına kadar uzanmaktaysa da, bölgeyle olan askeri ilişkileri XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarına tesadüf etmektedir. 1800'lerin başlarına kadar daha çok ticari ve ekonomik faaliyetler aracılığıyla etkin olmaya çalışan İngiltere bu tarihten itibaren askeri ve siyasi varlığıyla da Yemen'de kendini hissettirmeye başlamıştı.

İngiltere'nin Yemen toprakları üzerinde Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmesi ilk kez 1817 yılında Moha'da gerçekleşen kaza nedeniyle meydana gelmiştir. Kazanın ardından 1819 yılında İngiltere ile Moha'daki idarecilerin anlaşması üzerine İngiltere 1820 yılının Aralık ayında Moha'ya J. R. Lumley kaptanlığında bir birlik göndererek burayı bombardımana tutmuştur. Bu olayın ardından çok geçmeden 15 Ocak 1821 yılında San'a İmamı ile İngiltere arasında ticaret anlaşması imzalanmıştır. İngiltere adına Kaptan William Bruce tarafından imzalanarak, İngilizlerin Yemen'de yapmış oldukları ilk resmi anlaşma özelliğini taşıyan bu anlaşma ile Yemen'in Kızıldeniz sahillerinde İngiliz ticaret gemilerinin korunması, onlara karşı uygulanan ablukanın kaldırılması ve gümrük vergileri meselelerinde uzlaşmaya varılmıştır. San'a İmamı ile yapılan bu anlaşma kapsamına Yemen ile birlikte Basra Körfezi'ndeki diğer Arap toplulukları da dahil edilmiştir.[831]

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Yemen sınırlarına ilişkin ilk ciddi askeri çatışma, İngilizlerin şeyhleri para ile kandırarak Aden Liman şehrine yerleşmesi ile patlak vermiştir.[832]

Asya'daki sömürgelerini rahatlıkla elinde tutabilmek ve sömürge alanlarını daha da genişletmek amacıyla Akdeniz yoluyla Mısır ve Basra Körfezi üzerinden giden yolu hakimiyeti altında bulundurmak isteyen İngiltere en önemli sömürgesi olan Hindistan ve Süveyş yolunu kontrol altına alabilmek ayrıca Uzakdoğu'dan gelip Ortadoğu ve Avrupa'ya giden ticaret trafiğine el koyabilmek için askeri ve ticari yönden en önemli mevkilerden olan

---

[831] Yeşilyurt, **Medeniyetler Beşiği Kadim Bir Osmanlı Ülkesi Yemen,** s. 84-85; 1821 yılında yapılan anlaşmanın maddeleri için bkz. Yeşilyurt, **Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914),** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 104

[832] Süleyman Kocabaş, **Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı: Bir İmparatorluk Nasıl Parçalandı?,** Vatan Yay., İstanbul 2007, s. 91, İngilizlerin yerli şeyhleri para karşlılığı ikna etmeye çalıştığı yeni bir durum değildi. Henüz 1801 yılında İngiliz Hükümeti 30.000 Rupi değerindeki şal, saten ve kumaşı hediye olarak San'a İmamına göndererek, Moha'da bir Bahriye Hastahanesi açma imtiyazı ile diğer başka haklar elde etti, diğer yandan da Aden yakınlarındaki Abdali yöresinin sultanı ile yaptığı anlaşmayla Abdali'de ticarethaneler açma ve bir Hırıstiyan mezarlığı yapma imtiyazını koparmıştı. Sırma, **Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları**, s. 75

Aden[833] toprağına göz dikmişti.

İngiltere'nin Aden'e yönelişinde bu tarihlerde yükselen bir güç olarak ortaya çıkan Mısır faktörünün de etkili olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Mehmet Ali'nin gücünün Bâbü'l Mendeb'ten Mekke'ye değin bütün Kızıldeniz'e yayılması Britanya'yı ciddi biçimde kaygılandırmaktaydı. Mehmet Ali, Yemen'in Tihame kıyı şeridine el koymuş, Taiz kentini dahi validen satın alarak şehrin kahve ticaretinin denetimini ele geçirmişti. Gelişmeler karşısında Hindistan yolunun güvenliğinin tehdit altında olduğu kanısına varan İngiltere'deki Palmerston idaresi Mehmet Ali'nin ihtiraslarının önünü kesmeye kararlıydı. Öyle ki Bombay Valisi Sir Robert Grant 1837 yılında "Bence Kızıldeniz'de ya da yakınında bir sömürgeye sahip olmamız şart" sözleriyle niyetlerini açıkça belli etmekteydi.[834] Kısa süre içinde böyle bir sömürge edinme fırsatı yakalanır ve Lahic Sultanı, Arabistan'ın güneydoğu köşesinden küçük Aden Limanı'na uzanan topraklarında İngiliz deniz nakliyatının engellenmesine izin vermekle suçlanmıştır. Bombay Deniz Kuvvetleri Komutanı Haines 16 Ocak 1839'da küçük bir güçle karaya çıktı ve kenti ele geçirdi. Böylelikle Haines, Aden'de 130 yıl hüküm sürecek Britanya egemenliğini başlatarak, kabilelerin yaşadığı iç bölgeler üzerindeki Britanya nüfuzunu artırdı. Daha sonra Aden yerleşimi Bombay Başkanlığı'na bağlandı ve bir kraliyet sömürgesi haline gelene kadar da böyle kaldı.[835] Aden'i işgal eden İngiltere, amacına giden yol da önemli bir engeli aşmış olacaktı. Bundan sonra Aden serbest bir liman haline dönüştürülür ve Hindistan Kumpanyası tarafından bir kömür mevkii olarak kullanılmış, Süveyş Kanalı'nın açılması üzerine ise bütün gemilerin ziyaretgahı ve kömür deposu sıfatıyla ehemmiyeti fevkalâde artmıştır. Şark Telgraf Kumpanyası'nın Hindistan'a Avusturyalı'ya Zengibar'a ve Garb müstemlekatına giden taht-el bahr kablolarının da buradan geçişi Aden'in değerini bir kat daha artırmıştı.[836]

Zaman geçtikçe şehirde tutunabilmek için sınırlarını genişletmeye ihtiyaç duyan İngilizler, Aden'in ardından Bâbü'l Mendeb Boğazı'nda jeopolitik durumu bakımından büyük önemi olan Perim Adası'nı da "Ada da Osmanlı Devleti'ne ait hiçbir işaret yok" bahanesiyle işgal etmişlerdir.[837] Bu şekilde Yemen'in iki stratejik bölgesini kontrolü altına alan Britanya, Aden

---

[833] **Aden;** Sahip olduğu stratejik ve ticari mevki dolayısıyla Kızıldeniz ve Hind Okyanusu'nda faaliyet gösteren Portekizlilere karşı girişilecek mücadeleler için önemli bir üs olartak görülmüş ve Hadım Süleyman Paşa kumandasındaki yetmiş altı parçadan müteşekkil Osmanlı donanması tarafından 3 Ağustos 1538'de feth edilmiş, 1548 yılında Yemen eyaletine bağlı bir sancak haline getirilen Aden, 1565'te Yemen'de iki beylerbeyilik kurulduğu sıralarda San'a beylerbeyliği sınırları içinde bırakılarak, Hind Okyanusu'ndaki mücadelelerde Osmanlılar için bir deniz üssü olarak kullanılmıştı. Mustafa L. Bilge, *"Aden",* **TDVİA,** C. 1,Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988 s. 368

[834] Mansfield, **Ortadoğu Tarihi,** s. 95-96

[835] Mansfield, **Ortadoğu Tarihi,** s. 96 ; Sırma, **Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları** s. 75; Kocabaş, **a.g.e.**, s. 91.

[836] Mehmet Nabi- Rumbeyoğlu Fahrettin, **Aden ve Nevahi-i Tis'a Meselesi,** Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s. 3- 4

[837] Sırma, **Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları,** s. 76

yoluyla kuzeye doğru etki alanını genişletirken, Perim Adası'ndaki hakimiyetiyle de Kızıldeniz-Hind Okyanusu deniz trafiğini denetleyebilecekti.[838] Britanya, Aden'le ilgisini kesmeyecek ve bunlarla yetinmeyecekti. 1873 tarihinde İngiltere Hükümeti ve Bâb-ı Âli arasında Aden civarındaki Lahic ve Dali arazilerinin geleceği konusu gündeme gelmiştir. İngiltere Sefareti 24 Kanunisani 1873 tarihinde Bâb-ı Âli'ye verdiği notada " Aden'de bulunan İngiltere kuvve-i askeriyesinin ileri karakollarından 15 mil mesafede bulunan Lahic, havali-i cenubiyenin başlıca şehri olup Aden'in istihsal ettiği su, buğday ve odun gibi havaic-i zaruriye-yi yetiştiren nahiyeye hakimdir...."[839] ifadelerini kullanarak Aden civarındaki Lahic gibi mevkilerin kendileri açısından ne derece hayati önem taşıdığını anlatmaya çalışıyordu.

İngiltere Hariciye Nazırı, Aden dahil olmakla birlikte Aden'in yakınındaki kabilelere mensup şeyh ve ileri gelenlerin istiklallerine dahi Bâb-ı Âli tarafından herhangi bir sebeple müdahalede bulunulmamasını istemekteydi. Bilhassa Aden'deki İngiltere memurları ile dostane ilişkiler içinde bulunan Lahic hakimi ile diğer aşiret reisleri asla rencide ve tazyik edilmemeliydi. Aynı zamanda Yemen'in Devlet-i Aliyye'ye ait bulunduğu ve buna bağlı olarak burada ikâmet eden şeyh ve reislerin de Tebaa-i Saltanat-ı Seniyye'den oldukları bahanesiyle Osmanlı memurları tarafından şeyhlerin istiklallerine müdahale manasına gelecek herhangi bir girişimde bulunulmamalıydı.[840]

İngiltere, Hindistan'a yerleştikten sonra dış politikasını buraya giden yolları kontrol altına alarak, Rusya'nın Afganistan ve Türkistan'a uzanmasını engellemek üzerine şekillendirmişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ise Osmanlıların Avrupa'daki topraklarının büyük bölümünü kaybetmesi ayrıca Kafkasya'da Rus üstünlüğünün belirginleşerek Osmanlı Devleti'nin bir çözülmeye doğru gitmesi başta İngiltere olmak üzere Avrupalı güçleri bu devletin sonunun yakın olduğu düşüncesine itmeye başlamıştı. 93 Harbi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin daha fazla yaşayamayacağını anlayan İngiltere, Berlin Konferansı'nın ardından mevcut süregelen siyasetinde değişikliğe giderek İmparatorluktaki etnik milletleri kendisine çeken yeni bir politikaya yönelme ihtiyacını hissetmiştir.[841] Böylece İngiltere, Osmanlı Sultanı'nın sahip olduğu tüm Müslümanların halifesi ünvanını ortadan kaldırmayı amaçlayan ve Arapları Osmanlılara karşı kışkırtan bir devlet konumunu almıştır. 1880 tarihinde Osmanlılara karşıtlığı ile bilinen aynı zamanda Balkanların ve Hristiyan halkların Osmanlı yönetiminden kurtulmasını destekleyen, Türkleri "barbar" olarak gören Gladstone'nun İngiltere başbakanı olmasıyla Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde düşmanlık teması hakim hâle

---

[838] İngiliz denetimindeki **Perim Coal Company** yönetimindeki kömür işletmesine ait kömür stokları bazen 100.000 tona kadar ulaşabiliyordu. Sırma,.**Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları,** s. 76-77

[839] Mehmet Nabi- Rumbeyoğlu Fahrettin, **a.g.e.,** s. 4

[840] Mehmet Nabi- Rumbeyoğlu Fahrettin, **a.g.e.**, s. 5- 6

[841] Sabit Duman, **Modern Ortadoğu'nun Oluşumu,** Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul 2010, s 57- 65

gelmiştir.[842]

Bu sırada Yemen ve Irak'ta yaşanan Sünni-Şii anlaşmazlıkları bu iki ülkeyi Osmanlı Devleti'nden ayırmak niyetiyle hareket eden İran ve İngiltere gibi büyük güçlere aradığı fırsatı vermiştir. 1881-1882'den sonra İngilizler ve Fransızlar etnik Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasını teşvik ederek bir Arap hilafeti fikrini ortaya attılar. Bu amaçla Hristiyan Arapları ideolog, Kahire'yi de yayın merkezleri olarak kullandılar.[843]

İngilizler bu tarihlerde bütün gayretlerini Arap İslam alemini İstanbul'daki İslam halifesine karşı ayaklandırmaya yöneltmişlerdi. Müslümanların hamisi görünerek onları Osmanlılara karşı kışkırtmayı amaçlayan İngilizler, hilafetin dahi Sultan II. Abdülhamid'in yerine Mekke Şerifi'ne verilmesi taraftarlığını yapmaktaydılar.[844]

Böylece İngiltere hem Politika değişikliği hem de Aden'i ele geçirmiş olmanın verdiği rahatlıkla Aden çevresindeki topraklarını genişletmeye devam etmiştir. 1882 tarihinde İngiltere Hükümeti Dali Emiri'nin arazisi ile Yemen Vilayeti arasındaki hududun sınırlarının belirlenmesini talep etmiş ancak Hükümet-i Seniyye Dali mevkiinin zaten eskiden beri Taİz Sancağı'na tabi Katabe Kaza'sına bağlı olduğunu beyan ederek sınır tespitini kabul etmemiş olmasına rağmen; Nevahi-i Tis'a ile Taiz Sancağı hududunda yaşanan hadiselerin her biri devletlerarası girişime neden olmuş ve neticesinde de İngiltere, Nevahi-i Tis'ayı oluşturan Fazlı, 'Amiri, 'Avlaki, Havaşib, 'Akrebi, 'Abdali, Yafa', 'Alevi, Sabihi nahiyelerinin şeyhleri ile daha evvel imzaladığı himaye mukavelelerinin geçerliliğinin muhafazası ve bu memleketlerden herhangi birine yönelik Osmanlı askeri tarafından işgal girişiminde bulunulursa bunların tahliyesi hususlarında ısrar etmeye devam etmekteydi. Sırası geldikçe de Nevahi-i Tis'a ile Taiz Sancağı'nın hududunun müşterek olarak çizilmesi ve tespit edilmesi teklifini tekrarlamaktaydı.[845] İngiltere'nin artan taleplerine rağmen Bâb-ı Âli 1901 senesi başlarında İngiliz Hükümeti'ne verdiği beyanatta, "İngilizlerin Aden civarındaki kabilelerin şeyhleriyle anlaşmış olmasının Hükümet-i Seniyye nazarında bir değerinin olmadığını ve Devlet-i Aliyye'nin Aden ile civarındaki arazilerdeki hakkını İngiltere'ye devr ve feragat etmesi gibi bir durumun söz konusu olamayacağından" bahs etmekteydi.[846] Bu gergin ortamda bir tarafta İngiltere'yi Nevahi-i Tis'a adı verilen nahiyelerin kendi himayesinde bulunduğu yönündeki iddialarından vazgeçirebilmek diğer taraftan İngiltere Hükümeti'nin bu tavır ve yardımlarından cesaret bulan kabile reislerinin saldırılarına dur diyebilmek, bu

---

[842] Abdurrauf Sinno, **Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar (1877-1881),**(Çev:Ahsen Batur), Selenge Yay,İstanbul 2011, s. 106-108

[843] Karpat, **İslamın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması,** s 328

[844] Sırma, **Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları,** s. 79-80

[845] Mehmet Nabi- Rumbeyoğlu Fahrettin, **a.g.e.**, s. 12

[846] Mehmet Nabi- Rumbeyoğlu Fahrettin, **a.g.e.,** s. 13.

ihtilaflı meseleye bir çözüm bulabilmek amacıyla Osmanlı Devleti, Yemen Vilayeti ile Nevahi-i Tis'a arasındaki hududun tayin ve tahdidi amacıyla İngiltere ile müzakere etmeyi kabul etmiş ve bu kararını İngiltere Hükümeti'ne bildirmiştir.(19 Aralık 1901).[847] Bu iş için her iki taraftan da memur bulunması uygun olacağı için Hükümet-i Seniyye'den Erkân-ı Harbiye miralaylarından Mustafa Remzi Bey ile bazı zabıtan, İngiltere Hükümeti'ni temsilen ise Binbaşı Davayis tayin edilmiştir.[848] Nevahi-i Tis'a ile Taiz Sancağı hududunun müştereken tayin ve tahdidinde birtakım ihtilaflar yaşanmış fakat bunlara rağmen 1903 ve 1904 senelerinde iki devlet arasında sınır protokolleri imzalanmıştır. Bilhassa da Osmanlı Devleti'nin Yemen'de İmam Yahya'nın isyanı ile meşgul olduğu 1905 senesi içinde İngilizler sınır tespiti meseleleriyle Osmanlı Devleti'ni fazlasıyla meşgul etmeye devam etmiştir.

1908 senesine gelindiğinde Batı dünyasının nazarında "Pan-İslamist" bir politika izlediği kabul edilen ve Almanya ile yakın ilişkiler içinde bulunan, üstelikde anayasalı yönetimi rafa kaldırmış olan Padişah II. Abdülhamid'e karşı gerçekleştirilen II. Meşrutiyet hareketi Osmanlı Devleti'yle 1870'lerin sonlarından beri yollarını ayırmakta olan İngiltere'yi memnun etmesi gereken bir gelişme olarak ortaya çıkmıştı. Nitekim öyle de olmuş ve başlangıçta İngiltere, Yeni Osmanlı rejimine karşı olumlu bir tavır içinde olduğu görüntüsü vermiştir. Hatta ihtilalden hemen sonra, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, yeni rejimi İngiltere'nin tarafına çekemeye çalışacaktı.[849] Ne var ki çok geçmeden durum tersine dönecektir. Başlangıçta II. Meşrutiyetin getirdiği hürriyet ve reform havasının Osmanlı Hükümeti ile Arap tebaa arasındaki ilişkileri daha da gerginleştireceği konusunda umutlu olan İngiltere, bir süre sonra Osmanlı tebası olan Araplar arasında beliren isteklerin bu kez kendi yönetimi altındaki Araplara da sirayet ederek, anayasal isteklere yol açacağından kuşkulanarak, Meşrutiyet ortamının kendisi açısından da felaket olabileceğini düşünmeye başlamıştı.[850] Üstelik bu ortamda Avrupa'nın egemen güçlerince "Ortadoğu"nun petrol değerinin iyice farkına varılmaya başlanmış olması, İngiltere'nin bölgeyle daha yakından alakadar olmasını gerektirmekteydi. Nitekim Bağdat Demiryolu Projesi dolayısıyla Almanya ile rekabete de

---

[847] Mehmet Nabi- Rumbeyoğlu Fahrettin, **a.g.e.**, s. 15
[848] Mehmet Nabi- Rumbeyoğlu Fahrettin, **a.g.e.,** s. 16
[849] Kürkçüoğlu, **a.g.e**, s. 40
[850] İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey bu endişesini 31 Temmuz 1908'de İstanbul'daki Sefiri Sir G. Lowther'a şu sözlerle anlatıyordu; "Türkiye gerçekten bir Meşrutiyet idaresi kurar ve onu ayakları üstünde tutabilirse ve kendisi de kuvvetli bir hale gelirse bunun sonuçları şu anda hiç birimizin tahmin edemeyeceği yerlere ulaşacaktır. Mısır'daki etkisi çok büyük olacak ve Hindistan'da kendini hissettirecektir. Şimdiye kadar ne zaman Müslüman tebamız olmuşsa onlara "dinleri bir başkasının (Osmanlı Halifesinin) idaresi altında olan memleketlerde zalim bir istibdadın hüküm sürmesine rağmen kendilerinin iyimser bir istibdadla idare edildiklerini söyleyebilmişizdir...Fakat Türkiye şimdi bir meclis kurar ve hükümetini ıslah ederse, Mısır anayasa talebinde daha zorlu bir yolu seçecek ve bizim bu talebe karşı koyma direncimiz çok azalacaktır. İyi bir şekilde işleyen bir Türk Anayasası varken ve Türkiye'nin durumu gittikçe gelişirken, anayasa isteyen Mısır halkının ayaklanmasını zor kullanarak bastırmaya girişirsek, durumumuz çok acayip olacaktır. Mısır meselesi yüzünden Türk Hükümeti'yle değil, fakat Türk halkının hissiyatıyla çatışmaya girişmenin bize hiçbir faydası olmayacaktır." Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 44-45

girişen İngilizler, Arabistan ve Basra Körfezi şeyhleriyle ilişkilerini kuvvetlendirmeyi öncelikli hedefleri arasına almıştı.

İngilizler Yemen dahil Arap topraklarının genelinde planlarını adım adım hayata geçirirlerken, kendilerine yardımcı olacak kimseleri bulmakta hiç güçlük çekmemişlerdir. İngiliz entrikalarına dahil olan isimler arasında Yemen Mebuslarından Seyyid Ahmed el-Kebsi öne çıkmaktaydı. Kebsi, Meşrutiyet idaresinden önce babası ve bir hayli Yemenli ile beraber Rodos'ta sürgünde bulunduğu vakitlerde "Bizi Yemen'e gönderin, İmam Yahya'yı bizden başka hiçbir kimse yola getiremez" sözleriyle Sultan II. Abdülhamid'i kandırmayı başararak Rodos'tan kurtulup dönen kafile arasında yer almıştır. Oysaki Yemen'e dönüş izni verilmiş olmasına rağmen, Kebsi Yemen'e gitmek yerine Mısır'a giderek, burada İmam'ı ayaklandıranlarla el ele vermiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra ise Yemen'e gelen Kebsi kısa sürede İttihatçıları da aldatarak kendisini mebus seçtirmiştir. Meclis'den ziyade dışarıda faaliyet gösteren Kebsi çoğunlukla Mısır'da İtalyanlar ve İngilizlerle görüşmüş, bunların temsilcilerinden birtakım talimat ve vazifeler almıştır.[851] Kebsi mebus olarak seçilip Osmanlı Meclisi'ne girmeyi başardıktan sonra böylece bir yandan ittihat Terakki Hükümeti'nin işlerini yakından takip etme olanağı bulmuş diğer taraftan Hidiv dahil olmak üzere Mısır'daki pek çok ulema ve meşayih ile de yakın ilişkiler kurarak Yemen ahalisi nazarında kuvvet ve saygınlık kazanmış oluyordu.

Kebsi, Mısır'da bulunduğu sırada San'adaki babasına gönderdiği bir mektupta, Yemenlilerin İtalya himayesine girmelerinin lüzumundan ve bu hususta ki girişimlerden bahsetmiştir. [852] Her ne kadar kendisi birçok defa reddetmişse de Kebsi'nin Mısır'daki İtalyanlar ve İngilizler'den talimat ve para aldığına şüphe yoktur. Bu hususta Dahiliye Nazırı Talat Bey, Mısır'dan Seyyit Ahmet Kebsi namına gelecek mektupların muayeneye tabi tutulmasını uygun bulmuştur. Karar üzerine Seyyit Ahmet Kebsi'nin mektupları gözden geçirilmeye başlanmışsa da, çoğunluğu Mısır'dan gelen bu mektuplar bu kez sansür edilme ihtimali hesaba katılarak sadece gönderen ve gönderilenin anlam verebileceği tarzdaki ibarelerle yazılarak gönderilmeye başlanmıştı.[853]

Esasında burada Kebsi'nin tavır ve çalışmalarından daha mühim olan nokta vardır ki o nokta da yalnızca Kebsi için değil aynı zamanda daha birçok muhalif unsurun faaliyet alanı olması nedeniyle Mısır'ın üstlendiği misyondur. Zira, Mısır bir çeşit fesad ocağı halini almıştı. Mısır'ın bu özelliği nedeniyle 1905 isyanı; asayişe halel getirecek tavır ve davranışlarda bulunanlar ile ecnebilerle işbirliği içinde bulunanların hemen Yemen'den çıkarılarak divan-ı harbe sevk edilip, cezalandırılmaları ve bilhassa Mısırlı Aziz isimli şahsın memlekete girişine

[851] Mahmud Nedim Bey, **a.g.e.**, s. 9
[852] **BOA., A. MKT. MHM.** 735/ 20 (Yemen'den ulaşan 27 Kanunıevvel 1326 tarihli Telgrafname sureti)
[853] Mahmud, Nedim Bey, **a.g.e.,** s. 10-11

meydan verilmemesi, memlekete dahil olduğu takdirde de, bulunup yakalanması, yakalayanlara ödül dahi verilmesi uygun bulunmasına dair Padişah kararı çıkarılmıştır. Padişahın bu yöndeki kararı 25 Mayıs 1905 tarihli yazı ile Yemen'de bulunan Şakir Paşa'ya gönderilmiştir.[854] Padişah bu karar ile gerek Mısır'dan gerekse diğer memleketlerden Yemen'e gelmiş olan müfsidlerin cezalandırılmasını amaçlamaktaydı. Zira Mısırlı Aziz Bey, Beyrut ve Suriye'de olduğu gibi Yemen'de de birtakım avanesiyle beraber Osmanlı aleyhine zararlı yayınlar neşretmekte olan fasid niyetli bir kimseydi. İşte bu sebeple 27 Mayıs 1905 tarihinde Şehriyari Hasan Bey, Orduy-ı Hümayun Müşiriyeti'ne gönderdiği şifrede, Padişah kararından bahsetmiş ve bu kimsenin Yemen'e birtakım muzır yayınlar dahil etmesinin önlenmesini beyan etmekteydi.[855]

Bunun yanında Yemen'deki Şaki Yahya'nın Mısır'daki İtalya Konsolosu ve Camiü'l Ezher uleması ile haberleşme içinde olduğuna dair alınan gizli malumatlar neticesinde Şâki'nin bu muhaberesine aracılık eden Yemenli bazı kadı ve Seyyid Ahmed isimli şahısların Mısır'dan çıkarılması talebinde bulunulmuştur. Talep üzerine Mısır Fevkalâde Komiserliği de bu bahsedilen isimlerin Fahri Paşa'nın idaresi altında Mısır'dan ihrac edilmelerinin lüzumlu olduğunu yetkili mercilere iletmişse de Mısır'ın ahvali icabıyla Yemenli Kadı ve Seyyid Ahmed'in Mısır'dan ihraçları hususunun Fahri Paşa'nın yetkisi dahilinde olmadığı yanıtı alınarak mesele bir bakıma neticesiz kalmıştı.(28 Temmuz 1907).[856]

Mısır Fevkalâde Komiseri'nden aldığımız resmi malumatların çoğunda da Mısır'ın fesat ocağı olduğunu doğrular ifadelere yer verilmekteydi. Bu konuda Mısır Fevkalade Komiseri 30 Ocak 1911 tarihiyle Sadaret'e gönderdiği yazıda; Mısır'daki basın yayın organlarının fasid niyetli amaç ve çalışmalarından bahsediyordu. Buna göre; Mısır'da üç adet siyasi fırka mevcud olup bunların herbirinin de resmi yayın organları bulunmaktaydı. Bu fırkalardan ilkinin hitap ettiği kişi sayısı yaklaşık elli bin kişiye ulaşmış olup, üyelerinin maksadı yalnızca Mehmet Ali Paşa'ya verilen imtiyazatın muhafazasıyla Mısır'ın Osmanlı hilafetine bağlanması görüşü yönündeydi. Bir diğer fırka olan Harb-ül Ümmet ise on, on beş kişiden oluşmuş ve "elceride" namıyla yayınladıkları gazetelerinde maksadlarının Mısır'ın, Osmanlı Padişahı'nın emir ve hükümleri dahilinde "eyalet-i mümtaze" statüsünde kalması yönünde olduğunu açıklamışlarsa da, bu yalnızca görünürde ki sebeptir. Zira fırkanın başlangıçtaki kuruluş programı, esasında Mısır için daha geniş bir istiklaliyet elde etmeye yönelik olmasına rağmen, fırka üyeleri ahalinin durumu müsaaid olana kadar bu düşüncelerini saklamayı uygun bulmuşlardı. Mısır'ın üçüncü fırkası olan Harb-ül Islah,"El-Müeyyed" gazetesinin sahibi olan Şeyh Ali Yusuf tarafından vücuda getirilmiş bir partidir. Şeyh Ali Yusuf kendi gibi

[854] **BOA. Y.PRK. BŞK.**, 74 /53
[855] **BOA. Y.PRK. BŞK.** 74 /58
[856] **BOA. A.MTZ(05).** 18-B/ 96

menfaatperest dört beş kişi ile beraber her türlü fenalık ve bozgunculuğa hizmet eden, Osmanlının Arap memleketlerinde fesad ihdas ederek devlet aleyhindeki fikirlerini ahali arasında telkin etmeye çalışan ve Müslümanlar arasında kan dökülmesine seyirci kalan bir şahsiyetti.[857]

Şeyh Ali Yusuf gayet sistematik şekilde faaliyetlerini yürütmekte bir sakınca görmemiştir. Bilhassa İmam Yahya'nın ikinci isyan girişiminin yaşandığı ve İzzet Paşa kuvvetlerinin İmam üzerine San'a yönünde ilerlemekte oldukları 1911 Nisan ayı içerisinde Yemen'deki asilere yardımda bulunmaktan çekinmemiştir. Bu iş için Mısır'da bizzat Hacı Şeyh Ali Yusuf'un başkanlığı altında bir heyet-i fesadiye teşekkül edilmiştir. Bu heyet, Yunan Bankası aracılığıyla temin ettiği bir miktar akçeyi Masu'a, Aden ve Yemen'de bulunan asilere göndermekteydi. Aynı şekilde İzzet Holo isimli zâtında bir miktar parayı Yemen'deki eşkıyaya gönderdiği Mısır Fevkalâde Komiserliği'nin yapmış olduğu tahkikat neticesinde tespit edilmiştir. Ancak gönderilen bu paraların bizzat kimlere gönderilerek, teslim edildiği ve ne miktar olduğu yönünde tam bir malumat bulunmamaktaydı.[858]

Tüm bunlara ilaveten özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Hristiyan Batı dünyası İslam dünyasına yönelttiği sayısız savaş yanında misyonerlik faaliyetlerini de hayata geçirmiştir. İslam dünyasının her tarafında olduğu gibi Yemen'de de ilim adamı, kâşif, doktor kılığına girerek faaliyetlerini sürdüren birçok Avrupalı misyoner bulunmaktaydı. İngilizler bu amaçla Arap kıyafetine bürünerek, Arapça konuşarak, onları aldatıp bağımsızlıktan söz ederek, fakat her şeyden evvel kendi adalarının çıkarlarını göz önünde tutarak çalıştılar. İngiltere Hükümeti bu amaç için asıl hüviyetlerini gizleyen ilim adamı kılığındaki misyonerleri kullanmıştır.[859]

Yerli halkı Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmesi amacıyla İngiliz Protestan Misyoner Cemiyeti tarafından Yemen'e gönderilen misyoner ajanlarından birisi de, Yemen'e gittikten sonra bir mühtedi kılığına girip, Abdullah Mansur ismini kullanarak Arap kabileleri arasında fitne ve fesadı ateşleyen Wyman Burry'dir. Burry, Menaha'da bulunduğu sıralarda geceleri birçok mektup yazdığı hatta Yemen'in stratejik bölgelerine ilişkin haritalar hazırlayarak bunları Londra'ya gönderdiği tespit edildikten sonra Menaha'dan uzaklaştırılmıştır.[860]

---

[857] **BOA. A. MKT. MHM** 735/ 20 (Mısır Fevkalade Komiserliği'nden Sadaret'e yazılan 17 Kanunısani 1326 tarihli yazı.)

[858] **BOA. A.MTZ(05)**.20-B/ 92 ; Mısır'dan Şeyh Bilal imzasıyla Yemen fesadçılarına gönderilen nasihatnameler için ayrıca bkz, **BOA. A.MTZ(05)**20-B/94

[859] Sırma, *"Osmanlı Devleti'ne Karşı Yemen'de İsyan Çıkartmakla Görevli İngiliz Misyonerleri Hakkında",* **Türk Kültürü,** C.XXI, S.239, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Mart 1983, s. 168- 170

[860] Sırma,*"Osmanlı Devleti'ne Karşı Yemen'de İsyan Çıkartmakla Görevli İngiliz Misyonerleri Hakkında"*, s. 175, Misyoner Abdullah Mansur hakkında Yemen'li bir şeyh olan Naci şu sözleri beyan etmiştir: "... Abdullah Mansur bir İngiliz olduğu halde, aralarında yaşadığı Araplar gibi yer, içer giyinir ve yatar kalkar; asla içki içmez, Araplarla hemhaldir. Fukaraya tasadduk eder, muhtaçlara yardım eder. Dostlarına ikramda kusur etmez içinden pazarlıklı bir adamdır. Bunlara İngiltere'de misyoner diyorlarmış. Ben bu cehlimle,

Burry, İslam ülkelerine Batı medeniyeti ve yabancı sermayenin girişimi ile ilgili görüşlerini kendi eserinde şöyle açıklamaktaydı.“...Yabancı sermaye girişi istemeyen Müslüman topraklarda dikkat etmememiz gereken, bu topraklarda olan iç karışıklıkların bizim korumamız altındaki diğer Müslüman topraklara sıçramasını önlemektir. Türk yönetimindeki Arabistan'da karşılaştığımız zorluk budur. Tüm eksiklerine rağmen bir Türk karşılaştığı yerel problemleri bizim veya kendisi için kabul etmeyeceği yöntemlerle de olsa çözmeyi bilir ve her zaman kesin sonuca ulaşır. Türklerin yönettiği bu topraklarda sonuçta bizim muhatabımız Türk Devleti'dir. Ancak bu bölgeyi Türklerin elinden aldıktan sonra artık kendi problemlerimizi kendimizin çözmesi ve yerel emirler ile şeyhlerle siyasetimizi götürmemiz gerekecektir. Bölgeyi Türk hakimiyeti altında bırakmamız durumunda demokratik usullerimizden taviz vermemiz, anlaşmazlık halinde çok maliyetli savaşları ve bu savaşları kaybetmeyi göze almamız gerekecektir. Bölgeyi Türklerin elinden almamız halinde ise bu topraklardaki kargaşayı bitirip, sorumlu yerel liderler yaratarak isteklerimizi onlar kanalıyla yerine getirmemiz gerekecektir.”[861]

Tanınmış İngiliz misyonerlerinden bir diğeri olan Wawel ise 1911 Nisan ve Mayıs ayı ortalarında, İmam Yahya'nın isyanının bastırılmaya çalışıldığı bir ortamda faaliyetlerini hızlandırmıştır. Hacı Ali takma adıyla Yemen'e giden M. Wavel misyonerlerin merkezi olan Hudeyde'ye inmiştir. Ardından durumdan şüphelenen Osmanlı makamları Wavel'ın San'a'ya gidişini yasakladıkları halde Wavel gizlice San'a'ya kaçmış ve orada bazı şüpheli faaliyetlerde bulunmuştur. Durum farkedildikten sonra San'a'da yakalanmış ve emniyet altında tekrar Hudeyde'ye yollanmak istenmiştir.[862]

Wavel'ın yakalanmasının ardından İngiltere Sefareti de meseleye dahil olmuş ve henüz göz altında tutulduğu sırada Hudeyde İngiltere Konsolosu, bu kişinin güvenilir olduğunu belirterek serbest bırakılmasını istemiştir. Hadise karşısında Ahmet İzzet Paşa'da durumla ilgili olarak 26 Nisan 1911 tarihinde, Wavel isimli şahsın İmam Yahya'nın yanına kaçması ihtimali bulunması nedeniyle bir an evvel vilayet dışına çıkarılmasını Hariciye'den talep etmiştir. Hariciye Nazırı'da 15 Mayıs'ta Hacı Ali'nin vilayet dışına çıkarılmasının Hudeyde İngiliz Konsolosu'nun görüşüyle uyuştuğunu bu nedenle şahsın Hudeyde'ye gönderilmesinin uygun olacağını İzzet Paşa'ya bildirir. [863]

Hudeyde'ye yollanmak istenince Wavel kaçma girişiminde bulunmuşsa da kısa bir süre

---

görgüsüzlüğümle anlıyorum ki bu adamın hali bir sırdır...” Sırma, *“Osmanlı Devleti'ne Karşı Yemen'de İsyan Çıkartmakla Görevli İngiliz Misyonerleri Hakkında”*, s. 176

[861] Burry, **a.g.e**.,s. 59- 60

[862] Sırma, *“Osmanlı Devleti'ne Karşı Yemen'de İsyan Çıkartmakla Görevli İngiliz Misyonerleri Hakkında”,* s. 178

[863] Önder Kocatürk, **Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler (1911-1912)**, Boğaziçi Yay., İstanbul 2011, s. 351

içinde tekrar yakalanmış ve yakalandıktan sonra bu kez polis müdürü aracılığıyla Hudeyde'ye gönderilip ülke dışına çıkarılması talebiyle İngiliz Konsolosluğu'na resmen teslim edildi. Ayrıca şahsın teslim alındığını ve çıkarıldığını belirten bir cevap Konsolosluk'tan talep edilmiştir. Buna karşılık İngiltere Konsolosluğu'ndan gönderilen protesto gibi bir notada; yabancı uyruklularla ilgili işlemlerin Bâb-ı Âli'den çıkan emirler, devletlerarası antlaşmalar ve dış durumlara uygun olarak sefaret aracılığıyla Konsolosluğa bildirilmesi gerektiği hatırlatıldı. Hacı Ali Efendi'nin zoraki şekilde San'a'dan çıkarılmasının uygun olmadığı ve sorumluluk gerektirdiği ifade edildi. Bir suçundan dolayı Konsolosluk tarafından hapsedilmemiş bu kişinin Konsolosluğa teslim edilmesine de gerek yoktu. İngiliz Konsolosluğu tarafından ayrıca şahsi hürriyetine sahip İngiliz uyruklu bu kişinin San'a'da bulunduğu süre içinde vilayet memurları ve başkaları tarafından haysiyetini zedeleyici şiddet, hakaret ve baskıya maruz kaldığı iddia edilmekteydi. Bundan dolayı Wavell'ın uğradığı zarar ve ziyanın sorumlusuna geri döneceği vurgulanarak durumun özel merciiye akratıldığı belirtilmiştir.[864] Bu arada olay İngiliz basınına da yansımıştır. Times ve Guardian Gazeteleri de Yemen'e seyehat eden İngiliz gezgin Wavell'ın Türk yetkililer tarafından tutuklandığını, elleri kelepçeli halde San'a sokaklarında sekiz saat boyunca dolaştırıldığını, çok büyük aşağılanmalara maruz bırakıldıktan sonra da Hudeyde'ye gönderildiğini ve burada halen hapis tutulduğunu yazmaktaydılar.[865]

Wavel'ın San'a'dan Hudeyde'ye gönderilmesi esnasında darp edildiği idiaları üzerine Hariciye Nezareti San'a Kuvvayı Umumiye Kumandanı'ndan konunun araştırılmasını ve eğer gerçekten böyle bir olay olmuşsa suçluların cezalandırılmasını, aksi halde iddiaların tekzip edilmesini talep etmeye çalışmışsa da Wavell hadisesinin diplomatik bir kriz haline gelmesi önlenememiştir.

Anlaşılacağı üzere İngiltere, Aden dahil olmak üzere Yemen topraklarındaki işgallerini gerçekleştirirken, bu verimli arazileri ele geçirebilmek amacıyla her türlü yola başvurmaktan çekinmemiştir. Bu amaçla sömürgecilik faaliyetleri kapsamında Arap kıyafetine bürünerek, Arapça konuşarak, bağımsızlıktan söz ederek Arap halkını aldatmak, jurnalistlik ve çeşitli entrikalarla yerli halkı birbirine düşürerek,düşman gruplara ayırmaya varana kadar birçok faaliyetde bulunmuştur.

3.9 Osmanlı-İtalya Savaşı ve De'ân İtilafnamesi

İmam meselesi olan hızıyla devam ederken 1911 senesi itibariyle harici siyasette Osmanlı Devleti yeni bir siyasi bunalımın içine girmeye hazırlanıyordu ki, bu yaklaşan tehlike İzzet

[864] Kocatürk, **a.g.e,** s. 352,
[865] Kocatürk, **a.g.e.**, s. 355

Paşa'nın en başından itibaren itilaf hususundaki aceleci tavrını da haklı çıkaracak olan Osmanlı-İtalya arasında yaşanacak savaştır.

İtalya'nın Trablusgarb üzerindeki ilgisini yirminci yüzyıl öncesinde aramak daha doğrudur. 1870 yılı itibariyle siyasi birliğini henüz yeni tamamlayan İtalya'nın, dünya siyaset arenasında yer alan diğer Batılı devletlerle kıyaslandığında sömürgecilik yarışına oldukça geç dahil olduğunu görmekteyiz. Oysaki Avrupa ve dünyada söz sahibi olabilmenin yolunun sömürgelere sahip olmaktan geçtiğinin farkında olan İtalya geç de olsa bu yarışa katılmakta kararlıydı. Bu ortamda Fransa'nın Cezayir ve Tunus'u, İngilizlerin Mısır'ı ele geçirmiş olduğunu gören İtalya gözünü Arnavutluk ve Trablusgarb'a çevirmiştir.[866]

İtalya bu emperyalist yarış içinde emellerini gerçekleştirebilmek için diğer Avrupa devletlerinin desteğini almak zorunda olduğunun da bilincindeydi. Bu amaçla henüz 14 ve 16 Aralık 1900 tarihlerinde Fransa ile yaptığı gizli anlaşma ile İtalya Fransa'nın Fas'daki menfaatlerine saygı gösterirken, Fransa'da İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal etmesine göz yumacaktır. Yine 24 Ekim 1909'da Rusya ile İtalya arasında imzalanan Racognigi Anlaşması gereğince; İtalya Rusya'nın Boğazlar üzerindeki çıkarlarını, Rusya'da İtalya'nınTrablusgarb ve Bingazi'deki menfaatlerini tanıyordu.[867]

İtalya Trablusgarp'ı işgal için bir taraftan diğer devletlerle gizli anlaşmalar yapmış, diğer taraftan da Trablusgarp üzerinde hakkı olduğuna dair basın yayın organları aracılığıyla propaganda faaliyetlerini yürütmekteydi. 1911 yılı bu propaganda faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir yıldır. 1 Mart 1911 günü milliyetçilerin manifestoları L'idea Nazionale gazetesinde yayımlanmıştır. Bu gazete, ilk sayısında meselenin sadece bir tek çözümünün olabileceğini şu satırlarla öne sürüyordu: "Bâb-ı Âli'ye yönelik yürütülen ve felâketle sonuçlanan uzlaşma politikasından sonra, İtalyan Hükümeti'nin ya karşı tarafın düşmanlık politikasına son vermesini ve bizim Trablusgarb'daki haklarımızın tanınmasını talep etmesi ya da bölgeyi işgal etmesi gerekmektedir. Başka yol kalmamıştır"[868]

4 Haziran 1911 yılında İtalya'daki Osmanlı Büyükelçisi Kâzım Bey tarafından gönderilen ve Hariciye Nezâreti tarafından 21 Haziran'da bir yazıyla Sadâret'e yollanan rapor, Meclis-i Vükelâ'da okunur. Raporda Fas Meselesi'nin çözümüne yaklaşıldığı şu sıralarda İtalyanlar'ın da Trablusgarb'ı isteyecekleri belirtilmekteydi.[869] Osmanlı Hükümeti ise Roma Büyükelçisi Kazım Bey ile aynı fikirde değildi. Şu ana kadar İtalya'nın Trablusgarb ile ilgili bütün

---

[866] Mehmet Mercan; **Harb Ceridesi (1-İtalya ve Osmanlı Muharebesi 1328, 2-Balkan Harbi 1328),** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. V

[867] Mercan, **a.g.t.,** s. V, VI

[868] Zoubeir Khalfallah; **Trablusgarb Meselesi ve Osmanlı Kamuoyunun Tutumu (1878- 1912),**Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, S.B.E. Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı,Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul 2009, s.88

[869] Khalfallah, **a.g.t**., s. 100

talepleri karşılanmıştı. Dolayısıyla her türlü iktisadi imtiyazı elde eden İtalya'nın Trablusgarb'ı işgali için ortada bir sebep yoktu. Üstelik Almanya'nın, İtalya'nın böyle bir işgale kalkışmasına müsaade etmeyeceğine ve Tunus meselesinden dolayı araları açılan Fransa'nın da İtalya'nın bir zamanlar göz diktiği ve hala hak iddia ettiği Tunus'a komşu olmasını istemeyeceğine inanılmaktaydı. Yine Bingazi'nin Mısır'a ilhakını talep eden İngiltere'nin de bu taleplerinden vazgeçip, İtalya'yı destekleme ihtimali olmadığı düşünüldüğünden, bu şartlarda İtalya'nın işgale kalkışmasına mümkün değil gözüyle bakılıyordu.[870]

Aslına bakılırsa İzzet Paşa, uzun zamandır gelişmeleri yakından takip ediyordu ve Ali Fuat Bey'den İtalyan tehlikesinin yaklaştığına dair malumat almaktaydı. Osmanlı Roma Elçiliği'nin İtalya niyet ve emelleri hakkında muntazam olarak Hariciye Nezareti'ne bilgi verdiğini belirten Kolağası Ali Fuat (Roma Askeri Ataşesi), Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa'ya gönderdiği hususi mektubunda; Trablusgarb meselesinin daima mevcut olduğunu ve bunun yakında şiddet kazanacağını arz ederek, her an İtalya'nın Trablusgarb'ı isteyebileceğini söylüyordu[871]

Hakikaten de eylül ayına gelindiğinde hazırlıklarını tamamlayan İtalya Hükümeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trablusgarp ve Bingazi'ye adamlarını göndererek, yerli halkı İtalyanlar aleyhine kışkırttığı ve tehlikeye maruz kalan İtalyanların bölgeyi terk etmek zorunda kaldıkları şeklinde tamamen gerçek dışı iddiaların ardına sığınarak 23 Eylül 1911'de Bâb-ı Âli'ye bir nota vermiştir.[872] İtalya'nın notasına karşılık; İtalya halkının Trablusgarp ve Bingazi'de hiçbir şekilde tehdit altında olmadıkları ve hükümetin her zaman vazifesini yapmaya muktedir olduğundan bundan endişe edilmemesi şeklinde Osmanlı Devleti tarafından cevabi bir nota verilmişse de emellerinden vazgeçmeyen İtalya, Avrupa devletlerinin herbirinden teker teker arzu ettiği cevapları aldıktan sonra uzun zamandır hazırlandığı savaşı başlatmanın zamanının geldiğine hükmederek 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne ikinci bir nota daha gönderir ve bu kez notanın cevabını dahi beklemeden verdiği sürenin sona erdiği iddiasıyla 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmiştir.[873]

---

[870] İsrafil Kurtcephe, **Türk- İtalyan İlişkileri (1911- 1916),** TTK Yay., Ankara 1995, s. 45

[871] Kurtcephe, **a.g.e**., s. 46

[872] Hale Şıvgın,**Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri: Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler,** Atarürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006, s. 32

[873] İtalya'nın 28 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne verdiği notada şunlardan bahsediliyordu; Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'nin ilerlemesine hiçbir şey yapamadığı, bu bölgenin İtalya kıyılarına yakınlığı dolayısıyla kendileri için hayati önem taşıdığı, bu bölgeye medeniyet götürülmesinin zorunlu olduğu, fakat bu konudaki İtalyan görüş ve fikirlerinin Osmanlı Devleti tarafından tasvip edilmediği ve İtalya'nın buradaki teşebbüslerinin de inatla engellendiği, şimdiye kadar Trablus ve Bingazi'de İtalyanların meşru faaliyetlerine karşı daimi bir düşmanlık göstermiş olan Osmanlı Devleti'nin şimdi kendi haysiyet ve menfaatleri ile ters düşmeyecek bütün iktisadi imtiyazları vermeye hazır olduğunu, bu konuda İtalya ile anlaşma yapmak istediğini, ancak İtalya Hükümeti'nin yapılacak olan bu anlaşmayı geçmişte yapılanları göz önünde bulundurarak faydasız gördüğünü, hatta daimi bir ihtilaf ve kavgaya sebebiyet vereceğinden dolayı İtalya Hükümeti'nin böyle bir şeye yanaşmayacağını, ayrıca Trablusgarp ve Bingazi'deki İtalyan konsolos ve memurlarının buradaki Osmanlı askeri ve memurları tarafından İtalya aleyhine tahrik edildiğini ve bunun çok

Savaşın başlarından itibaren İtalyan donanması hemen Yemen kıyılarını abluka altına almıştır. Bir taraftan Hudeyde'yi bombardıman eden İtalyanlar diğer taraftan Seyyid İdrisi'nin kuvvetlerine silah ve cephane sevk ediyorlardı. Ahmet İzzet Paşa tüm bu olacaklara karşı aylar önce 29 Şubat 1911'de bu konuda İttihat ve Terakki yönetimini uyarmış ve Yemen sahillerinin savunması için acilen beş adet ganbota ihtiyaç olduğunu bildirmiş, neticede de Bahriye Nezareti'nin talimatıyla Kastamonu Ganbotu'nun bir hafta ve Moha Ganbotu'nun da iki hafta sonra bu maksatla harekete geçmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen, her koşulda İtalyanlar karşısında Osmanlı deniz gücü ne yazık ki yetersiz kalıyordu.[874]

Aslına bakılırsa İzzet Paşa'nın tüm isteklerine İstanbul'da muhalif tutum sergileyen kesimlerin, bu muhalefet sebepleri İzzet Paşa ve Yemen meselesine olan ilgisizliklerinden kaynaklanmaktan ziyade esasında meselenin ehemmiyetini anlayamayarak, genel bir gaflet içinde bulunmalarındandır. Öyle ki İtalyan Hükümeti'nin 1911 yılı içerisinde Trablusgarb'ı işgal için sürdürdüğü askeri ve diplomatik hazırlıklar karşısında Osmanlı Devleti eylül ayının sonlarına kadar tam bir kayıtsızlık içindedir. İtalya'nın işgale hazırlandığına ilişkin yeterli veriler bulunmasına rağmen savaşa ihtimal verilmemekteydi. Osmanlı kamuoyunda savaşa ihtimal vermeyenlerin güvendikleri en büyük dayanak, İtalya'nın Şark ile yaptığı ticareti tehlikeye atmayacağı düsüncesiydi. İtalya'nın 1888 senesinde Osmanlı Devleti'ne yaptığı ihracat tutarı 490 bin, ithalât tutarı ise 335 bin lira olduğu halde, 1909 senesine gelindiğinde ihracat tutarı 2.450.000, ithalâtı ise 1.007.000 liraya yükselmişti. 1909'dan itibaren İtalya, Türkiye ile ticarî iliskilerini daha da güçlendirmişti. Osmanlı limanları, İtalyan tüccarlarıyla dolup taşıyordu. Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde İngiltere, Almanya ve Avusturya'dan sonra İtalya gelmekteydi. İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne sattığı malların tutarı 79 milyon franga ulaşmıştı.[875]

Netice itibariyle beklentilerin aksine İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı haberi duyulur duyulmaz panik ve heyecan içinde dahili siyasette de kabine değişikliğine gidilmiştir. Ültimatomu alan Sadrazam Hakkı Paşa büyük bir ümitsizliğe kapılarak, istifa etmek durumunda hissetmiştir. Durum karşısında Padişah tarafından Kâmil Paşa'ya sadrazamlık teklifinde bulunulmuş ve neticede Kâmil Paşa, sadrazamlığı kabul edebilmesi için İttihat ve Terakki'nin iş başından çekilmesi şartını ileri sürdüğü için 30 Eylül 1911 tarihinde sadrazamlık görevi Sait Paşa'ya verilmiştir.[876]

---

vahim sonuçlar doğuracağını, bu durumun yalnız İtalya tebası için değil diğer yabancı teba için de tehlike teşkil ettiğini ve bundan dolayı İtalyanların vapurlara binerek Trablusgarp'tan ayrılmaya başladıklarını, ayrıca asker nakleden geminin gönderilmesinin tehlikeli olacağını Osmanlı Devleti'ne bildirmelerine rağmen, geminin Trablusgarp'a gelmesinin durumu bütün açıklığıyla ortaya koyduğunu, bundan doğacak zarara karşı İtalya Hükümeti'nin tedbir almak zorunda olduğunu bildiriyordu. Şıvgın, **a.g.e.**, s.34- 36; Mercan, **a.g.t**, s. VI.

[874] Ayışığı, **a.g.e.,** s. 44

[875] Khalfallah, **a.g.t.**, s. 103- 104

[876] Şıvgın, **a.g.e.**, s. 50

İzzet Paşa ise birçok defa İslam'a bağlılıklarını göstermiş olan Yemen ahalisinin İtalyanlarla anlaşma ihtimallerinin tam olarak ortadan kalkmadığının farkındaydı. Bu nedenle Paşa, olası bir durumda İtalya harbi menfi neticelendiği takdirde, İmam ile yapılacak itilafın daha da müşkil bir hale girmesinden endişeleniyor ve İtalya ile Trablusgarb meselesinin İmam Yahya sorununun çözümünü gölgelemesini istemiyordu.[877] Ayrıca İzzet Paşa 6.000 liranın Yemen'e havale edilmesinde ısrar ediyordu. İzzet Paşa'nın bu endişesini haklı bulan ve destekleyen Harbiye Nazırı, İmam ile itilaf teşebbüslerinin akim bırakılmasının Yemenliler gözünde şüphe ile bakılacağı ve bu durumdan da birçok müfsidin istifadeye kalkışacağı için Yemen hususunda en yetkili kişi olarak uzun süre Yemen ve ahvalini yakından tanıyan İzzet Paşa'nın itilafı imzalatması taraftarıydı.[878]

Kısa süre içinde İtalyan Hükümeti Osmanlı Devleti'ni Trablusgarb ve Bingazi'den terke zorlamak için planları istikametinde savaşı Kızıldeniz'e kaydırmanın hazırlıklarına başlamıştır. Böylece Kızıldeniz, İtalya ve Osmanlı Devleti arasında mücadeleye sahne olan alanlardan birisi haline gelmiş ve İtalya, Habeşistan'da bulunan sömürgesi Eritre'yi Yemen'de bulunan Türk kuvvetlerinin muhtemel bir saldırısından korumayı ve Türklerin Kızıldeniz ile Sudan yoluyla Bingazi'deki Sünusiler'e silah yardımı yapmasını önlemeyi amaçlamaktaydı. Bu amaçla İtalyanlar Arabistan ve Yemen'i abluka altına almak için çaba göstermekteydiler. Aradığı fırsatı bulan İtalyan Hükümeti İdrisi'yi Osmanlı Devleti aleyhine korumak maksadıyla harekete geçmekte gecikmemiştir.[879]

İtalya'nın Eritre'de bulunan kuvvetleri vasıtasıyla Arabistan kıyılarına hücum edeceğini hesaba katan Harbiye Nezareti, savaşın başlamasından hemen sonra Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanlığı'na talimat vermek gereğini duymuştur. Mahmut Şevket Paşa imzasıyla gönderilen şifreli telgrafta, İtalyan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği ve maksadının Trablusgarb'ı alarak, Müslüman dünyanın Afrika ile alakasını tamamen kesmek olduğu ifade edilip, bunun İmam Yahya'ya bildirilmesi, dini duygularının tahrik edilerek İdrisi aleyhine sevk edilmesi, Asir harekâtının şimdilik ertelenmesi ve savaş gemilerimizin İtalyan donanmasına karşı korunması için gerekli tedbirlerin alınması istenmekteydi.[880]

Hakikaten İtalyanlar savaş öncesinde olduğu gibi savaş boyunca da Araplar'ı Türkler'e karşı kışkırtmaya çalışmışlar, "Türkler size medeniyet namına hiçbir şey yapmadı. Sizi her yönden geri bıraktı. Biz gelince size medeniyet ve bolluk getireceğiz" propagandasını yapmışlardı. İtalya bu sayede Arapların kendilerini kurtarıcı gibi karşılayacağını beklemişse

---

[877] **BOA. BEO**.3946/ 295930 (San'a ve Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa Hazretlerinden varid olan 19 Eylül 1327 tarihli şifre telgraf suretidir.)
[878] **BOA. BEO** 3946/ 295930 (Harbiye Nazırı Mahmud imzalı 23 Eylül 1327 tarihli yazı)
[879] Kurtcephe, **a.g. e.**, s. 131
[880] Kurtcephe, **a.g. e.**, s. 131

de, Arapların ancak cüz'i bir miktarı olup daha önceden İtalyanlar'a satılmış olanları hariç, büyük çoğunluğu İtalyanlar'a karşı Türklerle birlikte hareket ederek vatanlarını savunmuşlardır.[881]

Diğer taraftan İtalyanlar, Arabistan durumuna dair İngilizler'in kendileriyle bir anlaşma yaptıklarını etrafa yayarak Asir sahilleri ile Yemen'in diğer kısımlarında yaşayan halkı Osmanlılara karşı ayaklandırmak istiyorlardı. İtalya, bunu başardığı taktirde Bâb-ı Âli'yi Trablusgarb ve Bingazi'den vazgeçmek zorunda bırakacağına inanıyordu. İtalyanlar'ın Yemen limanlarını bombalamaları, gayrimüslimlere karşı bir husumet meydana getirmişti. Sana'da yasayan Musevîler, Müslüman halkın tepkileriyle karşılaşmaya başlamıştı. İmam Yahya, kadılara yabancıların ve Musevilerin haklarının korunması yolunda emirler vermek zorunda kalmıştı. Kendilerine karşı yapılan muamelelerden memnun olmayan Musevîler, İtalyan ablukası kalkar kalkmaz Filistin'e gidip Kudüs'e yerleşmeyi düşünüyorlardı.[882]

Bu arada Yemen'de birtakım kabilelerin Osmanlı Hükümeti tarafına geçmesiyle kısmen de olsa sükûn ortamının oluşması Yemen'e sevk edilen askerlerin terhis edilmesini gündeme getirmişti. Ancak terhis işlemleri başlatılarak, Rus vapuruyla İstanbul'a gönderilen iki vapur Süveyş'e yaklaştıkları sırada Osmanlı ve İtalya arasında savaş ilan edildiği haberinin işitilmesiyle Kanal'dan geçemeyerek, geri dönmek zorunda kalmışlardı.[883]

İtalya ile Osmanlı Devleti arasında savaş başladığı haberleri karşısında İmam Yahya, İzzet Paşa'ya müracaat ederek; *"İtalyanlar ile harp devam ettiği müddetçe katiyyen mütareke halinde kalacağını" bildirmiştir.*[884] Ardından Padişah'a gönderdiği telgrafta; *"Bahr-i Ahmer ile Trablusgarp'a bazı ecnebilerin göz dikdiğine dair aldığı haberlere dayanarak, yüz bin kadar mücahid ile düşmana karşı harbe hazır olduğuna"* dair teminat da bulunmuştur.[885]

İtalya ile yapılan savaşın tehlikesi karşısında sadece İmam değil, Yemen Mebuslarından Mahmud Nedim, Seyyid Ahmed, Seyyid Hüseyin, Seyyid Ahmed el Kebsi ve Mukhafi efendiler de ortak bir kararla *"Cihada hazır ve Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanı'nın emrine tabi olduklarını"*[886] arz etmişlerdi.

Aynı tarihlerde Yemen ahalisinin tutumuna gelince; Yemen'de bütün San'a ahalisi davul sesleriyle camiye davet edilmiş, burada Arapça bir nutuk okunarak, İtalya'nın Trablusgarb hakkındaki hareketi üzerine Türkiye ve İtalya arasında savaş ilan edildiği ahaliye duyurulmuştur. Haber ahali üzerinde şiddetli bir tepki meydana getirmiş, merasimde bulunan bütün halk cihad nidaları atmaya başlamıştır. Bunun üzerine nutku okuyan şahıs, ahaliyi

---

881 Şıvgın, **a.g.e.**, s. 82
882 Khalfallah, **a.g.t.,** s. 157
883 *"Yemen'den Nakledilen Askerler",* **Tanin**, 4 Teşrinevvel 1911 (21 Eylül 1327), s.1
884 *" İmam Yahya'nın Müracaatı"*, **Tanin,** 7 Teşrinevvel 1911 (24 Eylül 1327), s. 3
885 **BOA. HR. TO** 405/ 4 ; *" İmam Yahya"*, **Tanin,** 8 Teşrinevvel 1911 (25 Eylül 1327), s.1
886 *"Yemen'de",* **Tanin**, 8 Teşrinevvel 1911 (25 Eylül 1327), s. 1

a'daya karşı ittihada davet etmiştir. Bu davete karşı bütün Yemen ahalisi vatanın müdafaası uğrunda kanlarının son damlasını akıtmaya hazır olduklarını beyan etmişlerdi. Bu nutuk okuma merasiminde, İzzet Paşa ile bazı memurlar ve meşayih ile bir çok kabile reisi de hazır bulunmaktaydı. Camiden çıktıktan sonra içlerinde ulema ve meşayihten çok sayıda ismin yer aldığı nümayişçiler toplu halde İzzet Paşa'nın ikâmetgahına gitmişlerdir. Ellerinde Osmanlı bayraklarını taşıyan nümayişçiler, burada Osmanlı ordusunun muzafferiyeti için dualar etmiştir. Ahalinin bu tavrı karşısında İzzet Paşa, Osmanlı Hükümeti namına ahaliye teşekkürlerini sunmuştur. Bu olaydan sonra birçok Arap, gönüllü olarak ordu hizmetine kayd edilmiştir. Üstelik henüz itaat etmemiş kabileler dahi İtalya felaketi karşısında sadakat gösterisinde bulunarak, istenildiği takdirde vatan için cihad etmeye hazır bulunduklarını iletmişlerdir.[887]

Gelişmeler karşısında hükümetin önünde iki yol vardı. Ya kuvvet kullanılmak ve çöldeki son köyüne kadar girilmek suretiyle İmam mücadeleden vazgeçirilecekti ya da ciddi bir şekilde kendisiyle anlaşma imkanı aranacaktı. Ancak bu aşamada kuvvet kullanma yolu tercih edildiği takdirde sulhün ne kadar süreceğini ve devletle halk arasındaki düşmanlığın ne kadar artacağını şimdiden tahmin etmek mümkün değildi. Bu nedenle dönemin siyasal koşulları gereği sadece Osmanlı Devleti'ni değil, Avrupa devletlerini de yakından ilgilendiren Osmanlı-İtalya Savaşı nedeniyle İmam'la anlaşma çalışmaları hızlandırılmıştır.

Bu doğrultuda İmam ile alınan ortak karar gereğince; iki tarafın temsilcilerinin Umran civarında toplanması uygun bulunmuştur. İzzet Paşa Yemen hareket ordusu karargah-ı umumisi ile birlikte San'a'dan Umran'a doğru yola çıkmıştır. Bu sırada karargah-ı umumide; Kuvvayı Umumiye Erkânı Harbiye Reisi, Erkân-ı Harb Miralayı Ahmed Avni Beyefendi, Sertabib Mirliva Abdüsselam Paşa, Piyade Kaymakamı Recep Bey, Erkânı Harb Binbaşısı Asım Bey, Erkânı Harb Binbaşısı Aziz Bey, Erkânı Harb Kolağası Kadri Bey, Erkânı Harb Kolagası İsmet Bey, Erkânı Harb Yüzbaşı Aşir Bey, Erkânı Harb Yüzbaşısı Seyfi Bey, Erkânı Harb Yüzbaşısı Salih Bey, Erkânı Hrab Yüzbaşısı Safvet Bey, Erkânı Harb Yüzbaşısı Nazım Bey, Yaver Piyade Yüzbaşı Ahmed Bey, mülazım Servet Bey, Kâtip İlhami Bey, Kâtip Süleyman Bey ve bunların yanında Hudeyde Mebusu Mahmud Nedim, San'a Mebuslarından Miralay Ahmed Beyler ile, Yemen Jandarma Kumandanı Kaymakam Pertev ve San'a Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Müdürü Binbaşı Bahaeddin Bey'ler ve Ravza ulemasından olan Seyyid Kasım gibi isimlerde bulunuyordu. [888]

İtilafın maddelerini görüşmek üzere asıl toplantının yapılacağı yer olarak Umran ile

---

[887] *"Yemen'de Ahval"*, **Tanin,** 26 Teşrinevvel 1911 (13 Teşrinevvel 1327), s.4
[888] "*Yemen'de İmam İle Mülakat"*, **Tanin,** 5 Kanunıevvel 1911, s.1

İmam'ın karargahı olan Hamer mevkiilerinin solunda bulunan De'ân köyü[889] seçilmiştir. Bu sırada İmam Yahya ve heyeti de San'a'dan İzzet Paşa hareket etmezden evvel De'ân'a varmış ve hazırlıklarda bulunmuştur. Hatta İmam Yahya İzzet Paşa'yı daha Umran'da iken karşılayabilmek için adamlarından Zeydi mezhebinin birinci derece mühim şahsiyetlerinden olan eski İmam Mütevekkil'in torunu olan Seyfülislam Seyyid Muhammed İbn Mütevekkil'i birçok meşayih ve kabile reisi ile birlikte Umran'a göndermiştir. Böylece İzzet Paşa ve beraberindeki kalabalık Umran'a yaklaştığı sırada Umran Kalesi'nin mantelli toplarından on bir pare top atışıyla karşılama töreni yapılmıştır.[890]

Tıpkı İzzet Paşa'nın beraberindeki heyet gibi İmam Yahya'nın beraberinde bulunan ve müzakereler sırasında gözlemci olarak bulunacak heyet de yer alan isimlerin her birisi bilhassa bizim açımızdan hayret vericidir. Zira bugün itibariyle İmam'ın itilaf girişimine ılımlı bakan ve bizimle müzakere masasına oturulmasına ses çıkarmayan bu isimlerin birçoğu yıllarca süren Yemen isyanlarında Osmanlı Hükümeti'ne muhalefetleri ile bilinen, askerimize kurşun atmış kimselerdi. İbn Mütevekkil ile beraber gelen karşılama heyeti içinde bulunan Mahud Nasır Mebhut ayrıca seyfülislam denilen Seyyid Ahmed Kasım, meşhur Mikdad, geçen sene İmam tarafından müzakere için murahhas sıfatıyla İstanbul'a gönderilen Seyyid Abdullah bin İbrahim, İmam'ın şeyhülislamı, İmam'ın en mühim mukaddemisi Şeyh Abdullah Ebu Mansur yine birinci sınıf mukaddemilerden Ali Serace, Yahya Şeyyam ve meşhur Racih Paşa'lar bulunmaktaydı. İmam'ın en önemli elçilerinden olan bu adamlardan İbn Mütevekkil ihtilal esnasında Umran'ı muhasara etmekle görevlendirilmiş ve kaleyi bir an evvel teslim almak için dört ay boyunca aralıksız şekilde tazyik etmişti. Şimdi aynı adam altı ay evvel muhasara ettiği bu şehre gelerek Türk heyetini karşılıyordu. Seyyid Kasım, San'a Mebusu Miralay Ahmed Bey'in amcası olup otuzbeş sene önce San'a'dan çıkmış ve o zamandan beri İmam ile kader birliği yapmıştır. Bugün seksen yaşında olan Mikdad ise yirmi seneden beri Osmanlı Devleti ile harb etmektedir. Mikdad'ın isyan sebebi eski kumandanlarımızdan biri tarafından bir top tekerleğine bağlanıp, kolunun sakatlandırılması iddiasıdır ki, o andan itibaren ne kendisinin ne de evladının Devlet-i Âliyye'ye dehalet etmemesi için ahd ettiği söylenen bir isimdir. Abdullah Ebu Mansur'a gelince bu isim 1905'de Feyzi Paşa ordusunun hezimetine uğramasına neden olmuştur. İşte tüm bu adamlardan oluşan İmam'ın elçilerinin önderliğindeki Türk heyeti Umran'ın beş saat uzaklığında kuzeydoğusunda bulunan De'ân

---

[889] İtilafname akd edileceği sırada taraflardan hangisinin ilk olarak diğerine müracaat edeceği tartışma konusu olmuştur. Bir yandan Türk tarafı hakimiyet-i Osmaniye açısından İmam'ın bulunduğu yere gitmeyi uygun bulmamaktaydı, diğer yandan İmam'ın da bizim bulunduğumuz mevkiye gelmeye razı göstermemekte ısrar etmesi neticesinde çare olarak her iki tarafın karargahının haricinde bulunan bir bakıma tarafsız sayılabilecek ortak bir mevki tespit edilmek zaruriyetiyle 2800 metre irtifaındaki Daan köyü buluşma noktası olarak tespit edilmiştir. Mahmud nedim, **a.g.e,** s. 135

[890] "*İmam İle mülakat",* **Tanin,** 5 Kanunıevvel 1911, s.1

karyesine gitmek için Umran'dan ayrılmışlar ve kafilenin ilerisinde de yüzlerce Arap ellerinde cenbiyyelerini havada oynatarak, "kalkalım, gidelim, keselim" manasına gelen sözlerden oluşan bir şarkı eşliğinde ellerindeki tüfeklerle birlikte yol almaktaydılar.[891] Hakim bir sırret üzerine müteferrik suretde inşa edilmiş yüz kadar burç ve haneden ibaret olan De'ân karyesinde yolun iki tarafında yükselen iki burçtan biri İzzet Paşa'ya tahsis edilmiş diğeri de İmam'ın ikâmetgahıydı. Böylece İzzet Paşa ve beraberindekiler De'ân'a ulaştıktan iki saat sonra görüşmeler için İmam Yahya'nın ikâmetgahını ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret sırasında edinilen izlenimlere dair Tanin'de beyan edilen malumatı aynen nakletmeyi uygun buluyoruz; "İmam adi bir burcda ikamet etmekdeydi. Kapısının önünde cümlesi mavzer tüfekleriyle müsellah askerleri vardı. Dar, karanlık, merdivenlerden çıkdıkdan sonra İmam'ın odasına girilmekteydi. İmam büyük bir iltifat ve neşat ile misafirlerini kabul etmişti. İmam'ın yanında oturduğumuz bir kaç dakika zarfında İmam'ın simâsını ve odasının halini temaşa ve tedkik etmekle meşgul oldum. Burası basık yavanlı, küçük, loş bir oda idi ki pencere makamına kaim olan ufak mazgalları haricden kapalı olduğundan odasının karanlığı tezyid ediyordu. Duvardaki çubuklar üstünde tesbih, saat, yeşil mahfazalı bir Kur'ân-ı Kerim, bir dürbün, bir kılıç asılıydı. Odanın zemininde keçe mefruş olub bizzat İmam, bir minder üzerinde oturuyordu. Yanında pek sade bir hokka takımı, bir takım kağıdlar kırmızı rih ile henüz rihlenmiş ve ortasında imamet mührünü içeren evrak vardı. Duvardaki hücrelerde lamba gibi şeyler vardı. Herhalde bu odanın vasıf mümtazı sadelik ve intizamsızlıkdı. İmam 40-42 yaşlarında tahmin ediliyor. Pek esmer değildir, gözleri siyah ve nafz kaşları ve bıyıkları incedir, dişleri pek temiz ve muntazamdır. Burnu büyük değilse de burun delikleri şiddet amalına delalet ettiği üzere büyücek ve keskin bir suretde kıvrıkdı. İmam'ın sakalı azdı. Heyet umumiyesi itibariyle bu sima tesirli, caziyedar ve sevimliydi. İmam'ın ebna-yı mezhebi arasında suret mahsusada intihab edilmiş bir adam olduğu kanatini ilka etmekdeydi."[892]

---

[891] *"İmam ile Mülakat"*, **Tanin,** 5 Kanunıevvel 1911, s. 1; *"İmam İle Mülakat",* **Tanin,** 6 Kanunıevvel efrenci 1911 (23 Teşrinsani 1327), s. 1

[892] *"İmam İle Mülakat"*, **Tanin**, 7 Kanunıevvel 1911(24 Teşrinsani 1327), s. 1; İmam ile yapılan anlaşmayı daha iyi idrak için daha evvel istibdad devrinde İmam'a gönderilen heyet ile İmam arasında geçen görüşmeleri ve neticeleri bilmek gerekir. Hususiyetle de II. Abdülhamid devrinde defaatle teşebbüsde bulunulmuş, İmam ile görüşmek ve uyuşmak için muhtelif heyetler gönderilmişti. Ondan başka yine Sultan'ın tavsiyesiyle Mekke Emaret'i tarafından aynı maksad ile bazı kimseler gönderilmiş ise de heyet ve zevatdan bazısı yarı yolda geri dönmeye mecbur olmuş diğer bazısı İmam ile mülakata muvafık olamayarak yalnız vekilleriyle görüşebilmişdi. Hatta hicri 1324 senesinde gönderilen heyet ile yapılan görüşme sonunda İmam tarafından vukubulan teklifler şunlardan ibaretti;

1. Bilcümle biladda emr-i şeriatin tatbiki
2. Hükkam şer'in ve kuzzatın azl ve nasbı İmam'a ait olması
3. Mürteşi' ve hainlerin icra-yı ukubeti İmam'a aid olması
4. Gerek hükkama gerek memurin saireye kendilerini ahz rüşvetten (müstagni) kılacak mikdar kafi de maaşat itası
5. Şekli hazırıyla maarifin ihmalini intac eden evkaf idaresinin uhdemize ihalesi
6. Sanki Kur'an-ı Kerim ile emr edilmiş ve Hazreti Risaletpenah azamice icra kılınmamış gibi

Bu esnada İzzet Paşa'nın belirttiği itilaf şartlarını ve İstanbul'dan talep ettiği 6.000 liranın gönderilmesini görüşmek amacıyla toplanan Meclis-i Vükelâ almış olduğu karar gereği, itilaf şartları içinden 9. maddenin mutlaka kaldırılmaya çalışılmasını ve kadılar İmam tarafından nasb edileceği gibi, evkaf ve vesayet işlerinin de seçilen kadılara havalesinin bu meselelerin de İmam'a devredilmesi demek olacağından, İzzet Paşa'nın bu maddeyi uygun bulduğu tarzda değiştirmesini münasip bulmuştur. Şimendifer inşasından dolayı devecilere bir miktar meblağ verilmesi Vükelâ Heyeti'nce de kabul edilmiş ise de, şimendiferin Huceyle'ye kadar uzatılıp uzatılmayacağı meselesine gelince bu konuda Vükelâ Heyeti; söz konusu olan hattın Huceyle'ye kadar inşası için şirket ile mukavele akd edilmiş olduğundan, bu karardan vazgeçmek mümkün olamayacağı için hattın şimdilik Huceyle'ye kadar inşa edilmesini, ileride İtilafın imzalanmasından 3 sene sonra ise hattın uzatılması hususunda devlet tarafından yeniden gayret gösterilmesini uygun bulmuştur. Ayrıca askeri muavenete dair olan gizli maddelere ilaveten, hükümetce ihtiyar olunmak üzere İmam'a cephane göndererek de yardımda bulunulabileceğinin dahil edilmesi münasip görülmüştür. Son olarak da daha önce İzzet Paşa'nın talep etmiş olduğu 6.000 liranın, ilk gönderilecek meblağdan karşılanmasına karar verilmiştir. Önerilen bu değişiklikler anlaşma taslağında yapıldıktan sonra bir an evvel itilafnamenin imzalanması istenilmekteydi.(9 Ekim 1911)[893]

Meclis-i Vükelâ'ya beyan edildikten sonra Vükelâ Heyeti'nce yapılan birtakım tetkik ve düzenlemelerin ardından, İmam'a kabul ettirilmesi muvafık bulunabilecek son şekli 25 Eylül 1911 tarihinde telgrafla İzzet Paşa'ya tebliğ edilmiş olan itilafname şartları[894] ile Paşa'nın

---

memurin tarafından külliyen ibtal edilen hudud-ı şeriyyenin müstehakın hakkında hükkam vasıtasıyla icra ve tatbikinin tarafımıza tefvizi

7. Arzın isbat edildiği mezruatdan öşr, vasıtasıyla irva olunan yerler hasılatından nısf öşr alınmak ve işbu makadirin takdiri ehline tevdi' edilmek ve ihtilaf vukunda hazret-i abdullah bin (revahenin-ruvahenin) Habeş'de tatbik eylediği usule tevfik hareket eylemeye ganem, (bakır ve ebelden) nisab şer'i mikdarı ve bir sene içinde iki veya üç defa yetişdirilen hasılatdan nısf öşr veya rab'i öşr veya ona mümasil bir mikdar alınmak ve bundan gayri kaffe-i mutaalebi lagv ve def etmek
8. Salif-ül beyan makadirin ahz ve cibayeti memurin devletin taht-ı nezaretinde meşayih bilad vasıtasıyla icra olunup fazla alanların azli bize muhavvel olmak ve emvalin kabzında bir alakamız bulunmamak
9. Haşed, Havlan, Hüda, Erheb aşiretleri her türlü mutalebden azade olmak
10. Hain olupda gerek bize gerek memurin devlete iltica edenleri temin etmek
11. Sevabık ahvalinden hiç bir kimse mes'ul edilmeyip aff-ı umumi ilan edilmek
12. Ehl-i islamdan hiçbir ferd üzerinde ehli ehl-i tevrat ve İncil'den birinin vilayeti olmamak
13. Buraya kadar mezkur mevad San'a, Ta'iz sancaklarıyla bunlara mülhak kazalara teşmil edilmek
14. Anes havalisinin harabiyyeti ve ahalisinin fukara ve bir taburun nakliyesini temin edemeyecek derecede hasılatının düşük ve her iki tarafa ihtilat vukunda (huzurun- mahzurun) melhuz bulunması hasebiyle cihet mezkurenin uhdelerinde terkiyle tarafımızdan nasb ve tayin edilecek memurin ve erbab idareye memurin devlet tarafından bir güna itiraz ve bir hususda 'inab('isab) edilmemesi
15. Yemen kıtasının bila- istisna herhangi noktasına ecanib tarafından vuku bulacak ta'diyatın men'i devlete aid bulunmak (13 Safer 1324), *"İmam İle Mülakat"*, **Tanin,** 8 Kanunıevvel 1911 (25 Teşrinsani 1327), s.1; *"İmam İle Mülakat"*, **Tanin,** 9 Kanunıevvel 1911, s. 1

[893] **BOA, MV.** 157/ 46

[894] **Heyet-i Vükela'nın uygun bulduğu taslak anlaşma metninde yer alan maddeler şunlardan ibarettir;**

1. Kararlaştırılmış olan maddeler San'a livasını teşkil eden San'a, Umran, Hucca, Kökban, Haraz, [zu'afat ve Beni Makatil dahil olmamak üzere] Anes, Zimar, Perim, Reda kazalarında ikamet eden Zeydiler'e aiddir.

2. Mahalli mezkurede sakin Zeydi mahakimler arasında meskun kaffe-i mevadda mezheb-i zeydiye göre ahkam-ı şeri icra ve müttehemmiyat-ı mürtekip yolsuzluk yaptığı, rüşvet yediği iddia edilenler hakkında hudud ikame edilecektir. İmam hazretleri hakimleri bervech-i ati nasb ve azle mezundur: İmam hazretleri hakimleri tahrirat ile vilayete inha eder, vilayet vazifeye mübaşeretleri tevakkuf etmemek üzere tasdik tayinlerini İstanbul'dan talep eder.
3. Mahkeme-i istinaf merkez vilayetde teşekkül eder, reisi ve azası İmam hazretleri tarafından intihab ve memuriyetleri hükümetce tasdik olunur.
4. Bir şahıs istinafdan İmam hazretlerine tazallüm ve iştika ederse;İmam hakikati Hükümet-i Seniyye'den istifsar eder. Tazallümün tasdiki halinde mahakime iade olunur.
5. Bervech-i bala yani İmam hazretlerinin intihabıyla müteşekkil mahkeme-i istinaf birini kısas şer' ile mahkum ederse; [kısas-ı şer'i katil bir şahsın şer'an idam cezasına müstehak olmasıdır.] evvel emirde maktulün veresesini katilin affına yahud katilden diyet kabul etmelerine ırzaya çalışacak, buna muvaffak olamazsa af ya da diyeti kabul ettirmek için uğraşdığı halde muvaffak olamadığını tasrih ederek icra-yı idamı İstanbul'dan istizan edecektir ve iradenin süduru müddeti dört ayı geçmeyecektir.
6. Bir hakimin tebdilini müstelzim su-i ahvali zuhur ederse vilayet esbab mucibe ve delail-i şeriyyeye isnaden İmam hazretlerine ihtiyar keyfiyyet eder ve İmam hazretleri hakimi azl eder.
7. Hükümet salif-üz zikr cibal ahali-i zeydiyyesine şamil olmamak üzere İmam-ı Azam Ebu Hanife Nu'man Mezhebiyle hükm edecek hakimler nasb edebilir.
8. Zeydi ile mezheb saire erbabı arasında bir dava zuhur ederse Zeydi ve Hanefi kuzzatdan müteşekkil bir mahkeme huzurunda dava edilir. Hakimlerin arasında ihtilaf zuhur ederse müdde'i-i aleyhin hakimi tarafından verilen hükm muteberdir.
9. Nevahi ve kazalara tayin olunan kuzzat, itimad ettikleri adamlardan gerek hidmet ve muhafazaları gerek ihzar mütehakimin için bir takım maiyyetler istishab edebilecekdir. Bunların adedi nevahide 3'den ve kazalarda altıdan fazla olmayacakdır. Hükümet maaşlarını mübaşir yahud jandarma olarak te'diye eder. Bunlar kifayet etmezse hükümet jandarma ile muavenet eder.
10. Zeydiler'e aid vasiyet ve evkaf umuru İmam hazretleri tarafından müntehab hükkam-ı mezkureye mevdu'udur.
11. Hükümet-i Seniyye cibal mezkure ahalisinin kaffe-i sevabık cürmlerini ve nam ile mukayyed bakayayı bu kararın tarihine kadar afv edecekdir.[cürümden maksad siyasi ve muharebat esnasında olanlardır.]
12. Hükümet-i Seniyye cibal ahalisine olan afvı misüllü Havlan, Nehm ve Erheb ahalisinin ceraim-i sabıkasını suret mutlakada hükümet memurlarının haysiyetlerini mahal ahvalden terakki ve emniyyet-i umumiyeye halel verecek suretde tarafane taarruzdan ictinab etmeleri şartıyla afv ve maktu'iyetlerini on sene müddetle ihmal edecekdir. Bunlardan bir şahıs ya da bir cemaat bu zikr olunan şeraite muhalefet ederse şer'an müstehak olduğu ceza ile te'dib olunur. Şayed muhalefet müttefikan bir karye yahud bir cihet tarafından vuku bulduğu sabit olursa bu cihetin tedibi icra olunmakla beraber afv imtiyazından sakıt olurlar.
13. Cibal mezkure ahalisinden ehl-i hayırhah ve marifet muhamminler tarafından takdir olunacak aşar-ı şer'iyye ile sair tekalif -i şer'iyyeden başka bir şey alınmayacakdır.
14. Muhammin ya da tahsildarların zulmünden Hükümete yahud hakim mahalliyeye şikayet vukuunda veya bunların bir güna su-i istimalde bulundukları anlaşıldıkda hükümet-i mahalliyenin en büyük memurlarıyla hakim mahalle tarafından müştereken icra olunacak tahkikat neticesinde tebeyyün edecek ahvale göre icab eden mumele Hükümetce icra olunacakdır.
15. İmam hazretlerine kendi rızasıyla bir şey vermek isteyene bir mani yokdur. Verilecek şeyler vahibler tarafından ya İmam hazretlerine ita olunur yahud müşarünileyhe isal olunmak üzere hükümet-i mahalliyeye tevdi ediliyor . İmam hazretleri tahsildar istihdam etmeyecekdir.
16. İmam hazretleri mu'temed ve mü'temin vasıtasıyla imamete merbut arazinin mahsulatını alır ve bu mahsulatın aşar-ı şer'iyyesini hükümete verir.
17. Anes Kazası'na tabi' ve Cebel-ü Şark, Menarin, Kaşib, Beni Es'ad, Beni Halid, Beni Surre muhalif uzlelerinden müteşekkil Cebel-ü Şark nahiyesi on sene müddetle tekalifden muaf olacakdır. Bu müddetin sonunda bilad-ı saire gibi aşar ve tekalif-i şer'iyye verecekdir.
18. Demiryollarının menafi' ve fevaid kesiresi 'ayanen zahir ve hattın temdidinden mutazarrır olacak devecilerin bu yüzden duçar olacakları zararın Hükümetce ianeten itası mukarrer olduğundan bilad-ı yemaniyenin icab eden mahallerine demir yolları inşa ve temdid olunacakdır.
19. İmam hazretleri San'a civarı olan Beni el-Haris, Beni Hüseyin, Hemedan, Bilad-ı Büstan,Seman/Sehan,Bilad-ı Rus, Beni Behlül rehaini ile Haraz ve ehl-i 'Umran reha'inini ıtlak edecekdir.
20. Herkesin ticaret ve hususat-ı saire için istediği cihete gidebilmesi temin edilecekdir. İstirahat umumiyeyi ihlal ile müttehem olanlar derdest ve tahkik hali için hakim-i şeri'ate teslim ediliyor.
21. Bu mukarreratın imzasından sonra gerek imamet gerek vilayetce harekat-ı.....da bulunulmayacakdır.
Mukarreratı hafiye:
1) Hükümet-i Seniyye İmam hazretlerine her sene 20.000 Osmanlı lirası verecekdir. Taksitin keyfiyeti ile evkat ve suret teslim hususları daha sonra müzakere edilecekdir.
2) İmam hazretleri düvel-i ecnebiyye ile muahede ve mukavele edemeyecek ve muhabere ve münasebatda bulunamayacakdır.

İmam Yahya ile imzaladığı iddia edilen itilafnamenin şartları mukayese edilmiştir. Mukayese neticesinde Paşa'nın Yemen'den gönderdiği İtilafnamenin 3., 4., 5.,6.,7., 8., 11.,16., 17.,19., 20. ve 21. maddelerinin Meclis-i Vükelâ kararıyla kabul edilerek tebliğ edilmiş olan maddelere tamamen mutabık olduğu görülmüşse de zikredilen bu maddelerin haricindeki şartlarda birtakım değişikliklerin yapılmış olduğu fark edilmiştir.[895] Tadilat yapıldığı tespit edilen maddeler ve içerikleri şöyledir; Meclis-i Vükelâ'da kararlaştırılıp İzzet Paşa'ya tebliğ edilen itilafnamenin ikinci maddesinde "mahalli mezkurede sakin Zeydi mahakim arasında tekevvün kaffe-i mevadda mezheb-i Zeydiye göre ahkam-ı şer'iyye icra ve müttehemiyyatı mürtekib olanlar hakkında hudud ikame edilecektir. İmam hazretleri hakimleri belli koşullarda nasb ve azle mezundur ki buna göre, İmam hazretleri hakimleri tahrirat ile vilayete inha eder. Vilayet vazifeye mübaşeretlerini bekletmemek üzere tayinlerinin tasdikini İstanbul'dan talep edecektir." şeklinde ifade olunurken Yemen'den gönderilen itilafname metninde; "memâlik-i mezkurede sakin ahali arasında tahaddüs eden davalara aid tüm hükümler de ahkam-ı şeriyye icra olunacağı gibi mücrimin hakkında dahi kaffe-i esasiye dolayı Zeydi mezhebi ahkamı mucebince ikame-i hudud edilecektir. Hükkamın tayin ve tebdilleri İmam tarafından icra edilecektir. Ancak İmam kendi tarafından hükkamın tayin olunduğunu vilayete yazacak ve taraf-ı vilayetten Dersaadet'e yazılıp da tasdik gelinceye kadar işe mübaşeretlerini tehir etmemek için İmam tarafından tayinleriyle beraber hemen işe başlayacaklardır. Ve hükkam-ı şer' tarafından sadır olacak hükümlerin tamamını hatta mahkum, sadır olan hükme adem kanaat ile istinaf dava talebinde bulunsa dahi hükümet infaz edecektir." şeklinde yazılıydı. Böylece seçilen hakimlerin tayinin Dersaadet'ce tasdiki ve ahkam-ı sadıranın infaz hükmü zaruri bir şekle dönüştürülmüştür.[896] Meclis-i Vükelâ'nın hazırladığı itilafnamenin dokuzuncu maddesinde nevahi ve kazalarda tayin olunacak kuzzatın istihdam edecekleri muavinlerin adedi kazalarda 6 ve nevahide 3'ten fazla olmamak üzere muharrer iken, Yemen'den gelen metinde; bunların adedi nevahide 6 ve kazalarda 3 kişiyi aşmayacağı belirtilmiştir. İtilafın onuncu maddesinde; "Zeydilere aid vasiyet ve evkaf umuru İmam hazretleri tarafından müntehab hükkam-ı mezkureye bırakılması kararlaştırılıp tebliğ edilmiş iken; Yemen'den gönderilen de vilayetin evkaf ve vesaya meselelerinin alel ıtlak İmam'a aid olacağı yazılmıştır. Bu madde ile ilgili olarak Meclis-i Vükelâ tarafından Paşa'ya tebliğ edilen kararın bir

---

3) İmam Hazretleri aleyhine kabail tarafından bir kıyam ve tecevüz vuku bulub da İmam müşarünileyha Hükümet-i Seniyye'den asker istemek suretiyle muavenet taleb ederse Hükümet kendisine yardıma sarf icabet edecekdir.

4) Hükümet gayrimüslimlere ahkam-ı şer'iyye mucebince muamele edecekdir.

5) Hususiyat ve umumiyatda muameleten ve diyaneten evamir-i şer'iyyeye riayet etmeyenler hakkında İmam hazretlerinin hak şikayeti vardır. Şikayet vakıa Devlet'ce nazar-ı itibara alınacakdır. BOA., MV: 158/ 38

[895] **BOA, BEO** 3924,/ 294226

[896] **BOA, BEO** 3924,/ 294226

cümlesinde mevcut maddenin muvafık görünen tarzda ta'dili hususunda Paşa'ya yetki verilmiştir. Meclis-i Vükelâ'nın tebliğ ettiği itilafın on ikinci maddesinin bir fıkrasında cibal ahalisinin maktu'iyetlerinin on sene müddetle ihale edileceği açıklanmış olup, Yemen'den gelen de ise; maktui'yet-i mezkurenin on sene müddetle af edileceğinden bahsedilmiştir. Bunun haricinde 12. maddenin diğer fıkraları Meclis-i Vükelâ'nın son kararına muvafık bulunmuştur. İzzet Paşa'ya sunulan itilafnamenin 13.maddesinde; cibal ahalisinden aşar-ı şer'iyye ile tekâlif-i şer'iyye'den başka bir şey alınmayacak ibaresi yer alırken, İzzet Paşa'nın gönderdiği taslakta maddenin Arapça aslının başında yer alan kelimenin tahrif edilmiş olma ihtimalide bulunduğu için yapılacak değişiklikle tebliğ edilen itilafnamenin maddenin aslına mutabık olacağına karar verilmiştir. On dördüncü madde de ise "Zulmü veya suiistimali görülen tahsildarların haklarında, hükümet-i mahalliyenin en büyük memuruyla hakim mahal tarafından müştereken icra olunacak tahkikat neticesinde tebeyyin edecek usule göre icab eden muamelenin hükümetce icra olunacağı" açıklanmış iken, İzzet Paşa'dan gelen yazıda, bu türden tahsildarlar haklarında suret-i maruza dairesinde icra-yı tahkikat olunarak neticede şer-i şerif mucebince hakimin itası hükm ve hükümetde infaz eyleyeceği yazılmıştır.Tarafımızdan hazırlanan itilafın on beşinci maddesinde, İmam hazretlerine kendi rızasıyla bir şey vermek isteyen olursa buna bir mani olmadığı ve verilecek şeylerin elçi tarafından ya İmam Hazretlerine gönderileceği ya da İmam'a verilmek üzere hükümet-i mahalliyeye bırakılması ve İmam Hazretlerinin tahsildar istihdam etmemesi gerektiği yazılı iken, Yemen'den gelen itilafnamede, hediyelerin ya doğruca kendisine ya da İmam'a aid arazide sorumlu olan evkaf memurları veyahud ahali tarafından seçilmiş hükkam ya da meşayih vasıtasıyla İmam'a iletilmesinin uygun olacağı yazılarak böylece İmam'ın tahsildar istihdam etmesi meselesi de geçersiz hale getirilmiştir. İstanbul'dan tebliğ edilen itilafnamenin on sekizinci maddesinde güvenlik konusu yer almaktadır. Buna göre, "Bilâd-ı yemaniyenin icab eden mahallerine demiryolu inşa ve temdid edilebileceği"ne karar verilmiş iken, oradan gönderilen itilafnamenin gizli kararlarını teşkil eden kısmının beşinci maddesinde meseleden bahsedilmiş ve "demiryolunun Huceyle'de tevakkuf ederek oradan öteye geçmeyeceği ve eğer Hükümet-i Seniyye demiryolunun Hudeyde'den Taîz Kazası'na kadar uzatılmasını talep edecek olursa Osmanlı Hükümeti'nin bu arzusunun dört sene sonra icra kılınacağı" kararlaştırılmıştır. Meclis-i Vükelâ'nın 9 Ekim 1911 tarihli zabıtnamesindeki kararın bir fıkrasında şimendiferin Huceyle'ye kadar uzatılması için şirket ile mukavele akd edilmiş olduğundan, bunun inşasının lüzumlu olduğu ve itilafnamenin imzalandığı tarihten üç sene sonra mezkur hattın uzatılması yahud diğer hatların inşasının devletin sorumluluk ve denetiminde bulunmasının gerekli olduğundan bahsedilirken, İzzet Paşa itilafnamedeki değişiklikleri izah ettiği telgrafında, şimendifer meselesinin muahede-i hafiyeye dahil ettirildiğini Taiz hattının da anlaşmadan dört

sene sonra inşasına başlanılabileceğinin kabul ettirildiğini beyan etmiştir. Bu dört sene içinde ahali hattın faydalarına alıştırılırken İmam Yahya'nın da memleketin her türlü imarı için her türlü hizmette bulunmayı vaad ettiğinden söz ediliyordu.[897]

Mukarreratı hafiyyenin diğer maddelerine gelince, Meclis-i Vükelâ tarafından İzzet Paşa'ya tebliğ edilen gizli koşulların birinci maddesinde; Hükümet-i Seniyye'nin İmam Hazretlerine her sene maktu'an 20.000 Osmanlı lirası vereceği ve miktarın teslim şekli ve zamanlaması hakkında müzakere edilebileceği yazılmış iken, İzzet Paşa'nın gönderdiği madde de, belirtilen 20.000 Osmanlı lirasının her üç ayda bir kere maktuan İmam'a verileceğinden söz edilmiştir. Üçüncü madde de; Kabileler tarafından İmam'ın aleyhinde bir kıyam ve tecavüz vuku bulur ve İmam, Hükümet-i Seniyye'den asker istemek suretiyle yardım talebinde bulunursa Hükümetimiz tarafından kendisine yardım edilebileceği ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca daha sonra 9 Ekim 1911 tarihinde Meclis-i Vükelâ'ca Paşa'ya iletilen karar mucebince, mevcut maddeye ekleme yapılmış ve gerekli görülürse Hükümet tarafından İmam'a cephane vermek suretiyle de yardımcı olunabileceği ibaresi ilave edilmiştir. İzzet Paşa'nın Yemen'den gönderdiğinde ise, 3.maddenin ilk fıkrasında; "İmam ile kabailden biri arasından muharebe zuhur ettiği takdirde" ibaresi kullanılmıştır. Paşa'ya tebliğ edilen itilafnamenin mukarreratı hafiyye kısmının dördüncü maddesinde; "Hükümet tarafından gayrimüslimlere ahkam-ı şer'iyye gereğince muamele edileceği" ifade edilmişse de oradan gönderilen itilafnamenin mukarreratı hafiyye kısmının altıncı maddesinde yer verilmiş olan bu meseleye ilişkin ibarenin kapsamı daha genişletilerek; Yemen'deki Museviler'den olan gayrimüslimlerle Müslüman olanlar için Hanefi ve Zeydi mezhebinin bu hususstaki hükümlerine muvafık ve Hz. Ömer zamanında konulan usul ve kaidelere mutabık surette muamele olunacağından bahsedilmiştir.[898]

Böylece uzun uğraşların ardından İmam ile İzzet Paşa arasında gerçekleşen mülakat neticesinde bir vifak metni üzerinde anlaşmaya varılmıştır. 11 Ekim 1911'de[899] imzalanan ve tarihe **De'ân İtilafnamesi** olarak geçecek olan bu itilaf metninde yer alan maddeler şunlardan ibarettir;

1. İmam El Mütevekkil Alalah Yahya bin Muhammed Hamidüddin hazretleriyle Hükümet-i Seniyye tarafından mezun Erkan-ı harbiyye-i umumiyye reisi ve Yemen Kuvva-yı umumiyyesi kumandanı İzzet Paşa Hazretleri arasında el'an Hükümet-i Seniyye-i Osmaniye'nin fiilen idaresi cari olan Cibal-i Yemen'in salah-i ahval-i hakında vech-i ati üzere itilaf edilecek ve merci-i alisince tasdik olunacaktır. Mahalli mezkure: San'a sancağı ile havi olduğu San'a, Amran, Hacce, Kevkeban kazaları ve Sa'fan ile

[897] **BOA, BEO** 3924/ 294226
[898] **BOA, BEO** 3924,/ 294226
[899] Yeşilyurt, **Medeniyetler Beşiği Kadim Bir Osmanlı Ülkesi Yemen,** s. 124

Beni mekatil'den maada Haraz Kazası ve Anes, Zimar, Yerim ve Reda kazaları ve Taiz sancağında bir nahiyenin nısfı ve daha ziyadesi Zeydi olan mahallerdir.

2. Salifüzzikr büldan sakinlerinden cemi mevad için mütehassımin arasında ahkam-ı şeriyye ve mucib-i hudud esbab-ı irtikab edenler hakkında hudud-ı şeriyye mezheb-i Zeydi üzere icra edilecektir. Hükkam İmam tarafından tayin ve tebdil olunacaktır. Bu hükkamın tayinini İmam ba tahrirat Vilayete işar edecek ve Vilayet de imam'ın işarından sonra vazifelerine mübaşeretleri teahhur etmemek şartıyla tastik-i memuriyetleirni Dersaadet'ten talep edecektir. Hükkam-ı şer'i tarafından ibtidaen ve mahkum'ün aleyh kani olmayarak, istinaf talep ettiği halde Hakim-i İstinaf tarafından istinaf'en sadır olacak bilumum ahkamı hükümeti seniyyece tenfiz edilecektir.
3. Mahkeme-i istinafın kararından rahatsız olan birisi İmam Hazretlerine şikayetde bulunursa, İmam Hükümetten durumun hakikatini öğrenecek ve şikayet sahibinin iddiası doğrulanırsa verilmiş olan hüküm iade edilecektir.
4. İstinaf Mahkemeleri reis ve üyeleri bizzat İmam tarafından seçilmek üzere, merkezi vilayette teşekkül edilecektir. Bunların tayinlerinin tasdiki de hükkamın tayinlerinin tasdiki gibi olacaktır.
5. Bu doğrultuda kurulacak istinaf Mahkemeleri kısass-ı şer'iyye yani şer'en idam kararına müstehak bir katilin idamına karar verirse, hakim katilin affını maktülün varislerinden/ yakınlarından
6. Hakimlerden birinin değiştirilmesini gerektirecek su-i hal ortaya çıktığında, bu değişimi gerektiren sebepler, delilleriyle beraber Vilayet'ten İmam'a iletilecek ve bu durumda İmam dahi o hakimi değiştirecektir.
7. Cibal-i Yemen ahalisi dışında kalan mevkilerde Hanefiler arasında İmam-ı Azam Ebu Hanife El-Numan mezhebine göre hüküm verebilmek için Osmanlı Hükümeti kadılar atayacaktır.
8. Zeydi mezhebine mensup birisi ile diğer islam mezheplerine mensup bir şahıs arasında herhangi bir dava vuku bulduğunda; Zeydi ve Hanefi kadılardan birleşik mahkeme-i muhtalita'ya müracaat edilecek ve verilecek hüküm hususunda kadılar arasında fikir uyuşmazlığı olduğu takdirde, davacının mensup olduğu mezhep kadısının hükmü geçerli olacaktır.
9. Nahiye ve kazalardaki kadılar itimad ettikleri kimselerden kendilerine yardımcı seçebileceklerdir. Bu muavinlerin sayısı nahiyelerde altı, kazalarda üç kişiyi aşmayacaktır.nahiye ve kurrada dolaşacak hükkam-ı şer'iyyenin (seyyar mahkemeler gibi) muhafazası için Hükümet mübaşir namıyla muhafız tayin edecek.
10. Evkaf ve vesaya işleri İmam'a aid olacaktır.

11. Hükümet bu anlaşma imzalanana kadar cibal ahalisi arasında ortaya çıkmış olan bütün ceraim (suç ve kabahati) ve bakayayı affedecektir. Ceraim'den maksad ise muharebe esnasında vukubulmuş olan siyasi suçlardır.
12. Hükümet cibal ahalisi hakkında olduğu gibi umumiyetle Havlan, Nehm, Erheb ahalisinin de bütün suç ve bakayaları ile beraber memurin-i hükümete ve emniyet-i umumiyeye karşı herhangi bir taarruzda bulunmamaları koşuluyla da on seneye kadar maktuiyyetlerini affedecektir. Eğer ki bir ferd veya cemaat bu ileri sürülen koşulların aksi bir hareketde bulunacak olursa, bu hareketinden dolayı şer'an hak ettiği cezaya çarptırılacaktır. Bunun dışında muhalefet bir belde veya bir cihet ahalisinden gelir ve sabit olursa gerekli şekilde cezalandırılacakları gibi, bundan böyle hiçbir şekilde aff kapsamından yararlanamayacaklardır.
13. Cibal ahalisinin hiçbirinden tekalif-i şeriyyeden başka bir şey alınmayacaktır. Aşar tahmin ile ağnam ve bakıyye-i en'am da nisab-ı şer'i ile alınacaktır.
14. Tahsildar ve muhamminlerin zulmünden hükümet veya İmam'ın onayıyla tayin olunan hakime şikayet veya suistimalleir vukuunda evvela hakim tarafından ve hükümet-i mahalliyenin en büyük muvazzafı tarafından tahkikat başlatılacak ve bunun üzerine şer'an hakim tarafından hüküm verilecek ce Hükümet icra edecektir.
15. Gönül rızası ile İmam'a bir şey vermek isteyene mani olunmayacaktır. Bu kişi hediyesini bizzat İmam'ın kendisine doğrudan doğruya verebileceği gibi, evkaf memurları veya İmamete bağlı arazi ümerası ya da ahali tarafından seçilmiş olan meşayih veya hükkam vasıtaları ile de teslim edebilir.
16. İmamete bağlı arazinin hasılatını İmam, kendisinin itimad edeceği kimseler vasıtasıyla toplayabilecek ve Hükümet ise bu hasılatın aşar-ı şeriyyesini alacaktır.
17. Anes Kazasına tabi ve Cebel-i Şark, Beni Kuşeyb, Beni Esat,El Menar, Beni Halid, Beni Suveyd, uzlelerinden ibaret olan Cebel-i Şark Nahiyesi on sene müddetle tekalifden muaf olacaktır. Bu sürenin bitiminden sonra diğer cibal ahalisi gibi aşar ve diğer tekalif-i şeriyyeyi Hükümete verecektir.
18. İmam San'a civarından yani Beni Haris, Beni Haşiş, Hemedan, Bilad-ü Büstan, Senhan, Bilad-ı Rus, Beni Behlül nahiyelerinden ve bunun gibi Haraz ve Umran ahalisinden olup da yanında bulunan rehineleri serbest bırakacaktır.
19. Gerek İmam'ın gerek Hükümetin adam ve memurları ve asayişi ihlal etmemek şartıyla Yemen dahilinde istedikleri her tarafa emniyet içinde gidid gelebileceklerdir.
20. Bu itilafnamenin ferman-ı alişan ile tasdikinden sonra hiç bir taraf diğer tarafın bugün

idaresi altında bulunan mevkilere saldırıda bulunamayacaktır.[900]

Bunların haricinde anlaşmanın gizli maddelerine göre:

1. Hükümet İmam'a yılda 20.000 altın lira verecek.

2. İmam yabancı devletlerle münasebette bulunmayacak, onlarla muahede ve mukavele yapmayacaktır.

3. Yerli kabileler İmam'a karşı ayaklanır ve İmam yardım isterse hükümet yardım edecek

4. Yemen'de Müslüman olmayanlara karşı hükümet şeriata göre davranacak.

5. Şeriata uymayanlar dolayısıyla İmam'ın sızlanmalarını hükümet göze alacaktır.[901]

Bu itilafın en mühim sonuçlarından birisi İmam'ın artık hükümet karşısında emirü'l-mü'minin ünvanını kullanmaktan resmen feragat edip sadece İmam Yahya ünvanını kullanmasıdır. Ayrıca Ahmet Muhtar Paşa zamanında icra edilen mülki teşkilatlanmaya nazaran ne kadar arazi devletin idaresi altında bulunmak icab ediyorsa işte o kadar arazi ve memleketin Osmanlı Devleti himayesi altında bulunduğunu İmam kabul ediyor ve böylece bu kısım araziler üzerinde asırlardan beri mevcud olan gayri meşru iddialarını terk ediyordu. Buna mukabil Osmanlı Devleti'de düne kadar "Şâki-i Mahûd" namıyla zikrettiği Seyyid Yahya'nın İmam Yahya olduğunu resmen kabul ediyor ve Yemen'in içeri taraflarında, kendi mukadderatını idare ve tanzim de müstakil bir Zeydi imameti bulunduğunu tasdik eyliyordu. Ayrıca bu imametin bizim havza-i idaremizdeki Zeydiler üzerinde öyle bir hakkı olduğunu da tasdik ediyordu. Bunların yanında Osmanlı Devleti anlaşma sayesinde muhtemel İtalyan saldırısına karşı bir müttefik kazanmış olurken, İtalyan Hükümeti ise İmam Yahya'yı Osmanlı Devleti aleyhine kullanabilme ümitlerini kaybetmiş oluyordu.

Anlaşmanın imzalandığının ertesindeki ilk Cuma günü İmam, İzzet Paşa ve refakatindekileri öğle yemeğine davet etmiştir. Yemek sırasında İmam, beyaz ipek giysiler içine bürünerek, başında gayet itina ile sarılmış bir sarık, belinde altın cenbiyyesi ile sulh, sükûn ve barışı temsil eder bir vaziyetteydi. Yemek anında İzzet Paşa'nın sağında Şeyhülislam, solunda Seyyid Ömeri vardı. Seyyid Kasım ile beraber itilafın kahramanı olan Seyyid Ömeri İmam ile İzzet Paşa arasında oturmuştur. Seyfü'l İslam Seyyid Kasım İmam'ın solunda bulunuyorlardı. Şeyhülislam'ın sağında ise, Kuvva-yı Umumiye sertabibi Abdüsselam Paşa vardı. Abdüsselam Paşa'nın sağında da Erkân-ı Harp Miralayı Avni Bey yer almıştır.[902] İmam ve Türk heyeti öğle yemeği nedeniyle Cuma namazını edâ edememişlerse de Yemen halkı Cuma namazına katılmışlardı, dolayısıyla İmam Yahya Cuma hutbesi sırasında halka hitaben Türk tarafı ile itilaf akd edildiğini tebliğ ettirmiştir.

---

[900] **BOA., A:] DVN. NMH**.37/ 1; Tanrıkut, **a.g.e.,** s.70-73; *"Yemen'de İmam İle Mülakat Ne Gibi Şartlarda Temin İtilaf Edildi",***Tanin**, 9 Kanunıevvel efrenci 1911, s.1; **Tanin,** 10 Kanunıevvel efrenci 1911, s.1

[901] **BOA., DH.SYS.** 33/3; Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, c.II, kısım: I, s. 47

[902] **Tanin,** 10 Kanunıevvel 1911, s.1

De'ân'da bulunulan bu süre içinde daha evvelki muharebelerin tafsilat ve teferruatı hakkında konuşulduktan sonra Cumartesi günü De'ân'dan ayrılacak olan İzzet Paşa ve heyeti için İmam Yahya büyük bir debdebe ve tantana ile uğurlama töreni düzenlemiştir. Türk heyetine dönüş yolunda De'ân'dan Umran'a kadar İmam'ın adamları eşlik etmişler hatta karargah-ı umumi Umran'a yaklaştığı sırada Umran Kalesi'nden tekrar on bir pare top atışı ile İzzet Paşa'yı uğurlama töreni sona ermiştir.[903] Böylece De'ân Anlaşması ile Yemen'de bir devir kapanmış yeni bir devre resmen başlamış oluyordu.

Yemen'in cibal kısmı için İzzet Paşa ile İmam arasında kararlaştırılarak imza edilen mukarrerat metninin tercümesi Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir. Ardından mukarreratın yürürlüğe geçirilmesi için Vükelâ Heyeti'ne yetki verilmiş olup, Sadrazam Sait Paşa, Harbiye Nazırı Asım, Bahriye Nazırı Hurşit, Dahiliye Nazırı Celal, Maarif Nazırı Abdurrahman, Ticaret ve Ziraat Nazırı Kirkor, Posta-Tegraf ve Telefon Nazırı İbrahim, Şeyhülislam Musa Kazım, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket, Adliye Nazırı ve Şura-yı Devlet Reisi Memduh, Maliye Nazırı Nail, Nafia Nazırı Hulusi, Evkâf-ı Hümayun Nazırı Hayri gibi şahsiyetlerin imzalarının yer aldığı madde-i münferide-i kanuniye layihası da Vükelâ Heyeti'ne gönderilmiştir.[904] De'ân'da imzalanan mukarreratın bazı fıkralarıyla daha evvel Meclis-i Vükelâ'ca kaleme alınıp Harbiye Nezareti vasıtasıyla havale edilen metin arasında farklar bulunduğu görülmüş olmasına rağmen; bunun haricinde yapılacak bir itilafa İmam'ı ikna edebilmek mümkün olmayacağından ve işin tehir edilmesi gibi bir durumun da caiz olmaması nedeniyle uygun bulunan mukareratın İstanbul Hükümeti tarafından da imzalanmasına mecburiyet görüldüğü İzzet Paşa'ca bildirilmiş olduğu ve zaten söz konusu olan farklılıklar kabulü mümkün görünmeyen türden olmaması nedeniyle, Yemen meselesinin imzalanan mukarrerat dairesinde neticelendirilmesi memleketin menfaati açısından muvafık bulunmuş ve mukarrerat metnine dair hazırlanan kanun layihasının uygunluğu bir kez daha kabul edilip, acilen tasdik edilmek üzere 15 Kasım 1911 tarihinde Meclis-i Vükelâ'dan Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir.[905] Meclis-i Mebusan'ın 13 Aralık 1911 tarihli 24. toplantısında layiha hakkında görüşülmüşse de burada gözden kaçırılmayacak bir husus vardır ki o husus, İmam ile İzzet Paşa arasında imza edildiği söylenen söz konusu mukarreratın tam metin halinde meclise gönderilmemiş olduğudur. Dolayısıyla mebusların hiçbiri kararların içeriği ve niteliği hakkında tam anlamıyla bilgi sahibi değillerdi. Nasıl bir itilaf metnini onaylayacaklarından haberdar değillerdi. Meselenin farkına varan bir kısım mebuslar da bu durumdan son derece rahatsızlık duymaktaydılar.[906] Buradan da anlıyoruz ki mukarrerat gibi bu denli önemli bir

---

[903] "*İmam İle Mülakat"*, **Tanin**, 11 Kanunıevvel 1911, s. 1
[904] **MMZC.**,30 Teşrinsani 1327(13 Aralık 1911), C.2, İctima: 4, Devre: 1, s.156
[905] **BOA, MV**, 158/ 35(R:2 Teşrinsani 1327/M:15 Kasım 1911) ; **BOA, İ.DH** 1490/27
[906] **MMZC.**, 30 Teşrinsani 1327 (13 Aralık 1911), C.2, İctima: 4, Devre: 1, s.156

metin Meclis-i Mebusan'da okutturulmadan geçiştirilmiştir. Böylece sembolik olarak meclisin onayına sunulmuş oluyordu.

Anlaşma metninin Osmanlı Meclisi tarafından kabulü meselesi uzunca bir süre devleti oyalayacaktı. 1912 senesinin yaz aylarında anlaşmanın tasdiki meselesi tekrar gündeme gelmiştir. Bu konuda; San'a Mebuslarından Seyyid Ahmed Cenani Bey, daha evvel iki kere hükümet tarafından müstaceliyet kararı ile meclise sevk edilmiş olan Yemen hakkındaki kanun maddesinin meclis kararıyla Dahiliye Encümeni'ne havale edildiği fakat o günden bu güne kadar henüz müzakere edilmemesinden şikayet etmektedir. San'a Mebusu Cenani Bey açısından İdrisi, İtalya ile işbirliği yapan bir hain iken, İmam Yahya ise Yemen meselesinin çözümü hususunda hüsnü niyet gösteren, Osmanlı Hükümeti'ne son derece bağlı bir şahsiyetdir. Cenani Bey'in "Gerek hükümetimiz tarafından gerek İmam Yahya tarafından şayanı şükran bir surette hüsnü niyet gösterilmiştir ve bugün görüyorsunuz ki adem-i islamiyeti ve Osmanlılığı ziyadesiyle müteesssir eden ve hatta düşman İtalya'nın tecavüzat-ı gayri muhikasından dolayı bütün sevahil-i Osmaniye'ye tecavüz etmiş ve yine hain-i bidin addedeceğim İdrisi namında bir herif türeyerek İtalya ile ittifakla alem-i islamın hukukuna el birliği ile tecavüze çalışmakta bulunmuştur."[907]şeklindeki ifadeleri İmam Yahya hakkındaki düşüncelerini daha net anlamamız açısından ehemmiyet taşımaktadır. Bu nedenle Cenani Bey kanun layihasının encümenden bir an evvel çıkarak Meclis-i Âli'ce onaylanmasında ısrar ediyor ve bu kanun maddesi Meclis-i Âli'den de tasdik edilecek olursa sadece İmam Yahya değil tüm Yemen ahalisinin hukuk-ı devleti, hukuk-ı dini ve hukuk-ı vatanı muhafazaya çalışacaklarını iddia etmekteydi.[908]

Böylece 1911 yılı aralık ayı itibariyle Meclis-i Mebusan'a sevk edilerek tasdik edilmesi beklenen anlaşma taslağının uygulamaya geçirilmesiyle ilgili çeşitli aralıklarla altı defa talepte bulunulmuşsa da bir netice alınamamıştı. Meclis-i Mebusan'ca itilafın tasdik işinin tamamlanamamasından dolayı, İmam Yahya'ya gönderilecek olan bir kıta Ferman-ı Âli dahi gönderilememekteydi. İşin bunca zamandır tehir edilmesinin İmam tarafından şüphe ile karşılanabilme ihtimali de eksik değildi. Durum karşısında 1913 Temmuz ayı itibariyle mevcut mebuslar heyetinin feshi nedeniyle mukarreratın yürürlüğüne aid muamelatın tehir edilmiş olmasının, Yemen'deki sulhün bozulmasına neden olabileceği ve böyle bir durumunda İtalya muharebesinin yaşandığı, silah cebhane vs. göndermenin son derece müşkil olduğu şu esnada Yemen'deki kuvvetlerin vaziyetini daha güçleştireceği için İmam'ın itilafnameyi ilan ederek tüm kabileleleri itaata davet etmeye başladığı şu sırada mevcut asayişi kesintiye uğratmamak ve diğer yanda da yeni mebusan heyeti üyelerinin seçimi için hayli zamana

[907] **MMZC.**, 12 Haziran 1328 (25 Haziran 1912), C.1, İctima:1, Devre:1, s. 497.
[908] **MMZC.**, 12 Haziran 1328 (25 Haziran 1912), C.1, İctima:1, Devre:1, s. 497.

ihtiyaç olduğundan, seçimlerin yapılarak üç ay zarfında meclisin resmen açılışından sonra kanunlaşmak şartıyla, şu an için en azından vakit kaybetmemek amacıyla mukarrerata aid kanun layihasının Vükelâ Heyeti onayıyla şimdiden yürürlüğe konulmasına karar verilir.[909] Anlaşmanın kesin olarak Osmanlı Meclisi'nden geçerek kabulü ise 1914 senesinde olacaktır. 13 Temmuz 1914 tarihli Meclis-i Mebusan'ın 32. in'ikadında İmam Yahya bin Muhammed Hamididdün ile İzzet Paşa arasında müzakere edilerek kararlaştırılan mukarrerat metni, tatbike konulmak için tekrar meclise taşınmış ve neticede meclis üyelerince kanun maddesi aynen kabul edilmiştir. Toplantıda Şam Mebusu Faris el Huri Efendi'nin meseleye dair izahatına ilişkin Dahiliye Nazırı Talat Bey şu ifadeleri kullanmıştır; " ...bilhassa muharip bulunduğumuz zamanda İmam Yahya Hazretlerinin gösterdikleri asâr-ı sadakat cidden şayan-ı şükrü mahmidettir." ifadeleriyle açıklık getirmiştir..[910]Böylece yıllarca birbirleriyle çarpışan, birbirlerinin kanını dökmekten dahi çekinmemiş olan taraflar şimdi De'ân Anlaşması ile dostluk tesis etmeyi başarmışlardı. Ancak De'ân Anlaşması Yemen sorununun yalnızca İmam Yahya ile olan kısmına netlik kazandırabilmiştir, Oysaki Yemen'de halledilmeyi bekleyen daha birçok problem mevcudiyetini korumaktaydı ve bunlar arasında en mühimini de Asir'deki Seyyit İdrisi'nin çıkardığı gaile teşkil edecektir.

[909] **BOA, MV**. 231/ 216, **BOA, MV**. 226/ 51

[910] **MMZC.,** 30 Haziran 1330 (13 Temmuz 1914), C.2, İctima:F(01), Devre:3; Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan tarafından kabul olunduktan sonra, son olarak 17 Temmuz 1330/30 Temmuz 1914 tarihinde Sultan Mehmed Reşad tarafından da onaylanır. Tanrıkut, **a.g.e,** s. 73.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İMAM YAHYA'NIN İSYANI SIRASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN UĞRAŞMAK ZORUNDA KALDIĞI SOSYAL SIKINTILAR ve BU KAPSAMDA HAZIRLANAN ISLAHAT ÖNERİLERİ

4.1 İsyan Sırasında Yaşanan Sosyal Sıkıntılar

4.1.1 İsyan Sırasında Kızıldeniz Sahillerinden Âsilere Silah Sevkiyatı ve Osmanlı Hükümeti'nin Durum Karşısında Başvurduğu Sahil Güvenlik Önlemleri

Asya ile Afrika'yı ayıran deniz olarak bilinen Kızıldeniz, Hint Okyanusu'nun bir uzantısı olup, Arabistan Yarımadası ile Afrika Kıtası arasında bulunmaktadır.[911]

Kızıldeniz'in tarihten bugüne uzanan önemi, hac yolları ve Avrupa-Hindistan-Uzakdoğu ticaret yolu üzerinde olmasından kaynaklıdır. Süveyş Kanalı açılmadan önce Hint Okyanusu'ndan gelen gemiler Aden'den sonra Cidde, Yenbu'(Car), Hudeyde ve Musavva gibi limanlara uğrar daha sonra da Süveyş veya Akabe Körfezleri'ne yönelirlerdi. Kuzey Afrika ülkelerinden ve kısmen Şam'dan gelen hacı adayları da Kulzüm'den gemilere binerek, denize açılırlar ve Medine'ye gidenler Yenbu', Mekke'ye gidenler Cidde Limanı'nda inerlerdi. Böylece Kızıldeniz'i kontrol eden siyasi güç, ticaret ve hac yollarına hakimiyet gibi önemli bir avantaj ele geçirmiş oluyordu.[912]

1850'li yıllarda Süveyş Kanalı'nın açılmasına ilişkin, politik faaliyetlerine başlayan Fransızlar, uzun uğraşlar sonunda Osmanlı Devleti'yle anlaşmış ve 1859-1869 yılları arasında Kanalı inşa etmişlerdir. 16 Kasım 1869'da açılan Süveyş Kanal'ı ve ardından hızla gelişen ticaret yolu Kızıldeniz'in önemini gittikçe artırmıştı. Bu arada Mustafa Reşid Paşa'nın da iddia ettiği şekilde, Akdeniz-Doğu ülkeleri ticareti büyük ölçüde buraya kaymış ve İstanbul-Basra Körfezi bağlantılı Hindistan- Uzak Doğu ticaret yolu önemini kaybetmiştir.[913]

Kızıldeniz'in kazandığı bu yeni önem bölgede hakimiyet kurmak isteyen ülkelerin sayısını artırmıştır. Kanalın açıldığı yıl Eritre sahillerindeki Assab'ı satın alan İtalya, 1882'de burayı, 1890'da da Musavva Limanı dahil bölgenin tamamını sömürgeleştirdi. Bu arada İngilizler'de hızla Kanal hisselerini toplayarak, Kızıldeniz'in hakimiyetinde parasal açıdan da söz ahibi

---

[911] Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye adlı eserinde **"Bahr-i Zenc"** Katip Çelebi'nin Cihannüma'sında **"Bahr-i Süveyş"** ve Evliya Çelebi'nin Seyehatnamesinde ise **"Bahr-i Kulzüm"** olarak bahsedildiği bilinen Kızıldeniz, irili ufaklı gruplar halinde birçok adaya sahip olup bunların başlıcaları 1265 adadan meydana gelen Dehlek Adalar topluluğu ve bunların karşı hizasında Yemen sahillerinde yer alan Fersan Adaları ile Kamaran, Bab-ül Mendep girişindeki Meyyun (Perim) ve kuzeyde Akabe Körfezi önündeki Tiran Adalarıdır. Güneyde bulunan Cebel-i Zikar ile küçük ve büyük Haniş Adaları gibi bazı adalar da Yemen ile Eritre arasında diplomatik krizlere yol açmaktaydı. Mustafa L. Bilge, *"Kızıldeniz"*, **TDVİA,** C.25, Diyanet Vakfı Yay. İstanbul 2002, s. 557, 558

[912] Bilge, *"Kızıldeniz",* s, 558

[913] Bilge, *"Kızıldeniz",* s, 558- 559

olmak istediler. Her şeyden önce Kızıldeniz, onlar için Hindistan sömürgelerine ulaşmanın en kısa yolu olması nedeniyle vazgeçilmezdi.

Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Kızıldeniz ve Kızıldeniz civarındaki araziler ile daha yakından ilgilenmeye başlayan Avrupa devletleri Kızıldeniz üzerindeki faaliyetlerini arttırabilecek, çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Böylece XIX. ve XX. yüzyıl boyunca Kızıldeniz sahillerinde yoğun olarak rastladığımız kaçakçılık faaliyetlerinin her birisi Avrupalıların Kızıldeniz'deki politikalarının bir parçası olarak kendisini gösterecektir. Bu yüzyıllarda Yemen başta olmak üzere Arabistan'ın genelinde yürütülen silah ticareti açısından Arap Yarımadası'ndaki limanlar önemli aktarma merkezleri haline gelmiştir.

Silahların Arap Yarımadası ve Körfeze sokulmasında Avrupa'nın çeşitli devletlerinden gelen yabancı gemiler kullanılmaktaydı. Bu gemiler silahları bölgeye ulaştırmak için bazı Osmanlı limanlarını da kullanmaktaydılar. Arap Yarımadası'ndaki silah ve cephane ticaretinin önemli aktarma merkezleri arasında; Elvech, Elvesim, Elberk, Şakik, Cizan, Midi, Aden, Musavva ve Yenbu iskeleleri ile Cibuti bulunmaktaydı.[914]

Bir Fransız müstemlekesi olan Cibuti'nin, Basra Körfezi ve özellikle de Maskat için önemli bir silah deposu olduğu biliniyordu. Buna dair Osmanlı zabitlerinden Binbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi; Cibuti'nin önemli bir silah merkezi olduğunu ve burada bir sürü yasak silah deposu bulunduğunu, Marsilya yoluyla Cibuti ve Maskat'a önemli sayıda silah ve cephanenin gönderildiğini belirterek, gerekli tedbirlerin alınmasını istemekteydi.[915] Fransa'nın millî silah fabrikasının ürünü olan Gra/Garra tüfekleri başta olmak üzere her türlü revolver ve cephanenin satışı buradan yapılıyordu. Cibuti iskelesi'nden yıllık 6 milyon fişek ile 40.000'den fazla tüfek Yemen sahillerine ihraç ediliyordu. Bunun önlenmesi için Osmanlı Devleti, Fransa Hariciye Nezareti nezdinde girişimlerde bulunmuş fakat bir netice alamamıştı. Hatta Cibuti'de bir konsolosluk açılmasının uygun olacağı değerlendirilmiş fakat Fransa ile mevcut ilişkiler sebebiyle bundan dahi vazgeçilmişti.[916]

Yine Habeşistan sınırları içinde yer alan Sevakin'den bilhassa Asir bölgesine silah sokulmaktaydı ve gözetimden uzak bulunması sebebiyle silah kaçakçılığına son derece elverişli bir bölge olan Cidde ile Yenbu arasındaki uzun sahil şeridinin çeşitli yerlerinden de Hicaz bölgesine silah nakli yapılmaktaydı. Bu yerlerin dışında Beyrut, Sayda, Trablusşam, Akabe, Kerek, Bahreyn, Kuveyt, Maskat ve Katar'da Arap Yarımadası'na silah ithalatının

---

[914] Mehmet Korkmaz, **XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri,** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s,. 108- 109

[915] Süheyl Sapan, *" Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arap Yarımadasında Silah Kaçakçılığı (1892-1910)",* **Akademik Araştırmalar Dergisi,** C. 7, S.27 (Kasım 2005-Ocak 2006), s. 85

[916] Korkmaz, **a.g.t.**, s. 109

yapıldığı yerler arasında bulunuyordu. [917] Bu faaliyet esnasında gemiler her ne kadar silahların Arap Yarımadası'na sokulmasında en fazla tercih edilen nakliye vasıtası olma özelliğini göstermişlerse de, 1908'de Medine'ye kadar demiryolları döşendikten sonra Hicaz demiryollarında çalışan bazı görevlilerin yardımıyla trenlerde dahi artık bu iş için kullanılmaya başlanmıştır.[918]

XIX. ve XX. yüzyıl boyunca Yemen ve Arabistan bölgesinde yürütülen silah ithalatı sadece basit bir ticari faaliyet olmanın ötesinde Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri yıkıcı faaliyetlerden yalnızca bir tanesini oluşturuyordu.

İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupa devletleri sömürgeci ve yayılmacı politikaları çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin ırken Türk olmayan tebaasını Osmanlı Padişahı'na karşı isyan etirmek için her türlü yola başvurmuşlardı. Bu ortamda bir yandan Avrupa'nın baskısıyla ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın kendilerine sağladığı haklardan istifade ile gayrimüslimler isyan ederken, öbür yandan "Osmanlıların İslam'ı gerilettiği" fikri aşılanarak, Müslüman Araplar İslam'ı ve Hilafet'i kurtarmaya davet ediliyorlardı.[919]

İngiltere mahalli aşiret reislerine bazı şahsi menfaatler sağlayarak, onlara Osmanlı Devleti'ne karşı istiklal mücadelesine girme fikrini aşılıyor ve İngiliz kışkırtmalarına kanan bu kabile reisleri de İngiltere'nin sağladığı silah ve diğer imkanlarla isyan etmekteydiler. Üstelik İngiltere bunu yaparken bazen bu kabilelerin istiklallerini resmen savunmaktan ve bunu Osmanlı Devleti'ne bildirmekten dahi çekinmiyordu. İngiliz Devleti bu siyaseti ile Arap kabilelerinin hâmisi pozisyonuna girerek; meselenin aslından habersiz olan kabile reisleri vasıtasıyla Osmanlı topraklarında sömürge odaklarını kuruyordu. Osmanlı Devleti notalar vererek, bu işe müdahale etmek isteyince de İngiliz Hükümeti kabile reislerinin kendisine bağlılıklarını bahane ederek onların hâmisi sıfatıyla haklarını koruduğunu iddia etmekteydi.[920]

Böylece Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan isyanların gayesine ulaşması için, İngiltere başta olmak üzere Fransa hatta İtalya gibi devletler Kızıldeniz'e her türlü silahı ulaştırarak, isyancı Arap kabilelerine dağıtmaktaydılar. Özellikle de 1900'lü yılların başından itibaren Yemen ve Asir'de gerek İmam Yahya gerekse Seyyid İdrisi gibi asilerin başlatmış oldukları isyanlar Batılı devletlerin aradıkları fırsatı vermiş ve böylece bu devletlerin her biri görünürde açık bir şekilde Yemen isyanlarıyla bağlantıları olmadığını göstermeye çalışmışlarsa da isyancıların her birine kaçak yollardan silah ve cephane tedarik ederek, perde arkasından isyanları idare etmişlerdir.

Yemen'in sahilleri Hicaz Vilayeti'yle Leyt'ten ayrılmaktaydı. Leyt, Hicaz Vilayeti'nde kalır.

---

[917] Sapan, **a.g.m,** s. 85
[918] Sapan, **a.g.m**, s. 84
[919] İhsan Süreyya Sırma, *"Osmanlı Devleti'ne Karşı Yapılan İsyanlarda İngiliz- Fransız Silah Kaçakçılığı",* **X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrıbasım,** TTK. Yay., Ankara 1994, s. 2583, 2584
[920] Sırma, *"Osmanlı Devleti'ne Karşı Yapılan İsyanlarda İngiliz- Fransız Silah Kaçakçılığı",* s. 2584- 2585

Bu noktadan Babü'l-Mendeb'te Aden hududuyla birleştiği noktaya kadar devam eder. Bu uzun sahildeki iskelelerden; Asir'in iskelesi olan Kanefe ve Ebu Ariş'in iskelesi olan Cizan, Beni Mervan iskelesi olan Midi ve Hacur ile Luhayye Kazaları'nın iskelesi bulunan Luhayye ve Hudeyde Sancağı'nın iskelesi olan Hudeyde, Taiz Sancağı'nın iskelesi bulunan Moha resmi iskeleler olup gümrük memurları mevcuttur.

1871 yılında Yemen'in zaptı esnasında sahiller gerektiği gibi tutulmamış ve sahillerdeki kabileler ise yeterince itaat altına alınmamış olduğundan zikrettiğimiz yerlerin dışında pek çok iskele kaçakçı Araplar elinde kalmıştır. Sahilin kumsal olması ve teknelerin yakınlara yanaşması sebebiyle kaçakçı kabileler iskele sahibi olmak hevesine düştüğünden iskelelerde yoğunlaşmışlardır. Evvelce el-Vesim, Şakik iskelelerine hükümet asker çıkartır ve sevkiyatı bu noktalardan yapabilirken, bugün bu civardaki kabileler kaçakçı bulunduğundan şeyhler bu iskeleleri idarelerine alıp, askerimizin çıkmasına muhalefet etmektedirler. Zeranik kabilesinin iskelesi olan Cah ve Beni Mervan iskelesi olan Cebel ve diğer pek çok iskeleler kaçakçı kabileler idaresindedir. Bu kabilelerin şeyhleri kaçak gelen eşyadan % 2,5 nisbetinde gümrük resmini kendi hesaplarına almaktadırlar. Gariptir ki bu gayri resmi iskeleler, İtalya ve Fransa sahillerinden gelen teknelerin manifestolarında zikrediliyor. İstenildiği miktarda eşya ve cephane, bu iskeleden Yemen'e ithal olunuyor ve o suretle dahi ihracat vuku bularak Osmanlı Devleti'nin buralardaki menfaatleri ve hukuku katlediliyordu.[921] Yemen sahillerinde resmi iskeleler statüsünde olup, gümrük memurlarının bulunduğu noktalar haricinde kalan mevkiilerde Osmanlı Hükümeti'nin nüfuzu mevcut değildir. Kaçakçı kabilelerin denetimindeki iskelelere vapurlarımız gittiği zaman asker sahile dahi çıkamaz durumdaydı.

Yemen'in sahillerinin durumunun böyle olması isyancı kabilelerin sahillerden kaçak şekilde silah ve cephane temin etmesini de kolaylaştırmış oluyordu. 1891'den 1898 tarihine kadar Yemen'deki en önemli olay, Yemenlilerin yeni silahlarla tekrar silahlanmalarıdır. 1891 isyanında bu yeni silahların önemi Yemenliler tarafından fark edilmiş ve önceki isyanda elde ettikleri başarının bu silahlarla olduğunu düşünmüşlerdir. Hangi kabile yeni tüfeklere daha fazla sahipse o kabilenin üstün geldiğini gördüklerinden, herkes birer silah edinmeye başlamıştır. Bu silahların Yemen'e bu şekilde girişi; İtalyalıların karşı sahil boyunca yayılması ve Fransızların Cibuti sömürgesinin Yemen'e yakın bulunması gibi sebeplerle gerçekleşmiştir. Hatta tüccarlar gemilerine İtalya bandırası çekerek serbestce bizim iskelelere silah ve kaçak eşya nakletmişlerdir. Bizim kontrol gemilerimiz olmadığından ve sahiller yeterince muhafaza edilemediğinden Yemen'e her türlü silah sokulmuştur.[922]

Gelişmeler karşısında yabancıların Arap Yarımadası'nda yaptıkları bu tür faaliyetlerin

---

[921] Rüştü Paşa, **a.g.e,** s. 54- 55
[922] Rüştü Paşa, **a.g.e.**,s. 52

farkında olan Osmanlı Devleti, kaçak silah ticaretinin men edilmesi ve ahali ile kabile efradının ellerine bu tür kaçak silahların geçmemesi için bir dizi tedbirler alarak, bu hususla ilgili bölge idarecilerine genelgeler göndermiştir. Gönderilen bu genelgelerde; ahalinin bu silahları yalnızca kendi aralarında meydana gelen çeşitli nizalarda birbirlerine karşı değil, aynı zamanda devlete karşı da kullanmamaları, herhangi bir nümayişte bulunmamaları ve bölgedeki statükonun değişmemesi için ellerinden gelen tedbirleri almaları istenmekteydi.[923]

İmam Yahya'nın isyanı sırasında da Yemen sahillerinin durumuna ilişkin Yemen Vilayeti Vekaleti'nden 27 Nisan 1904 tarihiyle gönderilip, 2 Haziran 1904 tarihinde de Sadaret'e ulaşan yazıda Yemen sahillerinin durumu ve ihtiyaçlarına dair bilgi veriliyordu. Buna göre; silah ve birtakım yasak maddelerin ithalatının men'i için Vilayet sahillerinde tarassudata memur edilen Osmanlı sefinelerinin görevini hakkıyla yerine getirebilmesi için birkaç seneden beri devamlı surette ihtarda bulunulmasına rağmen, tarassud için görevlendirilen vapurların şimdiye kadar yalnızca kaçak eşya dolu üç, dört senbuk tutmak dışında başka bir yararlılık gösterememiş olduklarından şikayet ediliyordu. Üstelik maaş olarak senevi 800 küsur bin kuruş miktarında para verilen 8 vapurun süratlerinin yetersizliği bildiriliyordu. Süratleri saatde ancak dört, beş mil olan ve donanımı da noksan bulunan bu mevcut vapurların; müsait havada süratleri saatde 12-13 mil olan senbuklar karşısında gayrimeşru idhalat faaliyetlerine karşı koyabilmesinin mümkün olmadığı tecrübeyle sabitti. Bu ortamda silah ve cephane idhalatı bütün hızıyla tesiratını günden güne artırarak, Yemen Vilayeti'nin asayişini tehdid eder bir halde bulunmasından dolayı Vilayetin sahillerinde hakkıyla tarassud icrası için Hudeyde Mutasarrıflığı ve Komodorluğu ile muhabere neticesinde kararlaştırıldığı üzere bir, iki kulaç suda seyir ve harekete mukadder olacak surette altları düz olmak ve saatde 15 ve nihayet 12 mil'den aşağı olmamak üzere en az 4 adet istimbot ve Bahr-i Ahmer'de bulunan İngiliz ve İtalyan devriye vapurlarında olduğu gibi müretteblerin refakatinde bulunmak ve her birine bir kaptan ile 9 nefer sivil taife ve 1 mülazım kumandasıyla onar kabza bahriye efradı ve birer nordanfiyeld ile birer 7,5 cm'lik top yerleştirilmek üzere 60- 70 tonilatoluk 6 senbuk tertib ve istihdamı mühim görülmekde ve şu halde mevcud vapurların karakol vazifesini ifa etmek üzere Hudeyde Limanı'nda bulunması ve orada işe yaramayan vapurlar için senevi 800 küsur verilirken, şimdi işe yarar haldeki bu 4 istimbot ile 6 senbuk'un masrafları senede yalnız 200 bin kuruşa baliğ olacağı için bir an evvel belirtilen bu hususların yerine getirilmesi istenmekteydi.[924]

Bunun üzerine Bahr-i Ahmer'de bulunup, Hudeyde sahilinin muhafazasıyla görevlendirilen Osmanlı sefinelerinden bazısının cüz'i bir bakıma muhtaç olduğu, bir kısmının

---

[923] Sapan, **a.g.m.**, s. 87- 88

[924] **BOA, DH. MKT.,** 857 / 46 (H. 17 Rebiülevvel 1322/ R. 20 Mayıs 1320 tarihli Sadaret'e yazılan yazı)

da kömürünün kalmadığı Hudeyde Kumandanlığı'ndan bildirilmesi üzerine; mevcut gemiler için gerekli olan kömürün satın alınarak gönderilmesi ve tamire muhtaç olanlarının tamiratının Bahr-i Ahmer'de bulunan zabıta ve askerler vasıtasıyla gerçekleştirilerek, Hudeyde sahillerinin muhafazasına itina gösterilmesine dair Bahriye Nezareti'nin kararı Yemen Vilayeti'ne bildirilmişti. Bahriye'nin bu kararı karşısında Hudeyde Komodorluğu Vilayet'e yazdığı yazıda; gemilerin ihtiyacı olan kömürün geldiğini haber vermekteyse de bakıma muhtaç gemilerin Bahr-i Ahmer'de onarımının mümkün olamayacağını, bunun yerine Süveyş'de yahut Dersaadet'te tamir ve bakımlarının daha uygun olacağını iddia etmekteydi.[925]

Yemen'in sahillerinden asilere yardım gönderildiğine dair Cezayir-i Bahri Sefid Valisi Abidin Paşa 2 Temmuz 1905 tarihinde Menaha'da bulunan Müşir Feyzi ve Şakir Paşa'lara gönderdiği yazısında; Luhayye yakınlarındaki "Hil", " Hidan/Hiran", Midi limanları'yla Ebu Ariş'e yakın olan İbn Hamd limanı'ndan ecnebilerin silah ithal etmekte olduklarını ve Aden ile Masu'a taraflarından "Hiran/Hidan" iskelesi'ne gelen silahların dahi Yenbu' ahalisinden olup, "Hidan/Hiran" da oturmakta olan Muhammed el-Ca'biri ve inşitası Selim namlı şahıslar tarafından Şâki-i Mahûd Yahya'ya gönderilmekte olduğundan bahs etmekteydi. Ayrıca, Yahya Ali isimli şahsiyet dahi idaresi altındaki tüccarlar vasıtasıyla Midi İskelesine getirttiği silahları Mahûd Yahya'ya sevk ederek, eşkıya reisine yardımcı olmaktaydı. Üstelik bu iskelelerden yalnızca silah sevk edilmiyordu. Bilhassa şu sıralar Şâki-i Mahûd'un sığınağı olan mevkilerde kuraklıktan kaynaklı gıda maddesi sıkıntısı çekilmekte olduğu için Şâki-i Yahya ve avenesinin ihtiyacı olduğu erzak dahi bu mevcut iskelelerden sağlanmaktaydı. Dolayısıyla bu iskelelerden zahire girmediği takdirde eşkıyanın birbirini telef etmesi daha kolay olacağından süratle bu mevkilerin muhafazasına çalışılarak eşkıya reisine her türlü yardım ve silah sevkinin önüne geçilmeliydi.[926]

Yemen sahillerinin muhafazası ve kaçakçılığın men'i için Padişah tarafından alınan karar doğrultusunda, İzzeddin Vapuru'nun Yemen'e gönderilmesi münasip bulunmuşsa da 26 Ağustos 1905 tarihinde Sükü'l Hamis'de bulunan Müşir Feyzi Paşa tarafından Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa'ya yazılan telgrafta, belirtilen İzzeddin Vapuru'nun hâlâ Yemen'e ulaşmadığı için sahillerden silah ve cephane çıkarımının devam ettiği haber veriliyordu.[927]

Bunun üzerine sahillerin korunması amaçlı olarak; Yemen Vilayeti sahillerinin biri, Babü'l Mendeb'ten Kamaran Adası'na, diğeri Kamaran'dan El-Vesim iskelesine ve üçüncüsü de El-Vesim'den "El-İşra" mevkiine kadar uzayacak şekilde üç mıntıkaya taksim edilmesi ve Bab-ül Mendep'ten Kamaran Adası'na kadar olan birinci mıntıkaya Cebel-i Sağir'in, ikinci mıntıkaya

---

[925] **BOA, DH. MKT.,** 857 / 46 (H.17 Rebiülevvel 1322/R. 20 Mayıs 1320 tarihli Sadaret'e yazılan yazıya zeyldir.)

[926] **BOA, Y.PRK. UM.**, 76 / 56

[927] **BOA, Y. MTV.** 277 / 118 (Sükü'l Hamis'de bulunan Müşir Feyzi Paşa Hazretlerinden Abidin Paşa Hazretlerine gönderilmiş yazı)

Fersan Adası'nın, üçüncüsüne de münasip bir adanın harekât ve istinad noktası olarak seçilip, her mıntıkaya saatde en azından 12 bin mil süratine sahip ve 30- 40 milimetre çapında iki adet seri ateşli top ile veya nordanfiyeld topuyla mücehhez olmak ve her birinde silahlı 20- 30 kadar asker bulundurulmak üzere küçük bir istimbot ve bir istimbota bağlı 4- 5 senbuk tahsis edilmesi ve Hudeyde Komodoru'nun da bir vapur ile bu tertibatın nezaretinden sorumlu tutulması, gelen senbukların içlerine seri ateşli 20-30 milimetre'lik toplar konulmakla beraber, yerliden de üç, dört gemiciyi getirtmek ve seyehatleri esnasında Âsâkir-i Şahâneden birer, ikişer nefer ikame edilmesi ve istimbotların atıcılarıyla taifesinin yerliden istihdam edilmesi Yemen Heyet-i Teftişiye'sinin işarıyla komisyon-u askerice de uygun görülmüş ve bu hususta lazım gelen tertibatın uygulanması için 28 Ekim 1905 tarihli tezkere Bahriye Dairesi'ne iletilmiştir.[928]

Durum karşısında Bahriye Nazırı imzalı gönderilen 21 Kasım 1905 tarihli yazıda Yemen sahillerinin korunması için alınması gereken tertibata yer verilmiştir. İlk olarak Padişahın iradesi doğrultusunda Yemen Vilayeti sahillerinin muhafazası için tayin edilip gönderilen, Edremit ve Kastamonu ile Yozgad Vapurları'ndan; Edremit Vapuru'nun birinci mıntıka olan Cebel-i Sağire ve Kastamonu Vapuru'nun ikinci mıntıka olan Fersan Adası'na ve münasip bir ada bulunmaması nedeniyle Kanfide Limanı'nın üçüncü mıntıka olarak tespit edilip, Yozgad Vapuru'nun da buraya nakli uygun bulunur. Bu üç vapur esasen Yemen sahillerinde eşya-yı memnua' ithaline meydan verilmemek için tertib ve techiz edilmişlerdi. bu sebeple gerek süratleri gerekse askeri techizatları ve mürettebatı bakımından bu hizmetleri ifâ edebilmeleri için, vapurlara dörder senbuktan 12 senbukun tedarik edilmesi ve bu senbuklar tedarik edilinceye kadar da vazifelerini yerine getirebilmeleri amacıyla zaten daha evvelden Yemen sahillerinde bulunan Mekke, Galata ve Pera istimbotlarının dahi bu üç mıntıkadaki vapurlar refakatinde istihdam edilmeleri ve Hudeyde Komodoru'nun da yine kararlaştırıldığı şekilde Kozluk, Sakız ve Ni'met vapurlarından biriyle bu mıntıkaları teftiş eylemesi uygun bulunmuştur. Yemen Teftiş Heyeti'nin bahsettiği yerliden gemiciler ile atıcılar tedariki meselesine gelince, bu hususun Komodorluk ile hükümet-i mahalliye arasında yapılacak müzakere neticesinde kararlaştırılmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Ayrıca görevlendirilecek vapurlar ekseriyetle seyyar halde bulunacaklarından ve uğrayacakları mahallerde erzak vesaire tedarik edemeyecekleri için bunların seyr-ü seferleri sırasında gemide üçer aylık erzaklarının mevcud bulundurulması gerekli olup, vapurlardaki zabıtan ve mürettebatın hakkıyla vazifelerini yerine getirmelerini sağlayacak şekilde her ay mahalli rüsumat hasılatından temin edilmek üzere maaşlarının tahsis edilmesine özen gösterilmesi

[928] **BOA, Y.MTV.** 280 / 120

Padişah'a iletilmiştir.[929]

Meseleye dair Yemen Vali Vekili ve Kuvva-yı Umumiye Kumandanı 21 Eylül 1908 tarihinde gönderdiği yazısında; Yemen sahillerinde teftişat ve tarassudat için daha önceden gönderilmiş olan 3 adet sefinenin ikisinin tamire muhtaç olması nedeniyle hakkıyla teftiş icra edemediklerinin anlaşılması neticesinde bakıma muhtaç sefinelerin tamir için Süveyş'e gönderildikleri fakat bir seneyi aştığı halde henüz iade edilmemiş olduklarından ve elde bulunan Yozgad Vapuru'nun dahi esasen hasarlı ve kömürü gayrimevcud olduğundan 6 ayda ancak 2 defa Kanfide'ye sefer düzenlenebildiğinden bahsediyordu. bu sebeple Yemen Kuvvayı Umum Kumandanı, sahillerin hem karadan hem denizden olmak şartıyla iki yönlü olarak muhafaza edilememesi ve memurin-i mülkiye ile askeriye bakımından eksiklikleri olmasından dolayı, teftişat ve tarassudatın hakkıyla icrası sağlanarak silah, cephane ve eşyayı memnua ithalinin def edilmesi için gerekenin yapılmasını Dahiliye Nezareti'nden talep etmekteydi.[930]

Zebid Kumandan ve Kaymakamı, Yemen sahillerinde kaçakçılığın bu derece yoğunlaşmasına gerekçe olarak, bilhassa yerli ahaliden de kaçakçılığı destekleyen kabilelerin varlığını göstermekteydi. Bu nedenle Kaymakam, Yemen'de yapılması düşünülen ıslahatlar arasında en mühim meselenin sahillerin muhafazası meselesi olduğunu kabul ederek, bu hususdaki görüşlerini açıklamaktaydı. Buna göre; hakikatde birbirinden ayrı 4 büyük vilayete taksim edilerek idari edilmesi mümkün olan kıtaa-i Yemaniye, biri tihame ve diğeri cibal olmak üzere iki kısımdan müteşekkildir. Bunlar arasında Bahr-i Ahmer'in hudud-ı Hicaziye'den Babü'l Mendeb'te olan sahiller boyunca kuzeyden güneye uzanan ve büyük bir kısmı pek verimli, mahsuldar ve her türlü imarata müsaid arazilere sahip olan tihame kısmı Yemen için önemliydi ve öncelikle bu kısmın ıslahatına bakmak elzemdi. Çünkü bir memleketde her türlü ıslahatın gerçekleşebilmesi asayiş ve inzıbatın temini ile bereber, hükümet ile ahali arasındaki uyumun tesisine bağlıdır. Oysaki, Hıtta-i Yemaniye'de bu durum şimdiye kadar sağlanamamıştır. Bu yüzden de Zebid Kaymakamı'nın düşüncesine göre; Yemen'in mühim kısımlarından olan tihame ahalisinin Osmanlı idaresine karşı mezhepsel bir düşmanlıkları ve müstakil bir idare tesis etmek gibi niyetleri mevcut değilse de; devletin yalnızca, cibal kısmı ile uğraşmaya mecbur kalması ve tihame'yle ayrıca ilgilenememesi yüzünden bunca sahil gerek karadan gerek denizden her türlü korumadan mahrum kalmıştır. Bu suretle Yemen'in her tarafı özellikle de tihame kısmı enva-i çeşit ateşli silahlar ile inanılmaz derecede dolmuş ve kaçak silahlar ile cephane bugüne kadar sahilin her noktasından rahatlıkla ithal edilmiştir. Bu mevcut hal ise cibal kısmı ahalisinin devamlı surette kıyam ve isyanlarına sebebiyet vermiş ve İmparatorluğun adeta beyhude yere nüfus ve

[929] **BOA, Y.MTV.** 280 / 120

[930] **BOA, DH. MKT** 1306 / 13 (Yemen Vali Vekili ve Kuvvayı Umumiye Kumandanı tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen H. 25 Şaban 1326/ R.8 Eylül 1324 tarihli yazı)

nakid kaybetmesine yol açarak, tihame ahalisinin Osmanlıların emirlerine karşı âsi bir tavır takınmaları sonucunu beraberinde getirmiştir. Öyle ki tihamenin sahillerinde ikâmet etmekte olan Beni Mervan, Zeranik, Zeharin gibi bazı kabilelerin eşkıyaları da sadece isyan ve direnişle kalmayıp, karadan ve denizden yolları keserek, ticaret kafilelerine ve ecnebi tebaasından olan yelken gemilerine bile saldırarak tecavüzde bulunmaktaydılar. Zebid Kaymakamı'nın ifadesine bakılırsa, kabilelerden Beni Mervan kabilesi, bundan dört, beş sene önce korsanlıkları sebebiyle İtalya ve ondan sonra İngiltere savaş gemilerinin Hudeyde sahillerine gelmelerine ve fiilen Osmanlı Devleti'ni nakdi ve manevi anlamda zarara uğratmalarına sebebiyet vermiş olduğu gibi "Karaşiye" kabilesi de geçen sene İngiltere tebaasından birinin gemisindeki eşya ve nakdi ele geçirmiş ve bundan bir iki ay önce de bir erzak senbuğunu yağmalamıştır. Zeranik kabilesi ise esasen Beytü'l Fakih Kazası'nda da uzun süredir devam eden harekat ve tecavüzleri vasıtasıyla Beytü'l Fakih Kazası'nda Osmanlı Hükümeti'nin nüfuzunu tamamen mahv etmiş ve bundan başka yolları kesmek, telgraf hatlarını tahrip etmek, postayı tutmak, bazen de yoldan geçen mülki ve askeri idarecileri esir almak şeklindeki hareketleri ve müdahalelerini Zebid Kazası'na da sirayet ettirerek; Hudeyde Sancağı'nın en güzel çevrelerinden olan bu iki kazanın başına birer bela kesilmişlerdir. Bugün Zebid Kazası'nda 2 tabura yakın Âsâkir-i Şâhâne mevcud olduğu halde karayolunun emniyetsizliği nedeniyle bu iki tabur için erzak taşıyan Hudeyde'den gelmekte olan bir yelken kayığına dahi Zeranik eşkıyasına ait 3 senbuk tarafından kurşun atılıp, hücum edilerek, kayık Hudeyde'ye geri dönmeye mecbur bırakılmıştır. Zeranik'in bu derece hareketlere cür'et etmesi tâbi olarak ahalinin geneli üzerinde sui tesir meydana getirerek, Zebid Kazası'nda da Osmanlı Hükümeti'nin nüfuzunu kırarak, tahsilatın sekteye uğramasına neden olmaktaydı. Zebid Kaymakamı acilen müdahalede bulunulmazsa bu şahısların korsanlık faaliyetlerine ecnebi tebaayı da dahil edeceklerinden ve devletin başına yeni gaileler açabileceklerinden endişe ediyordu. Bu doğrultuda; Zebid Kaymakamı, evvela isyancı kabilelerin denizden olsun tecavüzlerinin önlenmesi ve bundan doğacak siyasi krizlere meydan verilmemesi için istibdat devrinde dahi noksan olarak yapılmış olduğu gibi en azından iki, üç vapurun devamlı surette sahilleri gezip, tarassud etmek ve icabında da sevkiyat-ı bahriye-i askeriyeyi temin eylemek üzere buraya tayin ve sevk edilmesini ve ikinci olarak da sahillerin mühim noktalarında kuvvetlice birer askeri müfreze bulundurulmasını önermekteydi. Bu iki tedbir icra olunduktan sonra bütün vilayetin ıslahatı daha da kolaylaşacaktır.[931]

1909 senesinin ilk altı aylık döneminde Seyyid İdrisi taraftarı kabilelerin de Asir'de

[931] **BOA. DH. MKT.** 1306/13 (Zebid Kumandanı ve Zebid Kaymakamı tarafından 1 Teşrinsani 1324 tarihiyle Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı) Zebid kaymakamı, Yemen Vali kumandanı olarak Yemen'e tayin edilen Ferik Tahsin Paşa'nın hala Hudeyde'ye gelmemiş olması nedeniyle bu meseleyi Dahiliye Nezareti'ne iletmek mecburiyetinde kaldığını da beyan etmekteydi.

kıpırdanmaları ve hareketleri görülmeye başladı. Şubat ayında Cibuti'den silah kaçakçılığı yapan Yemen'deki isyancıların lideri Seyyid İdrisî'ye destek veren kabilelerin başında yer alan Zeranik kabilesinin hâkim olduğu Beytü'l-Fakih ve Zebid üzerine Ferik Yusuf Paşa tarafından altı taburluk bir kuvvetle askerî harekât icra edildi. Yusuf Paşa, Zeranik kabile şeyhlerini mağlup ederek bu bölgede kısmen de olsa başarı kazanmıştı.[932]

Harekâta denizden destek sağlak amacıyla Kızıldeniz'deki Osmanlı donanmasından sorumlu Bahr-i Ahmer Komodoru Cemal Bey, Nevşehir Vapuru ile Cidde'den Yemen'e hareket etmiştir. İsyanın ehemmiyetli olduğu görülerek bir gemiyle harekette bulunmanın mümkün olmadığını değerlendiren Komodor, Cidde'de bulunan Taşköprü Vapuru'nun da hemen Yemen'e hareket etmesi için emir verdi. Nevşehir ve Taşköprü Vapurları üç ay kadar süre Zeranik kabilesinin isyanıyla meşgul olmak zorunda kaldı.[933]

Kızıldeniz sahillerinde 1909 yılında bulundurulan toplam dört vapurdan ikisi Yemen'deki isyanların bastırılmasında kullanıldı. Ne var ki vapurlardan biri tamirde olduğundan sadece bir vapurun sahillerin tarassudunda görevlendirilmesinin yeterli olmayacağının anlaşılması üzerine Bahr-i Ahmer Komodoru konuyu Bahriye Nezareti'ne bildirdi. Gönderilen yazıda; sahillerin uzunluğundan ötürü denetleme görevinin tam olarak yerine getirilemediğinden, kaçakçılığın arttığına vurgu yapılmış, bilhassa İtalya'nın Musavva sahiline çıkardığı silah ve cephanenin senbuklarla Hicaz sahillerine sevk edilmekte olduğuna dikkat çekilmişti.[934] Âsilerin silahlanması ve her geçen gün şekavetlerini artırmaları nedeniyle denizlerde gerekli tedbirlerin alınmasının lüzumuna dair Yemen ve Hicaz valilikleri çeşitli defalar Bâb-ı Âli'ye müracaatta bulunmuşlardı.[935]

Osmanlı Hükümeti ise isyanlar esnasında eşkıyayı yalnızca kara kuvvetiyle tenkil etmenin mümkün olmadığının farkına varmış ve bu nedenle de Kızıldeniz'deki Osmanlı donanmasının takviye edilmesine büyük gayret göstermekteydi. Ancak Osmanlıların sahillerdeki durumu savunma ve güvenlik amaçlı olarak bakıldığında ne yazık ki asilere karşı direniş gösterebilecek seviyede değildi. Buna rağmen 16 Ocak 1909'da Bahriye Nazırı, Yozgad ve Kastamonu Vapurları'na ilaveten Fransa'dan gelen Osmanlı gemilerinden Nevşehir ve Taşköprü gemilerinin de Bahri Ahmer'de tarassud icrası için görevlendirilerek, Süveyş'den hareket ettirilmesini Dahiliye'ye beyan etmişse de[936] Bahriye'nin bu önerisine karşılık Yemen Valisi Hasan Bey, bahsedilen bu vapurların durumunu Dahiliye Nezareti'ne bildirmiş ve verdiği malumat da; Yozgad Vapuru'nun hareket edemeyecek durumda Kamaran'da,

---

[932] Korkmaz, **a.g.t.,** s. 100
[933] Korkmaz, **a.g.t.,** s.100,101
[934] Korkmaz, **a.g.t.,** s.101
[935] Korkmaz, **a.g.t.,** s.101
[936] **BOA, DH.MKT.** 1306 / 13 (31 Kanunıevvel 1324 tarihli ve 138 numaralı tezkereye cevabi olarak Bahriye Nazırı imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Kanunisani 1324 tarihli yazı)

Kastamonu Vapuru'nun ise şu sıralar Süveyş'de bulunduğundan söz ediyordu.[937] Mevcut durum üzerine 7 Şubat 1909 tarihinde Bahriye Nazırı, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda; Bahr-i Ahmer'de bulunan Yozgad Vapuru'nun hareket etmeye muktedir olmadığına dair Bahriye Nezareti'ne herhangi bir malumat ulaşmadığı, Süveyş'de bulunan Kastamonu Vapuru'na gelince bu vapurun eksiklerinin temin edilmesinin lüzumlu olduğu Bahr-i Ahmer Komodorluğu'ndan bildirilmiş olması hasebiyle 300 lira'nın Osmanlı Bankası tarafından telgrafla Port Said kömür memuruna gönderilerek bir an önce Kastamonu Vapuru'nun da Bahr-i Ahmer sahillerinde işler hale getirilmesini talep edilmiştir.[938]

Yaklaşık bir ay içinde Nevşehir ve Taşköprü tarassud sefinesi Bahr-i Ahmer sahillerine gönderilmiş olup, Kastamonu Vapuru'nun dahi Süveyş'deki tamiratı tamamlanmış harekete hazır hale getirilmiştir. Bu sırada Yozgad Vapuru'nun da tamir için Süveyş'e gönderilip, tamiratının ne kadar masrafa yol açacağının hesaplanarak Bahriye'ye bildirilmesi Bahri-i Ahmer Komodorluğu'na beyan edilmiştir.[939]

Yemen'in asayişini muhafaza konusunda yapılacak en acil tedbirin silah kaçakçılığını engelleyerek, dahile tüfek ve cephane ithaline meydan verilmemek olduğu düşünülerek, Osmanlı Hükümeti tarafından Yemen sularına tarassud sefineleri gönderilmekteydi. Fakat meseleye vakıf olan bazı şahıslar daha tatbiki mümkün ve ucuz bir çare tavsiye etmekteydiler. Bunlara göre; sahilleri muhafaza ve tarassud için büyük yahut küçük gemiler göndermekten ise yerli senbukların ve Osmanlı zabıtlarının nezareti altında yerli kaptanların istihdamı daha faydalı olacaktır. Şu kadar ki, senbuklara küçük toplar koymak lazımdır ki bu sayede vapurun masrafıyla 5-10 senbuk kullanılabilir, sahilin en küçük koylarına kadar girip çıkılabilir ve top ile de kaçakçıların cezalandırılması mümkün hale gelebilirdi.[940]

Yemen sahillerinin senbuklarla karakol edilmesine ilişkin belirtilen bu düşünceye ilk eleştiri uzun seneler Yemen sahillerinde tarassud vazifesini ifa eden ve bu nedenle de ahvali yakından tanıyan bir isim olan Bahriye miralaylarından Hacı Çerkes Sami Efendi'den gelmiştir. Buna göre; Arap senbukları denilen vapurların içinde en az 15-20 adet silahlı bulunmaktaydı ve bu senbukların çoğunluğunun iç taraflarında İngiliz, Fransız, İtalya bandıraları bulunmaktaydı. Bu senbuklar tesadüf ettikleri ticari eşya taşıyan gemileri gaspetmekte ve en önemlisi de Afrika sahillerinden dahi zenci köle ve silah kaçırmakla meşgul olmaktaydılar. Ayrıca işin kötü tarafı bu Arap senbuklarına sahillerdeki kabileler dahi

---

[937] **BOA, DH.MKT.** 1306 / 13 (Yemen Valisi Hasan Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Kanunisani 1324 tarihli yazı)

[938] **BOA, DH.MKT.** 1306 / 13 (24 Kanunisani 1324 tarihli ve 158 numaralı tezkereye cevabi olarak Bahriye Nazırı imzasıyla gönderilen H. 16 Muharrem 1327 / R. 26 Kanunisani 1324 tarihli yazı)

[939] **BOA, DH.MKT.** 1306 / 13 (Bahriye Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan H. 15 Safer 1327/ R. 23 Şubat 1324 tarihli yazı)

[940] *"Yemen'de Sahil Muhafazası",* **Tanin,** 27 Ağustos 1909, s.2

daima yardımcı olmaktadırlar. Dolayısıyla gayet cesur bu kaçakçıların dolandığı Yemen sahillerinde yerli senbuklarla tarassud icra etmek tehlikelidir. Bu durumda ancak üç, dört senbukun bir harp gemisinin himayesinde olmak şartıyla sevk edilmesi daha faydalı olabilirse de; bu yöntem de bu kez Osmanlı maliyesi için fazla masrafa neden olacağından, sahillerin muhafazası ancak limanlarda beş, altı istasyon teşekkül edip iki, üç karakol sefinesi bulundurulmasına ve bunların da münasip şekilde karşılıklı tarassud halinde bulunmalarına bağlıdır. Aksi halde önerildiği gibi yalnızca senbuklarla Yemen sahillerinin muhafaza edilmeye çalışılması, hem senbukların hem de mürettebatın vaziyetinin tehlikeye düşürülmesine ve korsanların da şımarmalarına neden olacaktır. Bunun dışında Akdeniz sahillerinin muhafazası bahsine gelince, Hacı Çerkes Sami Efendi bu konuıda; elde bulunan aşik torpidoların içlerindeki torpido alet ve edevatın çıkarılarak daha hafif silahlar ile techiz edilip, bunlarında adalar ve sahillerin münasip limanlarında istasyonlar yapılarak ara sıra karşılıklı hareket ve tarassud icra etmeleriyle hem sahillerin inzıbatının temin edilebileceğini hem de mürettebatının dahi denize alışkanlık kazandırılacağını düşünüyordu.[941]

Yemen'de inzıbatın temini için sahillerin muhafazasından başka çare olmadığını kabul ederek, İngiltere ve İtalya hükümetlerinin Bahr-i Ahmer'deki müstemlekelerinin muhafazası için tatbik etmekte oldukları usulün Osmanlı sahillerinde de tatbik edilmesinin lüzumlu olduğunu iddia edip, bu hususta bizzat Osmanlı Hükümeti'ne hizmet etmeye hazır bulunduklarını beyan eden Bahriye Erkân-ı Harbiye 3. Şubesinde görevli Kolağası Haydar ve Hamidiye Torpido Keçeri Süvarisi Kolağası Hamid tarafından ortak olarak bir rapor hazırlanarak 21 Eylül 1909 tarihiyle Bahriye Nezareti'ne bildirilmiştir.[942] Raporda; bir ganbot ile iki, üç ufak istimbot istihdam edilerek sürekli olarak görev yapacak devriye senbuklarıyla Yemen sahillerinin teftiş edilmesi belirtilmiş ayrıca Hudeyde Mutasarıflığı'nın da bunu teyid eden tarzda bildirdiği şekilde; bu hususta gereken masrafların sene-i atiye muvazenesine dahil edilmek ve yalnız senbuklar bedeli ile mürettebatı için 1909 senesi sonuna kadar verilecek tahsisatın maliye muvazenesindeki masarif-i gayr-i melhuza tertibinden denkleştirilerek, senbukların bir an evvel tedarik edilmesi talep edilmekteydi.[943]

Sahillerin inzıbata alınması için gereken senbukların satın alınması ve mürettebata verilecek maaşların ödenmesi için, 6 Kasım 1909'da Osmanlı Hükümeti, hangi mevkide ne kadar senbuk ihtiyacı bulunduğu ve bunların kaç kuruşla satın alınmasının mümkün olduğu ayrıca her bir senbukda kaç kişinin ne kadar maaş ile istihdamının lazım geleceğinin Yemen Valiliği tarafından tespit edillip bildirilmesini istemiştir. Bunun yanında senbuklarda görev

---

[941] Hacı Çerkes Sami, " *Yemen Sevahilinin Muhafazası",* T**anin,** 29 Ağustos 1909, s. 4

[942] **BOA, DH. MUİ,** 1- 2 / 80; **BOA, DH.MUİ,** 1- 5 / 3 (Sadaretpenahiye yazılan 10 Teşrinevvel 1325 tarihli yazı)

[943] **BOA, DH. MUİ,** 1- 5/ 3 ((Sadaretpenahiye yazılan 10 Teşrinevvel 1325 tarihli yazı)

alacak mürettebatın daha evvel kaçakçılık faaliyetlerinde bulunmuş olan zencilerden seçilmesinin faydalı olup olmayacağı hususunda da Vilayetin görüşü sorulmuştur.[944]

Osmanlı Hükümeti'nin bu sualine karşılık 19 kasım 1909 tarihinde Yemen Vilayeti'nden gönderilen yanıtta; gerekli olan senbukların İngiltere ve İtalya'nın Masu'a ve Aden sahillerinde kullandıkları türden etrafı zırhlı iki topla mücehhez olması gerektiği ve bir mütehassıs tarafından yerinde tedkik edilerek, İstanbul'da yapılması mümkün değilse Avrupa destgahında yapılmak gerekli olduğu ifade edilir. Ayrıca her senbuka toplar ve 4 bahriye veya topçu neferi, 1 reis, 8 silahlı taife lazım olduğundan ve bunlara aylık üçer yüz kuruş ödenmesinin kâfi geleceğinden söz edilir.[945]

Yemen Vilayeti'nin göndermiş olduğu bu cevaba karşılık olarak; İstanbul Hükümeti aldığı karar gereği zırhlı senbuk tedarikinin münasip olduğunu kabul etmekle beraber, bunları kısa sürede tedarik edebilmek mümkün olamayacağı ve vakte ihtiyaç olduğundan dolayı fabrikalarla görüşüleceği için şimdilik Yemen Vilayeti'nce on kadar senbuk satın alınması, bu senbukların kaçar kuruşa satın alınabileceğinin de İstanbul'a bildirilmesini istemekteydi. Ayrıca Hükümet, senbuklarda görev alacak görevlilerin eksiğinin Yemen'de bulunan Osmanlı harp gemisi efradından seçilerek istihdam edilmesini, diğer mürettebatın ise kaçakçıların faaliyetlerinden haberdar olmamızı kolaylaştırabileceği tahminiyle kaçakçıların kullandıkları siyahilerden seçilmesini münasip bulmuştur. Alınan senbuklara mitralyöz ya da küçük topçudan hangisinin konulmasının daha yararlı olacağı da Vilayet'den haber edilmeliydi.[946]

1910 yılı başlarında Taşköprü Ganbotu'nun Süveyş'te, Nevşehir Ganbotu'nun ise Aden'de tamirde bulunuyor olması ve diğer iki gemiden Kastamonu Ganbotu'nın Hudeyde'de, Yozgat Ganbotu'nun ise Cidde'de görevlendirilmesi nedeniyle Kızıldeniz sahillerinde görev yapan gemi sayısında ciddi bir azalma yaşanmıştır[947] Yine aynı günlerde Bahriye Dairesi'nde Yemen Valisi Mehmet Ali Paşa başkanlığında teşekkül eden komisyonda Kızıldeniz sahillerinin asayiş ve ıslahatına ilişkin kararlar alındı. Kızıldeniz'de silah kaçakçılığının önlenmesi amacıyla İtalya ve İngiltere hükûmetleriyle ortak tedbirler alınması için bir mukavele yapılması da alınan kararlar arasında yer alıyordu.[948]

Bahri Ahmer Komodorluğu 8 Eylül 1910 tarihli yazısında Yemen ve bilhassa Kızıldeniz sahilleriyle ilgili tespitlerde bulunularak, birtakım öneriler sıralamıştır. Tahriratda yer alan sekiz madde şu hususlardan ibarettir:

1. Yahya Hamidüddin tarafından San'a ve civarına beş, on gün aralıklarla ateş edildiği haber alınmaktadır ve yağmur mevsimi olması münasebetiyle ziraatle meşgul

[944] **BOA, DH. MUİ,** 1- 5/ 3, (Yemen Vilayetine yazılan 24 Teşrinevvel 1325 tarihli yazı)
[945] **BOA, DH. MUİ**, 1-6/ 3 (Yemen Vilayetinden varid olan 6 / 7 Teşrinsani 1325 tarihli şifre),
[946] **BOA, DH. MUİ,** 1- 6/ 3, (6 Teşrinsani 1325 tarihli yazıya cevabi yazılan 8 Teşrinsani 1325 tarihli yazı)
[947] Korkmaz, **a.g.t.,** s.102
[948] Korkmaz, **a.g.t.,** s.102

olunduğundan ziraatın hitama ermesiyle beraber daha büyük oranda harekete başlayacaklardır.

2. Asir tarafında Seyyid İdrisi her ne kadar Devlet-i Osmaniye'ye sadık gibi görünmekte ise de külliyetli miktarda silah ve cephane depolamaya devam ettiğinden ileride milletin başına büyük bir bela kesilecektir.

3. İtalyan senbuklarıyla külliyetli kaçak eşya sevk edilmekteyse de binde iki nispetinde "sefain adedinin az olmasından", tarassud sefineleri tarafından tutulan senbukları da İtalya Konsolosu himaye ettiğinden salıverilmektedir.

4. İtalya bandıralı sefain himaye edildiğinden dolayı sahil şeyhleri ve müteneffizanı da imal ettirdikleri senbuklara 'Asb ve Masu'ada bulunan şerikleri namına İtalya bandırasını keşide etmekte olduklarından şu sıralar İtalya bandıralı senbuklar artış göstermiştir.

5. Tarassud sefineleri hakkında bir kanun hazırlanamaması ve Bahr-i Ahmer'de üç vapurdan başka vapur bulunmaması yüzünden hakkıyla tarassudat ifa edilmemektedir.

6. Yemen, Asir ve Hicaz'ın idaresi ve gümrük hasılatının arttırılması ancak sahillerin muhafazasıyla olabilip, bu ise tarassud sefinelerinin ciddi takibatlarıyla, güvenlik önlemlerinin bulunmadığı sahillere hiçbir senbuk sokulmayıp bu gibi senbukların yakalanması veya tahrib edilmesi ile mümkündür.

7. Tarassud sefineleri hakkında ciddi bir kanun çıkarılmalı ve mutlaka 12 aded istimbot ile 6 kıta büyücek sefain temin edilip, bunlara hamiyyetli, vatanperver mürettebat yerleştirilip acilen sevk edilmeleri gerekir. Zira gerek dahil gerek sahildeki kabileleleri tehdid edebilmenin tek yolu Bahr-i Ahmer'de bulundurulacak deniz kuvvetlerine bağlıdır.

8. Sahillerde kuvve-i bahriye arttırılmadıkça dört veya altı aded imal ve inşa edilecek blokhavuzların hiçbir ehemmiyeti olamayacak ve her iki mile kuleler inşası lazım geleceği gibi, senbuk filosuyla Cidde'ye doğru bugün yenilenmekte olan telgraf hatlarından dahi katiyyen fayda beklenemez.[949] Komodor yazısını noktalar iken arz ettiği hususlar şayet dikkate alınmazsa Yemen Asir ve Hicaz yüzünden ülke olarak daha büyük tehlikelere maruz kalacağımızı ve eğer şimdi bir tedbir alınmazsa ileride ne yapılırsa yapılsın fayda vermeyeceğini ısrarla belirtiyordu.[950]

İsyanların genişlemesinden ötürü İstanbul Tersanesi'nde tamirde bulunan iki ganbotun daha Yemen sahillerine gönderilerek Kızıldeniz'deki Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi

[949] **BOA, BEO** 3816 / 286155 (Bahri Ahmer Komodorluğu'ndan varid Olan 26 Ağustos 1326 tarihli ve 61 numaralı tahrirat sureti)

[950] **BOA, BEO** 3816 / 286155 (Bahri Ahmer Komodorluğu'ndan varid Olan 26 Ağustos 1326 tarihli ve 61 numaralı tahrirat sureti)

kararlaştırıldı. Tersane'deki işlemlerin hızlandırılmasına dair 26 Ekim 1910 tarihli belgeden, Kızıldeniz'deki gemilerin takviyesine ilişkin malumat almak mümkün olmaktadır. Bahse konu olan iki gemi, Ordu ve Refahiye Ganbotları olup tamir ve techizleri tamamlanarak İstanbul'dan Kızıldeniz'e hareket ettirildiler. Gemiler 24 Ocak 1911'de Port Said'e, 1 Şubat 1911'de ise Cidde'ye ulaştılar.[951]

Yemen ve Asir'deki isyanın şiddetlenmesi üzerine Kızıldeniz'deki Osmanlı filosuna komuta etmekte olan Bahr-i Ahmer Komodorluğu, filosunun güçlendirilmesi talebinde bulunmuştur. Bahriye Nezareti'nden 15 tarassut gemisi ile bir adet zırhlı ganbot gönderilmesi istenmiş, bunun üzerine Nezaret, Ocak 1911'de İstanbul'dan gönderdiği Ordu ve Refahiye Ganbotlarına ilave olarak, Sakız'da bulunan Bafra Ganbotu'nun hemen, Karadeniz'de bulunan Gökçedağ Ganbotu'nun ise noksanlarının tamamlamasının ardından Kızıldeniz'e hareketini emretmiştir. Ne varki topla donatılmış istimbot elde bulunmadığından bu talep karşılanamamıştır.[952]

Yemen sahillerinde bulunan gemilerin takviye edilmesi amacıyla Mart 1911'de Sisam'da bulunan Malatya, Preveze'de bulunan Ayntab Ganbotları'nın hemen Hudeyde'ye hareket etmeleri oralardaki komodorlukluklara tebliğ edildi. Ayrıca makinesinin tamir işlemleri biten Kastamonu Vapuru'nun levazımı ikmal edildikten sonra ve Moha Ganbotu'nun ise tamiratının tamamlanmasını müteakip Hudeyde'ye hareketleri uygun görüldü.[953]

Yemen sahillerinin muhafazasıyla görevlendirilen harp gemilerine katılmak üzere Gökçedağ ve Kastamonu Ganbotları Yemen'e hareket ettirilmiştir. Yine 10 Temmuz Vapuru'da İzmir, Beyrut ve Cidde iskelelerine uğrayarak asker aldıktan sonra Hudeyde'ye gidecekdir. Hudeyde sahillerinde tarassudatda bulunmak üzere Bahriye Nezareti tarafından tamiratı icra kılınmış olan Moha Ganbotu birkaç gün evvel Haliç'den çıkarak Marmara Havzası'nda sürat tecrübeleri yapmıştır. Neticede 12 mil sürate malik olduğu anlaşılmış olan Moha Ganbotu birkaç güne kadar Hudeyde'ye azimet eyleyecekdir. Yalnız daha sonra öğrenildiğine göre bu Moha Ganbotu Mekke Emiri'ne tahsis olunmuşdur. Bu nedenle Emir'i almak üzere önce Cidde'ye doğru hareket edecekdir. Mekke Emiri'nin maiyetleri efradını alarak Kanfide iskelesine çıkarmak için de Akdeniz Vapuru Beyrut Limanı'ndan Cidde'ye hareket ettirilmiştir.[954]

Hamidiye Kruvazörü'nün bölgeye gönderilmesi asiler üzerinde caydırıcı bir unsur olmasına rağmen, Yemen Kuvvâ-yı Seferiye Komutanı'nın Hamidiye'nin Kızıldeniz'de kalmasına ilişkin bütün ısrarlarına rağmen, Hamidiye bir süre sonra Bahriye Nezareti

---

[951] Korkmaz, **a.g.t.,** s. 103,
[952] Korkmaz, **a.g.t.,** s. 104
[953] Korkmaz, **a.g.t.**,s.104-105
[954] **İkdam**, 26 Mart 1911, s. 1

tarafından İstanbul'a çağrıldı. 20 Nisan 1911'de Süveyş Kanalı'ndan geçerek 22 Nisan'da İstanbul'a geldi. Kruvazörün, Meclis-i Vükelâ'nın aldığı kararla İngiltere'de icra edilecek taç giyme merasimine gönderilecek heyeti götürmek üzere İstanbul'a çağrıldığı sonradan anlaşıldı. Hamidiye'nin yerine Peyk-i Şevket Kruvazörü gönderilmiştir. Bahsedilen Kuruvazör, Yemen Valiliği'nin emri üzerine 11 Mayıs 1911'de asilerin bulunduğu Elberk, Elvesim ve Şakik mevkilerinde görevlendirildi.[955]

Yemen isyanının bastırılması esnasında Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'deki kuvvetleri herhangi bir stratejik amaca göre konuşlandırılmamıştı. Bu kuvvetlerin Kızıldeniz'deki kullanılış nedeni Yemen isyanını bastıracak kara kuvvetlerine yardımcı olmaktı. Nitekim isyanın bastırılması sırasında, Kızıldeniz'deki Osmanlı gemilerine komuta etmekte olan Komodorluk, Yemen Kuvvâ-yı Umumiye Kumandanlığı'nın yani kara kuvvetlerinin emrinde görev yaptı.[956]

Yemen'de yapılması tasarlanan ıslahatları görüşmek üzere Dahiliye Nezareti'nde toplanan ıslahat komisyonunda; sahiller konusuna da yer verilmiş ve komisyon üyelerince Yemen sahillerinin birtakım mıntıkalara taksim edilmesi müzakere edilmiştir.[957] Müzakereler daha çok taksimatın kaç parça olacağına dairdir. Buna göre sahillerin dört mıntıkaya ayrılmasını düşünenler bulunduğu gibi, altı veya daha fazla mıntıkaya taksiminin de uygun olabileceğini iddia edenler mevcuttur.[958] Islahat Komisyonunun müzakereleri neticesinde sahillerin; Babü'l Mendeb, Cizan, Kamaran, Beyt-ül Asgar'dan oluşmak üzere 4 mıntıkaya taksim edilmesine karar verilmiştir. Leyt mevki ise, yakınlığı sebebiyle Beyt-ül Asgar'a ilave edilmiştir. Ayrıca çıkan sonuç gereği tespit edilen bu mıntıkalarda Hükümet tarafından gerektiği ölçüde ganbot, senbuk ve istimbot bulundurulması uygun bulunmuştur.[959]

Kaçakçılık faaliyetlerinin ecnebiler tarafından desteklendiğinin farkına varan Osmanlı Devleti, bu konuda elçiliklerle de irtibata geçmiştir. Bab-ı Ali ile İtalya Sefareti arasında Bahr-i Ahmer'deki kaçakçılığın ortadan kaldırılması için başvurulabilecek tedbirlere dair müzakerelerde bulunulmuştur. Bab-ı Ali son notasında; kaçakçılığı teşvik eden İtalyan yelkenlilerinin zaptına ilişkin İtalya Konsolosu memurlarının da yardımlarını teklif ediyordu. Aynı meseleye dair Bab-ı Ali sadece İtalya ile değil, İngiltere ve Fransa ile de müzakereler yürütmüştür.[960]

Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Batı'nın bütün müstemlekeci devletleri bu silah kaçakçılığından yalnızca askeri-siyasi menfaatler elde etmekle kalmayıp ayrıca maddi

---

[955] Korkmaz, **a.g.t.,** s. 107
[956] Korkmaz, **a.g.t.,** s.107
[957] **Tanin,** 11 Nisan 1911 (29 Mart 1327), s. 2
[958] **Tanin** , 13 Nisan 1911 (31 Mart 1327), s. 1
[959] *"Yemen Islahat Komisyonu"* ,**Tanin , 1**8 Nisan 1911 (5 Nisan 1327), s. 1
[960] *"Bahri Ahmer'de Silah Kaçakçılığı",* **Tanin , 1**8 Nisan 1911 (5 Nisan 1327), s. 1

anlamda da büyük meblağlar halinde döviz kazanarak ekonomilerine kazanç sağlamaktaydılar. Kaçakçılığın en yoğun yapıldığı mevkilerden birisi olan Cibuti'de bir Garra tüfeğin fiyatı azami on iki ve asgari olarak dokuz, bir sandık cephanenin ise 68 ila 72 riyaldir. Ayrıca Fransa Hükümeti her bir tüfeğin ihracında 5 frank vergi almaktaydı.[961]

Silah sevkiyatı sayesinde Batı'nın egemen güçlerinin her birinin büyük kazançlar elde ettiği herkes tarafından malum olmasına rağmen, dünya devletlerinin hiç birisinin gayri meşru olarak sürdürdükleri, uluslarası hukuka aykırı bu tarz davranışların içerisinde yer aldıklarını açıkça kabul etmeleri beklenemezdi. Nitekim bunun en açık örneği Fransız elçisi ile yapılan bir görüşmedir. Ali Galip isminde bir şahıs Fransız Sefarethanesi'ne giderek burada elçi ile yaptığı mülakat esnasında elçiye, Yemen'deki asilerin tedarik etmekte oldukları tüfekler ile Fransa Hükümetinin herhangi bir ilişkisi olup olmadığı sorusunu yönelttiğinde, Fransız elçisi kendisine yöneltilen sual karşısında gayet soğukkanlı bir biçimde cevap vererek; Fransa'da tüfek üretiminin yalnızca Hükümete aid olduğu bu nedenle devlet denetiminde üretim yapıldığını, bunun dışında hususi suretde tüfek üreten fabrikalar olmadığını ayrıca memalik-i mahrusa-i şahanelerinin refah ve sükunetinin devamını elzem gören Fransa Hükümeti'nin Devlet-i Aliyye'nin sükun ve asayişini haleldar edecek hiçbir girişime yardımcı olmayacağını, bu sebeple Yemen asilerinin de Hükümet karşıtı kareketlerine Fransa yönetiminin asla müsaade etmeyeceğini ifade ederek bu konuda İstanbul Hükümetinin de gayet müsterih olmasını telkin etmiştir. Ayrıca elçi son olarak eğerki Fransa Hükümeti tarafından Devlet-i Aliyye'ye karşı muhalif bir politika takip edilmiş olsaydı kendisinin dahi elçilik vazifesinden ayrılacağını iddia ederek, Fransa'nın Osmanlı Hükümeti aleyhtarı olmadığı konusunda güven vermeye çalışmıştır.[962]

Sahillerinin güvenliğine ilişkin Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri ile olan ilişkilerinde uluslararası hukukun kurallarına uygun şekilde hareket etmeye çalışmış, bu nedenle Yemen sahillerinde kaçakçılıkla iştiğal ederek, sadece eşkıyaya karşı yürütülen askeri harekatlarda mazeret teşkil etmekle kalmayıp aynı zamanda Vilayetin asayişini de ihlal eden ecnebi senbuklarının bundan böyle Osmanlı harp gemileri tarafından sıkı bir teftiş ve tarassud altına alınacağını ecnebi sefaretlerine tebliğ etmiştir. Bundan böyle Osmanlı gemilerinin kumandanları Osmanlı sularında şüpheli bir senbuk veya ecnebi gemisine tesadüf ederse; bunların kaptan ve süvarilerine bulundukları yerde durmalarını emr edecekler ve senbuk ya da gemiyi alıp, kaçakçılığın tahkiki için en yakında konsolos bulunan bir mevkiye götüreceklerdi. Eğer Osmanlı kumandanlarının bu emri dikkate alınmazsa bunların firar etmelerini

---

961 Sırma, *"Osmanlı Devleti'ne karşı Yapılan İsyanlar'da İngiliz- Fransız Silah Kaçakçılığı"* s. 2587

962 **BOA, Y. PRK. HR**. 35/51

engellemek için gerekli tedbirler alınmasına karar verilmiştir.[963]

Avrupa devletlerinden bilhassa İtalya ile Osmanlı Hükümeti arasında Hudeyde'de senbuk meselesinden dolayı meydana gelen bir ihtilafta; bu ihtilafın araştırılması ve ona göre bir çare bulunması için Osmanlı Hükümeti tarafından bu işe memur edilip, bir müddettir tahkikatda bulunan Hariciye Kalem Mahsus Müdürü Salih Bey, tahkikatın sonucunu içeren bir raporu Hariciye Nezareti'ne sunmuştur. Ancak İtalya Hükümeti tarafından da bu işe memur edilen Mösyo Alpoti ile Salih Bey'in yaptığı tahkikat ve tedkikat sonuçları birbirini tutmamaktadır.[964]

Osmanlı Devleti var gücüyle sahillerde kaçakçılıkla mücadelede gerekli tedbirleri almaya çalışmışsada; Osmanlı donanmasının kendi içindeki eksikleri devam ediyordu. Donanmamızın bu zaafı daha 1908 yılı başlarında Mebuslar Meclisi'nde gündeme getirilmişti. Meclisi-i Mebusan'ın 27 Ocak 1909 tarihli toplantısında Yemen Mebuslarından Tahir Recep Efendi Yemen'de Kamaran'da bulunan ve gark olmasına sebebiyet verilen 6 adet harp gemisi ile alet, edevat ve techizatın nerelerde kaldığına, akıbetlerinin ne olduğuna ve Kamaran'a sevk edilen kömürler ile Yemen'e havale edilmiş olan yüz bin kuruşun kimlere teslim edildiğine dair Bahriye Nazırı'na soru önergesi vermiştir.[965]

Tahir Recep Efendi'nin bu sualine karşılık; Bahriye Nazırı namına Tersane Kumandanı Miralay Ramiz Bey yanıt vermiştir. Ramiz Bey Mebusan Meclisi'nin 4 Şubat 1909 tarihli toplantısında zannedildiği gibi bir ihmal ya da yolsuzluğun olmadığı hususunda Tahir Recep Efendi'yi ikna etmek amacıyla yaptığı konuşmada; gemilerin birçoğunu bizzat binbaşı rütbesiyle Kamaran'a götürmüş bir isim olması hasebiyle meseleye hakim olduğu iddiasıyla, ilgisizliğin asıl Bahriye Nezareti'nden kaynaklandığıyla sözüne başlıyordu. Zira, Ramiz Bey'e göre, Bahriye Nezareti'nden herhangi bir vilayet için gemi istenildiği vakit; Nazırlıkca hemen bir tarafa çekilmiş, çürük teknelerden batmaya mahkum olmuş vapurlardan birisi tamir edilir, içerisine de herhangi bir sebepten Bahriye Nazırı ile arası açılmış nazırlardan oluşan birkaç zabit konularak gönderilirdi. Bu sebeple İskender Korveti de zaten bozulmak üzere Girit'ten gelmiş, havuza konulmuş fakat o sırada Yemen'deki iğtişaş nedeniyle gemi Yemen'e sevk edilmek zorunda kalınmıştır. Ayrıca Miralay Ramiz Bey, kendisininde içinde bulunduğu Yemen yolculuğunu şu sözlerle anlatmıştır; *" Üç, beş ayda Yemen'e gittik bendenizi içine koydular, buradan kalktık, Ahırkapı'dan muhaberata başladık.Yemen'e kadar muhaberatla vaktimiz geçti. Üç ayda Süveyş'de kalmaya mecbur kaldık. Bugün makine kırıldı, yarın bilmem ne oldu. Midilli arkasında karayel fırtınasına tutulduk, bu halde memuriyete gidiyorduk. Peşimde bir gemi daha vardı ve o bundan daha berbat bir hale geldi. Rodos'a gelebildik, Rodos'tan kalktık, boruları istim tutamayan vapuru kıça bağlayarak hareket*

[963] "*Muhafaza-i Sevahil"*, **Tanin**, 20 Nisan 1911 (7 Nisan 1327), s. 1
[964] *"Hudeyde Hadisesi*", T**anin,** 26 Nisan 1911 (13 Nisan 1327), s. 1
[965] **MMZC.** 14 Kanunisani 1324 (27 Ocak 1909), C:1, İctima:1, Devre:1, s. 360

etmenin çaresine baktık. Oraya kadar birçok çarkçı komisyonu geldi gitti. Biz böyle Yemen'e gittik." Bu sözleriyle Miralay Ramiz Bey, Yemen'e giderken yaşadığı sıkıntıların sebebini Osmanlı Devleti'nin Yemen'e gönderebilecek, Yemen'in iklimine dayanabilecek gemilerinin olmamasına ve Devletin dayanıklı gemiler inşa ettirememesine bağlamaktaydı. Buna göre, Bolu'dan İzmit'ten alınan ve yaptığımız gemiler Yemen memleketinde dayanabilecek cinsten olmadığı için her tarafından çatlayarak ufak bir fırtınada gemi su almaya başlamaktaydı. Üstelik Yemen sahillerinin suları diğer deniz sularına nazaran daha zararlı olduğu için en sağlam gemi bile iki, üç ay sonra hasara uğramaktaydılar.[966]

Miralay Ramiz Bey'in bu ifadelerine rağmen Mebus Tahir Recep Efendi, Ramiz Bey'in Bahriye Nazırı adına yaptığı bu izahatı açıklayıcı bulmamıştır. Nitekim Tahir Recep Efendi yalnızca İskender Korveti'nin eski olduğunu, onun dışında üç bin küsur liraya İtalya'da yaptırılmış olan üç adet yeni istimbot bulunduğundan söz ederek konuşmalarına devam etmiş ve Miralay Ramiz Bey'in kumandasındaki Kamaran'da bulunan İskender Korveti'nin burada üç sene bakımsız ve tamirsiz halde bırakılıp, birkaç kez kullanıldıktan sonra limanda günlerce bekletilip, neticede su alarak gark olmasını eleştiriyordu. Üstelik bu hususta yazılan şikayet raporlarına Bahriye Nezareti'nce hiç kulak asılmamış olduğundan da ayrıca şikayet etmekteydi.[967]

Tahir Recep Efendi ayrıca Kamaran Limanı'ndaki ecnebilere sözü getirerek, Kamaran Limanı'nda ecnebilere ait 80 adet vapur mevcudundan ve her sene Kamaran Limanı'na bir çok hacı ile İngilizler ve Fransızların uğradığından bahsederek, şimdiden sonra Bahr-i Ahmer'de özellikle ecnebi sefineleri karşısında dayanıklı ve muntazam gemiler inşa edilmesini önermekteydi.[968]

Osmanlı donanma gücünü hesaba kattığımızda; silah kaçakçılığının yoğun olarak yapıldığı mevsimin ayrıca bir ehemmiyeti vardı. Öyleki silah kaçakçılığı ekseriyetle kış mevsiminde icra edilmekteydi. Kaçakçıların bilhassa bu mevsimi seçmekteki maksadları, şiddetli rüzgarların sevk ve tesiriyle kısa zamanda amaçlarına ulaşabilmek ve Yemen'de görevli bulunan Osmanlı'ya ait tarassut vapurlarının kış mevsiminin zorluklarına dayanabilecek vasıflara sahip olmamasından istifade etmek amacıyla planlanmıştır.[969]

Yemen Valisi Mehmed Ali Bey 23 Haziran 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Yemen ve Asir sahillerinin güvenliği için gümrüklerin kontrolüne dair yapılması gerekenleri maddeler halinde sıralamıştır buna göre:

1. Her ne hacimde olursa olsun bir kuvve-i mücbire'den başka hiçbir halde gümrük idaresi

---

[966] **MMZC.,** 22 Kanunisani 1324 (4 Şubat 1909), C:1, İctima:1, Devre:1, s. 485
[967] **MMZC.,** 22 Kanunisani 1324 (4 Şubat 1909), C:1, İctima:1, Devre:1, s. 486
[968] **MMZC.,** 22 Kanunisani 1324 (4 Şubat 1909), C:1, İctima:1, Devre:1, s. 486
[969] Sırma, *"Osmanlı Devleti'ne karşı Yapılan İsyanlar'da İngiliz- Fransız Silah Kaçakçılığı"* s. 2588

bulunmayan noktalara sefinelerin yanaşması yasaklanmalı.

2. Sahilden 5 mil mesafe dahilinde yola devam etmekte olduğu halde bile 200 tonilatodan aşağı olan sefinelere gümrük memurları veya bahriye zabıtanı yanaşıp manifestosu ve diğer evrakları talep ve teftiş edilebilmeli.

3. Hile ve kaçak emaresine rastlanırsa, usul gereği muamele olunmak için o sefine en yakın gümrük idaresine getirilmeli.

4. Gümrük idaresi olmayan bir iskeleye çıkarılacak eşya yüklü herhangi bir sefine, büyüklüğüne göre yolu üzerinde bulunan ilk gümrük idaresine gelip, taşıdığı eşyanın gümrük vergisini ödedikten sonra kendisine verilecek ruhsatname ile iskeleye gitmeye mecbur olmalı.

5. Gümrük idaresi olmayan bir noktaya ruhsatnamesiz olarak demir atmış bulunan sefineler hakkında kaçakçı muamelesi yapılmalı.

6. Gümrük idaresi olmayan iskelelerimizde ruhsatname ile geldikten sonra eşya alacak sefinelerin dahi büyüklüğüne göre, en yakın gümrük idaresine uğramaksızın ve yükünün resmini eda etmeksizin geçerek yoluna devam etmekte olduğu görülürse ve 5 mil mesafe dahilinde tutulursa; kaçakçı sayılarak gerekli işlemlerde bulunulduğu takdirde sahil güvenliğin sağlanabileceği düşünülmüştür.[970]

Osmanlı Devleti XX. yüzyılın başından bu yana kaçakçılık faaliyetleriyle başa çıkmaya çalışmasına rağmen tam anlamıyla bunlara çözüm bulamamıştır. 27 Eylül 1913 tarihinde Hudeyde Mutasarrıflığı'na yazılan tahriratda, Yemen kıtasında iğtişaşatı dahiliyeyi günbegün tevsi ve kabailin temerrüd ve isyanını tezyide yegane vasıta olan silah ve cephanenin Afrika sahilinde bulunan ve Fransa müstemlekesinin iskelesi olan Cibuti mevkiinden idhal edilmekte olduğu tekrarlanmaktaydı. Yine bu tahriratta yer alan ifadelere göre; Cibuti'de Avrupalılar'dan mürekkeb bir silah ve cephane kumpanyası mevcud olup, bu kumapanya ticaret gemileri vasıtasıyla fabrikalardan külli miktarda silah ve cephane temin edip daha sonra da bu silahları Fransa Hükümeti'nin ruhsatnamesi ile Cibuti'ye ihraç etmekteydiler. Bu silahların büyük bir kısmı gümrükten geçirilerek, doğrudan doğruya şimendifer vasıtasıyla Habeşistan'a sevk olunuyordu. Yemen sahillerine sevk olunacak silahları Cibuti'de bulunan ve Fransa Hükümeti'nin muhafazasında olan silah deposuna naklettikten sonra kaçakçılarca peyderpey satın alınarak Yemen sahillerine senbuklarla sevk olunmaktaydı. Üstelik bu esnada Fransa, İngiltere ve İtalya Hükümetleri kendi bandıraları altında bulunan küçük gemiler ile silahların nakline müsaaade etmemişler, bunun yerine Osmanlı sancağı taşıyan senbuklar vasıtasıyla

[970] **BOA, HR. HMŞ. İŞO.** 4 / 10 (Hariciye Nezareti'ne H.9 Recep 1328 ve R.3 Temmuz 1326 tarihiyle Dahiliye Nezareti'nden gelen tezkereye melfuk R.10 Haziran 1327/ M. 23 Haziran 1911 tarihli Yemen Vilayeti Telgrafname Suretidir.)

silah kaçakçılığı yürütülmekteydi.[971]

Gelişmeler üzerine, Hariciye nezareti Hukuk Müşavirliği Odası'nca Yemen, Asir, Hicaz sahillerinin bahren muhafazasına dair 10 maddeden oluşan bir nizamname hazırlanmıştır. Nizamname de yer alan maddeler şöyle sıralanmaktadır;

1. Her ne hacim ve büyüklükte olur ise olsun zorlayıcı sebepler olmaksızın veya bir gümrük dairesince rüsum nizamatı hükümlerine göre muamelesini yapmayan ve gerekli izini almayan gemiler, hiçbir durumda gümrük idaresi bulunmayan noktalara yanaşmaları yasaktır.

2. Kaçakçılık eden gemiler çoğunlukla hastalıkların yayılmasına ve genişlemesine sebep olduklarından Yemen, Asîr ve Hicâz sahillerinde bir iskeleye çıkarılmak üzere ecnebi iskelelerinden yük almış olan iki yüz tonilatodan aşağı gemiler, yolu üzerinde liman ve karantina dairesi olan ilk Osmanlı iskelesine uğrayıp patentini vize ettirmeye ve manifestosunu göstermeye mecburdur. Bu arada Osmanlı bandırasını taşıyanlar o liman dairesinden başka bir tezkere dahi alacaklardır. Bir meşru sebep olmaksızın uğramadıkları takdirde kaçakçı sayılacaklardır.

3. Yemen, Asîr ve Hicaz sahillerinde gümrük dairesi olmayan bir iskelede yük almak isteyen gemiler en yakın gümrük dairesine müracaatla rüsum nizamatı hükümlerine göre lâzım gelen işlemleri yapmaya ve izin almaya mecburdur. Bu işlemleri yapmaksızın yük aldığı takdirde kaçak sayılacaktır.

4. Gümrük sahil muhafaza memurları karasularında yani sahilden beş mil mesafeye kadar iki yüz tonilatodan aşağı olan gemilere yanaşıp manifesto ve yüke dair diğer evrakları talep edebilecektir. Yanaşılan gemi manifestosuz ise veya manifestosu lazım olan izahatı içermiyorsa ve bazı hile emareleri görülürse gereken rapor düzenlenerek, zikrolunan gemi muhafaza altında en yakın gümrük idaresine getirilecektir. Gerekirse kuvvet dahi kullanılacaktır. Bir ecnebi limandan diğer ecnebi limanına gitmek üzere iken zorlayıcı sebeplerden dolayı karasularımıza girmiş olan gemi manifestosu tamam ise deniz mıntıkasının dışına kadar nezaret altında götürülecektir. İki yüz tonilatodan aşağı yelkenli ve buharlı gemilere sahilden beş mil dahilinde şüpheye sebep olacak bir surette demir atmış veya yoluna devam etmekte bulunmuş olarak karşılaşılırsa, o mahalde hava muhalefeti veya bir kaza tesiriyle bulunduğuna delalet edecek görünün bir sebep bulunmaz ise o gibi gemilere girilip teftiş yapılabilir. İçlerinde idhal ve ihracı yasak eşya bulunursa derhal zabtolunur. İki yüz tonilatodan aşağı her hangi bir gemi karasuları dahilinde gümrük ve sahil muhafaza memurlarının yanaşmalarına engel olursa zor kullanılacaktır. Yani: Osmanlı memurları binmiş oldukları sandal ve geminin bayrağını çekecek ve mermisiz bir top atarak haber verecektir. Yine durmaz ise arkasına doğru mermili bir top atacak ve işbu iki işaretten sonra yine

[971] Sırma, *"Osmanlı Devleti'ne karşı Yapılan İsyanlar'da İngiliz- Fransız Silah Kaçakçılığı"* s. 2587

yanaşmazsa hangi silah olur ise olsun kullanılarak takibe devam edilecek. Zor kullanmaya karasuları dahilinde başlanmak şartıyla karasuları dışında bile olsa ele geçirilerek en yakın veya en uygun hükümet merkezine teslîm olunacaktır. İtaat etmemesinden dolayı şu suretle zor kullanılan geminin mürettebatından ölü ve yaralı olur ise veya geminin yükü kısmen veya külliyen telef olursa Osmanlı memurları mesul olamaz. Cebre karşı silah kullanan gemiler ve içindeki eşya zabt ve müsadere olunur, mürettebatı da haklarında kanun hükmü uygulanmak üzere hükümete teslim edilir. Gemiler teftiş edildiği zaman en evvel yapılacak iş manifestonun talep ve mütalaasıdır. Gerçek bir manifesto aşağıdaki beyanatı havi olmalıdır. a) Geminin ismi ve bandırası, b) Hareket ettiği ve gideceği iskelelerin isimleri, c) Yükünün çeşidi, d) Yük kalıplarının çeşidi ve ağırlığı, e) Her kalıbın marka ve numaraları, f) Kalıpların yekünü, g) Gönderenin ve gönderilen kişinin isimleri. İki yüz tonilatodan fazla hacimli gemilerin sahil boyunca hareketleri gözetlenir. Yükünü karaya yahut sandallara çıkarırsa veya diğer gemilere naklederse işbu sandallar ile gemiler en yakın yahut en uygun gümrük dairesine gönderilecek ve kanuna muhalif hareketleri bildirme raporu tanzim edilip verilecektir. Geminin ve mensup olduğu iskele ile şirketinin ve tabi olduğu devletin ve mümkün olur ise kayıtlarının isimleri jurnale kaydedilir. Bir ecnebi devletinin küçük ve büyük savaş gemilerine girilemez. Yalnız hareketleri kontrol altında tutulur ve kaçak emaresi görülürse muhafazaya itina ile beraber gümrük idaresine ve hükümete durum haber verilir. Bir ecnebi savaş gemisine mensup filikalar karaya kaçak eşya çıkarır iken görülürse filika ve mürettebatına ilişilmeksizin kaçak eşya zabtolunur ve durum gümrük idaresine ve hükümete bildirilir.

5. Karasularda tesadüf edilecek iki yüz tonilatodan aşağı boş sinbuklar lâzım olan manifesto ve evrakı ibraz edemedikleri veyahut manifestonun havi olduğu yükü bir gümrük dairesine çıkardıklarını ispat eyleyemedikleri takdirde derdest olunup tahkikat için en yakın veya en uygun liman dairesine isâl ve teslim edilir.

6. Kaçakçılıkta sabıkası olan meşhur ve maruf şahıslara ait iki yüz tonilatodan aşağı gemiler zabtolunur. Ancak mahmûl olarak tutulduğu zaman içindeki hamûlesini mutazammın evrakı tamam ise zikrolunan eşya gideceği mahale ulaştırılır.

7. İki yüz tonilatodan aşağı gemilerde esliha-i emîriyeden olmamak üzere her üç kişi için bir tüfenk ve her tüfenkte kırk fişenk bulunabilecektir. Bu tüfenkler geminin demirbaş eşyası hamulesinden olur. Tüfenklerin numaraları mürûr tezkeresine mukayyet bulunacaktır.

8. Sahil muhafaza memurları bilumum sayyâdların zikrolunan ruhsatlarını muayene edebileceklerdir. Ruhsat tezkeresi hilafında olarak mesela balık saydı için tezkere aldıkları halde inci veya mercan veya sadef veya sünger saydıyla iştigal ettikleri veya ruhsatın hilafına alet kullandıkları görülen gemiler haklarında kanunî hüküm icra olunmak üzere en yakın ve

en uygun gümrük dairesine teslim olunacaklardır.

9. Silah ve cephaneyi hamilen tesadüf edilecek iki yüz tonilatodan aşağı gemiler ele geçirilip mürettebatıyla beraber en yakın ve en muvafık Hükümet merkezine teslim olunacak ve zikrolunan gemilere el konulacaktır.

10. Sahil muhafaza memurlarının derdest edecekleri tüfenk başına iki mecidiye, fişenk başına iki para ve kaçak eşyadan dolayı da rüsum nizamatında muayyen olan ikramiye verilecektir [972]

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti Yemen'de yalnızca asi kabile reislerinin çıkardıkları isyanlarla uğraşmakla kalmamış aynı zamanda Avrupalı büyük güçlerce desteklenen silah ve cephanenin kaçak yollarla isyancı kabilelere temin edilmesi meselesiyle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Devlet bölgeye yapılan silah kaçakçılığını önlemek için genelgeler talimatlar yayınlamış ve sadece Yemen Vilayeti'ne değil Arap Yarımadası'nın genelindeki vilayetlere yazılar göndererek, gerekli görülenleri uygulamaya çalışmıştır. Tüm bunlara rağmen içinde bulunduğu koşulların da etkisiyle Osmanlı Devleti silah kaçakçılığını tam olarak önleyememiş, Batılı devletlerin nüfuzunu kırmak hususunda müspet bir sonuç elde edememiştir.

4.1.2 İsyan esnasında Asâkir-i Şâhâne ve Eşkıya Arasında Görülen Hastalık Vak'aları ile Buna Dair Sıhhi Tedbirler

İnsanlık tarihi boyunca büyük tahribatlara, kayıplara sebebiyet veren salgın hastalıklar doğal afetlerin arasında en fazla korku ve panik uyandıran afet tipleri arasındadır. Kolera, veba, tifo, dizanteri vs. illeti en sık rastlanan ve en ürkütücü olan bulaşıcı hastalıklardan yalnızca birkaçıdır.

Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da salgınlar en büyük felaketlerin başında geliyordu. Bilhassa XIX ve XX. yüzyılda İmparatorluk sınırları içerisinde başta kolera, veba ve tifüs olmak üzere pek çok salgın görülmüş. Çeşitli zaman dilimlerinde ortaya çıkan bu hastalıklar nüfusun büyük oranda azalmasına, şehir ve kasabaların boşalmasına, tarım ve ticaretde duraklamalara, kıtlık dolayısıyla ölümlere yol açarak İmparatorluğu ciddi biçimde sarsmaktaydı. Bu aynı zamanda Osmanlı'nın Batı ile olan diplomatik ve ticari ilişkilerini de doğrudan etkileyen bir unsur şekline gelmişti.[973]

Devletler ve toplumlar arasındaki ilişkilerdeki hızlı gelişmeler, bulaşıcı hastalıklara ait mikropların dahi toplumdan topluma daha hızlı bir şekilde taşınmasına yol açmış ve

---

[972] **BOA. HR. HMŞ. İŞO** 4/ 10 (Yemen Asir ve Hicaz sahillerinin bahren muhafazasına dair müsvedde) ; Duysak, **a.g.t.,** s. 50- 51

[973] Oya Dağlar Macar, **Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri,** Libra Kitap Yay., İstanbul 2009, s. 23- 24

böylelikle daha evvel büyük oranda Asya ve Afrika'nın bazı mekanları ile sınırlı kalan hastalıklar kısa zaman içinde süratle diğer bölgelere yayılmış ve daha önceleri hastalığın uğramadığı yerlerde dahi büyük ölümlere sebep olmuşlardır.

Dünya tarihine genel olarak bakıldığında savaş, göç ve ticaret gibi büyük kitle hareketlerinin, salgın hastalıkların ortaya çıkışında önemli rol oynadığı görülmektedir. Savaş koşulları dolayısıyla gerekli hijyenin sağlanamaması ve sağlık hizmetlerindeki yetersizlik, hastalıklara uygun zeminin hazırlanmasına kolaylık sağlıyordu.[974] Bu bağlamda savaşın ve kıyamın yüzyıllar boyunca pençesinden kurtulamayan Yemen'de çarpışan Türk birliklerimiz de sadece uzun yıllar boyunca tüm şiddetiyle devam eden savaşlarda şehit düşmekle kalmamış, aynı zamanda savaş ve kıyam anlarının vazgeçilmez illeti olan hastalıklarla da baş etmek zorunda kalmıştır. Üstelik bu hastalıkların neden olduğu kırımlar öyle ciddi boyutlarda yaşanmıştır ki; kimi zaman çarpışmalarda kaybedilen asker sayısından daha fazlası hastalık belasına feda edilmiştir.[975]

Üstelik mevcut tehlikeye rağmen kıyamın sürdüğü ve eşkıyanın hakim olduğu alanlarda şehir ahalisinin bazı tutum ve tavırları da yer yer tabiplerin müdahalede bulunmasını zorlaştıran önemli bir faktör olarak karşımıza çıkıyordu. Eşkıyanın hakim olduğu alanlardan birisi olan ve kolera[976] illetinin görüldüğü Asir kazası'na bağlı Sabya'ya Hükümetin izniyle gönderilmiş olan Asir Tabibi Yusuf ve Hudeyde tabibi Yuvano Efendi'ler kasabaya dahil oldukları andan itibaren ahalinin muhalefetiyle karşılaşmışlardır. Tabipler, Sabya ile beraber hastalığın ciddi boyutlara ulaştığı ve günde 15 ölüm vak'asının yaşandığı, Sabya'nın on üç karyesine dahi giremeden şehri terk ederek, geri dönmeye mecbur kalmışlardı (12 Haziran 1902).[977] İşin ilginç yanı ise ölü sayısının günde on beş'e çıkacak derecede Sabya kasabasındaki hastalığın ilerlemiş olduğu bilinmesine rağmen, Yemen Vilayeti mülki idaresinden meseleye ilişkin yapılan açıklamalarda; hastalığın Ebu Ariş Kazası'nın merkezine sirayet ettiği yönündeki haberlerin asılsız olduğu, ahalinin sıhhatinin yerinde olduğu hatta Ebu Ariş kazasına tabi köylerde dahi birkaç günden beri hiçbir vukuat görülmediği yönünde beyanatta bulunulmasıdır. Ne var ki gönderilen tabiplerin ifadelerine bakılırsa, Vilayetin beyanatı gerçeği yansıtmamaktaydı ve Yemen dahilinde hastalık şiddetle devam etmekteydi

---

[974] Macar, **a.g.e.**, s. 30

[975] Yemen'de hastalıkların ehemmiyet derecesini, Zeki Ehiloğlu: "İklim ve mikrop kurbanları yanında kurşun ve cenbiye şehitleri ikinci kalır" ifadeleriyle anlatmaktaydı. Ehiloğlu, **a.g.e.**, s. 199

[976] **Kolera:** epidemi ve pandemi halini alabilen, insanlarda akut başlangıçlı bulantısız kusma, karın ağrısız şiddetli ishal ile kısa zamanda su ve elektrolit kaybına bağlı olarak gelişen ve kısa sürede müdahale edilmezse oldukça öldürücü olabilen bir enfeksiyon hastalığıdır. Mesut Ayar, **Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892- 1985),** Kitabevi Yay. İstanbul 2007, s. 4; İlk olarak Hindistan'da varlığını sürdüren kolera, XIX. yüzyılın başlarında Hindistan dışına çıkarak yayılmaya başlamış ve 1831'de İstanbul'da görülmüş, bir yıl sonrada tüm Osmanlı topraklarına yayılmıştır. Erdem Aydın, **Dünya ve Türk Tıp Tarihi,** Güneş Kitabevi, Ankara 2006, s. 210

[977] **BOA, A MKT. MHM.**583/ 3 (30 Mayıs 1318 tarihli suret)

üstelik bir an evvel gerekli sıhhi tedbirler alınmazsa illetin görüldüğü mahallerin imhası dahi mümkün olabilirdi. İşte bu sebeple Sıhhiye Nezareti bilhassa tabiplerin açıklamalarını dikkate alarak, bir an evvel gerekli tedbirlere başlanılabilmesi için Cidde Karantinası tabib-i sanisi (ikinci tabibi) Kaymakam İbrahim Behlül Bey'in Yemen'in hastalık olan mahallerine gönderilmesine karar vermiştir. Yemen' de bulunan mülki ve askeri idarecilere de İbrahim Behlül Bey'e Yemen'deki bu vazifesi sırasında gerekli yardım ve kolaylığı sağlamaları tembihlenir.[978]

Çok geçmeden Vilayetin verdiği malumatın geçersizliğini gösterecek nitelikteki haberlerin sayısı artmaya başlamıştı. Hudeyde Sıhhiye Tabip Vekaleti, Salif mıntıkasından gelen işçilerden iki kişinin de Zenbiye isimli mahalde koleradan vefat ettiklerine dair Sıhhiye Nezareti'ne haber göndermişti. Bunun yanında Mamuret-ül Hamidiye ile Kanfide arasındaki Dokka/ Duka karyesinde de kolera illeti çıktığı ve 5 Haziran günü bir hane içinde 4 kişinin illete yakalandığı, içlerinden birinin vefat ettiği mahalli karantina memurları tarafından bildirilmiştir. Sıhhiye Nezareti, durum karşısında 19 Haziran 1902 tarihinde Sadaret'e gönderdiği yazısında; daha evvel Cidde Karantinası tarafından 17 Haziran 1902 tarihli gelen telgrafda da beyan edilmiş olan hususlara dikkat çekerek, Yemen Vilayeti'nde şiddetle devam etttiği anlaşılmakta bulunan kolera illetinin Asir kıtasının iskelesi olan Kanfide'ye sirayet etmesinden endişe edilmekte olup, illetin bu yol ile hem Asir hem de Hicaz'a doğru yayılmasından korkulmakta ve Kanfide'ye daha evvel sıhhiye tabibi gönderildiği gibi, Sabya'da dahi tabipler vilayetten alacakları talimata göre görev yapmak zorunda olduklarından bu hastalığın Kanfide'nin diğer civar köylerine sirayetine meydan bırakılmadan olduğu yerde imhası için gerekli tedbirlerin alınmasının lazım olduğunun Yemen Vilayeti'ne bildirilmesi talep edilmiştir. [979] Meselenin Vilayet'e aktarılmasının ardından koleranın Kanfide'ye sirayeti ile ilgili dönemin valisi Hüseyin Hilmi Paşa, vilayet olarak gereken fenni ve tahaffuzi tedbirlerin alınması için Asir Mutasarrıflığı'na emir verilmiş olduğu yanıtında bulunmuştur. Ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa, yazısında Sabya kazası ahalisinin gönderilen tabiplere yönelik menfi tutumlarının sebebine de açıklık getirerek, ahali arasındaki "kabail-i vahşiyye"'den olan birtakım batıl inanışa sahip grupların ikameti nedeniyle tıbbi, ilmi tedbirlerin kaza dahilinde uygulanmasının mümkün olmadığından bahsetmiştir. Vali Bey'in Hükümete yönelik eleştirileri de vardı. Buna göre, Sabya'daki kabilelerin her ne kadar civar kabileler ile ilişkileri sınırlı düzeydeysede Kamaran Adası pişgahında ve Hudeyde kasabasına dört, beş saatlik uzaklıkda bulunan Salif tuzlalarında çalışan işçiler ile köy ahalisi arasında da

[978] **BOA, A MKT. MHM.**583/ 3 **(**Sıhhiye Nazırı tarafından Sadaret'e gönderilen R. 1 Haziran 1318/ M. 14 Haziran 1902 tarihli yazı)
[979] **BOA, A MKT. MHM.** 583/ 3 (Sıhhiye Nazırı'nın Sadaret'e gönderdiği R. 6 Haziran 1318 / M. 19 Haziran 1902 tarihli yazı)

kolera zuhur etmesi hasebiyle teşkili elzem iki tahaffuzhane[980] inşası ile merkez karyede bulundurulması zaruri olan tabiplerin askeriyeden gönderilmesi mümkün olmadığından Kamaran Tahaffuzhanesi'nden gönderilmesi yönünde Dahiliye Nezareti'ne ilettikleri taleplerinin dikkate alınmadığını ve Sıhhiye Nezareti'nce hala kordon ya da tahaffuzhane teşkiline başlanılmasına dair bir emir verilmemiş olduğundan şikayet etmekteydi. Çünkü bilhassa Salif karyesi hastalığın yayılmasına müsaid bir noktada bulunduğu için marazın yayılmadan bulunduğu yerde imhası ancak tıbbi tedbirler ile mümkün olabilecek seviyedeydi. Bu sebeple tahaffuzhane teşekkülüyle, tabiplerin gönderilmesi ve kordon teşekkülü için asker tahsis ettirilmesi sıhhiye dairesinden ve Hükümet'den talep edilmekteydi.(22 Haziran 1902).[981]

Salif ve hastalığın bulaştığı diğer yerlere karşı Hudeyde'de karadan teşkil olunan kordonun iki noktasında yapılması gerekli olan tıbbi araştırma ve muayenenin ifası için lüzumlu olan iki tabip ile makinelerin Kamaran Tahaffuzhanesi'nden[982] gönderilmesine dair Yemen Vilayeti'nin telgrafı Meclisi-i Umur-ı Sıhhiye 'de incelenmesi neticesinde bir karara varılmıştır. Karar gereği; Kamaran Tahaffuzhanesi'nde şu sıralar fazla tabip bulunmadığından istenen iki tabibin buradan gönderilmesinin mümkün olamayacağı, bunun yerine bugün havali-i mezburede bulunan kaymakam Doktor İbrahim Behlül Bey ile askeriyeden ya da belediyeden görevlendirilecek diğer doktorlar vasıtasıyla şimdilik idare edilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca Sıhhiye Nazırı, Osmanlı memleketleri dahilinde yapılması gereken sıhhi önlemler ve temizlik uygulamalarının karantinaya aid görevlerden olmadığını iddia etmiş ve şu sıralar ahalinin ahvali sebebiyle Kamaran'dan temizlik alet ve edevatının gönderilmesini dahi kabul etmeyerek; durumuna göre kirli çamaşır vesairenin sublime çözeltisine batırılması veya kaynar suyla yıkanması ya da hiç olmazsa yakılıp imha edilmesi tarzındaki basit tedbirlerle yetinilmesini tavsiye etmiştir.(3 Ağustos 1902).[983]

---

[980] Koruma evi ya da karantina olarak da bilinen T**ahaffuzhane;** memleketi dışarıdan gelecek bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı korumak için gerekli sağlık önlemlerinin alındığı kurumlara denir. Nuran Yıldırım, *"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları",* **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C.5, İletişim Yay. İstanbul 1985, s. 1324

[981] **BOA, A MKT. MHM.** 583/ 3 (R:8 Haziran 1318/M: 21 Haziran 1902 tarihli yazıya cevabi olarak Yemen Valisi Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Sadaret'e gönderilen R:9 Haziran 1318/M: 22 Haziran 1902 tarihli yazı)

[982] Kolera hastalığının Hindistan'dan gelen gemiler ve hacılar tarafından Hicaz'a getirildiği ve hacdan sonra yine hacılar vasıtasıyla gittikleri yerlere taşındığı fikri 1866 İstanbul Sıhhiye Konferansı'nca tespit edilmiş ve konferansta güneyden Kızıldeniz'e giriş yapacak hacı ve gemilerin karantina bekleyecekleri bir tahaffuzhanenin Bab-ül Mendep Boğazı civarında tesis edilmesi tavsiye edilmiş ve karantinanın yeri için incelemelerde bulunulmuştur. Yapılan yer tespitleri neticesinde gemilerin rahatlıkla ve güvenlikle yanaşabilecekleri, rüzgarlardan masun, geniş bir limanın olması, iklimin müsaid bulunması, su ihtiyacının kolaylıkla karşılanabilmesi geniş bir saha olması gibi hacıların güvenlik ve sıhhatleri ile ilgili olan faktörler göz önünde bulundurularak Kamaran Adası Kızıldeniz'de en uygun yer olarak seçilmiştir. Böylece inşasına başlanan tahaffuzhane 1882 yılında tamamlanarak, resmen açılmış ve hacıları kabul etmeye başlamıştır. Gülden Sarıyıldız, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865- 1914),** TTK. Yay., Ankara 1996, s. 54- 55

[983] **BOA, A MKT. MHM.** 583/ 3 (Sıhhiye Nazırı'nca Sadaretpenahi'ye yazılan H:27 Rebiülahire 1320/M: 3 Ağustos 1902 tarihli yazı)

Dünya genelinde salgın hastalıklarda yaşanan artışa paralel, salgınlarla mücadelede en etkili yöntemlerden birisi olarak tercih edilmeye başlanan karantina[984] yöntemi, İmparatorluk sınırları içinde de uygulanmış ve Osmanlı sağlık teşkilatlanması bakımından önemli bir gelişmenin temeli atılmıştır. Genellikle kara sınırları ile limanlarda kurulan karantina istasyonlarında yolcular belli bir süre bekletilir eğer kendilerinde hastalık görülmezse yollarına devam etmelerine izin verilirdi. Mikro-organizmaların keşfinden sonra ise yolcular, karantina sürelerinin dolmasını beklerken yıkanıp temizleniyordu. Ayrıca giysileri ve yanlarındaki hayvanlar her türlü şahsi eşya ve ticari mal niteliğine göre yıkanıp tütsülenip basınçlı su buharından geçirilerek dezenfekte ediliyordu.[985] Bu kapsamda Yemen'de mevcut olan Kamaran Tahaffuzhanesi başta Yemen olmak üzere Hicaz[986] ve tüm Arap Yarımadası açısından salgınlarla mücadelede kayda değer bir nitelik taşımaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin karantinaların tamiri için senevi ayırdığı 500.000 kuruşun büyük bölümü Kamaran için harcanmaktaydı.[987]

Genel olarak bakıldığında hastalıkların ortaya çıkmasındaki sebep mikropların müsaid ortamı bularak çoğalmasının neticesidir. Ancak hastalık mikrobunun çoğalarak insanları tehdit eder bir hale gelmesi için gerekli olan ortam her hastalık için farklılık göstersede salgın hastalıkların ortaya çıkması ve yayılmasında istisnasız en önemli unsur temizlik anlayışı ve hayat tarzıdır. Zira mikropların üremesine imkan tanımayan hijyenik ortamlar salgın hastalıkların ortaya çıkmasını ve yayılmasını engelleyebilir.

Bu açıdan ele alınırsa salgınlar arasında sıklıkla rastladığımız kolera vak'asında, hijyen şartlarının yetersizliği, hastalığın görülmesinin en önemli sebebi olarak tespit edilmiştir. Çeşitli yollarla yayılan kolera virüsü düşük sıcaklıklarda yaşayabildiği gibi, ılık ve nemli ortamları daha çok sever ve bu şartlarda kolayca çoğalır. Bu mikrop en rahat su ile yayılır; ancak yiyeceklerle bilhassa mikroplu suyla yıkanan sebze ve meyveler yoluyla da yayıldığı

---

[984] Çiçek, kolera, veba, sarıhumma, karahumma (tifo), racihumma ve humma (sıtma) gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklardan birinin görüldüğü bir taşıma aracında yolculuk yapan veya bu hastalıklardan birinin salgın olduğu bir ülkeden gelen yolcu ve eşyaların girmek istedikleri ülkenin halkıyla temas etmeden önce belirli bir yerde veya gemilerinde geçirmek zorunda oldukları tecrit süresiyle uygulanan sağlık önlemlerinin tümüne **karantina** denir. Nuran Yıldırım, **a.g.m.**,s. 1322; 1831 yılında İstanbul Boğazı'nda uygulanan karantina Osmanlı İmparatorluğu'nda tatbik edilmiş olan ilk ciddi karantina tatbikatı olmaktadır. Başta Hindistan olmak üzere İran, Rusya ve birçok ülkede hüküm süren **"kolera morbus"** denen hastalık İstanbul'a sirayet ederek 20 kişide görülmesi üzerine hastalığın özellikle Mansure askerine bulaşmasını engelleyebilmek için karantinaya müracaat edilmesini isteyen Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi konu ile ilgili olarak ayrıntılı bir takrir hazırlayarak, Kaymakam Paşa'ya arz etmiştir. Karantina usulü daha esaslı olarak 1835 yılında Çanakkale'de tatbik edilmiştir. Bu tarihte Kıbrıs, Suriye ve İskenderiye başta olmak üzere Akdeniz çevresinde hüküm süren kolera sebebiyle Çanakkale'de başlatılan geçici karantina uygulaması ile Marmara ve İstanbul'a gidecek gemiler gözetim altında tutulmuştur. Sarıyıldız, **a.g.e.,** s.5; Gülden Sarıyıldız,*"Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri"* **Belleten, S.222 (Ankara 1994),** s. 332-334; Nuran Yıldırım, **a.g.m.,** s. 1322

[985] Macar, **a.g.e.**, s. 22

[986] 1838-1839-1840 yıllarının hac mevsimlerinde koleranın belirtileri hafif olarak Hicaz bölgesinde de hissedilmiş, ancak önemli kolera dalgalarından birisi 1865 yılında ortaya çıkmıştır. Bu tarihte kolera hastalığı Bombay'dan deniz yoluyla Mekke'ye taşınmıştır. Sarıyıldız**, a.g.e.,** s. 2

[987] Sarıyıldız**, a.g.e**., s. 56

görülür. Kolera mikrobu yalnızca insanın sindirim sistemine ulaştığında etkisini gösterir. Bulaşık bir gıdayı yemek veya mikroplu herhangi bir şeye dokunup, elleri ağza götürmek mikrobun sirayetine yol açabilecek önemli kaynaklardır. Koleranın bulaşması genellikle dolaylı yollardan yani kıyafet, yiyecek banyo ve özellikle de tuvalet aracılığıyla gerçekleşir. Ayrıca kolera için epidemiyolojik açıdan iki önemli nokta, kıtalarası salgınlara yol açabilmesi ve etkilediği ülkelerde endemik yerel seyir göstermesidir. Epidemilerin görüldüğü vakitler ise genelde sıcak aylardır. Kirli su kaynaklarının bulunduğu ve özellikle alt yapının iyi olmadığı mevkiler ile okul, kışla hapishane hatta hastahane gibi yoğun ve izdihamlı bölgelerde hastalığın salgına dönüşme riski daha kuvvetlidir.[988]

Bu yönüyle Yemen'de ahali arasında olduğu kadar ne yazık ki ordu içinde de bulaşıcı hastalık vak'alarına rastlanılmaktaydı. Bu konuda elbette Yemen'deki iklim şartları, coğrafi özellikler ve askerin içinde bulunduğu koşulların mahiyetinin birinci derecede etkili olduğu söylenebilir. Zira sevk edilen her bir Türk askerinin nazarında Yemen, bilhassa iklim özellikleri itibariyle diğer Osmanlı memleketlerine benzemeyen nitelikte yabancı bir memleket olma özelliği taşımaktaydı. Üstelik Yemen'de her bir mevki dahi iklim açısından birbirinden farklı özellikler gösterebilmekteydi. Tabiatın zorluklarına ilaveten, Türk askeri Yemen'de daha birçok engelle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunların içinde askerin barınma koşullarının sıhhatsizliği başta sayılabilirdi. Zira askerin bulunduğu kışlalar ekseriyetle pencereleri az ve küçük açılmış veya yalnızca mazgal delikleri yapılmış şekilde inşa edilmiş ve havadar olmayan bu koğuşların herbiri izdiham içerisindeydi. Askerin yatakları, altlarına kerevet dahi konulmadan doğruca taş veya toprak zemin üzerine serilmiştir. Ayrıca vilayet genelinde sadece sıcak iklim yaşandığı zannedilerek, mevkiler arasındaki ısı farkları hesaba katılmadığı için cibal kısmındaki askerlere dahi battaniye verilmemiştir. Yol boylarındaki tepelerde bulunan karakollarda askerler gayet sağlıksız, fena bir halde bulunan çadırlar içinde oturmaktaydılar. San'a'da Abdullah Paşa'nın eseri olan güzel kışlalar bulunmaktaysa da yeterli değildi. Bu nedenle Umran, Hacce, Zimar, Taiz, Hudeyde gibi askeri merkezlerdeki kışlaların da eksikleri tamamlanıp askerler için daha elverişli hale getirilmesi gerekmekteydi. Oysaki Devletin mevcut bütçesiyle her daim yeniden karakol yapmak mümkün olmadığı gibi, başlıca ana merkezlerdeki karakolların noksanları bile güçlükle tamamlanmaktaydı.[989]

---

[988] Ayar, **a.g.e.,** s. 4, 5; Kolera vakalarında dikkat çeken bir diğer nokta ise hastalığa yakalananların çoğunun benzer sosyo-ekonomik koşullara sahip olmalarıdır. Hastalık ekseriyetle askerler ve alt ya da orta sınıf gruna dahil edebileceğimiz insan gruplarını etkilemekteydi. Mesela 1893-1894 salgınında İstanbul'da koleraya en çok yakalanan grup, 563 kişi ile askerlerdi. Siviller arasında ise ev hanımları başta geliyordu. Erkeklerden koleraya yakalananların en az 1/3'ü amele, rençber ve hamallardandı. Bunların çoğu evi barkı olmayan, bekar odalarında konaklayan insanlardı. Hem işlerinin ağırlığı hem de yaşadıkları yerlerin temizlik şartlarına uygun olmayışı sebebiyle illet en fazla bu yoksul kesimi vurmuştur. Ayar, **a.g.e.,** s. 208-209

[989] Doktor Hasan Kadri, **Yemen ve Hayatı,** Kader Matbası, İstanbul 1328, .s. 132

Sağlıksız barınma koşulları yanına beslenme şartlarının fenalığıda ilave edilebilirdi. Askerin yediği ekmek, yerli buğday ile Hindistan'dan gelen ve senelerce şurada burada bekletildiği için acımış, beyaz ebofili/ ebufil dakiki ve mathun durra ile karıştırılarak yapılmaktaydı. Bazı askeri harekat ile muhasara zamanlarında ise sırf durra ununda yapılan ekmekler yediriliyordu. Buna rağmen hiç olmazsa askerin ihtiyacını karşılayabilmek için bir değirmen dahi vücuda getirilmemiştir. Son zamanlarda her ne kadar elden geldiği kadar askere et ve sebze yedirilmeye çalışılıyorsa da zorunluluklar nedeniyle günde üç öğün yemek verilmesi mümkün olmuyordu. Ayrıca sıhhiye heyeti de dahil olmak üzere bütün ordu tarafından hiçbir önlem alınmadan, pis kuyu ve havuz sularının içilmesi hastalık yapıcı etkenlerin başında geliyordu.[990]

Askere verilecek elbisenin seçiminde de birtakım hatalar mevcuttu. cibal Yemen'deki hava sıcaklığı ve yağmur mevsimleri dikkate alınmadığından askere pamuklu içlik ve battaniye dağıtılmamış, tihame'ye mahsus ince elbiseler cibaldekilere de verilmiştir. Bunun aksine Tihame'dekilere ise kalın elbiseler verilmiştir. Mesafenin uzaklığı nedeniyle Dersaadet'den yapılan sevkiyatlar da vaktiyle yerine ulaştırılamadığı için asker'in levazımı tedarik edilememekteydi. Böylece çoğu zaman miadı geçmiş olmasına rağmen aylarca değiştirmeden aynı iç çamaşırlarını kullanmak zorunda kalıp, birçok mevkiide hamam dahi bulunmadığı için temizlenme imkanı bulamayan asker arasında hastalığın yayılması çok daha kolay hale gelmekteydi.[991] Bu koşullar altındaki askerin vazifeleri de son derece ağırdı. Bilhassa muhasara zamanlarında yaşanan büyük miktardaki zayiat sebebiyle azalan kadrosundaki eksikleri tamamlayamayan ordu içinde her bir nefer noksan olan en az iki ya da üç arkadaşının vazifesini üstlenmek zorunda kalıyor, geceleri üç dört kez nöbete kalkıyor ve böylece istirahatten de yoksun kalmaktaydı. Efrad harekat zamanlarında normal zamanlara nispetle iki katı daha fazla kuvvet sarf ettiği halde verilen tayinatın miktarı ise o nispetde artırılmamaktaydı. İşte tüm bunlar zaten zayıf ve korunmasız olan vücudların hastalıklara yakalanma olasılığını arttırmaktaydı.[992] Bunların yanında savaş zamanlarında ordular tarafından karşılıklı olarak esir alınan askerler de salgın hastalıkların yayılmasında etkili olmaktaydı.[993]

Yedinci Ordu Kumandanlığı ve seraskerlik tarafından, Yemen'e bağlı Muhail'de hüküm sürmekte olan kolera nedeniyle asker arasında 300 kişinin hastalığa yakalandığından ve 200 kadar da ölü bulunduğundan ayrıca Midi'deki kolera nedeniyle de 130'u aşkın Osmanlı askerinin vefat ettiğinden bahsedilerek, hastalığın daha fazla genişlemesine mani olunması

[990] Doktor Hasan Kadri, **a.g.e**., s. 133
[991] Doktor Hasan Kadri, **a.g.e**., s. 134
[992] Doktor Hasan Kadri, **a.g.e.**, s. 134- 135
[993] Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölümler,** TTK. Yay., Ankara 2005, .s. 10

için dahiliye ve sıhhiye nazırlıklarınca bir çare bulunması istenir.(24 Kasım 1902).[994]

Aynı tarihte Sıhhiye Nazırı da bir hayli seneden beri Asir kıtasında Muha'il, Beni Şehr ve Ebha gibi kaza ve karyelerde veba illetinin tespit edildiğini ve bu illetin ara sıra etrafa da sirayetle hükm ve şiddetini artırmakta olduğunu hatta şu ana kadar gönderilen tabiplerin dahi bazı sebeplerle hastalığın tamamen def ve imhasını gerçekleştirememeleri nedeniyle tehlikenin artarak devam ettiğini kabul etmekteydi. Böylece hem Hükümetin hem de sıhhiye idaresinin beyhude yere vakit geçirmesine neden olan bu duruma bir son vermek, hastalığın tekrar ortaya çıkmasına yer vermemek üzere illetin menbası olarak görülen mahallerde hal ve mevkiilerine göre tabiplerce bilinen ilmi tedbirlere başvurularak illetin tamamıyla def edilmesi için Yemen Vilayeti ile 6. Ordu-yı Hümayun müşirriyetine talimat verilir.[995]

Yemen'de kolera dışında rastladığımız en önemli hastalıkların bir diğeri ise veba'dır.[996] Asir Mutasarrıflığı 3 Temmuz 1903 tarihli Yemen Vilayeti'ne gönderdiği telgrafında, Yemen'e bağlı Asir sancağı'na dahil olan Beni Şehr kazasına tabi iki köyde de veba görüldüğü ve tedbir için sadece birkaç tabip gönderilmiş olduğunu haber vermekteydi.[997] Vebanın farklı alanlara taşınmasında sık sık yer değiştiren insanların büyük etkisi olmuştur. Bu illetin insanlar vasıtasıyla yayılması yol güzergahlarındaki şehirler ve limanların doğal ve devamlı odaklar olmaları sonucunu doğurmuştur. Vazife icabı sürekli dolaşan ulaklar ve askerler, kervanlar, gezici tücccarlar, gemiciler, korsanlar, göçebeler, çingeneler, kanun kaçakları ve bunun gibi daha birçok gezici sınıf bir bölgedeki veba mikrobunu diğer bir bölgeye rahatlıkla taşıyabiliyorlardı. Belli bir bölgeden veba salgını sebebiyle kaçan insanlar da vebanın taşıyıcıları arasındadır.[998]

Yemen'de asker arasında uzun ve kısa aralıklarla çiçek vak'ası da görülmüştür.[999] Çiçek hastalığı Hudeyde dahilinde de şiddetle devam etmekte olmasına rağmen bunu tedavi edebilecek herhangi bir belediye tabibi olmadığı gibi tababet vekaletine ordudan tayin olunan

---

[994] **BOA. MKT. MHM.** 584/ 8

[995] **BOA. MKT. MHM.** 584/ 8 (Sıhhiye Nazırı imzasıyla Sadaret'e yazılan H. 23 Şaban 1320/ R.11 Teşrinsani 1318 tarihli yazı)

[996] Bu ölümcül salgın İslam dünyasında " **taun"** ve **"veba"** olarak adlandırılırken, batı dünyasında ise genellikle **"black death"** yani kara ölüm veya kara veba olarak ifade edilmektedir. bkz; Orhan Kılıç, **Eskiçağdan Yakınçağa: Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar,** Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2004, s. 17; Danıel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)** (çev: Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1997, s. 15

[997] **BOA, MKT. MHM.** 585/ 6 (Yemen Vali Vekili Müşir Abdullah Paşa tarafından Asir'in sağlık durumuna dair Dahiliye Nezareti'ne gönderilen R:9 Temmuz 1319/ M: 22 Temmuz 1903 tarihli yazı); Müşir Abdullah Paşa tarafından Dahiliye'ye ulaştırılan bu yazı daha sonra R:13 Temmuz 1319/M: 26 Temmuz 1903 tarihiyle Dahiliye Nazırı Memduh Bey tarafından Sadrazama iletilmiştir.

[998] Kılıç, **a.g.e.** .s. 65

[999] Doktor Hasan Kadri, **a.g.e.,** s. 146; Çiçek hastalığı eski yıllardan beri bilinen çok büyük salgınlar yapmış, ani başlangıçlı bulaşıcı ve ölümcül olabilen bir hastalıktır. "Variola" isimli bir virüsün yol açtığı çiçek hastalığı yaklaşık % 30, 40 oranında ölümcüldür. Hastalık; insandan insana damlacık yoluyla lezyonlara yakın temas ile hastanın kullandığı kıyafetler, yatak, çarşaf vs. eşyası ile nadiren de hasta ile aynı havayı solumak yoluyla bulaşabilir. Kılıç, **a.g.e.**, s.32

doktorlar dahi bu hususta yeterli tecrübeye sahip değildi. Hastalığın tedavisi için gönderilen aşı tüpleri ise çoğunlukla bozulmuş halde bulunduğundan hastaların tedavisinde fayda sağlanamamaktaydı. Hudeyde Mutasarrıfı'da bu nedenlerden ötürü haklı olarak endişe içerisindeydi ve çiçek hastalığının askerlere sirayet etmemesi için Dahiliye Nezareti'nden kafi miktarda yeni aşı tüplerinin gönderilmesini istemekteydi.(6 Mayıs 1905).[1000]

Yemen'de hastahane ve baraka inşaası ile acize için İstanbul'dan gönderildiği söylenen 2.500 liranın henüz alınamaması ve zabıtan ile efradın ihtiyacı için kullanılmak üzere gereken 6.000 liranın dahi ulaşmaması üzerine mülki idareciler ile jandarmanın görevlerini terke başlamalarıyla zor durumda kalan Yemen Heyet-i Teftişiye Reisi, meblağın Maliye Nezareti'nce acilen Hudeyde'ye gönderilmesini beklemekteydi.(4 Haziran 1905).[1001]

Bulaşıcı hastalıkların en belirgin özelliği uygun koşullar oluştuğunda tekrarlama riski taşımasıdır. Bunlar içerisinde mesela veba mikrobunun belli bir yerde etkisini sürdürmesi, hastalığın şiddeti ve mevsimsel farklılıklar ile bağlantılı olarak yavaşlamakta veya belli bir süre için durabilmektedir. Bu yönüyle vebanın iklimsel farklılıklar nedeniyle değişen bir takvimi vardır.[1002] Bu da zaman zaman hastalığın tamamen ortadan kalktığı sanıldığı zamanlarda dahi yeniden rastlanmasına neden olmaktaydı. Benzer bir durum Katabe Kazası'nda yaşanmıştır.

Yemen'in Ka'tabe Kazası cihetlerinde şüpheli bir hastalık görüldüğü şeklinde alınan ihbar üzerine vakit geçirilmeden birkaç tabip belirtilen kazaya gönderilmiştir. Bu sırada ihbarların aksine Taaz Mutasarrıflığı konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada; Ka'tabe'deki ölüm vakalarının açlıktan kaynaklı olduğunu ve bunların gerekli muayeneler yapılıp, ölüm sebepleri araştırıldıktan sonra defin işlemleri için ruhsat verilmekte olduğunu belirterek, Ka'tabe'de görülen hastalığın şüpheli bulaşıcı bir vak'a olmadığı iddiasında bulunmaktaysa da Taiz Mutasarrıflığı'nın bu iddiaları ne yazık ki doğru değildi. İhbarı tedkik için Katabe'ye gönderilen tabiplerin araştırması sonunda hazırlanan sağlık raporunda; Katabe Kazası'na tabi Nadre nahiyesiyle San'a sancağı dahiliyle, Yerim ve Zimar istikametlerinden gelen üç, dört yolcu üzerinde yapılan tahkikat sonrasında bu civardaki hastalığın veba olduğunun kesin şekilde tespit edilmiş olduğuna dair bir açıklama yapılmıştır. Katabe'deki tabip raporunun ardından hastalığın yayılmasından endişe eden Yemen Valisi Tevfik Bey, ilk iş olarak Yemen Umum Kumandanlığı'na başvurarak, gerekli noktalara asker yerleştirilerek kordon oluşturulmasını ve yeterli miktarda askeri tabip görevlendirilmesini talep etmişse de bundan bir netice alamayacaktır. Zira kolordunun durumu ve mevcud askeri tabip sayısındaki azlık

---

[1000] **BOA. DH. MKT**. 991 / 29 (Hudeyde Mutasarrıfı Hıfzı Efendi'nin Dahiliye Nezareti'ne ilettiği R. 23 Nisan 1321/M. 6 Mayıs 1905 tarihli yazı)
[1001] **BOA. BEO.** 2590/ 194222
[1002] Kılıç, **a.g.e**., s. 65

ortadaydı. Böyle bir zamanda, lüzumlu olan tabibin gönderilmesi mümkün değildi. Bu nedenle Vali Tevfik Bey, 22 Temmuz 1905 tarihinde Vilayet'den gönderdiği yazıda; gerek Yedinci Ordu'daki askeri tabip sayısındaki azlığı, gerekse hali hazırda Vilayet dahilinde sivil tabip bulunmamasını öne sürerek, İstanbul'dan tabip gönderilmesini istemiştir. Ayrıca Yemen Valisi, Vilayet Sıhhiye Müfettişi'nin yerine geçen sene tayin edilmiş olan zatın hala Yemen'e gelmemesi ve vekilinin de vefat etmiş olması nedeniyle yaşanan ciddi problemlerin önüne geçilebilmesi için, tayin edilen müfettişin Yemen'e gönderilmesi konusunda acele edilmesini istemekteydi.[1003]

Yemen Vilayeti'nin birçok kaza ve kasabasında olduğu gibi Yerim ve Zimar Kazaları'nda da bulaşıcı bir hastalık zuhura geldiği haberleri üzerine, Sıhhiye Meclisi'nin kararıyla iki askeri tabip refakatinde Hudeyde Karantinası Tabibi Lanzoni Efendi hastalığın görüldüğü iddia edilen kazalara gönderilmiştir. Neticede gerek Tabib Lanzoni Efendi gerekse Katabe Tabibi tarafından yapılan incelemelerde hastalığın bahsedildiği gibi bulaşıcı bir hastalık olan veba olduğu kesin olarak teşhis edilmiştir. Bu arada veba'nın zuhur ettiği bu mahaller ile bulaşmış olabileceği zannedilen kısımlarda devam eden Şâki-i Yahya isyanını bastırmak amacıyla Asâkir-i Şâhâne sevk edilmiş olduğundan yeni gelecek askerlerin hastalığa maruz kalmalarını engellemek ve ordu arasında bir paniğe yer vermemek amacıyla Sıhhiye Nezareti Seraskerliğe verdiği malumatda, askerler Vilayet'e dahil oluncaya kadar meseleyi takip amacıyla Sıhhiye Müfettişi'nin Yemen'e gönderileceği ve durumun kontrol altına alınacağından söz edilmiştir.(22 Temmuz 1905).[1004]

Vilayet dahilinde hastalıkların görülme sıklığı arttıkça kaza ve nahiyelere gönderilmesi gereken tabip ihtiyacı da artmaktaydı. Oysaki, Osmanlı İmparatorluğu'nun sıhhi teşkilatlanması dikkate alındığında bu her zaman mümkün olamamaktaydı. Zira; Osmanlı Devleti şehir ve kasabalarda görevlendirebilecek seviyede bir yetişmiş hekim kadrosuna sahip değildi. Uzunca bir süre kamudaki en önemli hekim grubunu ordu mensubu hekimler oluşturmaktaydı. Bunun dışında sayıları çok fazla olmayan serbest ve diğer kamu hekimleri aracılığıyla taşraya sağlık hizmeti götürebilmek neredeyse imkansızdı.[1005]

Tabip sevki esnasında askeri ve sivil tabiplerin sayı bakımından azlığının neden olduğu

---

[1003] **BOA. DH. MKT**. 991 / 29 (Yemen Valisi Tevfik Bey tarafından Yemen Vilayeti'nden gelen R. 9 Temmuz 1321/M. 22 Temmuz 1905 tarihli şifre telgrafname)

[1004] **BOA. A. MKT. MHM**588 / 24

[1005] XIX. yüzyılda Batılı devletlerin bireylerin sağlık sorunları konusunda sorumluluk almaları ve sağlık hizmetleri üretmeleri Osmanlı'daki sağlık hizmetlerine yönelik girişim ve uygulamaları da etkilemiştir. Bu amaçla II. Mahmut tarafından 1827 yılında Askeri Tıp okulu vasıtasıyla Osmanlı yönetimi ordu için hekim yetiştirmeyi amaçlamıştır. Ancak bunun yetersiz gelmesi üzerine askeri tıp okulu dışında askeri olmayan sivil nitelikte yeni bir tıp okulu açmak gerekli hale gelmiş ve şehir ve kasabalarda görevlendirilmek üzere hekim yetiştirecek 1866 yılında sivil nitelikte " Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye" adıyla ilk tıp okulunun açılmasına karar verilir. 1873 yılında 25 hekim mezun ederek ilk mezunlarını veren bu okuldan 1909 yılına kadar mezun olan toplam hekim sayısı 725 olmasına rağmen bu rakam ülke ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde değildi. Erdem Aydın, **Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi,** Naturel Yay., Ankara 2002

sıkıntılara ilaveten mevcut sağlık görevlilerinin Yemen'in zorlu şartları arasında görev yapmayı reddetmelerinden kaynaklanan problemler de eksik olmamaktaydı. Gönderilen asker ve zabıtanların çoğunluğunun bu vatan toprağında görev yapmayı istemediklerine her fırsatta şahit olduğumuz gibi burada çıkan bir hastalığın teftiş ve tedavisi amacıyla gönderilecek sağlık heyetleri arasında bile Yemen'de görev yapmayı kabul edecek kimse bulmak neredeyse imkansız hale gelmiştir. Buna benzer bir vak'a Osmanlı kuvvetleri ile eşkıya arasındaki çarpışmaların tüm şiddetiyle devam ettiği 1905 senesi tibariyle Yüzbaşı Cemal Kemal Efendi ile Hükümet arasında yaşanmıştır. Mekteb-i Sıhhiye-i Şahane'de emraz-ı dahiliye muallim muavini iken 5. Ordu'dan Yemen'e sevk edilen redif taburlarında istihdam edilmek üzere redif 67. Alayının 3.Taburuna tayin edilmiş olan Yüzbaşı Cemal Kemal Efendi bu tayin haberleri üzerine kendisini Yemen'e götürecek heyetten saklanmıştır. Kendisini idare-i mahsusa vapuru ile Yemen'e götürecek olan görevliler geldiği sırada evden kaçmış ve hane halkına da kendisinin evde olmadığını söyletmek suretiyle bu işten sıyrılacağını hesaplamıştı. Memurları uzunca bir süre peşinde koşturan Cemal Kemal Efendi hakkında nihayetinde merkez ve 7. Fırka-i Hümayun Kumandanlığı'nca alınan karar gereği, göreve tayin olunduğundan beri kumandanlığa müracaat etmediği takdirde kanuna aykırı davranmış nazarıyla bakılarak hakkında cezai işlem uygulanacağına dair mahkeme kararıyla Cemal Efendi hakkında ihtarname düzenlenmiş ve bu ihtarname, memurlar ve mahallesinin imamı vasıtasıyla ikametgahına kadar tebliğ ettirildiği halde Cemal Kemal Efendi'nin kumandanlığa teslim olmadığı anlaşılması üzerine devlet tarafından görevlendirildiği halde vazifesini yapmaktan kaçan ümera ve zabıtan hakkında Askeri Ceza Kanunnamesi'nin 97.maddesi gereğince, askerlik mesleğinden uzaklaştırmayla beraber 6 ay hapis cezası ile cezalandırılmasına ve İmparatorluk sınırları içinde herhangi bir vilayet dahilinde hekimlik mesleğini icra edememesi ayrıca bunun için elindeki tabip diploması ile birtakım madalyaları da alınmak suretiyle tabiplik mesleğinden ihraç edilmesi uygun bulunmuştur.(25 Temmuz 1905).[1006]

Yemen'e sevk edilen tabiplerin bu vilayete gitmek istememelerinin en mühim nedeni, kendilerinin de bulaşıcı hastalıklara yakalanma riski bulunmasındandır. Zira Vilayet'ten doktorların dahi sağlıklarının tehdid altında olduğu yönünde haberler alınmaktaydı. Bunlar arasında Anes Hastahanesi'nde bulunan Doktor Cemil tehlikeli bir hummaya yakalanmış olduğundan sal ile San'a Hastahanesi'ne nakl edilerek tedavi edilebilmişse de yerine gönderilen Doktor Ramiz'de Anes'de aynı hastalık tehlikesini geçirmiştir. Umran'da bulunan Doktor Arsen'de tifo mikrobuna yakalanmış, tedavisinde bizzat Doktor Hasan Kadri ilgilenmiştir. Hasan Kadri San'a'dan yola çıkmazdan evvel, Kökban Hastahanesi Tabibi Salih Umran'a gitmiş ve birkaç gün sonra geri dönmüştür. Bu kafile ile Umran'a doğru yola çıkan

[1006] **BOA, DH. MKT.** 2608 / 138

Hasan Kadri görev yerlerine ulaştıklarında Doktor Arsen Bey, kısmen iyileşmişse de bu kez eczacı Hüseyin Bey bir humma geçiriyordu. Doktor Hasan Bey bir hafta kadar bu iki hastanın vazifesini üstlenmek zorunda kalmıştı. Bu sırada hastahanede diğer hastalıklarla beraber malarya (sıtma)nın da çeşitli şekillerine yakalanmış birçok hasta bulunuyordu. Bunun etkisiyle her geçen gün vefat sayıları artmaktaydı.[1007] Doktor Arsen Bey'in rahatsızlığı sırasında Umran'a gidip gelen ve hastahanesinde humma vakaları bulunan Doktor Salih Bey'de hastalığa yakalanmıştır. Salih Bey'in hastalığının şiddetle ilerlemekte olduğu fark edilince San'a'ya nakl edilmiş ancak on gün sonra Doktor Salih Bey hastalığa yenik düşerek, vefat etmiştir. Doktor Hasan Bey Umran'dan ayrılarak San'a'ya hareket ettiği sırada Umran-San'a yolu kapanmış olduğundan, Hasan Bey'in taburu Şebam merkezinden geçmek zorunda kalmıştır. Şebam merkezine gelince, burada alay içinde birtakım hastalıklar ve bilhassa humma-yı müterreddide'ye yakalanmış pek çok hasta olduğu fark edilmiştir. Durum karşısında Şebam Hastahanesine yeni gelmiş olan Doktor Hamid Bey'in, bu hastalıkta bir sirayetin olduğunu anlayarak, Sıhhiye Müfettişliği'ne müracat etmesi üzerine fırka sertabibi Şebam'a gelmiştir. Buna rağmen birkaç gün içinde hummayı müterreddide'nin Doktor Hamdi Bey'i esir aldığı fark edilmiştir. Ardından Hamdi Bey ve diğer hastalar ile görüşen cerrah Necmeddin Efendi'de hastalığa tutulmuş yine Perim'de Doktor Asım, Ab'da Doktor Hikmet Emin humma-yı müterreddide'ye tutulmuşlardı ve bütün bu doktorların çalıştığı hastahaneler hastalıkların sirayetini kolaylaştıracak hıfzısıhhatsizlik içinde bulunuyordu. Cibal kısmında her tarafta istisnasız görülen humma-yı müreddide ve hastalığın tedavisi için gerekenler tespit edilememekteydi. Üstelik hastalık mikrobunu tetkik edecek laboratuvar görevlileri ile bakteriyologların dahi ellerinde mikroskopları ile birer tepe üzerinde tabur tabipliğiyle görevlendirilmiş olmaları da hastalığın tespitini geciktirmekteydi.[1008]

Bu arada Yemen'de uzun süredir şikayet edilen hususların arasında yer alan Sıhhiye müfettişliği meselesine dair sorunlar devam etmekteydi. Bu nedenle şu sıralar Yemen Sıhhiye Müfettişi'nin ma'lulen tebdili hava olarak Selanik'te bulunması ve vekilinin de vefat etmesi dolayısıyla, Van Vilayeti merkez tabiplerinden olup da istifa etmiş olan Ali Niyazi Efendi kıdem ve liyakati de göz önünde tutularak, Memleket Etıbbası Nizamnamesinin 9. maddesi gereğince 3.000 kuruş maaş ile, kendisinin de rızası üzerine Yemen Vilayeti Sıhhiye Müfettişliği'ne tayin edilmesi Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'ce onaylanmıştır. Üstelik tayin edilen Niyazi Bey'in harcırahının bir an evvel gönderilmesi ve maaşının her ay düzenli olarak verilmesi kararlaştırılmıştır.[1009]

[1007] Doktor Hasan Kadri, **a.g.e**., s. 138- 139
[1008] Doktor Hasan Kadri, **a.g.e**., s. 139-142
[1009] **BOA.DH. MKT**. 991 / 29 (Tophane-i Amire Müdürü ve Umum Mekatib Asakir-i Şahane Nazırı imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne yazılan R.18 Temmuz 1321/ M. 31 Temmuz 1905 tarihli yazı)

Niyazi Efendi'nin tayin kararından ziyade harcırahı meselesi uzunca bir süre sorun olmuştur. Zira bu gibi sağlık personellerinin maaş ve harcırahları mahalli belediye gelirlerinden karşılanmaktaydı, bu bağlamda Niyazi Bey'e verilecek olan 3.000 kuruş maaş ve harcırahı olan 8.050 (sekiz bin elli) kuruş meblağın acilen gönderilmesi hususunda Yemen Vilayeti'ne telgraflar tebliğ edilmiştir. Buna rağmen, Ali Niyazi Efendi'nin harcırahı olan 8.050 kuruşun Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye muvazenesinde harcırah tertibi olmadığı ve tavizen akçe verilmesi de mümkün olmamasından ve bu husus müstesna olarak kabul edilse bile mevcut mali durumun bunun gönderilmesine müsaid olmaması gerekçe gösterilmiştir. Üstelik tedarik olunsa bile gönderilmesi oldukça uzun zamana ihtiyaç bulunduğu, oysa ki şu süre içinde Taiz'deki hastalığın ilerlemekte olması nedeniyle müfettişin Vilayet'e gidişinin ertelemesinin daha kötü birtakım sakıncaları doğuracağından bir an evvel müfettişin Yemen'e gönderilmesi ve harcırahının ise dönüşte Vilayet' den gönderilmek koşuluyla şimdilik hazineden temin edilmesi talep ediliyordu.(19 Ağustos 1905).[1010]

Hudeyde Mutasarrıflığı'ndan Hıfzı Efendi ve Yemen Valiliği'nce 1906 senesi Ocak ayı itibariyle gönderilmiş olan telgraflarda, İstanbul'dan sevk edilen aşı tüplerinin bozuk çıktığı ve bu sebeple bir fayda sağlanamadığı için çiçek illetinin yayılmakta olduğu beyan edilerek, kafi miktar taze aşı tüpü ile Sıhhiye Müfettişi ve beraberinde liva beledi tabibinin gönderilmesi istenmekteydi. Bu istek karşısında 200 adet yeni aşı tüpü hazırlanmış ve hazırlanan bu tüpler aşının etkisini kaybetmesi ihtimali de hesaba katılarak, kış mevsiminde Hudeyde Mutasarrıflığı'na gönderilmiştir. Aşı tüpleri gönderilmiş olsa dahi aşıların tedariki husunda yaşanan sıkıntılar devam ediyordu. Üstelik her daim kısa aralıklarla Dersaadet'ten Hudeyde'ye aşı tüpü gönderilmesi de mümkün olamayacağı için, Hudeyde'de Telkihhane şubesi açılmasının gerekli olduğu gündeme gelmiş ve mesele ile ilgili olarak Telkihhane-i Şahane Müdürlüğü'yle irtibata geçilmiştir. (15 Şubat 1906).[1011]

Yemen Vilayeti'nde salgın hastalıkların görülme sıklığındaki artış karşısında gerek Yemen'e ve gerekse Hicaz'a gidip gelen askerler için sıhhi güvenlik önlemleri kapsamında bir hastahane tesis ettirilmesine karar verilmişti. Bu iş için Portsaid'in sahil kesiminde ve 12.000 lira kıymetinde 4600 metrekarelik arsa en uygun yer olarak tespit edilmiş ve inşaat sırasında eşkıyadan gelebilecek herhangi bir saldırıya yer vermemek için Askeri Teftiş Komisyonu üyeleriyle, ordudan birer şahsın nezaretinde 3000 lira masrafla binanın yapımına başlanacaktı. Alınan karar gereği Erkanı Harbiye'den bir kişi ile Teftiş-i Askeri Komisyonu'ndan da Miralay

---

[1010] **BOA.DH. MKT**. 991 / 29 (Tophane-i Amire Müdürü ve Umum Mekatib Asakir-i Şahane Nazırı imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne yazılan R. 3 Ağustos 1321/ M. 16 Ağustos 1905; R. 6 Ağustos 1321/M. 19 Ağustos 1905 tarihli yazı)

[1011] **BOA. DH. MKT**. 991 / 29 (Dahiliye Nezareti'ne gönderilen H. 20 Zilhicce 1323/R. 1 Şubat 1321 tarihli yazı)

Servet Bey bu iş için görevlendirilmiştir.(15 Mart 1907).[1012]

Yemen'de asker ve memurlar arasında görülen hastalıkların tedavisinde imkan oldukça tabiplere ve hastahanelere başvurulmaktaysa da illete yakalanan ahali arasında tabiplere müracaat etme oranı çok düşüktü. Bir kısım kimse hastahanelere müracaat etmeyerek, tıbbi yöntemler yerine hiç bir fenni tetkike dayanmayan birtakım uygulamalara başvurmaktaydı. Bu uygulamalardan birisi de "kü'el" yöntemidir. Aslına bakılırsa Yemen'de askerler, memurlar ve zabıtanın çoğunluğu küel mübtelasıdır. Bunların içinde küel meşrubatını keyif için içenler ekseriyetini teşkil etmekle beraber, bunu hastalıklardan korunmak amacıyla kullananlarda mevcuttur. Hastalanmamak, hususiyetle de sıtmaya yakalanmamak için küel kullanmak gerektiği şeklinde bir inanış doğmuşsada, bu yarardan çok zarar getirebilecek bir inanıştır. Çünkü, sıcak memleketlerde ispirto kullanımı birçok istenmeyen vak'aya neden olabilmekteydi. Bu açıdan aslında Yemen'de kü'el kullanmak tehlikelidir. Hastalanmamak için başka çarelere başvurmak gerekliydi.[1013] Bizzat Yemen'de görev yapmış olan Doktor Hasan Kadri Bey ve tüm Yemen tabipleri 1906 senesi itibariyle Yemen'de görülen salgın vak'alarıyla mücadelede yapılması gerekenleri ve askerlerimiz ile memurlar tarafından riayet edilmesi lazım olan tedbirlerden bahsetmişlerdir. Bu tedbirler arasında ilk sırada elbise ve eşya tedarikinden bahsedilmiştir. Askerlere hem ince hem kalın olmak üzere beyaz, yün fanilalar ile bilhassa Tihame'de giyilmesi için bez ve keten gömlekler verilmelidir. Ayrıca kalın ve tüylü pazanetten içlikler, büyük kuşak, yünlü çoraplar, ince ve beyaz ile kalın ve koyu renkli ceket ve pantalonlar, potinler, çizmeler, dolak, atkı, baş için kenarları taşkın bir serpuş, beyaz eldiven, bir hamam takımı, yatakları ve çamaşırları yağmurdan korumak için sandık veya bavul, cibinlikli bir seyyar karyola, mutlaka bir çift yerli yün battaniye, askeri harekat esnasında pamuklu yatak yorgan taşımak güç olduğu için daha hafif ürünler bulundurmak makbuldür. Bir boyun çantası, küçük bir heybe (kısa ve günübirlik seferler için), alışılmış, uygun bir hayvan takımı gereklidir. Bunların yanında askerler, üşütmekten, kuru toprak üstünde açıkta yatmaktan ya da tam aksine terlemekten ve terli iken rüzgara maruz kalmaktan, ıslanmaktan, Tihame'de gündüz seferleri sırasında çok yol yürüyerek yorgun düşmekten, çölde kalın cebelde ise ince elbise ile gezmekten katiyyen kaçınmalıdır.[1014] Askerler aç ve susuz kalmamaya dikkat etmelidir, ancak sular için meşin ya da alimünyumdan bir matara ve bozulmaz bir çift cep süzgeci gereklidir. Temiz menbaa sularından başkasını içmemeli ve birikmiş havuz suları kullanılmaya mecbur kalınırsa mutlaka kaynatmalı veya süzmelidir. Bilhassa sefer esnasında yorgun ve terli iken kirli sular içilmemelidir. Bozuk konserve ve bayat yemeklerle de mideyi bozmaktan kaçınılması gerekir. Hastalanmamak için dikkat

[1012] **BOA. Y. MTV.** 295 / 163
[1013] Doktor Hasan Kadri, **a.g.e.**, s. 147
[1014] Doktor Hasan Kadri, **a.g.e.**, s. 150-151

edilmesi gereken bu öneriler yanında, hastalık anında kullanılması için bir de ilk yardım çantası hazırlanılması gerekliydi. Hazırlanacak bu çantada; hafif dumanlı gözlük, hind yağı veya ingiliz tuzu, sülfat, antipirin, fenasetin, aspirin, ıhlamur, jaboran, afyon ruhu, amanyak, vazelin veya gliserin (cibal kısmında el ve yüz çatlamalarına karşı kullanılmak için), kolonya, sirke ruhu, ispirto (eter bulunması daha uygun ise de, zaptı hele ki Tihame'de oldukça güçtür) ve yalnızca hastalık zamanlarında kullanılmak şartıyla iyi bir şarap ya da küel meşrubatı bulundurmak da faydalıdır. Tüm bunların yanında, humma nöbetlerinin sür'at ve ciddiyetle tedavi edilmesi için askeri ve mülki yolculuk esnasında iki üç günde bir hareketden evvel 25, 50 santigram sulfato almak hummaya karşı etkili bir tedbir olarak önerilmiştir.[1015]

Lüzumlu olan kazalarda istihdam edilmek için 7. Ordu'ya tayin edilmiş olan 9 nefer tabip yüzbaşı Yemen'e gönderilmelerinde bir sakınca olup olmadığına dair muayene edilmek talebinde bulunmuşlardı. Dilekçeleri dikkate alınarak Sıhhiye dairesinde muayeneleri gerçekleştirilen tabipler hakkında çıkan netice de; Yedinci Ordu'ya tayin edilen 9 kişinin sağlık durumlarının Yemen için elverişli olmadığından, sevk edildikleri takdirde hastalığa yakalanarak telef olma ihtimalleri dahi bulunduğu gerekçesiyle Yemen'e gönderilmelerinin sakıncalı olduğu iddia edilmiştir. Sıhhiye dairesinin bu muayene sonucu üzerine tayin edilen 9 tabipden, Ahmed Selahaddin Efendi ve İsmail Vahid Efendi'nin eskiden olduğu gibi Gülhane'de yerleştirilmelerine, bu ikisinin haricinde kalan yedi tabibin de bağlı oldukları kumandanlıklarına gönderilmeleri kabul edilmiştir. Yemen'e tayinleri iptal edilen 9 doktorun yerine yenileri getirilmiş ve Mahmud Muharrem Efendi'nin yerine Tabip Yüzbaşı Hasan Basri; İsmail Vahid Efendi'nin yerine Ahmed Haşim; Hüsameddin Efendi'nin yerine Ahmed Hamdi; Hasan Rüşdi Efendi'nin yerine İbrahim Hakkı; Aziz Saim Efendi'nin yerine Abdülaziz Cevad; Mehmed Tahir Efendi yerine Osman Nuri; Mustafa Rüşdü Efendi yerine Mehmed Nureddin; İbrahim Refik Efendi yerine İsmail Hakkı ve zaten daha evvel 30 Mayıs 1903 tarihinde çıkarılan Padişah iradesinde de Yemen'e gönderilmeyerek burada İstanbul'da istihdamı uygun olduğu ifade edilen Ahmed Selahaddin Efendi'nin yerinede İlyas Necmi Efendi'nin tayin edilerek Yedinci Ordu-yu Hümayun merkez hastahanesinde görevlendirilmeleri kararı çıkmıştır.(15 Aralık 1907).[1016]

Asker ve silah nakliyatına dair Yedinci Ordu Kumandanlığı'ndan gönderilen tahriratda aynı zamanda salgınlarla alakalı olarak da malumat verilmiş ve bir başka tehlikeli hastalığın varlığından bahsedilmiştir. Tahriratda, Yemen havalisinde ahali arasında % 40 nispetinde frengi[1017] illeti hüküm sürmekte olup merkezde 150 adet, askeri mevkilerde de bu oranda

---

[1015] Doktor Hasan Kadri, **a.g.e.**, s. 152,154

[1016] **BOA., Y. MTV**. 304 / 64

[1017] **Frengi:** İnsanların kafasından dizlerine kadar bütün vücutlarının beneklerle kaplandığı, yüzlerinden et parçalarının dökülerek birkaç ay içinde korkunç bir ölümle sonuçlanan bu hastalık günümüzdekinden çok

olmak üzere frengi illetine yakalanmış asker olduğundan bahs edilmiştir. İlletin askere sirayetini önlemek için Yedinci Ordu Kumandanlığı kendi imkanlarınca birtakım tedbirler almaya çalışmışsa da bu illete yakalananları tedavi edebilmek için asıl ihtiyaç olan hastahane ve ilacın eksikliği nedeniyle hastalığın tamamıyla önü alınamamıştır. Bu sebeple hastalığı kendi imkanları ile önleyebilmenin mümkün olmadığının farkına varan Yemen Ordu Kumandanlığı, Yedinci Ordu için Harbiye'den kafi miktar ilaç gönderilmesini ve ahaliye aid tedbirlerin mülkiyece dikkate alınarak, gerekenin bir an evvel yapılmasının elzem bulunduğundan bahsetmekteydi. Meselenin aciliyeti Sıhhiye dairesinden Dahiliye Nezareti'ne ifade edilir.(6 Haziran 1909).[1018] Bunun üzerine 10 Haziran 1909 tarihli bir yazı ile frengi illetinin sirayetini engellemek amacıyla her türlü fenni tedbirin alınacağı Yemen Vilayeti'ne bildirilmiştir.[1019]

Vilayet Sıhhiye Müfettişliği meseleyle ilgili beyanatında birtakım önerilerde bulunmuştur. Buna göre; San'a merkez olmak üzere civar livalarla Hudeyde ve Taiz livasında rastlanılan frengi illetinin tedavi edilememesi sebebiyle günden güne etki alanını genişletmesi neticesinde ahalinin % 40'ı bu hastalığa yakalanmıştır. Üstelik San'a Gureba Hastahanesi'nde tedavi gören hastaların dahi büyük bir miktarı frengi illetine yakalanmış olduklarından bu marazın tamamen izalesi için diğer bazı vilayetlerde olduğu gibi Yemen ve civar livalarda da frengi hastahaneleri inşa edilip, hastaların tedavisinden sorumlu olacak yetkinlikte uzman doktorlar getirtilerek seyyar frengi tabipleri tayin edilmelidir. Bunların haricinde hastalığın tedavisi süresince en azından ahaliyi ilaçla tanıştırıp, yararlarını fark ettirene kadar ahaliye verilecek ilaçların beledi eczanesinden ücretsiz olarak verilmesi önerilir.[1020] Hastalık tedavi edilmediği takdirde yakın bir zaman içinde bütün halkın bu musibetin pençesine düşeceği muhakkak olduğu için gerekli olan hastahane açılışı ve tabip sevki gibi tedbirlere dair masrafların karşılanabilmesi için San'a-Taiz ve Hudeyde sancaklarında daire-i belediyesi teşkil edilmiş olan kazalarda belediye ile hazine-i celile arasında müştereken toplanmakta olan "aklam erba-i malume rüsumundan", (dört gümrük kaleminden) hazineye dahil edilen senevi 246,438 kuruşun frengi hastahanesinin masraflarını karşılamak için San'a ve Taiz belediyelerine terk edilmesi ve San'a da bulunan Gureba Hastahanesi yetersiz geldiği için yeniden bir hastahane inşası elzem ise de şu an için yeniden bir hastahane inşası bir hayli masraflı olacağından şimdilik, geçici bir süreliğine San'a Gureba Hastahanesi'ne 50 yatak kapasiteli bir frengi koğuşu ilave edilmesi daha makbuldur. San'a'da bu şekilde idare edilirken,

---

daha öldürücü bir etkiye sahipti. Macar, **a.g.e.,** s, 20

[1018] **BOA. DH. MUİ.** 2- 2 / 53. (H.17 Cumadelevvel 1327/M. 6 Haziran 1909 tarihiyle Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı)

[1019] **BOA. DH. MUİ.** 2- 2 / 53 (Yemen Vilayeti'ne yazılan R. 28 Mayıs 1325/M. 10 Haziran 1909 tarihli yazı)

[1020] **BOA. DH. MUİ.** 2- 2 / 53 (Yemen Vali ve Kumandanı tarafından R. 28 Mayıs 1325 tarihli arizaya cevab olarak Dahiliye Nezareti'ne yazılan R. 14 Temmuz 1325 tarihli yazı)

Taaz'da ise; San'a'daki Gureba Hastahanesi'nin şimdiki derecesine münasib bir mahlek tedarik edilmeli, aylık 1500 kuruş maaşla dört uzman tabip getirilmeli ve bunlardan birer tanesi San'a ve Taiz'de görevlendirilmeli ve diğer iki tabip ise daima seyyar bir halde bulundurularak, frengi illetine yakalananları hiç vakit kaybetmeden en yakın hastahaneye sevk ederek tedavileriyle ilgilenmelidir. İşte bu sebeple "aklama-ı erba-i rüsum"'dan hazineye aid olan 246 bin 438 kuruşun tamamının belediyelere devredilmesi için Maliye Nezareti'nden Vilayet Defterdarlığı'na emr verilmesi talep edilir.(27 Temmmuz 1909) [1021]

Nisan 1910 senesi itibariyle Luhayye'de bulunan Hudeyde Karantina Tabibi, vebanın yayılmakta olduğu hatta kısa süre içinde 17 hastanın yedisinin vefat ettiği ve Asi kabilesinde başlayıp, oradan Luhayye'ye sirayet ederek tehlikenin boyutlarının genişlediğine dair malumatını Yemen Vilayeti'ne göndermişti.Yemen Vilayeti ile Hudeyde Karantina Tabibinin bu tespitleri üzerine, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi hastalığın özellikle mevsim itibariyle de yayılma ihtimalinin yüksek olduğu şu sıralarda, Yemen'de şu aralık yalnızca bir sıhhiye müfettişinden başka mülkiyeden hiçbir sağlık memurunun bulunmayışının büyük tehlike arz edebileceği için halk sağlığını koruyabilmek için az üç, dört tabipden ibaret geçici bir sağlık heyeti teşkil edilip, Yemen'e gönderilmesi yönünde Dahiliye Nezareti'ne istek de bulunur.(11 Mayıs 1910).[1022]

Sıhhiye reisi 11 Mayıs 1910 tarihli yazısının devamı niteliğinde olan 18 Mayıs 1910 tarihli ikinci yazıda; Yemen'e gönderilmesini talep ettikleri heyetin özellikleri ve ayrıntılarından bahsetmiştir. Gönderilecek olan sağlık heyetinin 4 tabip ile 1 eczacıdan müteşekkil olması gerektiğine karar verilmiştir. Bu dört tabibden birisi sıhhiye müfettişi olarak, diğer üç tabip ile eczacının sıhhiye müfettişi seçilen tabibin başkanlığı altında bulundurulması ve sıhhiye müfettişine 4000, üç tabibin her birine 2500, eczacıya ise 1500 kuruş maaş verilmesi ve bu maaşlarla beraber sağlık heyetinin Vilayet dahilinde gezecekleri mahaller için düzenli şekilde harcırahlarının da mutlaka emval-i umumiyeden karşılanmasına karar verilir. Ayrıca Sıhhiye Müfettişliği'ne Yemen Vilayeti Sıhhiye Müfettişi Doktor Memduh Bey'in tayin edilmesi uygun bulunur. Diğer üç tabip ve eczacının da ilgili nezaretlerden alınacak cevabın ardından, mümkün mertebe Yemen ahvaline vakıf ve ahaliyle uyum sağlayabilecek nitelikte ahlaklı, Müslüman tabipler arasından seçilmeleri daha uygun olacaktır. Yine tabiplerin hastalıkların tedavisi için en sık kullandıkları ve aciliyeti olan birtakım temel sağlık techizatları ile 100 liralık ilaç Hükümet tarafından satın alınarak Yemen'e gidecek

[1021] **BOA. DH. MUİ.** 2- 2 / 53 (Yemen Vali ve Kumandanı tarafından R. 28 Mayıs 1325 tarihli arizaya cevab olarak Dahiliye Nezareti'ne yazılan R. 14 Temmuz 1325 tarihli yazı)

[1022] **BOA., DH. MUİ**.100- 2 / 6 (Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i umumiye Reisi tarafından R. 28 Nisan 1326/1 M. 11 Mayıs 1910 tarihiyle Dahiliye'ye gönderilen yazı.)

heyete teslim edilmelidir.[1023]

Yemen Valisi Mehmet Ali Bey 30 Mayıs 1910 tarihinde San'a'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında, veba salgınına karşı kurulması tasarlanan kordonlar için gerekli olup askeriyeden alınması kararlaştırılmış çadırların tutarı olan 12.500 kuruşun havale ettirilmesini istemekteydi.[1024]

Vebaya karşı vaz edilmesi mevzu bahs edilen kordonlar için ordudan çadır gönderilmesi yönündeki Yemen Vilayeti'nin talebi Dahiliye Nezareti'nin 4 Haziran 1910 tarihli tezkeresi ile Harbiye'ye iletilmişse de Harbiye Nazırı şu sıralar önceliklerinin askeri birliklerin eksik olan çadırlarının ikmali olduğunu beyan ederek, Vilayetin kordon teşekkülü için istediği çadırların gönderilmesini kabul etmemiştir.[1025] Bunun yanında Yemen kıtasına gönderilmesi lüzumlu olduğu beyan edilen sıhhiye heyetinin aylık maaşı 13.000 kuruştan ibaret olup, bu meblağın denkleştirilmesi için nezaret muvazenesinde madde-i mahsusi bulunmamasına ve zaten şu an hastalığın devam edip etmediği de meçhul olduğundan buradan bir sıhhiye heyetinin gönderilmesi kesin bulunmamış ise de heyetin mutlaka gönderilmesi gerekli ise, bu heyete verilecek aylık 13.000 kuruş ile ecza malzemesi tutarı olan 10.000 kuruşun Maliye Muvazenesinde belirtilen "masarif-i atiyye melhuzatı" tertibinden karşılanacağına dair Maliye Nezareti'yle görüşülüp kabul edildikten sonra sağlık heyetinin gönderilmesi daha uygun bulunmuştur. (7 Haziran 1910).[1026]

Bu arada Hudeyde ile Kanfide arasındaki salgınlar için yerleştirilmiş olan muayene-i tıbbiye dahi hastalığın ortadan kalkmasından dolayı Sıhhiye Meclisi'nce lagv edilmiş olup mesele Yemen Vilayeti'ne 14 Haziran 1910 senesinde tebliğ edilir.[1027]

Hudeyde'de salgın vakaları sona erdiği düşünülmüşse de 1911 senesi itibariyle Hudeyde'den yeniden hastalık haberleri gelmeye başlamıştı. San'a ve Asir'i muhasara eden eşkıya arasında kolera vukuatı şiddetle yayılarak birçok telefata sebep olmaya devam ediyordu. Gelen haberlerde halkı heyecanlandırmamak amacıyla askerin sağlık durumun gayet iyi olduğu ve sıhhiyeye son derece itina edillmekte olduğu yazıyorsa da, her türlü ihtimale karşı heyet-i sıhhiye ile tıbbi araç gereçlerin gönderilmesi isteniyordu.[1028] Hastalık haberleri ve ahali arasında hastalığın dehşet saçması hatta ahaliden illete yakalananların sayısının 40'ı geçmesi asker sağlığını ciddi anlamda tehdit ettiği gibi asayiş ve sükunu temin

---

[1023] **BOA., DH. MUİ**.100- 2 / 6 (28 Nisan 1326 tarihli tezkereye zeyl olarak, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye -i Umumiye Reisi Besim Bey imzasıyla 5 Mayıs 1326 tarihiyle Dahiliye Nezaretine gönderilmiş olan yazı)

[1024] **BOA., DH. MUİ**.100- 2 / 6 (San'a'dan Vali Mehmet Ali Bey imzalı çıkan R:17 Mayıs 1326/M: 30 Mayıs 1910 tarihli telgrafname)

[1025] **BOA., DH. MUİ**.100- 2 / 6

[1026] **BOA., DH. MUİ**.100- 2 / 6 (R: 25 Mayıs 1326 /M: 7 Haziran 1910 tarihli yazı)

[1027] **BOA. DH. MUİ**. 104-2/ 4 (Sıhhiye Nazırı tarafından Dahiliye Nezareti'ne R:28 Haziran 1326 /M:11 Temmuz 1910 tarihiyle yazılmıştır)

[1028] T**anin,** 31 Kanunisani 1911 (18 kanunisani 1326), s. 1; **Tanin,** 5 Şubat 1911 (23 Kanunisani 1326), s. 1

için halk arasında gezen müfrezelere rağmen ahalinin heyecanını bir kat daha arttırmaktaydı.[1029] Bunun önüne geçmek amaçlı olsa gerek; Hudeyde Mutasarrıflığı 9 Şubat 1911 tarihli telgrafında, Hudeyde'de on yedi günden beri ahali ve askerden; Bacel'de de on dört gündür ahali ve askerden; Menahe'de 11 gündür askerden; Iyal'de ise on gündür hem ahali hem asker arasında tekrar illete yakalanan bulunmadığından bahsediyordu. Mutasarrıflık sadece Zeydiye'de hastalığın devam etttiğini fakat burada da hafif şiddetli olduğunun bilgisini ulaştırıyordu.[1030]

Haberin ardından bir gün sonra ise iddiaların tam aksine Yemen'de kolera vakasına rastlanıldığı ve şiddetini arttrdığı tarzında gazetelerde bitakım yazılar yayınlanmaktaydı. Oysaki halk arasında paniğin artmasını tetikleyen bu durum karşısında Harbiye Nezareti bir tekzip yazısı yayınlamak zorunda kalmış ve Tanin gazetesinin 10 Şubat 1911 tarihli sayısında çıkan yazıda; üç hafta önce Bacel'de görülen kolera Hudeyde ve Zeydiye'ye sirayet etmişse de bu konuda alınan sıhhi tedbirler kapsamında Hudeyde'de bulunan 800 kadar askerin Kamaran Tahaffuzhanesi'ne nakl edildikleri ve yedi günden beri Hudeyde'de hiçbir hastaya rastlanmadığı, üç gündür de yalnızca Zeydiye'de bir adet hasta olduğunun resmi beyanatlardan öğrenildiğinden söz edilmiştir.[1031]

Bu sırada eşkıya arasında kolera illetinin şiddetle devam etmesi nedeniyle bunun askere sirayetinden endişe edilmekteydi. Bu sebeple Kal'a-i Sultaniye Hastahanesi Tabib Naibi Kaymakam Galip Bey dahi Yemen 2. müretteb fırkasına memur edilmiştir.[1032] Böylece neredeyse bir aydan fazla süredir görülmeyen kolera tekrar baş göstermiş hatta askeri hastahaneye 28 adet koleralı hasta gelmiştir. Bunun üzerine hastahane kordon altına alınmış, sıkı tedbirler uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca hastalık def olur olmaz hastahanenin yakılması dahi yetkililerce düşünülmekteydi.[1033]

Her ne kadar verilen malumatlar arasında bir tutarsızlık var gibi görünüyorsa da meselenin özünde, ortaya çıkan hastalık vakalarının Vilayet dahilinde kısım kısım kendini belli etmesi yatmaktaydı. Hal böyle olunca Vilayetin herhangi bir kazasında salgın devam ederken, bir başka kazada hastalığın seyrinin yavaşlamış olduğu söz konusu olabilmekteydi. Nitekim Hudeyde Kumandanlığı'ndan Yemen Kuvvayı Umum Kumandanı İzzet Paşa'ya ulaşan 27 Nisan 1911 tarihli telgrafta; 6 günden beri kolera vukuatı olmadığı, Haşum ile Hacce'de dahi vukuat ve telefat kalmadığı ve salgın hastalıklara rağmen bu defaki telefatın daha az olduğundan bahsediliyordu.[1034] Yine Hudeyde Kumandanlığı bu kez 1 Mayıs 1911

[1029] **Tanin,** 8 Şubat 1911 (26 Kanunisani 1326), s. 1
[1030] *"Kolera",* **Tanin,** 12 Şubat 1911 (30 Kanunisani 1326), s.2
[1031] **Tanin**, 10 Şubat 1911 (28 Kanunisani 1326), s. 1
[1032] **Tanin** 20 Şubat 1911 (7 Şubat 1326), s. 1; **Tanin**, 22 Şubat 1911 (9 Şubat 1326), s. 1
[1033] T**anin,** 30 Mart 1911. (17 Mart 1327), s. 1
[1034] *"Yemen'de"*, **Tanin,** 5 Mayıs 1911 (22 Nisan 1327), s. 2

tarihli telgrafında; sekiz gündür Hudeyde, Cibane, Bacel, Zeydiye ve Huşum mevkilerinde koleralı hastaya rastlanmadığı ifadelerine yer vererek Yemen'de koleranın kalmadığını belirtmeye çalışıyordu.[1035]

4.2 Islahat Önerileri ve Raporları

Türk devlet geleneği içinde sıklıkla rastladığımız sultanlara nasihatname ya da siyasetname gönderme geleneği Osmanlı Devleti'nin en buhranlı dönemlerinde de artarak devam etmiştir. İçinde bulunduğu sıkıntılardan devleti kurtarabilecek siyasi, askeri, idari ve mali olmak üzere daha birçok alanda çözüm önerilerinin yer aldığı ıslahat layihalarına ya da raporlarına rastlamaktayız. İmparatorluğun en sorunlu ve karmaşık bir vilayeti olan Yemen'de de Osmanlı birliklerinin her türlü direnişine rağmen uzun yıllar isyanların devam etmesi Yemen meselesinin çözümünde kalıcı birtakım önerilere ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Bu amaçla Yemen meselesini yakından takip ederek bir şekilde Yemen'e dair gözlem ve tespitlerde bulunma imkanını elde etmiş olan mühim şahsiyetler isyanların önüne geçebilmek amacıyla yapılması gerekenlere dair bir çeşit ıslahat layihası olarak kabul edebileceğimiz layiha ve rapor tarzında hazırladıkları yazılarını Padişah'a iletmişlerdir. Birçok layiha arasından burada yalnızca tespit edebildiğimiz birkaç tanesine yer vermeyi uygun bulduk.

4.2.1 Edward Glayser'ın Yemen Meselesine Dair Görüşleri

Burada bizzat Edward Glayser[1036] imzalı 10 Mayıs 1902, 4 Şubat 1907 ve 4 Mayıs 1907 tarihli üç adet belgeyi tüm ayrıntılarıyla incelemeye çalışarak meselenin Batı gözüyle nasıl algılandığına ışık tutmuş olacağız.

Edward Glayser 10 Mayıs 1902 tarihiyle Münih'den gönderdiği yazısının başında; müstakil bir İslam devleti bırakılmamasına dair inanışların Avrupalılar nazarında günden güne arttığı bir ortamda, tam tersine kendisinin Devlet-i Aliyye'nin Avrupa'daki en kuvvetli taraftarı olduğunu, Devlet-i Osmaniye'nin düşmanlarıyla ortak hareket etmeyerek, din-i mübin-i islam'ın zerre kadar zarara uğramasını arzu etmeyerek, Devlete hizmet etmeyi kendisine bir vazife-i maneviye addetmiş olmasından bahsederek; bir bakıma Osmanlı Hükümeti'ne dost görüntüsü vermeye çalışıyordu. Yine ahvaline layıkıyla vakıf olamadığı diğer vilayetlerden bahs etmeyerek onun yerine her tarafını tamamıyla bildiği ve ahalisiyle de gayet dostane

---

[1035] **Tanin,** 11 Mayıs 1911 (28 Nisan 1327), s. 2

[1036] XIX. Yüzyıl boyunca Almanlar başta olmak üzere İngiliz ve Fransız oryantalistlerden bazıları Yemen'de incelemelerde bulunmuşlardır. Edward Glaser'da bu kapsamda Yemen'e gönderilen oryantalistlerden yalnızca bir tanesidir. Glaser birkaç defa Yemen içlerine kadar sokularak Me'rib harabesinde araştırmalarda bulunmuştur. Glaser bu seyehatlerinde binden fazla kitabe keşfetmiştir. Bunlardan bazıları Yemen tarihine, Me'rib Seddi'nin inşa ve tamirine dair önemli bilgiler ihtiva ediyordu. Bunlara ilaveten Yemen'de Mesned yazısı denilen bir yazı ile yazılmış olan Himyeri kitabelerinden yaklaşık 2032 tanesi keşfedilmiş olup, bu kitabelerin 1032 parçası Edward Glaser tarafından keşfedilmiştir. Günaltay, **a.g.e,** s. 113-114

münasebatta bulunduğunu iddia ettiği Yemen Vilayeti'ne ilişkin görüşlerini beyan edeceğinden söz etmekteydi.[1037]

Bu kapsam da ilk olarak İngiliz memurlarının Arabistan'daki emellerinden, birtakım hilelerle urbanı ve meşayihi nasıl celb eylemekte bulunduklarından bahs ederek işe başlıyordu. Glayser, İngiltere'nin 1887 tarihinden itibaren hukuk-ı himayesinin Arabistan Yarımadası'nın bütün güney sahillerini içine almış olmasına ve onu takiben de Yemen Vilayeti'nin doğu tarafında bulunan nahiyeler ile kuzeydeki memleketlerden, güneydeki Ka'tabe'ye kadar münasebat tesis eylemiş olmalarına rağmen, Osmanlı memurlarının ise Ka'tabe nahiyesini asla nezaret altında bulundurmadıklarından ve San'a'nın doğu tarafından herhangi bir tehlikenin zuhur edeceğine ihtimal vermediklerinden söz ediyordu. Halbuki Glayser nazarında en büyük tehlike bu yöndeydi. Çünkü Vilayetin doğu tarafı bütünüyle açık ve geniş bir alan olduğundan Bahr-i Ahmer sahilinden olduğu kadar bu yönden dahi kaçak eşya idhal edilmekteydi. Hatta bizzat Vilayetin idaresi altındaki nahiyelerde görülen ihtilaller dahi Yemen'in doğu yönünde ikamet etmekte olan fesad memurları tarafından düzenlenmiştir. Bu nedenle Glayser kabilelerin cümlesinde hatta bilfiil Osmanlı idaresi altında bulunan havalideki aşiretlerin elinde bile oldukça mükemmel silahların bulunmasını ecnebilerin teşebbüslerinin neticesi olarak kabul etmekteydi. Buna göre, Araplar bugün ecnebilerden başka kimseyi dinlemez olduklarından ecnebilerin Araplar üzerindeki siyasi girişimlerine yine bir ecnebi vasıtasıyla son verilebilirdi. İşte bundan dolayıdır ki, Avrupalılarca Devlet-i Aliyye'ye hizmet edenlere fena bir gözle bakıldığını bilmesine rağmen, Avrupa basınında hakkında çıkacak her türlü hakaret ve iftiraya maruz kalmayı dahi göze alarak bir ecnebi olarak Devlet-i Aliyye'ye hizmet etmek istediğini dile getiriyordu.[1038]

Glayser tüm Avrupa'nın husumetini toplayacağını bile bile bu işe girişirken, maşrık urbanının ezelden beri kendisine olan muhabbet ve güvenleri vasıtasıyla Devlet-i Aliyye'ye hizmet edebileceğini ümid ediyordu. Ayrıca ecnebi fesad memurlarının takip ettikleri hareket güzergahlarını iyi bildiğini ve hatta kısmen memurları bizzat tanıdığı için eğer Cenab-ı Hak yardım ederse tek başına tüm ecnebi memurlarının teşebbüslerine mani olabilecek nüfuzu olduğunu iddia ediyordu. Hatta Glayser'in Müşir Ahmet Feyzi Paşa ile halefi olan bazı valiler zamanında bilhassa üç kabile üzerinde (kabilelerin isimlerini vermiyor) nüfuz sahibi olduğunu hatta bu kabilelerden birisinin Yemen valilerinden biri tarafından gördüğü muameleden hoşnutsuz olması üzerine Asakir-i Şahane ile muharebeye hazırlanarak, Yemen'de o zamana kadar görülmemiş bir kıyam vücuda getireceği esnada kendisi San'a'da bulunduğundan

---

[1037] **BOA. Y. A. HUS** 431 / 12 (Hariciye Nezareti'ne 10 Mayıs 1902 tarihli ve Edward Glasser imzasıyla Münih'ten irsal olunan tahriratın tercümesidir.)

[1038] **BOA. Y. A. HUS** 431 / 12 (Hariciye Nezareti'ne 10 Mayıs 1902 tarihli ve Edward Glasser imzasıyla Münih'ten irsal olunan tahriratın tercümesidir.)

şeyhleri teskin, valiyi de kabilelere karşı olan tavır ve muamelesini değiştirmeye ikna ettiğini böylece iki taraf arasında eskisinden daha kuvvetli bir dostluk husule getirmeye muvaffak olduğunu iddia ediyordu. Bu örnekten yola çıkan Glayser, kendisine İmam namını veren şahıs ya da hiç olmazsa bunun maiyyetindeki kabilelerden bazıları üzerinde de benzer tesiri yaratabileceğini ümid ediyordu.[1039]

Glayser iddia ettiği bu işlerin kolay olmadığını da kabul ediyordu. Zira ecnebiler şimdiye kadar Hükümet-i Seniyye'ye sadık kalmış olan kabileleri bile isyana teşvik için ellerinden geleni sarf etmekten geri durmamaktaydılar. Buna rağmen Glayser Arabistan ahalisi arasında *"Fakih Hüseyin"* namıyla tanınan kendisinin bu kabilelerin fikirlerini etkilemeyi başarabileceğinden şüphe duymuyordu.[1040]

Tüm bu iddialar yanında Glayser, Osmanlı Hükümeti içerisinde şimdiye kadar Yemen işiyle alakadar olmuş bulunan diğer mühim şahsiyetlerin tepkisini çekmemek amaçlı olsa gerek, bir taraftan kendisinin Yemen meselesini çözümlemeye yetkin olduğunu iddia etmekle birlikte, diğer taraftan da şu ana kadar Yemen'e sevk edilmiş veya edilmekte olan diğer heyet üyelerinin ve hususiyetlede bir heyet-i diniyye'nin sevkinin faydasız olduğunu söylemek gibi bir maksadının olmadığını, aksine bu mahiyetteki heyetlerin pek çok faydası dokunabileceğini de belirtmek zorunluluğunu hissetmiştir. Glayser her meselenin iki boyutlu olması nedeniyle Yemen isyanlarınında siyasi olduğu kadar dini boyutununda olduğunu ve bir gayrimüslim olarak kendisinin işin dini yönü ile meşgul olmayarak, siyasi yönüyle ilgilendiğini söylemekle birlikte, Osmanlı Hükümeti'nce kendisine görünüşte politika ile bağlantılı olmadığı izlenimi verecek bir memuriyet verilmesini talep ediyordu. Glayser bunun için gerekli çareyi düşünmüş ve Hükümet-i Seniyye'ce Yemen Vilayeti'nde "Asar-ı Atika Taharriyatı Müdürlüğü" (Eski Eserler Araştırma Müdürlüğü) gibi icabında kabileler, meşayih ve eşrafla münasebetde bulunmaya vesile olabilecek bir hizmete tayin edilmesini öneriyordu. Bu sayede gerek kabileler, gerek Avrupa'da gerekse de Aden'deki İngilizler arasında sadece ilmi araştırmalar amacıyla Yemen'de bulunduğu yönünde izlenim uyandırarak, Yemen'deki ikametiyle ilgili endişeye yer vermeyerek, ilmi araştırmalar haricinde amacının olmadığını göstermek istemekteydi. Ayrıca Osmanlı Hükümetince "Taharriyat-ı Fenniye" amaçlı görevlendirildiğinde, kendisinin bizzat San'a'da ya da Hudeyde ile San'a arasındaki yol açık değilse Ebha veya vilayet dahilindeki herhangi bir şehirde ikamet ettirilmesini teklif ediyordu. Glayser bu işin son derece gizli tutulmasını ve eğer Hükümetce teklifleri kabul edilirse, mektup veya telgrafla değil kendisini şahsen tanıyan bir zabit veya memur aracılığıyla

[1039] **BOA. Y. A. HUS** 431 / 12 (Hariciye Nezareti'ne 10 Mayıs 1902 tarihli ve Edward Glasser imzasıyla Münih'ten irsal olunan tahriratın tercümesidir.)

[1040] **BOA. Y. A. HUS** 431 / 12 (Hariciye Nezareti'ne 10 Mayıs 1902 tarihli ve Edward Glasser imzasıyla Münih'ten irsal olunan tahriratın tercümesidir.)

Dersaadet'e çağrılmasını istiyordu. Çünkü ancak bu sayede arizasının doğru yere ulaştığını ve aldığı cevabın resmen Hükümet-i Seniyye tarafından gönderildiğine inanmış olacaktı.[1041]

Glayser her şeyi en ince ayrıntısıyla düşünmüştür ki, kendini Münih'e almaya gidecek kişilerin isimlerini dahi önermişti. Buna göre daha evvel Yemen'de bulunup kendisini tanıyan birçok zabıtan ve memurdan olan ve bugün Dersaadet'de bulunan Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi ve müdür muavini Halil Bey'in bu iş için tercih edilme nedeni kendini yakından tanıyan isimler olmalarının dışında, bulundukları makamların ehemmiyetinden kaynaklanıyordu. Çünkü iş görünürde asar-ı atika'ya ilişkin bir memuriyet gibi gösterileceğinden öncelikle bu şahısların meselenin hakikatinden haberdar olmaları gerekiyordu. Zira, asar-ı atika taharrisi amacıyla Dersaadet'e gelen birçok Avrupalı bilimadamı evvela bu şahıslarla muhatap oldukları için gelen bu Avrupalıların kendisine verilecek memuriyete talep olarak işi müşkilata uğratmaları ihtimali vardı. Ancak bu şekilde Hamdi ve Halil Bey'ler meseleden yeteri kadar haberdar olurlarsa bu gibi yeni gelecek olan Avrupalı araştırmacıları münasip bir şekilde taleplerinden vazgeçirebilirlerdi.[1042]

Glayser tüm bu tekliflerinin Osmanlılar tarafından kabul edildiği andan itibaren, Münih'deki işlerini sonuca ulaştırıp, Dersaadet'e gelmeye hazır olduğunu bildiriyordu. Eğer arzu edilir ise Hükümet kendisiyle iki, üç seneliğine bir mukavele imzalamalı ve icabında daha sonra bu mukavelenin yenilenip, süresi uzatılmalıydı. Yine Glaser; Yemen meselesiyle ilgili çalışmalarında kendisine yardımcı olacak bazı memurlar istihdam edeceğinden onlar için de ayrıca maaş verilmesini hatta bazı meşayihe para veya hediye verilmesinin gerekliliğinden söz ediyordu.[1043]

Glayser yazısında; kendisinin hiçbir Avrupalı devlet için çalışmadığını hatta bizzat mensubu olduğu Avusturya Devleti ile dahi bir bağlantısının bulunmadığını, üstelik birçok senedir Avusturya haricinde yaşamış olduğu için Avusturya Hükümeti'nin politikasından bile haberdar olmadığını iddia ediyordu.

Glayser gönderdiği tahriratda; Yemen konusunun dışına çıkarak Siyonistlere ilişkin iddialarda da bulunuyordu. Buna göre Siyonizm taraftarları ile bir münasebatı olmadığını, bunların maksadlarından habersiz olduğunu iddia ediyordu.(Ancak bir taraftan Siyonistlerin programlarından habersiz olduğunu iddia ederken, diğer taraftan bu kişilerle farklı fikirlerde

---

[1041] **BOA. Y. A. HUS** 431 / 12 (Hariciye Nezareti'ne 10 Mayıs 1902 tarihli ve Edward Glasser imzasıyla Münih'ten irsal olunan tahriratın tercümesidir.)

[1042] **BOA. Y. A. HUS** 431 / 12 (Hariciye Nezareti'ne 10 Mayıs 1902 tarihli ve Edward Glasser imzasıyla Münih'ten irsal olunan tahriratın tercümesidir.)

[1043] **İ**ncelediğimiz belgede bu maaşın miktarının ne kadar olduğu ve ne şekilde tahsis edileceğine dair herhangi bir ifade bulunmamaktaydı. Sadece yapılacak olan bu masrafın boşa gitmeyip ileride askeri harcamalardan yüz hatta bin misli tasarruf edilmesini sağlayacağını iddia etmekteydi.

olduğunu iddia ederek, bilmediği fikirlerle nasıl ters düşebildiği sorusunu akla getirerek, aslında kendi içinde de çelişkili ifadelere yer veriyordu.) Glayser Siyonistlerden farklı olarak Filistin topraklarında değil, Yemen'in bir kısmında Osmanlı idaresi altında bir "Müsta'mer-i Museviye"(Musevi sömürgesi) te'sisini alenen Osmanlı Hükümeti'ne teklif etmiştir. Çünkü özellikle siyaseten Hükümet-i Seniyye için faydalı olacağını düşündüğü bu yöntemle Osmanlı idaresi hem masraflarının bir kısmından kurtulmuş olacak hem de Hicaz'ı dahi muhafaza altına almış olacaktı. Zira bugün Avrupalılar'ın tahrikatları neticesinde meydana gelen Yemen ihtilalleri Hicaz Vilayeti'nin geleceğini de tehdit etmekteydi. Eğer Filistin Kıtası bir nevi muhtariyet kazanacak olursa, Hicaz üzerindeki tehlike daha da artar ve Hicaz Kıtası Osmanlı idaresinden adeta ayrılmış olurdu. Her ne kadar Glayser bu öneriyi ortaya atmış ise de, birtakım ileri gelen Museviler'in ne Filistin'de ne de Arap Yarımadası'nın başka bir noktasında bir Musevi müstemlekesi teşkiline sıcak bakmamaları nedeniyle bir süre sonra bu fikirden feragat etmiştir. Aslına bakılırsa feragat etmiş gibi görünmüştür, çünkü Glaser'e göre, Yemen'in muhafazası kaybedilirse Hükümet-i Seniyye ya doğrudan doğruya ya da bizzat kendisi vasıtasıyla yüz milyonlarca Frank sermayeye sahip büyük Musevi İsti'mar Cemaatleriyle (Yahudi Müstemleke Cemiyetleri) veya Siyonist Fırkasıyla müzakereye geçmeliydi. Böyle bir durumda Glayser bu Siyonist Fırkası'nın mutlaka Filistin'de müstemleke te'sisi hususunda ısrar ve irade edeceğini zannetmemekteydi. Filistin ve Siyonizm meselesine çok fazla değinmeden tekrar Yemen ve Hicaz'da Osmanlı hakimiyeti meselesine dönmüş ve Yemen'le ilgili tespitlerine devam ederek, uzun müddetden beri kendisine birtakım kayıtların suretlerini göndermekle görevli olduğu tahmin edilen "El- Hac- Ahmed Sa'dü-l mefhum/ mahkum"meselesiyle ilgili olarak; Glayser, Vali Ahmet Feyzi Paşa döneminde sevilmeyen ve şüpheli bir isim olarak görülen bu kişinin bir süredir kendisiyle de münasebeti olmadığı için muamelelerinden habersiz olduğunu iddia ederek,[1044] kendisinin Osmanlı Devleti'nden habersiz bir iş yapmadığını göstererek, temiz olduğunu belirtmeye çalışıyordu.

El- Hac- Ahmed, Vali Ahmet Feyzi Paşa tarafından 1898 senesindeki Yemen isyanının fitilini ateşleyen isim olarak görülmüş hatta Glayser'in bu şahısla iletişimde bulunduğu ve buna yazmış olduğu bazı Arapça mektuplar incelemeye alınmış ve el- hac iki ay hapse attırılmıştı. Oysaki bu vak'a ile ilgili olarak Glayser; kendisisinin bu esnada hastalığı nedeniyle Münih Hastahanesi'nde bulunduğunu ve ne kendisinin ne de vekili olan el-hac'ın Yemen'deki isyanlar ile bir bağlantısı olmadığını, işin asıl sorumlularının Aden'de veya Maşrık'da bulunan birtakım ecnebiler olduğunu ve bu ecnebilerin Vali Paşa'yı yanlış yönlendirdiklerini hatta birtakım Avrupalı'lar'ın kendisi Yemen'den ayrıldıktan sonra dahi

[1044] **BOA. Y. A. HUS** 431 / 12 (Hariciye Nezareti'ne 10 Mayıs 1902 tarihli ve Edward Glasser imzasıyla Münih'ten irsal olunan tahriratın tercümesidir.)

kabileler arasında namını ve ismini kullanmaya devam ettiklerini iddia etmekteydi.[1045]

Yine Glayser'ın iddialarına göre; Viyana ahalisi arasında birtakımları vardır ki bunlar Aden'deki İngiliz memurlarının yardımıyla Arabistan'ın güney taraflarını ve Devlet-i Aliyye'nin nüfuzu dahilindeki havaliyi keşfetme arzusundaydılar. Bunlar İngilizlerin amaçlarına hizmet etmekteydiler. Hatta 1898 tarihinde Viyana Fünun Akademyası (Viyana İlimler Akademisi)[1046] heyet-i keşfiyyesinin seyehati 1898 isyanının zamanına tesadüf etmiş ve diğer bir heyet-i fenniye'nin seyehati de devam eden son Yemen isyanının zamanına denk getirilmiştir. Bu heyet de 1902 senesi kanunevvel ve kanunusani'sinde Maşrık'ı gezmek niyetinde bulunmuşsada bilinmeyen nedenlerle keşif sahası olarak Hazr Mevt'in doğusundaki mevki seçilmiştir. Heyet-fenniye Arabistan'a ancak nisan ayı itibariyle dahil olabilmiştir.[1047]

Glayser, bahsetmiş olduğu Viyana Heyet-i Fenniye'siyle kendisinin hiçbir münasebetinin olmayıp bunların zaten yirmi seneden beri kendisiyle rekabet ve düşmanlık içinde bulunduklarını iddia ediyordu. Yine meselenin esası ne kadar saklanmak istenirse istensin bir bakıma sömürge politikasından başka bir şey olmayan ve bir veya birkaç Avrupalı devlet tarafından Devlet-i Aliyye'nin Filistin ve civarındaki toprakları üzerinde himaye ilan etmeyi amaçlayan muhtemel Siyonizm politikasını da tasvip etmediğini dile getiriyordu.[1048]

Glayser yazısını ufak bir eleştiride bulunarak tamamlamaktaydı. Buna göre bir sene evvel Berlin Sefiri'nin Paşa Hazretlerine aktardığı teklifler Paşa tarafından Dersaadet'e tebliğ edilmeye lüzum görülmemiştir. Oysaki o gün için beyanları dikkate alınmış olsaydı, bugünkü Yemen faciası engellenmiş olabilirdi. Zira iş bir, iki sene içinde evvelkine nazaran ciddi suretde daha müşkil bir şekle bürünmüştür.

Glaser 4 Şubat 1907'de Dersaadet'e gönderdiği başka bir tahriratında;[1049] Yemen ile ilgili olarak görüşlerini Yemen Vilayeti'nin sınırlarına ilişkin konular, şimendifer meselesi ve ecnebi nüfuzu olmak üzere başlıklar altında açıklamıştır. Glayser Yemen Vilayeti'ni;[1050] bir tarafı Bahri Ahmer, kuzeyden Hicaz kıtası, doğu tarafı Dehna Çölü ve güneyden de İngiliz arazisi veya İngiltere sahayesinde bulunan arazi ile sınırlı bir kıta olarak tanımlamakla işe başlamıştır. Bu kıtanın Bahr-i Ahmer sahili her zaman kafi derecede tarassud ve gözlem altında bulunduruluyorsada kaçakçılık ve hususiyetle de silah kaçakçılığı sahil boyunca ve bilhassa Luhayye'nin kuzeyinde bulunan Midi Limanından yürütülüyordu. Bu nedenle kafi miktarda

---

[1045] **BOA. Y. A. HUS** 431 / 12 (Hariciye Nezareti'ne 10 Mayıs 1902 tarihli ve Edward Glasser imzasıyla Münih'ten irsal olunan tahriratın tercümesidir.)

[1046] Bu heyet evvelce Maşrık'ı geçmeyi planlamış ancak daha sonra bu fikirden feragata mecbur kalmıştır.

[1047] **BOA. Y. A. HUS** 431 / 12 (Hariciye Nezareti'ne 10 Mayıs 1902 tarihli ve Edward Glasser imzasıyla Münih'ten irsal olunan tahriratın tercümesidir.)

[1048] **BOA. Y. A. HUS** 431 / 12 (Hariciye Nezareti'ne 10 Mayıs 1902 tarihli ve Edward Glasser imzasıyla Münih'ten irsal olunan tahriratın tercümesidir.)

[1049] **BOA. Y.EE.** 7 / 20 (Edward Glaser tarafından 4 Şubat 1907 tarihiyle Dersaadet'e gönderilen yazı)

[1050] Yemen'den kasıt asıl Yemen kıtası ve Asir sancağıdır.

silah yüklü sefineler vasıtasıyla ve sahil boyunca askeri bir alan silsilesi tesis edilerek mevcut sahil hattı üzerinde koruma tedbirleri arttırılmalıydı. Glayser Vilayetin kuzey yönünde de gereken özenin gösterilmemiş olduğunu iddia etmekteydi. Buna göre; Kuzey yönünde bir gümrük kordonu tesis edilmesine ihtiyaç olduğu görülüyor iken hatta Bab-ül Mendep'ten itibaren Ka'tabe'ye kadar birtakım gümrük istasyonları tesis edilmiş ve güney yönünden yürütülen kaçakçılığın engellenmesi için silsile-i sevahilin Ka'tabe'den ileriye taa çöl kenarına kadar uzatılmasından başka bir çare olmadığı bilinmesine rağmen bu tedbirlerin hayata geçirilmesi geciktirilmiştir. Vilayetin bütün doğu tarafında uygulanması beklenen tarassud ve nezaret hususunda da gevşeklik gösterilmiş, buralarda herhangi bir askeri mevki veya gümrük istasyonu mevcut olmaması nedeniyle, kaçakçılar Hükümet memurlarının gözüne ilişmeksizin Vilayet sınırları içinde müşkilata uğramadan serbestce dolaşabiliyorlardı. Hükümet yetkilileri nazarında çöl olarak bakılan bu mevkiler, hakikatde Yemen'in bir kapısı niteliğinde olduğu için buradaki bir ihmalin telafisi gayet müşkil bir duruma sebebiyet verebilirdi. Glayser, elinde ateşli silahlar bulunan ahali karşısında gümrük kordonlarının uzatılmasından bir fayda beklenemeyeceği yönündeki görüşleri de sağlıklı bulmamaktaydı. Çünkü her ne kadar ahalinin elinde var olan silahların toplattırılması mümkün değilse de, gümrük kordonları vasıtasıyla harb mühimmatının Vilayet'e idhaline mani olunabilirdi. Özellikle Asir ahalisinin iyi barut ve yeni usul tüfeklerde kullanılacak kurşunları üretebilecek bir bilgi ve birikime sahip olmadığı düşünülürse kabilelerin kendi aralarındaki mücadelelerinin devam ettiği bir esnada silah idhalatının durması mühimmat-ı harbiyenin mevcudunda eksilmeye neden olabilecektir.[1051]

Glayser gümrük kordonlarını uzatarak, İmam Yahya'nın mühimmat tedarikinden mahrum bırakılmasını doğrudan doğruya İmam ile uğraşmaktan daha mühim bulmaktaydı. Hatta Vilayetin her tarafında tam anlamıyla güvenlik seddi oluşturuluncaya değin, şüphesini tahrik etmemek için İmam ile görünürde dostluk teşkil edilmeliydi. Üstelik Glayser'ın tespitlerine göre, kordonun geçirilecek olduğu arazi üzerinde Şafiiler iskan etmekte olduğu için Zeydi olan Şâki-i Yahya'nın Şafiilerle birleşmesi gibi bir korku da söz konusu değildir. Tek müşkilat varsa o da İngilizler tarafından gelebilirdi. Bu da Dersaadet ile İngilizler arasında Londra'da ve Aden'de diplomasi vasıtasıyla halledilebilirdi. Bu durumda Osmanlı Hükümeti kordonun uzatılması için iyi bir vesile bulmalıydı hatta icabında memleketin asayişi ve ticareti faaliyetlerin emniyeti gibi bahanelerle İngilizlerin dahi kendi taraflarındaki mevkilerde kordon boyunca küçük askeri noktalar tesis etmeleri de İngiltere Hükümeti'ne teklif olunmalıdır. Böylece İngilizlerle yapılacak bir ittifaktan sonra işe başlanmalıydı. Ayrıca Glayser yapılacak olan kordonun Becan'dan Harib'den yahud Ma'reb'den ileriye yani El-

[1051] **BOA. Y.EE.** 7 / 20 (Edward Glaser tarafından 4 Şubat 1907 tarihiyle Dersaadet'e gönderilen yazı)

İyadim veyahud Safer tuzlalarına kadar uzatılmasını gerekli bulmaktaydı. Bunlardan El-İyadim tuzlaları; Becan ile Harib mevkilerinin doğusunda ve çölde, halbuki Safer tuzlaları Ma'reb'den doğu yönüne doğru üç günlük mesafede ve aynı şekilde bu da çöl içinde bulunuyordu. Bu belirtilen tuzlaların işletilmesi konusu İngiltere ile müzakereye oturmak için güzel bir vesile olabilirdi. Ancak bu tuzlalar kadim tarihten bu yana yalnız çölün sakinleri olan bedevilerin değil aynı zamanda Ma'reb Emiri başta olmak üzere bazı emirler ve sultanlarla, ahalinin yerli eşrafı için bir kazanç kaynağıydı. Bu nedenle tuzlaların işletilmesi maddesi öne sürülürken, oldukça ihtiyatlı davranılmalıydı.Glayser, merkeze uzaklığı sebebiyle Osmanlı Devleti için mali bir kıymeti olmasa da askeri ve siyasi açıdan ehemmiyeti büyük olan bu tuzlalar civarında tesis olacak bir askeri mevki sayesinde Hazr-ı Mevt ile Yemen arasındaki mevkilerle buralara ait gelirlerin daha mükemmel bir şekilde teftiş ve nezarette bulundurularak, öteden beri devam ettiği şekilde Yemen Vilayeti'nin bu mıntıkalarından gelebilecek tehlikelere karşı bir engel vücuda getirilmiş olacağını iddia etmekteydi. Ayrıca uzatılması düşünülen gümrük kordonu Ma'reb veya Sa'fer'e kadar ulaştırılmayıpda da biraz daha güneyde yani Hareb/ Harib ve Necat'a veya El-İyadim'e uzatılması kabul olunduğu takdirde dahi Marib kasabası Osmanlı siyaseti açısından önemli olacaktır. Çünkü yaklaşık 600 nüfusu bulunan bu kasaba Yemen kıtasındaki Şafiilerin ikamet ettiği en son mevkiiydi.Zira kuzeybatı yönüne doğru gidildiğinde El-Cevaf denilen mevkiide Zeydiler iskan ediyordu. “Marib” de gayet nüfuzlu Şerif soyundan bir aile zorbalıkla hüküm sürmekteydi. Glayser, bu şerif ailesinin Osmanlılar ile ilişkilerine dair bazı tespitlere yer veriyor ve Emir lahık Şerif Abdurrahman'ın ceddi Emir Şerif Abdurrahman'ın İngilizler tarafından bir ahidname akdi teklifiyle birkaç defa Aden'e davet edilmiş olduğunu oğlu Emir Hüseyin'le gerçekleşen bir müzakereden öğrendiği şekilde aktarıyordu. Ancak bu davete rağmen Şerif Abdurrahman'ın emeli tarafsız ve müstakil kalmak olduğu için Hükümet-i Seniyye ile bir dostluk kurulamamakla beraber, İngilizlerin teşebbüsleri de bir sonuç vermemiştir.[1052] Glayser 1884 senesinde Marib'deki seyahati sırasında kendisine büyük kolaylık sağlayan merhum İzzet Paşa'nın da yardımıyla, Şerif Abdurrahman'ın oğlu ve halefi olan Emir Hüseyin'in Türklerle muhabbet hasıl etmeyi başardıklarını iddia ediyordu. Hatta bunun neticesinde Asakir-i Osmaniye ile Şâki-i Mahûd arasında yaşanan çatışmalarda Şerif Hüseyin'in halefiyle (Emir Abdurrahman 1885 doğumludur.) birlikte Şerif ailesinin tüm 'akıla-yı erkanının da Hükümet-i Seniyye taraftarlığı yapmayı ya da en azından tarafsız kalmayı tercih ettiklerinden bahs ediyordu. Buna rağmen Glayser, Şerif ailesinin ilerleyen senelerdeki hal ve hareketlerinde Türk karşıtı bir tutum var olup olmadığını kesin olarak bilmemekle beraber böyle bir yön kaymasının var olabileceğini de inkar etmiyor ve olabilecek bir tutum

[1052] **BOA. Y.EE.** 7 / 20 (Edward Glaser tarafından 4 Şubat 1907 tarihiyle Dersaadet'e gönderilen yazı)

değişikliğinde Türk yönetiminin etkisinin olduğunu düşünmekteydi. Glayser'ın iddiasına göre; o dönem için çok da parlak bir konumda olmayan Şerif ailesinin bir gün mühim hizmetlerde bulunabileceği fikri San'a'daki Hükümet görevlilerince hiçbir vakit kabul edilmemiştir. Üstelik bu basiretsizlik sadece Şerif ailesi için söz konusu değildi; Necran vadisinde ikamet eden "Yam" şeyhleri ve daha buna benzer şekilde Vilayetin uzak noktalarında bulunan tüm aşiretlere karşı da bir ilgisizlik hakimdi. Bunlara rağmen Glayser ümitsiz değildi ve her ne kadar son senelerde Marib emir ve şerifleri Hükümet-i Seniyye'ye karşı sadakatten vazgeçmiş oldukları yönünde bir izlenim vermekteyseler de başta kendisi olmak üzere hem Şeriflerin itimadını kazanmış hem de coğrafyayı ve ahalinin tavırlarını iyice bilen kişilerin vasıtasıyla şeriflerin tekrar hükümete bağlılıkları sağlanabilirdi.[1053]

Glayser Osmanlı idaresinin Marib mevkiine önem vermesinin gerekliliği üzerinde ısrarla dururken; İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden çok daha önce bu mıntıka ile ilgilenmiş olduğuna da dikkat çekmekteydi. 1889-1890 senesine doğru Marib Emiri Hüseyin, 1887 tarihinden beri İngiliz himayesinde bulunan Hazr-ı Mevt'e davet edilmiştir. Bu davetin asıl sebebi Kubet ailesi ile Marib Emirinin ailesi arasında eskiden beri mevcud olan kan davasını çözümleyebilmek düşüncesidir. Davetde El- Kubet; Şerif'e her ay bir miktar akçe ödemeyi teklif etmiştir. Ancak böyle bir uygulamada muhtemel olan maksad birtakım siyasi emellerle Marib emiriyle dostluk tesis etmek ve sonuçta Marib ile Aden arasında bir rabıta vücuda getirmektir. Bu mesele o sırada Sadrazam bulunan Cevad Paşa'ya iletilmişsede herhangi bir teşebbüsde bulunulmamıştı. Emir Hüseyin'de zaten görünürde de olsa Osmanlılara karşı sadakat gösterdiği için herhangi bir sonuç alınamamıştı. Ancak emellerinden vazgeçmeyen İngilizler Emir Hüseyin'in halefi Marib emiri Abdurrahman'ı da kendilerine bağlamak için uğraşmışlardır. Çünkü İngiliz himayesi Marib'e kadar uzandığında İngiltere Yemen'e daha yaklaşmış olacak ve (Tevaha?) Vilayeti Babü'l Mendeb ile Katabe, Şarki Reda, Şarki Havlan, Beni Cebr, El Cevaf, Cebel İyal, Yezid noktalarından itibaren Asir kıtasına kadar kuşatılmış olacaktır. İngiltere bundan sonra sadece Bahr-i Ahmer sahillerine hakim olmakla kalmayıp, şeyhler ile tesis edeceği münasebat sayesinde Vilayetin bütün doğu tarafını ve hatta kuzeyini de tahakkümü altına almış olacaktır. Bu şekilde İngiltere'nin tüm Yemen'i hakimiyeti altına geçirmesinin önüne geçebilmek için Osmanlı Devleti'nin Marib beldesini veya daha güneydoğudaki Harib ve Beyhan? vadilerini gözetim altına alması gerekir. Bunun için iki yol vardır. Biri Marib'in askeri olarak işgali diğeri ise Marib Seddi'nin tekrar inşasıdır. Glayser bu iki seçenekten birincisi olan askeri harekat düzenleme fikrinin kolay olmayacağını düşünerek, bir taraftan Beyhan ve Hareb belkide Marib şeyhleri ile olmak üzere diğer taraftan da Aden ile münasebatın geliştirilmesinin daha uygun olacağını düşünüyordu. Ayrıca Yemen Vilayeti'nin

[1053] **BOA. Y.EE.** 7 / 20 (Edward Glaser tarafından 4 Şubat 1907 tarihiyle Dersaadet'e gönderilen yazı)

doğu tarafında her ne şekilde olursa olsun bir teşebbüsde bulunulmazdan evvel İngiltere Hükümeti ile uyuşmak zaruriyeti vardır. Yani Marib'deki Şerif ailesinin desteği alınabilirse, seddin inşası yüzünden ziraate açılacak arazilerde çiftçilik için yüz, yüz elli bin civarında bir nüfusa yer tedarik edilmiş olur. Böylece bugün Osmanlı yönetimine husumetle bakan bedeviler ile kabilelerin halkının büyük çoğunluğu tarıma uygun özellikler gösteren bu havaliye nakledilerek, hükümetin şartlarını kabul etmeleri kolaylaşacaktır. Ayrıca bu sayede Marib'de ya da inşa edilecek sedde daha yakın mevkiide bir kale inşa etmek fırsatını yakalayan Osmanlılar sükunet içinde çalışmalarını yürütebilirdi. Yine aynı vesile ile Hudeyde ile San'a arasında inşası düşünülen şimendifer hattı Marib'e kadar uzatılmalıydı. Müsaid bir zamanda Safer mevkiinde de bir askeri mevki tesis edilmeli ve böylece daha evvel belirtildiği gibi gümrük kordonunun askeri noktalar ile beraber Katabe'den Marib'e kadar uzatılmasıyla Yemen kıtasının Aden'den Hazr-ı Mevt'e kadar İngiliz nüfuzuna karşı korunması mümkün olabilecek ve Şaki Yahya'nın ulaşım hatları da kesilmiş olacaktır. Böylece bir taraftan kara yoluyla barut vs. mühimmat tedarik edemeyen diğer taraftan Osmanlı'nın harp sefineleri ve deniz boyunca tesis edilmiş olan askeri mevzileri sebebiyle Bahr-i Ahmer sahilinde bulunan adamlarının da zor durumda kaldığını gören Şaki Yahya bir bakıma her taraftan ablukaya alınmış olacaktır.[1054]

Üstelik Marib Seddi'nin yarısı zaten miladi VI. asırda tamir edilmiş ve o günden beri sağlamlığını muhafaza etmekte olduğu için Seddin tekrar inşası devlet hazinesi için çok büyük bir yük oluşturacak cinsten olmayacaktır. Glayser'e göre, seddin inşası hususunda Marib'deki Şerif ailesiyle yürütülecek müzakereler gizli tutulmalıydı ve eğer Şâki'nin endişesine sebebiyet verilecek bir gelişme olursa; Şâki-i Yahya'nın endişesini teskin ve muhalefetini bertaraf etmek için Cavef ahalisinin ileri gelenleri de Şerif ailesinin Osmanlı Hükümetinden talep edeceği muamelenin aynısını bu kez Şaki'den talep edeceklerdi. Çünkü Cavef'de, tıpki Marib gibi sularının bolluğu ve mevcut kanalları yüzünden en bereketli ve mahsuldar memleketlerden sayılmaktaydı. Bu durumda ahalinin bu yöndeki arzu ve taleplerini karşılayamayacak olan Şaki Yahya'ya Cavef arazisinde yapılacak ıslahatlar için Hükümetle müşterek hareket etmesi için işbirliği teklif edilmelidir. Bu arada ise İmam'ın tavırlarından bıkmış olan ahali doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne müracaatda bulunmaya mecbur kalacaktır. Bu sayede Hükümetin şartlarını kabul etmek zorunda kalacak olan İmam Yahya'ya sunulacak şartlardan birisi; San'a'yı Asir'e bağlamak için bulunduğu araziden geçirilerek bir şimendifer hattının inşasına izin vermesi hususudur ki; İmam'ın bu iznine mukabil kendisine gerekirse ödeme dahi yapılmalıdır. Glayser Arapların genelinin paraya zaafları bulunduğundan verilecek meblağın İmam'ı da Hükümete bağlayabileceğini ve

[1054] **BOA. Y.EE.** 7 / 20 (Edward Glaser tarafından 4 Şubat 1907 tarihiyle Dersaadet'e gönderilen yazı)

münasip vesilelerle hat boyunca ufak kaleler inşa edilmesine dair İmam'dan izin alabilmenin kolaylaşacağını düşünüyordu. Böylece Yemen'de İmam'ın hükmü altında bulunan memleketler muharebe edilmeksizin tamamıyla Osmanlı Devleti tarafından zabt ve idare edilmiş olacaktır.[1055]

Glayser sınırlara ilişkin son olarak Necran'dan bahseder. Yemen kıtasının kuzeyinde ve Asir'in doğusunda yer alarak Necran? Vadisi olarak anılan arazide "Yam" kabilesi ikamet etmekteydi ki, bu kabilenin Marib Kasabası kadar ehemmiyeti bulunuyordu. El Fahri Abdullah bin Ahmed el- Mükerremi isimli bir dai'nin hükmünde bulunan bu geniş kabilenin mebsuplarıyla; Asir'deki Şafiler ve Yemen cibalindeki Zeydiler arasında mezhebce fark mevcuttur. Yam kabilesi halkı Havran Dürzilerinin mezhebine yakınlık ve benzerliği bulunan Batınıyye veya İsmailiyye denilen bir mezhebe mensupturlar. Yam kabilesinin diğer Yemenlilerle herhangi bir benzer yönü bulunmadığı gibi üstelik bunlar birbirlerine karşı nefretle bakmaktaydılar. İsmailiye halkı "Karamuta" soyundan olup, Yam kabilesinin İngiliz denetiminde ki Hindistan'da "Ashadabad", "Haydarabad", gibi eyaletlerde birçok mezhebdaşları vardır. İşte bu durum bedevi aşiretleriyle beraber Basra Körfezine kadar dağılmış olan Yam Kabilesinin ehemmiyetini arttıran faktörlerden birisiydi. Glayser böyle bir kabilenin de tehdidi ile karşılaşılmamak için Osmanlı Hükümeti olarak Yamlıların da dostluğunun kazanılmasını ya da hiç olmazsa tarafsızlıklarının sağlanmasını Devlet için kazanç saymaktaydı.[1056]

Glayser'in şimendifer meselesine dair tespitleri ise şu doğrultudadır; II. Abdülhamid'in emriyle inşasına başlanılan Hicaz hattının bir an evvel muvaffakıyetle Taif ve Mekke-i Mükerreme'ye ulaştırılıp ileride de Yemen kıtasının merkezine hatta Taaz beldesine kadar uzatılması sırasında sadece Şâki'nin hükmü altında bulunan arazilerde birtakım engellemelerle karşılaşma ihtimali vardı. Bunun önüne geçebilecek iki yoldan birisi, Şâki-i Yahya'ya savaş açmak; ikincisi ise Şâki'nin dostluğunu kazanmaktır. Ancak Şâki ile olası bir harp başladığında, yeni teknik silahlarla donanımlı ve arazinin tamamını en ince ayrıntısına kadar bilen, Yemen'in iklimine alışmış olan 100 bin kadar muharip karşısında Osmanlı kuvvetlerinin mücadele etmesi mümkün değildir. Üstelik fazladan olarak erzak ve temiz su tedarik etmenin imkansızlığı karşısında Osmanlı birliklerinin topluca hareket ettirilmesi büyük eziyetlere sebep olabilirdi. Bu nedenle öncelikle bütün diplomatik girişimler tecrübe edilmeli, gerekirse Şâki'yi maddi vasıtalar yoluyla iknaya çalışarak, hükmü altındaki araziler üzerinden Hicaz hattının geçişini kabul ettirmek gerekir. Bu uğurda sarf edilecek tüm masraflar ve uğraşlara rağmen Şâ0ki ile yapılacak müzakerelerin sürüncemede kalması ihtimali halinde harp

[1055] **BOA. Y.EE.** 7 / 20 (Edward Glaser tarafından 4 Şubat 1907 tarihiyle Dersaadet'e gönderilen yazı)
[1056] **BOA. Y.EE.** 7 / 20 (Edward Glaser tarafından 4 Şubat 1907 tarihiyle Dersaadet'e gönderilen yazı)

seçeneğine başvurulmalıydı. Bu amaçla Hicaz hattının mümkün olduğu kadar güneye doğru mesela Ebha'ya sevki, Ebha'dan da Bahr-i Ahmer sahiline doğru uzanan bir kol daha inşası lazımdır. Böylece istenildiği kadar asker ve mühimmat vs. deniz yoluyla gönderilerek, memleket dahiline sevk olunabilecektir. Şâki, San'a'yı doğrudan doğruya Ebha'ya bağlayacak şimendifer hattının kendi memleketi üzerinden geçişine izin verse dahi askeri sevkiyat için deniz ve kara yollarının her ikisinden birlikte istifade için her türlü ihmale karşı sahilden iç kısımlara doğru uzanan bir şimendifer hattının geçtiği araziden elde edilecek kazançlar da ayrıca önem taşımaktaydı.[1057]

Ecnebi nüfuzu meselesinde ise Glayser, Yemen kıtasıyla Habeşistan arasında benzerlik kurmuştur. İngiltere, İtalya ve Fransa Devletleri Habeşistan topraklarını daha sonra aralarında bölüşmek için anlaşmış oldukları gibi Yemen'de de böyle bir maksadla İngilizler ve İtalyanlar ortaya atılmışlardır. İngilizler Aden, İtalyanlar ise Hudeyde, San'a ve Masu'a yoluyla Yemen'de ilerleme imkanı bulabiliyorlardı. Glayser ecnebilerin Yemen'deki etkinliğine örnek olarak bir İsveçli hakkındaki izlenimlerine yer vermiştir. Arapça konuşan bu İsveçli, Yemen'deki seyahati sırasında Yemen'in doğu tarafında ikamet etmekte olan nüfuzlu kimselerden bazılarını Aden'e çekebilmek için uzun uğraşlarda bulunmuştur. Bu kişi İsveçte dahi İtalya'ya hizmet etmiş birisi olarak bilinmekteydi. Bu sebeple Glayser elde kesin deliller olmamakla birlikte İsveçli bu şahsiyetin Yemen meselesinde de İtalya'ya yardım etmekte olduğundan şüphe duymamaktadır. Glayser'e göre; İtalya Hükümeti'nin Yemen işlerine müdahalesine bahane vermemek için Osmanlı Hükümeti Yemen'de bulunan İtalyanlar'ı gücendirecek veya İtalya Hükümeti'ni Bâb-ı Âli'ye ya da Yemen'deki yönetime karşı düşman kılacak her türlü hal ve tavırdan uzak durmalıydı. Bunun yanında Avrupa devletlerinin ve İtalya'nın Hudeyde, San'a ve vilayetin diğer mevkilerinde siyasi amaçlı girişimlerini hükümsüz bırakmak için gizlilik içinde hareket edilmeliydi.[1058]

Glayser son olarak *Milli Arap Fırkası*'ndan söz ederek, fırkanın programının; Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde ikamet eden tüm Arapları, yeni kurulacak olan bir Arap hükümeti altında birleştirmek olduğundan bahs etmekteydi. Milli Arap Fırkası'nın Zeydi lider Şâki-i Yahya ile de münasebeti bulunduğu yönünde rivayetler vardı ayrıca Arap nüfusun yoğun olarak yaşadığı memleketlerin hamiliğini üstlenen İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletleri dahi Milli Arap Fırkası'nın emellerinden haberdardılar hatta kısmen destekledikleri dahi bilinmekteydi. oysakibu gibi Avrupa devletlerinin öncelikli hedefleri kendi sömürgelerinin çıkarları olduğu için daimi surette Milli Arap Fırkası'na yardımda bulunmaları gibi bir durum mümkün değildi. Bu bakımdan Glayser, her ihtimale karşı Osmanlı Hükümeti

[1057] **BOA. Y.EE.** 7 / 20 (Edward Glaser tarafından 4 Şubat 1907 tarihiyle Dersaadet'e gönderilen yazı)
[1058] **BOA. Y.EE.** 7 / 20 (Edward Glaser tarafından 4 Şubat 1907 tarihiyle Dersaadet'e gönderilen yazı)

tarafından Fırka'nın çalışmalarının denetim altında tutulmasını elzem bulmaktaydı.[1059]

Doktor Edward Glaser kendi imzasının yer aldığı 4 Mayıs 1907 tarihli bir başka yazısında; Asâkir-i Şâhâne'nin Umran yakınında hezimete uğramalarından ve Hacce'yi da terk ederek geri çekildiklerine dair çıkan haberler karşısında derin bir üzüntü duymuş olduğundan bahsederek, Şaki karşısında muzafferiyete nail olunmadığı müddetce Saltanat-ı Osmaniye'nin Yemen kıtası üzerindeki nüfuzunun da tam olarak sağlanamayacağını ifade ediyordu. Bu amaçla askerlerin Şâki karşısındaki meselesine bir çözüm yolu düşünmüştür. Buna göre Glaser, bir müddet için Şâki ile düşmanlığın terk edilmesini ve bir taraftan San'a'nın kuzeyinde bulunan fakat Şaki'nin elinde olan araziler üzerinde Şâki'ye bazı idari haklar verilerek onunla bir anlaşma zemini hazırlanılması için vakit kazanılmasını teklif ederken diğer taraftan da verilen hakların ileride daha da genişletilip bir ecnebi nüfuzunun te'sisine dahi meydan bırakmamak amacıyla askeri, siyasi manada teminat elde edebilmek maksadıyla askeri muamelelerin yalnız San'a'nın sıkıca elde tutulması maddesiyle sınırlı kalması esaslarına dayanan önerilerde bulunmuştur.Glaser'e göre; Hükümet-i Seniyye'nin Umran faciasından sonra daha büyük bir felakete maruz kalmasının önüne geçebilmek için alınması gerekli olan kararların ilki; San'a ile Zimar kazasının ve Ans, Yerim, Ride, Menaha, Tavile Kazaları'nın bazı kısımlarının tıpkı Zeydilerin oturduğu diğer mevkiler gibi Şâki'ye bırakılmasıdır. İkincisi, Menaha'dan başka bir kasabanın merkez vilayet yapılması. Üçüncü olarak da San'a haricinde seçilecek yeni merkez vilayet ile Hudeyde arasında bir demiryolu inşa edilmesidir.[1060]

Glayser'ın nazarında bu mevcut kazaların idaresi Şaki'ye havale edildiği takdirde Osmanlı Hükümeti'nin Şâki-i Yahya ile bazı şartlar dairesinde uyuşarak, askeri ve siyasi teminat elde edebilmek imkanına sahip olabilmesi ve bu sayede devamlı bir asayiş sağlanarak Osmanlı hükümdarının uzun yıllar Yemen'in yalnızca Şafiilerin oturduğu kazalarına hakim olmakla kalmayıp, Şâki-i Yahya'nın elinde bulunan Zeydi memleketlerini de kontrolü altında bulundurması mümkün hale gelebilecektir. Hatta daha sonra ileride Şâki'ye birtakım şartlar kabul ettirilmek istendiğinde; Şaki'nin elindeki bu memleketlerin Hükümet tarafından zapt edilebileceği yönünde tehdid de bulunularak, devletin istediği şartlarda bir anlaşmaya riayete mecbur bırakılabilmesi daha kolaylaşacaktır. Oysaki tüm bunların aksine Asâkir-i Şâhâne, Şâki-i Yahya'nın kuvvetleri önünden çekilmeye mecbur olursa artık Hükümet-i Seniyye tarafından Şâki'ye birtakım şartları kabul ettirmek için imkan kalmayacağı gibi belki de Yemen kıtası bütün bütün elden kaçırılabilirdi.[1061]

Glayser yazısının devamında, Hükümet-i Seniyye'nin imkan ettiği mertebede Şaki Yahya

[1059] **BOA. Y.EE.** 7 / 20 (Edward Glaser tarafından 4 Şubat 1907 tarihiyle Dersaadet'e gönderilen yazı)
[1060] **BOA., Y. A. HUS**. 511 / 69 (Doktor Edward Glasser imzalı, 4 Mayıs 1907 tarihli Yazı)
[1061] **BOA., Y. A. HUS**. 511 / 69 (Doktor Edward Glasser imzalı, 4 Mayıs 1907 tarihli Yazı)

karşısında muvaffakıyyet elde etmek amacıyla girişeceği hareketlerinde eğer istenilirse bizzat kendisinin dahi Osmanlılara hizmet edebileceğini, yalnız şu an Türkçe bilmediği için Yemen hakkında malumatı olan ve Almanca, Fransızca ya da batı lisanlarından birini iyice bilen bir zabitin Münih'e kendi yanına gönderilmesini teklif etmekteydi. Hatta Glayser bu hususta bütün ayrıntıları düşünmüş, yanına gönderilecek olanların isimlerini dahi tespit etmiş ve Dersaadet'de bulunan üstelik kendisinin yakından tanıdığı zatlardan olan Yusuf Ken'an, Cabbar ve Osman Paşa'lardan herhangi birisinin gönderilmesini istemekteydi. Glayser, Yemen meselesiyle yakından alakadar olduğunu kanıtlamak için elinde Yemen kıtasına ait birçok harita ve kayıt bulunduğundan ve her noktadan memleketin ahvali hakkında dahi malumatının olduğunu iddia ederek, Yemen'e dair alınacak tedbirler hakkında gönderilecek olan bu şahıslar ile müzakerede bulunabilecek yetkinlikte bulunduğunu belirtiyordu.[1062]

Glayser kendisine ve yetkinliğine o derece güveniyordu ki, Dersaadet tarafından uzun zamandan beri kendisine Yemen'le alakalı hiçbir malumat verilmediğinden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirip, eğerki malumat almış olsaydı Şaki ile yapılan muharebenin men'i için zat-ı sami-i fehimanelerine tavsiyede ve Hükümetin hiç olmazsa geçicide olsa Şaki ile uyuşması için ısrar edeceğini dile getiriyordu. Glayser mesleğinin doktor olması nedeniyle tıbbi bir örnekle bağlantı kurarak yazısını sonlandırmıştır. Buna göre, nasıl ki vehim bir maraza mübtela olan bir kimsenin etıbbaya karşı adem emniyet göstermesi faydalı bir şey değilse, zira etıbbanın tedavisine müracaat olunmadığı takdirde hastanın fevt olması muhakkak ise işte bu gibi durumlarda da kendisinin fikirlerine başvurulmasının gerekliliği bulunmaktaydı.[1063]

Doktor Glayser imzasıyla Bab-ı Ali'ye gönderilip, Sadrazam tarafından Padişaha takdim edilmiş olan Fransızca mektuba yönelik muhalif yorumlardan ilki Mehmet Şakir Efendi'ye aittir. Mehmet Şakir Efendi Yemenli Zeydiler'in ikamet etmekte olduğu kısımların Şaki Mahud'un idaresine terk edilerek, merkez vilayetin sahile yakın bir mevkiye nakli ve bu mevkinin bir şimendifer hattıyla Hudeyde'ye rabtı hususlarından ibaret olan mektupda beyan edilen fikirleri sakıncalı bulmuştur. Sanatı şekavetten ibaret olan Şâki-i Mahûd ile bu yolda bir itilaf yolunu tercih etmek, Şaki'nin kendisine idareten ve siyaseten bir vücud vermek demek olacağı gibi böylece bir kere mevcudiyetini te'sis eden Şâki'nin bundan istifade taarruzlarını arttıracağından endişe duymaktaydı. Ayrıca İngilizlerin siyasi nüfuzu altında kalacak olan Şâki'nin, Hicaz'ın kilidi konumunda olan Yemen için gelecekte birçok problemlere sebebiyet verecek olması nedeniyle böyle mühim bir kıtanın eşkıya reisine bölüştürülmesini gayr-i kabil bulmaktaydı. Mehmet Şakir Efendi, müzakere için gönderilmesi

[1062] **BOA., Y. A. HUS**. 511 / 69 (Doktor Edward Glasser imzalı, 4 Mayıs 1907 tarihli Yazı)
[1063] **BOA., Y. A. HUS**. 511 / 69 (Doktor Edward Glasser imzalı, 4 Mayıs 1907 tarihli Yazı)

talep edilen şahısların isimlerinin bizzat Glaser tarafından tespit edilmesini de samimi bulmuyordu. Zira Glayser daha önce bu şahısları ve fikirlerini tanıdığı için bunların isimlerini tercih etmiştir. Bu isimlerden bugün hassa dairesinde bulunan Yusuf Ken'an ve merkez kumandanlığı maiyyetinde görevli Mirliva Cabbar Paşa'yıYemen'deki seyehatleri esnasında ve bugün Erkan-ı Harbiye-i Umumiye dairesinde bulunan Osman Paşa'yı da Dersaadet'de görüp tanımış olma ihtimali bulunmaktadır.[1064]

Bunun gibi merkez vilayetin Hudeyde'ye bir hatt ile rabtı hakkındaki mütalaaya gelince Şakir Efendi, bundan çok zaman önce zaten bunun düşünülmüş olduğunu ve Hudeyde'den San'aya kadar olan hattın yakında inşasına başlanacağını belirtir. Yemen kıtasının sükun ve asayişini muhafaza bahsine gelince; iki senedir tertib edilmiş olan efrad-ı cedide bir an evvel Yemen'e sevk edilir ve Yemen'de uzun müddet hizmet etmiş olan kuvvetlerle beraber ortak hareket ettirilirse zuhur edecek olan herhangi bir çatışmanın önü alınabilirdi. Diğer taraftan Yemen'e gönderilmiş olan heyet-i fevkalade'nin çalışmalarıyla celb edilecek yerli sadat, eşraf ve meşayihin de katılımıyla gerçekleştirilecek müzakereler neticesinde muvaffakıyyet elde edilebilirdi.[1065]

4.2.2 Katabe Kazası Kaymakamının Raporu

Uzunca bir süre Yemen'de görev yaparak hem ahaliyi yakından tanıma imkanı bulmuş, hem de usul-ü idarece birtakım tecrübeler kazanmış bir isim olarak Katabe Kaza Kaymakamı Mustafa Bey, layihasının giriş kısımlarında Yemen'de bulunduğu süre içindeki gözlemleri ve kendisinden önceki uygulamaların olumlu ve olumsuz bazı yanlarından bahsetmiştir. Kaymakam'a göre her üç senede bir silaha sarılarak devletimizi can ve mal bakımından büyük kayıplara uğratan Yemen ahalisinin bu halinin tek sebebi Türklerle Zeydiler arasında mevcud olan mezhep ihtilafı değildir. Zira Yemen'de ahali içinde Zeydi mezhebinin haricindeki mezhebe mensup olanlarda Zeydiler gibi şekavete sarılmaktaydılar. Dolayısıyla Hükümet-i Seniyye'nin hedefi tüm bu unsurların şekaveti terk etmelerini sağlayabilecek, Yemen ahalisini tüm mezhepleriyle beraber kucaklayacak tedbirleri almak ve mezhepler üstü bir düzenlemeye gitmek olmalıdır.[1066]

Kaymakam, Yemen'in idari anlamda muhtaç olduğu tadilata geçmeden evvel daha önce Yemen'de yapılan düzenlemelerden bahsederek sıkıntının, inzibatsızlığın menşeinin ne olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Bilhassa Gazi Ahmet Muhtar Paşa dönemindeki uygulamadan söz ederek işe başlamıştır. Buna göre; Yemen'in San'a, Asir ve Taiz tarafları

[1064] **BOA. Y. A. HUS**. 511 / 69 (9 Mayıs 1907 tarihiyle Mehmed Şakir tarafından yazılmıştır)
[1065] **BOA. Y. A. HUS**. 511 / 69 (9 Mayıs 1907 tarihiyle Mehmed Şakir tarafından yazılmıştır)
[1066] **BOA. Y.EE** 11/ 15 Katabe Kazası Kaymakamlığı'ndan Mustafa İmzalı H. 3 Zilhicce 1322/R. 26 Kanunisani 1320 (8 Şubat 1905) tarihiyle gönderilmiştir.

Ahmet Muhtar Paşa kumandasında gönderilen kuvvetler tarafından H.1286-1287 tarihinde zapt edilmiş, bir sene sonra H.1288'de Yemen'in San'a, Hudeyde, Taaz ve Asir namlarında dört sancaktan oluşan bir vilayet olmak üzere Defterdar Edip Efendi tarafından mülki teşkilatlanması oluşturulmuş ise de, Edip Efendi'nin uyguladığı bu idari teşkilat bundan üç yüz sene önce Mısır Valisi iken Yemen'e gidip İmam Mutahharı cezalandırmasından dolayı ismi "Yemen Fatihi" olarak bilinen İtalyalı mühtedi Sinan Paşa'nın o zaman gayet geniş bir şekilde teşkil ettiği ve Yemen ahalisinin bugün "bilad" ve "mahkem/muhkem" isimleriyle bahsettikleri nahiyelerin isimlerinin kaza şeklinde değiştirilmesinden başka bir şey değildir. Sinan Paşa dönemindeki bu teşkilatlanma ahalinin ahval ve ihtiyacına uygundur oysaki Edip Efendi ise çok fazla mülki idareye aşina bir zat değildir, eğer öyle olmuş olsaydı o zaman bu teşkilat-ı kadimenin Yemen'e uygun olmadığını fark edip Yemen Vilayetini ona göre teşkil etmesi lazım gerekirken bunu başaramamıştır. Üstelik daha mükemmel bir bir idari teşkilatlanma yapabilecek güç ve kuvvete de sahipti. Çünkü halk Yemen'i zapt eden fırka-i ihtiyatiye'ye karşı son derece ılımlı yaklaşmıştı, bu durumda Hükümetin icaratlerine karşı gelmeleri söz konusu dahi olamazdı. Kaymakam Bey'e göre, Edip Efendi bu olumlu havadan yararlanamamıştır ve istenilen şekilde idari anlamda reform yapamamış, fitne ve fesadı önleyememiştir. Sinan Paşa'nın Yemen Vilayetini "muhkem/ mahkem" namıyla birtakım geniş idari birimlere taksim etmesinin nedenine gelince bu konuda da Kaymakam Bey, böyle bir uygulamayla Sinan Paşa'nın kendisinden sonra asayişin muhafazası için Yemen'de bulundurulacak olan askerin miktarına göre her "muhkem"i bir askeri mevki olacak şekilde tesis etmek amacını taşımış olabileceğini düşünür ve şu an için Yemen'de geniş "muhkem"lere gerek olmadığını eklemektedir.[1067]

Kaymakam Efendi 1905 senesi istibariyle Yemen Vilayeti'nde yer alan bazı kazaların genişlikleri ve birbirine uzaklıklarının 20, 25 saati bulması nedeniyle birtakım sakıncaları olduğundan söz ediyordu. Öncelikle mesafenin uzunluğu nedeniyle bir mahalden başka bir mahalle asker sevkiyatı yapılması gerektiğinde gönderilen asker gideceği mahalle zamanında yetişememekteydi. Bunun dışında inzıbat ve vergi tahsilatı gibi meselelerde kaza kaymakamlarının her tarafa yetişememelerinden kaynaklı olarak ahalinin birçokları merkezin kontrol ve idaresinden muaf kalmaktaydı. Böylece korkusuzca her kaza ve karyeyi dolaşan Şaki Ma'hud'un adamları merkezi denetimden yoksun kalarak keyfi hareket eden ahaliyi istedikleri gibi kıyama teşvik edebiliyorlardı. İşte bu sebeptendir ki Kaymakam Bey bu derece geniş kazalarda ahalinin serbest bırakıldıkça Hükümete itaatlerinin mümkün olamayacağının dikkate alınıp bunun yerine kaymakamlar ve zabıta memurları tarafından her vakit kolaylıkla

[1067] **BOA. Y.EE** 11/ 15 Katabe Kazası Kaymakamlığı'ndan Mustafa İmzalı H. 3 Zilhicce 1322/R. 26 Kanunisani 1320 (8 Şubat 1905) tarihiyle gönderilmiştir.

gezilip nezaret edilebilecek tarzda kazalar teşkil edilmesini daha münasip bulmaktaydı.[1068] Giriş bölümündeki bu tespitlerinin ardından Katabe Kaymakamı Yemen'de yapılmasını uygun gördüğü idari düzenlemeleri tüm ayrıntılarıyla hazırladığı layihada maddeler halinde sıralamıştır. Bu maddeler şu başlıklardan ibarettir;

1. Öncelikli olarak Yemen ve Asir'de meskun olup adedi üç milyondan fazla bulunan Müslüman ahalinin Padişah'la ve hilafet makamıyla olan manevi ve maddi irtibatlarının kuvvetlendirilmesi hususu gözetilip, ona göre Şura-yı Devlet tarafından Yemen'e mahsus olmak üzere bir idare nizamnamesi kaleme alınmalıdır.

2. Zuhur eden iğtişaşdan dolayı Yemen Vilayeti dahilinde Hükümet tarafından yürütülmesine karar verilen geniş çaplı askeri harekat esnasında bir taraftan da erkan-ı harbiye zabıtanı tarafından Yemen'in daha iyi tanınmasını sağlayacak bir harita çizilmelidir. İleride Vilayetin mülki teşkilatlanması sırasında yapılması lüzumlu görünen tadilat ve diğer hususlarda yararlanılabilmesi amacıyla bu harita hükümet-i mahalliyeye verilmelidir. Çizilecek haritada Yemen'in tüm şehir, karye ve kasabaları isim ve mevkileriyle beraber tek tek gösterilmelidir. Sonra bu harita ile muhasebe ve mal kalemlerinden verilecek beyanat doğrultusunda her kabilenin ödemekle yükümlü olduğu vergilerin miktarı tespit edilmelidir. Ayrıca mevcut kazalarla nahiyelerin tamamı birleştirilip onların yerine eskilerinden daha ufak olmak üzere yeniden birtakım kazalar teşkil edilmeli ve yeniden teşkil olunacak bu kazaların güvenlik ve tahsilat işlemlerine nezaret etmek üzere, her biri dörder kazadan mürekkeb olmak üzere birden fazla sancağın Vilayet'de yeniden tesisi ve tesis olunan bu sancaklar ile kazaların birbirlerine bağlanan ortak noktaları sancak merkezi olarak kabul edilmelidir.

3. İdari teşkilatlanmanın önemli bir parçası olan nahiyeler meselesine ilişkindir. Birkaç nahiye müstesna olmak üzere Yemen Vilayeti'ndeki nahiyelerde ahalinin inat ve ısrarıyla karşılaşıldığı için idari anlamda belirsizlikler devam ederek, nevahi teşkili ahali arasında şekaveti arttırmaktaydı. Bu sebeple düzenlenen yeni teşkilat kanunu gereği Yemen Vilayeti'nde arazinin genişlik ve hasılatı itibariyle nahiye olarak kabul edilmesi zaruri olan bazı mahaller haricinde kalan yerlerin nevahi olarak teşkil edilmemesi gereklidir. Teşkili zaruri olan nahiyelerde de inzıbatı temin etmek amacıyla daimi olarak jandarma kuvveti bulundurulmalıdır.

4. Yemen'de öteden beri taşımış oduğu ehemmiyet ve hususiyetleri nedeniyle askeri muhafızların denetiminde bulunan bazı kazalar vardır ki; yeni mülki teşkilat kanunu bu kazalar için de geçerli olmalıdır. Ayrıca yeni düzenleme oturuncaya kadar geçici

[1068] **BOA. Y.EE** 11/ 15 Katabe Kazası Kaymakamlığı'ndan Mustafa İmzalı H. 3 Zilhicce 1322/R. 26 Kanunisani 1320 (8 Şubat 1905) tarihiyle gönderilmiştir.

süreliğine olmak kaydıyla bu tarz kazaların idari işlerinden askeri muhafızlar sorumlu olmaya devam edebilir.

5. Yemen'de yapılacak yeni vilayet teşkilatlanması esnasında vilayetin hukuki durumu dikkate alınarak, bugün mevcud bulunan jandarma alayının ona göre yeniden düzenlenmesi ve yerliden kayıt ve istihdamı zaruri olan jandarma efradına bulundukları mahallerde her gün bir, iki saat takım ve bölük talimleri ve her altı ayda bir defa nöbetleşe ile liva merkezlerinde on beş gün kadar tabur talimleri yaptırılarak kendilerinden beklenilen itat ve askeri nizamın sağlanması güvenlik açısından icab eder.

6. Son zamanlarda esliha-i cedide ile silahlanarak, bir bakıma düşman ordugahı haline gelmiş olan Yemen'in ahalisi sadece Hükümetin Yemen'deki varlığını tehlikeye sokmuyor aynı zamanda bu hal öteden beri hiçbir vakit aralarında kavga ve dövüşün eksik olmadığı ahali açısından da tehlike arz etmektedir. Zira bir kabile halkı ile diğer bir kabilenin ferdi arasında herhangi bir sebepten anlaşmazlık zuhur ettiği vakit iki taraftan biri diğerine karşı dahi bu silahları kullanmaktan çekinmeyecektir. Bu nüfusca pek büyük bir zayiata sebep olacaktır. İşte bu sebeble yeni tarz silahlarla techizatlanılmasının zararlarının farkına varan bazı meşayih ve müteneffizanın da desteğini alarak, ikinci madde de belirtildiği şekilde teşkilatlanma tamamlandıktan ve her kabile mensup olduğu yeni kazayı tanıdıktan, ordumuzca da lazım gelen bazı askeri tedbirler alındıktan sonra her kazada ahalinin elindeki silahların toplattırılması, silahını Hükümete teslim etmemekte ısrar eden olursa bunların hakkında da cezai işlem uygulanması gerekir. Bu sayede gelecek belaların def'i mümkündür. Eğer Osmanlı Devleti bu uygulama esnasında cebr ve şiddet gösterecek olursa, tüm meşayih ve müteneffizan da ellerinden geldikçe Hükümete yardımcı olacaklardır.

7. Yemen Vilayeti'nin bazı yerlerinde öşür ve gümrük vergileri ahalinin maddi imkanlarının üstünde toplanmakta olduğundan bundan böyle maktu'an ihale ve emanete-i idare gibi suistimale vesile olan mali usullerin ortadan kaldırılarak, her yerde arazinin derecesi ve mevcut hayvanların adedi dikkate alınarak tekalif-i umumiyenin devletce maktuiyyet-i seneviyye ye rabtı gerek hazine gerekse ahali için pek çok menfaat sağlayacağı gibi, tahsilat işlemlerinin de süratle gerçekleşmesini sağlayacaktır.

8. Yeni yapılacak teşkilatlanma ile Yemen ahalisinin Hükümete bağlılığı kuvvetlendirildikten sonra Hükümetce yapılacak bir diğer şey ahali arasında nüfus tahriridir. Fakat Yemen'de ahali nazarında nüfus sayımlarının genellikle asker alımları için yapıldığına dair bir kanaat mevcut olduğundan, halk tahrir işlemine izin vermeyecektir. Bu sebeple öncelikle ahali arasında mevcut olan bu bakış değiştirildikten sonra mutlaka tahrir işlemine başlanmalıdır. Buna göre sayımlarda ilk sene her yerde

kaç hane olduğu ve bu hanede yaşayan kadın ile erkeklerin mevcudu, yaşları tahkik edilerek deftere kaydedilmeli, ikinci seneden itibaren ise her mahallin şeyh veya ileri geleni bundan böyle vuku bulacak doğum ve ölümlerin tarih ve saatlerini Hükümete bildirmeye mecbur olmalıdır. Bunun yanında şimdilik yalnız şehir ve kasabalardaki ahalinin nüfusu yazılıp, diğer kabilelerdeki tahrir işlemlerinin daha sonraya bırakılması da bir dereceye kadar mümkün olabilir.

9. Yemen'de yeni mülki teşkilatlanmanın yürürlüğe geçirilmesinin ardından bize en ziyade müşkilat çıkaracak husus ıslahat kararlarının hayata geçirilmesidir. Bu nedenle bilhasa silahlı direnişte bulunan ve nüfusu üç milyona yakın Yemen'de ıslahat kararlarının kolaylıkla yürürlüğe geçirilmesi mümkün olmadığından gönderilecek olan kaymakamların özenle seçilmesi ve gönderilecek olan bu kaymakamlar için teşvik unsuru oluşturması amacıyla arzu edenlerinin Padişah iradesiyle üç sene sonra sınıfları dahilinde diğer Osmanlı vilayetlerine nakl edilmeleri şartı getirilmesi lazımdır.

10. Eğer bu idari tadilat önerisi kabul edilir, uygulanırsa şimdi mevcut bulunan sancaklara o vakit yenileri eklenerek sayıca artacağından bu sancaklara tayin edilecek mutasarrıfların da tıpki kaymakamlar gibi iffet ve dirayet sahibi olmaları gerekir.

11. Yemen'de açılan birkaç mekteb-i idadi'ye meşayih ve müteneffizan takımı evladlarını göndermediklerinden birtakım yoksul Arap çocukları dışında mekteplere devam eden bulunmamaktaydı. Böylece mekteplerden istenildiği nispetde istifade edilememektedir. Bundan dolayı Yemen'de en lüzumlu mekteplerden olan San'a'daki Sın'ayi mektebine gereken önem verilmeli ve bu okula ahaliden her sene bir hayli talebe kabul edilerek Vilayet dahilinde ihtiyaç duyulan bazı sınayi faaliyetlerin öğrencilere öğretilmesi daha uygundur. Bunun yanında şimdilik vilayetin bazı şehir ve kasabalarında mevcud bulunan rüşdiye mekteplerinin öğrenim süresi bir sene daha uzatılmalı ve bu süre içerisinde lisan ve kitabet-i Osmaniye ile hüsn-ü hat derslerinin saatleri arttırılmalıdır. İlerleyen zamanlarda meşayih ve müteneffizan eğitimin kıymetini anlayıp değer verecek olursa, o vakit her yerin nüfus miktarına göre gerekli olan ilmi müesseseler yeniden kurulmak koşuluyla şu aralar Yemen Vilayeti Maaarif Müdürlüğü ile mekteb-i idadilerin lagv edilmesi uygundur.

12. Yemen'de başlatılacak yeni teşkilatlanma ile Vilayetin harcamaları ve masrafları da artacağından meydana gelen bu fazla masrafları bir dereceye kadar denkleştirebilmek için, nafia mühendislikleri ile Sıhhiye müfettişliği gibi bugün Vilayet dahilinde bulunup vazifeleri daha evvel mektepli zabıtanlar ve askeri tabiplerce yapılan birtakım memuriyetlerin yine eskiden olduğu gibi bunlara bırakılarak hazinece tasarruf edilmesi lazımdır.

13. Beledi meclis üyeleri ve bunların görevlerine gelince; Yemen'de vilayet-i belediye meclisinin mevcud üyeleri arasında birinci derecede nüfuz ve itibar sahibi kimseler bulunmadığı için meclis üyelerinin çoğunluğu belediye reislerinin tahakkümü altında bulunduğundan, tabi olarak belediye de de birtakım fenalıklar yaşandığı için bu fenalıkların bundan böyle yaşanmasına izin vermemek amacıyla mevcut meclis üyelerinin değiştirilerek yerlerine ahali arasında birinci derecede nüfuz ve haysiyeti olan kişilerin aza olarak tayin edilmesi, bunların haricinde merkez vilayetde mektubi kalemi mümeyyizi ve sancak merkezlerinde tahrirat müdürü veyahud onların derecesinde başka birer memur ile jandarma binbaşıları ve kazalarda dahi tahrirat katipleriyle zabıta memurları nöbetleşerek devam etmek üzere doğal aza sıfatıyla atanmalıdır. Böylece belediye işleri denetim altında bulundurulmuş olacaktır. Bunun yanında Belediye meclislerinin görevlerine ilişkin olarak da düzenleme yapılmalıdır. Bilhassa yoksulluktan masrafları ödeyememeleri nedeniyle resmi mahkemelerdeki davaları uzun müddet sürüncemede kalan kişilerin bundan böyle birbirlerinden 1.000 kuruşa kadar tahsil edecekleri alacak davalarının da belediye meclislerince ücretsiz olarak halledilmesi gerekir.

14. Yemen'deki adliye ve şer-i mahkemelere dair ise; Yemen'de daha evvel adliye mahkemeleri teşkil edilmişse de birkaç sene içinde cezai ve hukuki muhakemat usullerinin tatbiki mümkün olmadığı anlaşılan bu mahkemeler lagvedilerek yetkileri de mehakim-i şer'iyeye devredilmiştir. Fakat vazifelerinin şer'i mahkemelere devri esnasında Adliye Mahkemelerinden bidayeten çıkan kanuni hükümler için her nasılsa istinaf ve temyiz mercii tayin edilmemiş olduğundan dolayı şer-i mahkemelerin verdiği ilamat-ı nizamiyenin hükümleri kesin olduğu gibi, şer'i olarak verdiği ilamların hükümleri dahi temyizen tedkikini talep usulünü Vilayet'deki halkın çoğunluğu bilmedikleri için kesinlik kazanmakta ve bu da dava sahiplerinin haklarının zayi olmasına neden olmaktadır. İşte bundan böyle bu duruma meydan vermemek ve yalnız şer'i ilamatın temyiz hakkı eskiden olduğu gibi baki kalmak üzere, kazalar şer'i mahkemesinden verilecek ilamat-ı şer'iyye ve nizamiyenin elviye mehakim-i şer'iyyesinde (sancak şeri mahkemesinde) ve elviye mehakim-i şeriyyesinden verilecek ilamatın dahi merkez vilayet şer-i mahkemesinde istinafen yahud başka bir suretde tedkiki münasiptir.

15. Daimi suretde eşkıyalıklarına alıştığımız Yemen ahalisinin kavgaları o kadar çoktur ki, hatta bir köylü diğer bir köylünün tarlasından bir “durra” başağı koparmak istese, bir kabile diğerinin hududunu geçip ot toplamaya kalksa dahi ehemmiyetsiz birtakım sebepler neticesinde iki köy veya kabile birbirine düşman olabiliyordu. İşte bu gibi

hadiselerden kaynaklanan cinayetlerin önüne geçebilmek ve ahaliyi bu hareketlerinden dolayı cezalandırabilmek için ceza kanunnamesinde bir madde bulunmadığından ve bulunsa bile Yemen'de uygulanması mümkün olmadığından; "hükm-ü tagut" denilen kadim Arap usullerine uygun olarak, birbirleriyle sulh ettirilmeye çalışılmaktan başka hükümet tarafından herhangi bir ceza verilememekteydi. Bu sulh dahi geçici süreliğine imzalanmış olup, süre bitiminde her iki taraf tekrar birbirlerine karşı silah kullanmaktan çekinmemekteydiler. Bunları engelleyebilmek için tatbiki mümkün olacak şekilde devletce uygulanması lazım gelen cezaların tespit edilip, bu kanunun Yemen'e mahsusi olarak kaleme alınacak idare nizamnamesine dahil edilmesi Vilayetin asayişi için elzemdir.

16. Vilayetin teşkilat nizamnamesi gereğince; diğer vilayetlerde olduğu gibi, Yemen dahilinde de idare meclisleri varsa da bu meclislerin yerlilerden seçilmiş olan azaları devletin nizam ve kurallarından tamamen habersiz olup, bunlardan Hükümetce asla istifade edilmediği gibi, bundan başka azaların içlerinden bazısı fasid Şâki-i Mahûd'a Osmanlılar aleyhine birtakım malumat ulaştırmakta ve bazıları da halkı soymak ve soydurmak suretiyle azalık vazifesini suistimal etmekteydiler. Üstelik üyeler meclisin toplantı günlerinde dahi hiçbir gerekçe göstermeden meclise gelmeyip, müzakere edilmesi gereken mühim devlet meselelerinin çözümünün gecikmesine sebebiyet vermekteydiler. Bunun yanında Yemen Vilayeti'nin aşar ve ağnam vergisi yeni idari düzenleme gereğince artık diğer vergiler ile birlikte maktu'an alınacağından, bunların maktuan ihalesi hakkında idare meclislerinde müzakereye gerek kalmayacaktır. Ayrıca idare ile icra vazifeleride merkez vilayetlerde vali'ye, sancaklarda mutasarrıflara ve kazalarda kaymakamlara aid olup eğerki idare merkezlerinden olan şehir ve kasabalara ait bir hususun müzakeresi gerekirse o zaman davet üzere belediye meclisi üyelerinin idare meclislerine gelerek gereken müzakereyi idare meclislerinin tabi üyeleriyle birlikte icra etmesi mümkün olduğundan Yemen Vilayeti merkez ve civar idare meclislerinde bugün mevcud ve görevli bulunan azaların vazifelerinden alınarak, yerlerine vilayetin idari meseleleri diğer vilayetlerde olduğu gibi düzenleninceye kadar diğerlerinin kabul edilmemesi ve vilayet valisi ile mutasarrıf ve kaymakamların idari meselelelere ilişkin tüm uygulamaları ve icraatleri bir heyet-i mahsusa tarafından kontrol edilmelidir. Bu uygulama ve icraatleri teftiş ve tedkik etmek için dört tanesi mülki memurlardan ve bir tanesi de askeriyeden olmak üzere, reislik vazifesini nöbetleşe olarak ifa edecek beş kişilik bir daimi Heyet-i Murakabe (Teftiş heyeti) teşekkül edilerek, talimat çerçevesinde Yemen'e gönderilmelidir. Ayrıca bu gönderilecek heyetin hakkıyla vazifesini yerine getirebilmesi için valinin nüfuzundan tamamen

kurtulması ve heyet arasında askeriyeden bir zat bulundurularak, orduya dahi nüfuzunu tesir ettirebilecek derecede resmi yetkilere sahip olması gerekir. Olağanüstü hallerde alınacak tedbirlerin teftiş heyetince müzakeresi sırasında valinin başkanlığı ve ordu kumandanının icazeti dikkate alınmalıdır. Son olarak gerek ıslahat kararlarının tatbiki sırasında gerekse lüzum olursa Vilayet'deki memurların azl ve nasbı müzakereleri sırasında vilayetin valisi teftiş heyetine başkanlık edebilir. Teftiş heyetinin her tarafla yapacağı tüm resmi yazışmalarına Yemen Valisi aracı olmalıdır.[1069]

4.2.3 Kamaran Liman Reisinin Yemen'e Dair Önerileri

Yemen sahillerinde 1307 senesinden bu yana görev yapan Kamaran Liman Reisi bu görevi sırasında gördüklerinden yola çıkarak yaptığı bazı tespitlerinin yer aldığı 2 Nisan 1910 tarihli tahriratını Bahriye Nezareti'ne göndermiştir.Gönderdiği tahriratda, gerek İmam Yahya gerek İdrisi gibi isimler için kısa ve mühim tespitlerde bulunmuştur. Buna göre Yemen'de her beş, on sene de bir vücud bularak Osmanlı idaresine karşı kıyam ettiği görülen fasidlerin ortak özelliği başlangıçta hükümet lehine görünerek, büyük sermayeler elde edip, daha sonra hükümetin aleyhine hareket etmelidir. İmam namı altında bulunarak kah San'a kah Saade denilen mahalde iskan ederek oradan kabilelere hükmeden bu zatın dahi babasının hükümet ile hoşça geçindiğini fakat vefatının ardından yerine oğlunun geçmesiyle kıyam hadisesinin yaşandığını iddia etmekteydi.[1070]

Ardından Kamaran Liman Reisi Bahriye'ye gönderdiği tahriratında; uzun süre hizmet ettiği görevi münasebetiyle yapmış olduğu tespitlerin neticesinde asayiş ve inzıbatın temininde Yemen sahillerinin muhafazasını öncelikli hedefler arasına alarak buna dair yapılmasını uygun bulduğu önerilere yer vermiştir. Kamaran Liman Reisi'nin tespitlerine göre; Bahr-i Ahmer sularımızda yer alan cezirelerimizden bazıları vardır ki bunların nüfusu ahali arasından iskan edilenler olduğu suretde mevcut olmaktadır. Onun haricinde yerleşim oranı yok denecek kadar azdır, hiçbir memur hatta bir zabıta neferi dahi bulunmamaktadır. Durum böyle olunca cezirelerin çoğu kaçakçıların menfaatlerine teslim edilmiş oluyordu. Ayrıca Yemen sahillerinde genişliğiyle bilinen birçok limanda herhangi bir memur bulunmadığından bu limanlar kaçak mal ithalatının merkezi haline getirilmiştir. Üstelik limanlardan geçerek vilayet dahiline nakledilecek kaçak malzemelerin ithalini sadece tarassud sefinelerimiz ile men edebilmek mümkün değildir. Şayed tarassud sefineleri ile men işine girişilse dahi bu kez sefinelerin adedinin arttırılması gerekir bu da hükümete açacağı masraf açısından maliyetli

---

[1069] **BOA. Y.EE** 11/ 15 Katabe Kazası Kaymakamlığı'ndan Mustafa İmzalı H. 3 Zilhicce 1322/R. 26 Kanunisani 1320 (8 Şubat 1905) tarihiyle gönderilmiştir.

[1070] **BOA. DH.MUİ** 1-10 / 5 (Kamaran Liman Reisi'nden alınan R. 20 Mart 1326 /M. 2 Nisan 1910 tarihli tahriratın suretidir.) Bahriye Nazırı liman reisinin bu raporunu ehemmiyetine binaen 18 Nisan 1326 tarihinde Dahiliye Nezaretine havale etmiştir.

olacaktır. Bu sebeplerden ötürü evvela cezirelerde ve sahillerin münasip noktalarında hükümet-i mahalliyeden mümkün olduğu kadar memur istihdam ettirilmeli ve Bahriye Nezaretimizce'de mevkiilerin vaziyetine göre liman reisleriyle, gümrük memurları bulundurulmalıdır. Gerek vilayet dahilinde gerekse sahillerde olsun icab eden mahallere hafif silahlarla techiz olunan muhafaza kaleleri inşa olunmalıdır. Sahillerinin ve görevlilerin durumunu kontrol etmek, eksiklerini karşılamak için ayda bir tarassud sefineleri gönderilebilir. Eğerki şu halde Cidde'den Bab-ül Mendep Boğazı'na kadar altı aded sefine ve içlerinde ufak istimbotlar bulundurululursa sığ sulara kadar nüfuzlarının tesiri mümkün olacağından sahiller tam anlamında kusursuz olarak muhafaza edilmiş olacaktır. Bulundurulacak sefinelerin bakım ve onarımının aksatılmaması için Kamaran'da küçük bir fabrika kafi gelecektir. Bunların dışında tarassudda bulunan sefine kaptanlarına kanunlar dahilinde olmak kaydıyla hareket serbestliği verilmelidir, ayrıca bu kaptanların yazmış oldukları jurnaller mahalli hükümet memurları tarafından katiyyen görmezden gelinmemeli ve bir an evvel gerekli muamele yapılmalıdır. Üstelik bu hususta alınan kararlardan zaruri olmadıkça vazgeçilmemeliydi. Kamaran Reisi geçen sene yaşanan olayı tekrar hatırlatarak benzer durumun menfi etkilerine yer vermiştir. Buna göre geçen sene şahit olunan Zeranik vak'ası sırasında; Komodor Cemal Bey ve tarassud sefinelerimiz tarafından Muha kazasına bağlı Zeharik şeyhi Ahmet Huşa'ya ait bir senbuk yakalanmış ve hükümet yetkilileriyle idare meclisinin ortak kararı üzerine bu senbukun müsaderesine karar verilip müzayedeye konulmuştur. Ne varki bu kararın üzerinden dokuz ay geçtikten sonra müsadere edilen senbukun sahibi bu kez misilleme olarak Hudeydeli bir senbuku yakalayarak mahalline götürmüştür. El koyduğu senbukun sahibinin Hükümetimize müracaatı üzerine yakaladığı bu senbuku teslim etmesi için Şeyh Ahmed'e talimat gönderilmişse de; Şeyh Ahmed Huşa daha evvel Hükümetimizce müsadere edilen senbukun kendisine teslim edilmesi halinde elindeki senbuku serbest bırakabileceği yanıtını vermiştir. Böylece daha önce alınan müsadere kararı iptal edilerek senbuk iade edilmiştir. İşte Kamaran Reisi, bu hadisede yaşandığı gibi herhangi bir şantaj ve karşılıklı tehditlerin etkisiyle daha evvel alınan bir karardan vazgeçilmesini hükümetin ıslahat tedbirlerinin sonuçsuz kalmasına neden olacak tavır ve davranışlar olarak nitelendirerek alınan kararların geçici süreliğine olmamasında ısrar etmektedir.[1071]

Sahillerle ilgili bu tespit ve düşüncelerinin ardından Kamaran Liman Reisi'nin asayişin temininde önemli bulduğu bir diğer başlık memurların ahvaliyle ilgilidir.Buna göre; Yemen'e çok sayıda vali ve kumandan gönderilmesine rağmen, bunların hiç biri vilayet dahilini ve sahilleri teftiş etme lüzumunu hissetmeyerek, yalnızca vilayet merkezinde oturarak,

[1071] **BOA. DH.MUİ** 1-10 / 5 (Kamaran Liman Reisi'nden alınan R. 20 Mart 1326 /M. 2 Nisan 1910 tarihli tahriratın suretidir.)

makamlarından Dersaadet'e telgraf çekmek suretiyle haberleşmelerini sürdürmüşlerdir. Bunun neticesinde de Yemen'de hiçbir kalıcı eser bırakamamışlardır. Bu şekilde her gelen memur geldiği gibi geri dönmekteydi. Kayıtlarda ise vilayet dahilinde birçok kaza ve nahiyenin isimleri yazmasına rağmen, tahkik olunduğunda bunların hiç birisinde idari görevli bulunmadığı ortaya çıkmaktaydı. Bunların yanında memur olarak görevlendirilenler arasında hakkıyla hizmet görmek isteyenler dahi mevcut olmasına rağmen, bu kişiler de birtakım hainlerin komploloruna kurban gitmekteydiler. Senelerce keyfi yaşamaya alışmış olan gruplar nitelikli memurlarla ilgili türlü türlü şikayet dilekçeleri hazırlayarak yetkili merciilere göndermişlerdir. Kamaran Reisi'nin hayretle karşıladığı taraf ise, Hükümet tarafından hiçbir tahkikat yapılmadan bu dilekçelere itimad edilerek ahaliyle uyumsuz olduğu gerekçesiyle memurların hemen yerinden alınmasıydı. Böylece Yemen gibi son derece geniş ve zengin arazilere sahip bir vatan toprağında Hudeyde'de Seyyid Şe'rai, Zeydiyye'de Buni, Luhayye'de Abdü'l vedud, Hacur'da Hadi, Haraz'da Şerif Mansur ve Cibalde de buna benzer kimselerden oluşan sadece beş on kişi ile hükümetin nüfuzu tesis edilmeye çalışılmaktaydı. Üstelik hükümet olarak buradaki muhalif unsurların tedib ve terbiyesine hazırlanılsa, bu kez sözde hükümeti temsil eden bu isimlerden birkaçı hükümete müracaat ederek, meselenin ehemmiyeti olmadığından bahsederek, zuhur eden iğitişaşı kendilerinin teskin edebileceğine dair güvence vermek şekliyle merkezin buraya olan müdahale ve ilgisini olabildiğince engellemeye çalışmaktaydılar. Kamaran Reisi Yemen'de nüfuz temsil etmeye çalışan memurlara örnek olarak Mebus Tahir Recep Efendi'den bahsetmiştir. Kamaran Reisi'ne göre Hudeyde livası ahalisi arasından Yemen Mebusu olarak seçilip, Mebusan Meclisi'mize katılarak kendisinden yararlılıklar beklenen Tahir Recep Efendi esasında 1320 senesindeki isyan sırasında Yemen İmamı'na erzak sevkinde yardım ettiği bilinen bir şahıstır. Üstelik hakkında hiçbir tahkikat yapılmadan bu şahsın Meclis'e girmesine ve 1910 yılı itibariyle hiçbir gerekçe göstermeden mebusluktan istifa etmesine izin verilmesi hayretle karşılanacak bir durumdur. Çünkü bu isim İstanbul Mebusluğu'ndan çekilmiş fakat Yemen'de hala mebusdur. İşte Kamaran Reisi Yemen ahalisi arasında kendi nüfuzlarını tesise çalışan birtakım isimlerin ahaliyi Padişah ve hilafet makamının aleyhine etkilemelerine izin verilmemesini istemekteydi. Üstelik hükümeti temsil etmesi amacıyla görevlendirilecek memurları yerlerinden almak da kesin bir çözüm olmayacaktır. Yemin ettirilerek memuriyete başlatılan her memurun memuriyetlerinden emin olunup, vuku bulacak şikayetlere ehemmiyet verilmemelidir ki tüm memurlar azledilme korkusu olmadan serbestçe görevlerini icra edebilsinler ve yerel güçlerin hükümetin memurları üzerindeki baskısı en aza indirilebilsin.[1072]

[1072] **BOA. DH.MUİ** 1-10 / 5 (Kamaran Liman Reisi'nden alınan R. 20 Mart 1326 /M. 2 Nisan 1910 tarihli tahriratın suretidir.)

4.2.4 Yemen'de Şimendifer İnşası Meselesi

Yemen'e dair hazırlanan rapor ve ıslahat önerileri içinde yer alan başlıkların her birisi Yemen'in idari ve sosyo ekonomik bakımdan gelişimi için ayrı bir öneme sahip olsada bunlar arasında hiç kuşkusuz demiryollarının inşası meselesi ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır. Islahat önerileri içinde yer alan maddelerden en dikkat çekicisi Glayser'in değerlendirmelerinde de gördüğümüz ve neredeyse Padişah'a sunulan tüm layihalarda yer alan şimendifer hatları meselesi olduğu göze çarpmaktadır. Birçok kez bahsedilen bu konuya devletin ve idarecilerin duyarsız kalması beklenemezdi ve nihayetinde de öyle olmuştur. Zaten Sanayi Devrimi süresince Avrupa toplumunda yaşanan artan üretim ve buna bağlı olarak hızlanan ithalat ve ihracat potansiyelleri, taşımacılık alanında da yeni bir takım ulaşım araçlarına duyulan ihtiyacı kaçınılmaz hale getirmiş. Başlangıçta İngiliz menşeili olarak ortaya çıkan demiryolu yapımı ve işletilmesi fikri kısa süre içinde tüm Avrupa ülkelerine yayılmıştı. Bu ortamda uzunca bir süredir Batı dünyası ile bütünleşme çabası içine girmiş olan Osmanlı Devleti yöneticilerinin de bu yeniliğe duyarsız kalmaları elbette düşünülemezdi. Nitekim Avrupa'da ortaya çıkan demiryolu ulaşımı ile yakından ilgilenen Osmanlılar bu yenilikten payına düşeni alacaktır.[1073] En başından itibaren Osmanlı'daki devlet adamlarının her biri demiryolu yapımına büyük ilgi göstermişlerdir.

Sultan Abdülhamid' de iktidarı boyunca siyasetinin bir parçası olarak gördüğü demiryolu ulaşım hatlarının inşasına büyük önem vermiş, hatların inşasıyla yakındar alakadar olmuş ve demiryolu siyasetini devletlerarası ilişkilerde bir denge aracı olarak kullanmaya çalışmıştır. Ancak her ne kadar Osmanlı idarecileri demiryolu fikrine sıcak bakmışlarsa da yüzyılın koşulları içinde bir demiryolunun inşası için gerekli teknolojik uzmanlık, nitelikli kadro ve yeterli sermaye birikiminden yoksun bulunmaları nedeniyle, İmparatorluk sınırları dahilinde yapılacak demiryollarının büyük bir kısmı yabancı sermaye tarafından yapılmak zorunda kalmıştır. Demiryollarının yabancılar tarafından işletilip denetlenmesi ise uzun vadede İmparatorluğun Avrupa'ya bağımlılığını kat kat arttırmıştır.

Üstelik başlatılacak demiryolu inşaatlarından Avrupalı yatırımcılarla Osmanlı idaresinin beklentileri de taban tabana zıtlık arz etmekteydi. Osmanlılar yapılacak demiryollarıyla XIX. asırda artan ayrılıkçı isyanların önüne geçilmesini, isyan bölgelerine hızlı bir şekilde asker sevkini sağlayarak isyanların kısa sürede bastırılması ile merkezi otoritenin daha kolay ve hızlı bir şekilde sağlanmasını, ülke içi ekonomik durgunluğun aşılmasında çok önemli olan iç ticaretin canlandırılmasını, üretimin artması ile aşar vergisinin arttırılmasını, hattın geçtiği

[1073] Demiryollarının yapımı çalışmaları henüz 1830'larda başlatılmış olmasına rağmen 1914'e ulaşıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avupa, Anadolu ve Mısır dahil Arap toraklarında döşenerek, işletmeye açılan demiryollarının uzunluğu 12 bin km'yi aşmıştır. Donald Quataert, *"19. yy.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları",* **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C. 6, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.1630

yerlerde bulunan madenleri işletmeye açarak, üretimi arttırarak halkın refah düzeyinin yükselmesini, merkeze uzak verimli tarım arazilerinden çıkan ürünü daha kolay ve daha ucuza taşınabilir hale getirerek fiyatları düşürmek ve mahalli kıtlıkların önüne geçilmesini, bunların neticesinde halkın gelir düzeyinin artmasıyla devlete ödenmesi gereken verginin düzenli şekilde ödenmeye başlanmasıyla Devletin Duyun-ı Umumiye'ye olan borcunu rahatlıkla ödeyebilmesini amaçlamaktaydı.[1074]

Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren İngiltere başta olmak üzere tüm Avrupalı devletlerin İmparatorluk dahilinde yapılacak demiryollarından beklentileri ise tamamen emperyalist bir bakış açısıyla, ekonomik sömürü elde etmek ve siyasal olarak nüfuz alanları yaratmak düşüncesiyledir. Sömürgeci güçlerin her biri sömürülecek ülkenin yer altı zenginliklerini ve tarımsal ürünlerini kendi ülkelerine transfer edebilmeleri için ulaştırma altyapısına ihtiyaçları vardı.[1075]

Osmanlı topraklarındaki demiryolu imtiyazından kazanacak oldukları başta sosyo ekonomik olmak üzere askeri ve siyasi yararlılıkların da farkında olan Avrupalı yatırımcıların her birinin İmparatorluk sınırları içinde demiryolu imtiyazı kapmak için birbirleriyle yaptıkları yarışın en çarpıcı örneği, Anadolu- Bağdat Demiryolunun imtiyaz hakkı sırasında yaşanmıştır.Tüm bunların farkında olmasına rağmen Osmanlı idarecileri büyük güçler karşısında ayakta kalabilmek için yabancılara imtiyazlar verme karşılığında da olsa demiryolu yapımına izin vermişlerdir.

II. Abdülhamid dönemi demiryolu projeleri arasında bir diğer mühim proje ise tamamen Müslümanlarca finanse edilmek ve Müslüman mühendislerce inşası gerçekleştirilmek şartıyla yola çıkılarak, II. Abdülhamid tarafından ittihad-ı islam fikrini pekiştirecek bir proje olarak 1900 yılında yapımına başlanmasına karar verilen ve tüm dünya Müslümanlarının emperyalist güçlere karşı direniş ve dayanışmasının bir sembolü olan Hicaz Demiryolu hattının inşasıdır.[1076] Henüz 1884/ 1885 yılında Hicaz Vali ve Kumandanı olan Osman Nuri Paşa, bölgenin ıslahatı ile ilgili Padişah'a sunduğu layihada Yemen dahil olmak kaydıyla Şam ve Hicaz Vilayetlerinde döşenecek demiryolunun önemine dikkat çekmiştir.[1077] Yine İzzet Paşa, hazırladığı bir layihada özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Hicaz Bölgesi başta olmak üzere tüm Arabistan'ın Avrupalıların tehdit ve saldırılarına açık hale geldiğinden bahsederek,

---

[1074] Musa Gümüş, "*1893'ten 1923 Chester Projesi'ne Türk Topraklarında Demiryolu İmtiyaz Mücadeleleri ve Büyük Güçler",* **Tarih Okulu,** S. X., Mayıs- Ağustos 2011, s. 167- 168,

[1075] Said Öztürk,*"Hicaz Demiryolu",* **Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli,** Bilge Yay., İstanbul 2000,s.139-140; Ali Kemal Gürbüz,*"Osmanlı İmparatorluğunda Demiryollarının Rolü",***Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** C.2, S.3, Balıkesir 1999, s.190-191

[1076] Vahdettin Engin, *"Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti"* **Türkler,** C. 14, YTY. Yay. Ankara 1999 .s.467; Gürbüz, ***a.g.m.,*** s.177; Quatert, ***a.g.m.,***s.1631; Mithat Baydur,*"Osmanlı-Alman İlişkilerinde Anadolu ve Bağdat Demiryollarının Yeri",* **Osmanlı,** C. 2, YTY. Yay., Ankara 1999, s. 356

[1077] Gülsoy, ***a.g.m***., s. 81

Hicaz'a yapılacak demiryolunun önemi üzerinde duruyordu. Ahmet İzzet Efendi, kutsal topraklara denizden yapılacak bir müdahale karşısında ancak karadan bir savunmanın mümkün olduğunu, bunun için Şam veya başka bir münasip yerden Hicaz'a bir şimendifer hattının yapılması gerektiğini söylüyordu. Layihada ayrıca Müslümanların kıblesi ve Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu mukaddes toprakların her türlü tasalluttan korunmasının bu hattın yapılması ile mümkün olacağı belirtiliyordu. Diğer taraftan hac yolunun güvenliğinin sağlanması ile daha fazla hacı ve ziyaretçinin geleceği ve bölge ekonomisine katkıda bulunacağı da vurgulanıyordu. Ahmet İzzet Efendi'ye göre, demiryolu hattının sağlayacağı askeri üstünlük ve kolaylıklar sayesinde Hicaz bölgesi kontrol altına alınacak ve Osmanlı Devleti'nin Arabistan'daki siyasi konumu güçlenecekti. İnşa edilecek demiryolu ile nakliyat ve ulaşım imkanları artacağından bölgenin kalkınmasında olumlu katkıları olacaktı.[1078]

Sultan II. Abdülhamid'de gerek İslam alemindeki nüfuz ve liderlik vasfını sürdürebilmek ve izlemekte olduğu İslamcılık siyasetini kolaylıkla benimsetebilmek gerekse bilhassa Osmanlının Hicaz ve Yemen'e asker sevkinde kullandığı Süveyş Kanalı'nın İngiliz denetimi altına alınmasıyla herhangi bir savaş veya karışıklık esnasında Yemen ve Arabistan'ın bazı noktalarına yapılacak asker sevki sırasında yaşanan müşkilatı azaltmak, ayrıca Hicaz hattı sayesinde Süveyş Kanalı'na olan bağlılığı en aza indirerek, hat sayesinde Osmanlı hakimiyetini Arabistan'ın merkezden uzak eyaletlerine kadar götürerek, bir bakıma XIX. yüzyıldan beri Avrupa emperyalizminin hedefi haline gelmiş olan Arabistan topraklarını muhafaza için Hicaz bölgesinde yapılacak demiryolu fikrini kabul etmiştir.[1079]

Yemen'de yapılması düşünülen demiryolu hattı da bu kapsamlı Hicaz Demiryolu projesinin içine dahil edilmiştir. Şam-ı Şerif'ten başlayan Hicaz hattının Akabe yoluyla Hicaz Vilayeti'ni baştan başa geçtikten sonra Medine ve Mekke 'den geçerek Cidde'ye ulaşması planlanmışsa da bu hatta bazı yan hatlar da dahil edimiştir. El-Ula veya Medayin mevkiinde başlamak ve Arabistan'ın merkezinden Basra Körfezi'ne kadar olmak üzere bir başka hat inşası ve Tebük'ten başlayacak başka bir hat ile Mekke ile Cidde arasında da bir şube inşa

---

[1078] Öztürk, ***a.g.m.,*** s. 140- 141

[1079] Hattın inşası hac mevsiminde Müslümanların kutsal toprakları ziyaretleri sırasında yaşadıkları sıkıntıları bertaraf ederek, hac yolunun güvenliğini sağlamanın yanında, iktisadi anlamda da nakliyatı kolaylaştırması bakımından önem arzediyordu. Demiryolu vasıtasıyla yetiştirilen mahsulat istenilen havaliye nakledilebilecekti. Demiryolunun geçtiği güzergahlar bu nakliyattan istifade ile gelişebilecekti. Ayrıca bunun yanında Arabistan topraklarında bulunan zengin maden ve petrol kaynaklarının ihracatı kolaylaşacak, böylece hem devlet hem de islam alemi refah ve servete kavuşacaktı. Demiryolu güzergahı boyunca inşa edilecek köprüler, binalar, yollar ile hat güzergahında imar faaliyetleri arttırılacaktır. II. Abdülhamid'in Hicaz Demiryolu inşasından askeri siyasi, ekonomik beklentileri için bkz. Öztürk,.***a.g.m.***,s.142-146 ; Emrah Çetin, **Türk Basınında Hicaz Demiryolu (1900-1918) (İkdam, Sabah, Saadet,Sebilü'r-Reşad, Sevet-i Fünun, Şura-yı Ümmet, Takvim-i Vekayi, Tanin, Tercüman-ı Hakikat Adlı Gazete ve Dergilere Göre),** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009, s. 28- 32; Mustafa Albayrak, *"Osmanlı- Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı",* **OTAM.**, S. 6, Ankara 1995, s. 13

edilmesi düşünülmüştür.[1080] Yemen'de yapılacak demiryolu fikri de Hicaz hattı içine dahil edilmiştir Nitekim 1900 yılında başlayan çalışmalarda sona yaklaşılırken, Eylül 1906 yılına gelindiğinde Şam-Hicaz demiryolunun 163 km'lik Hayfa-Şam hattı ile 692 km'lik Şam-Tebük hattı tamamlanmasının[1081] ardından Yemen demiryolunun inşası gündeme gelmiş ve Padişah kararıyla güzergah tespiti ve arazi çalışmaları yapmak için Fransız mühendis ile Hudeyde liman mühendisi Mustafa Efendi Yemen'e gönderilmiştir. Mühendislerin yaptıkları tetkik neticesinde hazırlanarak İstanbul'a gönderilen raporda; Yemen demiryolu 230 km'lik Hudeyde-Sana hattından oluşacaktı, bu ana hatta ilaveten San'a-Umran ve Hudeyde-Cibane arasında iki şube hattı yapılması öngörülmüştür. [1082] Hicaz Demiryolu'nun Medine'ye yaklaştığı 1908 senesinde hattın Yemen'e uzatılması çalışmalarına başlanılmış ve II. Abdülhamid'in emri ile yaveri Ekrem Arif Paşa ile Hicaz Demiryolu inşaaat nazırı Müşir Kazım Paşa, Hicaz hattının Medine'den Mekke ve Cidde'ye uzatılması konusunda, Emir Şerif Ali Hicaz Valisi Ahmet Ratib ile görüşmek üzere Mekke'ye gitmişlerdir. Vali'nin desteğini alabilmek için Hicaz hattının İslam alemi için ne derece önemli bir proje olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Yine II. Abdülhamid'in gönderdiği talimata göre emir ve valiye, Hicaz demiryolunun Mekke'den sonra Yemen'e kadar götürüleceğini, bu sayede gelecekte İstanbul'danYemen'e kadar trenle yolculuk yapmanın mümkün olacağını ifade etmiştir. Fakat Padişah'ın Yemen demiryolu hususundaki bu kararlılığına rağmen Mekke Emiri ile Hicaz Valisini ikna etmek mümkün olmamıştır. Her ne kadar Şerif ve Vali projeye açıkça karşı çıkmamışlarsa da Hicaz Demir yolunun Medine'den Cidde ve Mekke'ye uzatılmasını önlemek için el altından yoğun bir muhalefet başlatmışlardı.[1083]

Yemenli mebuslar ise çoğunlukla şimendifer meselesine ılımlı yaklaşmışlardır. Yemen dahilinde Zimar Mebusu Es-seyyid Ali bin Hüseyin 3 Mayıs 1909 tarihli takririnde şimendifer hududunun Yemen'e uzatılmasının Yemen için ehemmiyetinden bahsetmiştir.[1084]

Muhalefetin de etkisiyle gelişme kaydedilemeyince Meclis-i Mebusan'ın 16 Ağustos 1909 tarihli 135. toplantısında Yemen'in ıslahının bir parçası olarak Yemen şimendiferlerinin imtiyazı meselesi müzakere edilmiştir. Mesele tartışılmak için Meclis gündemine geldiğinde encümen ve Nafia Nezareti arasında epeyce ihtilaf çıkması nedeniyle Menteşe Mebusu Halil Bey ve ardından Halil Bey'i destekleyen tarzda aynı zamanda Üsküp Mebusu olan Nafia Encümeni Reisi Necip Draga Bey'ler Meclis gündemine ilk defa alınan şimendifer imtiyazatı meselesinin ehemmiyetine binaen sadece Meclis'de mevzu bahs edilmek yerine, meselenin tab ve tevzi edilerek herkes tarafından incelenmesini bu sayede her azanın encümen azası gibi

[1080] Çetin, **a.g.t.**, s. 65-66
[1081] Çetin, **a.g.t. s.** 68
[1082] Gülsoy, **a.g.m**., s. 86- 87
[1083] Gülsoy, **a.g.m**., s. 88
[1084] **MMZC.,** 29 Nisan 1325 (12 Mayıs 1909), C. 3, İctima: 1, Devre:1, s. 381

meseleye ve mukaveleye vakıf olması gerektiğinden bahsetmiştir. Şayet mukavele tasdik edilirse, şimendifer için ağustos sonuna kadar işe başlanacak eylül'de de keşif heyeti gönderilecekti. [1085] Necip Draga'nın ifadeleri üzerine Mustafa Asım Efendi şimendifer imtiyazatının mali boyutuyla ilgilenerek, imtiyazat hakkının kime, hangi şartlarda verileceğine dikkat çekmek için her kilometresi için 7200 lirayı geçmemek üzere bir fiyat verilmesinin ne derece doğru olduğunun araştırılmasını, bunda hükümet olarak aldanıp aldanmadığımızın düşünülmesini ve Nafia Nezareti bu miktarı kabul ederse itiraz hakkının da bulunması gerektiğini talep etmiştir.[1086]

Mecliste şimendifer konusunda iki kanat oluşmuştu fakat aslında her iki grupda yer alanlar şimendiferin Yemenin ıslahatı için gerekli olduğu konusunda hem fikir olmalarına rağmen, aralarındaki tek fark bir kısım mebus meselenin hem Ayan Meclisi'nde hem Mebusan Meclisi'nde esaslı olarak müzakere edilmesinden yani aceleye getirilmemesinden yana olmakla beraber,Yemen Mebuslarının dahil olduğu bir diğer kesim; şu ana kadar gelinen noktada yeterince vakit kaybedildiğinden daha fazla müzakere etmekle uğraşılmayarak, şimendifer imtiyazı ve inşasının bir an evvel başlatılmasında ısrar ediyorlardı. Yemen Mebuslarından Tahir Recep Efendi ve Selanik Mebusu Emanuel Karasu bu şimendiferin bir an evvel inşa ettirilmesini istemekteydiler zira bu sayede heyeti fenniyenin keşif ve inşa için Yemen'e gittiğini gören ahali arasında şimdiden dahi bir sükunet tesis edilebilirdi.[1087]

Mesele hakkında Talat Bey ise, Meclis'deki konuşmasında Hudeyde-San'a şimendifer hattı inşasına dair hazırlanan mukavelede Yemen'in şu ana kadar mevcut olan coğrafi taksimatının dikkate alınmayarak, devletin idare tarzında bir çeşit değişiklikler yapıldığına dikkat çekmiştir. Talat Bey ifadesinde Yemen'in coğrafi olarak San'a, Asir ve Tihame olarak üç büyük kısma taksim edildiğini ve bunlardan Zeydi kabilelerin iskan ettiği San'a ve civarında bulunan İmam Seyyid Yahya ile Tihame ve Asir'deki Şafii kabileleler ile İmam arasında mezheben bir ihtilaf mevcut olduğundan söz ederek, yakın zamanda Asir'de türeyen mehdinin de devlet için tehlikeli bir şekil aldığını hatta en son Hudeyde'den gönderilen erzak kafilesi üzerine Tihame kabilelerinin saldırıp, 116 askeri şehit ettiklerinden bahsederek, meselenin askeri kısmı da göz ardı edilmeden birtakım güvenlik önlemleri alındıktan sonra ıslahatlara başlanılmasının daha uygun olacağı kanaatindedir. Bu sebeple mevcut kanun layihasını tamamen reddetmemekle beraber, bu hususta hükümetin gerekeni üstleneceğini ve şu an itibariyle 30.000 lira ile bir alay askerin Yemen'e gönderildiğini haber veriyordu. Böylece Talat Bey'in kararı ile Hudeyde-San'a şimendifer hattı ve Cibane' de liman inşasına dair mukavele ve kanun layihası Dahiliye Nezareti ve Talat Bey'in salahiyetine

[1085] **MMZC.,** 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909), C. 6, İctima:1, Devre:1, s. 492
[1086] **MMZC.,** 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909), C. 6, İctima:1, Devre:1, s. 492-493
[1087] **MMZC.,** 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909), C. 6, İctima:1, Devre:1,,s . 493

devredilmiştir.[1088]

Şimendifer meselesinin Meclis-i Mebusan'da müzakere edilmesinin ardından bir gün sonra Hüseyin Cahid Yalçın Tanin'in 17 Ağustos 1909 tarihli sayısında Şimendifer meselesi karşısında Meclis'in tutumu ve müzakereye sunulan mukavelenamenin içeriğiyle ilgili tespitlerde bulunmuştur. Hüseyin Cahid'e göre, Nafia Nazırı Norodokyan Efendi tarafından bir bakıma Meclis'i denemek amacıyla gönderilen Yemen şimendifer mukavelesi, hükümetin ve memleketin geleceği açısından son derece zararlı hükümleri barındırmaktaydı. Tüm mesele Meclis'in üyelerinin memleketin menfaatlerini idrak edebilecek mi yoksa tüm bu zararlı maddelere göz yumarak işi örtbas mı edecek olduğudur. Mebuslar, Yemen şimendifer mukavelesi ibaresinden daha ziyade "hükümet-i ızrar ve menafii memleketi ihlal mukavelenamesi" olarak tabir edilmeye yakışır nitelikte olan bu mukavelenamede yer alan teklifler altındaki tuzakları görmeyerek, usule aykırı noktaları fark etmeyerek nafianın teklifini aynen kabul edecek olurlarsa; bu işten en kazançlı çıkan başta Nafia Nazırı olmak kaydıyla memleket menfaatlerini hiçe sayanlar olacaktır. Cahid makalesinde Nafia Nazırı Norodokyan Efendi'nin Meclis-i Mebusan'a gönderdiği mukavelenamede hukuka aykırı bulduğu birtakım maddeleri açıklamıştır. İlk eleştiri mukavelenin devletin resmi kurumları tarafından usul dairesinde akd edilmiş bir mukavele olmaktan ziyade sadece Nafia Nazırı ile bir maliye heyeti arasında itilaf husule gelerek meydana getirilmiş olmasına yöneliktir. Hakikaten de mukavelename Meclis'i Mebusan Nafia Komisyonuna geldiği vakit komisyon azalarından iki kişi bazı noktaların izahı için Nafia Nezareti'ne gittiklerinde Nafia Nazırı Norodokyan Efendi ile müşaviri o sırada Avrupa'da bulunduklarından Nafia Nezareti muavini ile heyet-i fenniye ile görüşmüşler fakat bundan herhangi bir netice alınamamıştır. Çünkü Nezaret'de Norodokyan Efendi'nin bizzat kendisi dışında hiç kimsenin haberi yoktu. İşte Cahid, memleketi ilgilendiren ve bir buçuk, iki milyon liralık masrafa mal olacak bu proje hakkında Nezaretin haberdar olmamasını hayretle karşılamaktadır.

Hüseyin Cahid'e göre mukavelede yazılı olan ve büyük bir kurnazlığın göstergesi olarak kabul edilebilecek bir diğer şart ise, imtiyaz verilen Kumpanya'nın Yemen'e mühendisler gönderip evvela keşf ettirecek ardından 18 ay sonra hükümete pervezeler verecek ve bunlar üzerine bir fiyat isteyebilecek olması ve talep edeceği fiyatın da km başına 7.200 lirayı geçemeyeceği maddesidir. Yine mukavelenin beşinci maddesi gereği; Norodokyan Efendi, şirketin inşaat için teklif ettiği fiyatı kabule şayan görürse, hattın inşasını ve işletmesini kararlaştırılan şartlar dairesinde şirkete verebilecektir. Eğer uygun görmezse müzakereye koyacaktır. Görünürde bu madde gayet normal ve doğru bir madde gibi görülmesine rağmen, gerçekte Nafia Nazırı bu mukavele ile hattı yapmaya ve işletmeye talep olan kumpanyayı

[1088] **MMZC.,** 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909), C. 6, İctima:1, Devre:1, s. 494

bağlamış olmuyordu bilakis bu maddelerdeki inceliği fark etmeyen Meclis-i Mebusan'ın elini ayağını bağlamış olacaktı. Çünkü bu madde ile mukavelenin kesinlik kazanması Nafia Nazırı'nın bir sözüne bırakılmıştı. Nazır, kumpanyanın vereceği fiyatı kabul ettiğini ilan ederse kendisine kimse karşı gelemeyecekti. Ayrıca kumpanyanın 7.200 lira üzerine çıkamayacağı şeklinde bir sınır getirilmiş olmasının suistimallerin önüne geçeceği de düşünülmemelidir. Zira bu da zannedildiği kadar masum bir madde değildir. Azami sınır olarak kabul edilen 7.200 lira oldukça fahiş bir fiyattır. Kumpanya gelip de 7.000 ya da 6.500 lira gibi bir fiyat verdiğinde Nafia Nazırı bu fiyatı mukaveledeki fiyattan ucuz bulduğunu iddia ederek kabul edecekti bu durumda yine son derece yüksek olan bu miktara karşı kimsenin bir itiraz hakkı olmayacaktı.

Son olarak Cahid, Nafia Nezareti'ndeki işleyiş bozukluğundan şikayet ederek; koca Nafia Nezareti'nin bir nazırdan ibaret olmamasına rağmen, tüm yetkileri uhdelerinde toplayan nazırların, heyeti fenniyeye ya da nafia meclislerine söz hakkı tanımayarak işleri keyfi olarak çözümlemeye kalkışmalarının bu şimendifer meselesinde olduğu gibi olumsuz sonuçlar doğurabileceğini savunmaktaydı.[1089]

Mecliste yapılan görüşmelerin ardından kısa bir süre sonra 25 Ağustos 1909 tarihinde Padişah tarafından Yemen'de demiryolu yapımına izin veren irade çıkartılmış, buna göre Hudeyde-San'a arasında 1. 05 m. genişliğinde bir asli hat ile Cibane-Hudeyde ve San'a-Umran arasında iki şube hat ile Cibane Körfezi'nde, gemilerin rahatça yanaşabilmesi asker, mühimmat, silah her çeşit alet, yolcu ve ticari eşyaların yüklenmesini sağlayacak tesisat ve donanımda büyük bir liman yaptırılacaktı.[1090] Demiryolunun imtiyaz hakkı Fransız sermaye grubuna verilmiştir. 5 Eylül 1909 tarihinde Nafia Nazırı ile Fransız sermaye grubu temsilcisi Leon tarafından vekil tayin edilen jack Menasche arasında Yemen Demiryolu İmtiyaz Sözleşmesi imzalanmıştır. İmzalanan bu sözleşmeye göre, Osmanlı Hükümeti Yemen Demiryolu ile Cibane Limanı inşaat imtiyazını 99 senelik bir süre için Fransız şirketi adına hareket eden Leon Efendi'ye veriyordu. Fransızlar imtiyazın kesinlik kazandığı tarihten itibaren 18 ay içinde inşaat için gerekli keşifleri tamamlayıp hazırladıkları rapor ve haritaları Nafia Nezareti'ne sunacak. Raporların tasdikinden sonra en geç üç ay zarfında inşaata başlanılacak ve üç sene sonra bitirilmesine karar verilmiştir.[1091]

[1089] Hüseyin Cahid Yalçın, *" Yemen Şimendiferi"*, **Tanin,** 17 Ağustos 1909 (4 Ağustos 1325), s.1

[1090] Gülsoy, **a.g.m**., s. 89

[1091] Fransız şirket, demiryolu müştemilatı veya diğer tesisler için gerekli olan arazilerle, kum ve taş ocaklarını sahipleriyle anlaştığı takdirde satın alabilecekti. Anlaşmazlık durumunda Osmanlı Hükümeti devreye girerek, ilgili toprak veya ocakları belli bir bedel karşılığında istimlak edip, şirkete devredecekti. İstimlak bedelleri ise şirket tarafından ödenecekti. Demiryolu veya limanın yapımı esnasında geçici olarak işgal ve istimali lazım gelen mahaller ise tazminatı ödenmek şartıyla mahalli idare aracılığıyla şirkete teslim edilecekti. Şayet istenilen araziler devlete ait ise bunlar için herhangi bir bedel talep edilmeden şirkete verilecekti. Demiryolunun iki tarafında 15 km dahilinde olan miri topraklardaki taş ve kum ocakları da inşaat süresince

BEŞİNCİ BÖLÜM
DE'ÂN İTİLAFNAMESİ'NDEN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA UZANAN SÜREÇTE YEMEN'DE YAŞANAN SİYASÎ, ASKERÎ ve MALÎ GELİŞMELERE İLİŞKİN GENEL DURUM

5.1 Siyasilere Maaş Tahsisi Meselesi

Henüz De'ân Anlaşması imza edilmeden önce 1911 senesi Eylül ayı içerinde, Harbiye Nezareti'nden gönderilmiş olan 19,28,29 Ağustos ve 2 Eylül 1911 tarihli tezkere ve telgraflar Meclis-i Vükelâ'da görüşüldüğü esnada Yemen'de İzzet Paşa'nın ardından yapılması düşünülen yetki değişimi meselesi gündeme gelmişti. Söz konusu meseleye dair Harbiye'ye gönderdiği yazılarında; kendisinin Yemen'den avdeti halinde **c**ebel mebusları başta olmak üzere San'a'da bulunan Haşed ve Bekil aşiretine mensup sadat ve meşayihin Mahmud Bey'in Yemen valiliğine tayinini istediklerinden ve Mehmed Ali Paşa'nın bekasının da gayr-i caiz bulunduğundan bahseden İzzet Paşa, Tihame'ye hareketinden evvel yeni vali ve kumandanlığın kime devr edileceğinin kararlaştırılmasını istemekteydi. Paşa'nın bu isteği karşısında Meclis-i Vükelâ'ca Mahmud Nedim Bey'in vaziyeti değerlendirilmiş ve alınan karar gereği, İzzet Paşa'nın İmam Yahya ile akd olunacak itilafdan sonra vilayetce icab eden ıslahat ve tanzimat esaslarını tayin ve mühim olanlarını tatbike geçirebilmek üzere bir müddet daha Yemen'de kalması zaruri bulunmuş ve bu süre içinde İzzet Paşa'nın bizzat kendisi Vilayet'de bulunduğu müddetce valiliğe başka birinin tayin edilmesinin de muvafık olamayacağı gerekçe olarak gösterilmiştir. Ancak buna rağmen eğer İzzet Paşa tarafından lüzumlu görülür ise bahsedilen Mahmud Bey'in şimdilik sadece vali vekaletine tayin edilmesi uygun bulunmuştur.(7 Eylül 1911)[1092]

Her ne kadar karar gereği Mahmud Nedim Bey'in şu aralar vali vekaleti görevi ile yetinmesi hususunda anlaşılmışsa da zaman içerisinde görevini başarı ile yerine getirdiğine dair kanaat hasıl olursa Yemen valisi olmasına Sadrazam ve Dahiliye Nazırının olumlu baktığı da bildirilmiştir.(9 Aralık 1911)[1093]. Böylelikle İzzet Paşa, Yemen Kuvvayı Umumiye

---

şirket tarafından hiçbir ücret ödemeden işletilecekti. Fransız şirket, bu ocakları imtiyaz müddetince kullanmak istediği takdirde, ilgili nizamlara uymak ve bu konudaki vergileri ödemekle yükümlü olacaktı. Şirketin Osmanlı toprakları dahilinden satın alacağı malzeme, makine, alet ve edevat, maden kömürü, ve kereste gibi mallar vergiden muaf tutulacaktı.ayrıntılı bilgi için bkz. Ufuk gülsoy, ***a.g.m***., s. 91

[1092] **BOA. MV** 156 / 18 (R.25 Ağustos 1327/ M.7 Eylül 1911)

[1093] Serap, Sert; **Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857- 1940),** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 36; **BOA, BEO** 3973/ 297965; **BOA. BEO** 3973/ 297967; Mahmud Nedim Bey 1913 senesine kadar vekaleten bu görevini sürdürmüştür. Bu tarihten itibaren Harbiye Nezaretinden varid olan 7 Ocak 1913 tarihli tezkere de yer alan Mahmud Nedim Bey'in asaleten göreve atanması bahsi Vükela Meclisi'nin 1 Şubat 1913 tarihli toplantısında müzakere edilmiş ardından asaleten

Kumandanı sıfatıyla bir süre daha De'ân Anlaşması'nın hükümlerinin yerine getirilmesini sağlamak ve yapılacak ıslahatların kesintiye uğramasını önlemek için Yemen'de kalmaya devam edecektir.

Bu doğrultuda De'ân Anlaşması imzalanmadan yaklaşık bir ay önce İzzet Paşa'nın bahsettiği, İmam ve adamları için para veya maaş tahsisi meselesi anlaşma sonrasında bir süre daha Osmanlı Devleti'ni meşgul etmiştir. Maaş meselesi meclis'in 1909 yılındaki 15. inikadında da bahsedilmiştir. Meclisin 15 Aralık 1909 tarihli toplantısında Yemen Mebuslarından Tahir Recep Efendi'nin 26 Temmuz 1909 tarihiyle hazırlayıp Meclis riyasetine sunmuş olduğu takrir yeniden mebusların gündemine alınmıştır. Tahir Recep Efendi sunduğu takririnde Kanun-i Esasi'de yer alan ifadeleri kanıt olarak göstermiş ve Kanun-i Esâsi'nin madde-i mahsusasında "Mebuslardan her birine aylık beş bin kuruş maaş itibariyle memurini mülkiye nizamına tevfikan azimet ve avdet harcırahı ita olunacağı" ibaresine dayanarak, Mebusların harcırah almaya hakkı olduğundan bahsediyordu.[1094] Tahir Recep Efendi'nin bu takriri o an için mütalaa edilmemişse de, daha sonra meselenin ehemmiyeti ve sağlayacağı yararlar İzzet Paşa tarafından düşünülmüş olsa gerek ki, Paşa maaş meselesinin Hükümet tarafından yeniden görüşülmesini talep etmiştir. Bu hususta San'a'dan Dersaadet'e gönderdiği yazısında; İmam'ın Haşed'de vaktiyle en fazla itimad ettiği ve İmam'ın emeline gerek fiilen gerek kavlen hizmetkar olup, buna rağmen Osmanlı Devleti'ne tahrikatda bulunan meşayih, akil ve müteneffizan arasından Hükümete merbutiyetlerini bildiren bazı şahıslara ehemmiyetleri derecesinde muhtelif miktarlarda maaş tahsis edildiği ve bundan böyle Hükümet-i Seniyye'ye sadakat ve hizmetten ayrılmayacaklarına dair taahhüd senedleri alındığından bahsediyordu. Bu kapsamda Haşed'in Şehhare, Osman, Beni Abdülceli, Zeyd kabileleri ve Erheb, Havlan, Nehm, El-Hüda kabileleri ile Hacce, Kevkeban cemiyetindeki kabile reisleri ile bazı sadat, meşayih ve akillerden 1200 kişiye tahsis olunan toplamda 169 bin 110 kuruş aylığın temmuz 1327 senesi başından itibaren masraflar listesine dahil edilmesini ve ağustos ayının sonuna kadarda ödenmeye başlanarak telgrafla havale edilmesini talep etmekteydi.[1095]

İzzet Paşa'ya göre İmam Yahya'nın çevresindeki adamları maaş ile devamlı surette Osmanlı Hükümeti'ne bağlamaya çalışmak mevcut durumda yeni bir isyana meydan vermemek için bir kurtuluş çaresi olarak görülmüştür. Ne yazık ki başvurulan bu yöntem uzun vadede devletin hazinesinin kaldırabileceği bir uygulama değildir. Nitekim daha ilk tahsisatda bu durum kendini belli etmişdir. Paşa'ya gönderilen 14 Eylül 1911 tarihli cevapda; Yemen'den

---

göreve getirilmesi husunda Padişah iradesi çıkartılmıştır.(8 Şubat 1913) **BOA. MV.** 173/ 33; **BOA. İD.DH.** 1498/ 1331**; BOA. BEO** 4141/ 310566,

[1094] **MMZC.,** 2 Kanunıevvel 1325 (15 Aralık 1909)**,** C.1, İctima:2, Devre:1, s. 301

[1095] **BOA. BEO** 3952/296363 (San'a da Yemen Kuvvayı Umum Kumandanı Ahmet İzzet Paşa Hazretlerinden Mevrud, R. 27 Ağustos 1327 [M. 9 Eylül 1911] tarihli şifreli telgrafname)

talep edilen 169.000 küsur kuruşa karşılık olabilecek Dahiliye bütçesinde hiç bir kaynak olmadığı için bu miktarın tahsisat fevkalade olarak ödenmesinden başka seçenek olmadığı ifade edilmiştir.[1096]

İzzet Paşa, Yemen'de kabile reisleri ile şeyhler, seyyidler ve fakihlere tahsis olunacak maaşın havalesi bildirilmiş olduğu halde henüz gönderilmemesini ve temmuz maaşı istikrazen (borçla) verilmiş ise de ağustos maaşının verilmesinin mümkün olamayışını, maaşla devamlı suretde istimaleye çalışılan ahalinin sözlerimizin güvenirliğinden şüphe etmelerine neden olacak türden gelişmeler olarak kabul etmekteydi. Bu nedenle Hükümetce bu meselenin maddi tarafından çok Yemenliler üzerindeki manevi tesiratının dikkate alınmasını ve belirtilen miktarın düzenli bir şekilde gönderilmesini talep etmekteydi.[1097]

İzzet Paşa'nın Yemen'deki bu uygulamasına ilişkin meselenin esas muhatap makamı sayılabilecek Maliye Nezareti, De'ân Anlaşması imza edildikten sonra 21 Ekim 1911 tarihiyle meseleye ilişkin görüşlerini ve yanıtını Sadaret'e sunmuştur. Maliye Nazırı evvela İzzet Paşa'nın teklifini şekli olarak değerlendirmişti. Buna göre İzzet Paşa'nın memuriyetine dair daha önceden 15 Şubat 1911 tarihli Sadaret'den gönderilen tezkerenin bir fıkrasında; bazı meşayihin hükümete daimi suretde meyli için, kendilerine tahsisat verilmesi faydalı olacağı düşünülüp, bu nedenle bunların isimleri ve miktarları bildirilerek, verilecek karara göre icab eden maaşın tahsisi hakkında da salahiyet verildiği gösterilmişse de; bahsedilen 169.000 kuruşun tahsisine dair evvela hazineye haber verilmemiş olduğu gibi, Bâb-ı Âli'ye de müracaat olunup olunmadığı meçhul olduğundan usule aykırı bulunmuşsa da; meselenin bu yönü esasında Sadaret'i ilgilendiren bir inceleme olması nedeniyle çok fazla üzerinde durulmamıştır. Maliye Nazırı bunun dışında ikinci olarak maaşın ödenmesi konusunda ise, zikr edilen meblağın ödemesinin ilk taksitinin başlayacağı temmuz ayından, şubat sonuna kadar 8 aylığı olan 1 milyon 352 bin 880 kuruşun tahsisi için acilen bir kanun maddesi tanzim edilmesini ve senelik 2 milyon 29 bin 320 kuruşun 1328 bütçesine ilave edilmesini önerip, bu sırada kanun maddesi onaylanıncaya kadar maaşın ödenmesinin te'hirinin uygun olmadığı yönündeki Harbiye Nezareti ve İzzet Paşa'nın beyanatları sebebiyle temmuz'dan teşrinevvele kadar 4 aylığı olan 676 bin 440 kuruşun şimdilik masarif gayr-i melhuza (olağanüstü masraflar, gelirler) tertibinden tedarik edilerek ödenmesini uygun bulmuştur.[1098] 1200 Yemenli için tahsis olunan 169 bin 110 kuruşun tahsisine dair İzzet Paşa'nın beyanatı ve Maliye Nezareti'nin 21 Ekim tarihli cevabi kararı Meclis-i Vükelâ'da müzakere edildikten sonra

---

[1096] **BOA. BEO** 3952/296363

[1097] **BOA. BEO** 3952/296363 (Yemen'de rüesa ve müteneffizana tahsis olunan maaşın tayinine ilişkin Harbiye Nazırı'nın 29 Ağustos 1327 tarihli ve 2045 nolu tezkereye zeyl olarak hazırlanan 29 Eylül 1327 tarihli yazısı)

[1098] **BOA. BEO** 3952/296363 (Maliye Nazırı tarafından Sadaret'e yazılan 8 Teşrinevvel 1327 tarihli yazı)

Maliye Nazırı'nın önerisi Vükelâ Heyeti'nce de aynen kabul edilmiştir.[1099] Kendilerine maaş tahsis edilecekler sadece İmam'ın itimad ettiği 1200 kişilik sadat, meşayih kitlesinden oluşmuyordu. Bunlar arasında Yemen Mebusluğundan istifa etmiş olan Seyyid Ali Mu'ta ve San'a Sadatından Seyyid Yahya El Kebsi gibi isimler de bulunmaktaydı.[1100] Bu şahıslara tahsis kılınan maaşın yıllık miktarı olan 2 milyon 50 bin 920 kuruşun sene-i haliye maliye bütçesine fasl-ı mahsusu olarak ilave **e**dilmesine dair düzenlenen kanun maddesine ilişkin hazırlanan geçici kanun layihasının, Meclis-i Umumi'nin toplantısında kanunlaştırılması teklif olunmak üzere şimdilik Kanun-i Esâsi'nin 101. maddesi gereğince; haiz olduğu selahiyet hasebiyle Heyet-i Vükelâ kararıyla bir an evvel yürürlüğe konulmasına karar verilmiştir.[1101] Kararın ardından İzzet Paşa siyasi meselelere kaldığı yerden devam etmiştir.

5.2 Osmanlı-İtalya Savaşı Devam Ettiği Sırada İtalya-İdrisi İşbirliğine Karşı Osmanlı-İmam Yahya İttifakı: İmam Yahya ve İdrisi Kuvvetlerinin Çarpışması.

Osmanlı Devleti ve İtalya arasındaki savaşın Yemen'deki yankıları ilk etapda Osmanlılar lehine olmuştur. İki devlet arasında savaşın çıktığı yönünde haberlerin alınmasının ardından İmam Yahya dahil olmak üzere Yemen ahalisinin çoğunluğu İtalya tehlikesi karşısında Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacaklarını dile getirmişlerdi. Böylece İmam Yahya ile yapılan De'ân Anlaşması Osmanlının Yemen'deki durumunu kısmende olsa sağlamlaştırmasına vesile olmuştur. İmam ile yapılan anlaşmaya rağmen Yemen sorunun diğer parçasını oluşturan İdrisi ve İtalya tehlikesinin henüz ortadan kalkmamış olmasının verdiği rahatsızlık devam etmekteydi. Üstelik İmam Yahya'yı müttefik olarak kazanamayacağının farkına varan İtalyanlar, bu kez İdrisi kozunu Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmaya karar vermişlerdir. Zira Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'taki durumunu daha da zorlaştırmak amacıyla savaşı Kızıldeniz'e kaydırmayı planlayan İtalya açısından Yemen'deki isyanların devam etmesi mühim nitelik taşımaktaydı.

Seyyid Muhammed el-İdrisî de İtalya gibi bir Avrupalı devletin desteğini arkasına almayı Asîr'de bağımsızlığını ilan edebilmek için bir fırsat olarak gömüş ve İtalya ile anlaşma hazırlıklarına başlamıştır. Muhammed el-İdrisî, İtalya Devleti ile anlaşma görüşmelerini İtalyan başvekîli Giolitti ile bizzat yürütmekteydi. O, İtalyan başvekîliyle yaptığı konuşmada; "İtalyanları ilahî iradenin bir vasıtası gibi telakkî ettiğinden, buna karşılık Türkler'i ise dine medeniyet ve terakkî namıyla yeni bir takım ilahlar karıştıran köpek gavurlar olarak gördüğünden" bahsetmekteydi. Seyyid Muhammed el-İdrisî ile İtalyan başvekîli Giolitti arasında yapılan pazarlıklar ve görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti'ne karşı ortak hareket

[1099] **BOA. MV** 157/ 84
[1100] **BOA. MV** 226/ 150
[1101] **BOA. MV** 227/ 198

edilmesi yönünde bir anlaşmaya varılmıştır. Bununla birlikte İtalya İdrisi'ye para, silah, top, mühimmat, subay ve topçu neferi yardımı yapmayı taahhüt ediyordu. Yine Muhammed el-İdrisî, Kızıldeniz sahillerindeki Osmanlı yerleşim yerlerini ve karakollarını işgal etmek için denizden İtalyan donanmasından istifade edecekti. Anlaşmadan sonra İtalya, Muhammed el-İdrisî'ye önce nakdî yardım yaptı ve akabinde on bin tüfek ile üç batarya top göndermiştir.[1102]

İdrisîlere bu cömertçe yardımları karşılığında elbette İtalyanlarında bir takım beklentileri vardır. Bu beklentilerden ilki Osmanlı Devleti'ni Asîr işleriyle uğraştırarak Trablusgarp ile bağlantılarını zayıflatmak ve onu zor durumda bırakmaktı. Böylelikle Trablusgarp'ın bütünüyle işgalini daha kolay hale getireceklerdi. Bundan başka Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ve Sudan yoluyla Bingazi'deki Senûsîlere silah ve cephane kaçırmasına mani olacaktılar. Çünkü Senûsîlerin merkezleri olan Kufra ve Cağbûb Sudan'a yakın noktalardaydı. İtalyanların Kızıldeniz'deki donanmalarının yetersiz oluşu ve Kızıldeniz sahillerinin uzunluğu onların Kızıldeniz'i kontrol etmelerini zor bir hale getiriyordu. Bundan dolayı İtalyanlar, Osmanlı Hükümeti'nin Arabistan sahilleri üzerinden Trablusgarp'a silah sevkiyatının önüne geçebilmek amacıyla hem Osmanlı limanlarını ve sahillerini devamlı abluka altına almayı hem de Arabistan Yarımadası'nda karışıklıklar çıkarmayı planlamışlardı. İtalyanların diğer bir beklentileri de Yemen'deki Osmanlı kuvvetlerinin Eritre'ye ve Musavva'ya saldırmalarına engel olmaktı. Seyyid Muhammed el-İdrisî'nin kuvvetleri Osmanlı Devleti'ni Asîr'de uğraştırdığı sürece Yemen'den bu bölgelere bir saldırı gelme ihtimali de o nispette ortadan kalkacaktı.[1103]

İmam Yahya'nın Osmanlı Hükümeti'yle anlaşmasından sonra Yemen coğrafyasında yalnız kalan Muhammed el-İdrisî önderliğindeki İdrisi'ler eski müttefikine cephe alarak, İmam Yahya'dan boşalan yeri yeni müttefikleri İtalyanlarla doldurmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin İmam Yahya'yı İdrisî'lere karşı sevk etmesi üzerine İtalyanların desteklediği İdrisî'ler, bundan böyle İmam Yahya'nın nüfuz bölgesine ve Zeydî köylerine saldırmaya ve tecavüz etmeye başladılar. İtalyanlar bunun yanı sıra İdrisî'lerle İmam Yahya arasında bulunan Benî Kays, Kahtan, Benî Mervân gibi askerî potansiyeli yüksek olan bazı kabilelere bolca para dağıtarak onları İmam Yahya'ya karşı kullandılar. İtalya bu şekilde Muhammed el-İdrisî'ye destek olarak bir nebze de olsa onu, Türklerle İmam Yahya'nın kıskacından kurtarmayı düşünmekteydi.[1104]

Bu amaçla hareketlerini hızlandıran İtalya 1912 senesi itibariyle, Hudeyde sahillerini zorlamaya başlamıştır. Hudeyde sahilindeki Cibane'ye gelen İtalya Kruvazörü, şehri topa tutmuş ve bununla da yetinmeyerek Fransız Şimendifer Kumpanyasının bütün müessesatını

[1102] Duysak, **a.g.t**., s. 136
[1103] Duysak, **a.g.t.,** s. 136- 137
[1104] Duysak, **a.g.t.**, s. 139

tahrip etmiştir. Cibane Limanı'na yaklaşan İtalya torpidosu, şimendifer inşaatında çalışan Fransız mühendislerine, beş güne kadar mevkilerini terk etmeleri ve şirketin römorkörünü karaya çekmeleri emrini vererek, sahilleri abluka altına alıp bombardımana başlayacaklarını duyurmuştur.(6 Şubat 1912)[1105] Durumu öğrenen Fransız Hükümeti bir adet Fransız Posta Vapuru'nu Hudeyde'deki Fransız tebasını nakil için hareket ettirmiştir.

İtalyanların Cibane bombardımanı en fazla Hudeyde-San'a demiryolu hattına zarar vermiş, bombardıman münasebetiyle Hudeyde-San'a demiryolu şirketi büyük kayba uğramıştır. Oysaki bir Fransız Kumpanyası tarafından Hudeyde Limanı'ndan Yemen'in merkez idaresi olan San'aya doğru inşa edilmekte olan ve daha sonra Hicaz hattıyla birleşecek bulunan Yemen şimendifer hattı, gerek Bahr-i Ahmer'le Arabistan'ın civar havalisini rabt edecek bir yol olması, gerekse de ticari anlamda sağlayacağı avantajlar ve Arapların ardı arkası kesilmeyen kıyamları karşısında başlatılacak askeri harekatlarda kolaylık sağlayabilecek olması nedeniyle hem Osmanlı Devleti hem de Yemen için oldukça mühim bir ehemmiyete haizdi.

Cibane bombardımanına dair ajanslarda da farlı malumatlar yer alıyordu. Deba,Tan ve Lepirte gazetelerinde yapılan açıklamalarda; İtalyanların Hudeyde ve Cibane'deki faaliyetlerini Lahey Sulh Muahedenamesi'nin ikinci maddesine dayanarak meşru göstermeye çalıştıklarından bahsedilmekteydi.[1106]

İtalyan saldırıları Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 17 Ocak 1912 tarihli 39. in'ikadında gündeme alınmış ve mebuslardan Asir Mebusu Ferrac Sait Efendi ile San'a Mebusu Es-seyyit Ahmet El-Kebsi, Asir Mebusu Ali b. Hasan, San'a Mebusu Mehmet Mukhaffi Efendi ve San'a Mebusu Salih/Sait Es-Seyyit Hüseyin Efendiler sundukları önergede; İtalyanların son günlerde Bahr-i Ahmer'in gayr-i müstahkem Asir ve Yemen sahillerinde gerçekleştirdikleri tecavüzlerin açıkça zulüm sayılarak, bir an evvel Büyük devletler nezdinde protesto edilmesinin gerekliliğini beyan etmişlerdir.[1107]

İtalya Trablusgarb'ı işgal ederken İdrisi'de aynı zamanda İtalyan deniz güçlerinin desteğiyle Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketine başlamıştır. İtalyanlar Yemen'in liman kentlerini bombalarken İdrisi ise Kanfide, Hudeyde ve Babü'l-Mendeb Boğazı'ndaki Şeyh Said Limanı'na hücum etmiştir. İtalyanlar Trablusgarb'ta, İdrisi de Midi'de amacına ulaşmıştır.[1108]

İtalya ve İdrisi arasında bir işbirliğinin kesin olduğunu ispatlayıcı nitelikte *El Ehram gazetesi* Asir'den almış olduğu bir mektubun tercümesine sayısında şöyle yer vermiştir;

[1105] *"Hudeyde-San'a Şimendiferi",* **Tanin,** 6 Şubat 1912, s. 1
[1106] **Tanin,** 6 Şubat 1912, s.1
[1107] **MMZC.**, 4 Kanunisani 1327 (17 Ocak 1912), C:2, İctima:4, Devre:1, s. 542
[1108] Karabulut, **a.g.t.**, s. 30

"...Muharem ayının altısında Masu'a'dan Asir merkezine iki senbuk geldiğini biliyorsunuz. Bunlarda üç yüz sandık mühimmat, üç top ve yüz sandık tüfek vardı. Bu iki senbuka iki İtalyan harb gemisi refakat ediyordu. Vasıl olur olmaz hemen Şeyh İdrisi'ye bir memur-ı mahsus göndermişlerdir. Kendisi de adamlarından birkaç tanesini göndermiş ve bunlardan ikisi İtalyan sefinelerine girmişlerdir. Biraz sonra bunların iki İtalyanla beraber çıkdıkları ve bunları Şeyh İdrisi'nin nezdine götürdüklerini gördük. Şeyh ile görüşdükden sonra tekrar vapurlara dönerek senbukların boşaltılması emrini verdiler. Senbuklarda mikdarı malum olamayan epeyce para vardı. Bütün bunlar Asiri'n merkezine götürüldü. Şeyh İdrisi bunları tesellüm etti. Senbuklardaki eşyanın ihracı esnasında İtalyan Kuruvazörlerinin bir tanesi hükümet-i mahalliyenin dikkatini başka noktaya celb için Midi istihkamına hiçbir zarar iras etmemek şartıyla otuz gülle atmış ve bu esnada Şeyh İdrisi senbuklara hayvan ve zahair tahmil ettirmişdi..." [1109] El- Ehram'da yer alan bu mektup tercümesine rağmen, İtalyan *Tribona gazetesi* ise El-Ehram'ın aksi beyanatlarda bulunarak İtalyanların Seyyid İdrisi'ye gönderilmek üzere Yemen sahillerine top çıkarmakda oldukları hatta bu sırada kendilerine İmam Yahya'nın hücum ettiğine dair haberleri yalanlayarak, İtalya'nın Yemen sahilinde hiçbir çıkarma teşebbüsünde bulunmadığını iddia ediyordu.[1110]

İtalyanların gerek İdrisi gerekse de İmam üzerinden Yemen'de yürüttüğü faaliyetlerin karşısında durabilmenin ancak güçlü bir askeri teşkilatlanma ve tam donanımlı bir kumandan vasıtasıyla olacağının farkında olan Harbiye Nazırı 18 Şubat 1912 tarihli tezkeresinde İtalyan tehlikesi karşısında İzzet Paşa'nın harcama ve icraatlerine dair selahiyetin genişletilmesine ilişkin talepde bulunmuştur. İzzet Paşa'da İstanbul'a gönderdiği telgraflarında üç aydan beri gerekli olan akçe'nin gönderilmediğinden ve Hudeyde Kumandanlığı vasıtasıyla bazı kabile meşayih ile eşrafını celb için için sarf ettirilen 450 liradan dolayı defterdarlığın tensikatına uğratıldığından şikayet etmekteydi. Ayrıca İzzet Paşa daha önce verilen yetkilerde dahi son zamanlarda sınırlamaya gidildiğini, öyle ki kendisi tarafından tayin edilen yerliden bir kaymakam'ın dahi vilayetden sürülecek kadar işin ileriye götürüldüğünden bahs etmiştir. İzzet Paşa düşmanın istediği kadar para harcama iktidar ve yetkisinin bulunduğu bir ortamda, kendisinin mahdud salahiyetinin birçok fırsatların kaçırılmasına sebep olduğunu, hatta istimalesine muvaffakıyyet hasıl olanların dahi tekrar hasmane tutum ve davranışlara yönelmelerine yol açtığından bahsederek, mali anlamda harcama yetkisi ve mücazat hususunda kendisine tam anlamıyla selahiyet verilmesini gerekli görmekteydi. Bu durum Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüş ve alınan karara göre; böyle müstesna mevkilerde bulunan kumandanlara defterdarların teftiş ve gözetiminde sarfiyat icra ettirilmesi ve mahallince

[1109] "*İdrisi'nin Hıyaneti", T*anin, 15 Şubat 1912, s. 3
[1110] *"Yemen'de"*, **Tanin,** 17 Şubat 1912, s. 5

derhal icrası gerekli olan tedbirlerde ertelemelerin yaşanması hem büyük bir askeri kuvvetin hem de oldukça geniş bir kıtanın her türlü ahval ve muamelatından mes'ul olan kumandanın başarısını engelleyip, Yemen'in yerli ahalisi üzerindeki tesir ve nüfuzunu dahi ihlal edeceğinden, Trablusgarbg Savaşı boyunca sarfiyat hususu başta olmak üzere İzzet Paşa'ya verilecek yetkilerin arttırılması uygun bulunmuştur.(28 Şubat 1912)[1111]

Gelişmeler karşısında; kendisine verilen yetkilerde tam anlamıyla serbestlik kazanan Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa, İdrisi tehlikesini ortadan kaldırmak için İmam Yahya ile müşterek hareket etmek niyetiyle İmam'ın adamlarından Seyyid Abdullah İbn İbrahim ile görüşmüştür. Bu görüşme esnasında Osmanlı Devleti adına İzzet Paşa tarafından İmam'a götürülen teklife göre; İmam Yahya tarafının bir an evvel İdrisi ile münasebatı kesmesi, cebel ile tihame taraflarında İdrisi aleyhinde birtakım teşvik ve neşriyata başlaması beklenilmekteydi. İdrisi'nin tam olarak imhasının kuvvetli bir askeri harekat ile gerçekleşeceği biliniyorsa da mevsimin yaz olması itibariyle İdrisi üzerine yapılacak bir hareket sırasında bahren Cizan'a asker sevk ederek, İdrisi'nin tam karargahına darbe indirmek ve askerin tihame'de harekâtda bulunabilmesi imkansız olduğu için münasip bir mevsimde gerçekleştirilecek harekat-ı askeriye için İmam'ın yardımından istifade olunmak istenmekteydi. Bu amaçla kesin bir harekata başlanana kadar tahaffuz için şu aralık 3000 kadar kuvvet hazır bulundurulmalıydı ve eğerki zamansız olarak şu sıralarda İdrisi tarafından hem Osmanlı Devleti hem de İmam Yahya tarafına yönelik herhangi bir saldırıda bulunulursa bu kez 10.000 muharip ile Sabya ve Hali üzerine hücum edilerek, Osmanlı birlikleri ile ortak hareket edilmesi önerilmekteydi. Ayrıca ileri harekat esnasında Osmanlı kuvvetlerinin erzak tedarikine İmam Yahya tarafından yardımcı olunması ve kış mevsiminin başlamasıyla birlikte bahsedilen bu kuvvetlerle beraber kesin bir taarruza başlanması, İdrisi'nin tamamen ortadan kaldırılmasının ardından da evvelce devletin idaresindeki arazilerin yine Osmanlı Devleti tarafına intikal ettirilmesi istenilmiştir. Tüm bunlara mukabil sefer masraflarının bir kısmı ile icab eden cephanenin dahi Osmanlı Devleti tarafından İmam Yahya tarafına verilebileceği İmam'ın adamına teklif olunmuştur.[1112] İzzet Paşa'nın yapmış olduğu bu teklif karşısında İmam Yahya ise, Osmanlı Devleti'ne yapacağı hizmete mukabil bedel olarak; Şahel ve civarıyla bugün İdrisi elinde bulunan taraflardaki bir iskelenin kendisine terkini talep etmişse de, İzzet Paşa tarafından bu talepler reddedilmiş, bunların yerine sefer masrafı olarak kullanılması için şimdilik aylık 3.000 lira olmak üzere daha sonra kesin taarruza başlanıldığında 10.000 lira miktarındaki meblağın verilebileceğini belirtmiştir. [1113] İzzet Paşa

[1111] **BOA. MV** 162/ 35
[1112] **BOA. BEO** 4051/ 303756 (Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanlığı'ndan Ahmet İzzet tarafından varid olan R. 16 Mayıs 1328/ M. 29 Mayıs 1912 tarihli şifre telgrafname)
[1113] **BOA. BEO** 4051/ 303756 (Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanlığı'ndan Ahmet İzzet tarafından varid

19 Mayıs 1912 tarihli bu yazısında devletin kabul etmesi halinde İmam tarafından da tasdik edilmek şartıyla Seyyid Abdullah ile bir mukavele imza edilebileceğinden söz ediyordu.

Yemen'i yakından tanıyan bir isim olarak İzzet Paşa'nın malumatlarının İstanbul'ca dikkate alınması gerekiyordu. Zira, İzzet Paşa'nın bu çabalarını yakından takip eden İtalyanlar boş durmayarak İmam'ı teşvik amaçlı çeşitli suretlerde teşebbüsatda bulunmaktaydılar. Aden'de İzzet Paşa'nın itimad edebileceği bir, iki kaynaktan alınan haberlere bakılırsa vaktiyle Aden hükümetince asar-ı atika taharrisi (Eski eserleri tahkik) işinden sorumlu tutulmuş iken daha sonra bu görevden uzaklaştırılan bir Avrupalı, Arap kıyafetinde Yemen'e gitmek üzere Masua'dan Aden'e gelmiştir. Ancak burada İngilizler tarafından hoş karşılanmayarak men' edilen bu şahsa İtalya Devleti sahip çıkmıştır.[1114] İtalyan Hükümeti şu aralar bir taraftan bu Avrupalı şahsiyeti İmam Yahya'nın nezdine göndermeyi planlıyor diğer taraftan da İtalya'nın Aden temsilciliğinden öğrenildiğine göre; İtalya 30.000 lira kadar bir meblağı, İmam Yahya'nın kıyam etmesi için göndermeye hazırlanmaktaydı. Daha evvelden Yemen'e gönderildiği bilinen Rasah adlı şahsın dahi bu amaçla gönderilmiş olduğu sanılmaktaydı.[1115]

Bu ve buna benzer faaliyetler İtalya tarafından ilk kez uygulanan yöntemler değildir. 1907 senesine ait girişimleri dahi Yemen ve İmam meselesini yakından takip eden İtalya'nın planlarının bir parçası olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir. 1907 senesinin 21 Şubatı'nda İtalyan elçiliği tarafından Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda; birtakım ilmi araştırmalarda bulunmak amacıyla "İtalya Coğrafya Cemiyeti" tarafından Yemen'e Heyet-i Fenniye gönderilmek istenildiğine dair haber iletilmiştir. İtalyan Coğrafya Cemiyeti Yemen'e göndermek istedikleri bu heyet hakkında Bâb-ı Âli idaresinden daha evvel Alman seyyah Borkar'a karşı gösterilen muameleye benzer bir muamelede bulunulmasını talep etmiştir. İtalyan şirket tertib etiği heyeti yalnız Hudeyde yoluyla San'a'ya göndermek ve dönene kadar da burada bırakmak niyetindeydi. Alman seyyahına verildiği gibi İtalyan heyetine de benzer müsaadenin verilmesi İtalya Kraliyyet idaresi namına talep edilmiştir.[1116] İtalya Sefareti'nin talebine karşılık gerek 24 Şubat 1907 tarihinde Hariciye Nazırı Tevfik Bey gerekse de 25 Şubat 1907 tarihli Sadrazam tarafından yazılan her iki yazıda birbirini teyid

---

olan R. 16 Mayıs 1328/ M. 29 Mayıs 1912 tarihli şifre telgrafname)

[1114] **BOA. BEO** 4051/ 303756 (Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa Hazretlerinden mevrud R. 24 Mayıs 1328/ M. 6 Haziran 1912 tarihli şifre telgrafname sureti

[1115] **BOA. BEO** 4051/ 303756 (Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa Hazretlerinden mevrud R. 24 Mayıs 1328/ M. 6 Haziran 1912 tarihli şifre telgrafname sureti; İzzet Paşa bu konudan hatıratında şöyle bahsediyordu; "De'an Anlaşmasının ardından Haşed'in Hus Kasabasından olup, Mısır'daki İtalya Genel Konsolosluğu'nda memur bulunan Rasas adlı kimse dolaşık yollardan İmam'ın yanına giderek, İdrisi ile anlaşıp bizi Yemen'den kovmak ve memleketi aralarında paylaşmalarını ve bunun için İmam'a otuz milyon Frankla istediği kadar silah verebileceğini, buna karşılık İtalyanların bir şey beklemeyip yalnız ticaretleriyle maden arama ve çıkarmalarına izin verilmesini teklif etmiş ise de, İmam bu teklifi geri çevirmiş hatta almış olduğu tehditler karşısında Rasas adlı şahıs Hus kasabasına kaçmak mecburiyetinde kalmıştır." Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 105

[1116] **BOA. Y. A.HUS** 509/ 39 (Hariciye Nezareti'ne 21 Şubat 907 tarihiyle İtalya Sefareti'nden varid olan takririn tercümesidir.)

edecek tarzda verilmiş olan yanıtlarda; Yemen'de kıyam ve isyanın her tarafta tam anlamıyla bertaraf olmayıp, kısım kısım isyan ve tecavüzlerin vukubulmakta olduğu, bir nev'i savaş halinin devam ettiği bir sırada ecnebilerin Yemen dahilinde seyehat etmelerinin mümkün olamayacağı ayrıca daha evvel San'a'ya bir Alman vatandaşı gitmiş ise de bu seyyahın dahi mevcut ahvalin zorluğu nedeniyle ya dönmüş ya da dönmek üzere olduğu yanıtı verilmiştir. Üstelik şu sıralar durum, Alman seyyahın San'a'ya geldiği dönemden daha ziyade karışık olduğundan Hükümet olarak Vilayet'e giriş çıkışların daha ihtiyatlı yürütüldüğü bu ortamda bir bakıma kendi güvenlikleri açısından da önemli olduğu iddiasıyla ecnebilerin Yemen ve civarındaki seyahatine izin verilemeyeceği kararı çıkmıştır. Eğer ki İtalya Hükümeti İstanbul Hükümeti'nin bu kararını görmezden gelerek, ilim heyeti gönderecek olursa o halde İstanbul'ca hiçbir mesuliyyet kabul edilmeyeceği gibi, gerekirse gönderilen heyetin Osmanlı kuvvetlerince geri iade edilmesi dahi münasip görülmüştür.[1117]

İtalya'nın bu faaliyetleri de bize gösteriyor ki İzzet Paşa'nın De'ân Anlaşması sonrasında dahi İdrisi meselesi nedeniyle İmam'la ittifakın yollarını araması İtalyanların İmam Yahya'yı her an yeni vaadlerle kışkırtabilme ihtimalinin farkında olmasından kaynaklanmaktaydı. Daha net bir ifadeyle Paşa, İtalyan tehlikesi karşısında Osmanlı Devleti'nin elini çabuk tutmasını istiyordu.

Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı'nın İtalyanların çeşitli yollara başvurarak İmam'ı kıyama teşvik ettiklerine dair 6 Haziran 1912 tarihli beyanatına cevap olarak Harbiye Nazırı 10 Haziran 1912 tarihli yazısında; Yemen'in idaresinde önemi bir yere sahip olması ve ahaliyi yakından tanıması nedeniyle İzzet Paşa'nın vermiş olduğu bilgilerin Bâb-ı Âli tarafından mutlaka dikkate alınması gerektiğinden bahsediyordu. Harbiye Nazırı, Paşa'nın daha evvel İmam'ın adamlarına da bahsetmiş olduğu önerinin arkasında olduğunu gösterir şekilde; şu arada İdrisi'nin askeri bir harekatla ortadan kaldırılması elzem olmasına rağmen, mevsim itibariyle bahren yapılacak bir askeri harekat mümkün olmadığı gibi tihame'de de harekatın yürütülmesinin imkansızlığı nedeniyle mevsimin harekat için uygunluğunun beklenilmesini ve gerekirse İdrisi üzerine yapılacak bir girişimde İmam Yahya'dan askeri anlamda istifade edilmesini hatta bu amaçla yapılacak sefer masrafları için İmam'a hükümetimizce ödeme yapılmasını istemekteydi. Bu arada bizim mevsim dolayısıyla geri çekildiğimizi fırsat bilen İdrisi'nin, beklenenin aksine zamansız bir tecavüzde bulunması ihtimaline karşılık tedbir amaçlı şimdiden İmam'ın ortaklığını tesis edebilmek için gerekli masrafların teminine başlanmalıydı. [1118] Harbiye Nazırı bu yöntemle gerek İdrisi gerekse de İtalyanların hazırlıklarının boşa çıkacağını düşünmekteydi. Oysaki Batılı güçler faaliyetlerine durmaksızın

[1117] **BOA. Y. A.HUS** 509/ 39 (Hariciye Nazırı Tevfik imzalı R 11 Şubat 1322/ M 24 Şubat 1907 tarihli yazı)
[1118] **BOA. BEO** 4051/ 303756 (İtalyanların İmam Yahya'yı kıyama teşvik etiklerine dair Harbiye Nazırı imzalı 28 Mayıs 1328 tarihli belge)

devam etmekteydiler hatta İtalya Yemen'deki Musevileri dahi kışkırtmaktaydı. İtalyanların Musevileri kullandıkları hususunda Ahmet İzzet Paşa iki durumu kanıt olarak gösterir. Bunlardan birincisi İmam Yahya'nın Vilayet Evkaf Nazırı'na verdiği bir mektupta yer alan ifadeler, diğeri ise; Aden'de sözüne güvenilir bir kimseden gelen mektupdur. Bu mektupda; San'a Musevileri'nin İtalyan Kaproni ile daima haberleşme içinde olduklarından bahsediliyordu. İzzet Paşa bilhassa da İtilafın imzalanmasının ardından ilk zamanlarda Musevilerin İtalyanlarla işbirliği içinde olduklarına dair alınan tüm bu haberler karşısında zaman zaman bir kısım Musevinin yargılanmasında bazı yanlış anlaşılmalar olduğunu, özellikle de onda dokuzu eski devlet naipleri ya da memurlarından ibaret olan hakimlerin kararlarında yanlış hükümlere rastlandığından bahsediyordu. Paşa bununla beraber ilk zamanlarda yaşanan bu olayların kısa zamanda düzeltilmiş olduğundan ve haksızlığa uğrayan Musevilerin hukukunu korumaya gayret edildiğinden söz ediyordu. Hatta bu doğrultuda merhum Sinan Paşa Vakıfnamesinde vakıf olduğu anlaşılan bir Musevi mahallesinde kira alınmaya kalkışılmış ise de daha fazla dedikodulara mahal vermemek için İzzet Paşa'nın aracılığıyla bundan vazgeçilmiştir. Ayrıca İmam'ın bize muavenetinin çok daha mühim olduğu bir zamanda, Musevilerin böyle teşviklere kapılmalarının ve casusluğa devam etmelerinin hayırlı sonuçları olamayacağını beyan eden tarzdaki İzzet Paşa'nın ihtar yazısı Hahambaşıya iletilmiş olup, itilafın yapılmasını engellemek isteyen İtalyanların bu oyunlarına gelmemek noktasında Musevi Cemaati olarak daha duyarlı ve dikkatli olunması çağrısında bulunulmuştur.[1119]

Her ne kadar Seyyid İdrisi meselesinde İmam Yahya'da İdrisi'nin Yemen'den çıkarılması teklifine sıcak bakıyorsa da, Meclis-i Vükelâ'nın kararı, şu aralık öncelikle Seyyid İdrisi'nin maaş tahsisi ile Dersaadet'e gelmeye razı olup olmayacağının araştırılması ve bunun yanında böyle bir zamanda İslam arasında fitneye sebebiyet vermekten ise Trablus'da İslam'a ve insaniyete daha faydalı olabileceği yönünde Mısır uleması tarafından İdrisi'ye bazı telkinat ve nasihatlerde bulunulması için Mısır Fevkalade Komiserliği'ne tebliğat gönderilmesi yönündeydi.[1120]

Osmanlı Devleti içinde bir kısım kimseler Seyyid İdrisi isyanını diyalogla çözme taraftarıydı, ama Ahmet İzzet Paşa İdrisi isyanının diyalogla çözülemeyeceğine inanmaktaydı. Bu amaçla da Yemen'den ayrılmadan kısa bir süre önce İmam Yahya'yı Asîr üzerine yapılacak olan askerî harekata katılmaya râzı etmeyi başararak bir antlaşma imzalatmıştır. İzzet Paşa böylece Seyyid İdrisi isyanının sorumluluğunu bir bakıma İmam Yahya'ya havale etmiş oluyordu. Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanı Ahmet İzzet Paşa ile İmam Yahya'nın vekili

[1119] **BOA. BEO** 4069/ 305140
[1120] **BOA. MV** 160/ 22 (12 Kanunıevvel 1327)

Seyyid Abdullah bin İbrahim arasında imzalanan ve daha sonra İmam Yahya tarafından tasdik edilen antlaşmaya göre; İmam Yahya, İdrisi'ye düşmanlık besleyecek ve bunu açık bir şekilde ifade edecektir. Bunu özellikle cibal halkına risaleler ve beyannameler aracılığıyla duyuracak ve halkın İdrisi'ye yakınlaşması engellenecektir. Osmanlı Hükümeti bunun için İmam Yahya'ya hem silah ve teçhizat hem de aylık para yardımında bulunacaktır.[1121]

5.3 İmam Yahya-İdrisi Çarpışmalarında Sona Geliş ve İzzet Paşa'nın Yemen'den Ayrılışı: Mahmud Nedim Bey'in Yemen Valiliği'ne Tayini

Muhammed el-İdrisî'nin kuvvetleriyle Osmanlı kuvvetleri arasındaki müsademeler bilhassa mayıs ve eylül ayları arasında yoğunlaşmıştı. İdrisîlerin saldırıları kimi zaman gece baskını şeklinde olurken kimi zamanda hakim mevkilerde pusuya yatarak askerî harekat yapmakta olan Osmanlı kuvvetlerine karşı taarruz şeklinde cereyan etmekteydi. Temmuz ve ağustos aylarında Muhammed el-İdrisî, hem İmam Yahya'nın kuvvetleriyle hem de Osmanlı kuvvetleriyle yoğun bir şekilde savaşmaktaydı. Süleyman Şefik Paşa cibâl'de Muhammed el-İdrisî kuvvetlerini takip etmekte iken, İmam Yahya'da İdrisîlerin kuvvetleriyle Cebel-i Râzih, Benî Cemâ'a ve Ard mevkilerinde büyük çapta çatışmalara girerek onlara ağır kayıplar verdirmekteydi. Buna ilave olarak İmam Yahya'ya bağlı kuvvetler, Sûp bölgesinde de Seyyid İdrisî kuvvetlerini mağlup ederek Hucûr'da onları takibe koyulmuşlardı.[1122]

Daha evvel İzzet Paşa ile İmam arasında İdrisi'ye karşı kurulmuş olan ortaklık dahilinde, Seyyid İdrisi aleyhine cibal'in her tarafında toplanarak sevk olunan İmam'ın askerleri kısmen 7. Ordu'ya mensup birliklerimizle müştereken harekata başlamışlardı. Ancak İzzet Paşa 20 Eylül 1912 tarihli yazısında İstanbul'a verdiği malumatta; İdrisi ile karşılaşmalarda İmam'ın birlikleri gayet rahat bir biçimde ilerlemelerini sürdürürken, aylar önceden İdrisi üzerine yapılacak hareket için Hükümete gerekli bilgilendirmeler yapılıp, maddi yardım talebinde bulunulduğu halde talep edilen paranın henüz gönderilmemiş olmasından kaynaklanarak, Osmanlı'ya mensup 7. Ordu birliklerimizin mahrumiyet içinde bulunduklarını dile getiriyordu. Diğer taraftan Paşa; eski müttefiki olan İdrisi aleyhine başlangıçta doğrudan bir harekete girişmekte çekimser davranarak en azından tarafsız kalmakta ısrarcı olmasına rağmen, bir senelik gayret neticesinde birtakım vaadler karşılığında bizimle birlikte hareket etmeye ikna edilmiş olan İmam Yahya'ya verilen vaadlerin yerine getirilmemesinin sadece şahsına değil, Osmanlı Devleti'ne olan itimad noktasında da güvensizlik yaratarak, De'ân Anlaşması'na gölge düşüreceğinden endişelenerek İstanbul Hükümetine eleştiride bulunuyordu. Bundan dolayı İzzet Paşa şu andan itibaren öncelikli olarak yapılması gerekenleri üç madde halinde

[1121] Karabulut, **a.g.t**., s. 32- 33
[1122] Duysak, **a.g.t.,** s. 156- 157

şöyle sıralamıştır; evvela harekat-ı umumiye hakkında devlet tarafından karar çıkarılmalıydı. İkinci olarak ağustos sonuna kadar verilmesi kararlaştırılmış olan 100.000 liradan ödenmeyen geri kalan iki taksitin ve ayrıca bunun haricinde yeniden 100.000 liranın daha havale edilmesi gerekliydi. Üçüncü olarak da harekata iştirak için bir an evvel bir kuvvet hazırlanmalıydı.[1123]

Dünden beri İdrisi ve eşkıyasından olanlar Osmanlı kuvvetlerinin aleyhinde dokuz top ve yedi, sekiz bin kişi ile geceli gündüzlü hücumla tarruza devam etmekteysede her defasında mağlub olmaktaydılar. Bilhassa 22 Ağustos 1912 tarihinde geceli gündüzlü yirmi saat kadar devam eden mühim bir vuruşma neticesinde hezimete maruz kalmış olan İdrisi aldığı mağlubiyetden bu yana askerimiz üzerine yeni bir taarruzdan kaçınmaktaysada bu kezde Osmanlı'ya bağlılığı ile bilinen ahali arasında çeteler vasıtasıyla faaliyetde bulunarak zarar vermekteydi. İki buçuk aydan beri İdrisi ile İmam Yahya arasında devam eden çarpışmalar ekseriyetle İmam'ın galibiyeti ile sonuçlanmaktayken son zamanlarda İdrisi'de kısmen Havahiş ve Beni Hican (hicaz) taraflarında yapılan muharebelerde İmam'ın kuvvetleri karşısında başarı elde edebilmiş ve İsmaili, Zeydi, Şafi mezhebinden olmak üzere pek çok meşayihi para kuvvetiyle ikna etmeyi başarmıştır.[1124]

Günden güne hakimiyet alanını genişletmek için çalışan ve tehlikesinin şiddetini ciddi boyutlarda artıran İdrisi karşısında İzzet Paşa daha önce Hicaz Kumandanlığı'yla ortak bir şekilde hazırladıkları ve 18 Mart 1912 tarihiyle Harbiye Nezareti'ne sundukları planın hayata geçirilmesinin uygun olacağını düşünüyorsa da İtalya ile olan savaşımız sona erene kadar İdrisi aleyhine taarruza başlanmamasını istemekteydi. Çünkü Türk-İtalyan harbinin ne kadar devam edeceği malum değildi, üstelik uzunca bir müddet İdrisi'yi kuşatma altında tutmakda maglubiyeti beraberinde getirecek bir gelişmeydi. Ayrıca İdrisi'ye bağlı zabıtan tarafından idare olunacak kuvvetlerle yapılacak bir harp esnasında, Ordu-yı Hümayun'un zaafa uğramaması ve tekrar fırka-i ıslahiye için İstanbul'dan sevkiyata mecbur kalınmaması için Hicaz'dan gelen askeri kuvvetlerle, Osmanlı birlikleri ve İmam cemaatinden gönderilen birkaç kuvvetin birleşerek İdrisi'nin def'ine çalışılmasını elzem görmüştür. İdrisi üzerine kesin bir hareketin teşrinevvel (ekim ayının) ortalarına doğru başlamasının daha uygun olacağını düşünen İzzet Paşa bu ana kadar ilk olarak Asir ve Hicaz kuvvetlerinin hazırlanıp Yemen'e gönderilmelerini ve İstanbul'dan da İdrisi harekatında yararlanılmak üzere Medine-i Münevvere yoluyla hiç olmazsa iki alay ve bir miktar top gönderilmeye çalışmasını talep etmekteydi.[1125]

[1123] **BOA. BEO** 4091/306786 (San'a'da Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa hazretlerinden mevrud 7 Eylül 1328 tarihli şifre sureti)

[1124] **BOA. BEO** 4091/306786 (Mekke-i Mükerreme Emareti'nden Hüseyin imzalı varid olan R. 8 Eylül 1328 **t**arihli şifre telgrafname)

[1125] **BOA. BEO** 4091/306786 (Mekke-i Mükerreme Emareti'nden Hüseyin imzalı varid olan R. 8 Eylül 1328 **t**arihli şifre telgrafname)

Sadaret ve Harbiye Nezareti ile yürütülen bu yazışmalardan anladığımız kadarıyla İzzet Paşa'nın İdrisi üzerine yürütülecek askeri harekatı ekim ayı ortalarına kadar uzatması yalnızca mevsimsel sebeplerden veya Trablusgarb Savaşı'nın sonunu beklemek istemesinden kaynaklanmamaktaydı. Tüm bu sebepler içinde ekonomik faktörler de yer almaktaydı.

İdrisi aleyhinde Osmanlı-İmam Yahya ittifakının kurulduğu bu esnada İzzet Paşa Yemen'in yalnızca idare-i askeriyesi için aylık 60.000 Osmanlı lirası ve İdare-i umumiyesi için gereken meblağın aylık 75.000 İngiliz lirasından ibaret bulunduğundan bahsetmekteydi ayrıca her bir durum için 100.000 lira ihtiyat akçesinin Hükümet'den gönderilmesini talep etmekteydi. [1126] Bunun üzerine İzzet Paşa tarafından talep edilen aylık 60.000 liranın gönderilmesinin gerekli olduğu kabul edilmişse de, ihtiyat olarak istenilen 100.000 bin liranın gönderilmesi için durumun müsaid olmadığı bu nedenle de şimdilik ancak 50.000 liranın ihtiyat olarak gönderilmesine karar verilmiştir.[1127]

İhtiyat olarak Vükelâ Meclisi'nde 50.000 lira gönderilmesi kararlaştırılmışsa da Maliye Nezareti bu konuda, Bombay yoluyla gönderilen paradan daha evvel Hudeyde'de teslim alınan 20.000 liranın 150.000 liralık ihtiyat akçesine karşılık geleceğini iddia etmekteydi. Halbuki Hudeyde' de alınan bu para çoktan ihtiyaçlar için harcanmış hatta İzzet Paşa telgraflarında parasızlıktan ellerinde cüz'i miktar akçe kaldığından dolayı feryad ederek, olası ileri harekat esnasında ordunun müşkil durumda kalacağını bu sebeple de bir an evvel külliyetli miktarda para bulundurulmasını beyan ediyordu.[1128]

Harbiye Nazırı'nın düşüncesine göre; İmam ile müştereken İdrisi'ye karşı bir teşebbüs başladığı takdirde zaten Hükümet-i Seniyye'nin kararıyla İmam Yahya'ya şimdiye kadar verilmekte olan 3.000 lira ile masrafların da artmasına bağlı olarak yetersiz kalan 60.000 lira mutlaka arttırılmak mecburiyetinde kalınacaktır. Bu sebeple her türlü ihtimali göz önünde bulundurarak, ihtiyat akçesi olarak verilmesi kararlaştırılan 50.000 lira toptan Yemen'e gönderilmeliydi. Bunun yanında Harbiye Nazırı, İtalya ile sulh akd edildiği takdirde Yemen'deki redif ve ihtiyat kuvvetleri de geri dönmeye başlayacaklarından, bu durumda Osmanlı birliklerinin geri çekilmesini fırsat bilerek, meydanı boş bulan İdrisi'nin daha geniş bir harekete başlayabileceğinden endişelenmekteydi. Böyle bir durumda bu kez Rumeli ve Anadolu'dan yeniden sevkiyat yapılması büyük fedakarlıkları gerektireceği için devletin bugünkü mali harcamalarına rağmen her ne suretle olursa olsun mutlaka Yemen için gerekli olan para gönderilmeliydi.[1129]

Bu arada 1912 senesinin eylül ayı itibariyle Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu

---

[1126] **BOA. BEO** 4091/306786 (Harbiye Nazırı tarafından yazılan R.16 Eylül 1328/ M. 29 Eylül 1912 tarihli yazı)
[1127] **BOA. BEO** 4091/306786 (Harbiye Nazırı tarafından yazılan R.16 Eylül 1328/ M. 29 Eylül 1912 tarihli yazı)
[1128] **BOA. BEO** 4091/306786 (Harbiye Nazırı tarafından yazılan R.16 Eylül 1328/ M. 29 Eylül 1912 tarihli yazı)
[1129] **BOA. BEO** 4091/306786 (Harbiye Nazırı tarafından yazılan R.16 Eylül 1328/ M. 29 Eylül 1912 tarihli yazı)

durumun hiç iç açıcı olmadığını görüyoruz. Bir yandan Trablusgarb'ta savaş devam ederken beri taraftan Balkan Devletleri kendi aralarında anlaşarak Osmanlı Devleti'ne yeni bir savaş açmaya hazırlanıyorlardı. Bilhassa Türk-İtalyan savaşında Osmanlı zaaflarının görülmesi Balkan Devletlerinin savaş yönünde hazırlıklarını hızlandırmalarına sebebiyet vermişti. 1911'den sonra Rusya'nın teşvikiyle Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan Rusya'nın teşvikiyle kendi aralarındaki rekabeti bir yana bırakıp Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik bir "Pan-Balkan" ittifakı kurmaya giriştiler.[1130] Böyle bir atmosferde Balkanlar'da büyük bir savaşın kapıda olduğunu anlayan Osmanlı Devleti, İtalyanlarla bir anlaşma yaparak Trablusgarp Savaşı'nı en az zararla sonuçlandırmak istiyordu.

Balkanlar'daki vaziyetin gitgide ciddileşmesi üzerine İtalya ile her halükarda bir anlaşma yapmaya çalışan Osmanlı murahhasları barış müzakereleri esnasında her defasında İtalyanların yeni şartlarıyla karşılaşmak zorunda kalmışlar, ancak nihayetinde Osmanlı Devleti ile İtalya Hükümeti arasında Trablusgarp Savaşı'nı sona erdirmek üzere Uşi (Quchy)'de 15 Ekim 1912'de gizli ön barış, 18 Ekim 1912'de asıl ve açık Barış Andlaşması imza edilir.[1131]

Uşi Anlaşması sadece İtalya ile yapılan savaşı nihayete erdirmesi açısından değil aynı zamanda Yemen'deki İdrisi meselesiyle de alakalı olması bakımından büyük ehemiyet taşımaktaydı. Zira anlaşmanın açık hükümlerinde Seyyid İdrisi ile ilgili bir madde bulunmamasına rağmen Anlaşmanın 11 maddeden oluşan gizli maddelerinden 8.maddesinde; "Osmanlı Hükümeti, Seyyid İdrisî ve taraftarları için bu gizli anlaşmanın imzalanmasını müteakip kendilerine yapılacak tebligat tarihinden itibaren yedi gün zarfında bir umumî afv ilan edecektir" ibaresine yer verilmiştir ki[1132] bu madde İdrisi meselesinin İtalyanların girişimiyle uluslarası sorun haline getirildiğinin en açık kanıtıydı.

Uşi Anlaşması'nın imzalandığı gün toplanan Meclis-i Mahsus-ı Vükela Seyyid Muhammed el-İdrisî ile avenesinin bağlılık arz etmek şartıyla afv olunduklarını, bununla birlikte yazılı olarak yapılacak tebliğin tarihinden itibaren yedi gün zarfında gerek kendisi gerekse avenesi itaatlerini bildirmedikleri takdirde şiddetle tedip ve tenkil olunacakları yönünde bir karar aldı. Bu karar şüphesiz Uşi Anlaşması'nın ilgili gizli maddelerinden birisinin yerine getirilmesi için alınmıştı. Yine Meclis-i Mahsus-ı Vükela, bu durumun Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanı tarafından bir mektup ile Seyyid Muhammed el-İdrisî'ye

---

[1130] Balkan Savaşlarının çıkış nedenleri için ayrıntılı bkz; Richard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912-1913: Birinci Dünya Savaşının Provası (Çev: Tanju Akad),** Homer Kitabevi Yay., İstanbul 2003

[1131] Rifat Uçarol**, Siyasi Tarih (1789-1999)**, 5. Baskı, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s.430; Müge Orhan, **Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Trablusgarp Harbi,** Trakya Üniversitesi S.B.E. Yakınçağ tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2010, s. 83

[1132] Kurtcephe, **a.g.e**., s. 220 ; Orhan, **a.g.t.**,84

tebliğ edilmesini uygun bulmuştur. [1133]

Uşi Anlaşması'nın imzalanmasının ardından 20 Ekim 1912 tarihinde Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı Ahmed İzzet Paşa İstanbul'a gönderdiği yazıda; İtalya ile anlaşma imzalanması ve İdrisi meselesinin giderek şiddetini artırması nedeniyle ehemmiyet kazanan Yemen işleriyle daha yakındar alakadar olabileceği gerekçesiyle şahsına intikal eden selahiyetin vali vekiline verilmesi talebinde bulunmuştur. Bunun haricinde İzzet Paşa, su-i hal ve hareketde bulunduğu anlaşılan memurlar hakkında soruşturma başlatılmasını, Yemen Vilayeti'nin düşüncesi sorulmadıkça hangi sınıf memur olursa olsun hiçbirinin tayin edilmemesini ve tahsis olunan siyasi maaşlardan gerektiğinde mühim meşayihe maaş tahsis olunup, jandarmada müstahdem aşiret reisleri ve bunlara bağlı cemaatlerin Vilayetin emrine tabi tutulmasını talep etmekteydi. Yine daha evvel Tihame meselesi için bir miktar siyasi maaş tahsisine müsaade verilmiş olmasına rağmen, şimdi de Haref'de yine İdrisi'nin teşvikiyle bir mesele ortaya çıktığından bu meselenin de halli için yeniden Hükümet tarafından 1.500 kuruş siyasi maaş tahsisine izin verilmesini istemekteydi.[1134]

İzzet Paşa'nın bu talepleri karşısında Dahiliye Nazırı ilk olarak, İzzet Paşa'nın telgrafında bahsettiği hususlardan olan selahiyet meselesine ilişkin; bahsedilen selahiyetin İzzet Paşa'nın ifade ettiği gibi şahsına münhasır bir selahiyet olmayıp, Yemen Kıtasının ahvalinin icab ettirdiği ölçüde bazı tedbirler ve malumatdan ibaret bulunduğunu bu nedenle de bahsedilen selahiyetin ancak İzzet Paşa'nın Yemen'deki görevinden ayrılmasından sonra vilayetin en büyük memuru konumunda bulunan vali vekiline devredilmesinin mümkün olacağına karar vermiştir. Ayrıca Haref'de ortaya çıkan mesele nedeniyle İzzet Paşa'nın tahsisine lüzum gösterdiği 1.500 kuruş maaşın da tahsisine izin verilmesini münasip bulan Dahiliye Nazırı bu yöndeki kararını 10 Kasım 1912'de bir yazı ile Sadaret'e iletmiştir.[1135]

İmam Yahya ile De'ân Anlaşması yapıldıktan sonra bu duruma içerleyen Seyyid İdrisi askeri kuvvetlerini toplayarak İmam Yahya'nın egemen olduğu sahaya zarar vermeye devam etmiştir. İdrisi'nin Asir'de gerçekleştirmiş olduğu son saldırısı üzerine 14 Aralık 1912'de toplanan Meclis-i Vükelâ bir durum değerlendirmesi yapmış ve İdrisi üzerine dört koldan bir askeri harekat düzenlenmesi yönünde karar almıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin o esnada Balkan Devletleriyle arasındaki savaşın devam etmesi bu kararın uygulanmasının önüne geçmiştir. Bunun üzerine Mahmut Nedim Bey, başarı kazanılabilecekken İdrisi karşısında anlaşma masasına oturulmasına bir mana veremediğini belirtmiştir. Ahmet İzzet Paşa' da İmam Yahya ile yürütülen müzakerelerde gösterdiği başarısını göz önünde bulundurarak,

---

[1133] Duysak, **a.g.t.,** s. 162
[1134] **BOA. DH. İD** 36/ 18 (Yemen Kuvva-yı Umum Kumandanlığı'ndan gelen 7 Teşrinevvel 1328 tarihli şifre)
[1135] **BOA. DH. İD** 36/ 18 (Dahiliye Nezareti'nden Sadarete yazılan R. 28 Teşrinevvel 1328/ M. 10 Kasım 1912 tarihli cevabi yazı.)

İdrisi ile müzakereleri takip etmek amacıyla Mahmut Nedim'in görevlendirilmesini ancak bunun için evvela Yemen Valiliği ile görevlendirilmesinin uygun olacağını Dahiliye Nezareti'ne yazdığı bir mektupla yeniden bildirmiştir. Dahiliye Nezareti ise böyle bir kararı almadan önce hizmetlerinin tekrar değerlendirilmesi gerektiğini belirterek kararı daha sonraki bir tarihe ertelemiştir.(15 Aralık 1912)[1136] Bu sırada Osmanlı siyasi hayatında hareketlilik tüm hızıyla devam etmekteydi. Balkanlar'daki savaşın hızla ilerlemesiyle birlikte İzzet Paşa'nın ivedilikle İstanbul'a dönmesine yönelik çağrıda bulunulmaktaydı.[1137]

Yapılan çağrı karşısında kısa sürede hazırlıklarını tamamlayan Ahmet İzzet Paşa, Akabe-Suriye yoluyla cepheye katılma hazırlığı içindeydi. Fakat deniz yolunun kapalı olması nedeniyle İzzet Paşa Hükümet vasıtasıyla Mısır'dan temin edilip, Yemen sahillerinde Hudeyde'ye yakın bir yere getirilmiş olan yat ile gizlilik içinde sadece karargah subayları tarafından uğurlanarak, İstanbul'a dönmüştür. Zira Yemen'den ayrıldığı haberlerinin duyulmasının sakıncalı sonuçları olabilirdi.[1138] Yemen gibi bir mevkiide otorite boşluğunun yaratacağı fenalıklar tecrübe ile sabit olduğu için bir an evvel İzzet Paşa'nın boşalttığı makama yeni bir isim tayin edilmeliydi. Bu isim elbette De'ân Anlaşması'ndan bu yana İzzet Paşa'nın adını önerdiği Mahmud Nedim Bey olacaktır. Üstelik Mahmud Nedim Bey, İmam'ın da itimadına mazhar olmuş bir şahsiyet halini almıştı. Öyleki Daan İtilafnamesinin imzalanmasının ardından İmam Yahya'nın söylemiş olduğu şu sözler bunun en bariz göstergesiydi; "Hayırlı bir iş yaptık, fakat iş yapmak daima biraz kolaydır. Bir binayı kurmak güç değildir, asıl müşkilat onu hüsnü muhafazadadır. Bütün mesele buradadır. Bu itilafnamemizin hiçbir sızıltıya meydan bırakmadan iyice her iki tarafı da daima memnun edecek bir şekilde tatbikine gayret etmeliyiz. Bu işi sizin muktedir, liyakatli bir bekçiye tevdi etmeniz lazımdır." ifadelerinin ardından eliyle Mahmud Nedim Bey'i işaret eden İmam sözlerini şu surette sürdürmüştür; " Bu zat birkaç sene evvel Yemen'de vali muavini iken bizimle böyle bir itilafname akd etmek için çok uğraşmış, çalışmıştı. Fakat o zaman derdini kimseye anlatamadı. Eğer istibdat devrinde bu işi anlayabilecek kadar olsun bir kiyaset ve maharet eseri gösterebilmiş olsalardı o günden beri beyhude yere bunca masumun kanları akmazdı. Bunun vebali ne sizde ne bizdedir. Mahmut Nedim Bey o zaman hüsnü niyetle yapmak istediği itilafname ile bu suretle Yemen'de sulh ve sükun tesis etmek isterken bu hizmetinin mükafatı olarak İstanbul'da zindanlara atıldı, şimdi sizden rica ediyorum kendisine fevkalade bir itimat ve muhabbetim olan bu zatı bütün Yemen halkınında aynı hissiyatla sevdiğinden ve saydığından emin olunuz ve buraya yabancı bir adam gönderceklerine kendisi ile pek kolay ve çabuk anlaşabileceğimiz Mahmut Nedim Bey'i bırakmaları için icap edenlere

[1136] Sert, **a.g.t.,** s. 36
[1137] Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e,** s. 107
[1138] Hatipoğlu, **a.g.t**.,s. 102,

yazınız."[1139] İşte bu sözler de göstermiştir ki, Mahmud Nedim Bey'in Yemen'deki itibarı yalnızca Zeydi ahali ile sınırlı değildir, bilhassa İmam Yahya'nın kendisi dahi Mahmud Nedim hakkında olumlu düşüncelere sahiptir. Bunlarında etkisiyle Harbiye **N**ezareti'nden varid olan 7 Ocak 1913 tarihli tezkerede yer alan Mahmud Nedim Bey'in asaleten göreve atanması bahsi Heyet-i Vükela'nın 1 Şubat 1913 tarihli toplantısında müzakere edilmiş, ardından asaleten göreve getirilmesine yönelik 8 Şubat 1913 tarihli Padişah iradesi çıkartılmıştır.[1140] Böylece İmam'ın itimadına mazhar olan Mahmud Nedim Bey, Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen'den ayrılmasının ardından Aralık 1911 yılından bu yana vekaleten yürüttüğü Yemen Valiliği'ne resmen tayin edilerek, Yemen'in en yetkili mülki amiri olarak İzzet Paşa'nın bıraktığı yerden görevi devralmıştır. Mahmud Nedim Bey'in valiliğe tayini halk arasında kabile ve aşiretler tarafından da sevinç gösterileriyle karşılanmış, San'a dışından gelen reisler, şeyhler dahi sulh ve sükuna kavuştuklarından dolayı dualar etmişlerdir.[1141]

5.4 İzzet Paşa'nın Ardından Yönetimi Devralan Mahmud Nedim Bey Döneminde Yaşananlar

Mahmud Nedim Bey göreve geldikten sonra ilk iş olarak İmam Yahya'nın Uşi Antlaşması'nın maddelerine yönelik tepkisiyle uğraşmak zorunda kalmıştır.

İtalya ile yapılan sulh şartlarının icabı olarak Seyyid İdrisi ile yapılan muharebenin de sona erecek olması en başta İmam Yahya'nın tepkisini çekerek, Osmanlı Hükümeti ile İmam arasında kısa sürelide olsa ihtilaf yaşanmasına neden olmuştur. İmam'ın tepkisi karşısında İsmet İnönü beraberindeki Arapça bilen birkaç subay ile birlikte İmam ile görüşmek amacıyla Kaflet-ül Azer'e doğru yola çıkmıştır. İmam'ın karargahında yapılan görüşmede İsmet Bey öncelikle ortamı yumuşatmaya çalışarak, İtalya ile sulh yapıldığını ve sulh şartları kararlaştırılırken tali harblerin sona erdirilmesinin de beraber düşünülmesinin adet olduğunu anlatarak, şu aralar Balkan Harbi nedeniyle memleketimizin üç dört devletle muharebe içine girmiş olduğundan bahsettikten sonra İslam aleminin cihat içinde bulunan en büyük devleti olan Osmanlılara bütün İslam mücahidlerinin yardımcı olmaları lazım geldiğini söylemeye çalışmış fakat İmam Yahya, durum karşısındaki şikayetini şu sözlerle izah etmiştir; "Sana mahrem olarak bir şey söylemek isterim. Devlet usullerini anlıyorum. Bizim takip ettiğimiz usuller farklıdır. Ben bir harp yapacağım zaman cihat ilan ederim. Cihat ilanı için hasmın, din düşmanı olduğunu bildirmem lazımdır. İdrisi, İslam aleyhine yabancı ile birleşerek taarruz ettiği için tarafımdan kafir ilan olunmuştur. Adamın İtalyanlarla ittifakı sabit olduğuna göre

---

[1139] Mahmut Nedim Bey, **a.g.e.**, s. 135

[1140] **BOA. MV** 173/ 33; **BOA. İD. DH** 1498/ 1331; **BOA**. **BEO** 4141/ 310566

[1141] Mahmut Nedim Bey, **a.g.e**.,s. 136

ithamımı nasıl geri alıp sulh yapacağım? Sonra adam beni yalnız bulunca İtalyanlarla ittifakını elbette devam ettirerek taarruz edecektir. Benim vaziyetimi düşünmenizi ve anlamanızı rica ederim."[1142]

Seyyid İdrisi meselesi nedeniyle hiddetlendiği gayet açık olan İmam'la yapılan bu ilk görüşme sırasında İmam'ın tavırlarında bir değişiklik olmamıştır. Birkaç gün içinde tekrar İmam'a hemen sulh yapıp yapamayacağı sorulduğunda "Hemen yapamam" yanıtı vermesi üzerine İsmet Bey, İmam açısından sorunun bir bakıma güvenlik sorunu olduğu ve askerleriyle kendi nüfuz bölgesinin yakın *bir* tehlikeye maruz kalmamasının birinci önceliği olduğunu fark ederek, çare olarak İmam'a şu teklifte bulunmuştur; "Yanında bulunan müfrezeyi derhal geri almayız. Fakat bir müddet kendi muhitinde tutarız. Biz cephede tabiatıyla muharebeye nihayet vereceğiz. Ancak bizim karşımızdakilerin İmam Yahya tarafına geçmelerini önlemek için bulunduğumuz yerde bir müddet kalırız. Nihayet kendisine silah,cephane gibi yardımları da yaparız". İmam Yahya, İsmet Bey'in bu beyanatından memnun kalmış olsa gerekki bir süre sonra aradaki ihtilaf halledilmiştir.[1143]

İmam meselesinin ardından devam eden İdrisi meselesinin ve genel olarak Yemen işlerinin çözümüyle alakalı olarak Mahmut Şevket Paşa ile Şakir Paşa arasında 26 Mayıs 1913' te üç mülakat gerçekleştirilmiştir. Birinci mülakat esnasında; Mahmut Şevket Paşa bir yandan İran hududu meseleleri diğer yandan da Suriye ve Irak meseleleri ile alakadar olmak zorunda kaldığı şu sıralarda, bir de Yemen işleriyle özellikle de İdrisi meselesiyle uğraşmak mecburiyetinde kaldığından bahsederek söze başlamıştır. Devamında Mahmut Şevket Paşa, İmam Yahya ile İdrisi arasında bir kıyaslama yaparak, İdrisi'ye nazaran söz anlar ve anlaşmaya yatkın bir zat olarak nitelendirdiği İmam Yahya ile devletimizin itilaf yapma becerisinde bulunabildiğinden söz ederek bu itilafın hükümetimiz ve Yemen'in geleceği açısından mühim bir yer tuttuğunu, eğer İmam ile böyle bir İtilaf yapılmamış olsaydı İtalya Savaşı esnasında Yemen'in bütün bütün elden çıkma tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceğini dile getirmekteydi. Mahmut Şevket Paşa, İmam Yahya'nın bu uzlaşmacı tavrına karşılık İdrisi gibi söz anlamaz bir adamın yol açtığı belayı baştan atabilmek için ise Yemen işleriyle Şakir Paşa'nın bizzat kendisinin ilgilenmesini istiyordu. Böylece kendisi de Vilayat-ı Şarkiyye, Suriye ve Irak işleriyle meşgul olabilme fırsatını yakalamış olacaktı. Mahmut Şevket Paşa'nın bu sözlerine yanıt olarak Şakir Paşa'da, Yemen meselesinin çözümü için hayli miktar paraya ihtiyaç olduğunu ifade edip, Mahmut Şevket Paşa'nın bu hususta görüşlerinin ne olduğunu öğrenmeye çalışmıştır. Şakir Paşa'nın bu sualine Şevket Paşa tarafından "Akd sulh etmeye ve müteakiben büyücek bir istikraz yapmaya çalışıyorum buna muvaffak olursam burada da para

[1142] Selek, **a.g.e.,** s. 95- 96
[1143] Selek, **a.g.e.**, s. 96- 97

olacak. Yemen için de istediğiniz kadar para gönderirim. Yok istikraza muvaffak olamaz isek, Yemen değil burasının dahi idaresi kabil olamayacaktır. Bundan dolayı siz o işleri deruhde ediniz. Kariben musalahayı yapar meblağ muktezayı da size tevdi ile vapur-ı mahsus ile Hueyde'ye gönderirim." şeklinde karşılık vermiştir. Bu konuşmanın ardından ilk görüşme sona ermiştir.[1144]

İkinci mülakatda Mahmut Şevket Paşa, Yemen işlerini üzerine aldığı için Şakir Paşa'ya teşekkür etmiş ve bunca senedir milyonlarca lira masrafa neden olan Yemen işinin çözümü için tıpki İmam Yahya ile olduğu gibi Seyyid İdrisi ile de bir itilaf yapılmasını talep etmekteydi. Askeriye'den Yemen için yirmi taburluk kuvvet tertib edilmiş olduğunu fakat ne bu miktarda asker tertibinin ne de bu askerleri orada besleyecek kadar para tedarik etmenin mümkün olamayacağı kanaatindedir. Mahmut Şevket Paşa'ya göre; İmam Yahya ile Hükümetimiz arasında bir itilaf yapıldığına göre cebel'de yoğun miktarda asker bulundurmaya artık hacet kalmamıştır. Bunun yerine mevcut askerleri San'a ve Menaha gibi yol üzerindeki mühim mevkilere toplar ve bunların haricindeki diğer kısımlarıda yerlilerden teşkil edilecek jandarma veya askerlere bırakmak daha yararlı olacaktır. Yine itilafdan evvel daima çatışmaya sahne olan Hucca ve Hacur'dan hatta Umran ve Kökban mevkilerinden askeri çeker, buralara İmam Yahya tarafından seçilmiş jandarma ile bizim tarafımızdan gönderilmiş jandarmalar yerleştirilip, bunların maaşları da tarafımızdan verilir ise, derdin büyük kısmı başımızdan atılmış olur. Ayrıca İmam'da San'a'ya getirilir ve Vali ile yanyana otururşa, cebel meselesi tamamen halledilmiş olacaktır. İdrisi'ye gelince Mahmut Şevket Paşa bu konuda da; İdrisi'nin isteklerini fazla bulmakla birlikte, bu taleplerin kabul edilemez cinsten olmadığını düşünmekteydi. İdrisi'ye de aynı şekilde bulunduğu yerde bir daire gösterilir ve yerliden teşekkül edilecek jandarma ve asker ile tarafımızdan da zabıtlar tayin edilirse onunla da itilaf yapılmış olur. Bu noktada Mahmut Şevket Paşa, İngilizler Aden'de, İtalyanlar ise Eritre'de yerli ahaliden asker tertip ve istihdam ettikleri halde bizim asırlardır Yemen'de böyle bir teşkilatlanmaya geçmeyişimize anlam veremediğinden söz ederek, bir bakıma Osmanlı idaresine de eleştiri yöneltmekten kaçınmıyordu. Bu nedenle Şevket Paşa, asayişin temini için Hudeyde, Muha ve Kanfide gibi bazı mevkilerde kısmen yerlilerden seçilen kısmen de merkezden gidecek askerleri ikame ederek, Yemen'in Osmanlı toprağı olduğunun ispat edilmiş olacağına inanıyordu.[1145] Şevket Paşa, üçüncü görüşmede yakında sulhün akd edileceğini ve para tedarik olunacağından bahsederek, oraya varıldığında Yemen'in idaresini Yemenlilere devredecek ve harice karşı Yemen ülkesinin Hükümet-i Osmaniye'ye bağlılığını gösterecek suretde bir idari teşkilatlanma yapılmasını istemekteydi. Son olarak Mahmut

[1144] **BOA. DH. SYS** 37/ 20
[1145] **BOA. DH. SYS** 37/ 20

Şevket Paşa, bundan sonra Hükümet olarak istenilse dahi Anadolu'dan adam, hazineden de para göndermenin mümkün olamayacağının dikkate alınarak, Yemen'in kendi yağıyla kavrulan bir ülke haline gelmesini sağlayacak düzenlemelerin bir an evvel yapılmasının gerekli olduğunu savunmaktaydı. [1146]

Gerekli müzakereleri gerçekleştirmesi için Mahmud Nedim Bey'e Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandan Vekili Sait Paşa ile beraber hareket etmeleri için bir dizi talimat ve yetki verilmişti. Seyyid İdrisi ile yapılacak bir anlaşma karşısında İmam Yahya'nın tavrının öğrenilmesi için Mahmud Nedim'den gerekli teşebbüslerde bulunması istenmiştir. Ancak Sait Paşa, Mahmut Nedim'den bu görüşme ile bizzat ilgilenmesini istemişti. Bu amaçla Mahmud Nedim ise Binbaşı İsmet'i İmam Yahya'nın nezdine göndermiştir. İmam Yahya Binbaşı İsmet'e; Daan Anlaşması'nın hükümleri çiğnenmediği ve Osmanlı Devleti'nin şanı, şerefi göz ardı edilmediği takdirde Seyyid İdrisi ile yapılacak bir anlaşmaya karşı olmayacağını beyan etmiştir. İsmet Paşa, İmam Yahya ile müzakerelerini sona erdirdikten sonra dönmüş ve onun öne sürdüğü şartları içeren bir mektubu beraberinde getirmiştir. Mahmut Nedim Bey, Seyyit İdrisi ile bir an önce anlaşma fikrinin gündeme getirilip, müzakere edilmeye başlanması ve bu iş için münasip birisinin görevlendirilip, bir talimatname hazırlanmasını Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir.

Osmanlı Hükümeti İdrisi ile yapılacak anlaşmanın şartlarını on bir madde halinde saptamıştı. Maddeler şunlardan ibarettir;

a) Bayrak Osmanlı bayrağı, Türk bayrağı olacaktı.

b) Yargıçları İdrisi atayacak, "Müraseleler" İstanbul'dan gelecek.

c) Telgraf ve mal memurları Türk olacak.

d) Öğretmen ve subaylar Türk olacak.

e) İdam hükümleri Padişah tarafından onaylanacak.

f) Toplanan vergilerden yerel giderler düşüldükten sonra artanı İstanbul'a gönderilecek.

g) Hutbelerde Osmanlı Padişahı'nın adı söylenecek.

h) Gümrük ve diğer gelirler memurlarca toplanacak.

i) Türk subayları milis askerleri eğitecek.

j) Silah kaçakçılığı önlenecek.[1147]

Esasında Mahmud Nedim Bey, Seyyid İdrisi ile yapılan görüşmelerde ona taviz verilmesine taraftar değildir. Çünkü daha önceden Osmanlı Devleti'ne karşı İtalya gibi bir işgalci devletle işbirliği yaptığı bilinen biri ile anlaşma akdetmek Arap Yarımadası'nda devletin itibarını sarsabilirdi. Bu nedenle devletin kendi itibarını düşünerek, Seyyid İdrisi'ye

[1146] **BOA. DH. SYS** 37/ 20
[1147] Ertur, **a.g.e**, s. 101

önceden sınırları belirlenmiş alanların dışında sahilden bir karış bile toprak terk etmeyip nüfuz sahasının sadece Sabya ile sınırlandırılması gerektiğini düşünmektedir. Seyyid İdrisi'ye "nazır", hakim" gibi ünvanların verilmesini de tasvip etmez, böyle bir taviz verildiği takdirde hali hazırda Hicaz'daki şeriflerin gücendirileceğini dile getirmiştir. Yapılacak anlaşma karşısında Şerif Hüseyin'in de fikri sorulmuş ve Şerif'de Mahmud Nedim Bey'in değindiği noktalara hassasiyetle yaklaşarak, Seyyid İdrisi'ye verilecek imtiyazların Hicaz'a yakın topraklarda olası bir tehlikeye göz yummak manasına geleceği yönünde beyanda bulunmuştur. Şerif Hüseyin'in işaret ettiği hassas durum göz ardı edilmediyse de bir tarafdan cephede savaşılırken, bir de Seyyid İdrisi üzerine gönderilebilecek askeri kuvvetin olmadığı hesaba katılarak, Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki konumuna zarar vermeyecek şekilde bir anlaşma akdetmesi için Mahmud Nedim Bey'e tebligat gönderilir.[1148]

Bunun üzerine Hükümetin önerdiği maddeleri İdrisi'ye teklif etmek amacıyla Hüseyin Kamil Efendi Başkanlığında 30 kişilik bir heyet hazırlanarak San'a'dan yola çıkarılmıştır. Heyet içinde Mahmud Nedim Bey ve Hudeyde Mutasarrıfı ile İmam Yahya'nın adamlarından birkaç kişi ile bazı yerel şeyhler de bulunmaktaydı. San'a'dan çıkan heyet Cizan'a varır varmaz İdrisi'nin adamlarınca karşılanmış ve İdrisi daha ilk karşılaşmada görüşmenin gerçekleştirilebilmesi için birtakım koşullar ileri sürmüştür. Buna göre, İdrisi heyetde yer alan isimlerden sadece Hüseyin Kamil Efendi ve Hudeyde Mutasarrıfı Recep Efendi ile görüşmeyi kabul edebileceğini, bunun haricinde İmam Yahya'nın Izzi adındaki evkaf nazırı ve Ahmet Safa adındaki seyfülislamı'da dahil olmak üzere heyette yer alan diğer isimlerin görüşmelere dahil edilmemesini istemekteydi. Neticede İdrisi'nin bu şartları kabul edilmek zorunda kalınmış ve Cizan'da görüşmelere başlanmıştır. Ancak çok geçmeden İdrisi ile yapılacak bu görüşmelerden bir fayda sağlanamayacağı ortaya çıkmıştır. İdrisi kendisine teklif edilen on bir maddenin daha ilk maddesine tepkide bulunmuştur. Bayrağın Osmanlı ve Türk bayrağı olacağı şartına birden kızarak, "Ben o bayrağı sevmem. Benim bayrağım yeşildir ve üzerinde Kelime-i Tevhit yazılıdır" şeklinde karşılık vermiştir. Ardından da kendisinin halife olduğunu ve hutbelerde Padişahın değil kendi adının okunacağını, Kızıldeniz kıyısındaki herkesin kendisinden korktuğunu İngiliz, Fransız ve İtalyanların da kendisinden korktuklarını çünkü onların yönetimindeki halkın kendi tarikatinden olduğunu, istediği anda oralardaki halkı da ayaklandırabileceğini söyledi. Ayrıca Mekke'de ki Şerif'i de tanımadığını, Suriye'den Şam'a dek bütün toprakların kendisinin olduğunu, buraları bir gün ele geçireceğini bildirmiştir. Yine yönettiği topraklarda Türk subayları görmeye kesinlikle katlanamayacağını, Türklerin özgürlük, adalet, eşitlik yoluna girmekle Fransızlar'dan bir ayrıcalıkları kalmadığını, Fransızlar Müslüman olmadıklarına göre Türklerin'de küfür yoluna saptıklarını ancak

[1148] Sert, **a.g.t.,** s. 37

kendisinin güçlü olduğunu halifeliği ilan ederek Müslümanları koruyacağını ifade etmiştir. Bu sözlerin ardından da "Burada bekleyin şimdi Sabya'ya gidiyorum, askerlerimi toplayıp geleceğim, o zaman benim ne denli güçlü olduğumu anlarsınız." diyerek çıkıp gitmiş ve görüşmeleri yarıda bırakmıştır.[1149] Kesintinin ardından bir süre sonra heyet üyeleri on bir maddelik anlaşmayı yeniden tebliğ etmişlerse de, İdrisi doğrudan hiçbir yanıt vermiyor, kendisinin güçlü olduğunu ve Şam'a kadar bütün toprakları ele geçireceğini tekrarlamaktaydı. Bu koşullar içinde İdrisi ile anlaşmanın mümkün olamayacağını anlayan heyet Cizan'dan San'aya geri dönmek zorunda kalmıştır.

İdrisi ile Cizan'da gerçekleştirilen ya da daha doğru bir söyleyişle gerçekleştirilmeye çalışılan bu görüşmenin neticesiz kalması bir bakıma heyet'in başında bulunan Hüseyin Kamil Efendi'nin eleştirilerini haklı çıkarır cinstendir. Öyle ki Hüseyin Kamil Efendi, İdrisi'yi yere serebilecek yeterli güce sahip olduğumuz halde, İzzet Paşa'nın yerine geçen Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanı olan Sait Paşa ve yüzelliliklerden olan Avni Paşa'ların tereddüt, beceriksizlik ve kararsızlıkları yüzünden askeri güç kullanılmamış, İdrisi ile barış yoluyla çözüm aranmış ve kendisinin dahi bu işle görevlendirilmiş olmasını eleştiriyor ve Osmanlı İmparatorluğu adına "Adi, aşağılık, İngiliz casusu" bir şeyhin ayağına giderek, görüşmelerde bulunulmasını kabul edememekteydi.[1150] Nitekim Osmanlı'nın Yemen'deki varlığının tehlike içinde olduğunu gören İmam Yahya De'ân Anlaşması uyarınca Mekke Şerifi'nin de yardımı ile Ağustos 1913'te Kunfuda'ya iki defa saldırıda bulunmuştur. İdrisi, İtalya'nın Kızıldeniz'in batı kıyısından sevk ettiği cephane, erzak ile Eritre'den İtalyan casuslarının yardımına rağmen İmam Yahya ile Mekke Şerifi'nin ortak kuvvetleri karşısında hezimete uğramaktan kurtulamamıştı.[1151]

Bu sırada Yemen Kuvvayı Umum Kumandanlığı'na tayin edilen Şakir Paşa'ya verilmek üzere Harbiye Nazırı tarafından Yemen'in durumu ile ilişkili olarak talimatname hazırlanmıştır. Talimatnamede Yemen'de tatbikine lüzum görülen birtakım maddelere yer verilmiştir. Bunlara göre;

1. Yemen mülki teşkilat ve taksimat bakımından birisi Serra diğeri Tihame ismiyle anılan iki kısma ayrılıp, Serra denilen cibal kısmında üç, beş ve daha fazla kurra: uzle ve birkaç uzle: muhlaf ismiyle tabir olunup; karyeler muhtar makamında akil; uzleler şeyh; muhlaf ise şeyh-ül meşayih namlı ve ahalinin seçip hükümetin tasdik ettiği müteneffizan'dan birer kimsenin nezareti altında ve Tihame'de de nahiyeler benzer şekilde uzleler ve muhlaflar'dan müteşekkil olarak yine aynı şahıslar tarafından idare olunur. Ancak gerek cibal ve gerek Tihame'deki uzle, muhlaf ve kurra'nın Yemen

[1149] Ertur, **a.g.e,** s. 101- 107
[1150] Ertur, **a.g.e**, s. 104
[1151] Sert, **a.g.t.,** s. 39- 40

arazisinin genişliği hasebiyle dağınık ve mamuriyetten uzak olması gibi sebeplerle Hükümetin memurlarının buralarda ahali ile temasda bulunabilmesi ve nüfuzunu icra edebilmesi oldukça zordu. Ayrıca buralarda ahalinin öteden beri ülfet ve ünsiyet ettiği bu tarz bir teşkilatlanma da değişikliğe gidebilmek de imkansız olduğundan; mevki olarak birbirleriyle olan münasebetleri ve geçmişten gelen kabile bağları dikkate alınarak, uzleleri teşkil eden kurra'nın geneline ahali tarafından seçilecek bir şeyh tayini ve nahiye müdürü makamına getirilerek idaresi altındaki uzlelelerin tahsilat dahil olmak üzere asayişe ilişkin inzıbat meselelerinden bunların mes'ul olmaları ve kendilerine ya yüzde hesabıyla ya da maaş biçiminde bir tahsisat verilmesi gerekir. Bunların su-i istimaline yer vermemek için de hükümet tarafından kendilerine ilmühaberler verilerek, bu sayede gerek tekalif-i emiriye tahsilatının gerekse mahalli inzıbatın temini rahatlıkla sağlanabilecek ve mevcut idari teşkilatlanmadaki genişliğin daraltılmasıyla hükümetin nüfuzu her tarafa kolaylıkla ulaştırılabilecektir. Ayrıca kanun hükümleriyle uyumlu şekilde tatbik olacak suretde şeyhlerin idari mali ve inzıbatı vazifelerinin yer aldığı bir talimatname kaleme alınıp, dağıtılmalı ve bunun tatbikine itina olunmalıdır.

2. Kaymakam, mutasarrıf, mal müdürü ve jandarma tabur kumandanlarının da Yemen ahalisinden olmayan fakat Arapçaya aşina ve mümkün olduğu kadar ahvali yakından tanıyan kimselerden seçilmesine eskisi gibi riayet edilmeye devam edilmekle beraber, Yemen ahalisinden ehliyet ve kabiliyetli bulunanların dahi bu iş için seçilmesi de tabiidir. Arazisinin büyüklüğü ve nüfusunun bolluğu itibariyle Yemen'in mevcut teşkilatlanlanma ile idaresi mümkün olamadığı için, bilhassa uzunluk mesafesi beş buçuk günden ibaret olan kazaların bulunduğu da hesaba katılırsa, mülki taksimat esnasında kaza ve livaların sınırları daraltılmalıdır.

3. İnzibatın teminine ilişkindir. Yemen'de öteden beri ortaya çıkan iğtişaş, yalnızca İtilafdan evvel İmam ile vuku bulan çarpışmalardan ibaret ve Zeydiler'e münhasır değildir. İmam'ın idare ve tertibi altında gelişen kıyamdan başka, Zeydi mezhebinden olmayan ve İmam'ın nüfuzuna girmemiş olanlar ile Zeydi olup da menfaatleri icabınca İmam'a bile tabi olmayan kabileler tarafından vuku bulmuş kıyamlar yaşanmıştır. Bunun gibi bir yanda Hudeyde ve Asir sancaklarında kara yoluyla ulaşımını engelleyerek, bağlantıyı kesen Beni Mervan kabilesi dehşet ve korku verici zorbalıklarda bulunduğundan, diğer yandan büyük miktarlarda silah ve cephane idhal ederek, Yemen'de çatışmaların uzamasına vasıta olduklarından Midi, Şakik ve Elvesim iskelelerinde birer müdirriyet teşkil edilerek, asker ikamet ettirilmesi gereklidir. Kara yolu ile yürütülen silah kaçakçılığına gelince; Aden ile Yemen arasındaki ticaret gelirlerine karşı vaktiyle Ka'tabe Kazası hududunda teşkil edilen dört müdürriyetten

ibaret bulunan gümrük kordonları 1307 senesine kadar Vilayetin idaresinde bulunduğu halde daha sonra rüsumat emanetine devr olunmuş ve 1314 tarihinde yine Vilayet'e iade edilmiş iken, tekrar rüsumat emanetine bağlanmıştır ki bu kordon hududunun Ka'tabe'den Ride'ye kadar uzamasına ve silah kaçakçılığının bilhassa yürürlükte bulunmasına göre eskiden olduğu gibi Vilayet'e terk edilmesi lazımdır. Zira, bu gümrük idaresinin Vilayet'e bağlı bulunduğu 1307 senesine kadar gümrük gelirlerinin yıllık miktarı yaklaşık bir milyon kuruş iken, 1308 senesinden 1311 senesine kadar dört senede masraflardan sonra saf hasılat olarak 233 bin kuruş seviyesinde kaldığı dikkate alınırsa, karadaki gümrük işlemlerindeki asayişsizlik ve su-i istimaller açıkça görülmektedir. Bundan dolayı bu kordonun Yemen Vilayet idaresine terk edilmesi ve dört müdürriyet bilhassa Ride müdürriyeti dahilinde pek çok kaçak yollar mevcud olduğundan mühim noktalara kaleler inşa edilip içlerine cesur ve sadık kolcular yerleştirilerek hem silah kaçakçılığına hem de Yemen'in başlıca ihracat malzemesi olan kahve ve diğer malzemelerin gümrüksüz Aden yoluyla sevkine bir sed çekilmiş olur. Bunun yanında Ride' Kaza'sında aidiyeti net olarak tespit edilmemiş bazı noktalardan da kaçakçılığın gerçekleştirilebileceği düşünülerek buraların da kontrol altına alınması gerekirdi. Muhail'in tenha ve atıl iskelelerinden idhal edilen silahlar Şera'ib? nahiyesi cihetinde Adeyn ve İbb, Yerim gibi Kazalara sevk edilmekde olduğundan bu Şera'ib nahiyesinde süvari kolcular istihdamı ve Kata'be Kazası'na ait bazı nahiyelerde kaleleler inşası, kolcular istihdamı ile Luhac'de de hafiye memurları istihdamı vasıtasıyla gümrük müdirriyetlerinin sevkiyatdan haberdar edilmesi gerekir. Şafi mezhebinden oldukları için İmam'a tabi olmayan ve Aden ile Nevahi Tis'a ile hudud komşusu olan Taiz livası da ayrıca ilgilenilmesi gereken mevkiler arasında yer alıyordu. Buranın ahalisi öteden beri kısmende olsa Devlete itaatleri ile tanınıp, İmam'ın çıkardığı kıyamlara iştirak etmeyerek, sükunu muhafaza etmekte olduklarından ayrıca Taiz, Yemen'in en mahsuldar arazisi olması nedeniyle tahsilat açısından da Yemen için önemli bir gelir kaynağı konumunda olması hasebiyle Yemen dahilinde bulunan mahallerde en fazla dikkate alınması gereken livalardan birisidir. Ancak bu livanın da, öteden beri asayişi tehlikeye sokan ve adeta liva dahilinde tevaif-i mülük mertebesinde kuvvet kazanan mütegallibe meşayih nezdinde askerlik hizmetini ifa eyleyip, ahali arasında kavga ve kıyamın devamına sebebiyet veren Zû Mehmed, Zû Hüseyin kabilelerinden ve Barani tabir olunan aşiretlerden temizlenmesi mühimdir. Vaktiyle pek mamur ve deniz ticareti ile meşhur olan Taiz'e bağlı Moha kasabası, idhalat ve ihracatı açısından Yemen'in önemli bir iskelesi iken şimdi limanının harap olması ve bazı kabilelerin tecavüzünün def edilememesi nedeniyle ticari ehemmiyeti büsbütün kaybolmuş ve Taiz Sancağı'na ait

mahsulat genellikle Aden'e gönderilmeye başlayarak daha evvel bahsedilen kordonlardaki asayişsizlik ve ahalinin de ecnebilerle karışıp görüşmesi devletin başına maddi ve manevi zararlar açmıştır. İşte bu konunun da dikkate alınarak Taiz-Moha yolunda güvenlik tedbirlerinin sıkılaştırılması ile Moha şehrinin tekrar eskisi gibi mamur ve işlek bir yer haline gelmesi sağlanarak limanının yeniden işlerlik kazandırılması Taiz'in ve Yemen'in geleceği açısından mühimdir.

4. Talimatnamede yer alan dördüncü husus İdrisi meselesine ilişkindir. Vilayet valisi tarafından daha evvel İdrisi nezdine gidilerek, bir itilaf teşebbüsünde bulunulmuşsa da bu teşebbüsden herhangi bir sonuç alınamamış ve Vali merkez vilayete dönmek zorunda kalmış hatta bu hususta İmam ile de müzakerede bulunmuştur. Neticede İdrisi ile Hükümetin bir itilaf yapması mümkün görülemediğinden ve zaten İdrisi'nin, İmam Yahya gibi mezhebsel bağlamda ehemmiyet sahibi olmayıp, bazı entrikalarla kişisel menfaaetlerini temin etmekten başka bir amacı olmadığı düşünülürse bununla bir itilaf yoluna girilmediği takdirde, harekat-ı askeriye ile ortadan kaldırılırsa idaresi altındaki mahallerde sebep olduğu bela ve sıkıntılar da def edilebilecektir.[1152] Son olarak dikkat çekilen husus ise emval-i umumiye tahsilatı meselesidir. Bu hususta Yemen ahalisinin mizacına uygun şekilde yapılacak bir düzenlemenin asayiş ve inzıbata katkı sağlayacağına inanılmaktaydı.

Bu arada 1913 yılı Haziran ayı içerisinde İmam Yahya; mücahidin taksitinden 9.000 ve şu ana kadar müfrezemize vermiş olduğu erzak bedeli olarak da 4.000 olmak üzere toplamda 13.000 liranın denkleştirilmesi talebinde bulunmaktaydı. İmam'ın bu talebi karşısında Yemen Vilayeti'ne 6 Haziran 1913 tarihi itibariyle telgraf poliçesiyle 10.000 lirası mülkiyeye, diğer 10.000 lirası da askeriyeye aid olmak koşuluyla 20.000 lira gönderildiği Maliye Nazırı tarafından bildirilmiş olduğundan, Vükela Heyeti'nin kararınca, bundan sonra yeniden bir meblağ göndermektense, hazineden gönderilen 20.000 liranın mülkiyeye aid kısmından 4.500, askeriyeye aid miktardan 2.000 ki toplamda 6500 lirasının çıkarılarak İmam Yahya'nın talebinin hiç olmazsa yarısının ödenmesine karar verilmiştir.[1153]

Eski kumandan İzzet Paşa'da Şakir Paşa'ya bazı talimatlar vermeyi uygun bulmuştur. İzzet Paşa 24 Haziran 1913 tarihli raporunda şu maddelerden bahseder;

1. Evvela İmam Yahya ile yapılmış olan itilafın devamına gayret gösterilerek, vilayet dahilinde sağlamlaştırılmasına çalışılmalıdır.

2. Tihame'deki münasib olan bazı sadata iyi muamelede bulunulmalıdır.

3. Daha evvel İdrisi nezdine gittiği esnada Vali'ye verilen şartlar altında İdrisi ile bir itilaf

[1152] **BOA. DH. SYS** 37/ 20 (Yemen Kuvvayı Umumiye Kumandanlığı'na tayin edilen Şakir Paşa'ya Harbiye ve Bahriye Nezaretinden yazılan talimat.)
[1153] **BOA. MV** 178/ 16

yapılmalı ve İdrisi ile yapılacak bir itilaf bazı kabilelerin şımarmasına veyahud gücenmesine da sebebiyet verebileceğinden diğer mülki meselelerde olduğu gibi bu hususta Vali ile beraber ortak hareket edilmelidir.

4. Gerek İdrisi ile gerekse İmam ile yapılacak bu itilafların devamı memurların rüşvetçilik ve sefahatten uzaklaşmalarına bağlı olduğundan bu hususa bilhassa itina olunmalıdır.

5. İdrisi ile ciddi bir itilaf akd edilemezse (ki benim şahsi görüşümce bu ihtimal daha kuvvetlidir.) İmam'ın ve hududdaki kabile reislerinin yardımıyla ve hatta kuzey yönünden Şerif Hazretlerinin yardım ve aracılığıyla kabilelerin İdrisi tarafına katılmasına mani olarak, mesele sonuçlanana kadar vakit kazanılmalıdır.

6. Ganbotlarımız ulaştıktan sonra Fersan, İdrisi elinden alınmalıdır.

7. İdrisi şekavetinde ısrar ettiği takdirde, siyasi ahval müsaid olursa, deniz üzerinden iki fırka sevkiyle İdrisi'nin cezalandırılması ve bu tararruzumuza karadan da Yemen'deki askeri kuvvetler ve İmam'ın mücahidleri vasıtasıyla yardım gönderilmesine çalışılmalıdır.

8. Zeraniklilerin dahi itaate alınması lazım ise de İdrisi meselesi halledilmeden evvel buna dair bir şey yapılamayacağından o zamana kadar Zeranikliler meselesi bir şekilde idare edilmelidir.

9. Şeyh Said, Muha, Katabe ve Galifika, Hudeyde, Salif, Luhayye, Midi, Cizan, Şakik, El Vesim, Kanfide, mevkileri gibi sahildeki önemli noktalar tutulmalı, sahiller ikişer ganbot ve üçer zenbukla tarassud altında bulundurulmalı ve sahillerin üç mıntıkaya ayrılarak kaçakçılığın men'i sağlanmalıydı. Elvesim veya Şakik'den Ebha'ya ve Kanfide'den Gamed ve Zehran merkezine bir yol açılmalı ve bunun gibi Ebha, Mihail, Kanfide arasındaki yolun emniyetini muhafaza etmek için sahil noktalarında idari memurlarla beraber gümrük memurları bulundurulmalı ve dahilde dahi Ebha ile Gamed ve Zehran merkezinde mutasarrıf veya komiser namıyla bir devlet memuru bulundurulmalı böylece bunlar vasıtasıyla kabileler teftiş ve tarassud altında bulundurulmuş olacaklardır. Ayrıca şimdilik yalnız Zehran'a yerleştirilecek memurun Hicaz şeriflerinden bir zat olması mümkündür. Asir'de de bazı kaza ve nahiyeler birtakım şeyhlerin idaresine bırakılarak, masraflar azaltılmalıdır. Bu tedbir sayesinde Osmanlı Hükümetinin sağlayacağı yararların başlıcaları şunlardır: a) Asayişin temini için buralara gönderilecek kuvvet peyderpey azaltılmış olacak ve böylece yalnız sahillerin asakir-i nizamiye ile işgaliyle yetinilecek, dahilde de jandarma ile yerli askerlerle idare edilecektir. b) Vilayetin dahili masrafları en aza indirilip, vergi tahsilatının kolaylaşmasıyla birlikte gümrük gelirlerinde ve tahsil edilen tekalif-i şer'iyye miktarında artış yaşanacaktır. Bu sayede mahalli masraflar kapatılmakla beraber

bir miktar akçe tasarrufu dahi yapılabilirdi. c) Yemen ahalisi ile uyumlu olacak şekilde hem Yemenli hem de diğer cihet-i osmani'lerden karışık ticaret müesseseleri teşkil edilerek, Osmanlıların bu kıtadaki ticari faaliyetlerinin yayılmasını sağlamak d) Hıtta-i Yemaniye'de karşılıklı anlayış eşitlik ve adalet prensibinin işletilmesi. e) Harici taarruzlara karşı memleketin kendisini müdafaa edebilmesini sağlayacak şekilde milis teşkilatlandırılmalı ve senede birkaç hafta gerçekleştirilecek talimlerle ahali atıcılık ve avcılık konularında yetiştirilmelidir.[1154]

5.5 Asker Terhisi ve Yerli Asker İstihdamı Önerisi

De'ân sonrası yaşanan gelişmeler içinde askerlerin terhis işlemleri mühim meseleler arasında yer almaktaydı. Anlaşmanın imzalanacağı sırada askerlerin gönderilmesiyle ilgili yaşanan olayla alakalı 10 Ekim 1911 tarihli San'a'dan ulaşan haberde; beraberindeki kuvvetlerin tamamıyla, ganbotlar vasıtasıyla Fersan'a geçtiği haber alınan M. Ali Paşa kuvvetlerine erzak ve para gönderilmiş olduğu ancak düşman donanması tarafından abluka edilerek, yardımın kesilmesi ihtimaline karşı, kuvvetlerin Luhayye ve topluca Kunfide'ye çekilmesi emri verilmiştir. İşte bu esnada M. Ali Paşa'nın beraberinde Bahr-i Ahmer Vapuru'nda bulunan askerler ile Hudeyde'deki bazı redif taburları memleketlerine dönmek için terhis edilmekte ısrar etmekteydiler. M. Ali Paşa'dan gönderilen bu haber üzerine İzzet Paşa, bunların her türlü vasıtaya başvurarak ikna edilmeleri emrini vermiştir. Bu arada sevk edilmiş olan Gilan, Preşova, Antalya Taburlarında da terhis taleplerinin başlaması karşısında artık mevcudiyetlerinden herhangi bir fayda elde edilemeyecek olan askerlerin silahları alınarak San'a Vapuruyla ya da başka bir şekilde geri dönmelerine karar verilmiştir.[1155] Bu konuda Harbiye Nazırı ise, terhislerinde ısrar eden Mehmet Ali Paşa'nın beraberindeki kuvvetlerin nakilleri için seçilmiş olan güzergahlardan taburların memleketlerine gönderilmesine çare bulunamamış olması ve ayrıca şu sıralarda bunların terhislerine başlanıldığı takdirde askerin bu kez esir sıfatıyla düşman eline geçme ihtimali bulunduğu için durumun taburlardaki askerlere layıkıyla anlatılıp, bir süre daha Hudeyde'de kalmalarının temin edilmesinin daha uygun olacağı kanısındaydı.[1156]

Terhislere ilişkin bir diğer önemli bilgi Kuşadası Kumandanlığı'nın, Aydın Redif Fırkası Kumandanlığı'na gönderdiği takrirde yer alıyordu. Yazıda, sahil olması nedeniyle Bahriye'ye asker gönderen Kuşadası Redif Dairesi'nden aynı zamanda Yemen mürettebatı için de asker

---

[1154] **BOA. DH. SYS** 37/ 20 (Yemen Kuvvayı Umum Kumandanlığı'na tayin edilen Şakir Paşa'ya verilmek üzere Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı İzzet Paşa tarafından hazırlanan 24 Haziran 1913 tarihli rapor.)

[1155] **BOA. BEO** 3946/ 295930 (San'ada Yemen Kuvva-yı Umum Kumandanı İzzet Paşa tarafından mevrud R:27 Eylül 1327/M:10 Ekim 1911 tarihli şifre telgrafname)

[1156] **BOA. BEO** 3946/295930 (Mehmet Ali Paşa'nın maiyyetinde bulunan bazı tabur efradının memleketlerine iadelerinde ısrar ettiklerine dair Harbiye Nazırı'nın H:19 şevval 1329/ M: 13 Ekim 1911 tarihli yazısı)

gönderilmiş olduğu fakat bu dairenin şimdiye kadar gönderdiği mürettebatdan %20'sinin geri dönmediği ve 2 sene önce taburla Yemen'e giden redif askerlerinin 300'e yakın miktarının da telef olduğu gibi bu senede Yemen'e sevk için seçilecek askerlerin mutlaka bir kısmının ailelerinin yine bu felakete maruz kalacaklarından yakınılmaktaydı. Kuşadası Kumandanlığı'nın dikkat çekmek istediği bir diğer husus ise, evladlarının Yemen'de şehid olduğunu gören ahalinin daha fazla kayıp vermemek için çareyi ya askerlik hizmetine bedel olacak tarzda nakit ödemekte ya da firar etnekde bulduklarıgerçeğiydi. Üstelik bedel-i nakdi verebilmek için çoğunlukla ellerindeki emlakını ve arazisini yok pahasına satmak zorunda kalan ahali böylece yeni bir sıkıntının içine düşmekteydi. Bu durumun sadece sosyo ekonomik değil, siyasi sonuçları da gündeme gelmiştir. Çünkü, Müslüman ahalinin çaresizliğinin farkında olan gayrimüslim unsurlar bilhassa da Rumlar fırsattan istifade ederek, ahalinin elindeki kıymetli toprakları satın alarak, istimlak etmek yöntemiyle var güçleriyle bölgedeki Rum nüfus oranının arttırılmasına çalışmaktaydılar. Bir tarafdan arazi satın alınması diğer taraftanda fazla sayıda kişinin Yemen'de şehid olması İslam nüfusunun günden güne azalmasına neden olmaktaydı. Mahalli olarak Aydın Nüfus İdaresi'nden açıklanan raporlarda; 28 sene zarfında Kuşadası'ndaki Müslüman nüfusun %10, %11 oranında azalmasına karşılık; Rum nüfus arasında %43 oranında bir artış göze çarpmaktadır. Demografik anlamdaki bu değişim sosyo-ekonomik olduğu kadar siyasi anlamda da dikkat edilmesi gereken ayrıntıları barındırmaktaydı. İşte bu elim tablo karşısında Komutan gerekli önlemlerin alınmasını talep ediyordu.[1157]

Kuşadası Kumandanlığı'nın Yemen'e asker sevkiyatına dair vermiş olduğu malumat karşısında; Harbiye Nazırı 13 Mart 1913 tarihli ifadesinde, bahsedilen durumun sadece Kuşadası'na mahsus bir durum olmayıp, Adalar Denizi sahillerinin tamamında hatta Karadeniz sahillerinde dahi benzer hadiselerin yaşanmakta olduğu için bir an evvel gerekli tedbirlerin alınmasını önermiş ve mesele Erkan-ı Harbiye-i Umumiye dairesinde gündeme getirilmiştir. Buna göre; Yemen'e asker sevkini gerektirecek durumlar devam ettiği müddetçe redif taburları dairesindeki nüfusun azalması problemi devam edecektir. Üstelik Anadolu'nun çeşitli eyaletlerinden gönderilen askerler, Yemen'in iklimi başta olmak üzere daha bir çok sebepten dolayı kendilerini zulme uğramış hissetmekteydiler. Böyle bir ahval içinde yapılacak en akıllı iş Yemen, Asir ve Hicaz havalisinin müdafaa ve muhafazasında yerel unsurları kullanarak, askeri savunma anlamında Anadolu'nun diğer memleketlerine olan bağımlılığı en aza indirmektir.[1158]

[1157] **BOA. A. MKT.MHM** 743/8 (Kuşadası Kumandanlığı'nın R: 22 Kanunisani 1328/M: 4 Şubat 1913 tarihli takrir sureti)

[1158] **BOA. A.MKT.MHM** 743/8 (Kuşadası ahali-i islamiyesinin azalmakta olduğuna dair Harb Nazırı tarafından gönderilen R: 28 Şubat 1328 tarihli yazı)

Yemen'de yerli ahaliden bir tabur teşkil edilmesi hususunun bir çok kez bahsi geçmiştir. Hatta bu konuda 13 Şubat 1910 tarihinde bir talimat hazırlanmıştır. Talimatda yer alan 11 madde şunlardan ibarettir;

1. Yemen halkı arasında askerlik mükellefiyetini tatbik için öncelikle şimdilik biri cebel ve diğeri tihameden olmak üzere nizamiye jandarma taburu namıyla, orduya bağlı olarak iki tabur teşkil olunacakdır. Bunların tahsisatı nizamiye taburları gibi olacak ve efradı, askerlik kanunlarına tabi' bulunacakdır.

2. Efradın yaşları 20 ile 35 arasında bulunacak ve yalnız taburun maksad teşkiline göre bizzat taburda bulunması ehemmiyet taşıyan şahıslar bu yaş sınırına tabi tutulmayacaktır.

3. Efradın elbisesi ahvali mahalliye gözetilmek üzere yeknesak olacakdır.

4. Tabur orada müsta'mel silah ve cenbiyye ile müsellah olacakdır.

5. Tabura kayd olanlar iki sene hizmet etmekle mükellefdir. Bununla birlikte bir sene hizmetden sonra özür ya da bahanesini beyan edip, bu beyanları kabul edilenlerin hizmetten ihracı caiz olacakdır. Tabur heyetinin hüsnü şehadetini haiz olanlar arzu ederlerse terk tezkere ile tecdid hizmet edebilirler.

6. Maaş olarak neferlere aylık maktuan 100'er, onbaşılara 120, çavuşlara 140, başçavuşlara 160 kuruş ile cümlesine yalnız birer çift ekmek verilecekdir.

7. Hizmet müddetleri sona erdiğinde efradın her birine usulen ifa-yı hizmet tezkeresi verilecek ve taleb olanlar rütbeleriyle vilayet jandarma sınıfına nakl edebilirlerse de menhel/ münhal olmadığı takdirde rütbeleri alametleri üzerlerinde baki kalmak suretiyle münhal vukuata kadar nefer mahsusatıyla istihdam olunacakdır.

8. Harekat haricindeki zamanlarda efrada ailesiyle hasret gidermesi için orduca izin verilecekdir.

9. Zabitan, ordu kumandanı tarafından seçilecektir.

10. Zabitan, sıhhiye memurları ve kalemiye tamamen miri hayvanatına rakib (bekçi) bulunacakdır.

11. Bu taburların nizamiye taburları gibi tabip, cerrah, eczacı, tüfenkçi ile katibi ve yerliden seçilen imamı ve müteferrika ve tenviriyesi bulunacakdır.[1159]

Vali Mahmud Nedim Bey Yemen Kuvva-yı Umumiye Kumandanlığı'ndan aldığı malumat doğrultusunda Yemen'de bulunan kuvvetlerin terhisine ilişkin görüşlerini 27 Mart 1913 tarihinde İstanbul'a iletmiştir. Buna göre; kuvva-yı muntazamanın bir aydan daha fazla Yemen'de beklettirilmesinin mümkün olamayacağı gibi, kuvvayı kadimenin 6000 civarında olan 1323 ve 1324 seneleri efradının dahi bir an evvel terhis edilmesinin mecbur olduğundan bahsediliyordu. Üstelik İdrisi ile yapılacak müzakerelerin neticesinde bir itilaf hasıl olup

[1159] *"Yemen'e Dair",* **Tanin**, 9 Haziran 1911 (27 Mayıs 1327), s. 3

olmayacağı bilinmediği için eğerki itilaf gerçekleşmezse Vilayet ve ordu daha büyük bir felaket karşısında kalacağından, Hükümetin istediği şekilde itilaf hasıl olursa ahde vefa göstereceğine emin olana kadar, son zamanlarda İdrisi'nin emellerine hizmet etmemelerinden dolayı kendilerine kırgın olduğu Moha kazası kabilelerini ve özellikle Seyyid Hadi Paşa ve kabilesini, Luhayye'nin subaşısını muhafaza ve Kamaran Adası, Cizan ve Midi İskelelerinde ikame için en az beş tabura ihtiyaç bulunduğundan**,** 14. Kolorduya mensup olup Asir'de bulunan üç taburun acilen Yemen'e sevk edilmesi ve 1323 ile 1324 seneleri askerlerinin yerine de bir an evvel yeni kuvvetler yetiştirilmesini istemekteydi.[1160]

Yemen'e sevk olunan efradı cedideye dair karar ve önerilerini Harbiye Nazırı 3 Nisan 1913 tarihli yazısında şöyle sıralamıştır; Mevcut efradı cedidenin ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediği için memalik-i barre askerlerinin memalik-i harre'de istihdam edilmesinden kaynaklanan şikayet, müşkilat ve bu uğurda yaşanan zayiat ile telefat nedeniyle memalik-i harre'ye mümkün mertebe az miktarda efrad-cedide sevk edilmesi gerektiği için, müstemleke sahibi Avrupa devletlerince tatbik edilmekde olan usuller bizim ahvalimizle de uygun olduğu ölçüde kabul edilerek Yemen, Asir ve Hicaz'da da uygulanabilirdi. Harbiye Nazırı bu düşüncesine örnek olarak, Fransa'yı gösteriyordu. Zira, Fransa ordusu müstemlekeleri için gerekli asker ihtiyacını şu üç yoldan tedarik ve istihdam etmekteydi.

a. Mükellefiyete dahil olan efradı cedide arasında sağlık durumu müsaid olmak şartıyla müstemlekelerde hizmete gönüllü olarak talep olanlar ve kendilerine görev mahallerine ve hizmet müddetlerine göre muhtelif derecelerde nakdi mükafat verilmesi ve hizmetleri esnasında münasip miktarda ödeme yapılması gereken efrad.

b. Müstemlekelerde görevli efraddan şerait-i maiyyetesi dahilinde terk tezkere edenler.

c. Yerli ahali arasından yine şerait-i ma'iyyetesine göre kayd edilen efrad.[1161]

İşte bu sebeple Yemen'de bulunan 14. Kolordunun 800 askerlik tabur mevcutları 500'e dönüştürülerek, her taburdan arta kalan 300'er neferin yerine Fransa'nın üç seçenek olarak uyguladığı formülün bizde de uygulanarak yerli ahaliden alınacak efrad vasıtasıyla müstakil bir kıtaat teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır.

Bugün İmam Yahya ile yapılmış olan itilafın sonucunda Yemen'de oluşan sükun ortamından istifade ile Yemen'deki takviye askerlerin azaltılması ve yerli ahalinin askerliğe olan eğiliminden yararlanılmak üzere Asir'den başka Yemen'de bulunan 20 taburun beşer yüz mevcuda düşürülmesi ve çıkarılan beş taburun yerine de üçü cebel'de ve ikisi tihame'de olmak üzere beş yerli tabur teşkil edilmesi ve teşkil edilen bu taburlara aylık yeterli miktarda maaş verilmesi, cebel'dekiler yerlilerden teşkil olunabilirse de, tihame'deki taburlara yerli ahalinin

---

[1160] **BOA, DH. SYS**. 37/ 16 (Yemen Vilayeti'nden alınan 27 Mart 1913 tarihli şifre)

[1161] **BOA., A. MKT.MHM**.743/8 (Sadaret'den gönderilen 16 Mart 1329 tarihli tezkereye cevabi olarak Harbiye Nazırı tarafından yazılan R:21 Mart 1329 tarihli yazı)

pek de rağbet etmeyecek olması ihtimalinin olmasından dolayı yerli ahali yerine Somali ahalisinden asker celb edilmesi ve büyük rütbeli kumandanların ise şimdilik asakir-i nizamiyeden seçilmeye devam edilmesi, ilerleyen zamanlarda sistem yerleştikden sonra yavaş yavaş bazı rütbeli subayların dahi yerlilerden tayinine başlanması münasip görülmüştür. İdrisi meselesi sona erdikten sonra Asir'de bulunan 6 taburdan ikisinin yerliden teşkiline başlanabilirdi. Böylece yalnızca yerliden asker alınmak suretiyle Yemen ve Asir'e senevi 4500 miktarında asker sevkinin kifayet edeceği anlaşılmıştır. Bu tedbirlerin yanısıra Harb Nazırı ecnebi tecavüzüne karşı aşiret alayları tarzında teşkilatlanmaya gidilerek de efrad-ı cedide tertibinde azaltmaya gidilebileciğini düşünüyordu. Yine gönüllü asker ve terk tezkere usullerinin uygun şartlar dahilinde te'sisi ile de Yemen'e yönelik efradı cedide sevkiyatı haylice azaltılabilecekti. Bu şartlar eğer kabul edilir ve bir de ek olarak bunlara nakdi mükafat temin edileceği kesinleşirse, buna dair bir nizamname layihasının hazırlanılmasını talep etmekteydi.[1162]

Vali Mahmud Nedim Bey'in daha evvel bahsettiği, miktarları 6.000 civarında olan 1323 ve 1324 seneli askerlerin terhisi ve Asir'de bulunan 14. Kolordu taburlarının iadesi lüzumuna dair gönderdiği malumat mütalaa edilmiş, netice olarak Sadrazam tarafından 8 Nisan 1913 'de Yemen Vilayeti'ne cevabi yazı gönderilmiştir. Sadrazam; halen hem kara yolunun kapalı olması hem de deniz yolu üzerinden yapılacak bir ulaşımın ise masraflı olmasından ve mevcut ahvalden dolayı kuvvayı munzame'nin terhisinin ve yeni kuvvetlerin yerlerine sevkinin hemen mümkün olmadığı gibi 1309 doğumlu Yemen ve Hicaz mürettebatının yollar açıldıktan sonra deniz yoluyla Yemen'e sevk edilebilmeleri için celb edilmelerinin ve Birinci Redif Müfettişliği dairesinde bulunanların şimdilik Dersaadet depo taburlarına gönderilmesinin kararlaştırılmış olduğundan bahsediyordu. Ayrıca 5.Redif Müfettişliği dairesinin 1309 doğumlu Yemen ve Hicaz mürettebatıyla 8.Kolordu birliklerindeki 1308 doğumlu Yemen askerlerinden tertip edilen ve Akabe yoluyla sevki kararlaştırılmış olan 2466 askerden şimdiye kadar çağrılan 1200 nefer dahi daha sonraki günlerde Akabe'ye sevk olunmuştur. Asir'in de Yemen nedeniyle askere ihtiyacı olduğundan ve bu miktardan Asir'e asker ayrılması, gerek Yemen gerek Asir'de lüzumlu olan kuvvet ihtiyacını hakiki anlamda temin edemeyeceğinden Asir için 6. Redif Müfettişliğinin şimendifere yakın fırkalarından bir miktar efradın harpden sonra deniz yoluyla sevklerinin daha uygun olacağı düşünülerek, şimdilik ilgili mevkilerde toplanmaları zaruri görülmüştür. Bahsedilen Asir'de bulunan 14. Kolordu birliklerinin iadesi hususunun ise bu sevkiyatların neticesine göre düşünülmesine karar verilmiştir.[1163]

[1162] **BOA., A. MKT.MHM**.743/8 (Sadaret'den gönderilen 16 Mart 1329 tarihli tezkereye cevabi olarak Harbiye Nazırı tarafından yazılan 21 Mart 1329 tarihli yazı)

[1163] **BOA. DH. SYS** 37/ 16 (R. 18 Mart 1329/ M. 31 Mart 1913 tarihli tezkereye cevab olarak Sadrazam tarafından yazılan R. 26 Mart 1329/ M. 8 Nisan 1913 tarihli yazı)

Genel olarak Yemen'den askerler iki şekilde dönmekteydiler. Birinci kısım askerliklerini bitirenler ve karışıklığı bastırmak için gelmiş olup isyan bastırıldıktan sonra ise geri gönderilenlerdir. İkinci kısım ise askerin hasta veya yaralı olması nedeniyle doktor izniyle tebdil-i hava kararı verilenler veyahud kimsesizliğinden dolayı terhisleri gerekenlerdir. Bilhassa bu ikinci kısım asker arasında vapur bekleme esnasında önemli zayiat verilmekteydi. Zira idare vapurlarının bazen bir yıl Yemen'e uğramadığı olmaktaydı. İskelelerde vapur beklemekten ve hastahanesizlikten ölmeyip, vapurlara binmek bahtiyarlığına nail olanlar dahi bu kez Kanal'da müşkilata uğramaktaydılar. Vapur Süveyş'e geldiği zaman Kanal akçesi ödenmemiş olursa Süveyş'de bekler. Bu süre içinde Kanal'dan vapurun geçmesi için akçeye lüzum gören Bahriye Nezareti, Seraskerlik ve Maliye Nezaretleri arasında yürütülen haberleşme trafiği nedeniyle iş neticeleninceye kadar askerin buradaki bekleme müddeti beş günden on beş güne kadar çıkabilmekteydi. Bu arada vapur içinde hasta ya da yaralı asker dahi beklemek zorunda kalıyordu.[1164]

Benzer durum 1905 isyanının ardında Yanya Livası Taburu'nda yaşanmıştır. Taburdakiler memleketlerine iadelerini talep ederek isyan çıkartmışlardır. Üstelik bunların iade taleplerinden bir ay önce Livanın Selanik tarafına sevk ve iadesi için Teftiş Askeri Komisyonu Reisi Müşir Ethem Paşa vasıtasıyla bir irade tebliğ olunmuşsa da 7. Ordu'daki taburların eksikliği ve ahvalin vehametinden dolayı yeni askerler gönderilerek, taburların eksiği tamamlandıktan sonra terhislerinin lüzumlu olduğu Müşir Ethem Paşa ve Seraskerlik makamına bildirilmiştir. Ancak artan kıyamlar üzerine teskin edilmeleri mümkün olmayan askerler yalnızca bir ay daha beklemeye razı edilebilmişlerdi. Bu müddet zarfında Cidde'deki üç tabur, üç aylık erzaklarıyla San'a'ya getirilmiş ve bir aylık sürenin de sona ermesi üzerine, Yanya Livası Hudeyde'ye sevk olunmuştur. 3500 kişilik bu liva askeri sadece bir vapur ile birbiri üstüne istif edilircesine vapura bindirilerek, sevk olunmuşlardır.[1165]

Askerin Yemen'e giderken karşılaşmış olduğu sıkıntıların aynısı memleketlerine dönüş yolunda da yaşanmaktaydı. Yemen'e sevk edilecek askerler nasılki uzun müddet iskelelerde bekliyor ve üstelik bu uzun, çileli bekleyiş boyunca tam olarak iaşelerini de temin edemiyorlarsa, benzer durum dönüş sırasında tekrarlanmaktaydı. Mesela; 1321-1322 yıllarında Akabe yoluyla geri dönen Gazze ve Mecdel Taburları için Gazze'de yapılıp Akabe'ye gönderilen peksimet, peksimet yapımını bilmediklerinden küflenmiştir. Küflenen bu peksimetler hayvanların dahi yemesi müsaaid olmadığından denize döktürülmüştür. [1166]

Terhisler sırasında nizamsızlıktan kaynaklı sorunlar da yaşanmıyor değildi, bu hususta 16 Haziran 1913'te Beyrut Vilayeti Valisi'nin Harbiye Nazırı'na gönderdiği yazı bunu kanıtlar

[1164] Tanrıkut, **a.g.e,** s. 12- 13
[1165] Atıf Paşa Tarihi, **a.g.e.,** s. 284-285
[1166] Tanrıkut, **a.g.e,** s. 12

nitelikteydi. Yazıda; Helal Vapuru ile Yemen'den yola çıkan peşmürde kıyafetler içindeki 1000'i aşkın askerin Beyrut sokaklarında dolaşıp, maaş talebinde bulunmalarının ahali arasında hoş olmayan görüntülere sebebiyet vermesi nedeniyle, Yemen'den getirilecek olan ve çoğunluğu Suriye ile Halep Vilayeti ahalisinden bulunan askerlerin bundan böyle Hayfa ve Trablusşam İskeleleri vasıtasıyla mahallerine sevk edilmelerinin daha uygun olacağı ve bu hususta yanlarındaki kumandanlarına da gerekli emirlerin verilmesi talep edilmiştir.[1167]

5.6 Adli Düzenlemede Kadı Tayinleri ile Mahkemeler Hususu

De'ân Anlaşması mucebince Osmanlı Devleti'nin müttefiki şeklinde hareket eder hale gelen İmam Yahya yalnızca maddi kazanç elde etmekle kalmıyor aynı zamanda Yemen'in idaresinde de daha fazla söz sahibi olma fırsatını yakalamış oluyordu. İşte son derece karmaşık bu ortamda İzzet Paşa ve Osmanlı Devleti Daan Anlaşması gereği İmam'a bazı haklar tanıdığını gösteriyordu ki, bu haklarla ilgili ilk mesele Yemen'deki kadı ve hakim atamaları hususunda yaşanmıştır. Henüz De'ân Anlaşması imzalanmadığı, sulh için çalışmaların yürütüldüğü esnada, Yemen'de kalan memurlar ve İmam Yahya'nın vaziyetine ilişkin Bab-ı Âli Hukuk Müşavirliği Odası'nca alınan karar gereği; İmam ile bir sulh imzalanıp yürürlüğe konuluncaya kadar, Yemen Valisi ile vilayet dahilindeki memurların devletin resmi birer memuru olarak kabul edilmesi münasip bulunmuş ve bu karar Vükela Heyeti'nce de kabul görmüştü.[1168] Temmuz 1911 itibariyle İmam ile anlaşma hükümleri görüşülürken de Yemen'deki kadıların intihab ve tayini hususunda Vükelâ Heyeti'nin kararı gereği "Takarrürat için muhabere müşkil ve zaman kıymetdar olduğu gibi zatı valalarının hasafet ve dirayetine ve hissiyatpervanelerine heyet-i hükümetce itimad tam bulunduğundan devletce en nafi bir suret-i münasebede intac müzakerat edilmesi....."ifadeleriyle meselenin sorumluluğu İzzet Paşa'ya bırakılmıştı.[1169]

1912 yılı itibariyle Osmanlı Devleti'nin karşısına bu husus tekrar gelmiştir ki bu kez anlaşma maddesinin fiiliyata geçirilmesi söz konusu olmuştur. İmam Yahya bin Hamidüddin Osmanlı Devleti'yle akd olunan itilaf gereğince hemen San'a merkez, Hacce ve Haraz, Zimar, Yerim, Umran, Kevkeban Kazaları ile Ans Kaza'sında Cehran ve Gamer nahiyeleri ve Taiz Sancağı'na bağlı olan Ka'tabe Kazası'nın Nadre nahiyesi hakim ve katipliğine birtakım kimseleri seçmiş ayrıca bu seçilen şahıslara tahsis edilecek maaş miktarını dahi tespit etmiştir. Bu hususta seçilen şahısların isimlerinin yazılı olduğu İmam'ın hazırladığı tahrirat Yemen Vali Vekaleti'nce 3 Mart 1912 tarihiyle İstanbul'a yollanmıştır.[1170] İmam tarafından hazırlanan

---

[1167] **BOA. DH. İD** 176/ 11
[1168] **BOA. MV.** 220/ 187 (19 KASIM 1910)
[1169] **BOA. MV.** 154/ 102
[1170] **BOA, BEO** 4037/ 302750 (Yemen Vali Vekili namına Hüseyin Kamil Efendi tarafından San'a'dan Sadaret'e

tahriratda, seçilen hakim ve katiplerin göreve başlama tarihleri 1330 senesi Rebiü'levvel gurresi olarak belirlenmesi nedeniyle bu şahısların bir an önce Vilayet Muhasebecisi tarafından kayıd altına alınarak, işe başlattırılmaları ve memurluklarının tasdikiyle birlikte maaşlarına karşılık gelecek şekilde 43 bin 300 kuruşun havalesine Dersaaadet'ce müsaade edilmesi istenmiştir.[1171]Belirtilen meblağın ödenebilmesinin ne derece uygun olduğunu tespit edebilmek için İmam'ın San'a'dan gelen bu talebi 4 Mayıs 1912 tarihinde Maliye Nezareti'ne havale edilmiştir. İşin ekonomik boyutu Maliye'de incelenirken; İmam'ın seçtiği isimlerin memurluklarının tasdikinin icab edip etmeyeceği meselesi de Meclis-i Vükelâ'da müzakere edilmiştir. Bu müzakerenin ardından şu anki mevcut durum itibariyle İmam'ın seçtiği hakimlerin memuriyetlerinin tasdikinin elzem olduğuna karar verilmiş ve İmam Yahya'ya verilmesi gereken 43 bin 100 kuruş meselesinin dahi İlmiye bütçesine yeni bir fasl-ı mahsusa eklemek suretiyle çözümlenmesi münasip bulunmuştur.[1172]

Bu arada Hicaz ile Yemen'deki ahali ve buralarda görev yapan memurlar arasında yaşanan anlaşmazlıkların Daan İtilafnamesine uygun olarak çözümlenmesi de ayrı bir sorun oluşturmuştur. Şu ana kadar Yemen Vilayeti'nde memurlara ilişkin davalar meclis-i idarece çözümlenmekteydi. Ancak idare meclisleri bazı durumlarda yeterli gelemeyebiliyordu. Bu konuda Yemen Valisi 19 Nisan 1914 tarihli yazısında, adliye mahkemelerinin henüz teşkilatlanmamış olduğundan bahsetmiş ve bu sebeple de şu an Yemen'de mevcut olan mültezimin ve hazine-i celile arasındaki davaların nerede çözümlenmesi gerektiğine dair Dahiliye Nezareti'ne danışma ihtiyacı hissetmiştir.[1173]

Esasında De'ân İtilafnamesinin ardından hazırlanan 24 Şubat 1913 tarihli madde-i nizamiye ile Hudeyde'de oturan Osmanlı tebası arasında ortaya çıkan hukuk ve ceza davalarının çözümlenmesi işi şer'i mahkemelere bırakılmıştır. Osmanlı tebasından olanların kendi aralarındaki meselelere şer'i mahkemeler bakarken, ecnebi teba ile Osmanlı tebasından bir kimse arasındaki hukuki, cezai ve ticari meseleler ile Hudeyde kasabasında ikamet eden teba-i osmaniye'ye aid ticari davaların sorumluluğu Bidayet Mahkemesine tahsis edilmiştir.Hudeyde mahkemelerinin vazifelerine ilişkin madde-i nizamiye hükümlerinin 24 Mart 1914 tarihinden itibaren Cidde'deki adli işlemler için dahi geçerli kabul edilmesine karar verilerek, durum Hudeyde ve Cidde livalarına bildirilmişdi. Buna göre Hudeyde ve Cidde livalarında memurlarla alakalı olarak meydana gelen davaların, bulundukları yerdeki Bidayet Mahkemesinde çözümlenmesi zaruri olmakla birlikte, memurların tavırlarına yönelik olarak; kanuna aykırı davrandıklarını ima eden veya hakaret niteliğinde ihbar ve şikayette bulunanlar

---

gönderilen 19 Şubat 1327 tarihli yazı)

[1171] **BOA, BEO** 4037/ 302750 (Yemen Vali Vekili namına Hüseyin Kamil Efendi tarafından San'a'dan Sadaret'e gönderilen 19 Şubat 1327 tarihli yazı)

[1172] **BOA. MV**, 164/ 48

[1173] **BOA, DH. İUM** 34/ 2- 40 (Yemen Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Yazı)

hakkında takip işlemi başlatılacağı Vilayetler Kanununun 19. maddesinde açıklanmış olmakla beraber, müddei şahsisi (davacı) olmadıkça muhbir ve müşteki hakkında yürütülecek bu davaların şer-i mahkemede incelenmesine imkan bulunamayacağından, bu tarz davalar ile rüsumat idareleriyle, duyun-u umumiyeye ait davaların mahalli Bidayet Mahkemelerinde halledilmesi ve bu konuda bir kanun maddesi kaleme alınması gerekmekte ise de Adliye Nezareti' bu türden meselelerin İmam Yahya ile yapılan anlaşma hükümleriyle ne derece uygun olup olmadığının tetkik edilip, ona göre gereğinin yapılmasını istemiştir.[1174] Mazbata öncelikle İmam Yahya ile imzalanan itilafın hükümlerini göz ardı etmeden meseleye açıklık getirmeye çalışmıştır. Hakikaten de De'ân İtilafnamesinin 1. ve 2. maddelerinde açıklanmış olduğu üzere,Yemen'in cibal kısmında oturan ahali arasında çıkacak hadiselerde şer-i hükümler uygulanacak, suçlular hakkında da Zeydi mezhebinin hükümleri geçerli olacaktı. İtilafnamenin Yedinci maddesinde dahi Yemen'in cibal kısmı ahalisinin dışında olup da Hanefi mezhebine mensup bulunan kimseler arasında da Hanefi mezhebine göre hükümde bulunmak üzere kadı tayin edileceği ve bu tayin işleminin Hükümete aid olacağı ifade edilir. İtilafnamenin sekizinci maddesinde ise, Zeydi mezhebine mensup bir kimse ile diğer islam mezheplerinden herhangi birine mensup olup hem de cibal ahalisine mensup olmadığı bilinen bir kimse arasında dava meydana geldiğinde bu davanın Zeydi ve Hanefi mezhebi olmak üzere her iki mezhep grubuna mensup olan kadıların yer aldığı ortak bir mahkemeye sevk edilmesine karar verilmiştir. Tüm bunların yanında memurlara ait davalar hakkında nasıl bir işlem uygulanacağına dair İtilafname'de açıkca herhangi bir hüküm yer almamaktaydı. Bu durumun farkına varan Adliye ve Dahiliye Nezaretleri de Zeydiyye mezhebine mensup Yemenliler hakkında müdde-i umumileri (savcıları) tarafından mahalli Bidayet Mahkemelerinde davaların görüşülmesinin, mevcut İtilafname hükümlerine ne derece uygun olabileceğinin etraflıca düşünülmesi ve gereğinin tespit edilmesi için meseleyi Şura-yı Devlet'e havale etmişlerdi. Yapılan çalışmalar üzerine Şura-yı Devlet, İmam Yahya ile imzalanan İtilafnamenin 2., 7., ve 8. maddelerinde yazanları tekrar tekrar incelemiştir. Buna göre; Hudeyde'de oturan teba-i osmaniye arasında doğacak hukuk ve ceza davalarının mahkeme-i şeriyye'de ve teba-i osmaniye ile ecnebi teba arasındaki cezai, hukuki ve ticari davalar ile Hudeyde'de ikamet eden teba-i osmaniye'ye aid ticari davaların Hudeyde Bidayet Mahkemesinde çözümlenmesine izin veren ifadeleri içeren nizamiye hükümleri Cidde livasını da kapsar hale getirilmiş ve memurların davalarının nizamiye mahkemelerinde rü'yeti hakkında daha sonra kanun-ı muvakkat neşr edilmiş se de, Hudeyde ve Cidde Bidayet Mahkemeleri bu muvakkat kanunun kapsamı haricinde bırakılmış olmasından memurların

[1174] **BOA, DH. İUM** 34/ 2- 40 (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinin 378 Numaralı Mazbata Suretidir[H: 17 Şaban 1332/ R: 28 haziran 1330/ 11 Temmuz 1914])

yargılamalarının Bidayet Mahkemelerinde rüyetine bir mani olmadığı için gereğinin yapılmasının Adliye Nezareti'ne havale edilmesine karar verilmiştir. Yine memurların haklarında suçlama ya da iftira içerikli ihbar ve şikayetde bulunanların haklarında da müdde-i umumilerin (savcıların) takibe mecbur olmaları münasip bulunmuştur. Bunun yanında rüsumat, duyunu umumiye ve reji idarelerine ilişkin davalara gelince bu tarz davaların da Hudeyde Bidayet Mahkemesi'nde halledilmesi icab ediyor ve buna dair madde-i nizamiye kaleme alınması gerekmekte ise de bu gibi davalarda bir tarafın Zeydi mezhebine mensup kimselerden olması veya iki tarafın muhtelif mezheplere bağlı şahıslardan olması durumunda meselenin nizamiye mahkemelerinde çözümü İtilafnamenin bahsedilen ikinci, yedinci ve sekizinci maddeleriyle ne derece uygun olup olamayacağının yürütme kurulunca tespit edilmesi daha münasip görülmüştür. [1175]

Böylece kanun-ı muvakkat gereğince memurların davalarının Adliye Mahkemelerinde çözümlenmesi lazım gelmekteyse de, merkez vilayetde Adliye Mahkemesi mevcut olmadığı gibi üstelik Cidde'de bulunan Nizamiye Mahkemelerinin de selahiyeti sadece teba-i osmaniye ile ecnebiler arasındaki davaya münhasır kalmasından dolayı memuriyete aid davaların çözüm merciinin neresi olacağına dair Yemen Vilayeti'nin daha evvel yönelttiği suale yanıt olarak gönderilen, 8 Temmuz 1914 tarihli telgrafda işin Sadaret'e nakl edildiği yazıyorsada Vali Bey, 16 Eylül 1914 tarihli beyanatında henüz Sadaretin buna dair bir açıklama yapmadığını ifade ediyor ve üstelik bu bahsettiği engeller nedeniyle gerek merkez vilayet de gerekse Cidde'de memurlara aid evrakların tahkikine dair bir işlem yapılamaması nedeniyle davası görülecek memurların uzunca bir süre yargılama işlemlerinin sürmesinden şikayet ediyordu. Üstelik bu uzun yargılama süreçleri çoğu zaman haklarında verilecek hükümlerin tehiri ile neticelenmekteydi. İşte bu sebeple mağduriyete ve suçluların cezasız kalmasına neden olabilecek bu türden gecikme ve belirsizliklerin önüne geçebilmek amacıyla davası görülen memurların evvelden olduğu şekilde yine merkez ve Cidde livasında idare meclislerince yargılanmalarının daha uygun olacağı Vilayet İdare Meclislerince ve Cidde Mutasarıflığı'nca kararlaştırılmıştır.[1176]

8 Ekim 1914 tarihli karar ile memurların yargılamalarının Hudeyde ve Cidde'de mahalli Bidayet Mahkemelerinde incelenmesine Devletce karar verilmiş ve bu karar Hicaz ile Yemen Vilayetlerine de tebliğ edilmiştir. Buna göre, müddde-i umumilerin (savcıların) takip etmeye mecbur oldukları davalar ile rüsumat ve duyunu umumiye ile rejiye aid davaların Hudeyde'de Bidayet Mahkemesinde çözümlenmesi, İmam Yahya ile yapılan İtilafname ile uyumlu

[1175] **BOA, DH. İUM** 34/ 2- 40 (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinin 378 Numaralı Mazbata Suretidir[H: 17 Şaban 1332/ R: 28 haziran 1330/ 11 Temmuz 1914])

[1176] **BOA, DH. İUM** 34/ 2- 40 (Memurin muhakematına dair Yemen Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen R:3 Eylül 1330/ M:16 Eylül 1914 tarihli yazı)

görülmemekde ise de, şeri mahkemeler şer'i hüküm ve esaslar dairesinde hüküm verebileceğinden dolayı, söz konusu olan bu davaların şer-i mahkemelerde fasl ve rü'yeti mümkün olamayıp, Bidayet Mahkemesince yürütülmesinde zaruret görüldüğü arz olunmuş ve karar itilaf hükümleri açısından değerlendirilmek üzere son olarak Heyet-i Vükelâ'ya gönderilir.[1177]

Bunun üzerine vilayetin merkez sancağı hakkında da bir karar alınmasının gerekliliğine dair 14 Ekim 1914 tarihli tezkere üzerine Şura-yı Devlet'den gönderilen mazbatada; Hicaz Vilayeti merkezinde mehakim-i adliye mevcud olmaması nedeniyle hükümlerin meclis-i idarece incelenmesi teklif edilmiş se de, istinaf merciinin yokluğu hasebiyle böyle bir şey düşünülemeyeceği için; Cidde ile beraber merkez vilayet memurlarının Cidde Mahkemesinde yargılama işlemlerinin yürütülmesi için bir madde-i kanuniye layihasının hazırlanmasının gerekli olduğu ifade olunmuş ve gereği Adliye Nazırı'na yazılmıştı. Cidde ve Hudeyde livalarındaki memurların haklarındaki ihbar, şikayet ve bunların muhatapları hakkında idarei umumiye-i vilayet kanunun 19.maddesine uygun olarak savcılar tarafından ikame edilecek ve rüsumat ile Duyun-u Umumiye ve reji idarelerine ait davaların mercii hakkında hazırlanacak kanun layihasına; Hicaz Vilayet merkezinde Adliye Mahkemesi olmaması nedeniyle, Cidde ile beraber merkez vilayet memurlarının Cidde'de ve Yemen Vilayeti memurlarının da Hudeyde'de icra-yı muhakemeleri hususlarının da dahil edilmesi muvafık bulunarak nezaretlere tebliğine karar verilmiştir. [1178]

5.7 1914 Senesi Cihan Harbi Öncesi Yemen'in İçinde Bulunduğu Mali Duruma İlişkin Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'in Beyanatları

De'ân İtilafının ardından Mahmud Nedim Bey her ne kadar Seyyid İdrisi üzerine de bir askeri harekat yapılmasını desteklemekteyse de Yemen'in mevcut mali durumu buna pek müsaid değildi. Mali anlamda Yemen'in içinde bulunduğu darlık bizzat Mahmud Nedim Bey'in Dahiliye Nezareti'ne yazmış olduğu şifreli telgraflardan anlaşılıyordu. Düzenli ordunun ihtiyaçları dahi tam manasıyla karşılanamazken buna bir de terhis edilemeyen geçici alayların masrafları eklenince oluşan durum içinden çıkılamaz bir hal almıştır. Üstelik askerler arasında baş gösteren hastalıkların tedavi edilememesi dahi tabloyu daha vahim hale getirmekteydi. Öyleki Mahmud Nedim Bey, askerin içine düştüğü bu zor duruma bir son verebilmek için İmam Yahya'dan 26.000 lira borç para istemek zorunda kalmıştı. Devlet ise içinde bulunulan mali buhranı öne sürerek ancak 15.000 kuruş gönderebilmiş ve gönderilen bu paranın 9.500 lirası ile İmam Yahya'ya olan borcun ilk taksitinin ödenmesi tasarlanmıştı. Durum karşısında

[1177] **BOA, DH. İUM** 34/ 2- 40 (Sadaret'e sunulan R. 25 Eylül 1330/M. 8 Ekim 1914 tarihli yazı)
[1178] **BOA, DH. İUM** 34/ 2- 40 (Sadrazam namına Müsteşar imzasıyla R. 18 Kanunıevvel 1330/ H.13 Safer 1333/ M.31 Aralık 1914 tarihiyle Dahiliye Nezareti'ne yazılmıştır)

Mahmud Nedim, İmam Yahya'ya olan borcun taksiti ödendikten sonra geriye kalan 6.500 lira ile Yemen'deki jandarma, sivil memur ve askerlerin maaşının ödenmesinin nasıl mümkün olabileceğini İstanbul'a sormaktaydı.(18 Şubat 1914)[1179]

Mahmud Nedim'in çabaları sonucunda Seyyid İdrisi'ye karşı düzenlenecek harekatta kullanılmak üzere Harbiye Nezareti şimdilik 3.000 lira daha gönderilebileceğini ve bununla bir süre idare edilmesini istemiş ayrıca daha sonra 5.000 lira daha gönderileceği taahhüd edilmişti.(18 Şubat 1914)[1180]

Yemen'de maddi anlamda yaşanan sıkıntılar sadece hazinenin mali durumunun yetersizliğinden kaynaklanmıyordu. Devletin güç bela tedarik ettiği paralar, güvenlik önlemlerinin yetersizliği nedeniyle sevk edilen yere ulaştırılamadan yolda bazı gruplarca ele geçirilebiliyordu. Nitekim Asir Muhasebeciliği ve Yemen Defterdarlığı namına Maliye Nezareti'nden gönderilen 1.200 lirayı taşıyan posta, Hudeyde'ye geldiğinde mevcut nakit ve evrakının müsadere edilmiş olduğuyla karşılaşılmıştır. Bu durumla ilgili İzzet Paşa, İstanbul'dan Hudeyde'ye gönderilen paranın İtalyanların acentelerinde bulunan casus ve adamları vasıtasıyla zapt edilmiş olma ihtimali üzerinde durmaktaydı. Bundan dolayı Paşa tekrar böyle bir hadise yaşanmaması için önlem olarak bu tarihten itibaren gönderilecek paraların evvela Aden'e gönderilmesini oradan da külliyetli miktarda tek seferde gönderilmemek şartıyla haftada 5.000 veya 10.000 lira gibi ufak miktarlarda olmak kaydıyla peyderpey Lahec Sultanı ve bizim taraftan bulunan kuvva're Şeyh ve kaymakamı Tahir/Nasır Paşa vasıtasıyla karadan gönderilmesini önermekteydi. Ayrıca böyle bir hizmet için Lahec Sultanından yararlanılabileceğine dair Mekke Emiri'nin haberdar edilmesi istenilmektedir.[1181]

Her türlü ekonomik sıkıntıya rağmen İdrisi belası def edilmeye çalışıldığı sırada Mahmud Nedim Bey'in merkeze ilettiği problemler arasında, ecnebilerin Yemen'de arazi edinme taleplerinden kaynaklı meseleler de yer almaktaydı. Vali Nedim Bey 3 Aralık 1913'te Yemen'den gönderdiği yazıda; Vilayetin bazı şehir ve kasabalarında ecnebilerin satın almak istedikleri emlak ve arazinin hüccet-i şeriyyelerini birtakım değişkliklerde bulunarak yeniden tanzim ettiklerinden bahsediyor ve satın alınmak istenen mevkilerin arazi-i mukaddese'den sayılması nedeniyle meselenin şer-i hükümler açısından da ne derece kabul edilebilir olduğuna dair Vilayet idaresi olarak tereddüt ettiklerinden söz edilmekteydi. Aslında Vilayet dahilinde bilhassa aşiretlerin ikamet ettiği mevkilerde, siyasi ve askeri bakımdan sakıncalı olabileceği gerekçesiyle ecnebilerin toprak sahibi olmalarına mümkün mertebe sed çekiliyordu. Bunun yanı sıra Yemen'in ahalisi dahi memleketlerinde ecnebilerin toprak

---

[1179] Sert, **a.g.t**., s. 40
[1180] Sert, **a.g.t.,** s. 40
[1181] **BOA, A.MKT.MHM** 745/24 (San'a'da Yemen Kuvvayı Umumiyesi Kumandanı İzzet Paşa'dan mevrud R:16 Kanunıevvel 1327/ M: 29 Aralık 1911 tarihli yazı)

edinmesine rıza göstermediği için, Vilayet idaresi olarak bu yöndeki taleplere ilişkin ruhsat verilmemeye özen gösteriliyorsa da her şeye rağmen, Hudeyde ve belli başlı kasabalarda emlak almak konusunda ısrar eden ecnebilere ne tarzda muamelede bulunulacağı konusunda tereddüt olunmaktaydı. Dolayısıyla bu noktada Hükümetin gürüşü Vilayet açısından ehemmiyet taşımaktaydı.[1182] Meseleye dair 7 Şubat **1**914'te Dahiliye Nezareti'ne ve 11 Şubat 1914'te Yemen Vilayeti'ne gönderilen cevabi yazıda; Yemen Vilayeti ile Asir sancağında ecnebilerin istimlak hakkına dair herhangi bir kural olmaması nedeniyle oralarda ecnebiler tarafından arazi satın alma işlemlerine karşı kanunen bir şey yapılması imkansız ise de gerek Yemen'de hutut-ı hudeydiye inşası ve artezyen kuyularının açılmasıyla vilayet daha mamur bir hale getirildiğinde bu mevkilerde bulunan arazilerin kıymetinin de bir kat daha artacak olması göz önünde bulundurulup gerekse yerli ahali tarafından da ecnebilere arazi tahsisine sıcak bakılmadığı hesabab katılıp, Yemen mahalli hükümetince münasip tedbirlere başvurulması hatta ahalinin bu yöndeki eğiliminden istifadeyle arazi sahiplerinin ecnebilere arazi satışına meydan verilmemesi ve gerekli gürülen tedbirlerin hiçbir şikayete meydan vermeyecek şekilde tatbiki önerilmekteydi.[1183]

Bu sırada Yemen'e gönderilen 25.000 liranın 6.000 lirası dahiliye, maliye, bahriye, jandarma siyasi eramil ve eytam olmak üzere Yemen'in idari masrafları için harcanmış geri kalanı da askeriyeye verilmişdi. İmam Yahya için ise yalnızca 4.000 lira verilebilmiştir. Kendisine yapılacak ödemeler hususunda şu ana kadar büyük bir sabır gösteren İmam'ın birikmiş alacağı ise 21.000 lira miktarındaydı. Bu nedenle Vali Mahmud Nedim Bey, gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse kendisinin İmam karşısında daha fazla mahcub duruma düşmemesi için bir an evvel vaad edildiği şekilde alacağının gönderilmesini ve bir defada tamamının ödenmesi mümkün değilse bile en azından yarısını karşılayacak paranın Yemen'e gönderilmesini talep etmekteydi. Ayrıca maddi sıkıntı nedeniyle tüm birimlerin maddi yardıma ihtiyacı olduğu için gönderilen paranın İmam'ın eline geçmeden önce ordu ya da başka kimseler tarafından alıkonulması ihtimali de bulunmaktaydı. Bu yönde herhangi bir hadiseye mahal vermemek için Dersaadet'den gönderilecek paranın "İmam namınadır" ibaresi ile gönderilmesinin daha uygun olacağından söz etmekteydi.[1184]

Şerif Ahmed Paşa ve daha birçok sadat ve meşayih de mesture tertibinden (ödenekten) aylık 100 lira maaşın kendilerine verilememesinden sızlanmaktaydılar. Bu esnada Tihame'de nüfuzunu genişletmek hevesiyle hareket eden İdrisi'nin nüfuzunu kırabilmek için ancak 5.000

[1182] **BOA, DH. İD** 160-2/ 48 (Yemen Vilayeti'nden Vali Nedim Bey tarafından R. 20 Teşrinsani 1329/ M. 3 Aralık 1913 tarihli gönderilen şifre)

[1183] **BOA, DH. İD** 160-2/ 48 (Dahiliye Nezareti'ne yazılan R.25 Kanunisani 1329/M. 7 Şubat 1911 tarihli yazı);(Mahmud Nedim Bey'in 20 Teşrinsani 1329 tarihli yazısına cevabi olarak Yemen Vilayeti'ne yazılan 29 Kanunisani 1329/11 Şubat 1914 tarihli yazı)

[1184] **BOA. DH. ŞFR**. 422/ 116

kuruş kadar harcıraha ve Seyyid Abdülbari'nin yol göstericiliğine ihtiyaç vardı.Tihame ahalisinin İdrisi'yle olan münasebetlerini keserek, İdrisi'ye karşı Hükümetle işbirliği yapıp, ortak bir harekata girişmelerini temin edebilmek amacıyla sadat ve meşayih müzakere için çağrılmışlardı. Kabile hayatının gelenekleri doğrultusunda beraberinde bir çok askeriyle birlikte toplu halde gelen bu sadat ve meşayihin hem kendilerine iyi muamelede bulunulmak hem de cemaatlerine nakdi yardım vaadinde bulunulmak zorunda kalınmıştır. Çünkü İdrisi'nin bunlara sarf etiği meblağ ve vaadler düşünüldüğünde ahali'yi İdrisi'nin hakimiyetinden çıkartabilmemiz için bizim bir taraftan Tihame ahalisince mukades kabul edilen, sözü dinlenir bir zat olan Seyyid Abdülbari'nin nasihatlerinden yararlanmamız, diğer taraftan da sadat, meşayih ve ileri gelenlere ikramiyeler dağıtmamız gerekliydi. Nedim Bey bu hususta kendisinden önceki vali zamanında dahi ikramiye olarak dağıtılması fikriyle on, on beş bin lira civarında bir miktar ayrılmış olmasına rağmen kendisinin vali olarak görev yaptığı şu zamanda neredeyse hiç denebilecek bir miktarda ikramiye parası gönderildiğinden şikayet ederek, kendisinin maaşı ile bunları idare etmesi mümkün olmadığından hem kendini bu müşkil durumdan kurtarmak hem de Tihame köylerinde yaşanan açlık ve sefalete daha fazla seyirci kalmamak için mesture tertibinden alınacak bir miktar paranın kendi namına Hudeyde Bankası'na havalesini istemekteydi.(2 Haziran 1914)[1185]

Mahmud Nedim'in bu eleştirisi ve talebi karşısında İstanbul Hükümeti tarafından 6 Haziran 1914'te Yemen Vilayeti'ne asgari ne kadar para ile yetinilebileceği sorulmuştur. Buna cevaben Mahmud Nedim Bey 18 Haziran 1914 tarihli ifadesinde; Yemen'de selefleri zamanında ödenekten tahsis olunan maaşın 1.200 lira olduğunu hatırlatarak, mevcut durumda fevkalade hallerde meşayih ve cemaati idare etmek için son derece planlı kullanılmak şartıyla ve İdrisi gailesi bertaraf olunduktan sonra maaşın yavaş yavaş kesilebileceği koşuluyla şu an için 2.200 lira ile idare olunabileceğini belirtmekteydi.[1186] Dahiliye Nazırı ise şimdilik mesture tertibinden 500 bin lira gönderilebileceğini bununla beş, on gün idare edilmesini önerir..[1187]

Yemen'de bir tarafta iki, üç seneden beri devam eden yağmursuzluğun sebep olduğu kuraklık nedeniyle yaşanan müşkilat devam ediyor, diğer tarafda mayıs ayından sonra maaş alamamış olan askeri ve mülki memurların tamamı ile eytam ve eramil dahi perişan bir halde bulunuyorlardı. İmam Yahya'da bu ortamda her ihtimale karşı Osmanlı Devleti'ne yardımda bulunabilmek için paraya ihtiyacı olduğundan bahsediyor ve 15.000 lira talebinde bulunuyordu. Vali Nedim Bey ise İmam'ın bu taleplerinin fazla olmadığını, Yemen'de her

[1185] **BOA. DH.KMS** 24-1 / 17 (Yemen Vilayeti'nden gelen R:20 Mayıs 1330/M: 2 Haziran 1914 tarihli şifre.)
[1186] **BOA. DH.ŞFR** 430/ 109 ; **BOA. DH. KMS**.24-1 / 17 (Yemen Vilayeti'nden gelen şifre R:5 Haziran 1330/M:18 Haziran 1914.
[1187] **BOA. DH. KMS** 24-1/ 17 (Nazır Paşa Efendi'den cevabi olarak varid olan R: 8 Haziran 1330/M: 21 Haziran 1914 tarihli yazı)

türlü fenalığın önüne geçebilmenin ancak para ile mümkün olabileceğinden;Vilayetin dört aylık ihtiyacının karşılanmasını ve ihtiyat olarak mühim miktarda bir meblağın daha gönderilmesini bekliyordu.[1188]

Bir hafta sonra 1 Eylül 1914 tarihinde Yemen'in merkezinden Dahiliye Nazırı vekili Cavid Bey'e gönderilen yazıda; kabile reislerinin hiçbiri ile kıyaslanmayacak şekilde Hükümet-i Seniyye'nin emel ve maksadlarına hizmetde din ve devlet düşmanlarına karşı müştereken hareket etmeye her daim amade olması hasebiyle İmam Yahya'dan övgüyle söz ediliyor ve ardından da gerek İdrisi'ye karşı hareketi gerek diğer hazırlıkları için İmam Yahya'nın Hükümet'den talep etmiş olduğu paranın mutlaka verilmesinin gerekliliğine yer verilmiştir.[1189] Bank-ı Osmani'den 10.000 lira alınması yönündeki karara gelince bu para İmam Yahya'nın talebini bile karşılamadığı gibi, ahalinin ihtiyacı için dahi yeterli değildir. Öyleki merkezdeki jandarmalar bayram gecesi ayaklanmışlar ve bunlar ancak 1.000 lira dağıtılarak yatıştırılmaya çalışılmıştır. Fakat bununla dahi kalıcı bir sükun ortamı sağlanamamış yalnızca beş, on günlüğüne geçici bir süre için çözüm üretilmişti. Vilayetin her tarafında kıtlık ve kuraklık şiddetini öylesine arttırmıştır ki ahali kıtlık ve açlıktan evladlarını hükümet kapılarına terk etmekteydiler. Zeydiye Kaymakamlığı'ndan alınan bir haberde; elindeki ekmek ile parası alınmak istenen bir çocuğun sekiz kişi tarafından katl edildiği yazıyordu.Yine Haşed ve bütün siyasi maaş alan kabileler üç aydan beri maaşlarının verilmemesi sebebiyle aralarında toplanarak on gün daha bu duruma tahammül edip, ardından İmam'ın huzuruna gitmeyi planlamışlardır. Askerlerin haziran ayından beri aylık 19.000 lira olan havalelerinin de yapılmaması ve aylık 5.000 lira olan jandarma maaşının da üç aydır ödenmemesi sebebiyle toplam da 15.000 lirayı bulan bu ortamda bahsedildiği gibi Bank-ı Osmani'den alınacak 10.000 liranın hiçbir ihtiyacı karşılamayacağı gösterilmek isteniyordu.[1190]

Birinci Dünya Savaşı'nın sesleri iyice yükseldiği bir sırada 1 Eylül 1914 tarihinde Yemen Vilayeti'ne gönderilen yazıda; savaşın başladığı şu sıralarda Osmanlı Devleti olarak tarafsızlığımızı korumamıza rağmen, her ihtimale karşı hazır bulunmak mecburiyetinde olduğumuz için genel seferberlik ilan edildiği ve seferberlik ilanının getirdiği sorumlulukla bir takım tedbirlere müracaat edilmeye başlandığı haber verilmiştir. Özellikle İngiltere'nin şu sıralarda Osmanlı topraklarına yönelik herhangi bir saldırısı bulunmuyorsa da her ihtimale karşı hal ve hareketlerinin tarassud altında tutulması gerekmekteydi. Bu sebeple

---

[1188] **BOA. DH.İD** 90/19 (Yemen Vilayeti'nden Vali Mahmud Nedim Bey tarafından gönderilen R:13 Ağustos 1330/ M:26 Ağustos 1914 tarihli yazı.)

[1189] **BOA. DH.İD** 90/19 (Yemen Vilayeti'nden Dahiliye Nazırı Vekili Cavid Beyefendi'ye çekilen R:19 Ağustos 1330/M: 1 Eylül 1914 tarihli şifreli telgrafnamedir)

[1190] **BOA. DH.İD** 90/19 (Yemen Vilayeti'nden Dahiliye Nazırı Vekili Cavid Beyefendi'ye çekilen R:19 Ağustos 1330/M: 1 Eylül 1914 tarihli şifreli telgrafnamedir)

Hükümetimizle yapmış olduğu anlaşmanın da etkisiyle Saltanata ve Hilafete bağlılığı ve daima İslam'ın menfaatlerine hizmet etmek niyet ve gayretinde olan İmam'ın Devletin ihtiyacı karşısında kuvvetleriyle İngilizler dahil olmak üzere her türlü ecnebi tecavüzüne karşı ne dereceye kadar müdafaaya muktedir olacağı İstanbul'dan Yemen Vilayeti'ne sual olunmuştu.[1191]

Eylül ayı başlarında Yemen Kolordu Vekili Tevfik Bey tarafından gönderilen 7 Eylül 1914 tarihli yazıda ordunun vaziyetine dikkat çekilmekteydi. Buna göre; Yemen'deki siyasi ahval karşısında birtakım emellere sahip ecnebiler ile ecnebilerin varlığından istifade arzusunda olan hainlerin ülke içinde asayişi bozan tavır ve davranışlarından şikayet edilmekteydi. Ecnebilerle işbirliği içinde olan bu hainler telgraf hatlarını kesmişler hatta gönderilen bir telgraf Perim sansür memuru tarafından engellenmişti. Üstelik bunun yerine Beyrut yoluyla gönderilmesine karar verilmiş telgrafların dahi bundan sonra sevk ve nakline imkan bulunmayacak, böylece Vilayetin İstanbul ile muhaberesi de kesilecekti. Bu hususta Hükümet ve merkezin işbirliği içinde olmasını isteyen Tevfik Bey Kolorduya mensup şahsiyet olması itibariyle meseleye dair açıklamalara devam etmekteydi. Tevfik Bey'in arz ettiği noktalardan bir diğeri ise İngilizler'in Babü'l Mendeb karşısındaki Perim Adası'nı top ve asker sevkiyatıyla takviye etmeleridir. Olası bir tehlikeye karşı İmam Yahya Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu itilafın tüm şartlarına sadık kalarak itilafa aykırı düşecek her türlü tavır ve davranıştan kaçınmaktaydı. Ayrıca itilaf şartlarının bir kısmı yalnızca İmam'ın şahsına münhasır olmayıp aynı zamanda kendisinin dayandığı imamzadelerle, sadat, fukaha ve mücahidinin menfatleriyle de ilişkili bulunmasından dolayı İtilafname'deki bazı kısımların uygulanmaması halinde ortaya çıkacak hoşnutsuzluğun farkında olan İmam Yahya, Hükümetle birlikte hareket etmek gerekliliğinin bilincindeydi. Bu amaçla ortak haraket etmekteyse de; Kolordu olarak meseleye bakıldığında bu işbirliğini idare edebilecek yeterli sayıda kuvvete ihtiyaç vardır. Zira Vilayetin genişliğine göre Kolordunun mevcut kuvveti kafi değildi. Gerek dışarıdan gerekse de içeriden herhangi bir saldırı ile karşılaşıldığında, memleketin selameti namına hizmet beklediğimiz, yardım için çağırdığımız mücahidinin ittifakı ve iaşesi için birçok paraya ihtiyaç vardır. Kolordu Vekili Tevfik Bey, Vilayetin şu halinde mücahidinin mali olarak haziran ve temmuz ayından beri devam eden isteklerinin 12.000, tahsisat malumeden 7.500, jandarmaların haziran-temmuz istekleri 10.000, hapishanelerin 500, bahriye'nin 4.000 olmak üzere siyasiler ve Yemenliler 4.000, mahakim-i cedide 2.500, ordunun iaşe ve nakliyatı 10.000, mütekaidin ve eytam 9.000, ordunun maaşat müzakeresi 24.000 lira olduğunun bilgisini vermekteydi. Tevfik Bey, bu tahsisatların zamanında ödenmesini asi Zeraniklilerin daha fazla isyanlarını genişletmemeleri açısından

[1191] **BOA, DH. ŞFR.** 44/ 153

önemli bulmaktaydı. Ayrıca şu sırada yolların ve haberleşme vasıtalarının güvenliğinden sorumlu jandarmaların dahi talepleri verilmediği takdirde silah bırakacak oldukları muhakkaktır. ordunun iaşe ve nakliyatı temin edilmez ise aç kalan ordu mensuplarının tavırları Hükümetin durumunu müşkil bir hale sokacaktır. Eytam ve eramil maaşına gelince bu maaş zaten bir ailenin dört ay dahi geçinmesine yetmeyecek kadar düşük olup, azami 300 kuruştur ki bu meblağın ödenmesinin mali anlamda hazineye bir yükü olmayacaktır. Bununla beraber memleketin her tarafında hüküm süren kuraklık karşısında ahali Hudeyde ve Taaz'a dökülmekteydi ki, bu halde gerek bunların gerek memurların, iaşeleri temin edilmeye çalışılıyordu. Dolayısıyla açlığın her felaketi doğuracağına şüphe olmadığına inanan Tevfik Bey, hiç olmazsa Vilayetin dört aylık ihtiyacını karşılayacak ve gerekli durumlarda toplayacağı kuvvetlerin yardımlarına karşılık vermek zorunda olduğu bir miktar ihtiyat akçesinin emrine gönderilmesini istemekteydi.[1192]

Sene başından eylül ayına gelene kadar geçen dokuz aylık süreçte Yemen Defterdarlığı'na hazineden nakden gönderilen meblağın miktarı toplam 140.000 liradır. Defterdarlıkça sarf edilmekde olan Yemen rüsumat hasılatından şimdiye kadar on sekiz küsur bin lira mahalli masraflar için harcanmıştır. Aradan geçen müddet zarfında da tabi olarak rüsumat hasılatı kullanılmaya devam edilmiştir. Hazineden gönderilmiş olan 140.000 liraya bu 18.000 liranın da eklenmesi halinde Yemen Vilayeti'ne ait gelirler 158.000 lirayı aşmaktaydı. Tüm bunlara ilaveten hazinece, Yemen kıtasının hususiyeti dikkate alınmış ve nakliye vasıtalarının yokluğuna rağmen son defa olarak 10.000 lira gönderilmiş ayrıca yalnız Kumandanlığa verilmek üzere 5 Eylül 1914 tarihinde 5.000 lira daha gönderilmişti.[1193]

Yemen Vilayeti'nden cevabi olarak alınan şifrede: sene başından beri maliyeden 140.000, gümrükden 22.000 lira ile tahsilat-ı umumiyeden 26.000 lira alınmış ise de bu yekünün 41.000'i orduya, 5.000'i İmam Yahya'ya, 9.000'i İmam'ın mücahidine, 5.000'i jandarmalara, 9.000'i eytam ve eramil'e verildiğinden ve elde kalan 119.000 liranın da 70.000 lirasının askeriyeye, 11.000'inin mücahidine ve İmam'a verilerek arta kalan 38.000 lira ile bugüne kadar emekli, eytam ve eramil ile jandarma siyasiler idare edilmiş olduğundan bahsedilmekteydi. Dolayısıyla bu ifadeler Vilayetin maddi anlamda nasıl bir darboğazda olduğunu ispat etmekteydi. Yemen'den alınan bu malumata bakılırsa Vilayetin bir aylık ihtiyacı yaklaşık 43.000 lira kadardır ve Yemen'in bugünkü mevcut açığı 118.000 lira civarındadır. Tüm bunların yanında Posta ve Telgraf Nezareti'nin karadan posta tesisi hakkındaki kararına Vilayet tarafından olumlu bakılmamaktaydı. Çünkü İmam Yahya'nın

[1192] **BOA. DH. ŞFR** 440/ 13

[1193] **BOA. DH.İD** 90/19 (Maliye Nazırı namına Duyun-u Umumiye ve Muamelat-ı Nakdiyye Müdür Vekili ile Maliye Müfettişi Kazım Bey'in ortak imzalarıyla Dahiliye Nezareti'ne yazılan R.31 Ağustos 1330/ M.13 Eylül 1914 tarihli yazı)

mıntıkasından sonra Hicaz'a kadar olan mesafede bulunan birçok kabile ve aşiret hala şeyhleri idaresinde müstakil olma özelliğini devam ettirmekteydi. Dolayısıyla posta ile Vilayete para gönderildiği takdirde, bu müstakil kabilelerin her an postayı gasb etme ihtimalleri vardı. Yemen Vilayeti'ni şu sıralarda en çok endişelendiren de bu açlık ve parasızlık karşısında muntazam ve kanuni olan orduları dahi idare etmek zor iken çoğunluğu gayri muntazam, aşiret yapılanmalarından oluşan jandarmalara meram anlatmanın oldukça güç bir şekil almasıydı ki; bu ortamda Vilayetin beş altı ay daha dayanabilmesi için erzak tedarik ettirilmesi zaruriydi. Aksi halde herkesin sefil ve perişan olma tehlikesi vardı.[1194]

Bu esnada Yedinci Kolordu Kumandanlığı, ağustos'tan itibaren ordunun tüm mensuplarının silah ve cephane haricindeki yiyecek ve içecek gibi temel ihtiyaçlarının bundan böyle ayni olarak değil maaşa dönüştürülerek nakdi olarak verileceğine karar vermiş ve bu işlerden sorumlu olacak bir kişinin tespit edilmesini Vilayet'den talep etmiştir.[1195] Bu karara en başta Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey karşı çıkmıştır. Zira Vilayet'de üç seneden beri yağmursuzluğun neden olduğu kuraklık ve kıtlıkla uğraşılmaktaydı. Öyle ki vilayet dahilinde diğer mevkilere nispeten daha mahsuldar görülen Taiz ve Hudeyde'ye civar köylerden kimseler firar etmekteydi. Geriye kalanlar ise açlıktan telef oluyordu. Ahalinin bu durumu karşısında mahalli mutasarrıflıklar bu zavallıların Hükümetce yerlerinin değiştirilmesini istemiş ise de Hükümetten gelen cevapta; şu an darboğazda olunması hasebiyle bunun imkansız olduğu ve bunun yerine komisyonlar teşkil edilerek belediyelerce ahaliye yardımcı olunması yazılmıştır. İşte Mahmud Nedim Bey bu koşullarda kuraklık nedeniyle mahsulattaki düşüşünde etkisiyle mühim olanın nakit bulmakdan ziyade erzak bulabilmek olduğu kanısındaydı. Öyleki San'a'da altı kuruşa bile halkın ekmek bulmakta sıkıntı çektiği bir esnada bir de askerin erzak ihtiyacının maaş olarak verilip, erzak naklinin kesilmesi halkı açlık yüzünden asayişsizliğe sevk edecektir. Böyle bir durumda Hükümet erzak masrafını azaltarak elde etmeyi düşündüğü menfaatin birkaç misli miktarı bu kez asayişin teskini için harcamak zorunda kalacaktır. Bu nedenle kararın en şiddetli muhalifi Vali Mahmud Nedim Bey olmuş ve 15 Eylül itibariyle Yemen'den gönderdiği yazısında; Vilayetin hususi durumu dikkate alınarak bu uygulamanın tatbikinden vazgeçilmesi ve bir an evvel Hükümet tarafından Kolordu Kumandanlığı'na buna dair gerekli emirlerin verilmesi talep edilmiştir.[1196]

Hakikaten de Harbiye Nezareti Yemen'in özel durumu nedeniyle her birliğin ikâmet ettiği mevkide zabıtan ihtiyaçlarının bu şekilde temini için müteaahhid bulunamayacağından, bu gibi mevkilerdeki zabıtanın muhtaç olduğu erzak ve levazımatın verilebilmesi için mahalli

---

[1194] **BOA. DH, ŞFR** 442/ 111 ; **BOA. DH. İD** 90/ 19 (7 Eylül 1330 tarihli yazıya cevabi olarak Yemen Vilayeti'nden alınan şifre)

[1195] **BOA. DH. İD.** 176/ 71 (Yemen Vilayeti'nden Mahmud Nedim Bey'den alınan şifre)

[1196] **BOA. DH. İD.** 176/ 71 (Yemen Vilayeti'nden Mahmud Nedim Bey'den alınan şifre)

kumandanlık tarafından müteahhid sıfatıyla birer kişi seçilip, bunlara zabıtanın parasını vererek, o zatdan ihtiyaçlarını istifade etmeleri yönünde alınan karar 10 Nisan 1330/ 23 Nisan 1914'te Yedinci Kolordu Kumandanlığı'na bildirilmiş ise de şu sırada seferberliğin ilanıyla vaziyet değişmiş, zabıtana erzak, ekmek, at verilmesi mecburiyeti doğmuş olduğundan seferberlik müddetine mahsus olmak şartıyla zabıtana maaşlarına karşılık erzak verilmesini kabul etmiştir. Harbiye'nin bu yöndeki kararı 18 Eylül 1914 tarihli yazı ile 7. Kolordu Kumandanlığı'na bildirilmiştir.[1197]

Bu sırada Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey, İmam Yahya ile bir görüşme gerçekleştirir ve bu görüşmenin neticesinde çıkan sonuçları 24 Eylül 1914 tarihli yazı ile Yemen'den Dahiliye Nazırı Talat Efendi'ye göndermiştir. Görüşme sırasında İmam olası bir savaş halinde Osmanlı idaresine her türlü yardımda bulunmaya hazır olduğunu vaad etmiş ve Hükümetin içinde bulunduğu bu sıkıntılı durum karşısında ne yapılabileceğine dair kendince bazı öneriler sunmuştur. İmam'ın düşüncesine göre; evvela şimdiye kadar kırkda bir nisbetinde alınan agnam vergisinde usul değişikliğine gidilerek, hayvan başına ta'dadı uygulamasına geçilerek gelirlerde büyük oranda artış sağlanabilirdi. Aşar tahsilatında da yaşanan karışıklıkların def' edilmesi amacıyla kaza kaymakamlarıyla hükümetin müştereken hareketi üzere aşarın tahsili meselesinde Zeydi hakimlere emirler verildiğinde şimdiye kadar vuku bulan tahsilattan daha fazla aşar tahsil edebilme imkanı doğacaktır. Bu meyanda, İmam Yahya memleketin inkişafatıyla münasip olmayan ve her biri senevi binlerce lira masrafa neden olan idarelerden de tasarruf edilmesini önererek, bunların maarif idare-i merkezi, kurra ve kasabat mekatib-i ibtidaiyye ve rüşdiyeleri, Taiz idadisi, San'a dar-ül muallimini gibi daha lüzumlu yerlere harcanmasını önermekteydi. Ayrıca İmam Hazretleri San'a beledi hastahanesinin gelirsizlik yüzünden henüz açılamadığından şikayet ediyor ve her ne kadar hastahanenin ihtiyacı için birtakım tıbbi araç gereç sipariş edilmişsede bu sipariş edilen malzemeler ile hastahanenin uzun dönem idaresi mümkün olamayacağı için düzenli bir gelire ihtiyaç bulunduğundan bahsetmekteydi. İmam, şer-i maskafat? vergisi tahsili ve vakıflara ait vesaya parasının da tahsisinin Evkaf Dahiliye Nazırına bildirilmesi sayesinde San'a Beledi Hastahanesine devamlı olarak yıllık 500 liraya yakın gelir elde edilmiş olacağı inancındaydı. Aynı zamanda bu (maskafat öşr) şeriyyesini vilayetin diğer kaza ve livalarında da yaygınlaştırarak, senevi yüklü bir miktar gelir elde edilebilirdi. Elde edilen bu gelirin hazineye gönderileceği yada vilayetlerin bayındırlık işlerine sarf edilip edilmeyeceği ise devletin kararına bırakılmalıydı. Bu görüşme sırasında memleketin gerekli hallerde müdafaa edilmesi hususundaki görüşleri sorulduğunda da İmam; eğer bir taarruza uğranılacak olursa bütün mücahidi ile din ve vatan

[1197] **BOA. DH. İD** 176/ 71 (Harbiye Nazırı namına müsteşar vekili tarafından R:11 Eylül 1330/M: 24 Eylül 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir.)

düşmanlarına karşı harekata hazır ve amade olacağı sözünü vermiştir. Son olarak Doktor İzzet Cündi'nin İdrisi ile görüşmesi ve İdrisi'nin talepleri sorulduğunda ise İmam, kendisinin son derece düşman olduğu bir zatla hala itilaf yapılmaya çalışılması karşısında hayrete düştüğünü ifade ederek, İdrisi gibi bir şahsiyetin taleplerinin Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanmasına sıcak bakmadığını ifade etmekteydi. [1198]

5.8 Birinci Dünya Savaşı'nın İlanı, Osmanlının Harbe Girişi; Arap Topraklarında Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İsyanı Karşısında İmam'ın Takındığı Tavır.

1914 başlarından bu yana son derece gergin olan ortamda gelinen son nokta da 3 Kasım 1914'te Rusya, 5 Kasım'da da Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeleri üzerine 11 Kasım 1914 tarihinde karşı savaş ilan eden Osmanlı Devleti resmen Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Ardından Padişah V. Mehmet Reşad savaş ilanından üç gün sonra 14 Kasım 1914'te "Cihad-ı Ekber" ilan etmiştir.[1199]

Osmanlı'nın resmen savaşa dahil olmasından evvel 2 Ağustos 1914 tarihinde genel seferberlik ilan edildiği zaman, Yemen'deki 7. Kolordu Komutanlığı, İstanbul'dan yardım alamayacağını Osmanlı'nın savaşa girme ihtimalinin bulunduğunu bildirmiş ve 19 Ağustos 1914 günü bölgedeki Osmanlı birliklerine "hazırlıklı ol" emri vermişti. Ayrıca İngilizlerin, Mendep Boğazı harekâtı düşünülerek San'a ve Hudeyde'den birer sandık piyade cephanesi ve onluk obüs takımı karadan ve denizden Taiz ve Moha'ya götürülmüştür.[1200]

Kasım ayı itibariyle de Hudeyde'deki İngiliz Konsolosunca oradaki mutasarrıflığa verilen bir notayla İngilizlerin Osmanlı Hükümeti ile ilişkilerini kestiği duyurulmuştu. 4 Kasım 1914 günü bir İngiliz harp gemisinin, Hudeyde'ye gelip, kıyıya indirdiği bir istimbotla iskeledeki gaz yüklü iki mavnayı yakması üzerine 7. Kolordu Komutanlığı, 7 Kasım günü genel seferberliğini ilan etmiş ve dağıtmış olduğu bildiriler ile Yemen halkını cihada çağırmıştır. Ardından 7. Kolordu vilayetin coğrafi özelliklerini dikkate alarak yapmış olduğu plan gereği, Yemen'i iki ana hareket bölgesine ayrırmıştır. Buna göre, kuzeyde Seyyit İdrisi'ye karşı olana Tihame Hareket Bölge Komutanlığı, güneyde, İngilizlerin elindeki Aden üssüne karşı olana da Taiz Hareket Bölgesi Komutanlığı adı verilmiştir. Böylece yapılan plan doğrultusunda 40. Tümen kuzeyde İdrisi kuvvetlerine karşı Hacur- Vazat hattında savunmada kalacak; 39. Tümen ise Mendep'i elinde bulundurarak, Aden'i İngilizlerden almak için taarruz edecekti.[1201] Bölgede Asir cephesinde tali bir birim olarak 121. ve 122. piyade alaylarını bünyesinde

---

[1198] **BOA. DH. ŞFR** 444/ 116
[1199] Cezmi Eraslan, *"I. Dünya Savaşı ve Türkiye",* **Türkler,** C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.345
[1200] Gül, a.g.e., s.
[1201] Gül, **a.g.e**., s. 111-112

toplayan Albay Muhittin Kumandasındaki 21. Tümen Komutanlığı bulunuyordu.[1202] Böylece Birinci Dünya Savaşı boyunca Yemen'deki Osmanlı birlikleri genel olarak, Aden cephesinde İngilizlerle, KuzeyYemen'de ise İngilizlerce desteklenen İdrisi'yle ve Hicaz Cephesinde Şerif Hüseyin kuvvetleriyle savaşacaktır.

Savaşın ilanının ardından kısa süre sonra Osmanlı sancağı taşıyarak gelen bir ganbot bir süre sonra İngiliz bandırası çekerek, limanda bulunan iki senbuku yakmış, bunun üzerine Yemen Vilayeti'nce gerekli ihtar ve protestoda bulunulmuştur. 11 Aralık 1914'te ise bir zırhlı üç nakliye gemisi Babü'l Mendeb'e asker çıkararak telgrafhaneyi basmış ve kabloyu tahrip etmiştir. Böylece Babü'l Mendeb ve Şeyh Said düşman birliklerince işgal edilir. İşgaller karşısında Osmanlı kuvvetleri ile beraber Taiz, Hacur ve civarından evvelce tertib olunan yedi, sekiz bin mücahid yetişerek bu mevkileri tahliye edip, ardından Süveyş'e hareket etmişlerdir.[1203] Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Yemen'de bulunan Mahmud Nedim Bey kendisinin de bahsetmiş olduğu şekilde hakikaten büyük fedakarlıklarda bulunmaktaydı.Yemen'de göreve başladığından beri ahalinin moralini yüksek tutmaya çalışarak, onları gayretlendirmeye uğraşmış, cibal ve tihame başta olmak üzere bilhassa İdrisi'nin bulunduğu Sabya'ya kadar olan mevkilerde neşr ettirmiş olduğu beyannameler sayesinde ahalinin desteğini kazanmıştır. Öyle ki bu desteğin etkisiyle bugün Taiz ve havalisi Ahmed Nu'man Bey ile Nazır Paşa kumandasındaki on bine yakın mücahid ile harp halinde bulunmaktaydı. Babü'l Mendeb ile Şeyh Said arazisi Ahmed Nu'man Bey'in kontrolü altında muhafaza edilmektedir. Bunların dışında Yemen'in daha birçok noktasında mücahidin çoğalmaktaydı. Hacce ile Nevahi Tis'a arasında oturan ve İngilizlere yakınlıkları ile bilinen bazı meşayihin dahi Osmanlı Devleti'ne tabi olduklarını bildirmelerinin ardından bunlardan dahi yararlanılmaya teşebbüs ediliyordu. Mahmud Nedim Efendi'nin ılımlı politikasının da tesiriyle Vilayetin birçok yerinde savaş sırasında Devlet-i Aliyye'nin taraftarı olacak mücahidin sayısında artış yaşanmasına rağmen, en önemli sıkıntı ise bu mücahidinin devamlı surette devlete bağlılığını sürdürebilmek meselesiydi. Zira ihtiyaçları karşılanamayarak, açlığa maruz kalan mücahidin'den yeterince istifade edilemeyeceği aşikardı. Gerek askeri gerek mülki memurların içinde bulundukları muzayakanın şiddetinin gittikçe artmasından endişe eden vilayet idaresi devlet olarak buna bir an evvel çare bulunmasını ve Yemen'deki aşiretlerin her hale karşı düşman önünde mukavemet etmelerini sağlamak amacıyla Yemen'e gerekli yardımın gönderilmesini talep ediyordu. Bunlara ilaveten kendi imkanlarıyla iletişimini temin etmeye çalışan Yemen'in haberleşme ağında da bazı sıkıntılar mevcut olduğunu iddia eden Nedim Bey; Sa'da'dan sonraki Muha, Hacce nahiyelerinin Asir

[1202] Hatipoğlu, **a.g.t.**, s. 104- 105
[1203] **BOA. DH. ŞFR** 449/ 2

Sancağı'na tabi olmaları nedeniyle Sa'da'dan Ebha'ya kadar Asir Mutasarrıflığı'nın ve Ebha'dan Mekke'ye kadar da Hicaz Valisi'nin mevcut haberleşmeyi temin etmesini istemekteydi. Bu talep bizzat Yemen Valisi tarafından Hicaz Valisi'ne yazılmışsada Mahmud Nedim Bey ayrıca Osmanlı Devleti tarafından da bizzat Asir Mutasarrıflığı'na ve Hicaz Valisi'ne emir verilmesini istemekteydi. Böylece haberleşme yoluyla sağlanacak muvaffakıyyet Yemen ahalisinin nazarında daha mühim bir yer tutacak ve bu hususta yapılan fedakarlığın karşılığı da alınmış olacaktı. Yemen ahalisini bu sırada en çok uğraştıran İdrisi'nin aleyhinde bir şey yapmak ise gittikçe zorlaşmaktaydı. Zira Yemen'in parasız ve vasıtasız olarak daha fazla dayanacak gücü kalmamıştı. Bunun için bir an evvel vilayet dahilindeki mücahidlerin takviyesi için maddi destek isteniyordu.[1204]

Bu arada Babü'l Mendeb'in takviyesi ve Nevahi-i Tis'a'nın harpsiz şekilde Hükümetimize ilhak edilmesi meseleleri için İmam Yahya ile Umran kazasında bir mülakat düzenlenmesine karar verilmiş,[1205] karar gereği yapılan davet neticesinde İmam Yahya Umran'a gelmiştir. Umran'ı teşrif edip etmeyeceği konusunda şüphesi olan birçok sadat ve ulemaya rağmen müzakere mevkiine gelen İmam Yahya doğruca kışlaya gidip, burada ikamet etmeyi tercih ederek samimiyetini ve Osmanlı Hükümetine duyduğu güveni göstermişti. Görüşme neticesinde İmam ve Zeydi kabileler askerler için yaklaşık üç yüz bin kilo erzak yardımında bulunmuşlardır. Ayrıca Zeydi şeyhleriyle yapılan görüşme karşılığında, Zeydilerden birçok kimsenin asker şeklinde teşekkül edilerek mühim noktalara sevk olunması ve şimdilik Haşed ricalinde itimad ve intihab edecekleri 3000 mücahidin Ride ile Katabe taraflarına sevki talep edilmiş, bu talep İmam'a kabul ve tasvip ettirilerek, gerektiğinde arttırılmak koşuluyla şimdilik 3.000 miktarında mücahidin hazırlanılması ve Taiz Kumandanı maiyyetinde sevk edilmesi uygun bulunmuştur.[1206] Buna rağmen, ahval sebebiyle bir yanda İdrisi mıntıkalarına İmam'ın asker yığma zorunluluğunda bulunması diğer yanda ise askeriye ve mülkiyenin 35.000 liradan fazla talepleri karşısında şu an vilayet olarak elde herhangi bir akçe kalmamış olması nedeniyle ve bu ortamda rüsumat telgraf memurlarının dahi kesilen gelirlerine karşılık Vilayet'den talep etmekte oldukları maaşlarının dahi valilik olarak temin edilmesi zarureti bulıunduğundan bir an evvel İstanbul'dan gerekli miktar paranın gönderilmesi istenmekteydi.[1207] Yemen'de haberleşme konusunda yaşanan sıkıntıya delil olması açısından Vali Nedim Bey'in Habeşistan Başşehbenderliği ile yaptığı yazışma örnek verilebilir. Hicriye vasıtasıyla Habeşistan Başşehbenderliği'nden Yemen Valisi'ne 3 Teşrinsani 1914 tarihiyle gönderilen yazıda; haberleşme ağının tıkanmasından ve İtalya Devleti'nin de savaşa katılması

[1204] **BOA. DH. ŞFR** 449/ 2
[1205] **BOA. DH. ŞFR** 449/ 2
[1206] **BOA. DH. ŞFR** 451/ 73
[1207] **BOA. DH. ŞFR** 451/ 73

ihtimaline karşılık Masu'a Adise/ Avisa, Ayaba yoluyla haberleşme imkanı kalmadığından bahsedilerek, resmi yazışmalar için Vilayetin yardım ve yol göstericiliği rica edilmekteydi. Bunun yanında harbin gidişatı hakkında da malumat sorulması üzerine harble ilgili bu ana kadar alınan malumat Vali Nedim Bey tarafından yine aynı şekilde Hicriye Kaymakamı vasıtasıyla Habeşistan Başşehbenderliği'ne iletilmiştir.[1208]

Arap ulusuna baktığımızda Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayayan homojen bir Arap milletinin varlığından söz edilemeyeceği gibi, bağımsız yada görünüşte bağımlı oldukları izlenimini uyandıran güçlü Arap liderler arasında dahi birlik bulunmamaktaydı. Aksine bunların çoğu birbirlerine düşmandırlar. Yemen'deki İmam Yahya ile Asir'deki Seyyid İdrisi arasında gördüğümüz rekabetin bir benzeri de Mekke Emiri Hüseyin ve İbnissuud arasında yaşanmaktaydı. Bu iki Arap lider birbirlerine saldırmak için fırsat kollamaktaydılar.[1209] Osmanlı'ya özde değil, sözde bir bağla bağımlı olan bu Arap liderlerin çoğunluğunun ortak yönleri yabancılardan kuvvet ve yardım dileyen, özel nüfuz ve menfaatleri uğrunda çalışan ve sanıldığının aksine esasında "Araplılığı" ikinci plana atan kimseler olmalarıdır.

Arap liderlerin eğiliminin farkında olan bilhassa İngiltere ve Fransa gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda gözü bulunan büyük devletler başlarda İmparatorluğun dağılmasını istememekte oldukları için en azından Osmanlı Asya'sının paylaşılması işi olgunlaşıncaya kadar Arap illerinde devletin çabucak dağılması sonucunu doğurabilecek bir siyaset gütmemişlerdir. Ancak buna rağmen bu ana kadar kazanmış oldukları maddi ve manevi mevkilerini de İtalya ve Almanya'ya kaptırmamak için nüfuzlu Arap liderler ile olan temaslarını devam ettirmekteydiler.[1210]

Uluslararası siyasette kaçınılmaz bir son olarak karşımıza çıkan Birinci Dünya Savaşı başladığında Arap Yarımadası'nın batısında sadece Yemen İmamı Yahya, Türkler'e ihanet etmemeyi tercih etmişsede, İmam Yahya'ya karşı tedbir alan İngiltere'nin Aden'deki İngiliz elçisi ise Asir'deki Sabya aşireti reisi Seyyid İdrisi'yle bir anlaşma yapmıştır. Dostluk ve iyi niyet andlaşması olarak adlandırılan bu anlaşma Sabya Şeyhi Seyyid Muhammmed bin Ali bin Muhammed bin Ahmed bin İdris adına Seyyid Mustafa bin Seyyid Abdül Ali, İngiltere adına ise Aden'deki İngiliz elçisi Tümgeneral D G L. Shaw tarafından imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Şeyh İdrisi Yemen'de Türkler'e saldırmayı ve ülkesini Türkler aleyhine genişletmeyi taahhüt ediyor, bunun yanında Türkler ile birleşmediği takdirde İmam Yahya'ya karşı herhangi bir saldırıya girişmeyeceğinin de sözünü veriyordu. Buna karşılık İngiliz Hükümeti'de Şeyh İdrisi'nin ülkesinin bağımsızlığını tanıyor, denizden ve diğer her yerden

---

[1208] **BOA, HR. SYS** 2335/ 14 (Yemen Vilayeti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan 1 Kanunıevvel 1914 tarihli şifre.)
[1209] Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, c.II, kısım III, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 191
[1210] Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, c.II, kısım III**,** s. 191-192

yapılacak düşman taarruzlarına karşı topraklarını koruma garantisi veriyor ve savaş sonunda da İmam Yahya dahil olmak üzere diğer rakiplerinin isteklerine diplomatik yolla karşı koyacağını açıklıyordu. [1211] Yine 22 Ocak 1917 tarihli ikinci bir anlaşmada da İngiltere, Fersan Adalarının Seyyid İdrisi tarafından Türkler'den alındığını ve bağımsız ülkesine katıldığını kabul edecektir.[1212]

Birinci Dünya Savaşı boyunca İngilizlerin Arap liderler ile temaslarına bir başka örnek ise Mekke Şerifi Hüseyin Paşa ile yaptıkları temaslar ve bunun neticesinde ortaya çıkan Arap isyanıdır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak kurmasının ardından İngiltere bütün Arapları Osmanlı aleyhine kullanma politikasını hayata geçirmiştir. Bu hedefi için en uygun isim Mekke Şeyhi Hüseyin'dir.

Şerif Hüseyin Paşa, Mekke Şerifliği makamına Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909'da getirilmiştir. Balkan Savaşlarına kadar da Osmanlı Hükümeti'ne bağlı görünmüş, hatta İbnissuud'a karşı harekete geçip, bazı başarılar elde etmiş bir isimdi. Ancak tüm bunlara rağmen, Hüseyin Paşa gitgide birtakım kişisel amaçları uğruna İttihat ve Terakki Hükümetlerinin merkeziyetçilik siyasalarına karşı koyma düşüncesinin içine girmiştir.Nitekim sonraları açık bir şekilde anlaşılmıştır ki Osmanlı Devleti'ne yardım ediyor görüntüsü altında Hüseyin Paşa esasında kendisinin Arap oymaklarından asker ve taraftar toplamasına Hükümetce izin verilmesini amaçlamaktaydı. Böylece yetkilerini belirsiz bir dinsel başkan durumundan çıkarıp bir tür hükümdar olmayı amaçlamıştır.[1213]

İmparatorluk dahilinde bilhassa Balkan Savaşlarının ardından Müslüman olmayan birçok unsurun yitirilmesi bir bakıma Osmanlıcılık ideolojisinin de sonunu getirmişti. Böyle bir ortamda en önemli mesele İmparatorluk içindeki Türk olmayan başlıca unsurlardan olan Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasının önüne geçilebilmesiydi. Fakat milliyetçi Araplar bu sırada Balkan Savaşlarına tepki olarak gelişen Türkçü duygu ve davranışlardan duydukları rahatsızlıkla beraber Balkan bozgununu İmparatorluğun dağılmasının bir göstergesi olarak yorumlamışlar ve ayrılıkçı eylemlerini yoğunlaştırmışlardır.[1214]

İttihatçılar Arapları ve Arap topraklarını Osmanlı Devleti içinde tutabilmek için, Arapların isteklerinin bir kısmını yerine getirerek, İslamcı bir siyaset izlemeye yönelmişti. Zaten Rumeli'nin elden çıkmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin Hırıstiyan uyruklarında önemli bir azalma olmuştu. Bu nedenle bundan önce İslamcı siyaset gütmek Hırıstiyan

---

[1211] Yılmaz Altuğ, *"Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılışı"*, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın** S.25, Ekim 1969, s. 27- 28

[1212] Altuğ, **a.g.m**., s. 28, İngiltere'nin Güney Batı Arabistan işlerinden Hind Hükümeti sorumlu olduğu için, İngiltere ve Seyyid İdrisi arasındaki 30 Nisan 1915 tarihli ilk anlaşma ile 22 Ocak 1917 tarihli ikinci andlaşmayı Hindistan Kral Naibi tasdik etmiştir. Altuğ, **a.g.m.,** s. 28

[1213] Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, c.II, kısım III, s. 195-196

[1214] Demir, **a.g.e.**, s. 319

uyrukları dışlayan bir davranış olarak sayılabilecek iken şimdi bu engel büyük ölçüde kalkmış olduğundan, gelişen milliyetçi Arap hareketine karşı ortak dayanışma ve birlik temeli olarak İslamiyet'in öne sürülmesi yararlı görülmüştü.[1215]

Çalışmalarına 1914 seçimlerinden itibaren başlayan İttihatçılar bu seçimlerde Arapları kazanmak politikasını sürdürmüşlerdir. Neticede önceki seçim yıllarına nazaran 1914 senesinde daha fazla Arap Mebus Meclis'e girme olanağı bulmuştu. Ancak İttihatçıların bu ödünlerine rağmen milliyetçi Arapların bir kısmının fikirlerini değiştirmek mümkün olmamıştır. 1914 seçimlerinde İttihatçılar milliyetçi Arap örgütü El- La Merkeziye'nin sert muhalefeti ile karşılaşmıştır. İttihat ve Terakki'nin bu yumuşak tutumuna karşın 1914 seçimlerinde bağımsız bir Arabistan kurulması için çalışan gizli Arap örgütü El- La Merkeziye'nin yayınladığı bir seçim bildirisinde milliyetçi Arapların Osmanlı yönetimine ne derece olumsuz baktıklarını gözlemek mümkündür. Bu bildiride İttihatçılar, Arabistan'ı yağmalayan kişiler olarak tanımlanıyor ve Arap topraklarını ve kaynaklarını ecnebilere satmak ve gelirlerini de Türk vilayetlerinin ıslahına sarf etmeye karar vermiş olmakla itham ediliyorlardı. İşte bu nedenle Araplar saldırgan Türkler'e karşı kendilerini savunmalıydı. Milliyetçi Arapların bu bildirisi şu ayaklanma çağrısı ile son buluyordu; " Haydi haydi muharebe günlerine geliyoruz. Hazır olunuz, canlarınızı ölmeye müheyya kılınız, selb ve nehb olduğunuz yeter ve çocuklarımıza edilen zulm ve ta'zib kafidir ve biladımıza edilen mahv ve tahrif kafidir..."[1216]

Böylece 1914 seçimlerinde İttihatçıların Arapları yatıştırmaya ve kazanmaya yönelik tüm girişimleri yetersiz kaldığından, Birinci Dünya Savaşı içinde çıkan Arap ayaklanmasının önüne geçilemeyecektir ve Osmanlı Devleti'nin bu siyasi istikrarsızlık ile harici karışıklıklarla uğraştığı esnada hükümete bir karşı koyma ibaresi olarak ortaya çıkan "Arap halife" düşüncesi 1914 yılı itibariyle iyice artmıştır. Bir Arap halifeliği ve Arap şeyhleri arasında konferans fikrini İngilizler teşvik etmiş, Bağdat Demiryolu sayesinde Basra Körfezi'nde giderek artan bir Alman varlığı, İngilizlerin Arap şeyhlerini kendi saflarına çekme çabalarını yoğunlaştırmaya itmiştir. Bu amaçla henüz 1914 başında Şerif Abdullah ile İngiliz yetkililer arasında Mısır'da temaslar başlamıştır.[1217]

Şerif Hüseyin 1914 senesinde oğlu ve Dışişleri katibi olan Emir Abdullah'ı Hidiv'i ziyaret bahanesiyle Mısır'a göndermiş ve Emir Abdullah orada İngiliz Fevkalade Komiseri Lord Kitchener ile yaptığı görüşmelerde Talat Bey ile İttihat ve Terakki komitesinin Hicaz'da merkezin nüfuzunu artırmak amacıyla aldıkları tedbirlere karşı babası Şerif Hüseyin'in Hicaz bölgesinde özgür bir yönetim kurmak istediğini bildirmiştir. Lord Kitchener'da esasen

[1215] Demir**, a.g.e**,. s. 320
[1216] Demir, **a.g.e**., s. 322- 323
[1217] Kayalı, **a.g.e.,** s. 204- 205

Osmanlı İmparatorluğu'nda artmakta olan Alman nüfuzuna karşı özgür bir Arabistan'ı tercih etmekteydi. Böylece "Almanlaşmış" bir Türkiye ile Mısır ve Hindistan arasında tampon bölge oluşturulacaktı.[1218]

Hicaz'a vali ve kumandan olarak 1914 senesi Ocak ayında atanan Vehib Paşa, uzun süredir Hicaz'da Şerif'in yönetimdeki usulsüzlüklerinden, keyfi uygulamalarından bahsediyordu. Vehip Paşa, Şerif'in devlet otoritesini zayıflatmaya çalıştığından, emirliğe güvenlik için tahsis edilen askeri dahi kendi kişisel işleri için kullandığından, devletin otoritesini her fırsatta suistimal etmeye kalkarak, vergileri askerlere toplatıp, sonrada kendi hesabına geçirerek, yerleşik yasalara ve uygulamalara aykırı olarak büyük devlet hazinelerini de kendi adına kaydettirip, bir kısmını da başkalarına verdiğinden şikayet etmekteydi. Bu nedenle 1914 nisan ile ağustos aylarında vilayet yönetiminin yenilenmesi ve Şerif'in değiştirilmesi gerektiğine dair İstanbul'a bir çok rapor yollamıştır. Fakat İstanbul yönetimi Vehip Paşa'nın bu raporlarına karşılık olarak Şerif ile uzlaşmacı bir tavır sergilenmesini önermekteydi. [1219]

31 Ekim 1914 'te İngiltere, Şerif Hüseyin'e şu öneride bulunmuştur: " İngiltere, Türkler tarafından savaşa sürüklenmiştir. Arap milleti eğer bu savaşta İngiltere'ye yardım ederse, İngiltere'de Arabistan'a hiçbir baskıda bulunmayacağını garanti edecek ve bir dış saldırıya karşı Araplar'a her çeşit yardımlarda bulunacaktır. Mekke veya Medine'de saf Arap ırkından bir Arap'ın halifeliği üzerine almasıyla bugün sürüp gitmekte olan fenalıklarda Tanrı'nın inayeti ile sona erebilir."[1220] deniliyordu. Böylece bir bakıma Arapların yardımına karşılık İngilizler, Arabistan'ın bağımsızlığını kazanmasına, halifeliğin Araplar'a geçerek, Halife'nin Mekke ve Medine'de ikamet etmesine ve ayrıca saf Arap ırkından bir Arap'ın (Hicazlının) Halifeliği üzerine almasına yardımcı olacaklarının garantisini vermekteydiler.[1221]

Hele Osmanlı Devleti'nin Ekim 1914 ayı sonunda Almanya safında İtilaf Devletleri'ne karşı harbi başlatıp, Kasım 1914'te de cihat ilanı İngilizleri büsbütün korkutmuş, bunu etkisiz hale getirmek için hemen harekete geçmişlerdir. Bu amaçla ilk olarak Arapları Türklere düşman etmek için Arap ülkelerine dağılan İngiliz ajanları Türkler'i "fes giyen gavurlar" olarak tanıtıp, Almanya ve Avusturya gibi Hırıstiyan devletlerle yaptıkları ittifakın cihata engel olduğunu yayıyorlardı. Ayrıca, **"** Hilafet-i Arap" propagandası ile halifeliği Türkler'in elinden alıp Araplar'a vermek istiyorlardı.[1222]

İngiltere bu doğrultuda propaganda faaliyetlerini devam ettirmekteydi. Bu bağlamda

---

[1218] Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, c.II, kısım III, s. 196
[1219] Kayalı**, a.g.e.,** s. 204- 207- 208
[1220] Mehmet Durdu Burak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk- İngiliz İlişkileri (1914- 1918),** Babil Yay. Ankara 2004, s. 137
[1221] Burak, **a.g.e**., s. 138
[1222] Kocabaş, **a.g.e.**, s. 95- 96

İngilizler, İmam Yahya'nın mensup olduğu Zeydilerin dışında kalan kabilelere, "Osmanlı sizden aldığı vergiyi, sizin kabul etmediğiniz Zeydiler'e ve onun temsilcisi İmam Yahya ve etrafına vermektedir. Siz, İmam Yahya'yı beslemektesiniz. Osmanlı'ya vergi vermeyin, onun mücadelesinde yer almayın..."yönündeki sözleriyle kabileleri kışkırtmaya çalışmıştır. Neticede birçok kabile bu kışkırtmalardan etkilenecektir.[1223]

İngilizlerin bu politikasına karşı İmam Yahya'da, Birinci Cihan Harbi'nin Avrupalıların savaşı olduğunu, İslam ile ilgisinin olmadığını bu nedenle savaştan uzak kalınmasını istemiştir. Bu ortamda Osmanlı ile işbirliğini reddedenler; "Osmanlı Devleti, bizlerden topladığı vergileri, Zeydi imamına ve onun adamlarına dağıtmaktadır. Bundan sonra ne vergi verir, ne de hükümetin emirlerine uyarız. Esasen ilan edilen cihadın meşruluğuna da inancımız yoktur." diyorlardı.[1224]

Lahic harekatı sırasında İngilizlerin yanında yer alan Lahic Emiri, " Bu harpte aslında dinin dahili yoktur. Bu harp ancak bir Avrupa harbidir. Arap Yarımadası bu savaştan salim ve şerrinden uzaktır. Türkler, kendilerine çektikleri musibetleri, Arapların başına getirmek ve bu suretle Arapları felakete düşürerek fenalık arzu ediyorlar.Biz bunlara düşmanlığı hiç arzu etmiyoruz. Fakat mecbur olursak bu iş kolay olmayacaktır. Çarpışmalar büyük olsun, küçük olsun her ihtimale karşı savunma için, ihtiyatlı ve tam yeteneğe sahip bulunuyoruz..." diye ifade etmekteydi.[1225] bu düşünceyle Taiz bölgesinde, Aden üzerine yapılan hazırlıklara balta vurmak isteniyordu.

Bu şekilde İngilizlerle işbirliği içinde olan Haşimi Kabilesi'nin lideri Mekke Şerifi Hüseyin'de Osmanlılar'a karşı Mc Mahon-Hüseyin anlaşmaları çerçevesinde bir ayaklanmaya öncülük etmiştir. İngilizler Şerif Hüseyin'e isyana destek ve kendisinin önderliğinde kurulacak ve Asya'nın Arap kısmını ihtiva edecek bağımsız bir Arap Krallığı adı altında kurtuluş garantisi sözü verdiler. [1226] Ancak İngiltere ve Arapların Türkler'e karşı yaptıkları anlaşmalardaki en önemli sorun; kurulması düşünülen bağımsız Arap krallığının sınırlarının ne olacağı meselesidir.

Hüseyin ve İngiltere'nin Kahire'deki Yüksek Komiseri Mc Mahon arasında 14 Temmuz 1915'te başlayan mektuplaşmalarda; [1227] Hüseyin Şam Protokolü ile belirlenmiş sınırlar içerisindeki bir Arap devletinin İngilizler tarafından da tanınmasını sağlamaya çalıştı. Mc Mahon ise İngiltere'nin özel çıkarlarının olduğu bazı bölgelerin bu devletin sınırlarından çıkartılması için uğraş verdi.[1228]

[1223] Gül, **a.g.e,** s. 119-120
[1224] Gül, **a.g.e,** s. 120
[1225] Gül, **a.g.e.,** s. 120
[1226] Tibi, **a.g.e.**, s. 155
[1227] Kayalı**, a.g.e,** s.214
[1228] Dawn, **a.g.e.,** 38

Şerif Hüseyin'in İngiltere tarafından tanınmasını arzu ettiği ve kendi hayalinde sınırlarını çizdiği devlet; "Kuzeyde Muş ve Adana'dan başlayarak 37. enleme kadar, buradan da doğuda İran sınırına kadar, güneyde Hint Denizi'nden Aden hariç tutularak, batıda Kızıldeniz'e kadar, batıda Kızıldeniz, Akdeniz'den, kuzeyde Mersin'e kadar olan toprakları içeriyordu.[1229] İngiltere Hüseyin'in sınır ile ilgili olan önerilerine karşılık olarak İskenderun ile Adana ve Şam'ın batısında uzanan Hama, Humus ve Halep'in tam olarak Arap sayılamayacağını, ayrıca hudut üzerinde Fransa'nın da söz sahibi olduğunu öne sürdü. Şerif Hüseyin ise Adana ve İskenderun'dan vazgeçmekle beraber söz edilen diğer şehirlerin Arap olduğunda ısrar etmeyi sürdürmüştür. Fransa'ya gelince artık düşmanla savaştığı için onunla şimdilik bir tartışmaya girmeyeceğini bildirdi. Bu suretle Şerif Hüseyin ile İngiltere arasında ortak hukuksal ve siyasal bir anlaşma imzalanmış olmakla beraber 1915 yılı sonlarında Türklere karşı bir anlaşmaya varılmış oldu.[1230] Nihayetinde İngilizlerle yaptığı anlaşmalara dayanarak Şerif Hüseyin 1 Ocak 1916 tarihli Mc Mahon'a gönderdiği bir mektupta Halep ve Beyrut Vilayetlerinin Arap Krallığının sınırları dışında kalamayacağını fakat İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmaya zarar vermemek için isteklerini savaşın sonuna kadar erteleyebileceğini belirtti. Dolayısıyla bu da bize şunu gösteriyor ki Hüseyin'in İngilizlerle yapmış olduğu anlaşmalar Arapların bölgesel isteklerini karşılama noktasında aslında tam anlamıyla tatmin edici değildir.[1231]

1916 mart ve nisan aylarında başlatılması kararlaştırılan isyan için Şerif Hüseyin, "Yeterli sayıda İngiliz kuvveti uygun bir yere çıkartılıp Suriye-Anadolu demiryolu hattı kesilmeli ki, Suriye'deki dotslarımızda ayaklanabilsin" ibarelerini kullanıyordu. Ayrıca silahların bir kısmını getirmek üzere Port Sudan'a kayıklar yollamakta olduklarını belirtirip oradaki valiye talimat verilmesini ve para gönderilmeye devam edilmesini istiyordu. **[1232]**

İngiltere'nin yardımıyla para, silah, asker, mühimmat ihtiyaçlarını karşılayarak hazırlığını tamamlayan Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916 tarihinde Türkler'e karşı ayaklandığını ilan etmiştir.[1233] Ayaklanma hareketini gerçekleştiren kadroda; Şerif Hüseyin ve oğullarının yanısıra Arap subaylar ve Ciddeli ileri gelenlerin Arap kuvvetlerinin başına getirilmesini istedikleri Aziz el Mısri, Faruki gibi Mısırlı Milliyetçiler ile bazı Suriyeli şahsiyetler yer alıyordu. Şerif Hüseyin'in oluşturduğu Arap askeri gücünün başında da Nuri Bey, El Said ve Cafer El Askeri gibi Osmanlı ordusundan ayrılmış subaylar gibi çoğunlukla Türkler'e kini olan kişiler vardı.[1234]

[1229] Burak, **a.g.e.**, s. 146
[1230] Burak, **a.g.e.**, s. 147
[1231] Dawn, **a.g.e.**, s. 38
[1232] Burak, **a.g.e.,** s. 150
[1233] Kayalı**, a.g.e**., s. 221
[1234] Burak, **a.g.e.,** s. 151

Şerif Hüseyin'in Arap unsurlar arasında başlattığı bu ayaklanmaya İslam dünyasındaki bütün Araplar'ın katıldığını söylemek yanlış olur. Bilhassa İmam Yahya, Şerif'in isyanına muhalif duruş sergileyenler arasındaydı. Daan Anlaşması sonrası Osmanlı Devleti'inin yanında yer alan İmam Birinci Dünya Savaşı sırasında Şerif'in İngiliz destekli çıkartttığı bu ayaklanma karşısında İstanbul'la bağlantısı kesilen kuvvetlerimizi desteklemiş ve "Bir tek dilim ekmeğim kalsa da onu sizinle paylaşırım" diyerek samimiyetini göstermiştir.[1235]

Şerif Hüseyin her ne kadar İngilizlerden aldığı paraların sayesinde bedevileri satın almayı başarmışsada Hicaz'daki durumunu daha da sağlamlaştırabilmek için Arap Yarımadası'ndaki güçlü liderlerden de destek alması gerekliliğinin bilincinde olduğundan Türkler'e karşı mücadelesinde İbnissuud ya da İmam Yahya gibi güçleri yanına çekmeye çalışacaktır. Bilhassa İmam Yahya'yı Türklerle olan işbirliğinden vazgeçirmek için Şerif tarafından hazırlanan bir heyet Araplık, din, iman, tarih, eski ihtilaf ve kinleri tekrar hatırlatmak amacıyla İmam Yahya'ya gönderilmiştir. Ancak Şerif'in heyeti Yemen toprağına ayak dahi basamayarak, uzaktan haberleşmek zorunda kalmış ve neticede İmam'ın "Devleti matbuasına isyan eden bir adamla ben görüşmem" yanıtı karşısında aradığı cevabı bulamayan heyet üyeleri geri dönmek mecburiyetinde kalmışlardır.[1236] Hakikaten de İmam Yahya, Mahmud Nedim ile yaptığı görüşmeler sırasında Mekke Şerifi hakkında olumsuz düşüncelere sahip olduğunu belirtiyor ve Şerif'ten kasdederek, "...bu ihtiyar muhakkak ki çıldırmıştır." ifadeleriyle kendisini Arapların kralı olarak görmesine bir anlam veremediğini belirterek; "kimin rıza ve muvaffakati ile Arapların kralı... bu düşman oyununa, fesadına nasıl alet oluyor?" sözleriyle niyetini belli ediyordu.[1237]

İmam Yahya'ya yönelik girişiminden bir netice çıkmayacağını fark eden Şerif, İngiltere ile yaptığı ortak plan gereği bu kez Arabistan'ın bir başka otoritesi olan İbnissuud ile İmam Yahya'yı birbirine düşürme planını uygulamaya geçirecektir. Nitekim çok geçmeden harekete geçerek hazırladığı suikast sayesinde Tellume mevkiinde İmam Yahya ve İbnissuud dostluğunu bozacak bir olay vukua getirilmiştir. Tellume'de Şerif'in oyununa gelen İbnissuud kuvvetleri bini aşkın Yemenli'yi pusuya düşürerek imha etmiştir. Olay Yemen'de duyulur duyulmaz bütün Yemenliler başlarında İmam Yahya önderliğinde galeyana gelerek "Vahhabileri mahvedeceğiz" sloganları içinde İbnissuud üzerine harekete geçmişlerdir. Durum karşısında Mahmud Nedim Bey bizzat İmam Yahya ile görüşmüş ve meseleninYemenliler arasında kargaşa çıkarmak niyetiyle Şerif Hüseyin'in adamları tarafından hazırlanan bir tuzak olduğunu açıklayarak, İmam'ı soğukkanlı olmaya davet

---

[1235] Metin Ayışığı,*"Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen"* **13/ XIII. Türk Tarih Kongresi** Ankara, 4–8 Ekim 1999, C.III, Kısım III. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002 s. 2003

[1236] Mahmud Nedim Bey, **a.g.e,** s. 2

[1237] Mahmud Nedim Bey, **a.g.e** s., 2

etmekteydi. Yapılan tedkiklerin sonunda Mahmud Nedim Bey'in haklılığını gören İmam'da işin iç yüzünü anlayarak, Yemen halkını sabır ve sükunete davet ediyordu. Hatta bu hususta büyük camiide toplanan cemaate yönelik meşhur hatip Mehmet Dellal'ın halka hitaben: " Vahhabiler'e saldırmak, onlardan intikam almak boynumuzun borcudur. Ne duruyoruz?" şeklinde bağırması üzerine İmam Yahya cemaat arasından kalkarak; " ... sakin olunuz ... ve unutmayınız ki Vahhabiler bir zamanlar Yemen'i istila ve altüst etmişlerdir. Memleketi durup dururken kan ve ateşe boğmak istemem. Vakıa şimdi bu tehlikeden korkuyor değiliz, çünkü Osmanlı ordusu ile elele vermiş bulunuyoruz. Fakat neden hiç yoktan dost geçinmek istediğimiz Vahhabilerle çarpışalım.... emin olunuz her şey sükunetle hallonulacaktır....sabrediniz..." sözleriyle halkı yatıştırmaya çalışıyordu. [1238] Bu tavır karşısında İmam Yahya'yı İbnissuud ile çarpıştırmayı başaramayacaklarının farkına varan Şerif Hüseyin ve İngilizler neticeden son derece müteessir olmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı başladığı andan itibaren Türk birliklerini en çok uğraştıran meselelerden olan ulaşım ağındaki aksaklıklar Mekke Emiri Hüseyin'in isyanı başlatmasıyla beraber artarak devam etmiş ve savaşın başından beri yaşanan ulaşım anlamındaki zorlukları daha da güçleştirmiştir. Birliklerimizin İstanbul ile olan ulaşımı; uzun, pahalı, masraflı üstelik de son derece tehlikeli olan çöl yoluyla sağlanmakta iken, Şerif'in bu isyanı Yemen vilayet merkezinin çöl yolu üzerinden olan iletişim hattınada darbe vurmuştur.

Yemen'deki birliklerimiz mesafenin uzaklığı başta olmak üzere Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren içinde bulundukları daha bir çok mahrumiyete rağmen, fedakârane bir şekilde görevlerini yerine getirmişlerdi. Bunlardan Said Paşa kumandasındaki birliklerimiz çetin çarpışmalar sonucunda Aden bölgesine girerek 1916 senesinde Aden şehri etrafında bir kuşatma hattı kurmayı başarmıştı. Hudeyde'deki kuvvetlerimiz ise kısmen orada bulunan ve kısmen San'a'dan Hudeyde'ye gelen birliklerle sahilin muhafaza görevini üzerine almış, ufak tefek çarpışmalarla savaşın sonuna kadar varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. [1239]

Üstelik Yemen'in içinde bulunduğu maddi sıkıntı Umumi Harb boyunca devam edecektir. Hükümet ise eldeki imkanları ölçüsünde Yemen'deki birliklere yardımcı olmaya çalışmıştır. Hakikaten de Mahmud Nedim Bey'in gönderdiği telgraflardaki ifadeler ve talepler Yemen'in durumunu gözler önüne sermeye yetmekteydi. Savaş sırasında 11 Şubat 1915 tarihinde San'a'dan Dahiliye Nezareti'ne ve 18 Mart 1915 tarihinde Maliye **N**ezareti'ne Mahmud Nedim imzalı gönderilen iki beyanatda Yemenin sıkıntıları anlatılmıştır. Buna göre; deniz tarafından İngiliz ve Fransızlar, karadan kuzey yönünde İdrisi ve güney yönünden yine Aden vasıtasıyla İngilizler tarafından muhasara altına alınan Yemen'deki mevcut güvenlik önlemlerindeki

[1238] Mahmud Nedim Bey, **a.g.e**, s. 2, 3
[1239] Ayışığı, **a.g.m.,** s. 2003

zaafiyetin en ziyade Vilayetin idhalatına zarar verdiğinden söz edilmekteydi. İdhalatın imkansız hale gelmesiyle birlikte ticari eşya ya da ihtiyaç maddeleri bu kez kaçak yollardan Vilayete dahil edilmeye çalışıldığı gibi bunlarda tabi olarak rüsumat memurları tarafından zabt ve müsaadere edildiğinden ülkedeki sefaletin şiddeti her geçen gün artmaktaydı. Buna ilaveten Vilayetin her noktasından çekirge istilasının ziraii üretime zarar verdiğine yönelik haberler gelmekteydi.Üretimin hasara uğramasıyla tarım ürünleri karaborsaya düşmüş ve bir okka durranın kilosu dört kuruşa dahi bulunamaz olmuştur. Bir yandan çekirge istilasıyla üretimin durması, diğer yandan Vilayete giriş noktalarının İngiliz, Fransız kuvvetlerince tutulmuş olması nedeniyle hariçten dahi zahire idhali mümkün olmayıp, kaçak yolla getirilen mallar da gümrük memurlarınca el konulması nedeniyle Vilayet'de sefalet ve açlığın neden olduğu çaresizlik iyice belirgin hale gelmiştir. Mahmud Nedim Bey durum karşısında daha evvel İtalya harbi sırasında Hükümet tarafından nasıl ki ihtiyaç mallarının gümrük vergisinden muaf tutulması şeklinde bir kanun maddesi ihdas edilmişse bugünkü daha beter hal karşısında da benzer çözüm önerisi hayata geçirilip, ahalinin açlık ve sefaletten kurtulması amacıyla gönderilen mallar ile vilayete idhal edilecek emtia ve eşya-yı ticariyenin gümrük vergisi ödemeden geçişine izin verilmesini istemekteydi. Bu hususta Hudeyde Gümrük Başmüdürlüğü'ne danışılmış ve zaten savaş boyunca gümrük idaresinin tam olarak çalışmayıp çoğu zaman devre dışı kaldığı, ayrıca daha önceden emsallerinin varlığı nedeniyle Hükümetin çıkartacağı bir kanun ile malların teminine müsaade edilmesinin hukuka aykırı bir durum olmayacağı cevabında bulunulmuştur. Bunun yanında Hudeyde ve Taiz Mutasarrıfları' da livaları dahilinde sadece on beş günlük erzakları kaldığından şikayet ediyorlardı. Öyle ki Yemen Vilayeti şu ana kadar uzun bir zamandır da zaten kendi mahsulüyle değil, Hindistan'dan gelen durra ve pirinç ile idare olunmaktaydı. Şu halde Mahmud Nedim Bey tereddüde yer bırakmayacak şekilde gözler önünde olan Yemen'in bu sıkıntısı karşısında eşya ile emval-i ticariyyenin geçişine müsaade edilmesine dair Hudeyde Mutasarrıflığı ve Gümrük Başmüdürlüğü'nden izin talep etmiştir. [1240]

11 Şubat 1915 tarihiyle San'a'dan bildirilen bu istekler 18 Mart 1915'te Maliye Nezareti'ne iletilmiştir. Valiliğin talepleri dikkate alınmış ve on gün sonra 29 Mart 1915'te Hükümet tarafından kanun maddesi hazırlanmıştır. Bu muvakkat kanuna göre; harp sona erene kadar Yemen Vilayeti'ne celb ve idhal olunacak her türlü erzak gümrük idhalat vergisinden istisna edilecek yine kanun yayınlandığı andan itibaren geçerli olacak ve uygulanmasından da Maliye Nazırı mes'ul olacaktı. [1241] Bu kanun layihası Meclis-i Umumi'de dahi görüşülmüş ve muvakkaten yürürlüğe konulması talep edilmiştir.Kanun layihasının ardından tahsisat-ı

[1240] **BOA. DH. İUM** 27/ 2
[1241] **BOA. MV.** 239/ 34; **BOA . DH. İUM**. 27/ 2

mestureden aylık 2.500 kuruşdan olmak üzere altı aylık havalenamenin Yemen Vilayeti'ne gönderilmesine ilişkin tezkere 30 Mart 1915 tarihiyle Dahiliye Muhasebe Müdürlüğü'ne gönderilmiştir.[1242]

Bu sırada Yemen'de yaşanan maddi sıkıntılar karşısında bunu fırsat bilerek bir bakıma ileride başlatacağı Arap isyanında kendisine destek olabilecek aşiretleri de şimdiden temin edebilmek gayesiyle Hicaz Emareti vasıtasıyla 1915 Şubat ayı içerisinde karadan gönderilmiş olan 10.000 lira Asir'e ulaşmıştı. Bunun dışında ayrıca Yemen'e gönderilecek olan on üç bin liranın ilk yarısı 29 Ocak 1915, diğer yarısı da beş gün sonra 3 Şubat 1915 tarihinde olmak üzere hususi adamlar ve senbuklarla Hicaz Emareti aracılığıyla gönderilmiştir.[1243]

1916 yılı itibariyle İngilizler tarafından Kanfide ile Luhayye arasında işleyen posta senbuklarımıza zarar verilmekteydi. Türk birliklerine ulaştırılacak yardımı kesmek amacıyla mevcut harb gemilerine üç senbuk daha ilave eden İngilizler Kızıldeniz sahillerinde takib ve tazyiklerini bir kat daha arttırmışlardı. Bu hususta Vali Mahmud Nedim Bey, tedbir olarak Hudeyde Mutasarrıflığı ve Bahri Ahmer Komodorluğu ile haberleşilerek, Hudeyde'de Hükümet tarafından müsadere olunmuş senbuklardan 6 tanesinin kalafat ve bakım işlemlerinin yapılıp, içlerine de Hudeyde'nin işsiz kalan fedakar senbukcularından onar silahlı asker tertib edilmesini ve Luhayye merkez alınmak üzere Komodor Bey ile veya liman reisinin denetimi altında her bir senbuğun birbiriyle sık sık temasda bulunacak bir şekilde koordineli olarak hareket ettirilip, devriye hizmetinde kullanılmasını Hükümet'den talep etmiştir. Bunun yanında Kanfide ile Luhayye arasında gidip gelen posta ve tüccar senbuklarının güvenliği mühim olduğundan, bunların tamir ve bakımını gerçekleştirip faaaliyete sokmaya çalışılacaksa da elde yeterli para olmadığından bu senbukların aylık idareleri için 10, 15 bin kuruşa lüzum olduğundan münasip miktar paranın havalesini talep ediyordu.[1244] Talep üzerine tahsisat-ı mesture tertibinden Yemen Vilayeti'ne 500 liranın gönderilmesi münasip bulunmuştur.[1245]

Bu arada ayaklanan Şerif Hüseyin'in gerçekten hayal ettiği gibi tüm Arapların kralı olamayacağının ilk belirtileri de görülmeye başlanmıştır. 1916 yılında Osmanlı'ya karşı ayaklanan Şerif Hüseyin'in otoritesi sadece Hicaz sınırları içinde kalmıştır. Şerif Hüseyin İngilizlerle yaptığı yazışmalarda Arap adından ve Arap krallığından bahsetmişti. Hatta Arap memleketlerinin bağımsızlığı ve sınırlarının çizilmesinde kendisini Araplar adına seçilmiş, bu işle görevlendirilmiş bir kimse gibi göstermişti. Oysaki, bu ayaklanma esnasında diğer Arap

---

[1242] **BOA, DH. EUM. 4. ŞB**
[1243] **BOA, DH. EUM. 3. ŞB**
[1244] **BOA, DH. EUM. 4. ŞB** (Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey tarafından San'a'dan yazılan R:6 Şubat 1331/ M:19 Şubat 1916 tarihli yazı)
[1245] **BOA, DH. EUM. 4. ŞB** (Yemen Vilayeti'nden gönderilen 6 Şubat 1331 tarihli yazıya cevabi olarak R: 23 Mart 1332/ M: 5 Nisan 1916 tarihiyle Yemen Vilayeti'ne yazılmıştır.)

emirlerinin kendisine tabi olmayı kabul etmediklerini gören Şerif Hüseyin İngilizlerle yaptığı yazışmalarda ve kamuoyuna sunduğu bildirilerde sadece "Hicaz Emiri ve Şerifi" ünvanını kullanmakla yetinmişti. 29 Ekim 1916'da Mekke'de toplanan ileri gelenler ve halk, Hüseyin'i "Arapların Kralı" olarak duyurdular. Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah Arap Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı ünvanı ile itilaf devletleri ve tarafsız devletleri olaydan haberdar etti. İngiltere diplomatik cambazlığını oynayarak kendisine tabi olan ve olmayan Arap emirliklerini gücendirmemek için Şerif Hüseyin'in "Arapların Kralı" ünvanını uygun görmeyerek kendisi için "Hicaz Kralı" denilmesinin daha uygun olacağını tavsiye etmiştir.[1246] Ancak Şerif Hüseyin Hicaz Kralı ünvanıyla yetinmemiş ve ileride "Arap Krallığı"nı hatta daha sonra "İslam Halifeliği"ni talep etmiştir. İngiltere ise Şerif'i Osmanlı İmparatorluğu parçalanıncaya kadar oyalamış ve zaman kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşının sona ermesinin ardından da büyük bir Arap Krallığı kurmak ümidi ile yola çıkan Şerif Hüseyin Arap topraklarının İngiltere ve Fransa gibi güçlü devletler arasında paylaştırıldığını gördüğünde Osmanlı Devleti'ne ayaklanmakla hata yaptıklarının farkına varacaktır.

Birinci Dünya Savaşında gerek hükümet gerekse ordu nezdinde siyaseten ve maddeten çok büyük yardımlarda bulunan İmam Yahya, Yemen'in itilaf devletleri tarafından işgalini kabul etmediği gibi Osmanlı birliklerinin teslim olmasını da kesinlikle istememiştir. İmam savaş sırasında yaşanan her türlü zorluk ve sıkıntılara rağmen Osmanlı Devleti'nin düşmanı olan hiçbir devletle temas ve bağlantıya geçmemiştir. İmam bu davranışını "Sarf-ı müşkilat-ı hayatiye geçirmekte bulunan Osmanlı Devleti'ne küçük bir zarar irasına sebebiyet vermekten ihtiraza matuf" bir davranış olarak açıklamaktaydı. Savaş sonunda yapılan mütarekeye rağmen İmam, devletin devamına olan inancını ve sadakatini daima devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve büyük sıkıntılardan kurtulmasını beklemiştir. Yemen'in her türlü yabancı saldırı ve müdahaleden korunması için mahalli gelirlerin tümüyle ordu ve mülki memurlara harcanacağını beyan edip teminat vermiştir. Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu anlaşmaya dayanarak tüm yabancı devletlere ve bilhassa İngiltere Hükümeti'ne protestolar göndermiştir.[1247]

Aslına bakılırsa İmam Yahya'nın savaş boyunca Osmanlı ile olan ittifakına sıkı sıkıya bağlanması bir bakıma siyasal koşulların neticesiydi. Üstelik bu süreç 1912 senesinde başlamıştır. Zira İtalya Savaşı zamanından beri İdrisi vilayet'in önemli bir kesitini yanına çekmeyi başarmıştı. İdrisi'nin kabileler nazarında artan bu popülaritesinde İngilizlerin payını da göz ardı etmemek gerekir. İngiltere'nin İdrisi ile olan ilişkilerine ağırlık vermesi Osmanlı'nın Yemen üzerindeki kontrolünü azaltmak için geliştirilen İngiliz siyasetinin bir

[1246] Burak, **a.g.e.,** s. 160
[1247] Ayışığı, **a.g.m**., s. 2005

parçasıydı. Böylece İngilizler Osmanlı-İtalya Savaşı'ndan beri görülen Yemen'in iktisadi izolasyon dönemini daha da uzatmış ve İdrisi'nin Yemen deniz ticaretinde tekel olmasını sağlamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında, İdrisi'nin kontrolü altındaki limanlar büyük bir iktisadi bölge olan Kızıldeniz'e erişimi elinde bulunduran limanlar olma özelliği taşımaktaydı. Bu kapsamda kıtlık ve yokluğun artış gösterdiği bir zaman diliminde ekonomik üstünlüğü elinde tutan, İngiliz koruması altındaki İdrisi başta Haşid ve Bekil olmak üzere Yemen'in önemli kabilelerinin pek çok üyesini yanına çekmiştir. Üstelik İdrisi bununla da yetinmeyerek, İmam'ın toprakları üzerinde dahi mali kontrol sağlayabilecek kapasiteye ulaşmıştır. Öyle ki İmam'ın vergi tahsildarları İdrisi adına hareket eden kimseler tarafından saldırıya uğrar hale gelmişti. Böylece De'ân Anlaşması ile vergi toplama hakkı dahil olmak üzere geniş muhtariyet kazanan İmam Yahya'nın sahip olduğu bu haklar pek çok yerel aşiret lideri ve İngilizlerin desteğini arkasına almış olan İdrisi karşısında hiçbir anlam ifade etmemiştir.[1248]

Esasında Daan Anlaşması'nın imzalanması Yemen'de İmam Yahya'ya muhalif yeni bir kesimin doğmasına neden olmuştu. İmam'ın Osmanlı Devleti ile kurmuş olduğu bu ittifaka yönelik muhalefet ortamı kuzey dağlık bölgelerdeki Zeydiler arasında İmam Yahya karşıtı işbirliğine yol açmıştır. Osmanlı yönetimine muhalif olan kuzeydeki kabile alanlarında yaşayan bu gruplar kendi aralarında dahi ortak bir fikir birliğine sahip olmamalarına rağmen, Zeydi şeyhler de dahil, birtakım yerel güçlerin İdrisi tarafını seçmeleri İmam Yahya'yı en fazla ihtiyaç duyduğu zamanlarda müttefiksiz bırakmaya yeterli gelmiştir. Zira İdrisi'nin müttefiklerinden birkaçı İmam'a geleneksel olarak bağlı olan büyük ailelerin kalıntılarıdır. Bunlar arasında Hasan Muqbil Yara'nın erkek yeğenleri, İmam'ın oğulları Dirham İbn Yahya ve Ahmad İbn Yahya'nın yeğenleri Hashid Dhu Yari bulunmaktaydı.[1249] İşte bu ortamda geleneksel müttefiklerinin desteğini kazanmada başarısız olan İmam, Osmanlı ile olan ittifakına dayanmayı tercih edecektir.

İmam Yahya İngilizlerin kendi hakkında çıkardıkları her türlü dedikodu ve iftiralara karşı tam bir sadakatle nevahi-i Tis'a, Hadramut gibi önemli ticari ve stratejik beldelerin "Saltanat-ı seniyye" adına himayesi altına geçtiğini ilan ediyordu.[1250] Gelişmeleri yakından takip eden İmam 1916 yılında savaşın gidişatı hakkında bilgi almak için İngilizlerin yanına Aden'e temsilci olarak nakib Abdülvahid El Arşi el Havlani'yi göndermiştir. İmam Yahya Bin Muhammed Hamidüddin, Aden'deki temsilcisinden aldığı haberler doğrultusunda, savaşın neticesinin Osmanlı aleyhine olacağını fark edip, Osmanlıların Yemen'deki hakimiyetinin sona erdiğini ve kendi hakimiyeti altında bulunan yerlerin bundan böyle tek hakiminin kendisi

---

[1248] İsa Blumi, *"İmam Olmak:I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hakimiyeti Altındaki Yemen'de İmparatorluk ve İktidar Macerası",* **Osmanlı,** C. 2, YTY. Yay., Ankara 1999, s. 611-612

[1249] Blumi, **a.g.m**, s. 612

[1250] Ayışığı, **a.g.m.,** s. 2005

olduğunu düşünerek Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından iki ay önce 24 Ağustos 1918'de kalabalık maiyyetiyle Ravza mıntıkasına gitmiştir.[1251]

Mondros Ateşkes Anlaşmasından dört beş gün evvel 26 Ekim 1918'de ise Es'ad Efendi ve Taha Bey'i Ravza'ya çağıran İmam onlara "Osmanlı Devleti harpte mağlup olmuştur. Faaliyetinizi tatil ediniz, Yemen idaresini ele alacağım" ifadelerinde bulunmuştur. Bu sözün ardından San'a'ya dönen Es'ad Efendi ve Taha Bey dönüşte İmam'ın bu sözlerini Zebid'de bulunan Vali Mahmud Nedim Bey ile kumandan Ahmet Tevfik Paşa'ya telgrafla iletmişlerdir. Bunun üzerine Kumandan ve Vali 13 Kasım 1918'de San'a'ya gelmişlerdir.

[1251] Hatipoğlu, **a.g.t.,** s. 108

SONUÇ

Yemen, Türk insanının belleğinde türküleri ile olduğu kadar ardı arkası kesilmeyen isyanlarıyla ve bu isyanları bastırmak amacıyla giden ancak geri dönemeyen milyonlarca vatan evladına mezar olmuş bir Osmanlı toprağı olarak yer edinmiştir.

Arap Yarımadası'nda yer alan Yemen, Osmanlı İmparatorluğu'nun nazarında Anadolu'daki ya da Rumeli'deki bir memleketle kıyaslandığında daha az önemli değildi. Hiç şüphesiz Osmanlı idarecileri imparatorluk olabilmenin, sınırları dahilinde yer alan tüm topraklara ve bu topraklar üzerinde yaşayan her sınıf ve mezhepten insana eşit mesafede durmayı zorunlu hale getirdiğinin bilincindeydiler. Ancak Yemen'in diğer vatan topraklarıyla kıyasla daha az önemli olmaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu memleketle olan ilişkilerinin her daim mükemmel seviyede olduğu anlamına da gelmiyordu.

Aslına bakılırsa tarihsel anlamda geriye gittiğimizde fetihler neticesinde Yemen'in bir Osmanlı toprağına dönüştürüldüğü ilk andan itibaren bazı farklılıklar göze çarpmaktaydı. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'de ve Anadolu'da yürüttüğü fetih politikaları ile Arap Yarımadası'nda yapmış olduğu fetihler, gerek uygulama ve gerekse netice itibariyle birtakım farklılıklar arz etmekteydi. Görmezden gelemeyeceğimiz bu farklılık ilerleyen tarihlerde İmparatorluğun Yemen başta olmak üzere bu tarz Arap vilayetleriyle olan iletişiminde belirleyici olacaktır.

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra İmparatorluğun içinde bulunduğu koşullar son derece rahatsız ediciydi. İstanbul'da Meşruti bir yönetim tarzının yeniden tartışmaya açılması Kanun-i Esâsi'nin ikinci kez yürürlüğe geçirilmesi bile İmparatorluk dahilinde gerek tebaa gerekse yöneticiler nazarında rahatsız edici olan birtakım problemlerin yaşanmasına engel olamamaktaydı. Çok geçmeden yaşanacak bazı gelişmeler İmparatorluğun kaçınılmaz bir sona doğru hızla yürümekte olduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir. Nitekim 1908'de Avusturya- Macaristan Bosna Hersek'i almış, Bulgaristan sonunda bağımsızlığını kazanmış, İtalya, Libya'yı işgal ederek Trablus ve Bingazi vilayetlerini ele geçirmiş, Yunanistan Girit ve 12 Adaları almıştır. Böylece Avrupalı Hristiyan güçlerin dört bir yandan İmparatorluğu sararak, sürekli tehditler savurdukları bir ortamda iktidarda bulunan İttihat-Terakki yönetimi kısa süre içinde Avrupa'daki topraklarının çoğunu kaybetmiştir.

Esasında çevre vilayetlerde yaşanan gelişmeler İmparatorluk siyasetinde önemli bir yer tutmaktaydı. Bu doğrultuda Arap nüfusun yaşadığı çevre vilayetlerdeki siyasî-sosyal-ekonomik gelişmelerin İmparatorluğun merkezi konumunda olan İstanbul'daki dönüşümlerle bağlantısı bulunmaktaydı. İmparatorluk ve çevre vilayetleri arasındaki bu etkileşim elbetteki

çift yönlüydü. Kimi zaman İstanbul'da alınan kararlar Arap vilayetlerinde yaşayan nüfusun İmparatorlukla olan ilişkilerini belirlerken, kimi zaman ise Arap vilayetlerinde yaşanan hadiseler İmparatorluk politikalarının şekillenmesinde etkili olabilmekteydi.

Genel görünüm itibariyle XX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda, imparatorluğu meydana getiren iki unsur olan Türkler ile Araplar arasındaki ilişkilerin iyice açmaza girdiği bir zaman dilimidir. Arap nüfusun yaşadığı bölgelere genel olarak baktığımızda bu bölgelerin birtakım ortak yönleri bulunmakla birlikte, özel olarak incelediğimizde ise her bir Arap vilayetinin kendine özgü bazı farklılıklar taşıdığına şahit olmaktayız. Bu bağlamda Yemen'de yaşanan gelişmeler İmparatorluk sınırları içinde Arapların yaşadığı diğer bölgelerde karşılaştığımız meselelerden ayrı olarak kendine has özellikler barındırmaktaydı. Bu yönüyle XIX. yüzyıldan itibaren Suriye başta olmak üzere birtakım Arap vilayetlerinde yükselen milliyetçi sesler ile Yemen'de yaşananları aynı çerçeve içinde değerlendirmemek gerektiğini düşünmekteyiz.

Osmanlı merkezi yapısı içinde Arap vilayetlerinin geneline baktığımızda en dikkat çekici husus bu vilayetlerin merkeze bağlılıklarının diğer vilayetlere nispeten daha az olmasıdır. Bu gevşek bağların mevcudiyetinde Arap bölgelerinin başkente uzaklığı etkili olmakla birlikte asıl kuvvetli faktör, bu eyaletlerin çoğunda aşiret yapılanmasının devam etmesidir. Zira aşiret yapısı bir anlamda merkezi sistemin karşısında özerk bir yapıyı savunmayı beraberinde getirmekteydi. Dolayısıyla Yemen'deki problemleri bu kapsamda ele almak, meselenin diğer milliyetçi hareketlerden ayrılan yönünü daha net görmemize yardımcı olacaktır.

Bahsettiğimiz aşiret yapılanmasının en fazla devam ettiği Arap vilayetlerinden birisi sayabileceğimiz Yemen'in İmparatorluk ile entegrasyonundaki en mühim ve köklü engel milliyetçi fikirler olmaktan ziyade kabile yapılanmasıdır. Bir bakıma kabile toplumu olarak da adlandırabilmenin mümkün olduğu Yemen toplumunda bu kabilecilik öyle ileri boyutlara gelmiştir ki, büyük bir ekonomik ve sosyal güce sahip olan kabileler, Yemen'in siyasi hayatını dahi yönlendirebilecek güce sahip olmuşlardır.

Kabile yaşantısı sadece Yemen'in İmparatorluk ile olan ilişkilerini belirlemekle kalmıyor aynı zamanda Avrupalı güçler ile olan iletişiminde de etkili olmaktaydı. Zira sosyal anlamda Yemen' deki bu hassas durumun farkına varan Batılı devletler, merkezle olan irtibatları son derece kaygan zeminde olan kabile reislerini Osmanlılar aleyhinde, kendi amaç ve planları doğrultusunda rahatlıkla kullanabilmekteydiler. Sahip olduğu stratejik, jeopolitik ve ticari ehemmiyeti hasebiyle XX. yüzyıldan itibaren sömürgeci güçlerin gözdesi haline gelmiş bulunan Yemen'de bilhassa Avrupalı misyoner kâşifler yoğun bir çalışma içine girip Osmanlı yönetimini sömürgeci kendilerini ise kurtarıcı olarak gösterecek kadar ileri giderek, Yemen halkına yönelik propaganda faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir.

Kargaşa ve kaosun neredeyse hiçbir zaman eksik olmadığı ülkede gerek kabilelerin kendi aralarında yaptıkları mücadeleler gerekse çoğunlukla yerel liderlerin teşvikleriyle özellikle göçebe kabilelerin yaşadıkları yerlerde, dağlardaki müstahkem mevkilerde ve merkezi hükümetin etki alanından iyice uzak bölgelerde merkezi idareye karşı başlatılan ayaklanmalar sosyal ve idari nizami bozucu nitelikte hareketlerdi. Yirminci yüzyılda İmam Yahya'nın Osmanlı idaresine karşı başlattığı muhalif isyan girişimleri de aynı şekilde Yemen'in kuzey taraflarında kabilevi kimlik ve organizasyonların etkin olduğu mıntıkalarda hâsıl olmuştur.

Yemen'de karşılaştığımız isyanların nedenini tek bir sebebe dayandırmanın eksik olabileceğini düşünürsek, Yemen'in İstanbul'daki hükümet ile olan anlaşmazlıklarında Yemen'e gönderilen yöneticilerin bilgisizliği, yöneticilerin meşru olmayan tasarrufları, bunların merkezi hükümetle iyi olmayan ilişkileri, yöneticilerin halkı idare edememeleri, halkı kandırmaları, valilerin halkın müracât ve isteklerini görmezden gelmeleri, mahkemelerle ilgili kötü uygulamalar, mahkeme reislerinin şahsi tutumları dairesinde gerçekleşen keyfi tutuklamalar, askeri anlamda kışla ve karakolların yeterli olmaması, askerin sevkiyatında yaşanan güçlükler, bunların yanı sıra vergilerin toplanması sırasında yaşanan sosyo-ekonomik sıkıntılar başta olmak üzere daha birçok hususun etkili olduğunu sayabiliriz.

Arap coğrafyasının daha birçok yerinde karşılaştığımız siyasi ve sosyal meselelerde sıklıkla rastladığımız bir diğer husus ise mezhep olgusudur. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, egemenliği altında çok farklı etnik ve dini kökene sahip topluluklar barındırmakla birlikte karakteristik olarak bilhassa da İslam'ın Sünni-i Hanefi yorumuna dayanan bir İslam devletidir. Osmanlılar devlet olma sürecini tamamlayarak, kurumsallaşmayla birlikte Sünni devlet anlayışı ve hukukunun egemen hale geldiği bir devlet şekline dönüşmüştü. Böylece genelde İslam/ inanç unsuru özelde İslam'ın ehl-i Sünnet ve'l Cemaat mezhebi Osmanlı "Resmi İdeolojisi"'ni oluşturan önemli unsurlardan birisi olmuştur. Ancak buna rağmen, Osmanlı yönetici kadrosu farklı din ve mezhebe mensup insanların özgürlüklerini de güvenceye alarak onların inançlarının gereklerini yerine getirmeleri için her türlü kolaylığı sağlamış ve ehl-i kitap saydıkları zümrelerin din ve inançlarını sürdürmeleri hususunda son derece hoşgörülü davranmışlardır. Özellikle bütünüyle itikadi İslam mezheplerinden olan Sünni ve Şii mezhepleri Osmanlı sınırları içinde asırlarca yaşamışlardır. Bu yönüyle Osmanlı Devleti farklı din ve mezhep mensuplarını çatısı altında barındıran ve bunları yüzyıllar boyunca çatışmadan yaşatabilen tek devlet olma özelliğine sahipti.Tüm mezhepler Osmanlı Devleti'ne başkaldırmadığı müddetçe kendi inanç ve akidelerini hür bir şekilde devam ettirmekteydiler. Ancak ne zaman ki bu farklı mezhepler devleti tehdit edebilecek bir siyasi boyuta ulaşmış, o zaman müdahale etmekten çekinmeyeceklerdir.

Dönemin en önemli İslam İmparatorluğu ve Sünniliğin en büyük temsilcisi imajına sahip

olan Osmanlı İmparatorluğu doğal olarak İslam dünyasında zaman zaman belli aralıklarla da olsa siyasi argümanlarla desteklenen Sünni-Şii odaklı mezhep çatışmalarına dahil olmaktan kurtulamamıştır. Bilhassa Yemen'de yaşanan karışıklık, ayaklanma ve ihtilallerin merkezinde Zeydi mezhebinin temsilcisi konumundaki İmam sülalesinin varlığına rastlamamız bize İmam Yahya başta olmak üzere tüm imam ve şeyhlerin çıkartılan isyanlarda dini otoritelerini kullandıklarını kanıtlamaktadır. Bu durum ister istemez isyan girişimlerini bastırırken Osmanlı Devleti'ni de din faktörünü kullanma yoluna sevk edecektir. İmam'ların kullanmış olduğu dini nüfuza karşılık, Osmanlı Devleti karşı bir hamle yaparak, kendi dini otoritesini kullanmayı tercih edecektir. İmparatorluk zaten XVIII. ve XIX. yüzyıldan itibaren bilhassa II. Abdülhamit ile beraber sahip olduğu İslam devleti imajını dahilde ve haricde daha da güçlendirip aktive edebilmek amacıyla halife ve hilafet kavramlarını siyasi literatüre dahil etmişti. Ancak hilafet kurumu etrafında İslamcılığı benimsetme çabaları Şii/ Zeydi geleneğini devam ettiren İmamların ağırlığının hissedildiği Yemen'de çok az ses getirmiştir. Yemen'in İmparatorluk tarafından kontrolünü pekiştirmek, bir bakıma Yemen'i Osmanlı merkezi sistemi içine katabilmek amacıyla sarf edilen tüm çabalara rağmen İmparatorluğun tebaası ile olan ilişkileri istenen neticeyi vermemiştir.

Yemen için esas olan imamın mevcudiyetiydi. Bu kapsamda Zeydi mezhebine bağlı olan İmam Yahya, babasının vefatının ardından resmen imam ünvanını alarak Zeydilerin reisi konumuna geldiğinde yalnızca dini bir lider olmakla kalmayarak aynı zamanda siyasi bir mahiyet de taşımaktaydı. Nitekim İmam Yahya'nın yaptığı ilk iş babasının ardından 1904 senesinde cihat ilan ederek Osmanlılara karşı ayaklanma başlatmak olmuştur ki bu ayaklanma yirminci yüzyılın en önemli ayaklanması niteliği taşımaktaydı.

İmam Yahya'nın babası İmam Mansur'un da Osmanlı karşıtı bir tavır sergilediğini göz önünde tutarsak, babasının yerine yönetimi devralan İmam Yahya sadece babasının ardından boşalan imamet makamına oturmakla kalmamış, beraberinde babası döneminden beri devam etmekte olan Osmanlı karşıtı bir siyasi geleneğin de taşıyıcısı olmuştur. Meseleye bu açıdan yaklaştığımızda İmam'ın isyanı basit bir aşiret reisinin ayaklanması olmaktan ziyade son derece iyi şartlarda yetişmiş, iyi bir dini eğitim formasyonuna sahip, âlim ve müctehid sıfatlarını bünyesinde toplayabilen, Zeydi geleneğinin resmi temsilcisi konumunda olan bir kimsenin merkezi otoriteye karşı bir başkaldırısı, İmparatorluğun Sünni geleneklerine bir karşı duruşu olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir. İmam Yahya'nın muhalif tavrı bize hem bilhassa yirminci yüzyıl gibi İmparatorluğun son derece problemli bir döneminde Osmanlı'nın çevre vilayetleriyle ilişkilerinin hangi boyutlarda olduğunu göstermekte hem de resmen Osmanlı toprağı sayılan Yemen gibi bir vilayet de Şii-i İmamet'in Sünni- Hilafet karşısındaki tavrını ortaya koymaktadır.

İmparatorluğun oldukça sancılı bir yüzyılı olan yirminci yüzyılda 1904-1911 tarihleri arasında kıyam ve savaş vasıtasıyla Osmanlıları uğraştırıp, gerek Türk insanının gönlünde bıraktığı derin üzüntü nedeniyle manevi gerekse İmparatorluk bütçesine vermiş olduğu zarar nedeniyle maddi anlamda oldukça büyük hasarlara yol açan İmam Yahya meselesinin Osmanlı açısından açık bir tehlike olmaktan çıkışı 1911 senesinde imzalanan De'ân Anlaşması ile gerçekleşmiştir. İmam Yahya ve Osmanlı Devleti adına İzzet Paşa arasında imzalanan bu anlaşma yıllardır devam eden İmparatorluk ve İmam arasındaki çekişmeyi noktalamıştır.

De'ân Anlaşması ile İmam, Zeydi cemaatinin dünyevi ve ruhani lideri olarak tanındı. Anlaşma ayrıca Yemen'de mevcut olan Sünni, Şafii, Şii şeklindeki mezhepsel bölünmeye resmilik kazandırdı. Ülkede Zeydi çoğunluğun yaşadığı kuzey bölgelerdeki Zeydiler üzerinde egemenlik sağlayarak, nüfuzunu garanti altına alan İmam Yahya, bir bakıma Zeydi mıntıkalarının meşru yöneticisi, söz sahibi halini almıştır. De'ân Anlaşması Birinci Dünya Savaşı'nın ardından iktidarın İmam tarafından kullanılmasını kolaylaştıracak gelişmelere zemin hazırladı. Böylece 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Yemen'den çekilmek zorunda kalan Türkler, yönetimi Zeydi İmam'ı Yahya'ya bırakacaktır. Bu süre içinde İmam ülkeyi Zeydilik öğretilerini esas alarak, otokratik kurallara dayandırarak yönetmeyi benimsemiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri*

a. (BOA) Başbakanlık Osmanlı Arşivi

(BEO) Bâb-ı Âli Evrak Odası Tasnifi

(A. MKT.MHM) Sadaret, Amedi Mektubi Mühimme

A:] DVN. NMH.

Dahiliye Nezareti Evrakı

(DH. MKT) Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi

(DH.MUİ) Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri

(DH. İD) Dahiliye İrade

(DH. SYS) Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım

(DH.İUM) Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kalemi

(DH. ŞFR) Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi

(DH.KMS) Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürriyeti Belgeleri

(DH.EUM.3.ŞB) Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürriyeti Üçüncü Şube

(DH.EUM.4.ŞB) Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürriyeti Dördüncü Şube

Hariciye Nezareti Evrakı

(HR.HMŞ.İŞO) Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası

(HR.SYS) Hariciye Nezareti Siyasi Kısım

(HR.TO) Hariciye Nezareti Tercüme Odası

İrade Tasnifi

(İ. TAL) İrade Taltifat

(İ.DH) İrade Dahiliye Evrakı

Meclis-i Vükela Mazbataları

Yıldız Tasnifi

(Y.A.RES) Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı

(Y.MTV) Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

(Y.PRK.ASK) Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat

(Y. A.HUS) Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

(Y.PRK.KOM) Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı

(Y.PRK.UM) Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı

(Y.PRK.BŞK) Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabet Dairesi Maruzatı

(Y.PRK.HR) Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı

(Y.EE) Yıldız Esas Evrakı

b. Hüseyin Hilmi Paşa Kataloğu/ Arşivi[**]

c. Resmi Yayınlar, Gazete ve Salnameler[***]

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (1908-1912)

Tanin (1908-1912)

İkdam (1911)

1298 Yemen Vilayet Salnamesi

1307 Yemen Vilayet Salnamesi,

1313 Yemen Vilayet Salnamesi,

Kitaplar

Abdülhamid, İrfan; İslam'da İtikâdi Mezhepler ve Akâid Esasları, (terc. Mustafa Saim Yeprem) Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011

Açıkalın Serpil-Coşkun Gamze-Laçiner Sedat; Yemen Dosyası; Fakirlik ve Terör Kıskacında Bir Ülke, Usak Yayınları, Ankara 2010

Ahmet İzzet Paşa ; Feryadım, C.1, Nehir Yay., İstanbul 1992,

Ahmed Raşid Paşa; Tarih-i Yemen ve San'a, C. 1 (transkribe hzl: Saadettin Baştürk), Tashan Kitap Yay. Ankara 2013

(Akdilek) Mahmud Nedim; Arabistan'da Bir Ömür: Son Yemen Valisi'nin Hatıraları Veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı ? (Derleyen: Ali Birinci), İsis Yay., İstanbul 2001.

Akın Rıdvan, Türk Siyasal Tarihi 1908-2000, On İki Levha Yay., İstanbul 2012,

Atıf Paşa, Yemen Tarihi, C. 2, Dersaadet 1326

Ayar, Mesut, Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1985), Kitabevi Yay. İstanbul 2007

Aydın Erdem, Dünya ve Türk Tıp Tarihi, Güneş Kitabevi, Ankara 2006

Aydın Erdem, Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi, Naturel Yay., Ankara 2002

Ayışığı, Metin, Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı), TTK. Yay., Ankara 1997

Baktıaya, Adil, Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu Sosyo–Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce, Bengi Yay. İstanbul 2009,

[**]Kullanılan belgelerin numara ve tarihleri metin içinde gösterilmiştir.

[***] Kullanılan gazetelerin tarih ve sayıları metin içinde gösterilmiştir.

Başer, Fehameddin, Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717- 1730), TTK Yay. Ankara 1997,

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkîlabı Tarihi, c.II, kısım. I, TTK. Yay. Ankara, 1983

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkîlabı Tarihi, c.II, kısım. III, TTK. Yay. Ankara, 1983

Burak, Mehmet Durdu, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914- 1918), Babil Yay. Ankara 2004

Burry, Wyman, Pan-İslam Veya İslam İmparatorluğu (1. Dünya Savaşı'ndan Büyük Ortadoğu Projesine), (Çev. Mert Akçanbaş), Destek Yay., İstanbul 2011,

Çağatay, Neşet, İslam Dönemine Dek Arap Tarihi, TTK Yay., Ankara 1989

Çağatay, Neşet, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, TTK. Yay., X. dizi, S. 14, Ankara 1992,

Çağatay Neşet-Çubukçu İbrahim Agah; İslam Mezhepleri Tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1985

Davişa, Adid, Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa (Çev. Lütfi Yalçın), Literatür Yay., İstanbul 2004

Dawn, C. Ernest, Osmanlıcılıktan Arapçılığa, (Çev. Bahattin Aydın-Taşkın Temiz), Yöneliş Yay., İstanbul 1998,

Demir Fevzi, Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2007

Doğan, İsa, Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri, Kardeş Matbaa, Samsun 1996

Doktor Hasan Kadri, Yemen ve Hayatı, Kader Matbaası, İstanbul 1328

Duman, Sabit, Modern Ortadoğu'nun Oluşumu, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul 2010

Dündar, Fuat, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İletişim Yay, İstanbul 2011,

Ehiloğlu, Zeki, Yemen'de Türkler: Tarihimizin İbret Levhası, Kardeş Matbaa,

El-Uşi, Şeyh Ebu Hasen Siraceddin Ali b. Osman; Emali Şerhi III, Maturidi Akaidi: İslam'da İnanç Esasları ve İslam'da Sapkın Mezhepler, (Çev: Şahver Çelikoğlu), Marifet Yay., İstanbul 2009

Emecen, M. Feridun; Osmanlı Klasik Çağında Siyaset, Timaş Yay. İstanbul 2009,

Engin, Vahdettin, II. Abdülhamid ve Dış Politika, Yeditepe Yay., İstanbul 2005

Erdoğan, Mustafa, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yay.,Ankara 2001

Erdoğan, Mehmet; Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010

Ertur, Esat K., Tamu Yelleri: Emekli Yargıç Hüseyin Kamil Ertur'un Anıları, TTK. Yay., Ankara 1994

Eş- Şâmi, Fuad Abdülvahhâb Ali, Al Alakât Beyne'l- idare-il-Osmaniyye ve'l İmam Yahya m. 1904-1918-h. 1322- 1337, Yemen, 2009

Fığlalı Ethem Ruhi, Çağımız'da İtikâdi İslam Mezhepleri, 8. baskı, Selçuk Yay. Ankara 1996

Gül, Abdullah Remzi; Osmanlı'nın Yemen Macerası: Yemen- Asir- Hicaz, 1 baskı, 2009

Günaltay, Şemseddin, İslam Öncesi Arap Tarihi, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013

Goldschmidt Arthur. JR.- Lawrens Davidson, Kısa Ortadoğu Tarihi (Çev. Aydemir Güler), Doruk Yay.,İstanbul 2008,

Hall, Richard C., Balkan Savaşları 1912-1913: Birinci Dünya Savaşının Provası (Çev: Tanju Akad), Homer Kitabevi Yay., İstanbul 2003

Hançerlioğlu, Orhan; Dünya İnançları Sözlüğü; Dinler-Mezhepler-Tarikat- Efsaneler, Remzi Kitabevi Yay. İstanbul, 1993

İnalcık Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ (1300- 1600) (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010

İrtem, Süleyman Kani, Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi (hzl:Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., 1999

Kansu, Aykut, 1908 Devrimi (Çev: Ayda Erbal), İletişim Yay., İstanbul 2002

Karal, Enver Ziya, Büyük Osmanlı Tarihi, C. IV, TTK. Yay., Ankara

Karpat, Kemal, İslamın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması (Çev: Şiar Yalçın), Bilgi Üniversitesi Yay.,İstanbul 2005

Karpat, Kemal, Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma (Çev: Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yay. Ankara 2006,

Kayalı, Hasan, Jön Türkler ve Araplar; Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918), Tarih Vakfı Yurt Yay.,İstanbul 1998

Kerimoğlu, Hasan Tahsin, İttihat-Terakki ve Rumlar; 1908-1914, Libra Yay.,İstanbul 2009

Kılıç, Orhan, Eskiçağdan Yakınçağa: Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2004

Kocabaş, Süleyman; Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı: Bir İmparatorluk Nasıl Parçalandı?, Vatan Yay., İstanbul 2007,

Kocahanoğlu, Osman Selim, Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı; 31 Mart Vak'ası ve İslamcılık, Temel Yay., İstanbul 2001

Kocatürk, Önder, Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler (1911-1912), Boğaziçi Yay., İstanbul 2011

Kuran, Ahmet Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Kaynak Yay., İstanbul 2000

Kurşun, Zekeriya,Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri, İrfan Yay., İstanbul 1992,

Kurtcephe, İsrafil, Türk- İtalyan İlişkileri (1911- 1916), TTK Yay., Ankara 1995

Küçükahmet, Ali Osman; İslam'da Mezhepler Gerçeği ve Günümüzde Alevilik, Özgü Yay, İstanbul 2007

Kürkçüoğlu, Ömer, Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908- 1918, A.Ü.S.B. F. Yay. Ankara 1982

Laçiner, Sedat- Serpil Açıkalın-Gamze Coşkun, Yemen Dosyası; Fakirlik ve Terör Kıskacında Bir Ülke,

Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul 2009

Macar, Oya Dağlar, Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri, Libra Kitap, İstanbul 2009,

Mansfield, Peter, Ortadoğu Tarihi (Çev: Ümit Hüsrev Yolsal), Say Yay, İstanbul 2012

Mansfield, Peter, Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası (terc: Nuran Ülken), Sander Yay, İstanbul 1975

Mehmet Nabi- Rumbeyoğlu Fahrettin, Aden ve Nevahi-i Tis'a Meselesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334,

Memduh Paşa, Yemen Kıtası Hakkında Bazı Mütalaat, Numune-i Tıbaat Matbaası, Dersaadet 1324

Mughul, Muhammed Yakub, Kanuni Devri, Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı- Hint Müslümanları Münasebetleri (1517-1538), Fetih Yay. İstanbul 1974

Muhiddin, Hasan Paşa, Ah O Yemen (1904 İsyanı) (haz: Cahit Kayra), Tarihçi Kitabevi Yay.,İstanbul 2011

Muhtar, Abdülkerîm b. Ahmed, Siretü'l-İmam Muhammed b. Yahya Hamidüddin; Kuteybetü'l-hikme min Sireti' İmami'l- Ümme (dirase ve tahkik Muhammed İsa Sâlihiye), C. 1, Amman, Dârü'l Beşir, 1998,

Orhonlu Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti; Habeş Eyaleti, TTK. Yay., Ankara 1996,

Öke, Mim Kemal-M.Lütfullah Karaman, Adı Yemen'dir... Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Yemen, Ufuk Kitapları, İstanbul 2003

Özdemir, Hikmet, Salgın Hastalıklardan Ölümler, TTK. Yay., Ankara 2005,

Panzac, Danıel, Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700- 1850) (Çev: Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1997,

Rüşdü Paşa, Ah O Yemen'dir, (hzl. Faruk Yılmaz), İz Yay., İstanbul 2013

Saidi, Ahmed Kayid, Hareketü'l Muârızati'l-Yemeniyye fî Ahdi'l- İmam Yahyâ b. Muhammed Hamidüddin (1904- 1948 m.- 1322-1367 h.), San'a, Merkezü'd- Dirasat ve'l Buhusi'l-Yemen; Beyrut, Dârü'l Âdâb 1983/ 1403

Sarıyıldız Gülden, Hicaz Karantina Teşkilatı (1865- 1914), TTK. Yay., Ankara 1996

Selek, Sabahattin, İsmet İnönü'nün Hatıraları; Genç Subaylık Yıllarım; 1884-1918,

Cumhuriyet Yay., İstanbul 1997,

Sırma İhsan Süreyya, Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları, Beyan Yay. İstanbul 1994

Sinno, Abdurrauf, Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar (1877-1881), (Çev: Ahsen Batur), Selenge Yay, İstanbul 2011

Susa, Ahmet, Tarihte Araplar ve Yahudiler (Arapça'dan Çev. Ahsen Batur), 2. Baskı, Selenge Yay., İstanbul 2005

Şıvgın, Hale, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri: Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler, Atarürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006

Tanör, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002

Tanrıkut, Asaf, Yemen Notları, Güzel Sanatlar Matbaası Ankara 1965

Tibi, Bessam, Arap Milliyetçiliği (Çev. Taşkın Temiz), Yöneliş Yay.,İstanbul 1998,

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, C.1,İletişim Yay.,İstanbul 1998

Tural, Erkan, Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi: II.Meşrutiyet Döneminde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler, TODAİE Yay.,Ankara 2009

Türk- Arap İlişkileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976,

Türkmen, Zekeriya, Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması, İrfan Yay., İstanbul 1999

Uçarol, Rıfat, Gazi Ahmet Muhtar Paşa (askeri ve siyasi hayatı): Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi, Milliyet Yay. İstanbul 1976

Uçarol, Rıfat , Siyasi Tarih (1789-1999), 5. Baskı, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul 2000

Uğurlu, Nurer, Yemen; Savaşanlar Anlatıyor, Örgün Yayınevi, İstanbul 2007,

Uludağ, Süleyman; İslam - Siyaset İlişkileri, 2. baskı, Dergah Yay., İstanbul 2008

Ülker, M. Birol; Hüseyin Hilmi Paşa Kataloğu (yay haz. Ömer Faruk, Ayşe Kakırman Yıldız, Müslüm İstekli, Kenan Yıldız), İSAM Yay., İstanbul 2006

Yeşilyurt, Yahya, Siverekli M. Nurettin Bey- Hayatı ve Yemen Layihası, Fenomen Yay. Erzurum 2010

Yeşilyurt, Yahya ,Medeniyetler Beşiği Kadim Bir Osmanlı Ülkesi Yemen, Babıali Kültür Yay., İstanbul 2011,

Yücekök, Ahmet, Türkiye'de Parlamento'nun Evrimi, A.Ü.S.B.F Yay., Ankara 1983

Zehra, Muhammed Ebu; Mezhepler Tarihi, (Çev. İsmail Dağ), Düşün Yay.,İstanbul 2011

Zeine, N. Zeine, Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu, (Çev. Emrah Akbaş),

1. Basım., Gelenek Yay., İstanbul 2003

Makaleler

Açıkses Erdal, "*Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler),* Osmanlı, C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 192-200

Ahmad Feroz-Rustow, A. Dankwart,*"İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918,"* Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S. 4-5 (1975-1976), s. 245-284

Akşin Sina, "*Jön Türkler"*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.3, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 832-843

Albayrak, Mustafa, *"Osmanlı- Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı",* OTAM., S. 6, Ankara 1995, s. 1- 38

Algül, Hüseyin , *"Himyeriler",* TDVİA, C. 18, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1998, s. 62-63

Algül, Hüseyin ,"*Hadramut",* TDVİA, C. 15, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 65-68

Alkan, Ahmet Turan,*"Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar:31 Mart Vakası ve Sonuçları"*, Osmanlı, C.2, YTY.Yay., Ankara 1999, s. 420-429

Altuğ Yılmaz, "Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılışı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın S.25, Ekim 1969,

Aslan, Taner,*"31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askeri Faaliyetlere Dair Yazışmalar"* OTAM, S. 28/ Güz 2010, s. 1-26

Aydın, Mehmet Akif; *"İmamet"*,TDVİA., C.22, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2004, s. 203-207

Ayışığı Metin, *"Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen"* 13/ XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4–8 Ekim 1999, C.III, Kısım III. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s. 1985-2019

Aysal, Necdet, *"Örgütlenmeden Eyleme Geçiş:31 Mart Olayı",* Ankara Üniversitesi Türk İnkîlap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C.10, S.37(Mayıs-Kasım 2006), s. 15-53

Bilge, Mustafa L., *"Aden",* TDVİA, C. 1,Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 367-369

Bilge, Mustafa L., "*San'a",* TDVİA, C.36 Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, s. 88-90

Bilge, Mustafa L., 'K*ızıldeniz"*, TDVİA, C.25, Diyanet Vakfı Yay. İstanbul 2002, s. 557-559

Baydur, Mithat,*"Osmanlı-Alman İlişkilerinde Anadolu ve Bağdat Demiryollarının Yeri",* Osmanlı, C. 2, YTY. Yay., Ankara 1999, s. 345-360

Blumi, İsa *"İmam Olmak: I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hakimiyeti Altındaki Yemen'de İmparatorluk ve İktidar Macerası",* Osmanlı, C. 2, YTY. Yay., Ankara 1999, s.609-621

Bodur Ezber, *" Arap Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Doğuşu (1. Dünya Savaşına Kadar)",* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.8, Atatürk Üniversitesi Basımevi,

Erzurum 1988, s. 239-251

Bostan, İdris, *"Yemen"*, TDVİA, C. 43, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, s. 406-412

Bostan, İdris , *"Taiz"*, TDVİA, Diyanet Vakfı Yay., C.39, İstanbul 2010,s. 448-450

Bozgöz, Faruk,*" Arap Milliyetçiliği"*, Doğu Batı Dergisi, S.39 (Kasım-Aralık-Ocak 2006-2007), Doğu Batı Yay., Ankara, s. 97-111

Buzpınar, Tufan, *"Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci",* Osmanlı, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 168-178

Büyükcoşkun, Kudret *"Arabistan"*, TDVİA, C. 3, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 248-252

Büyükkara, Mehmet Ali; *"Sosyal, Siyasi, ve Dini Yönleriyle Yemen Hûsi Hareketi",* Divan, Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, C. 16, S.30 (2011/1), s. 115-152

Çakaloğlu, Cengiz, *"II. Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinde Yemen Halkından yerel Askeri Teşkilat Kurma Denemeleri "*Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 14 (Ağustos 2009), Genel Kurmay Basımevi Ankara 2009, s. 1-18.

Çakıcı, Mustafa, *"Yemen İsyanları Karşısında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri Tedbirler",* Hukuk ve Adalet: Eleştirel Hukuk Dergisi, S. 10, yıl. 4, Legal Yay., İlkbahar 2007, s. 193-199

Çetinsaya, Gökhan, *""İsmi Olup Da Cismi Olmayan Kuvvet"": II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm Politikası Üzerine Bir Deneme"*, Osmanlı, C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 380-388

Demir, Fevzi, *"II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı'ında Müslüman Unsurların Temsiline İlişkin Sorunlar",* XIII. Türk Tarih Kongresi, C.3/3. Kısım, 4/8 Ekim 1999, s. 1761- 1777

Demirci, Kadir; *"Günümüzün Önde Gelen Yemenli Zeydi Alimleri",* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.11, S. 2, Diyarbakır 2009, s. 169-186

Deringil, Selim, *"II. Abdülhamid'in Dış Politikası"*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 304-307

Engin Vahdettin,*"Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti"* Türkler, C. 14, YTY. Yay. Ankara 1999, s. 462-469

Eraslan, Cezmi, *"II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti"* Osmanlı, C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 373-379

Eraslan, Cezmi, *"I. Dünya Savaşı ve Türkiye"*, Türkler, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 339- 359

Fayda, Mustafa, *"Bedevi"* TDVİA, C.5, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 311-317

Fığlalı, Ethem Ruhi, "*Mezheplerin Doğuşu'na Tesir Eden Sebepler"*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi, S. 4, Ankara 1980, s. 115-131

Ankara 1984, s. 335-352

Fığlalı, Ethem Ruhi, *"İlk Şii Olaylar: 1.Tevvabun Hareketi"* A.Ü.İ.F.D., C.26, S.1, Ankara 1984, s. 335-352

Gökalp Yusuf, *"Zeydiyye",* TDVİA, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, s. 328-331

Göyünç, Nejat, *"Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)*", Osmanlı, C. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 77-87

Grohman, Adolf , *"Yemen"*, İA, C.13, MEB.Yay., Eskişehir 2001, s.371-373

Gülsoy, Ufuk, *" Yemen Demir Yolu Projesi"*, Bir, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C.5, Yesevi Yay. İstanbul 1996, s. 81-94

Gümüş, Musa, "*1893'ten 1923 Chester Projesi'ne Türk Topraklarında Demiryolu İmtiyaz Mücadeleleri ve Büyük Güçler",* Tarih Okulu, S. X., Mayıs- Ağustos 2011, s. 151-194

Gürbüz, Ali Kemal *"Osmanlı İmparatorluğunda Demiryollarının Rolü",*Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.2, S.3, Balıkesir 1999, s. 169-193

Hatemi Hüseyin, *"Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi",* Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İletişim Yay, İstanbul 1985, s. 198-204

Haykel, Bernard; *"İslam'ı Mezhepleri Yok Ederek Islah Etmek: Şevkâni ve Yemen'de Onu Tenkit Eden Zeydiler"* İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi (Journal Of İslamic Law Studies), (Çev. Nail Okuyucu) S.15, Nisan 2010, s.127-150

Hizmetli, Sabri; *"İtikâdi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimâi Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme"* A.Ü.İ.F.D, C.26, S.1, Ankara 1984, s. 653-680

Hülagu, Metin,*"I. Dünya Savaşı Sırasında Pan-İslamist Faaliyetler",* C.2, Osmanlı, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 555-566

Ivanov, W., *"İmam"*, İA, C.5/2, MEB. Yay. Eskişehir 2001, s. 980- 983

İnalcık, Halil , *"Eyalet"* TDVİA, C. 11, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995, s. 48-50

İpşirli, Mehmet , *"Koca Sinan Paşa",*TDVİA, C.26, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2002, s. 137-139

Kavas, Ahmet, *"Yemen",* Diyanet Aylık Dergi, S.183, Mart 2006, s. 56-59

Kodaman, Bayram,*" II: Meşrutiyet Dönemi (1908- 1914)",* Türkler, C.13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 165-192

Köse, Saffet; *"Hadi-İlelhak,Yahya b. Hüseyin"* TDVİA., C.15, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 17-18

Kurşun Zekeriya,*"II. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü",* Türk Yurdu, C.10, S.32(378), Nisan 1990, Türk Ocağı Yay., s. 12-17

Kurt, Halil, *"Yemen",* TDVİA, C.43, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, s. 400-401

Kurtuluş, Rıza , *"Hudeyde"*, TDVİA, C. 18, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1998, s. 299-301

Küçük, Cevdet, *"II. Abdülhamid'in Dış Politikası"*,Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II), Bilge Yay., İstanbul 2000, s. 115-127

Landau, Jacob M., *" İslami Birliğin Sağlanmasına Yönelik Çabalar"*, Türkler, C.13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 132-135

Lee, Hee Soo, *"II. Abdülhamid ve Doğu Asya'daki Pan-İslamist Siyaseti",* Osmanlı, C.2, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, s. 363-372

Onat, Hasan; *"Şii İmamet Nazariyesi (Kuleyni, Kumni ve Tusi'nin Görüşleri Çerçevesinde)"* A.Ü.İ.F.D. C.32, S.1, Ankara 1991, s. 89-110

Onat, Hasan, *"Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)*" A.Ü.İ.F.D, C. 36, S.1, Ankara 1997, s. 79-117

Orhonlu, Cengiz, *"XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahilleri'nde Osmanlılar",* İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, C.12, S.16, (Eylül 1961), Edebiyat Fakültesi Matbaası Yay., İstanbul 1962, s. 1-24

Ortaylı, İlber, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği",* Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.4, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1032-1036

Öğüt, Salim, *"İmam"*, TDVİA., C.22, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2004, s. 188-190

Öz, Mustafa; *"Şia",* TDVİA, C. 39, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, s. 111-115

Öz, Mustafa , *"Mütevekkil Alellah Yahya Hamidüddin"*, TDVİA, C. 32, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006,s. 215-216

Öz, Mustafa- İlhan Avni; *"İmamet",* TDVİA., C.22, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2004, s. 201-203

Özbaran, Salih, *"Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu"*, İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, S. 31, Mart 1977, Edebiyat Fakültesi Matbaası Yay., İstanbul 1978, s. 66-146

Özbaran, Salih , *"XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İltizam: Yemen, Basra ve Lahsa Eyaletlerindeki Uygulamalardan Örnekler",* V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21- 25 Ağustos 1989, TTK. Yay., Ankara 1990, s. 453-457

Özcan, Azmi, "*Osmanlılar ve Hilafet"*, Osmanlı, C.7,Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.467-476

Özcan, Azmi ,*"İttihad-ı İslam",* TDVİA, C.23, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2001,s. 470-475

Öztürk, Said, *"Hicaz Demiryolu",* Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli, Bilge Yay., İstanbul 2000, s. 139-162

Quataert, Donald, *"19. YY.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları",* Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 6, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.1630-1635

Sapan, Süheyl, *"Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arap Yarımadası'nda Silah Kaçakçılığı (1892- 1910)",* Akademik Araştırmalar Dergisi, C. 7, S.27 (Kasım 2005-Ocak 2006), s. 81-94

Sarıyıldız, Gülden ;*"Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri"* Belleten, S.222 (Ankara 1994), s. 329-376

Sırma, İhsan Süreyya, *"Osmanlı Devleti'ne Karşı Yemen'de İsyan Çıkartmakla Görevli İngiliz Misyonerleri Hakkında",*Türk Kültürü, C.XXI, S.239, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Mart 1983, s. 168-182

Sırma, İhsan Süreyya, *"Osmanlı Devleti'ne Karşı Yapılan İsyanlarda İngiliz- Fransız Silah Kaçakçılığı"*, X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrıbasım, TTK Ankara, 1994, s. 2583-2589

Sırma, İhsan Süreyya,*"Yemen",* İA , C. 13, MEB, Yay.,Eskişehir 2001, s. 373-384

Soy, Bayram, *"Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar"*, Bilig; Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 30, Temmuz/ 2004, s. 173-200

Şener, Abdülkadir; *"İslamda Mezhebler ve Hukuk Ekolleri"* A.Ü.İ.F.D., C.26, S.1, Ankara, 1984, s. 371-406

Tabakoğlu, Ahmet, *"Tekâlif"* TDVİA, C.40, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2011, s. 336-337

Tanör Bülent, "*Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış"* Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İletişim Yay., İstanbul 1985,s.10-26

Tomar, Cengiz, *"Yemen"* TDVİA, C.43, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, s. 401-406

Toprak, Zafer, *"1909 Cemiyetler Kanunu",* Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C1, İletişim Yay, İstanbul 1985, s. 205-208

Türköne, Mümtaz'er, *"İslamcılık",* TDVİA, C.23, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2001, s. 60-62

Ülker, M. Birol; Hüseyin Hilmi Paşa Kataloğu (yay haz. Ömer Faruk, Ayşe Kakırman Yıldız, Müslüm İstekli, Kenan Yıldız), İSAM Yay., İstanbul 2006, s. 10;

Ünal, Mehmet Ali, *"Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı"*, Osmanlı, C. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 111-121

Üzüm, İlyas; *"Mezhep"* TDVİA.,C.29, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2004, s. 526-532

Yalçın, Hüseyin Cahid, *"Osmanlı Meclisi'nde Arap Mebuslar",* Yakın Tarihimiz, s. 265-266

Yavuz, Hulusi, *"XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilayeti",* Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları II Özel Sayısı), C.8, S. 44, 2002, s. 92-130

Yeşilyurt, Yahya, *"Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast"* OTAM, S. 34/ Güz Ankara 2013, s. 257-285

Yıldırım, Nuran, *"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları",* Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.5, İletişim Yay. İstanbul 1985, s. 1320-1328

Yıldız, Hakkı Dursun *"Arabistan",* TDVİA, C.3, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 252-258

Yiğit, İsmail, *"Sebe"*, TDVİA, C.36, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, s. 241-243

Tezler

Allahverdi, Reyhan Şahin, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012

Cebecioğlu, Murat, Mirliva Hasan Muhyiddin Paşa'nın Özel Defteri: Yemen, Irak ve Gilan Olayları; 1905-1912, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996

Çelik, İmran; Seyyid Hüseyin Nasr'ın İslam Mezhepleri, Fikir ve Siyaset Ekolleri Üzerine Düşünceleri, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2008,

Çetin, Emrah; Türk Basınında Hicaz Demiryolu (1900-1918) (İkdam, Sabah, Saadet, Sebilü'r-Reşad, Servet-i Fünun, Şura-yı Ümmet, Takvim-i Vekayi, Tanin, Tercüman-ı Hakikat Adlı Gazete ve Dergilere Göre), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009

Duysak, Cabir, Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdrisi İsyanı ve Sonuçları (1908-1918), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005

Gökalp, Yusuf; Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006

Hatipoğlu, Turgut, Yemen'in Osmanlı'dan Ayrılışı (Kopuşu), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004,

Kabacık, Mehmet, XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Ticareti, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2001,

Karabulut, Veysi, Meşihat Müsteşarı Hüseyin Kamil Efendi'nin Yemen Hatıraları (1912-1913), İstanbul Üniversitesi S.B.E., Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006

Kavalcıoğlu, Abdullah; Zeydiyye Mezhebinin Usul-ü Fıkıh Kaynakları, Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2009

Khalfallah, Zoubeir, Trablusgarb Meselesi ve Osmanlı Kamuoyunun Tutumu (1878- 1912), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul 2009

Korkmaz, Mehmet, XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012

Küçük, Levent, Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarız'ın İdaredeki Rolü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi Ankara 2007

Mercan, Mehmet, Harb Ceridesi (1-İtalya ve Osmanlı Muharebesi 1328, 2-Balkan Harbi 1328), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993

Orhan, Müge, Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Trablusgarp Harbi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2010

Önal, Ahmet, Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri: 1520-1596, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012

Özgen, Asuman, 1272 H/ 1855-6 İle 1328 H/ 1910 yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Hicaz ve Yemen Vilayetlerinin İdari Taksimatı, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2001

Sert, Serap, Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009,

Yaşaroğlu, Hasan; Taberistan Zeydileri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998

Yeşilyurt, Yahya, Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011

EKLER

EK 1- İMAM YAHYA ile YAPILACAK İTİLAF AKDİNDE "ŞEHHARE EMİRİ" ve "ZEYDİ İMAMI" ÜNVANI KULLANILMASI GEREKTİĞİNE DAİR BELGE (BOA. MV. 153/50)

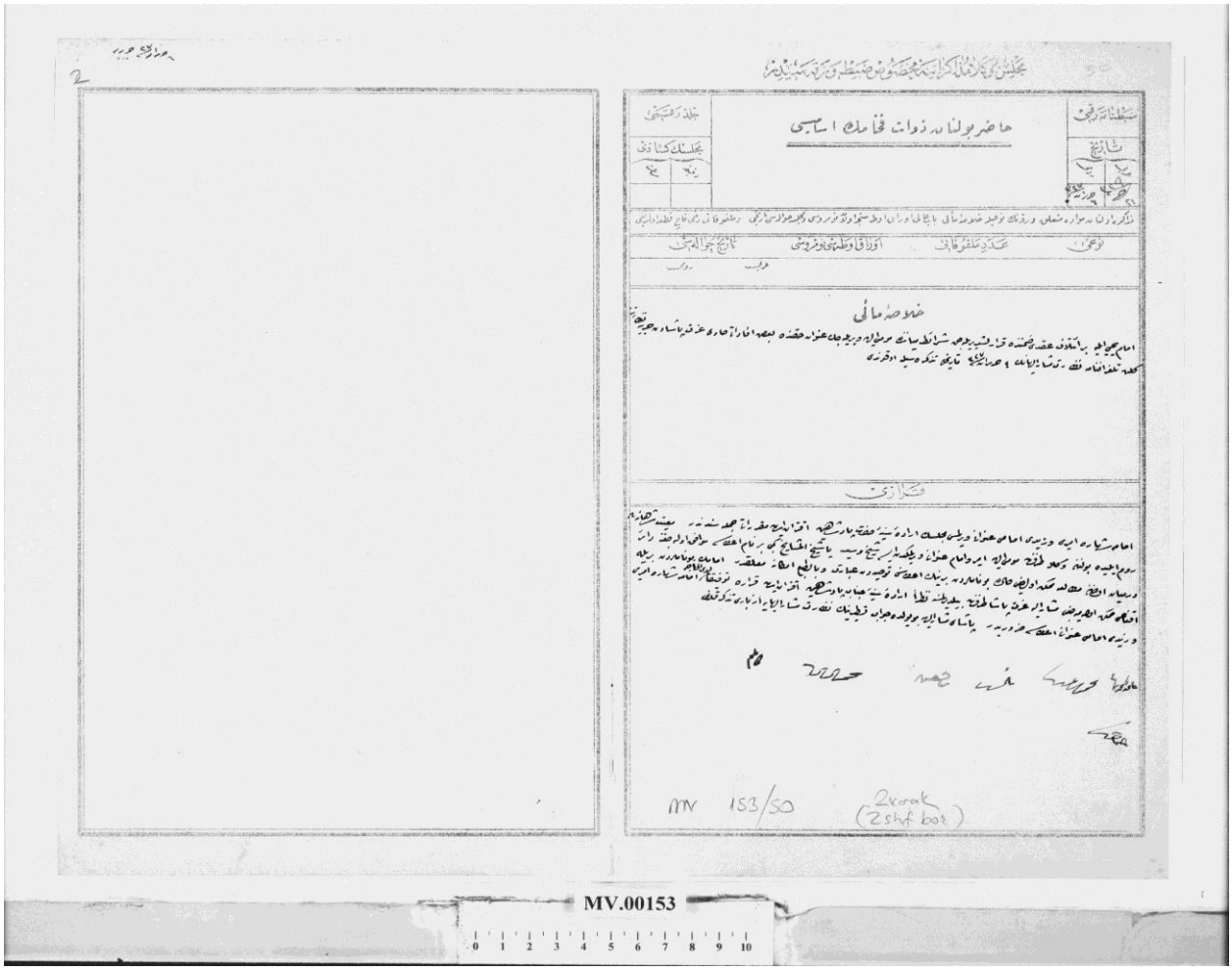

EK 2- YEMEN'DE ZEYDİ REİSLERİNİN SAHTE MÜHÜR ile PARA BASTIRDIKLARINA DAİR BELGE (BOA., Y. PRK. UM 61/ 9)

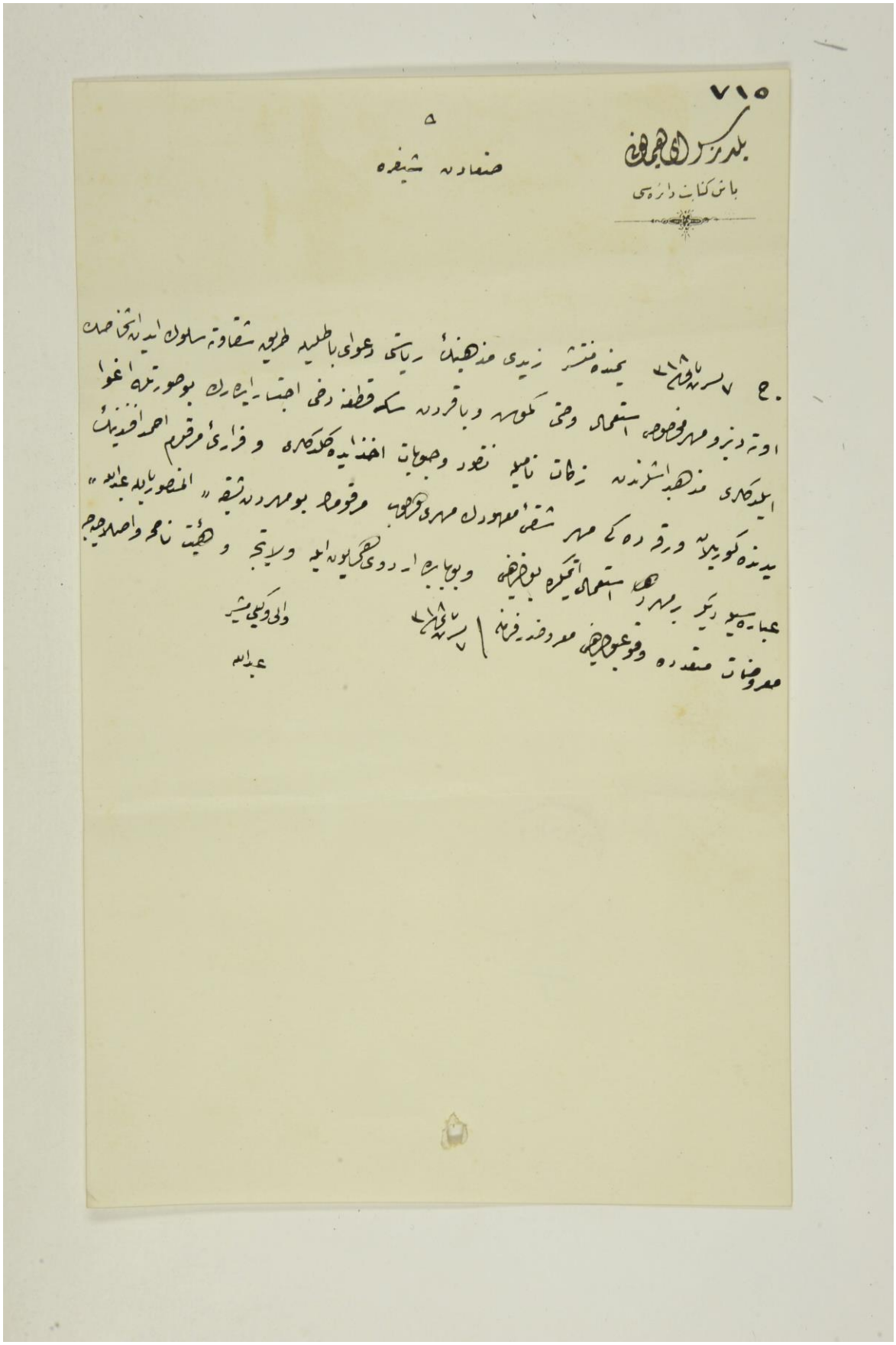

EK 3- YEMEN AHVALİNE DAİR ABİDİN PAŞA'NIN ARIZASI (BOA. Y.EE. 10/ 10)

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI ©

Y.EE 0010 010 001

EK 4- İMAM YAHYA ile İMZALANAN İTİLAFNAMENİN GİZLİ MADDELERİNİ GÖSTEREN BELGE (BOA., A:] DVN. NMH. 37/ 1)

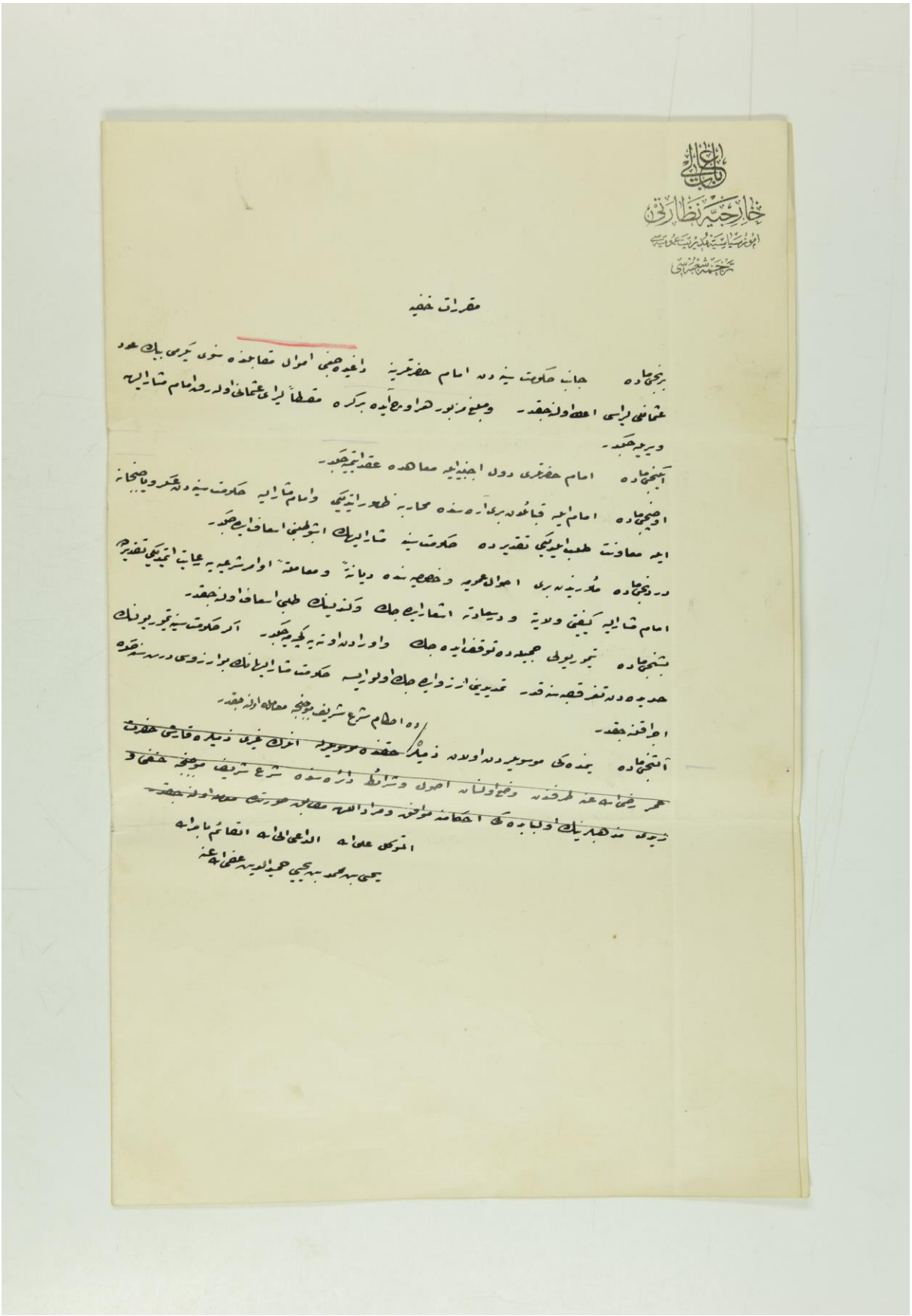

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Fatıma Hilal BAYTAR

Doğum Tarihi ve Yeri : 03.09.1987 - Denizli

Medeni Durumu : Bekâr

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Denizli Lisesi, 2004

Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, 2008

Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Antalya, 2015

Tez Konusu : Osmanlı İmparatorluğu'nda Yemen'de Zeydi İmam Yahya'nın İsyanı (1904-1914)

Yabancı Dil/Diller : İngilizce

E-Posta : hilalbaytar@yahoo.com